

Жонрид
Абдуллахонов

Сайланма

Икки жилдлик

Иккинчи жилд

Тўфон

Роман

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

Уз
А 15

Абдуллахонов, Жонрид.

Сайланма: 2 жилдлик.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.—

Ж. 2. Тўфон: Роман. 368 б.

«Тўфон» романи қурувчи, яратувчи кишилар ҳақида ҳикоя қилади, ҳақиқий меҳнат аҳли ва уларнинг тақдирини, характерларини тасвирлайди. Асар 1974 йилда ~~Ташкент~~ Ўзбекистон ёзувчилар союзи мукофотига сазовор бўлган.

Абдуллаханов, Джонрид. Избранные произведения: В 2—х т. Т. 2. Ураган: Роман.

Уз2

А 4702570200—9
М352(04)—83 6—83

Инсонни енгиб бўлмайди.

Э. Хемингуэй

БИРИНЧИ БОБ

I

У момақалди роқ гумбуридан чўчиб уйғонди-да, шундоққина бархан ёнида лоп этиб бош кўтарди. Дарҳақиқат, еру кўкни титратиб гумбурлаган момақалди роқ даҳшат соларди. Осмон бағрида аҳён-аҳён ип тортган олов ранг чизиқлар зулматни тилка-пора қилар, олам эса тўс-тўполон ичига шўнғиб борарди. Кўп ўтмай шаррос ёмғир қуйди. Ёмғир сувидан баҳра олиб яшнаётган саҳро гиёҳлари, эндигина бош кўтарган туяқорин ҳам аста баданига куч йиға бошлади. Табиатнинг шифобахш марҳаматига қонган чақалоқдай эркаланди у. Кўкда чарх урган қушларга, югуриб келиб, қўлларини кўксига қовуштирганча сўққайиб қоладиган кулранг юмроқ-қозиқларга ўз жамолини кўз-кўз қила бошлади.

Олам яшариб, бутун борлиқ кўклам таровати билан маст. Ҳар бир гиёҳ бўртик, ҳар бир гунчанинг ифори нафаси, шабада қанотига илашган чўпон найининг ёқимли саси, қушларнинг тотли наъмаси атрофда кезади. Қимсасиз бу хилватгоҳлар қўйнида турли-туман кемирувчи, емирувчи, ўрмаловчи, думалаб юрувчи жондорларнинг изи жуда кўп. Лекин улар ҳам кўкатлар орасида кўринмас, фақат гулдан гулга қўниб, сайр қилиб юрган ҳашаротлар оламигина кўзингизни қамаштиради. Чумолилар ғужғон ўйнашади, ниначи, тиллақўнғиз, сариқари, чигирткалар — қўйинги, ҳаммаси беташвиш, шу жаннат фароғатидан баҳраманд.

Бироқ бундай лаззатли дамлар узоққа бормайди. Қуёш минбарга чиққач, теварак аста сокинликка чўкар, қушларнинг парвози тиниб, кўкдан олов сели ёғиллаверади. Туяқориннинг ёнгинасидан боши юмалоқ, кўзлари жавдираган катта калтакесак югуриб ўтиб, ўзини пана-

га олади. Олачипор илон судралади. Уни қандайдир қуш кўриб қолади-ю, яшиндай тезликда пастликка тушиб, чапг солади. Бироқ илон қум ичига шув этганича кириб, кўздан йўқолади. Бир дақиқа гангиб қолган қуш қанотларини кенг ёяди-да, яна осмон қаърига ўқдай отилади.

Сахро табиати ҳар лаҳзада тусини ўзгартириб, шиддатли қиёфага кириб туради. Ҳозиргина қумлар устини аста сийпалаб юрган шамол бирдан кучайиб, борлиқни элак-элак қила бошлайди. Ёз ҳам жуда тез келади. Жазирамадан жизғанаги чиққан гиёҳларнинг бели букилиб, шохидан шарт-шарт сина бошлайди. Туяқорин ҳам ўзини ўнглаб олиб, эндигина гулга кирганда япроқлари қовжирайди, шохлари заифлашиб, танаси сарғаяди. Кундан-кун мажолли кетиб, омонат бўлиб қолади. Шамол кучайган сари унинг танаси зир-зир титрар, худди томиридан кўпорилиб кетгудай бўлар, тиканли шохларини ҳарён уриб, фиғон кўтарарди. Бироқ нолаю фиғонини ҳеч ким эшитмайди. Шамол ҳамма нарсани ўз ҳукмига олади. Ҳамма нарсани ўз домига тортади. Истаган кепатасига солаверади. Йўлбарс сиртидай тарғил барханларни тўзитади. Қумлар шамол оқими билан бирга дарёдай тўлганиб қолади. Шамол аста бўронга айланади-ю, осмону фалаккача кўтарилиб, қаҳқаҳа уради, худди оламни остин-устун қилиб юборгудай даҳшат солаверади.

Ана шундай кунларнинг бирида бизнинг туяқорин ҳам ўз танасидан жудо бўлиб, бўрон тўзғитиб бораётган қум-тўзонга аралашиб кетади. У қаёққа бораётганини ўзи ҳам пайқамайди, худди копток сингари беқарор. Йўқ. У ёлғиз эмас экан. Узига ўхшаш туяқоринлар, эвалак, қамғоқлар бир-бирларига мингашиб, туртишиб юрибди. Туяқорин ҳам уларга қўшилиб кетди. Кўп ўтмай бир тўп фарам бўлди. Ҳаммаёқни алғов-далғов қилаётган шамолда думалай-думалай зичланиб, охири каттакон ғўлага айланди қолди. Бора-бора думалоқ шар шаклини олди. Энди у дуч келган ҳар қандай даҳшатни даф қилишга қодир.

Буни саҳройилар «қорағужанак» деб аташарди.

Бўрон эса чиябўридай увиллашини, туядай ўкиришини, ҳазин пардаларда чалинган наво куйидай мунгли йиғлашини қўймайди. Бирданига ер тубидан дев мисоли отилган гирдибод устунлари фалак кўксига найза бўлиб санчила бошлайдилар. Бирор тирик жон тоқат қилолмай-диган тўполон. Қорағужанак эса бир гирдибод домидан зўрға қутулиши билан иккинчисига илашиб кетади. Йўл-

йўлакай ини бузилиб, гангиб қолган юмронқозиқ, чўл бақаси, илон ёки эчкемар — пимаики учраса, ҳаммасини қоринштириб кетади. Дам бўшлиққа шўнғийди, дам гўрдибод билан кўтарилиб осмон қаърида уёқ-буёққа учиб юради. Катта-катта дарахтларни илдизи билан қўпориб, учириб юрган бўрон учун биргина гужанак нима экан? Бундай пайтларда биронта мавжудот ўз маконидан бош чиқаришга ожиз. Ҳеч бир нарса, ҳеч бир жонзот қорасини кўрсатмайди.

Фақат саҳрога етмасдан икки чақиримча олис ердаги Туябулоқ қишлоғига яқин баланд тепалик устида табиатнинг бу важоҳатини кузатганича турган бир қизни кўриш мумкин. У ҳозир шамолга қарши кўксини қалқон қилиб туришида даҳшатли жанг майдонини муҳим тепалик устидан кузатаётган довюрак саркардани эслатарди. Шу билан бирга бошини тангиб боғлаб олгани, оёғида чангдан тусини йўқотган этиги, этаклари кенг алвон рангидаги кўйлаги билан эртақлардаги фаршталарга ҳам ўхшаб кетар, қўйиб берса ҳозироқ парвоз этиб, бутун оламга фақат яхшилик уруғини сочмоқ пайида турарди.

Кимдир шамол билан олиша-олиша зўрға унинг ёнига чиқди-да, билагидан тортди.

— Моҳидил, Моҳидил деяпман... Бу жойда туриш хавфли, хўп денг. Хавфли деяпман!

Моҳидил юзини шамолдан тўсганича, чайқалиб:

— Қулоқ солинг... Қулоқ солинг, Ҳошим ака!— саҳро томонни кўрсатди қиз.— Бировнинг овози келяпти... Эшитинг, ёрдам сўраб бақиряпти.

Ҳошимжон қулоқ солди, аммо ҳеч қандай овоз эшитмади.

Моҳидилнинг юраги ҳаприқиб, ўша тўс-тўполоннинг яқинига боргиси, мириқиб томоша қилгиси келди. Шу вақтгача яшил либосга бурканган кафтдай далалар, ўзи ўсиб-улғайган шаҳарнинг келишган қатор уйлари, серқатнов, шиннам кўчалари ва айрим қишлоқлардан бошқа ҳеч жойни кўрмаган бу қиз учун табиатнинг ана шу хилда қутуринини кузатиш жуда қизиқ туюларди.

Тошкентдан келаётиб, самолёт деразасидан қараганларида саҳро безовта бўляптими деб, гумон қилган эдилар. Уша гумонлар тўғри чиқди. Ерга қўнишлари билан шамол шундай кучайдики, дов-дарахтларнинг шоҳлари қарс-қарс синиб, йўлларни тўсиб қолди. Туябулоқ қишлоғига етганда эса шамол бўронга айланиб, оёқда туришга имкон бермай қўйди. Улар тушган машина бир

неча километр юргандан сўнг таққа тўхтаб қолди. Шофер билан Ҳошимжон тезроқ панароқ жойга қочиш пайида эдилар. Аммо Моҳидил бунга кўнмади. «Яна озроқ... яна бир оз юрайлик», деявериб шу ергача олиб келди.

— Ёш болалик қилманг,— дея жеркиб берди яна йигит,— яхшиси, уйга борайлик, шу ерда бўлсангиз, ҳали бунақа тўполонларнинг кўлини кўрасиз, хўп денг.

Аммо Моҳидил кабина эшигини очди-ю, югурганича шу тепаликка чиқиб келди. Бу ердан саҳрода нималар бўлаётганини бемалол кузатиш мумкин. Бўрон билан олишиб, унинг чангалига кириш эса ажал илкига тушиш билан баробар. Шунинг учун Ҳошимжоннинг ташвишлинишида ҳам жон бор эди.

Моҳидил қора кўзойнагини қўлига олиб, қулаб кетишдан ўзини зўрға тутганича томоша қила бошлади.

— Бу жуда қизиқ, бу жуда қизиқ... Ажойиб!— дерди яккаш, бирин-кетин зафар салютидай кўтарилаётган гирдибодлар тантанасидан кўз узмай.

Унинг сўнги сўзлари элас-элас яна қулоққа чалинган ваҳимали товушга қўшилиб кетди. «Ёрдам беринглар, ёрдам!..»

Моҳидил яна қулоқ солди. Овоз эса худди шамолга қўшилиб ўтга тушган муздай тез эриб кета қолди. Яна қулоқ солди. Аммо саҳро қаъридан эшитилаётган илтижо қайтиб такрорланмади. Шунинг учунми ёки енгидан тортаётган Ҳошимжондан иймандими, ҳар қалай, шартта бурилди-да, пастликка тушиб кетди.

Шофер хавотир олиб ўтирган экан.

— Сал бўлмаса, кетиб қолардим...

— Қаёққа кетасиз?— сўради Моҳидил жаҳл аралаш.

— Ахир бўрон билан ҳазиллашиб бўладими, опа? Бошингни жоду орасига тикиш билан баробар-а! Бўрон ҳам бир гап-ку, аммо қорағужанани ёмон!

— Қорағужанак дейсизми?

— Ҳа, қорағужанак. Бўрон учириб юрган чоғда унга дуч келсангиз, бошингизга қассобнинг кундасидай келиб шундай уриладики... Шамолдан тез учади у. Ўзини кўрмаганман-ку, эшитганман-да!

— Бир ўлимдан қолибмиз-да, бўлмаса?— кулди Моҳидил.

— Кулманг, қорағужанак билан ҳазиллашиб бўлмайди,— тўнғиллади унинг ёнига келиб ўтирган Ҳошимжон.

Машина Туябулоққа қайтди.

Бўрон узоқ чўзилмади, эртасига тушга бориб тинди,

Сахро устида сайр этган қорағужанаклар ҳам ерга попиллаб тушди-да, сакрай-сакрай охири ўз шаклини йўқотди-ю, бор бисотини дастурхондай ёйиб ташлади. Кузгунлар гуж-гуж ёпирилиб келиб насибаларини ея бошладилар. Уларнинг қийқириғи кўкда мағрур сузган сахро султони — бургутнинг диққатини ҳам жалб қилди. Бургут ерга қўнар-қўнмас икки-уч сакраш билан «дастурхон» устига етди. Таомларнинг хилма-хиллигидан мамнун бўлган бургут теваракка мағрур назар ташлаб ҳам қўйди. Бироқ таомга тумшуғини чўзишга улгурмай аллақандай механизмларнинг гулдуриси, ёш-яланларнинг кулги овозлари чўчитиб юборди уни. Бу кутилмаган ҳол бир ойчадан бери давом этар, нонуштаси, тушлигини бузарди. Булар осмондан тушдими, ердан бодраб чиқдими, қаёқдан келиб қолганига ҳайрон. Наҳотки бутун бир саҳрони кимларгадир бўшатиб берса!

Бургутнинг жаҳли чиқди. Қанотини кенг ёйиб бир жойда гир айланди-да, кучли қийқириб, наъра тортганича яна кўкка отилди.

Ҳақиқатан ҳам унинг салтанатига дахл қилинган, асрлар бўйи инсон қадами етмаган ёввойи сахро соат сайин гавжумланиб борарди.

II

Нарини хонадан болаларнинг пишиллаб ухлаётгани эшитилади. Ҳошимжоннинг онаси эса ювилган идиш-товоқларни тоқчаларга териш билан овора. Ниҳоятда чарчаб келгани учунми, Ҳошимжоннинг ўзи наридан бери овқатланди-ю, диванга чўзилди. Икки дугона ўтирган хона эса бутунлай бўшаб, жимжит бўлиб қолган.

Электр чироқ ўчгач, еттинчи шишали хира лампани ёқиб қўйишди. Деворга осиглиқ соат мили эса рақамдан рақамга сакрар, лекин икки дугонанинг гапи тугай демасди.

— Оҳ, Моҳидилгинам, шундай очилиб кетибсанки, жоним,— дерди Маҳмуда дам-бадам Моҳидилни бағрига босиб,— гулдай яшнабсан.

— Ростданми?

— Рост, жоним, бир ҳуснингга ўн ҳуси қўшилибди.

— Қўйсанг-чи, кўзингга шунақа кўринаётгандирман-да, ўртоқ.

— Йўқ, азизим, кўзларинг одамга тетик боқадиган, ўзинг тўлишиб, анча салобатли бўлиб қопсан. Мана, ман бир эмас, икки болали бўлдим. Эр, уй, рўзгор таш-

виши билан қариб қолдим чоги. Ажинларимни кўрдингми? Илгари тойчоқдай иргншлаб юришлар қани-ю...

— Гапингга қўшилмайман, ўртоқжон, йўқ, мени енгма, ўша-ўшасан ҳалиям, фақат бир оз тўлишибсан, холос. Турмушингдан нолимасанг ҳам бўлади. Оилавий турмуш сенга жуда-жуда ёқибди. Бу яхши, жуда яхши.

Маҳмуда жавоб бериш ўрнига чуқур нафас олди. Бўгинлари пўрсиллаб, қаппайиб қолган бармоқлари билан нон ушоғини дастурхон устида думалатиб, ундан соққа ясай бошлади.

Улар мактабни бирга тамомлашган, шундан кейин бир-бирлари билан бирон мартаям учрашмаган эдилар. Нимагадир Маҳмуда ўзини олиб қочадиган, иложи борича кўринмасликка уринадиган одат чиқарди. Балки бунга Ҳошим сабабчи бўлгандир.

Ҳошимжон аслида энг аввал Моҳидилга «тузоқ» қўйиб юрарди. Шу туфайли уларникига тез-тез келиб турар, бўш вақтида деярли ўзини қизга яқинроқ тутишга уринарди. Бу уйдагилар софдил, кўнгли очиқ бўлгани учун ҳам уни доим ўз онла аъзоларидай қабул қилардилар. Аммо негадир Моҳидилнинг жинига тўғри келмасди у. Ҳошимжон келди дегунча тумтайиб оларди.

Ҳошимжоннинг шунчалик илашиб қолишига асли Моҳидилнинг ўзи сабабкор бўлган. Бир кун магазинда майда-чуйда харид қилиб юрса, ёнига шу йигит келиб салом беради.

— Танимадингиз, шекилли?— дейди у икки қўлини шимишнинг чўнтагидан олмай.— Мен сизни танийман. Моҳидилхонсиз, хўп денг. Илгари сизларникига кўп борардим. Ушанда кичкинагина, салдан-салга йиғлайверардингиз. Қаранг-а, бўйингиз чўзилиб, кап-катта бўлиб қолибсиз. Жуда гўзал қиз бўлибсиз.

Моҳидил қизариб кетди. «Ғалати йигит экан-ку», деб ўйлади-да, қайрилиб кетмоқчи бўлди. Бироқ йигит унинг йўлини тўсди:

— Нечанчида ўқияпсиз?

— Уннинчини тугатаман бу йил.

— О, жуда зўр-ку! Кейин қаёққа борасиз?

— Қайдам... Ҳали ўйлаганимча йўқ.

— Албатта, Москва, Ленинградгадир-да, хўп денг. Ҳозир шунақаси урф бўлган. Уннинчини битирган қайси қиздан сўраманг, ўша ёққа қанот қоқмоқчилигини айтади.

Моҳидил қайрилиб кетишга чогланди.

— Салом айтинг, уйдагиларга.

— Кимсиз?

— Ҳошимжон. Ҳошим Болтаевдан денг. Ҳа, Ҳошимжонман. Комилжоннинг энг яқин дўсти.

Моҳидил акасининг номини эшитиши билан тамоман ўзгариб кетди. Йнгитга юмшоқ муомала қилишга ўтиб:

— Келинг, бўлмасам,— дея таклиф қилди,— хурсанд бўламиз.

Шу куннинг эртаси мактабдан қайтса, Ҳошимжон Комилжон билан гаплашиб ўтиришибди. Шу-шу бу ҳовлига бот-бот қатнайдиغان бўлиб қолди. Суҳбат маҳали негадир Моҳидилнинг номи такрорланиб турарди. Бундай пайтда қиз қип-қизариб, бошини ердан кўтаролмай қолар, Комилжон эса поқулай аҳволга тушиб, гапни бошқа ёққа бурнишга уринарди.

Моҳидил ўзинини битиргач, қаерга кириб ўқиши, ким бўлиб етишиши керак, деган масала яна кўндаланг қўйилди. Ўзи акасининг касбини танлаган, геологликка ҳавасмандлигини айтмоққа оғиз ростларди-ю, аммо онаси Мастура хола икки гапнинг бирида «қизимиз машҳур доктор бўлади, ҳаммамизнинг дардимизга даво топади, бундай савобли касб борми дунёда», деявергани учун айтадиган гапларни ичиди қоларди. Комилжон жим. Сингил эса ундан маслаҳат кутар, фавқулодда ҳеч кимнинг ақлига келмаган бирор нарса айтиб қолармикан, дегандай оғзини пойларди.

Бир кун Ҳошимжон унга сўз қотди:

— Мактабни тугатяпсиз, энди инженерликка ўқисангиз деган таклифим бор, хўп денг.

Моҳидил елкасини қисди-да, Комилжонга қаради:

— Акам билладилар.

— Акангиз меннинг таклифимга қарши эмаслар. Шунангами, Комилжон?

— Инженерлик шарафли касб!— деб қўйди Комилжон ҳам.

— Ана, ана, эшитдингизми? Демак, келишдик-а, бизнинг институтимизга кирасиз,— завқланиб кетди Ҳошимжон,— конкурсдан кўрқманг, қабул комиссиясида ҳам, деканатда ҳам ўзимизникилар. Ректоримиз бўлса, акамнинг жонажон ўртоғи. Бу ёғини менга қўйиб бера-сиз.

Моҳидил бундай илтифотларнинг бонсига тушунолмай овқат маҳали ҳам ўйланиб ўтирди. Тўсатдан миясига бир фикр келди-ю, чўчиб тушди. «Йўқ, йўқ,— деб хитоб қилди аллақандай ички овоз,— мен уни ёқтирмайман! Ундан кўра тилка-пора бўлганим яхшироқ!»

Шундай деб ўйлади-ю, овқат саятган Ҳошимга кўз қирини ташлади. Нимаси яхши бунинг? Акасига асло ўхшамайди. Комилжон сипо одам, ҳар бир гапни ўйлаб гапиради, бировга қаттиқ тегиш, кўнглини сал бўлса-да, огритиш деган нарсалардан бутунлай йироқ. Кўриниши эса... Кўриниши ҳам ҳар қандай манман деган йигитлардан қолишмайди. Пешанаси кенг, каттароқ кўринган бурни, бежирим лаблари ҳам ўзига ярашиқ. Қопқора сочларини айтмайсизми, жингалак-жингалак. Моҳидил кўнгил қўядиган йигит акасига ўхшашини истайди, бошқасини тан олмайди.

Хуллас, акасига тенг келадиган йигит йўқдай эди дунёда.

Моҳидил Ирригация институтига кириб ўқий бошлади. Уқиганда ҳам, ҳаммадан актив, ҳаммадан илғор бўлиб ўқийди. Аммо Комилжон ўз синглисининг бу муваффақиятларидан севинишга муяссар бўлмади. Уша йили тоғлиқ районларга қилинган экспедицияларнинг бирида кутилмаган фалокат юз берди-ю, баландликдан қулади. Ҳамма соғ-саломат қайтди. Фақат Комилжонгина қайтмади. Она бечоранинг не аҳволга тушганлигини баён қилиш қийин. Моҳидил эса белини боғлаб шушчалик жигаримлаб йиғладикки, маъракага йиғилганларнинг бирортаси ўзини тутиб туrolмади. Ҳамманинг юрак-бағрини эзиб юборган эди у.

Орадан бир ойча ўтар-ўтмас, Моҳидил институтдан қайтаркан, Ҳошимжон унинг йўлини тўсди.

— Салом, Моҳидилхон, сизни уч-тўрт сафардан бери холи кўриш ниятидаман... Утинаман, тўхтаб, Моҳидилхон.

Йигит нима ҳақда гап очмоқчилигини Моҳидилнинг юраги сезиб турарди. Шунинг учун аъзойи бадани хиёл титради. Лекин нидамай қололмади.

— Биров билан кўчада гаплаша олмайман. Гапингиз бўлса, уйга кириб.

Ҳошим унинг орқасидан қолмади.

— Уйда... Ахир у ерда холам борлар-ку? Ноқулай бўлади-да, хўп денг...

Моҳидил таққа тўхтаб, унга тик боқди:

— Қачондан бери, акам ўлгандан беринми?

У бу гапни гина-кудурат учун эмас, бир вақтлар ўзини ажралмас дўст тутиб юрган кишисининг вафотидан сўнг, ров кириб, онадан ҳол сўраб чиқмаганлиги туфайли газабга келганидан айтди.

Ҳошим довдиради:

— Мен бу ерда эмасдим. Илмий ишларим юзасидан командировкага кетувдим.

Моҳидил тўхтамай кетаверди. Ҳошим эса аста-аста орқада қолди. Ана шу кундан кўп ўтмай, хат ёзиб севги изҳор қила бошлади у. Агар хўп деса дегани, демаса, ўзини анҳорга ташлар эмш. Аммо Моҳидилдан садо чиқмади.

Бир сафар Ҳошим «қиттай»ни отиб келди-да, яна қизнинг йўлини тўсди.

— Хомтама бўлманг, барибир мендан жавоб ололмайсиз,— кескин жавоб қилди Моҳидил.

— Нега ундай дейсиз? Ахир хатларимда...

— Хатларингизни ўқимадим... Учоққа ташлаб, куйдириб юборганман.

— Худдо ҳаққи, ўзимни бир бало қилиб қўяман, хўп денг!

Моҳидил кулди.

— Сиз бағритош экансиз...— деди яна Ҳошим.— Мен шундай баҳолайман, хўп денг!

Моҳидил индамай жадал юриб кетди.

Орадан яна ярим йилча ўтди, холос. Ҳошимжон Маҳмудага совчи қўйибди, деган хабар тарқалди.

Моҳидил, дунёда бировга севги изҳор қилиб туриб, иккинчи бир одамга совчи қўядиганлар ҳам борлигига ҳайрон бўлди. Аммо ранжмади. Энсаси қотиб, аччиқ кулиб қўйди, холос. Шу-шу Маҳмуда ҳам унга қорасини кўрсатмади. Бунинг сабабини билиш қийин эди. Мана, ўшандан бери тўрт йил ўтибди. Ҳеч кутилмаганда яна учрашдилар.

Икки дугона бу учрашув шунчалик илиқ ва қувончли бўлишини ҳеч кутмаган эдилар. Моҳидил йўл юриб чарчаганлигига қарамай, уйқуси қочиб, унга қулоқ берган, Маҳмуда эса бу дам ҳеч тугамаслигини, чексиз давом этаверишини истарди. Дунёда ҳамма нарсани унутиш мумкиндир. Лекин қалбингга яширинган илк туйғуларингни айтиб, отамлашган, эзгу ниятларингни ўртага солган азиз дўстингни унутиб бўлармиди?!

Улар шу давргача босиб ўтилган йўлнинг фақат яхши томонларигагина назар ташлаб чиқишди. Фақат ширин хотираларингига эслашга уринишди.

— Илон тутиб келиб, бизни кўрқитганинг эсингда борми?— сўраб қолди Маҳмуда. Сўнг икковлари хахлаб юборишди.

Моҳидил юқори синфда ўқиб юрган йиллари ҳашаротлар, қушлар ҳаёти билан қизиқиб қолди. Мактабнинг

табиёт кабинети у тутиб келган калтакесак, қўш, қораялоқ, кўршапалак, оқ каламуш, қорақурт, чаён, ишқилиб, ҳар хил жониворларга тўлиб кетган, чинакам «ажойибхона»га айланган деса бўларди. Дам олиш кунларининг бирида у Бурчмуллага чиқади-ю, думи ҳам, боши ҳам бир хил йўгонликда, ярим метр-ярим метр келадиган иккита қип-қизил илон тутиб келиб, халтага солиб қўяди. Халтачани эса парта остига қўйиб, ўзи танаффусга чиқади. Қайтиб келса, ҳамма синфни бошига кўтариб, у ёқдан-бу ёққа югурмоқда. Биров деразадан ўзини ташқарига отган, биров пешанасини гурра қилган, иккинчиси, ранги қумдай ўчиб, ўтирган ерида қалт-қалт титрар эди. Маълум бўлишича, кимдир парта остидан нимадир оламан деб қўли муздай нарсага тегади-ю, дод деб юборади. Халтачани очсалар — иккита илон.

Қўлдан тушган илон бечоралар ҳам юраги ёрилгудай бўлиб, қочарга тешик қидираётган эмиш. Моҳидил уларнинг ҳар бирини қўлига олиб, бошини силаб-сыйпаб, «ҳо, айланайин, сенлардан, уввос кўтариб, қўрқитиб юборишдими-а?» деганича яна халтачага сола бошлайди. Қизлар эса анча маҳалгача ўзларига келолмай қандай дарс тинглаганларини ҳам билмайдилар. Кейин эшитсалар, кўр илон заҳарсиз бўларкан. Шундан кейин анча маҳалгача ҳалиги қалт-қалт титраганларни масхара қилиб юришди.

Моҳидил тенг-тўшлари ичида довиюраклиги билан ажралиб турарди. Баъзан дугоналари «ўғил бола бўлиб туғилишинингга бир баҳя қолган-да», деб ҳазиллашардилар.

Институтда ҳам уни ҳаммага ўрнак қилиб кўрсатишарди. Унга энг қийин, энг мураккаб темаларни топширишганда ҳам пухта тайёрланиб келиб, илмий конференцияларда кўп марталаб муваффақият қозонган эди. Сўнгги курсда ўқиётганида унинг энг эзгу орзуси ушалди. Тирншқоқ, меҳнатсевар қизини партияга кандидатликка қабул қилишди. Ҳамма уни аспирантурада қолса керак, деб ўйларди. Бироқ, Моҳидил ундай қилмади. Диплом қўлга теккандан кейин ўқиш шу билан тугади, дейиш нодонликдир. Ҳаётний ўқиш ҳам бор ҳали. Бу энг мураккаб ўқиш. Унинг синовларига бардош бериш ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Бу синовлар кишидан институтдагидан юз карра кўпроқ қобилият талаб қилади.

— Сенга ҳавасим келади, жонгинам,— деди Маҳмуда,— мана, дипломнинг бор, қўлингни қаёққа чўзсанг, ставеради... Мен бўлсам уйда...— У бирдан тилни тинглади-ю, кейин соатига қаради,— ўҳ-ҳў... алламаҳал бўлиб қолибди-ку, жоним, гапга солиб тоза тинкангни қуритмадимми? Йўлда ҳориб келгансан... Энди дам ол!

— Майли, ётайлик. Баданларим таёқ билан савалаб пўла қилиб ташлагандай оғрипти.

— Худо асрасин-э, ётиш олдидан бир коса қатиқ ичасанми? Даво бўлади.

Маҳмуда ўрин сола бошлади. Моҳидил бир коса қатиқни ярмигача шимирди-ю, кейин атрофга кўз югуртириб уй билан таниша бошлади. Уй янгигина ремонтдан чиққан бўлиб тўрт хонадан иборат экан. Хонадан хонага олиб кирувчи эшиклар ланг очиқ, деворларга эса қип-қизил чўғдай гилам қоқиб қўйилган, шкаф тўла китоб...

Моҳидил учун бу учрашув катта мукофот, албатта. Узини нотаниш жойда ёлғиз ҳис қилмайди энди!..

Бўрон тинчиган кунни Ҳошим Моҳидилни қурилиш бошлиғи билан таништирди. Ҳамро Раҳимов тўладан келган, ўрта бўй, ялтир бош, қўй кўз, бугдой ранг, қирқ ёшлардан ошмаган киши экан. У шалдир-шулдирлиги билан Моҳидилга маъқул тушди. Савлат тўкиб юрадиган айрим олифта бошлиқларга асло ўхшамас, кабинетда ҳам худди омонатгина ўтиргандай, серҳаракат кўринарди. Икки гапнинг бирида «яхши-яхши» деган иборани ишлатар, лабининг бир бурчида жилмайиб қўярди.

— Қурилишга астойдил бел боғлаб келдим, денг? Яхши-яхши,— деди у қўл олишгач,— эшитишимча, машинистларга бошлиқ бўламан депсиз, шу ростми?

Моҳидил ундай деган эмас, бу вазифани бош инженер Ҳошимжоннинг ўзи тавсия қилган эди. Моҳидил унга қарши чиқишни эп кўрмади. Майли, шундай бўлса, бўла қолсин. Биринчи кунданоқ бевосита раҳбар кишининг раёинни қайтариш одобдан эмас.

— Рост,— деди у.

— Яхши-яхши. Лекин менга қолса, бунга маслаҳат беролмасдим. Аёл кишисиз, ахир...

Ҳошимжон унинг сўзини илиб кетди:

— Хотиржам бўлинг, Ҳамро Раҳимович, аёл бўлгани билан жуда боевой-да бу киши, хўп денг. Бригадада темир интизом ўрнатилишига ишончим комил. Биз гаплашиб қўйганмиз. Менга энг қийин ишни беринг, бир

синовдан ўтай деди, тўғриси, унча амалий тажрибадан йўқроқ эмасми ... Аввал иш ўргансин, пишсин, коллективга сингиб кетсин, кейин яна ўйлашиб кўрармиз. Қийналиб қолса, мана биз бормиз ахир. Ёрдам бериш қочмайди.

Раҳимов ҳамон иккиланиб турар, фикрга толиб, ён дафтарчасига нимадир ёзарди.

— Яхши... ҳар қалай, олий ўқув юртини имтиёзли диплом билан тугатган одамга...

— Раҳмат, Ҳамро Раҳимович,— деди Моҳидил уни оғир вазиятдан қутқармоқчидай,— қўлдан келса вазифанинг яхши-ёмони бўлмас дейман? Аёл деб аяб ўтирманглар. Юзингизни ерга қаратмайман. Чумчуқдан қўрққан тариқ экмас, деб бекорга айтмаганлар-ку,— кулди у,— оғир ишдан қочганимда саҳрога йўл солмасдим.

Ҳошимжон ёйилиб кетди.

— Ана, ана, айтмабмидим? Қурилиш юрагига ўт солиб турибди, ўртоқ бошлиқ, хўп деяверинг.

— Яхши-яхши... Ҳужжатларингизни расмийлаштираверинг бўлмасам... ҳозирча ишлаб туринг, кейин яна... худо пошшо, деган гап бор-ку.

Бошлиқ мулойим кулиб қўйди-да, юмшоққина хайрлашди. Моҳидил йўлакка чиқар экан, хиёл очиқ қолган эшик орқали унинг Ҳошимга айтган сўзларини эшитиб қолди:

— Девдай-девдай йигитларингиз шу қизга бўй беришига амнимисиз? Жуда ёш кўринади-ку? У ерга талабчан, қаттиққўл одам лозим эди-да.

Моҳидил шахдам юриб бошқа хонага кириб кетди. Лойиҳалар билан танишиш истаги борлигини айтган эди, унга бош инженернинг ўнг қўли ҳисобланган Гулом ака деган кишини кўрсатишди.

— Бу одамдан бўлак қурилиш материалларини ипидан-игнасигача яхши биладиган одам йўқ бизда,— дейишди.

Гулом ака сочлари устарада олдирилган, баланд бўй, бир оз энгашиб юрувчи, йирик-йирик қовоқлари шишган, маъюс кўзлари салқиб тушган эди. Бу кўрimsизгина, хипча, дароз одам кўпдан бери соқолини ҳам олдирмаган бўлса керакки, бутун юз ва иякларини оқиш майда тиканаклар қоплаб олганга ўхшарди. «Жуда кўп ичса керак», деб ўйлади Моҳидил унинг кўзлари атрофида томоқларигача сон-саноқсиз майда жўяк тортган ажинларни кўриб.

У Моҳидилнинг ийманиброқ сўраган илтимосини

индамайгина бажарди. Стол устига қалли-қалли папкалар тушди. Лойиҳалар ёйилди.

Ғулом ака эса ҳамон сўз қотмас, кўзойнагини бурни устига қўндирганича ўз ишидан бош кўтарай демас, аҳён-аҳёндагина томоғини қириб, ёнидаги қоғоз ташлайдиган саватга тупуриб қўярди.

Моҳидил имтиҳонга тайёргарлик кўриш пайтлари шаҳар кутубхонасига бориб мутолаага берилиб кетар, ён-верига ким келди, ким кетяпти, ким нима билан машғуллигини сезмас ва ҳатто қаерда ўтирганлигини ҳам унутиб қўярди. Лекин ҳозир бундай бўлмади. Негадир ақли қоча бошлади. Назарида рўпарасида ўтирган нусха унга тикилиб, бутун қиёфасини зимдан кузатаётганга ўхшарди. Юрагига ҳам қандайдир шубҳа илашди. Аста бошини кўтариб, кўз қирини унга ташлашга ҳаракат қилди. Ҳақиқатан ҳам Ғулом ака кўзойнак устидан унга нигоҳини қадаб турган экан.

«Қаеридир танишга ўхшайди?» деб ўйлади қиз ичида. У ўзини тутиб туролмади шекилли, ниҳоятда дармони қурган одамдай стол суянчиғига тирсагини тиради. Шу пайт уни излаб кирган Ҳошим Моҳидилнинг ранги оқариб кетганини кўрди-ю, Ғулом акадан чўчиб сўради:

— Нима гап? Бирор гап ўтдимиз?

Ғулом ака жавоб бериш ўрнига папкаларни жой-жойига олиб қўя бошлади. Афтидан, у ҳам ҳаяжонда эди.

— Юринг, уйга борайлик,— деди Ҳошим қизни аста қўлтиғидан олиб,— иссиқда димиқиб кетдингизми дейман? Бу ернинг иқлими шунақа, ўрганмаган одамга дарров таъсир қилади қўяди.

* * *

Моҳидил Маҳмуда дамлаб келган кўк чойдан уч-тўрт бор ҳўплади-да, кейин хаёлга чўмди.

«У киши ким бўлиши мумкин», деган савол дам-бадам миясига урилар, тинчлик бермасди. Шу вақт кўча эшик тарақлаб очилди-ю, остонада ўн ёшлардаги майкачан, қоп-қора бола пайдо бўлди. У ниҳоятда ҳансирар, кўп югуриб толиққанидан нафасини ростлай олмасди.

—Акомулло, акомулло, сизни йўқлашопти. Идорага йўқлашопти!..

— Нима гап?

— Ҳожар аянинг бачаси саҳрода боркон экан... Бўронда қолган экан... Қайтиб келмопти... Сўғин Хўжапазар аконинг духтари бўронка қолип ўлипти...

Ҳошим югурганича чиқиб кетди. Маҳмуда билан Моҳидил бир-бирларига ҳайрон қараб олишди.

Моҳидил кеча саҳро томондан эшитилган илтижолу овозни эслади...

III

«Меҳрибон онажоним!

Сизни тинчитиб қўйиш учун ёзаётган биринчи хатимдаёқ, бу ердаги илк таассуротларимни етказмоқчиман.

Янгича ҳаёт бошладим, аммо юрагимнинг бир бўлаги сизнинг ёнингизда қолиб кетгандай. Кишининг қадри бир-бирдан узоқлашганда билинаркан. Ҳеч бўлмаса бир нафасгина ёнингизда бўлиб, меҳрибон кўзларингизга тикилгим келади.

Маҳмуда болалари билан тинч, айтмоқчи, ундан кўпдан-кўп салом. Ҳошим ака менга антиқа иш топширди. Бульдозер, экскаватор ҳайдовчиларга бригадир бўлдим. Аммо ҳозирдан ҳаяжонланаяпман. Биринчи кунданоқ елкамга оғир бир нарса қулаб тушаётгандай сезяпман ўзимни. Илгариги дадиллик, довюракликлар қаёққа йўқолганига ҳайронман.

Ҳозир мен хатни чодирда ўлтириб ёзаётirman. Одам ўзини ҳаммомнинг иссиқ хонасига кириб қолгандай ҳис қилади. Шаррос тер қуйилаётган баданларинг ярага туз сепгандай ачишади. Лекин ҳаммасига ўрганиб кетарман дейман. Ҳар қалай, умидли дунё-ку, бўш келмасликка тиришаман.

Ойишон, шу чўлу биёбонни, Қизилқум саҳросининг қайси бурчагида бўлмайин, сиз мен билан биргасиз. Сизнинг хаёлингиз ва акамнинг хотираси энг қийин дамларда менга мадад бўлади. Назаримда бу ердаги умумий ишга биргина ўзим эмас, учаламиз баб-баравар ҳисса қўшадиганга ўхшаймиз. Мен, сиз ва акам! Мен ана шундай ҳис қилмоқдаман! Ҳатто биз улкан кучмиз. Шунинг учун ҳам мен ҳеч нарсадан қайтмаслигим, ҳеч қачон чекинмаслигим керак! Ростми, ойишон?

Ҳар қалай ишдан чарчаб, толиққан дамларимда ҳам, кучдан қолиб ҳориган чоғларимда ҳам сизларни ўйлаб, тасалли топайин, ҳориган кўнглимга малҳам бўлингиз. Ҳозирча хайр, ойишон.

*Хатингизни кутиб қизингиз
Моҳидил».*

Моҳидил хатни конвертга солди-ю, ўтирган ерида фикрга толди. У жамалагига пилик ўрилган, касалванд, серхархаша қизчалигини эслади.

На бир туп дарахт, на жилдираб оққан ариқчаси бор, каталакдай кичкинагина ҳовлида туришарди. Қоқ-қуруқ еру, томи бир томонга қийшайиб кетган, дарчасиз уй.

Илгарилари аллақаяёқда бувасидан қолган ҳовлида туришаркан, лекин уни кўриш Моҳидилга насиб қилмаган. Чунки дадаси ичкиликка ружу қилган йиллари уни сотиб юборишган, шу-шу бировнинг ташландиқ ҳовлисига кўчиб келишган экан. Моҳидилнинг онаси эса эри нега шунақа қилиқ чиқарганига тушуниб етмай гаранг, доим юрак ҳовучлаб, қўрқув ичида яшар, кўпинча боласини бағрига босиб, қўни-қўшниларикида ўтирар, эрининг кайфи тарқагунча кўзига кўриммасликка ҳаракат қиларкан. Ана шундай кунларнинг бирида эр дом-дараксиз ғойиб бўлади-ю, она-бола ёлғиз қоладилар.

Моҳидил тўрт ёшга тўлади. Жамалагига пилик тақиб, ширингина бўлиб юради. У онасини ниҳоятда севар, бир зумгина ажрашни истамас, юпанчи ҳам, қувончи ҳам — шу она. Шу она туфайли бутун мавжудот тирик, коинот ҳаракатда гўё. Унинг оҳуникидай, бир оз чўчинқираш билан боқувчи кўзлари, офтобда куйган юз-қўллари, эгиндаги қирқ ямоқ кўйлагигача Моҳидил учун алоҳида маънога эга.

Қиш ниҳоятда совуқ келган йили ёқнишга ўтин йўқ, кўмир йўқ, дилдираб кун кечира бошлашди. Она бир луқма овқат топса ҳам қизига едириб, ўзи ярим оч, ярим яланғоч умр ўтказар ва бора-бора огир дардга чалиниб қолган эди. У ўқтин-ўқтин йўталар, нафаси қисилиб, кўкрак қафасига тошдай бир нарса тиқилиб тургандай қаттиқ азоб чекарди доим.

Бечора она узоқ вақт ўзини ўнглай олмай, охири ётиб қолди. Қўни-қўшнилар вақт-бемаҳал иссиқ-совуғидан хабар олиб туришар, Моҳидилга қарашарди. Доктор касалхонага ётишни буюрса, она «боламнинг ҳоли не кечадименсиз», деб кўнмасди асло. Уйда даволанишнинг эса иложи йўқ. Она сал оёққа тура бошлаши билан қизи бетоб бўлиб, иситмада ёнади. Ўзини билмай тез-тез алаҳсирар, «кет, ажина, кет!» деб гинширди, қўққисдан ирғиб-ирғиб тушаверарди.

Она қизини касалхонага олиб боришга мажбур бўлди. Кунлар илиб, қор эрий бошлаганди, шунинг учун бедармон она салга тойиб-сирпаниб, қўлда боласи билан аранг борарди. Шу пайт мактабга кетаётган ўн-ўн бир

җиллардаги бир бола учраб қолди-да, унинг ёнига югуриб келди:

— Тугунишгизними, болангизними беринг, кўтаришай,— деди.

— Бормисан-эй, жигарим,— дея севиниб кетди аёл,— ма, синглиниги, укам. Қўлларим узилиб тушай деди-я. Трамвайгача элтиб қўйсанг бас. Ҳа, балли, жигарим, савоб бўлади.

Трамвай ҳам тезда кела қолмади.

— Банисага борсангиз, ўзим элтиб қўяман, юраверинг. Трамвайда ҳозир одам тикни бўлади.

— Иўғ-э, анча йўлдр ораси?

— Унча узоқмас, мен биламан қайдалигини, юраверинг.

Бола айтганидай касалхонага йиғирма минутчада етишди. Моҳидил буни сезгандай аста кўзини очди. Очди-ю, кимнинг қўлида турганлигини билмай ҳайрон бўлиб тикилди:

— Ойи, ки-им?— сўради у нозик овозда.

Бола унга бош ирғаб қўйди-да, мулоим жилмайиб:

— Менми? Мени отим Комилжон,— деди.— Банисага келдик, энди тузалиб қоласан.

— Илойим айтганинг келсин, жигарим,— дея қизини қўлига олди она,— раҳмат, Комилжон, катта йиғит бўлгин, яхши бола экансан. Умрингдан барака топ, иним!

Моҳидил яхши бола шунақа бўларкан-да, деб яна бир бор Комилжонга қараб қўйди.

Унинг ўпкаси қаттиқ шамоллаган экан.

Бошқа кийим кийдиришди-да, иккинчи қаватдаги палаталардан бирининг шундоққина деразаси остидаги каравотчага ётқизишди. Деразадан ёп-ёруғ осмон, дарахт шохларига осилган сумалакчалар ҳам яққол кўриниб турарди.

Онанинг бу сзда қолишига рухсат беришмади. Қунда бир бор хабар олиб туриши мумкин экан.

Ундаги ҳасталик ҳамон ўз кучини кўрсатмоқда эди. Шунинг учун бора-бора ҳар кун эмас, кун ошира зўрға келиб турадиган, ҳар келганда қизининг каравотига осилганича соатлаб ўтирадиган бўлди. Алламаҳалга етганда врачларнинг зўри билан аранг ўрнидан турарди-ю, кўзларини мўлтиратиб қолаётган боласига юраги ачиб, йиғлашга тушарди яна.

Моҳидил тузала бошлади. Атрофида ётган болалар билан бемалол гаплашадиган, ўйнайдиган бўлди. Баъзан каравотчасига чўккаланганича дарахт шохларидан чак-

чак оқиб тушаётган томчиларни, шохдан-шоҳга сакрашаётган қушларни, пода-пода булут галаларини томоша қиларди. Томоша қилишдан кўра кўпроқ онасининг йўлини пойларди у.

Она кўпдан бери уни кўришга келмас, қандай воқса содир бўлгани номаълум эди.

Қушлар кетидан кунлар қувиб ўтди. Врачлар онанинг бедараклигидан ташвишга туша бошладилар.

Бир куни Моҳидил йўлакка чиқса, икки аёл ҳамширалар билан гаплашиб туришибди. Улар Моҳидилни кўришмас, шунинг учун қаттиқ-қаттиқ гаплашаётган эдилар.

— Кеча оламдан ўтди, боёқниш,— дерди улардан бири, иккинчиси унинг гапини тасдиқлади,— биз қўшини си бўламиз, қизчасини олиб кетгани келдик, ўзимиз катта қиламиз. Фазилатхон раҳматлик сўнгги нафасигача: «Моҳидилнинг асранглар, кўчада қолмасин», деб худонинг зорини қилди. Моҳидилни беришлар бизга.

— Йўқ!— деган ингичка хитоб янгради йўлакда,— ойим билан кетаман, ойим келадилар, ойим келадилар, ойим келадилар,— дея бақирарди қиз.— Сизлар билан кетмайман, ойим билан кетаман.

У депсиниб тўполон кўтараверди.

Яна каравотчада чўккалаб, яна дераза токчасига энгашиб, ширингина қўлчаларини нягига тираганича ташқаридан нигоҳ узмасди...

Бу вақт кўклам келиб, ҳаммаёқни яшил либос билан безаган, гуллар гунча тугиб, ариқчаларда сувлар ҳайқириб оқар, дов-дарахтлар томирига жон кирган пайт. Қуёш нури хоналарни исита бошлаганидан деразалар ланг очик, ўт-ўланларнинг хушбўй ҳиди димоғингизни чоғ қилар, теваракда янграётган қўшиқлар эса дилга ором берарди. Ана шундай кунлар Моҳидил она дийдорига зорбўлиб, изтироб қўйишда эзиларди. Гўдак қалбига ҳеч нарса сиғмас, ташқаридан кўз узмай ўтираверарди. Бир куни аллақандай таниш чеҳрага назари тушиб қолди. Ким бўлиши мумкин? Қаерда кўрган эди бу болани? Ҳа, Қомилжон-ку, у!

— Қомилжон!— қўлчасини силкитди қизча.

Кичкинагина қогоз халта кўтарган бола уни кўрибоқсевиниб кетди.

— Баққа туш,— деди кулганича.

Улар биринчи қават билан иккинчи қават ўртасидаги зинапойда учрашдилар.

— Ҳар ҳафтада кўргани келаман,— деди Комилжон ширишгина муштумини кўксига қўйиб.— Отингни билмаганим учун топиб беришолмайди: фамилиясини билиб кел, дейишади, холос. Тузалиб қолдингми? Сочингни олиб ташлашибди-ю?

— Олиб ташлашди,— деди Моҳидил пилик тақилган жамалагини эслаб.

Комилжон уни юпатди:

— Майли, хафа бўлма, ўсиб қолади. Вой сен-э, ма-на, олма, туршак олиб келдим,— қўлидаги халтачани узатди у.— Олма-чи, ўтган йилги ўз боғимизда пишган, жуда ширин. Ширинини яхши кўрасанми, пордониними?

Моҳидил жавоб бериш ўрнига боядан бери ўйлаб турганини шошиб сўради.

— Ойим қанила?

Комилжон ҳайрон бўлди.

— Ойингни билмадим, келмадиларми?

— Ойиси ўлган!— деди зинадан югуриб тушиб келатган бир бола.— Ҳамшира опаларим шунақа деб айтишди-ку, анов кун.

— Ёлғон! Ойим ҳеч қачон ўлмайдилар!— йиғлаб юборди Моҳидил.

Комилжоннинг раҳми келди унга. Бутун вужудида тугён кўтарилди. Қўллари қалтирар, юзини яшириб йиғлаётган қизчага бирор сўз айтиб, тасалли беришини билмасди.

— Қўй,— деди ниҳоят дудуқлашиб,— тўғри... Тўғри айтасан, ойинг ўлмайдилар...

Яна бир нафас шу ерда турса, ўзи ҳам ўкириб юборадигандай югурганча чиқиб кетди. Эртасига яна келди. Бироқ, бу сафар ёнида сочлари тақимига тушган, келишгангина жувон бор эди.

— Бу меннинг ойимла, таниш,— деди Комилжон югуриб чиққан Моҳидилга.— Биз сени олиб кетамиз.

— Меннинг ойимла қанила?

— Онангдан айрилибсан, айнанай,— йиғлаб юборишдан ўзини зўрга тутиб қолди аёл,— юр, ман санга она бўламан. Кўчада қолдирмаймиз, қизим.

Қизчани қалтироқ босди. Дод деганича ўзини ерга отиб, йиғлайверди. Юпатишлар кор қилмасди унга. Лекин, истараси иссиқ жувоннинг олиб кетишига қаршилик кўрсатмади.

У жуда кўп қайғурди. Кечалари ухлаёлмади. Комилжоннинг, Мастура холанинг мулойим сўзлари ҳам уни

юпата олмас, онасининг меҳрибон сиймоси кўз олдида нари кетмасди ҳеч.

Шу хилда Моҳидил хийла инжиқ бўлиб ўсди. Ортиқча гап кўтаролмас, салдан-салга йиғлайверарди.

...Комилжонлар турган маҳаллада унинг тенгқурлари деярли кам. Борларининг биронтасига ҳам Моҳидил қўшилиб ўйнамас, фақат дўмбоққина қизча Маҳмуда билан илашиб кетганди, холос. Бундан Комилжон ҳам, Мастура хола ҳам хурсанд. Лекин Моҳидил уларга ҳадеганда ўрганолмади. Ўзини доим ёлғиз ҳис қилар, гўё бу ерда вақтинча яшаб тургандай сезарди. Комилжоннинг онасини Маҳмуда «Мастура хола» деб чақиргани учун Моҳидил ҳам уни шу ном билан атар, «ойин» дейишга ҳеч тили бормасди.

Йиллар ўтди. Моҳидил Маҳмуда билан бир мактабга қатнаб, бир синфда ўқий бошлади. Уни ҳеч ким тергамас, ўз майлича кун кечирар, лекин ташқи кўриниши суст, хо-муш бўлса-да, ички дунёси бетинч, ҳамон она ҳасрати юрагини эзиб-эзиб қўяр, уни унутишга қурби етмасди. Шу билан бирга дарров қайнаб-тошарди-ю, яна сўна қоларди. Мастура хола ундан ҳол сўраш ёки бирор нарса дейишга ҳайиқарди. Барча инжиқликларини кўтарар, бирор оғиз бўлса-да, қаттиқ гапиргани келмасди. Моҳидил тез-тез бетоб бўлиб турарди, шу туфайли бир неча бор синфдан-синфга кўчолмай қолди.

Мастура хола олижаноб аёл. Шунинг учун ҳам Комилжон Моҳидилнинг касалхонада ётгани ва бошига оғир мусибат тушганини айтган заҳотиёқ, у қизни олиб келишга, қандай бўлмасин дардига малҳам топишга ошиқди. Бир болам иккита бўлди, деб суюнди. Фақат қиздан «она» деган сўзини эшитишга зор. Шуниси бир оз ранжитмоқда. Вақти келиб бунга ҳам эришар...

Моҳидил қўғирчоқдай безаниб юришни, дугоналарига ўхшаб хилма-хил кўйлақлар кийишни ёқтирарди. Аммо сочининг жуда секинлик билан ўсиши, худди ўғил бола-никидай бошида сўнпайиб туриши азоб бериб қўярди. Дугоналарининг сочинга ҳаваси келарди.

Бир кун кимдир Моҳидилни «чўлтоқ супурги» деб масхара қилибди. Ушанда қаттиқ изтироб чекади, ўксиб-ўксиб узоқ йиғлайди.

Шу-шу юрагидагини яширмай қўйди. Икки гапнинг бирида фалончи сочини ундай ўрибди, бундай турмак-лабди деяверарди.

— Сизга ҳавасим келади Мастура хола, кошкийди,

менда ҳам шунақа соч бўлса,— дея писанда ҳам қилиб қўярди.

Ҳатто бир кеча кўз юмади. Кўрпа устида чўнқайиб ўтирганича йиғлайверди. Фақат тонгга яқин ухлаб қолди. Тушида аллақандай чиройли бир қушчани қувлаб юрганмиш. Қушча думини лик-лик ўйнатиб шохдан-шохга сакрар, Моҳидилга кўзини қисиб қочар эмиш. Моҳидил югуриб бориб, эндигина ушлай деганда сочи аллақандай гул шохига илиниб қолармиш. Тавба, сочи йўқ эди-ку? Наҳотки, бир кунда шунчалик ўсиб қолган бўлса!

У юрган боғ оламда тенги йўқ, гўзал эмиш. Бу гўзаллик Комилжон айтиб берган эртақлардай мафтункор, жапнатга монанд эмиш. Ҳамма нарса сирли, оромбахш, жилвагар. Лекин қимир этган шарпа йўқ. Япроқлар елпинмайди, ариқчалардаги сувларгача симобдай қотиб қолган. Гўё борлиқ сукунатга чўкиб, ширин уйқу билан тинч ором олаётгандай. Нима бўлса ҳам Моҳидил шу боққа кирганидан хурсанд. У қўшиқ айтади. Йўгон қилиб ўрилган тимқора сочларини ўйнайди. Қайта ечиб, қайта ўради.

Бирдан олдинда каттакон кўл кўринади. Унинг остида турли-туман гуллар, сайроқи қушлар, кўм-кўк осмон кўриниб турарди.

Моҳидил кўл бўйида ўтириб, қўлини чўзмоқчи бўлганида икки чаккасидан илондай тўлғаниб тушган соч ўримлари сув осойишталигини бузиб юборади. Бир зумда майда тўлқинчалар ҳосил бўлади-ю, бутун кўл чайқалиб кетади.

Моҳидил «оҳ» дея ўрнидан сакраб турмоқчи бўлиб, уйғониб кетади.

У югуриб уйга киради. Мастура хола бир қўлида қайчи, бир қўли билан эса икки соч ўримини елкаси ошира ушлаб, тошойна олдида турар, Моҳидил сал кечикканда қирқиб қўйиши ҳам мумкин экан.

— Нима қиляпсиз?— дея ҳовлиқиб сўради Моҳидил.

— Шу... сочимни санга бермоқчиман, қизим. Улама бўлса ҳам тақиб юрсанг. Бозордан олиб берай десам, ҳар кимникини кўнглинг кўтарадими, йўқми?..

Моҳидил дод деб юборди.

— Қўйинг, ойнажон, қирқманг. Шунақа қиласиз деб ўйламовдим ҳеч... Мени кечиринг... Қирқманг, жон ойн!

— Нима қипти, болам...

Қиз уни ортиқ гапиртиргани қўймади. Қўлидан қай-

чини тортиб олди-да, четга улоқтириб, ўзини она қўйнига отганича ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди.

— Айланиб кетай, ойижоним... Ундай қилманг, мени деб ўз ҳуснингизни қурбон қиласизми? Ахир мен тентакман. Гапни орқа-олдига қарамай гапираверган бўлсам, кечиринг. Сиз бебаҳосиз ойижон...

Шундан кейин Мастура холанинг қучоғидан сидирлиб тушди-да, таппа унинг оёқларига йиқилди:

— Емон қизингизни кечиринг, ойижон!

Мастура хола уни икки қўлтигидан даст кўтариб юзларига, булоқдай ёшга тўлган кўзларига меҳр-шавқат билан боқди-да, кейин яна бағрига босди. Унинг ҳам кўзлари намланганди. Бахтиёрлик оғушида нафаси тиқилиб, қалби ҳаприқарди. Узоқ йиллар фарзанд доғида куйиб, ҳижрон аламини тортган ва ниҳоят, дийдор кўришга муяссар бўлган оналаргина худди шундай ҳолни бошдан кечирадилар. Ахир Моҳидил уни «ойижон» деди, уни ойижон деб чақирди. Бас, шунинг ўзи кифоя унга. Энди битта фарзанди иккита бўлганига тамом ишонди.

— Сан ҳали ёшсан, қизим. Бизни ёшимиз ўтди, калтароқ соч ҳам бўлаверади, девдим, айланай. Ҳай, майли, бўлмасам. Тур, ўрнингдан, ёшларингни арта қол.

Қиз унга яна маҳкамроқ ёпишди.

— Ойижоним, меҳрибоним... Қим ўз ҳуснини биров учун қурбон қилади? Қандай чидардим бунга кейин?

— Сен бировмисан, қизим? Ўз боламсан-ку! Одам ўз боласидан жонини ҳам аямайди. Бўлди-бўлди, йиғла-лама. Қани, бир кул-чи.

Моҳидил лаблари билан Мастура холанинг қўлларини пайпаслади-да, бошини кўтариб, ўзини жилмайишга мажбур этди.

— Ҳа, баракалла,— Мастура хола қизнинг тамом қизариб кетган юзлари, бошларини силади,— мана энди олам гулистон.

Шундан кейин Моҳидил ҳеч қачон сочининг калталигидан нолимайдиган бўлди. Ҳатто бора-бора эсидан ҳам чиқиб кетди.

Ҳаёт қизиқ нарса. Бир одамнинг бошига бус-бутун саргузашларни солади-да, кейин ички кураш ва ҳаяжонга тўла ёшлигини ортга улоқтириб, қолган умрини ҳали синалмаган, етти ухлаб тушига ҳам кирмаган нотаниш тақдир билан чамбарчас боғлаб қўяди. Моҳидилнинг ҳаётнда ҳам шундай бўлди. У Мастура холани ўз онаси деб билди. Юрагида типирчилаб, жўш уриб қайнаётган

аллақандай дудмал нарсалар, бошини банд қилган чигалликлар аста-секин барҳам еди. Кучли довулдан сўнг тўлқинлар аста тиниб, сувлар энди равон оқа бошлади-лар. Уча-уча ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиш-тирди-ю, қўнолгага келиб қўнди. Моҳидил ҳам янги муҳит, янги оиллага бутунлай сингиб кетди. Соч воқеасидан сўнг тутинган она меҳрига қатъий ишонган эди у.

...Моҳидил Қизилқумга жўнашга аҳд қилган оқшом Мастура хола анча маҳалгача ухлаёлмади. Ёстиғига бош қўйганича ой нурига гарқ бўлган дилбар кечанинг сеҳрли манзараларидан нигоҳини узмай ётар, хаёлга чўмган эди. Ҳовли саҳнидаги гилос япроқлари оралаб қуйилаётган ой шуъласи аёл юзини иккига бўлиб турар, соя тушиб, бир оз қорайтирган томонидан қараган киши ҳозир уни қирқ саккизга эмас, етмиш ёшларга бориб қолган деб ўйлаши мумкин. Аслида узун киприклари, тийрак кўз қарашлари, хийла ёй тортган қуюқ қошлари эса ёшлигида ниҳоятда келишган жувон бўлганидан далолат берар, гарчи пастки қовоқлари хиёл салқиб кўринса-да, чеҳраси хушрўйлик аломатларини йўқотмаган эди.

У эридан эрта бева қолди. Лекин тиқмачоқдай ўғли Комилжон туфайли қайта турмушга чиққани йўқ. Бола улғайди, ўқиб, энди қўлидан иш келадиган бўлганида ўша тасодифий ҳол уни ҳам бағридан юлиб кетди-ю, она бечора биттаю битта Моҳидилга суяниб қолди. Аммо ҳозир хаёлини ўша бевақт дунёдан ўтган ўғли эмас, балки ўзидан сал наридаги айвонда, пастак стол лампаси остига эгилганича китоб мутолаасига берилган қизн банд қилган эди.

Бола қушга ўхшар экан. Қанот чиқардимми, шир этиб хоҳлаган томонига учиб кетаверар экан. Мапа, Моҳидил ҳам ўқишини битириб, жўнаб кетяпти. Яна келиб-келиб, кимсасиз саҳрога ҳавас қўйганини айтмайсизми. Шундай бағри кенг шаҳарга сиғмай қолгандай худди. Ахир, қиз бола нарса ёлғиз боши билан...

Қилди-қилди, ҳаммасини Ҳошимжон қилди-да. Келди-ю, ўқишини битириб, шу ерда ишлаб юраверадиган болани бир зумда айнатиб кетди-я. Саҳрони ундоқ қиламиз, бундоқ қиламиз, деявериб тоза қулоғини қизитди-ю, юрагига ўт қалаб қўйди, қурмагур. Моҳидилнинг аини ўқишини битирганини билиб келганини айтмайсизми яна.

Дабдурстдан кириб келса, Мастура хола танимай қолибди уни. Бўйи дароз бўлиб кетибди. Юзлари қорайиб, киприклари офтобда сарғайибди. Аммо эгнидаги

дазмолланган шими, оқ нейлон кўйлаги, силлиқ таралган сочлари, узун тумшуқ ялтироқ туфлиси унинг ҳаддан ташқари ўзига зеб берганлигини намоён этар эдики, Мастура хола буни сеза билмасди. Боласи узоқ сафардан қайтиб, бағри тўлиб қолган онадай ўзини қўярга жой тополмай қолди. Югуриб-елиб чой дамлади, топганини дастурхонга тўкиб солди. Ахир бир вақтлар у ҳам ўрлидай эди-да! Комилжон билан бир мактабда ўқиб, бирга вояга етган, бир қориндан талашиб тушган оғаниндай эдилар. Фақат олий ўқув юртига кириш пайтидагина ажралишди, холос. Ҳошимжон Ирригация институтига, Комилжон эса ТошДУга кирди.

Ҳозир тирик бўлганда у ҳам ана шу Ҳошимжон қатори юрган, обрўли киши бўлиб етишган бўларди. Мана, тенгдоши кимсан — каттакон қурилишининг бош инженери эмиш.

«Енида мен борманми, қизингиздан хотиржам бўлаверинг», дея Мастура холанинг кўнглини тинчитди. Тўғриси айтилганда-ку, акаси ўрнинг ака-да у ҳам.

Она Моҳидил борадиган жойларнинг ёзда ниҳоятда иссиқ, қишда оғзингда тупугинг қотиб қоладиган даражада совуқ бўлишлигини Ҳошимжондан эшитди. Шунинг учун қизига нималар бериш кераклиги тўғрисида ўйлаб кетди...

Анча маҳал бўлиб қолганига қарамай қўшни ҳовлиларда ҳамон чироқ ўчмаган, дилрабо куй, қўшиқлар эса қалбни эркалайди. Аҳён-аҳёнда трамвай, машиналарнинг овози келиб турар, девор паналаб оққан ариқ тўла сувнинг шилдираши, думбул боғлаган баланд-баланд жўхориюяларнинг қиличдай-қиличдай баргларининг шабадада шовуллашлари ҳам китоб устига бош эгган Моҳидилга халал бермасди.

У айрим саҳифалар устида анчайин фикр қилиб қолади. Афтидан, мустақил ҳаёт кечирмоққа илк бор қадам қўйиш ҳам кишида ҳаяжон уйғотар экан. Эртадан бошлаб беш йил ичида орттирган назарий билимини амалда намойиш қилиши керак. Шунинг учун охириги бор дарсликларни кўздан кечирмоқда чоғи.

Урик шохидани тин олаётган товуқлар нимадандир чўчиди шекилли, пат-пат қанот қоқиб, икки-уч бор қақолаб қўйишди.

Моҳидил йигирма бешдан йигирма олтига қадам қўйган, нозик қоматли, сўлим қиз бўлиб етишди. Ханжардай тигли киприклари, тинқора қош атрофидаги билинар-

билнимас майда сепкил доғчалар ҳам унинг чеҳрасига ўзгача бир ҳусн бағишларди. Кўз қарашлари ва хиёл ясамадай туюлувчи табассумида ҳам яшиндай чақнаш, қандайдир ҳаяжонли аломатлар барқ уриб турар, нозик елкаларига тушган, лекин унча узун бўлмаган соч ўрими, хинча бели, чиройли болдирлари эса уни жуда ёш қилиб кўрсатар, билмаган киши ўрта мактаб ўқувчиси деб ўйларди. Товуши бир оз асабийроқ туюлса-да, аммо сўзлари дадил, чертиб-чертиб ифода этар, фақат Мастура холагагина қаттиқ меҳр қўйганидан у билан худди беморга муомала қилгандай жуда мулойим ва эҳтиёткорона сўзлашарди. Шунинг учун бўлса керак, уйда донм осойишталик, тотувлик ҳукмрон.

Қўшини ҳовлида янграётган куй девор оша учиб чиқиб қизнинг дилини қитиқлай бошлади. Беихтиёр тинглашга берилди у. Дам салобатли, дам жозибадор янговчи танбур садоси тингловчини гўё сеҳрли қайиғи билан аллақандай мафтункор соҳил сари бошлар, гоҳ тебратиб, гоҳ тўлқинлатиб борарди.

Моҳидилнинг кўнгли худди баҳор латофатидан баҳра олиб яшнаётгандай, бутун вужуди гул каби нафис, дилбар манзаралар қўйнига гарқ бўлаётгандай, бахтиёрлик оғушида гўдакдай маъсум яйраётгандай бўлаверади. Шу куй, шу танбур садоси, айниқса, шу оромбахш оқшом чоғи бошқача эшитиларди унга. Айни вақтда ўзи ҳам тушуниб етмаган ғалати ҳиссиётлар чулғаб олар, гоҳ маъюс, гоҳ ҳаяжонли ҳислар уйғотарди қалбида.

Мастура хола бошини кўтарди-да, «мунча хаёлчан бўлиб боряпти қизи тушмагур», дея кузата бошлади. Кейин бир нарса демоқчи бўлди-ю, бироқ қизи ўрнидан туриб боғ томонга йўл олаётганини кўриб, нидамай қараб қолди.

Боғ унча катта эмас, ҳовлининг ярмини эгаллаган — ўн бешга яқин мева дарахтларидан иборат, холос. Ана шу шохлари эгилиб турган олмаларни, сарвдай бир текис бўй чўзган қатор гилос, япроқлари ой ёруғида олтиндай товланган кўксултон, олчаларни Қомилжон билан бирга ўтқазинган эди. Мана, ўша кўчатлар ҳосилга кириб, ҳаммани баҳраманд қилмоқда ҳозир. Аммо Қомилжоннинг ўзи йўқ.

Бу ердаги ҳар бир шох-шабба, ҳар бир япроқ Моҳидилга қадрдон. Улар қизга салом бергандай аста чайқалиб туришибди. Барглар ўзаро нима ҳақдадир шивир-шивир суҳбат қуришмоқда. Фақат Қомилжоннинг жарангдор овози эшитилмайди, холос.

Ҳали жуда ёш эдилар. Уйнаб юриб, ҳовлининг шу бурчагидаги ҳов анави қари ёнғоқ ковагида малла ранг бир мушук болалаганини кўриб қолишади. Мушукчалар шунчалик ёқимтойки, ҳар бирини қўлингга олиб эркалагинг келарди. Ака-сингил ҳар кунн эрталаб кўзларини йириб-йиртиб очишлари биланоқ, ўша ёққа чопишар, бирма-бир мушукчаларни олиб, силаб-сийпалашарди. Кейин уларга яхшигина уйча ҳам қуриб беришди. Навбатманавбат уйдан сут ташиб чиқиб, шишада эмизишарди. Мастура хола бунинг ҳаммасидан хабардор, лекин ўзини билмасликка солар, тўғриси, болаларнинг машғулотига халал беришни истамасди. Мана, ўша шумшайиб турган катак ичига ҳамон мушукчалар кириб-чиқиб юришади. Дарахтлар панасида бир-бирларини қувлашиб ўйнашади. Хуллас, ҳаёт аввалгидай давом этмоқда. Фақат Комилжон йўқ, холос. Энди Моҳидилнинг ўзи ҳам жўнаб кетади. Шуларнинг ҳаммаси билан хайрлашиш қандай оғир кишига!

Мастура хола сутдай ойдинда боғ кезиб қолган қизини ҳамон кузатар, унинг дилида нимадир кечаётганини ичдан сезиб турарди. «Кўнгил узолмаяпти, боёқишигинам», дея бир хил бўлиб кетди у.

Моҳидил қайтиб келди. Гилос остидаги кичкина чорпояга чиқиб Мастура холанинг ёнига чўзилди.

— Уйғоқмисиз?

— Ҳеч уйқум келмаяпти. Эртага кетиб қолсанг... шуминам, қачон қайтасан, қачон, йўқ, худо билади. Шуни ўйлаб ётибман.

Моҳидил унга ялт этиб қаради.

— Ойижон, ойижоним,— деди у меҳри товланиб,— тез-тез келиб тураман, албатта, келиб тураман... нима қилай, бормасам, бўлмайди.

— Бўлмаслигини биламан... Билмасам, ўлимимга рози бўлардим, аммо бунчалик олисга кетишингга рози бўлмасдим.— Энтикиб гапирарди Мастура хола, қизининг бошини силаб туриб,— яна қаёққа, инсон қадам қўймаган жойларга-я. Мансиз ҳолнинг не кечишини ўйлашим биланоқ юрагим орқага тортиб кетади. Маҳмуда ўртоғиникида тургин, Ҳошимжон акангга тайинладим, кўзқулоқ бўлиб юришга ваъда қилди. Вой, болажонгинам-эй, янгироқ пальто олиб берсам ҳам гўргайди-я, маошим теккуничаям туролмайсанми?

— Ойижон, вақт тиғиз-ку, Саҳро жойга пахтага кииниб борган гуппим ҳам бўлаверади.

— Бекорларни айтибсиз. Шундай нимжон боламга

эски гуппи кийгизиб юборармидим? Йўқ, қизим, бекорларни айтибсиз.

Қиз Мастура холани маҳкам қучоқлаб олди. Шу зайлда анчагача жим ўтириб қолдилар. Мастура хола ортиқ ҳеч нарса демади. Узоқ индамади. Бу индамаслик Моҳидилнинг юрагига аччиқ айтилган таънадан кўра ўткирроқ ханжар бўлиб санчилар, кўнглида эса шу беозор, бемишнат аёлга нисбатан чексиз шафқат ҳисси тўлқинланиб турарди.

Эртасига чамадонларга ҳамма нарса жойланди. Моҳидилнинг қаршилигига қарамай Мастура хола иссиқ-совуқ кунларда кор келар дегандай, бор кийимларини тик-қаверар, ҳатто ўзиникидан ҳам қўшиб қўярди. Бир вақт яна нималар эсдан чиқдийкин, деб, чамадонлардан бирини очди. Унда ойнабанд рамкали иккита сурат турганини кўриб, хўрлиги келиб кетди. Бу — Мастура хола билан Қомилжоннинг сурати бўлиб, уни Моҳидил солиб қўйган экан.

Мастура хола ўрнидан даст турди-ю, қизининг елкасига бошини қўйганича йиғлаб юборди. Кўздан оқаётган илиқ томчилар оддий кўз ёшларига сира ўхшамас, киши умрида жуда камдан-кам учрайдиган беқиёс, лаззат бағишловчи ёшлар эди. Қалб изтироб чекиб йиғламасди, кўнгил оғир дард билан йиғламасди, юрак ўртаниб йиғламасди, балки бутун вужуд қувошиб, бахтиёрлик дарёсига шўнғиб-шўнғиб йиғларди.

— Хатингни ҳеч канда қилмайсан-да, айланай,— дея уқтирарди у.— Битта илинжим шу сандан. Ҳар лаҳза почтачининг йўлини пойлаб, умид боғлаб ўтираман. Айтчи, қизим, сандан бўлак кимим бор?

Яна нималар дейиш мумкин? Гуп-гуп уриб турган иккала юракда айтадиган жуда кўп гаплар бор. Лекин қайсининини айтиб улгурасан киши.

Тушга яқин сафар олдидан қўни-қўшни, ёру биродарлар, узоқ-яқинлар йиғилишди. Суюқ-қуюқдан кейин Моҳидилга оқ йўл тилашлар, беҳисоб истаклар баён қилинди. Хуллас, ҳар ким бирор ширинроқ сўз айтиб қолишни истарди, фақат она жим, холос. Лекин нчида нима кечаётгани ўзига маълум. Бир-бирларига нечоғлик меҳр қўйганликларни айниқса, мана шундай дамларда жуда-жуда билинар экан...

IV

Ҳа, у онасига қаттиқ меҳр қўйганлиги мана биринчи кунларданоқ жуда-жуда билинмоқда.

Моҳидил пиҳоятда исб кетганига қарамай ҳозиргина ёзган хатини ушлаганича, ҳамон чодир ичида хомуш ўтирарди.

Шу маҳал трасса томондан янграган қўшиқ худди баҳор шабадасидай дилни қитиқлаб ўтди:

Амударё шамоли,
Мафтун қилар жамоли,
Шамолига пириллар
Гўзал қизлар рўмоли.

Унинг қўшиғига бошқалар жўр бўлиб сўнгги мисрани такрорлашар эди:

Гўзал қизлар рўмоли.

Моҳидил ташқарига югуриб чиқиб, куйловчини қидириб топишга, кўришга ошиқди. Кучли сурон ичида бу ёқимли овоз дам кучайиб, дам булутлар ортига яширинган офтобдай хира тортар, сон-сапоқсиз механизмлар шовқинига ғарқ бўлиб кетарди...

Трасса ёқалаб узоқ-узоқларга кенг йўл ҳам тушмоқда. Энг олдинда ўрмалаган бульдозерлар қумларни суриб, текислаб борар, уларнинг орқасидан катоклар саф тортган эди. Маржон шодасидек тизилган самосваллар ҳар жой-ҳар жойга шағал тўкишадн. Ёилдиракларига занжир боғлаган машиналар қум устида тарам-тарам из қолдириб, йўгон қувурлар, асбоб-ускуналар ташийди. Минут сайин кўпайиб бораётган машиналар учун чўл ҳам торлик қилаётгандек гўё. Шундоққина ёпбошида каттакон бетон заводи қад кўтармоқда. Юзига ниқоб тутиб, арматура пайвандлаётган йигитлар, кран бошқараётган, том ёпаётган ишчиларнинг қўли қўлига тегмайди. Ҳалиги қўшиқ ҳам ана шу томондан келаётган экан:

Кенг саҳрода уйимиз,
Сурув-сурув қўйимиз.
Амударё бўйида,
Ҳар кун бўлар тўйимиз.

Хор яна сўнгги мисрани такрорлади:

Ҳар кун бўлар тўйимиз..

Қўшиқни қоришма тайёрлаётган қиз айтарди. Сехр-кор мавжланиб, юракка қуйилган бу қўшиқ Моҳидилнинг юзларига нафис табассум жилваси ёйди. Бирдан онасига ёзган хати жуда мунгли тус олганга ўхшаб кетди, назарида. Жазирама иссиққа парво қилмай ишлаётган ана шу қизларнинг Моҳидилдан қаери кам?

У забардаст, девкор машиналарнинг чўлни ағдартўнтар қилишлари, бошларини пешаналаригача боғлаб олган мускулдор баданлари бронза тусига кирган кишилардан кўз ололмай қолди. Афтидан уларнинг кўпчилиги кечаги бўрон етказган шикастларни тузатиш, қум тўлиб қолган хандақларни тозалаш билан банд.

Моҳидилни чодир олдида қолдириб кетган Ҳошимжон ҳам ўшалар ичида. У дуч келган ҳар киши билан тортишар, қўлларини силкитиб, пахса қилиб, бошини чайқаб, нималаршидир ҳадеб уқтирарди.

— Қурилиш — бу ҳаммопиш эмас сизларга! — деган овози эшитилиб қолди унинг. Моҳидил ўша томонга юрди.

— Тўпири¹ ёмон-да, саховатингизди қули бўлай, — жон куйдириб тушунтира бошлади қандайдир бир киши. — Уч чақиримча жойдан сув чиқиб ётибди ахир. Бульдозер филдирагига ботмон-ботмон лой ёпишиб буксовот қилаётир. Экскаватор бўғонминан — бузуқ. Анов жойда қаққайганича турибди. Жа аросатда қолганмиз, саховатингизди қули бўлай!

Ҳақиқатан ҳам хандақ ичидаги экскаватор филникидай хартумини кўкка узатганича суратдай қотган эди.

— Печа кундан бери турибди бу жонивор? — сўради Ҳошимжон.

— Бўрон турғон кун ишдан чиққанди. Тузатишди иложи йўқ. Бир нимаси синган, дейди механик. Қимдан сўрашди билмайман. Ёрдам қиладиган инсон йўқ. Бу жойда ит эгасини танимас экан...

— Нимага бизга мурожаат қилмадингиз бўлмасам?

Гапираётган киши ҳафсаласи пир бўлиб, қўл силтади:

— Бу айтишга осон-да, саховатингизди қули бўлай мулла йиғит, сизларди ёнингизга кириш нарқўм олдига киришданам мушкулроқ! Битта аризага имзо чектирман деб кечгача куйим кетган ановда.

— Топган баҳонангизни қарангу!..

---

¹ Хоразм шеvasида тупроқни тўпир деб аташди.

— Баҳонамас-да, саховатингизди қули бўлай!

Бош инженернинг қурилишдаги одамларга нисбатан анча қаттиққўл эканлиги сезилиб турарди. Айниқса, бунини Моҳидил маслаҳат йиғилиши пайтида пайқади.

Ҳафтада бир бор участка бошлиқлари трассанинг маркази ҳисобланган шу Тепакўрғон участкасига йиғилишар, ҳозиргина Моҳидил онасига хат ёзган чодир-палаткада димиқиб ўтириб, келгуси ҳафта ичи қилинадиган ишлар ҳақида гаплашиб, режалар тузиб олишар, бунини шахсан бош инженер олиб борарди. Бугун ҳам ана шундай кун. Унга Моҳидил қатнашини керак. Аксига олгандай бу йиғилиш таомилдан чиқмоқда. Соат ўндан ошиб, ўн бирга яқинлашарди ҳамки, йиғиладиганлардан дарак йўқ. Бош инженернинг ёққа тушган пиёздай жигибийрон бўлишига биринчи сабаб ҳам шу.

Ниҳоят, бир машина одам келиб, чодир олдида таппа-таппа туша бошлашди. Ҳошимжон уларга ёпиша кетди.

— Айбга буюрмайсиз, ўртоқ Болтаев,— деди кексароқ бир киши,— Хўжаназарникига фотиҳага борувдик, таъзия эмасми, келди-кетди кўпайиб, битта ўзи каловланиб турган экан, юмушига қарашвордик бирпас.

Бош инженер ўзи ҳол сўраб боролмаганига ярашур бошқаларни азага борганлиги учун дакки бериши ноқулай сезилди-ю, ҳовуридан тушди.

— Ҳамма нарсанинг вақти-соати бор-да, ахир... Мана, икки соатдан бери планёркани бошлолмаимиз,— тўнғиллади у,— ҳа, бориб келганингиз маъқул бўлибди... Энди бошлайлик, айтмоқчи, ўртоқ Дониёров, қанисиз? Мана, танишинг. Моҳидилхон, сизга ишга тайинланди. Манноп Тўраев ўрнига.

— Маъқул, маъқул,— дея қўл узатди ўттиз беш-ўттиз олти ёшлардаги киши,— Дониёров... Латиф Дониёров. Қуёнқочди участкасининг бошлиғи.

Боядан бери бу келишгангина қиз кимга қарашли экан, деб кўз қирини ташлаб турганлар ҳам бирин-кетин сўраша бошлашди.

Дониёров ўрта бўй, қўй кўз, қийғир бурун, истараси иссиққина эди. Лекин Ҳошимжоннинг фикрича, у айтарли маъқул одам эмас. Тошкентдан кела-келгунча Моҳидилга Қизилқум канали қурилишини таърифлар экан, бир неча бор унинг номини тилга олган, фақат шу одамдан огоҳ бўлиши кераклигини уқтирган эди. Яна келиб-келиб Моҳидил худди ўша билан бирга ишлар эмиш бу ерда.

Ҳошимжон навбати билан барча участка бошлиқларидан бир ҳафта ичи қилинган ишлари тўғрисида ҳисобот беришни талаб қилди. Аммо уларда ҳам аҳвол Тешавой аканикидан енгил эмас экан. Маълум бўлишича, кечаги бўрон озмунча зарар етказмабди. Аммо бош инженер талаб қилишини қўймасди. Мавжуд нуқсонларни йўқотишда энг зарур чораларни қўллаш, одамларга ёрдам қилишда эса, бош-қош бўлишдан кўра ўзини четга олишни маъқул кўрарди. Ҳар қалай, Моҳидилга шундай бўлиб туюлди. Унинг боши айланиб кетди. Афтидан, иссиқ таъсир қилиятти шекилли. Можаролар эса тугай демас, шу диққинафас жойдан ташқарига чиқиб чўзилиб кетаётганга ўхшарди. Моҳидил тезроқ ўша янги жойга бориб, ишни ёқасидан тутишга ошиқа бошлади. Сийрак тумандай ҳавода сузиб юрган кулранг папирос тутуни унинг кўзини ачиштирар, сўк ошига сурнай қилиб, шундай иссиқда мунча чекишмаса булар, деб ўйларди. Ҳаммадан кўп Болтаев чекар экан. Оғзидаги тугамай, янгисини туташтиради-я. Лекин сўнгисини охиригача етказмади. Жаҳли билан кулдонга босиб эзди-да, худди юраги оғриётган одамдай юзини тириштириб, Дониёровни уриша кетди. Ҳақиқатан ҳам бу икки ходим ўртасида кескин келишмовчилик борлиги маълум бўлиб қолди. Ҳошимжон ҳар гапнинг бирини унинг силтаб ташлар, участкасидаги ишқалликларнинг содир бўлишида фақат унинггина айбли санар, дашном берарди.

«Планёрка»дан одамлар аравадан чиққан отдай эзилиб тарқалишди.

Моҳидил чодирдан сал нарида бораётган Дониёров ортидан югурди.

— Мен сиз билан кетишим керакмиди?— деди қиз унинг олдига бориб.

— Утирнинг,— деди йигит ёнига аравача тиркалган мотоциклини ўт олдиранкан.

Қиз аравачага ўтирди.

Трасса соҳили бўйлаб тушаётган йўлнинг айрим қисмлари битиб қолган экан. Мотоцикл қумликда чайқала-чайқала ўша йўлга чиқиб олди-да, кейин равон юриб кетди.

Моҳидил атрофга тикилиб бораркан, йўл қурилишидаги кишиларнинг ғайратини кўриб, иш ҳали бош инженер айтганчалик эмас, қайтага ҳаммада бир хил кўтаринкилик, ҳамма ёқда уюшқоқлик ҳукм сураётганлигини ҳис этарди.

Олис-олисларга улкан жўяк тортиб ўрмалаб-бораёт

ган агрегатларнинг гивир-гивир ақлигини шоширади. Фил сингари хартумлари билан ер титкилаётган улкан экскаваторлар ботмон-ботмон тупроқни қирғоққа отмоқда. Арслон наърисидай даҳшат солган кучли моторлар суронидан қулоқлар кар бўлгудай. Маржон-маржон терга беланган, қўлларини тугма-тугма қадоқ қоплаган йигит-қизлар чеҳрасида хушнудлик балқиб турибди. Ҳамма шу биёбон ўртасида жўшқин ҳаёт яратмоқ исгагида ёнади. Инсоннинг шу қадар буюк қудрат соҳиби эканлигидан завқланиб, бу жасорат олдида таъзим қилгинг келади!

Моҳидил маслаҳат йиғинида баъзиларнинг Ҳошимжондан порозни бўлганлигини кўз олдига келтирди. Одамзод шунақа-да, ҳақиқатни талаб қилсанг, ёмон кўринасан. Бу адолатдан эмас. Моҳидил уларга қўшилмайди. Ҳарна қилса-да, Ҳошимжон бошлиқ-ку ахир! Қаттиққўллик унинг маслағи? Кишилардан темир интизом талаб қилса, айбми?!

Моҳидил сидқидилдан бош инженернинг тарафини олиб, бошқалар билан асло келишолмасди.

ИККИНЧИ БОБ

I

Саҳронинг ўзига хос жуда тез қўнадиган кечи тушиб келмоқда. Теварақ баланд-баланд қизғиш қум уюмлари билан ўралган, бутун тирик жон ана шу қизғиш ранг ичида кўмилиб ётгандай. Бир-бирига уланиб кетган тепаликларни охири борми, йўқми билиб бўлмасди. Одам ўзини ниҳоятда каттакон ҳовуз ичига тушиб қолгандай ҳис қилар, бу ҳовуздан чиқиб олишнинг иложини топиш амримаҳолдай туюларди. Баъзан юрагинг орзиқиб ҳам кетарди. Бу ерда инсон меҳнатининг илк нишонларини ана шу улкан тепаликлар устига чиқиб ҳам кўриш мумкин эмас. Фақат трассага яқинроқ боргандагина тасодифан қандайдир узун зовур олдидан чиқиб қолгандай бўласан. Тупроқ қазиётганлар эса чанг-тўзон ичида аранг кўзга ташланади. Фақат дунёни бошига кўгараётган суронгина ҳақиқий меҳнат қилинаётганидан далолат бериб туради.

Бир томонда пастак томли икки-уч барак, ҳар жой-ҳар жойда қўнишибгина турган вагон-уйлар, омонатгина қурилган оғхона кўзга ташланади. Оғхона атрофида

ғивирсиб юрган бир неча одамларни ҳам кўриш мумкин. Улар азамат барханлар қаршисида худди ёш болалардай кичкина бўлиб кўринадилар. У ер-бу ердаги ёлғизоёқ йўллар, машина ғилдиракларининг изларини кечки шабада аста супуриб ўтади. Бараклар биқинида ишдан чиққан ёки ремонтга тушган грейдер, скрепер, бульдозерлар тартибсиз саф тортишган.

Тупроқ қазувчилар участкаси қурилишдаги энг муҳим участкалардан ҳисобланади. Шунинг учун бу ердагиларга ҳар тарафлама аҳамият берилар — зарурий нарсаларни муҳайё қилишга уринардилар. Кино кўрсатиладиган клуб бор, кўчма магазин, медицина пункти эса ер багирлаган баракларга жойлашган. Янги жойнинг бу дилини сиёҳ қилувчи манзараси қанчалик нохуш туюлмасин, Моҳидил кўникишга мажбур. Биринчидан, катта умид билан келди, иккинчидан, «жуда ёш кўринади» деб менсимай қаровчиларга ўз иродасини кўрсатиши керак.

Моҳидил турадиган вагон-уй икки хонадан иборат бўлиб, бири участка штаби экан. Поезд тамбурига ўхшаган иккала хонани ажратиб турувчи йўлакда чўян печка, могори чиққан клеёнка ёпиғлиқ кичкина стол, идиш-товоқ қўядиган тахта токчалар, кичкина умивальник... Умивальник жўмрагидан саҳтиён тоғорачага чак-чак сув томиб турибди. Бу жой ошхона вазифасини бажарарди. Ҳозир кеч бўлгани учун нарсаларининг ҳаммаси гирашира кўринар, хонадаги лампалар эса атрофни хирагина ёритиб турарди. Деворга қадалган тахта каравотларга юпқа тўшак тўшоғлиқ. Унинг устидан оқ йўл-йўл ҳошнияли кулранг адёл ёниб, кичкина ёстиқ тўпнайтириб қўйилган. Уртада стол, бурчакларда ётоқхоналардагидай тумбочкалар. Тумбочканинг бирида ярим шапалоқдай ойна, упа-элик, соч тароқ ва қора қаламчагача бор. Стол устида нон бурдалари, чақмоқ қанд, чойнак, стакан бўлиб, уларнинг устига газета ёпиб қўйилибди. Кичкина деразаларда оқ дарпардалар, уйдан колбаса аралаш атир ҳиди ҳам аниқиб турар, шуларнинг ҳаммаси бу ерда аёл киши яшаётганидан далолат берарди.

Моҳидил ерда ётган кийим чўткани қутича устига олиб қўйди-да, пардани очиб, деразадан ташқарига боқди. Баракдаги чироқлар, симёғочларда аста чайқалаётган лампочкалар совуқ ёруғ сочмоқда. Қайси бир баракдан бузуқ приёмник биғ-биғ садо таратади. Бирдан дераза орқали кимдир Моҳидилга қараётгандай туюлди. Чўчиб тисланди-ю, орқасига қараса, деразага қарама-

қарши томонда мўйловдор, қора қош кишининг сурати осиглиқ. Ана шу сурат дераза орқали хира акс берган экан.

Ташқаридан тап-тап этигини остонага қоққанича эшикни тарақлатиб очиб юмалоқ юз, хушқомат қиз кириб келди. У хира чироқ ёруғида Моҳидилни кўрмас, ҳадеб «кўчалар, кўчалар, жонон кўчалар» деб ашула айтарди.

— Кўчалар эмиш, барханлар денг,— кулиб гапирди Моҳидил.

Қиз чўчиб тушди.

— Вой! Одам борлигини билмабман-а, қаранг... Сиз... Янги бригадиримизмасмисиз?

— Ҳа, янги бригадирман, исмим Моҳидил.

— Зубайда,—деди қиз танишиш учун қўлини чўзиб,— шаҳарга тушиб кетувдим эрталаб. Машина кутиб, кечга қолдим... Бирга турамизми, опа? Жуда яхши бўпти-да. Ўзим ёлғиз бу ерда зерикиб ётардим. Якка бўлганингдан кейин атрофга қарагинг ҳам келмайди, ҳамма ёқнинг ивирсиб ётганини кўриб, тоза кулгандирсиз-а? Эрталаб чой дамлаб ичгани ҳам эринасан киши. Мана энди биргалашиб нонушта қилаверамиз.

Зубайда югуриб чиқиб умивальникни тарақлатганича ювиниб кирди-да, кейин устидагини ечиб, юпқа гулдор кўйлагини кийди. Ойнага қараб сочларини тузатаркан, қуёшда қорайган яланғоч, семиз қўллари худди мой суркалгандай чироқ нурида йилт-йилт қила бошлади.

— Қум сочларининг ич-ичига кириб кетади-я, тавба. Шунча танғиб боғласанг ҳам бўлмайди. Тошкентлар қалай? Тоза ободдир-а? Бирам соғиндимки, баъзан юрагим сиқилиб ёрилай дейман. Бу ерга келганимга икки ойдан ошиб қолди. Биринчи кунлари ўрганомай тоза сиқилдим. Баъзида ҳеч кимга билдирмай юм-юм йиғлайман денг. Ўша кунлар қизлар кам, йигитлар бўлса оч қолган бўридай қизларга кўз олайтиришадди. Ҳадеб «оҳ-воҳ» қилишиб, гап отишгани отишган. Бўш келсанг, бемаъни хаёлларга боришдан ҳам тойишмайди, қурғурлар. Қош-қовогимни уюб, кимга гапиряпсан демайман. Шундаям хушомадларини қўйишмайди.

— Ҳозир кўпми?

— Ким?

— Қизларни айтаман.

Ҳозир анчагина. Бизнинг участкада камроғу, бошқа участкаларда уруғи мўл. Рус, қозоқ, латиш, туркман...

Ҳаммасидан бор. Дунёнинг ҳар бурчагидан келишиб иш-лашяпти-да.

— Узингиз ким бўлиб ишлайсиз?

— Учётчикман. Ёқилғини қабул қилиб оламан, машинистларга тарқатаман. Ким ишга чиқди, чиқмади, ҳар бир агрегат қанча ёқилғи сарфлади-ю, қанча тежади. Ишқилиб, ҳаммасининг ҳисобини олиб тураман. Баъзилар шундай бетартибки, қўл ювиш, чой қайнатилга қетди деб, қанча-қанча ёқилғини исроф қилишаверади. Шунақа одамни гажиб ташласам-да. Дом уришгаим уришган, қулоқларига гап кирса ўлсин. Онаси адашиб туққанми, ҳайронман. Турмушга чиққанмисиз?

Моҳидил бош тебратди.

— Чиқмаганингиз маъқул. Меннинг бир тенгқурим эрга тегди-ю, мана энди қафасга тушгандай уйдан ташқарини кўрмайдн. Бу дунёда яйраб, уйнаб-кулиб олганга нима етсин-а, опа? Эринг яхши бўлса-ю, ҳа-да, бўлмаса, умринг хазонга айланади деяверинг. Мана, Гулхайри деган бир қиз ишлайди бизда. Унингчини аъло битириб институтга беконкурс ўтган экан. Муҳаббатнинг тузогига илнинибди-ю, ўқинини ташлаб, Нодир деган безорининг орқасидан шундай биёбонга югуриб келаверибди. Унинг нимаси ёқа қолган экан, ҳайронман. Музаффар бошқа гап. Комсоргимизни айтаман. Бир хушмуома-ла, бир ёқимлики... Ишниям қотиради, гапниям... Мажлисларда чиқиб гапирса, одамни ўзига маҳлиё қилади-қўяди. Ҳар битта гапни топиб-топиб, маржондай териб ташлайди. Ўзиям келишгангина, ихчам йигит. Худди бир чақмоқ қандга ўхшайди. Чойга солиб нисам дейман. Нодир унинг олдида... Эҳ, баъзи одамларнинг дидига қойил қолмайман-да. Яна Нодир эмнш. Номини қарангу! Нимаси Нодир унинг?..

— Ёмон боламиз?

— Безори деяпман-ку. Ёмонлигини кўр ҳам билди. Яхши бўлса «Қорағужанак» билан оғайни тутиниб, ичиб юрадими? Бечора қиз уни тартибга чақираман, одам қиламан деб ўлиб бўляпти.

— «Қорағужанак» ким?

— Ҳалиги... ўша бригадир-да. Сизни ўрнингизда иш-лаётган Маниоп Тўраев. Жуда безори. Ўлгидай ёмон кўраман уни. Одам қуриб қолгандай шунинг бригадир қилишганига ўлайми. Яхши бўпти, сиз келдингиз, ишдан бўшабди энди у. Аммо ҳушёр бўлинг, унинг қўлидан ҳар бир иш келади-я.

— Нега уни «Қорағужанак» дейсизлар?

— Ким билади, шундай дейишади-ку. Ўзи ҳам қора қора, юм-юмалоқ Қорағужанакнинг ўзгинаси. Қорағужанакнинг нималигини биласизми? Туяни ҳам қулатиб, абжағини чиқарган дейишади. Маниоп худди ўшанақа. Кўзини кўрсангиз, ҳар биттаси мана бундоқ, мана бундоқ, — у кўрсаткич бармоғи билан бош бармоғини олмасиққудай доира қилиб кўрсатди, — қараб турса, қўрқиб кетасан киши. Ейман, дейди. Айтмоқчи, сизни келганингизга тоза ичидан куйгандир? Мартабани яхши кўради-ганлардан-да. Бировларнинг устидан ҳукмрон бўлишни пулга сотиб оладиганларидан.

— Яхши ишлармиди?

— Қаёқда яхши ишлайди. Бошқаларни ишлатади, Бригадаси биринчи ойда плани ошириб бажарди. Кейин-кейин айний бошлади. Кечаги бўронда қаёқдайдингиз? Вой, уйимизни кўчириб кетай деди-я. Анави баракларгача қум тагида қолиб кетди. «Яхши-яхши»нинг ўзи келиб очтирди ҳаммасини.

— «Яхши-яхши»нгиз Ҳамро Раҳимовми?

— Ҳа, энг катта бошлиғимиз бўладилар.

Моҳидил ўз қабулхонасига сизгаётгандай бўлиб кўришган серҳаракат бошлиқни кўз олдига келтирди-ю, кулиб қўйди.

— Биров бўронда қолиб бедарак йўқолибди деб эшитувдим, топилдими?

— Топилди, машинаси қумга тиқилиб, юролмай қолган экан. Ичидан чиқмай, бўрон тингунча ўтираверибди. Сахро шунақа бешафқат. Ҳар қутурганда учраганини ютаман дейди. Битта-иккита одамнинг бошига етади-ю, кейин кўнгли ўрнига тушади. Бу сафар олти яшар қизнинг умрини хазон қилди, бу номард. Яна келиб-келиб таъминот бўлимимиз Хўжаназар аканнинг қизчаси-я. Хўжаназар ака кўнгли очиқ, оғзидан бол томадиган киши. Аскияни ҳам дўндиради дейишади. Икки гапининг бирида бирор латифа қўшиб турмаса иложсиз. Нима учун лайлак бир оёқда туради, деб сўрайди. Нима учун десангиз, иккинчи оёғини ҳам кўтарса, йиқилиб тушади-да, деб жавоб қилади. Кулгили-а?

Қиз қиқирлаб қўйди. У ҳеч тин олмай гапирар, ҳар бир одамнинг юриш-туришидан тортиб, кимга қаёқдан хат келиши, қайси йигит қайси қизга қанақа атир совга қилгани ва ҳатто ҳар кимнинг нима ейиши, нимани ёқтиришигача айтар эди. Моҳидил бир соатча гаплашиб ўтириб трассанинг бутун ҳаёти билан танишиб олди деса бўлади.

Алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, трассадаги шовқин тинай демас, бир тўда аҳолини ўз қучоғига олган кичкина қишлоқ ҳам каттакон шаҳардан кўра гавжумроққа ўхшаб туюларди.

— Чироқни бирпас ўчириб қўйсам майлими?— деб қолди Зубайда,— ечиниб, ётволай, кейин ёндираверасиз. Вақтида ухлამасам, эрталаб туришим жуда қийин.

Моҳидил унинг бунчалик уятчанлиги, аёл киши олдида ҳам ечинишга ийманаётганлигига таажжубланиб кулиб қўйди.

— Қарамай туринг,— деди Зубайда,— ялонғоч бўлиб ётмасам, мириқиб ухлолмайман. Йўргакда теккан шунақа касалим бор. Шу касал туфайли нариги баракда қизларга кулги бўлавериб, охири бу уйга кўчиб чиққанман. Сиз кечаси тинч ётасизми? Мени жижжа хуррагим бор.

Зубайда чойшабни болдири устигача тортаркан, ташқаридан тушган нур ёғдуси уни ёрнтиб турар, қуёшда тобланган таранг бадани, хиёл қимтинган чиройли белларни, бўртиб турган етук кўкракларни ҳам мармардай товланарди. Унинг шу кўрниниши санъат музейларида бежирим қиёфаси билан ҳаммани мафтун қила оладиган гўзал хонимларнинг яланғоч ҳайкалига ўхшаб-кетарди. Фарқи шуки: улар гоётда нозик истеъдод меваси бўлса, бу — инсон қудрати кашф этган табиий санъат эди.

Зубайданинг боши ёстиққа тегди-ю, дарров пишиллаганича пинакка кетди, Моҳидилнинг уйқуси келавермади. Урганмаган жойда, айниқса, тахта устида ётиш қийин экан. Юпқа тўшак ҳам баданига дағал бота бошлади. Лекин иложи қанча, ҳар қандай шароитга ҳам мослашиш керак.

Трассадаги шовқиндан ташқари ёввойи саҳронинг ўзи ҳам нотинч туюларди. Аллақасдан қандайдир жонивор «ой-йя-ой-йя» дея фарёд чекади, нимадир ёш боладай бўзлаб йнглайди. Девор орқасида биров дук-дук қилиб юргандай, кимлардир шивир-шивир сўзлашаётгандай, баъзан эса инграётгандай бўлаверади. Шамол лампочкаларни муттасил чайқатиб тургани учун деразадан тушаётган ёғду ҳам узайиб, торайиб, хонанинг дам у четига, дам бу четига бориб-келиб турибди.

Бирданига Моҳидилнинг кўнглида нохушлик пайдо бўлди. Узини аллақандай илоҳий куч амри билан шу биёбонга улоқтириб ташлангандай, бсра-бора ёввойилашиб қоладигандай туюлди. У Комилжонни эслади. Мана шундай маъюсликка берилган чоғларида Комилжон

унинг бурнига аста чертиб қўяр, кулиб туриб «бошингни кўтар» дегандай ишора қиларди. Кейин икковлари гапга тушиб кетардилар-да, ҳозиргина ҳукм сурган барча но-хушликлардан асар ҳам қолмасди.

Мастура холани эслади у. Ҳамон айвон олдида бўй нини қисиб ўтирганини, қизнинг ёлғиз ташлаб кетишига ҳали-ҳали ишонмай, кўча эшикдан кўз узмай турганини тасаввур қилди. Юракдан ачиниди унга. Эртага яна хат ёзиши керак. Албатта, бу ердаги дилни эзувчи манзаралар ҳақида эмас, одамлар ҳақида, улар ҳар қалай ёмон кутиб олмаганликлари, зиммасига олган вазифаси ҳақида ёзиши керак. Ахир жўнар пайтида хат ёзишни қанда қилмасликка ваъда бермаганмиди? Ҳа, қалби яримта бўлиб қолган онанинг кўнглини кўтариш унинг бурчи эмасми?!

Зубайда ўзи айтгандай бирдан хуррак ота бошлади. Майли, бунга ҳам кўникиш керак.

Саҳрода тонг ҳам жуда эрта отар экан. Ҳали соат олти бўлмасдан қуёш ҳамма ёқни заррин нурга чулғай қолди. Майнинггина шабада ер нафасини уфуриб, енгил эсади. Машиналарнинг фириллагани, аллакимларнинг хахолаб кулиши, ўзаро гаплари Моҳидилни ўрнидан тургизиб юборди. Даҳлизда мис чойшак қайнайди, қоп-қоғи шақиллаётгани барала эшитилмоқда. Зубайданинг ўрни йиғилиб, тахта каравотнинг бир бурчига тахлаб қўйилган. Моҳидил энди ювинмоқчи бўлганди, уриниб-суриниб каттакон челақ кўтарган Зубайда кириб келди.

— Сувга очерелда эдим, — деди у инқиллаганича челақни чўян печка ёнига қўяркан. — Баъзида ҳеч ким бўлмайди. Баъзида бутун посёлка кўчиб чиқадими, билмайман. Бир уйдаи келадиган темир бочка бор. Ҳар куни Туябулоқдан машина-машина сув ташиб келиб тўлдиришади. Ҳаммамиз шундан ичамиз. Бочка жониворнинг жўмраги битта денг. Икки ёқдан жўмрак ўрнатиб беринглар, деб худонинг зорини қилганмиз, ҳеч ким индамайди.

— Бу атрофда сув йўқми?

— Сув қаёқда? Унда-мунда қудуқ бор дейишади, унга челақ солиб сув олгунча... Сувнинг танқислигидан бир мириқиб чўмиллолмайсан бу жойда. Эр кишига билинмайди-ю, аммо аёлларга қийин-да.

— Туябулоқда ҳаммом йўқми?

— Бор, ҳар ҳафтада бориб-келиб тураммиз. Бари бир бир кунинг кетади-да унгаям. Озиб-ёзиб отдикга етишга-

нингда уни ҳам ҳаммомга сарфлайсан. Ишқилиб, биз қурувчиларга осон тутиб бўлмайди.

Унинг «биз қурувчилар» сўзини қандай фахр билан ифода қилгани Моҳидилга ёқиб тушди.

Чала-чулпа понуштадан кейин Дониёров келиб Моҳидилни аъзолари билан таништиришга олиб кетди. Бу «маросим» ошхонада — яшил кулранг жомакор кийган машинистларнинг понуштаси устида ўтди.

— Нечкунга келибдилар?— деди лаблари устига бош бармоқнинг ўрнидай мўйлов қўндирган йигит, Латифжон Моҳидил ҳақида қисқа ахборат бериб бўлгач,— ё эрта-индин қуённинг суратини солишга тўғри келармики?

Кимдир пиқ этиб кулиб юборди. Яна биров:

— Эсизгина, билганимизда келишларига атторлик дўкони очиб қўярканмиз. Упа-элик сотадиган-чи?

Дониёров бир оз ўнгайсизланди-да, кейин қизарди.

— Нима деяписиз? Бу қандай сурбетлик? Аёл кишига ҳам шундай муомалада бўладими одам?

Биринчи гапирган йигит ўрнидан турди:

— Кечирасиз, бундай чиройли хонимга саҳронинг ҳавоси маъқул тушармикин демоқчи эдим. Агар гапим огир ботган бўлса, аравакаш айбдор, пилдир-пис...

Ўтирганлар ўзларини тутолмай кулиб юборишди. Моҳидил эса худди шундай бўлишини олдиндан билгандай ўзини вазмин тутарди.

— Ҳавосига нима қилибди? Менимча, ҳавоси ёмон эмас. Эшитишимча, айрим асаби бузуқ кишиларга даво ҳам эмиш,— деб қўйди Моҳидил.

Уқ нишонга бориб теккандай ҳалиги гап қотган йигит аста бошини кўтарди-ю, оғзини ярим очганича қолди. Кимдир ўҳ-ҳў деб қўйди. Яна биров томоғини қириб, маъноли йўталди. Узун столнинг у томонида ўтирган юмалоқ гавдали йигит эса бир кўзини қисиб туриб, ган ташлади:

— Ҳавоси-ю, даводир-а, аммо битта макиён йигирмата даканг хўрозга бас келолармикан, шунинини билмоқчийдим.

Ёшлар қаҳ-қаҳ уриб юборишди. Дониёровнинг ғазаби қайнади. Бундай сурбетликлари учун уларга дашном берди. Шунда ҳам оғзиларини юмиб қолмадилар. Бироқ Моҳидил ҳам бўш келмасликка ўтди энди:

— Ким кимга бас келишганини кейин биламиз,— деди у хотиржам оҳангда.— Дорга чиқиб оламга айюҳаннос солиб, кекирдагини чўзган даканг хўрозлар жа

борса бир ярим килограмм гўштга ярайди. Мард майдонга тушсин, яхшисин.

Ҳамма жим қолди.

Моҳидил шундай дейишга ботинди-ю, аммо ўзи бирорта «қаҳрамонлик» кўрсатишга арзигулик нш қўлидан келадими, йўқми, ҳали билмасди.

* * *

Бир куни Моҳидилни макиён деб атаган йнгит сменадан чиқиб келди-да, худди чипқон устига туз сепгайддай:

— Ана, бир ярим кило гўшт овқатга маза киритиб қўйди,— дея трасса бошида қаққайиб турган агрегатига ишора қилди.— Қани, навбат ўзларига энди. Марду майдонлар ҳам ҳунарини кўрсатсин, кўрайлик!

Моҳидил довдираб қолди. Йнгитнинг кўзлари эса ёниб турар, бўйинларидан шаррос тер қуйилиб, шўр босган жомакорини ювар, ўзи эса, жангдай ғолиб қайтган ҳақиқий қаҳрамонни эслатарди. Моҳидил ич-ичидан эил кетди. Лом-мим деёлмай қолаверди. Йнгит кир дастрўмоли билан бўйинларини арта-арта шахдам юриб узоқлашди-да, ошхона ёнига борганда кўздан йўқолди. Бу ўша — Зубайда айтган Маннон Тўраев — «Қорағужанак»нинг ўзгинаси эди.

II

Денгиз довули билан машҳур, саҳро бўронин билан! Кема капитани ҳар дамда зийракликни бўшаштирмаганидай, саҳрода юрган одам ҳам ҳар қандай тасодифларга дуч келиб қолишини унутмаслиги керак. Чунки унинг табиати шунчалик маккорки, ҳушёрликни қўлдан бой бердишми, бирда эмас, бирда шўринг қурийди.

Саҳро манзараси кўринишидан нурсиз, маъюс бўлиб кўринади-ю, аслида қанчадан-қанча таккаббурлик, мағрурликни яшириб ётади. Қумликлар сатҳи маъюс, ғарибона боққани билан даҳшатли жангга шайланиб турган, куч-қудратда тенги йўқ баҳодирларни эслатади. Сизга кулиб, илжайиб тикилиши мумкин, аммо юрагида қанчадан-қанча қаҳру ғазаб бор. Унинг қабиҳлиги шунчаликки, йўловчига сездирмай, зимдан ҳамла бошлайди.

Ҳозиргина ҳамма ёқ тинч, осойишта, гўё ҳеч нарса-нинг шарпаси йўқдай. Бироқ бу вақтинчалик ҳол, холод, Қўққисдан атроф ҳаракатга келганини сезмай қоласиз.

Ҳозиргина ерда хоб-хасларни титиб юрган кичик бир пилдироқ нарса қаттакон гирдобга айланиб кетганига ҳайрон бўласиз. Бирпасдан кейин қарабсизки, атроф дош қозондай қайнаб тошмоқда. Аллақандай қора кучлар пайдо бўлиб, оламни бошига кўтаради, наъра тортади, аждаҳо сингари фордай оғзини очиб, олов сели ёғдиради. Бирдан ҳамма ёқ япроқ каби қалтираб, бор нарсаларни бир-бирига қориштириб, кўкка ирғатади, зулмат пардасига ўраб, ютмоқчи бўлади. Бу тажовузкор исён олдида ҳимояга ўтмоқдан ўзга чора йўқ. Унга қарши қўл кўтарсангиз, умригизга завољ бўласиз. Бу муқаррар.

Тоза тўполон бўлади. Сахро тоза қутуради. Қилғилгини қилиб қўйиб, яна ҳеч нарса билмагандай четга чиқиб тураверади. Қумлар шамол бўлиб елади, югуради. Оламнинг тилка-порасини чиқаради-да, ҳориб-чарчагандан кейин тавбасига таянгандай аста мавжланиб, қилмишини силаб-сийпашга, бутун кирдикорларини яширишга ўтади. Қарабсизки, ҳамма ёқ бояги-боягидай. Лекин бир қарашда шунақа. Дурустроқ зеҳи солинг, кечанига теп-текис бўлиб турган жойда бугун барҳанлар. Худди мунофиқ ёв кучли лашкар тортиб келгану, ҳамма ёққа чодир тикиб ташлаган. Чодирлар эса кенг барларини ҳилпиратиб, ғолибона қад кўтариб турибдилар. Бундан ортиқ ёвузлик бўладими ахир?

Хўжаназар аканинг қисматига ҳам ана шу ёвузлик чапг солган эди.

Юмалоққина гавдасини гўё учмоққа чоғланган бургутдай бир оз олға ташлаб юрувчи, зийрак кўз, қошлари қуюқ, қалин лабларини қоплаб олган мош-гуруч мўйловлари эса унинг чаққонлигидан далолат берувчи ҳар қандай ишни қилиб кетаверадиган, қўли гул деб ном олган, эллик беш ёшлардаги бу одам Қизилқумга биричи қадам қўйганлардан. Шу оддийгина кишининг фароғати ҳам мамлакат ҳаёти билан, ўзига ўхшаш умумий ишга содиқ бўлган қанчадан-қанча кишиларнинг тақдири билан мустаҳкам боғлангандир. Бўлмасам, оромбахш, кўркам жойларни, гулдай чеҳра очган далаларни, шарқираб оққан сувларни, дилкаш ёру биродарларни қолдириб, мана шу сувсиз, қуёш тиги хумдондай қиздирган сахрога бош уриб келармиди!

Уша пайтларда илк турар жойлар, бошпаналар қуриш ҳам Хўжаназар аканинг зиммасига тушган. Қетма-кет келаётган қурувчилар, техниклар, тупроқ қазувчилар, монтажчилар учун биричи навбатда макон керак.

Шундай долзарб қунларда Хўжаназар ака бутун куч ва иродасини синовдан ўтказмоққа аҳд қилгандай қўли-қўлига тегмай ишлади. Аммо унинг бу ҳаракатини кўролмайдиган бир қасоскор бор эди. У ҳам бўлса — шу маккор саҳро! Саҳро ундан ўч олмоққа аҳд қилган экан.

Бир куни у истиқомат қилиб турган хона олдига юк машинаси келиб тўхтади-ю, кабинадан икки қизча сакраб тушди.

— Дада, дадажоним!— унинг бўйинига осилди кичик қизи,—соғиниб келдик.

— Дадамнинг олдига бораман, деб ҳоли-жонимизга қўймади бушингиз,— деб тушунтирди каттаси.

— Хуш келибсизлар, қизларим!— Хўжаназар ака шундай деди-ю, лекин нимагадир юраги гаш тортди. «Болаларим бу ернинг иссиғига чидармикан, ичмоққа сув топиш амримаҳол бўлса», деб ўйлади у.

Ҳа, ташвиш қилганича бор экан. Осмон бир зумда лаблунжини осилтириб қолди. Қора булутлар босиб келиб, теваракни зимистонлик қўйнига улоқтирди. Қандайдир жониворларнинг чийиллагани, увиллагани эшитила бошлади. Барханлар юзини ялаб, тўзгнган шамол кучайгандан кучайиб, деразаларга қум уюмларини келтириб урар, вагон-уй деворларини қисирлатиб, қулатиб юборгудай бўларди. Ҳар қалай, Хўжаназар ака болаларини уйга жўнатиб юбора қолгани маъқул. Бироқ отасига азалдан қаттиқ меҳр қўйган кичик қизи бунга қўймай, хархаша қиларди. Нима қилсин? Ўзи улар билан бирга кетай деса, бу ердаги ишлар чала қолиши мумкин. Муддат қисқа. Ҳар куни келаётган ишчиларнинг сони ортиб борар, бошпанага зарурат кучаярди.

Саҳро тўлганмоқда. Болалар уйга бекиниб олишди. Хўжаназар ака чала ишларини охирига етказмоққа берилиб кетганиданми ёки уйда болалари борлигини унутган эканми, ҳар қалай, шамол бўронга айлангандагина ҳовлиқиб югурди. Бирдан даҳшатли гумбурлашлар ҳамма ёқни тутиб кетди.

Вагон-уй ярим белгача қум уюмига кўмилиб қолибди. Не машаққат билан эшик очиб ичкарига кирди. Катга қизи ваҳимада кўзлари чаноғидан чиқиб кетай деб ўтирар, кичиги эса ўпкаси тўлиб йнглар, иситмаси чиқиб, ўт бўлиб ёнарди.

Туябулоқ бу ердан йигирма беш чақиримча келарди. Машина зарур. Машина топилди. Кичик қизини кўршага ўраб, қўлига кўтарганича йўлга чиқди. Бир қадам ол-

динни кўриб бўлмайди. «Газик» машина чайқала-чайқала ойна иштиларкан, борган сари кучли гирдоблар унинг йўлига гов бўларди. Ёилдираклар дам-бадам тўхтаб қолар, бир ерда гир-гир айланар, табиатнинг даҳшати олда япроқдай қалтирарди.

Кутилмаганда олдиндан келган зўр тўлқин машинани ағдариб юборай деди. Шундан кейин у бир силкинди-ю, ўрnidан қўзгалмаёқ қўйди.

— Тамом!— деди шофер хуноби ошиб.

— Етдикми?— хурсанд бўлиб сўради қиз.

Шофер унга жавобан гўлдиради.

— Қасқда етамиз? Ҳали ўн уч чақирим бор.

Хўжаназар аканинг қўлидаги қизча чуқур-чуқур нафас олар, ҳаъсирар, ўқтин-ўқтин босинқирарди. Нима қилиш керак? Ташқарида бўрон кўз очиргани қўймайди. Шунга қарамай шофер машинани зўр бериб ҳайдади, шу алфозда уч-тўрт километр йўлни не азобда босишди. Шундан кейин яна таққа тўхтади машина.

— Пиёда бора қолайлик,— деди катта қизи,— бир амаллаб етиб олармиз.

— Бошқа иложимиз ҳам йўққа ўхшайди, қизим,— сўнг шоферга мурожаат қилди,— отагинам, йўл бошла ўзинг, бу ерда ўтирган билан иш чиқмайди.

— Машинани ёлғиз ташлаб қаёққа кетардим, ака мулло.

— Бе, машинангни ел ермиди, бўрон тингач, топиб оларсан, юравер, отагинам.

Шофер бир сўзли одам эди. Машина — давлат мулкида ахир. Боши кетса кетадики, уни ташлаб кетмайди.

Ота-бола учовлон қуюндай ёғилаётган қум деворини ёриб кетаверишди. Катта қиз юз-кўзларини қўллари билан тўсганича отаси ортидан қора тортиб борар, оёқлари тойиб, тез-тез йиқилар, минг азоб билан қадам босарди. Ота ҳам бот-бот чўккалаб қолар, тусмоллаб одним ташлаганича тезроқ Туябулоққа етиш, қизини докторга кўрсатишга ошиқарди.

Бемор икки-уч тебраниб, безовталанди. Буни сезган катта қизи:

— Дада, сиз менга қарамай илдамроқ бораверинг,— деди. Шамол гапиртиргани қўймас, шунинг учун қизга сўзини такрорлашга тўғри келарди:— Сиз кетаверинг, деяпман... Ортиқ юролмайман!..— чўккалаб қолди кейин.

— Оббо болам-а, қанақа қилиб ташлаб кетаман... Юравер.

— Юролмайман! Сиз укамни олиб боринг тезроқ!

Қиз шундай деди-ю, қулади. Хўжаназар ака қўяр-да-қўймай уни опичлаб олди. Бўрон қутуришда давом этарди.

— Ҳо, ёрдам-го!— дея бақирди ҳар эҳтимолга қарши у, — ёрдам беринглар, ёрдам-го!

Бироқ ердан садо чиқардики, бу атрофдан унга жавоб қилувчининг овози келмасди. Дарвоқе, унинг илтижосини ўша топда бирдан-бир эшитган — Моҳидил бўлди. Бироқ қўлидан нима ҳам келди?

Қизча қизил чечак билан огриганини билмаган эканлар. Бунинг устига доктор:

— Болангизни қаттиқ уринтириб қўйибсиз, вақт ўтибди,— деди.

Хўжаназар ака қизчани Туябулоққа олиб келди-ю, лекин жонини сақлаб қололмади. Бу саҳро табнатиининг унга атаган хоншона тухфаси эди. Шафқат тилаб келган бир ночор ўз умидвори қўлидан зарба еди.

Бўрон шунча дағдаға, тўполон, иблисликлар қила-қила эртасига яна ювош тортиб, кўзларини мўлтиратиб ётган боладай жимгина, эркаланиб боқди.

Дастлабки кунлар янги жойга ўрганиб кетган хийла қийин бўлди. Моҳидил ўз одамларига ҳеч тушунолмас, айримлари хушмуомалаликни ҳаддан ошириб юборганликлари учун бир оз хушомадга ўхшаб туюлар, айримлари эса бутунлай гаплашмасди. Лекин ҳаммаси вази-фасини бекам қўст бажараётгандай. Ишни қабул қилиб олгандан кейин Моҳидил ўзи учун бирор қўлай жой тополмай трасса бўйлаб санқиб юрар, ҳаммага қовушиб кета қолмас, кимга қандай муомалада бўлишига келганда эса, боши қотиб, калаванинг учини йўқотган бўзчига ўхшарди. «Ишқилиб, шарманда бўлиб қолмайин-да», дерди ичнда. Одамлар ундан кулишаётгандай, зиндан масхара қилишаётгандай туюларди. Гўё бутун бир бригада ўз ҳолича-ю, бригадир ўз ҳолича эди.

«Тезроқ ҳаммасига ўрганиб кетаман, ҳаммасига бардош берман», деб юрган одам орадан икки ҳафта ўтар-ўтмас галати ҳолатни бошдан кечира бошлади. Шаҳарни қўмсар эди у. Дарахлари силкиниб турган чиройли соя-салқин ҳовлиларини соғинди. Бир зумгина бўлса-да, ўша ёққа бориб, ариқ тўла шарқираб оқаётган хуштаъм сувдан тўйиб-тўйиб ичса, онаси дамлаган ошдан эса, тунни ўша гилос остидаги чорпояда — қалин кўрпачалар устида, юмшоқ болишга ястаниб ўтказса, ҳа, шуларни тасаввур қиларкан, борган сайини қалбида

огир бир лард қўзғалиб, улғайиб борар, онасига қаттиқ меҳр боғлаганлигини қайта ҳис этиб, эзиларди. Унинг ўтли меҳри, муҳаббати, жондай ширин илтифотидан йироқда, ҳижронда яшаётганидан алам чекарди. Алам эса куйдириш, ёндириш даражасигача етар, лекин буни ўзидан бошқа ҳеч кимга сездирмасди. Бу бегона жойда бирдан-бир умид боғлагани — коллектив. Шу коллектив билан тил топишиб кетиши, ҳақиқий меҳнатга меҳр қўйиши, ўз вазифасидан лаззат топиши керак. Лекин бундай бўлмаяпти. Бутун бир организмнинг ажралмас бир қисми бўлиш учун унинг қон-қонига сингиб кетиши лозим. Бу қўлидан келмаяпти.

У бошқа бригадаларга бош бўлганларни кўрди, кузатди. Агар «бош» деган номи бўлмаса, оддий ишчилардан ҳеч фарқ қилмас экан. Бригадирлар ҳам бульдозер бошқаришарди, машина ҳайдашади, монтаж қилишади. Моҳидил бўлса... Бироқ унинг дипломида фалон институтни фалон ихтисоси бўйича тамом қилди дейилган, холос, машинист деган гап йўқ-ку? Шу ихтисоси бўйича бирор вазифага тайинлашлари мумкин эди-ку? Ундай қилмадилар. У тупроқ қазувчиларга бошлиқ. Шундай экан, бригада устидан кузатиш, йўл-йўриқ кўрсатиш билан чегараланмаслиги керак. Акс ҳолда, «Қорағужа-нак»ка ўхшаганлар мазах қилаверади. Ҳа, бу ердаги одамлар шу ер табиати сингари шафқатсизланиб қолишган. Бу шафқатсизлик борган сари кишини яралган қуш ҳолига солиб қўярканки, бундан қутулишнинг иложи йўқ. Борди-ю, вақт ўтмай бошқа вазифага ўтказишларини сўрасаммикин-а? Ундай деса бошида индамаган, энди нима дея оларди. Бундай қилишга номус керак.

Куннинг иссигини айтмайсизми. Бирпасда лоҳас тортиб кетасан киши. Иштаҳанг бўғилиб, томоғингдан овқат ўтмайди. Кундузги иссиқнинг тапти ярим кечагача ҳам ухлагани қўймайди. Эрталабга яқин совуқ тушиб вужудингни муздай қотиради. Устингга қалинроқ буюмлар ташлаб олганингга қарамай, қалт-қалт титрайсан, холос. Хуллас, саҳронинг ўзига хос азоблари ҳам жонга тегмоқда. Буларни ўйламаслик мумкин эмас. Қанча у ўзини тетик тутишга уринмасин, мард қилиб кўрсатишга киришмасин, қийинчиликларни хаёлига келтирмасликка тиришмасин, барибир улар мясида довулдай чарх ургани урган. Аҳён-аҳён шу ерга келганидан ўзини ўзи койиб қўяр, аввалги шаштидан совур, иккиланишларга бериларди.

Тунги смена тонг отарга яқин тугайди-ю, одамлар

уй-уйларига қайтиб, ҳордиқ олишга ётадилар. Бирмунча вақтгача шовқин-сурондан холи қолган саҳрони ҳам мудроқ босади. Гўё борлиқ тинч ва осойишта дамларнинг лаззатига гарқ.

Моҳидил ҳам тунги сменадагилар билан бирга қайтди-ю, ammo ҳар сафаргидай кўзи илинавермади. Охири ўрнидан туриб кетди. Юнг кофтасини, қўнжи калта кирза этигини кийиб яна ташқарига чиқди. Ҳамма уйқуда. Фақат саҳронинггина бир маромда нафас олиши эшитилар, лекин қилт этган шамол йўқ. Тунги шудрингдан намиққан қум устида сокинлик.

Атрофга қулоқ солди. Бирорта ортиқча ҳаракат сезилмайди. Фақат ҳар замон-ҳар замонда «Вали-ю, Ва-ли-и!» деган қичқирӣқ эшитилади, холос. Унга жавобан узоқдан «Қа-а-ни, қа-а-ни?» дейди яна биров. Буларнинг иккови ҳам тунда овга чиқадиган саҳро қушлари. Биринчиси «Валижон» ёки «Йилқичи қуш» деб аталса, иккинчиси — Япалоққуш.

Япалоққуш бойқушдан каттароқ, кичкина, сариқ кўзлари тунда милт-милт ўт сочиб турар, қудуқларга яқин жойларда кун кечирар эди. Моҳидил бу қушларни зоология дарслигинда ўқиган бўлса ҳам ўзини ҳеч қачон кўрмаган. Бу қушлар қум рангида бўлганлиги учун дарров кўзга ташланавермайди. Шунга қарамай Моҳидил ўша овоз келган томонга бораверди.

У бу ерга келганидан бери ҳали ўзлари турган шу атрофдан нарини кўришга улгурганича йўқ. Бунга бириичидан — кундузги жазирама йўл қўймаса, иккинчидан — ишдан қўли бўшамасди. Мапа энди табнат унинг кўз олдида янги бир дунёни намойиш қилмоқда.

Зим-зиё осмон пештоқидаги юлдузлар қанчалик чарақлаётганлигига қарамай, теваракни равшанроқ ёритолмасдилар. Шунинг учун Моҳидил тусмоллаб қадам ташланганича борар, тўгриси, йўли қаёққа бориб тақалишини ҳам билмасди. Бунинг фарқи йўқ ҳозир. У шунчаки диққинафасликни бир оз ёйиш учун чиққан бу ёқларга.

Қумда этигинг ости силлиқ бўлса дам-бадам тойиб, йиқилавераркансан киши. Моҳидилнинг тизза ва кафтлари тушган жой ўйилиб қолар, қўли иссиқ бир нарсага теккандай бўларди. Бу — қум юзасидан бир қарич ичкарида ётган, ҳали совиб улгурмаган кундузги жазираманинг тафтидир. Туни билан қорин қайғусида у ёқдан бу ёққа чопқиллаган жониворлар ҳам тонгга яқин худди ана шу қатлам орасига яширинадилар-да, иссиқ кўрпага

ўралгандай бамайлихотир уйқуга кетадилар. Баъзан шундоққина оёғининг остидаги қум юзаси билинар-билимас қимирлаб кетганини, нимадир лип этиб бошини ичкари олганини сезиб қоласан. Барханлар ён бағридаги буталар остида эса катта-кичик ишларнинг оғзи ҳам қорайиб кўринади, нимадир секин чийиллайди. Чиройли нақшлардек атрофни безаган сон-саоқсиз излар бу ерларда ажойиб базм қизиганидан далолат беради.

Тошги салқин ўрнини аста илиқ шабада тафти эгаллай бошлайди. Майда шудринглар қуриб, қум усти қизгиш тус олади. Худди шундай пайт кичкина бир жонивор қаёқдандир югуриб чиқади-да, сакраб-сакраб олдинга чопиб кетади.

Моҳидил бу ёқларга чиқишга чиқди-ю, энди қайтиб кетиш жишоятдай, ўша қочган жонивор орқасидан қолмай кетаверди. Бироқ у ҳам кўздан йўқолди. Тепаликлар, қурнган саҳро, каррак ўтлари, ҳар жой-ҳар жойдан туртиб чиққан саксовуллар...

Моҳидил энг баланд жойга чиқди. Пастдаги қоялар, горларга ўхшаш жойлар, қирғоқларини сув ялаб ўтган дарё ўзанлари сингари хилват жарликларининг ҳаммаси ушнинг кафтида тургандай. Баъзан эса бу кўринишлар ҳаяжонли денгиз сатҳига ўхшайди. Лекин бу денгиз табиат амри билан суратдай қотиб қолган. Денгизнинг узоқ соҳилини эса кўришга интилиш хатодир. Қумликлар осмон билан туташиб кетгандай, гўё. Аммо ана шу туташ жойда Сомон йўли каби нимранг ҳошиялар из тортган. Шунинг учун дунё фақат қумликлардангина иборат бўлиб кўринади.

Трасса икки юз эллик километрга чўзилган бўлса, шундан бир юз эллик километри қумликларни босиб ўтади. Трассанинг қолган қисми тузли, оппоқ, тақир ерлардан ўтади.

Бу қумликлар вилояти ҳам бир замонлар Кўҳак деб аталган Зарафшон дарёси сувларидан баҳра олиб яшнган. Зарафшон тармоқлари элга фаровонлик, моддий бойлик, маданий ҳаёт бахш этарди. Ҳозир Моҳидилнинг қадами етган мана шу жойлар айниқса, Қорахонийлар, Сомонийлар даврида зеб-зийнатга кон бўлган. Зарафшон суви Қоракўл, Моҳандарё орқали Амуга ҳам қуйилиб турган. Фақат мўғуллар исилоси бошланади-ю, ҳамма ёқнинг вайронаси чиқади. Тўғонлар бузилиб, каналлар кўмилади. Халойиқ бошига кўз кўриб, қулоқ эшитмаган кулфатлар ёғилади. Бунинг устига Самарқанд ерлари кенгайиб, суғориш шохобчалари кўпайган

сари Зарафшон ўз сувини бу бепоён воҳалардан дариг тута бошлайди. Гўзал водийлардаги ҳаёт пилиги тугаган чироқдай аста сўна бошлайди. Мана, Қоракўл дарёси қуриб, қақшаб ётибди. Моҳандарё ўзанидан из ҳам қолмаган. Ҳамма ёқда гармсел, оташ қумлар ҳукмрон. Зарафшон ҳатто Самарқанд ерларини ҳам тўла-тўқис сувга қондиrolмайди. Асов Аму эса кўпириб-тошяб, қирғоқларини емириб, бефойда оқиб ётибди. Энди унинг ҳам бир замонлар Зарафшондан олиб турган қарзини тўлашга вақт етган. Бироқ табиат ўзига зид келмаганидай, сув ортига оққанми ҳеч?

Халқ шу муаммони ҳал қилмоққа бел боғлаган. Халқ бунга ишонади. Шу саҳрон азим орқали сув оқиб ўтиб, Зарафшонга қуйилишига ҳам шубҳаси йўқ. Қишиларни бу ерга отлантирган, қалбларинда ҳаяжон уйғотган нарса ҳам ана шу ишонч, ана шу муаммони узил-кесил ҳал қила олишларини сезиш туйғусидир. Бу ерларни келажакда гуллаб-яшнашини тассавур қилишнинг ўзи ҳам энг оғир шароитларни писанд қилмасликка чорлайди. Ҳар қалай, Моҳидилга шундай туюляпти.

Институтнинг ёруғ ва озода аудиториялари, вестибюлларидан келган оламга бу ерлар ҳаддан ташқари ваҳимали, тартибсиз бўлиб кўринарди энди. Ҳамма ёқ қум, қум, қум...

Қуёнқочди воҳасини ҳақиқатан ҳам ниҳоятда улкан ҳовузга ўхшатиш мумкин. Бир томондан Авлиёқудуқ, иккинчи томондан Туёқбоши тепаликлари қуршаб олган.

Тепакўрғон насос станциясидан кейинги станция Говхонада қурилади. Бу станциянинг Авлиёқудуқ тепалиги устидан ошириб берадиган суви шу Қуёнқочди орқали ўтиб Туёқбошига, Туёқбошидан қуриладиган станция эса Хачқон воҳасига қуйилиш керак. Хачқондан сўнг Қуйиқўрғон насос станциясигача равон оқиб боради-да, у ердан яна йиғирма бир метр юқорига кўтарилиб, тўппатўғри Қуйиқўрғон сув омборига қуйилаверади.

Шундай қилиб, Қуёнқочди трассанинг қоқ киндиги ҳисобланар, элик километр узунликдаги масофани эгаллаган бўлиб, Дониёров бошлиқ участка аъзолари шу масофани қўлдан чиқариб беришлари лозим.

Участка қарамоғидаги трассанинг бир қисми текисликлардан ўтса, ярим қисми Авлиёқудуқ тепалигининг маълум жойигача ёриб кириши керак. Тупроқ қазинишлари ҳам ана шу Авлиёқудуқ томон яқинлашган сари қийинлашиб боради. Ҳозир-ку ҳаммаси енгил кўчяпти.

Аммо шу енгил жойларда ҳам иш кўнгилдагидай эмас. Участкаларнинг ораси олис, ҳар бири ўз ҳолича ишлайди. Узаро мусобақалашиб, ҳамжиҳатлик деган нарса йўқ. Тупроқ қазувчилар на тартибга риоя қилишади, на уюшқоқлик бор уларда. Моҳидил буни бир неча кун ичида кўриб, тассаввур қилиб олди. Шу хил бошбошдоқликларга барҳам бериш мумкин бўлармикин? Мана шу савол унинг олдида қуюқ тумандай ғов бўлиб турарди. Кемакаш учун туман қаттиқ бўрондан ҳам хавфлироқдир. Моҳидил ҳам бир кеманинг капитанида.

Барханлар орасидан бош кўтарган қуёш нурлари осмон уфқини лоладай қизартирди. Атрофда катталиги чумчуқдай келадиган чўл тўрғайлари кезиб қолишди. Кўкда қанотларини кенг ёйиб бир жуфт миққий сузиб юрибди. Улардан бири думини осилтириб ҳавода муаллақ турганича «қий-қий-ий» қилади. Афтидан эрталабки насибасини топгану, ўшанга қараб човут солмоқчи шеклли.

Қўнолгадан одамларнинг шовқини эшитила бошлади. Саҳро уйғонган, Моҳидилнинг ҳаётида эса яна янги кун бошланаётган эди.

У Қуёнқочдидан анча узоқлашиб кетган, вагон-уйларнинг айримлари баланд барханлар устидангина кўзга гашланади.

Қуёш теваракни қиздирмоқда. Унинг нуридан баҳраманд бўлиш учун юзага чиққан заҳарсиз чипор илон бошини баланд кўтариб турар, бироқ одам шарпаси келган заҳотиёқ яна қум ичига ўзини урарди. Шундоққина оёқ остидан қурбақабош калтакесак сакраб чиқди-да, пилдираганча чопиб кетди. Узоққа бормади. Бир неча қадам нарига етганда қумга бағрини бериб ётганича аста бота бошлади. Сўнг устига бир сиқим қум тўкилиши билан кўздан йўқолди.

Саркаш хаёллар ва саҳродаги ажойиботларни томоша қилишга берилиб кетган Моҳидилнинг баданларидан шаррос тер қуйила бошлади. Бошида оғриқ турган, мажолли кетиб, иссиқдан кофтасини ечди-да қўлига олди. Нафасини бўғувчи қуруқ шамолдан томёғи қуриб, ташналик қийнаб борарди. Аммо ундаги ҳар нарсага қизиқувчанлик ташналикдан устун турарди. У ҳалиги калтакесакнинг қайтиб чиқишини кутди. Уч-тўрт қадам олға юриб, ерни дўпиллатди. Қум ён томонга сурилди-да, шу захотиёқ кетма-кет бир неча калтакесак юзага сакраб чиқди-ю, чор тарафга қараб қоча бошлади. Фақат биттаси қолди-ю, Моҳидил томонга югуриб келиб, думини

ғоз кўтарганича чирқиллай бошлади. Унинг бу ҳолати аллақандай фалокат юз берганидан далолат берар, шу фалокатдан қутқармоқ ниятида Моҳидилнинг йўлини тўсар, қандайдир овчининг домига тушиб қолмагин деб огоҳлантирмоқчи эди. Қиз бунга тушунмасди. Қалтаке-сак эса, чирқиллашини қўймас, жон ҳолатда қалт-қалт титрарди, холос.

Шу пайт шир этган товуш эшитилади-ю, қизнинг назарини ўзига тортди. Ҳа, гап бу ёқда экан. Япроқлари хазон бўлган нозик ёвшон шохига ўралганича ингичка ўқилон бошини олдинга чўзиб турар, бирор нарса яқин-лашса, дарров чаққон ҳаракат билан уни тутиб олмоққа чоғланган эди.

Бу илон тўғрисида халқда ҳар хил фикрлар бор: бировлар уни заҳарсиз, беозор дейишса, бошқалар, йўқ, у тушган ерини ўқдай тешиб ўтади, у чаққан одам тирик қолмайди, деб таърифлашади. Балки шундайдир. Аммо Моҳидил ундан кўрқмади. Илон ҳам унинг довораклигини сизди шекилли, индамайгина шохдан тушди-ю, қум устида шир этганича қаёққадир гойиб бўлди.

Моҳидилнинг кўзлари тинди. Иссиқ бошидан ўтиб, миясини лўқ-лўқ оғрита бошлади. Оёқлари бедармон. Этиги оғирлашиб аранг одим ташлар, манзилга қанчалик ошиқмасин, йўли шунча кўпаймасди. Нима бўлаётганига ҳайрон. Кўз олдида хилма-хил доиралар ҳосил бўлиб, жимир-жимир қилмоқда. Лаблари аллақачон қуруқшаб, юраги тинимсиз типирчилар, томирларидаги қон ҳам юришдан тўхтаб қолаётгандай гўё.

Ундан бир хатолик ўтган экан, қуёш уфққа кўтарилган он тентираб юрмай, кета қолганда олам гулистон эмасмиди! Ундай қилмади. Дарвоқе, саҳрода янги одам эмасми, бунақа ҳол юз беришини қаёқдан билсин...

Бирини-кетини ишга тушган механизмларнинг овози қулоққа чалинаётгандай бўлди. Одамларнинг қораси кўринар, лекин улар ҳам кўз олдини тўсган ранг-баранг пардалар орасида хаёлдай дам эриб, дам кўришиб турардилар. Бировни чақирай деса лаблари ҳаракатга келмас, бунинг устига оёқлари оғирлашиб, қум қаърига ботар, кучини суғуриб олмоқда эди. Бошининг зирқираши бутун баданига ёйилмоқда. Бўғин-бўғинлари ловиллаб ёнмоқда. Мувозанатини ҳам тутиб қолишга қурби етмаётир. Бирдан чайқалиб кегди-ю, муккасидан қумга қулади.

Уни орадан чорак соат ўтгач, топиб келтиришди.

Моҳидилнинг иссиғи баланд, ўзи тамоман бўшашиб,

қолдан тойган эди. Ҳамма у ёқдан-бу ёққа югуриб қолди. Доктор келди. Маълум бўлишича, уни қаттиқ офтоб урган экан. Шундан сўнг стол усти дори-дармон, кефир шишаларига тўлиб кетди.

Беморнинг иссиғи борган сари ошиб борар, пешанасига ҳўллаб босган Зубайданинг муздай сочиғи ҳам дам ўтмай қуриб қоларди.

Шу алфозда икки кун ўтди. Беморнинг иссиғи тушай демас, инграб кимнингдир номини эслар, алаҳларди, холос.

Лаблари қуруқшаган, юпқа қиров қоплагандай оқиш парда ёпишганди. Кўзлари ич-ичига тортиб, ранги ҳам бир оз синиқиб қолди. Тимқора қошлари қовоқлари устига қуюқ соя ташлади. Ниҳоят, учинчи кун деганда кўзини очди-ю, атрофга аланглаб қаерда ётганини сўради. Зубайда севинчли табассум билан унга яқинлашди-да:

— Менман, опа,— деди шошиб.

Моҳидил заиф овозда:

— Мазам йўқ, шекилли?..— деди-ю, юзида ғамгинлик акс этди.

— Ҳечқиси йўқ, соғайиб қоласиз, мен ҳам дастлабки кунлар шунақа бўлганман. Бошим шунақанги оғриганки асти қўяверасиз. Бунинг устига офтоб ургангани айтмайсиэми, нари бориб, бери олиб келган. Бу ернинг табиаи шунақа, янги келганларни элагидан ўтказиб олади. Мана энди қаранг,— у тўлишган билакларини кўрсатди,— тоза пишди қўлларим. Балоям урмайди энди.

— Доктор келдими?— сўради Моҳидил стол устидаги дори-дармонларга назар ташлар экан.

— Ҳа, кунига уч-тўрт бор келиб турибди. Пенициллиндан укол қилади. Шунақа қилмаганда ҳали-вери иссигингиз тушмасди.

Моҳидил калтагина ички кўйлақда ётган эди.

— Вой, шу аҳволимда кўрдими?

— Нима қипти? Дўхтир-да! Одамларни қип-яланғоч қилиб кўради-ю, айтгандай, ноппа-нозаниндек повурлик қилиб, мошхўрда пишириб қўйганман, иситиб берайми? Ундан кейин дори ичасиз. Дўхтир тайинлаб кетган. Кўзини очди, дегунча анавундан беш томчи, манавундан бир таблетка, уч маҳал ичиргин деган. Ё қатиқ ичасизми аввал?.. Офтоб урганга қатиқдан ўткир даво йўқ эмнш. Эсимда бор, мангаям тоза ичиришган ўшанда.

Моҳидилнинг ҳамон оғриқдан тўхтамаган бошида галати ўй-фикрлар тўлқин ура бошлади. Мана, кўзи очиқ, қўллари дармонсиз бўлса ҳам, қимирляпти, шу билан хавф-хатар ўтган бўлса майли-я. Борди-ю, тузал-маса-чи? Бу ердагиларга оғир юк бўлиб қолмасмикин тағин? Келишининг дастлабки кунлариданоқ бир зам-бил бўлиб ётиб олса-я...

Шу пайт Хўжаназар аканинг бошига тушган кулфат кўз олдидан чизиқ тортди. Унинг кўмак сўраб, овозининг борича бақираётгани телбадай ҳар томонга чоп-қиллагани, қизчасини ҳалок қилган йиртқич саҳронинг важоҳатигача гавдаланди. Бу ҳол унда тушқун ҳислар қўзғаб юборди. Бесаранжом қалби эса тутқун қуш бўлиб типирчилар, бутун борлиғи билан фақат эрк истаб ўзини ҳарёң урарди. Шундан кейин бу ердан кетиш кераклиғи тўғрисидаги фикр ҳам уйғонди унда. Фурсатни бой бериш жонга жабр қилишдир. Ҳа, бу ер Моҳидилнинг жойи эмас экан. Одамлар нима деса дер. У бу ердан кетади. Иссиқ жон-да, ахир. Борди-ю, ўлиб-нетиб... Йўғ-э, яхши ният қилгани маъқул.

Қаршисида осифлик турган Комилжоннинг портретига боқди. Сочлари бир оз тўзғиган, қорақош йигит акиси бирдан жонлангандай бўлди-ю, Моҳидилга жилмайиб қўйди. Бу жилмайиш уни мазах қилаётгандай, ҳолинг шу экан-ку, деяётгандай туюлди. Кейин унинг елкалари ҳам учиб, қошлари чимирилгандай бўлди. Бир кўзи хиёл қисилди чоғи. Моҳидил акасининг бу қилиғига тоқат қилолмай аста нигоҳини оларкан, пешонасига муздай сочик ёпишганини сизди. Шундан сўнг кўзини қайтиб очдими, йўқми, хотирлолмайди. Лекин Зубайда ўтирган ерида акасини яққол кўриб турарди. Ҳа, Комилжоннинг худди ўзгинаси. Қизнинг пешонасига кафтини қўйиб, иссини билмоқчи гўё.

— Қимирлама, ўзингни уринтириб қўясан,— дерди у худди бировга сир айтаётгандай шивирлаб,— иситманг баланд, аммо руҳинг тушмасин. Тузалиб кетасан.

— Олиб кетинг...— деди қиз ҳам шивирлаб,— ўзини ўтга урган парвонадай инмага ҳам келдим бу ерга.

— Энди нолияпсанми? Ахир бу гапинг сувга қўл урмай туриб, уни совуқ дейиш билан баробар-ку? Ҳали ишга астойдил киришганингча йўқ... Қийинчилик чўчи-тиб қўйибди-да... Шунақа дейсан деб ўйламагандим. Чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди, демабмидинг ўзинг? Инжу доналарини қидирган раввосдай бахтингни шу ердан топмоққа ошиқмаганмидинг?

Моҳидил хижолатда қолди. Дарвоқе, шунлай бўлган эди-я, нега энди кетаманга тушиб қолди?

— Жонинг шунчалик ширин экан, бахт ҳақида ўйлаб нима қилардинг?— давом этди Комилжон,— ё адир бағрида буғдой ўргандай осонгина ўриб олмоқчимидинг уни? Қойил-э! Сени таниёлмай қолдим. Эсингдами? «Чин ипсон қиссаси»ни қўлингдан қўймай юрганнинг? Иккала оёғи йўқ бўла туриб қирувчи самолётда учган Мересьев жасоратига таъзим қилмаганмидинг? Ахир у бадапидаги оғриқни ҳам, очлиқни ҳам сезмай қорда эмаклаб не азоб-уқубатларни бошдан кечирмади. Айниқса, госпиталда ётган маҳали ҳар кимнинг қулф-дилига калит топа билувчи комиссар, унга собиқ командирлари ҳақида ҳикоя қилиб берар экан, «у чинакам большевик эди» деганида, этларинг жимирлаб кетмаганмиди? Шу сўзларни ўқиб туриб большевикларга ҳавас қилгандинг ҳатто Ниҳоят, юрагингга ўт туташди, муқаддас орзу амалга ошди. Сен — коммунистсан. Мана энди бор қобилиятингни намоён қилишга вақт етганда қийинчиликдан чўчи-япсанми? Қўй-э! Тўғри, сахро йиртқич, у ҳеч кимга шафқат қилмайди, ҳеч кимга осонгина таслим ҳам бўлмайди. Ҳақиқий кураш олдинда ҳали. Шунини била-кўра туриб, эл-бурундан чекинясан. Ахир сен коммунистсан-ку! Бахтиёр одам ўз бахтини сезмагандай, сен ҳам ҳаётда тутган мавқеингни сезмаяпсан шекилли. Бас, барча полишларга, зорланишларга барҳам бер, синглим, сен коммунистсан! Сен коммунистсан!..

Комилжоннинг сўнгги сўзлари қайта-қайта такрорланиб турарди.

— Опа, Моҳидил опа!— унинг елкасидан кўтармоқчи бўлди Зубайда,— нима деяпсиз ҳадеб? Одам кўрқар экан, бирортасини чақирайми?

Моҳидилнинг кўзи юмуқ, ёнида бўлиб кўринган Комилжон эса хаёл кучи эканлигига ишонмасди ҳеч. Наҳотки, хаёлидан ўтди, холос? Худди тирикдай кўринди-я...

Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин у дармонга кира бошлади. Тўшакни тезроқ тарк этмоқ ниятида докторнинг айтганларини бажону дил бажарар, иштаҳаси бўғиқлигига қарамай шиғаб овқат ер, куч йиғишга уринарди. Мияси ҳам ёришиб, яхши фикрлар инъом этарди унга. Хаёллари эртанги куннинг қувончли умидлари сари тортар, янги бир оламга бошлар, ўзига қолса, ўша оламга етмоқ қасдида ҳозироқ ўрнидан туриб кетмоққа муштоқ эди. Ҳа, энди у нима қилишини биларди...

III

Куплар ўтди. Бу орада Моҳидил соппа-соғайиб олган, ҳатто ўзида янги куч, янги ғайрат сезарди.

Унинг агрегати кучли тўлқин билан олишган улкан қайиқдай чайқала-чайқала қумларни суриб борар, тик кўтарилган тепаликлардан ошиб ўтарди. Бахмал, ким-хоб ёпинган ўрқачдор туяларга ёки каттакон зар дўппиларга ўхшаб кетган барханлар унга дош беролмай чекинардилар. Ложувард осмонда эса қорамтир булутлар тўпланмоқда. Улар трассанинг ҳар бурчида қора қўнғизсимон ўрмалаб юрувчи саноксиз агрегатлар устига қуюқ соя ташлаб ўтардилар...

Моҳидил машинистликни ўрганиб олишга қатъий қарор қилган эди. Қандай бўлмасин, ўзини кўрсатиши керак. Акс ҳолда оёғи қолиб оғзи билан юрадиган «Қорағужанак» сингарилар тинч қўймайди. Унга устоз бўлмиш бўйчангина қиз Гулхайри эди. Зубайда уни Моҳидилга таништирганда: «Хайрият, участкада энди тўртта қиз бўлдик, бу — бир коллектив демак, йигитларга кимлигимизни кўрсатиб қўямиз», деб қувонган эди. Шундан бери у Моҳидилга ёқиб қолган, икковлари тил топишиб олган эдилар.

Буғдойранг, юзида билинар-билимас чечак излари бор, тез бидиллаб гапирувчи бу қиз институтда сиртдан ўқир, шунинг учун «ярим олима» деб ном олган эди. Мана, олий ўқув юртини битириб келган «ҳақиқий олима» ҳам ундан ҳунар ўрганмоқчи бўлибди. Буни эшитиб, Гулхайри ийиб кетди-да, бор қобилиятини намоён қилишга киришди. Кўнгилга келган қўлдан келса — битмайдиган иш қолмас, дегандай, Моҳидил ундан ўн олти кун деганда машинистликни ўрганиб олди.

Икки колоннадан иборат бульдозерчилар, экскаваторчилар, улкан хандақлар бўйлаб ўрмалайди. Колонналардан бирига Зубайданинг «бир чақмоқ қандга ўхшайди» деб таърифлаган йигити Музаффар, иккинчисига Моҳидил бошчилик қилмоқда.

Қум юмшоқ бўлгани билан бульдозерларнинг хокандозлари метиндай мустаҳкам қатламларга дуч келар, қаншари билан нималаргадир урилиб тақа-тақ тўхтаб қоларди. Гўё аллақандай илоҳий куч инсон билан беллашиш учун ер остидан югуриб чиқиб, кўндаланг бўлиб оларди. Танкка ўхшаш ҳайбатли тракторларнинг пўлат гилдираклари эса орқага тисарилиб туриб, рақибига сапчиган қўчқор сингарин зўр куч билан яна олға

ташлар, ҳар қандай тўсиқни енгиб қулатмай қўймасди.

Моҳидилнинг агрегатидан сал орқада, чап ёни текислаб Гулхайрининг агрегати келарди. Бу агрегатлар қулоқни батанг қилиб тариллар, олам-олам тупроқларни икки томонга уюб ташларди. Ҳавода қизғиш чапг тумани кезар, худди жанг майдонини тутун қоплагандек ҳамма ёққа тўзон сочарди. Моҳидил ўз ишидан илҳомланиб, терга тушиб кетганини ҳам сезмас, ичида: «Ҳа, саҳрохон, таслим бўлмай иложинг йўқ, таслим қиламиз!» дер, Гулхайрининг ҳам вақти чоғ бўлса керакки, ҳар замонда нималардир деб бақриб қўярди.

Моҳидил ниҳоят ўзини кўпдан бери шу қурилишда ишлаётгандек ҳис қила бошлади. Деярли ҳамма билан илакишиб кетди. Ҳар бир аъзосининг қилаётган иши, ҳар бир ўзгариш, ҳар кунги янгилик унда ажойиб таассурот қолдирар, завқ-шавқ бахш этарди.

Участкадаги икки бригада навбати билан бир ҳафтадан кундузги, бир ҳафтадан тунги сменада ишлардилар. Моҳидил тунги сменага чиққан кунни кабинетнинг икки томонидан ғувиллаб уриб турган шамол ҳам, майла игнадай юз-кўзларига сочилаётган қум чапги ҳам, агрегатларнинг кўзни қамаштирувчи ёп-ёруғ чироқлари ҳам ўзгача бўлиб туюларди. Кейин ниҳоятда очиқиб келиб, зўр иштаҳа билан овқат ер, мириқиб ухларди. Моҳидил қандай бўлмасин унумлироқ ишлашга, ҳар дақиқани бекор ўтказмасликка уринар, бошқаларнинг ҳам шундай бўлишини истарди. Фақат бир нарсага тушунмасди, холос. Унинг бригадаси биринчи қарашда жонини жабборга бераётгандай кўринарди-ю, аммо қоқоқликдап ҳамон чиқай демас, ҳадеганда графиклар тўла бажарилмасди. Сабоби нимада? Ҳатто Моҳидилнинг ишга шунчалик шўнгиб кетганидан бевосита бульдозер миниб йиғитлардай жавлон ураётганидан мамнун бўлаётган трасса аҳли, участка бошлиғи Доннёровгача бунинг сабабига тушунмасди. Бош инженер бир кун келиб илмоқли гаплар қилди:

— Нима бўляпти ўзи? Бригадада ишлар жадаллашиб кетди деб суюнган эдик. Шунча вақт ўтди... Аҳвол бояги-боягидай-ку!

Моҳидил бошлиқларнинг ҳайрон бўлаётганликлари, ишончларини тўла оқламаётганлигини ўзи яхши биларди. Лекин нима қилсин. Биронта йўл-йўриқ кўрсатадиган одам йўқ. Участка бошлиғи фақат иш талаб қилишини биларкан, холос.

Зубайданинг айтишича Манноп билан Нодирнинг агрегатида ёқилги баки деярли тўла қолаётган эмиш. Улар хўжа кўрсингагина ишлаётган бўлсалар керак. Бир қарасанг, агрегат устида ўтиришади, бир қарасанг, ғойиб бўлиб қоладилар. Гапирсанг, юзингга илондай сапчишади.

— Доим ичиб юришади,— деди Зубайда.

Шундан кейин Моҳидил кўчма магазинга бориб ароқ сотишни ман қилишларини сўради. Агар бирор кимса шу магазиндан ароқ олганини кўрса, сотувчи устидан шикоят ёзишнинг таъкидлаб ҳам қўйди.

Шу билан ўзинга яна мушкуллик орттириб олган эди. Эртасига тўрт-беш киши ёппасига ишга чиқмади. «Ҳаммасининг устидан рапорт ёзиб бераман,— деган қарорга келди у,— чора кўришмасин-чи...» Шундай деди-ю, рапорт ёзиш олдидан улар билан аввал гаплашиб олишни маъқул кўрди.

— Аввал Манноп билан гаплашинг,— дея маслаҳат берди Гулхайри.— Ҳамма бало ўшанда. Чамамда иш бузуқлик қиляпти.

Бундан фойда чиқармикин? Ҳар қалай, Гулхайрининг айтганини қилсин-чи.

Барак ичи папирос тутушига тўлиб, ҳамма нарса худди хаёл сингари туманли кўринарди. Ёшлар сменадан қапчалик чарчаб қайтганларига қарамай кайфиятлари чоғ; биров ёғоч каравотига ястаниб олиб, қандайдир шеърни ўқир, айримлари шахмат ўйнар, бир рус йигити эса гитара чалиб ўтирар эди. Моҳидил ичкари кирганда ароқ ҳиди димоғига урилиб, кўнглини беҳуд қила бошлади.

— Деразани очиб қўйсанглр-чи!— деди у буринни жийриб,— димқиб кетмаганингизга ҳайронман.

Бирдан бутун барак жимиб қолди. Ҳамма кириб келувчига қаради. Афтидан, бу ерга ҳеч қачон аёл киши қадам босмаган, Моҳидилнинг кириб келиши эса уларни довдиратиб қўйган эди.

Ҳар жой-ҳар жойда хира нур таратиб турган лампочкаларининг айримларига қоғоз боғлаб қўйилган, қоғозлар эса саргайиб кетган ёки қорая бошлаган эди. Каттагина столда тунука товоқ, кружкалар, пон бўлаклари. Йўлак ўртасидаги устуннинг қознқларига кийим-кечаклар уймалаштириб осиб қўйилган. Қоржомалар эса шундоққина каравотлар ёнида тартибсиз сочилиб ётибди. Деворларда осмонга тикка кўтарилаётган ракеталар, ҳар хил пейзажлар чизилган, ҳатто қип-яланғоч аёллар-

нинг суратларигача бор. Ана шундай суратларнинг бирига тикилиб қолган Моҳидил сўради:

— Бу нимаси?

Энг сўнгги каравотда чалқанча ётиб папирос буруқсатаётган Манноп бепарвогина ёнидаги Нодирга буюрди:

— Жавоб қил, опангга!

Нодир ўрнидан эринибгина турди-да, ясама илтифот билан овозини ғайритабиий юмшатиб:

— Қайсини сўрайдилар?— деди.— Мана бунисиними?

У қўли билан ниқтаб кўрсатган суратда ярим яланғоч қиз билан яланғоч йигит қиёфаси тасвирланган эди.

— Бу,— санъат,— дея билагонлик қилди Нодир ясама мулойимлик билан.— Кўзлари илгамаяпти, шекилли? Дераза тақиб олсалар бўларди бу офатижои кўзларга.

Ҳамма кулди. Манноп Нодирни жеркиб берган бўлди.

— Бас! Кўз кўрмаса меҳнаткашда айбми? Дурустроқ тушунтир, опангга.

Моҳидил буйруқ қилди:

— Ҳозироқ олиб ташланг буни?

— Кечирасиз, тушунолмадим гапларига!

— Олиб ташланг, деяпман!

— Шундай ноёб асарни нобуд қилиш қонунга хилоф, хоним!— деди унга бошини кўтариб, ёнбошлаб олган Манноп,— дунёда яккаю ягона нусха бу. Икинчиси бўлганда бошқа гап...

— Олиб ташламасангиз...

Моҳидил суратга бир чанг солиш билан йиртиб ташлади. Ҳозир бир кори ҳол юз бериб қолаётгандай боядан бери уларни кузатиб ётган бошқа йигитларгача ўринларидан туриб ўтиришди. Нодир бир қадам ташлаш билан Моҳидилга яқинлашди.

— Отставить!— дўқ урди Манноп,— курси қўйиб бер, опангга. Меҳнаткашга тик туриш оғир, ҳориб келган ахир.

— Толенгизга шукур қилинг,— деди тишини билинар-билимас ғижирлатганча Нодир. Кейин четда турган табуреткани оёғи билан суриб қўйди. Моҳидил унга парво ҳам қилмади.

— Илтифотингиз учун раҳмат,— деди у Маннопнинг каравоти ёнига ўтириб,— адабини бериб қўй деб буюрармикинсиз девдим, хайрият, жоним омон қолди.

— Аёл кишига қўл кўтариш — не мужское дело! —
Бепарвогина жавоб қилди Манноп.

— Уҳ-ў, шуни билсангиз дурустсиз-ку!

— Ҳа, боқса одам бўладиган хилиданмиз.

— Лекин йигитлик бу билангина ўлчанмаса керак?

— Қария, жавоб қил!

Нодир жавоб қилиш ўрнига, бир ўшқирди-ю, ўз ур-
нига бориб ўтирди.

— Тушунарли, меҳнат билан ўлчанади демоқчисиз-
да! — деди яна Манноп, чалқанчасига ётиб оларкан. — Бу,
старая песня. Янгироқ гап топинг, хоним!

Моҳидил бўш келмасликка ўтди.

— Хўп, янги гапга ўтайлик бўлмасам, менинг нима
учун кирганимни биласизми?

— Мендан ҳол-аҳвол сўраганидир-да, — бепарво жа-
воб қилди Манноп. — Кўриб турибсизки, отдайман!

— Бугун ишга чиқмаганингизни боиси нима бўлма-
сам?

— Ҳаддан зиёд ёниб турибсиз, маликам, шундай
пайтда бир гап айтиш, тутаётган ўтинга лампа ёғ қуйиб
юбориш билан баробар.

«Муғамбирлик қилишини қарангу», деб ўйлади қиз
эласи қотиб.

— Гапиринг, тутаган ўтиннинг аланга олгани маъ-
қул. Бунинг фойдаси бор. Хайрихоҳлик билдирмай қўя
қолинг менга.

Манноп ўрнидан сакраб турди.

— Аёл кишига бўйсунини ўзимга ор деб биламан,
вам понятно?!

— Нима, ўрнингизни эгаллаб қўйдимми? Бригадир-
лик билан шон-шўхрат орттираётган бўлсангиз, халал
берибман шекилли, марҳамат, қайтиб олишингиз мум-
кин.

— Нақадар олижаноблик! «Дон Кихот»ни ўқиган-
мисиз дейман?

— Дон Кихотга ўхшатманг мени. Ҳақ гапни айт-
ман. Истасангиз, ўримни бўшатиб берай!

Манноп истехзоли кулиб, бош чайқади.

— Илтифотлари учун минг қуллуқ, маликам!

— Мен сизга малика эмасман. Ўз номим бор — Мо-
ҳидил.

— О, бу ундан гўзал... Моҳидил... Жуда ажойиб,
жуда ғаройиб, жуда ноёб ном. Бари бир сизни маликам
деб атагим келяпти. Ё жинингиз кўтармайдими? Қарши-
лик қилмаслигингизни ўтиниб сўрайман. Чунки сиз саҳ-

ро маликаси бўлиб қолдингиз. Гўзаллар гўзали, ҳурилиқоси. Бу ердаги жонлиню жонсиз — ҳаммаси бир уйғунлик билан амрингизга мунтазир. Йўқ, маликам, сизнинг ўрнингизда бўлсам, шу ном билан фахр қилардим.

Мен ақлли қиз бўлсаму ҳусни баркамол,
Ҳусним менинг маликамдир ва ақлим — баққол.

— Шекспирни ҳам ўқиганман дег?
— Фалсафий фикрлар хазинаси Шекспирни бутун олам севади.

— Келинг, фалсафани тинч қўяйлик-да, тўғриси айтинг, муддаонгиз нима?

— Айтдим-ку, маликам, хотиротингизни мазаси йўқроқми дейман?

У гапларни шундай артистона ифода қилар экки, атрофдагилар ҳиринг-ҳиринг кулишдан ўзларини тутиб қололмасдилар.

— Қурилишга келганим сизга ёқмади шекилли? Қайтиб кетишим мумкин.

Бу сўзларни шунчаки уни синамоқчи бўлиб айтмоқда эди қиз.

— Асло, маликам, сиз билан бир ҳаводан нафас олмақ бу ердаги мавжудот учун катта бахт. Уларни бу ноёб эҳсондан маҳрум этмоқ — катта гуноҳдир.

Моҳидил бундай сурбет одамга биринчи бор дуч келгани учун жавоб топиб беришга қийналарди.

— Маннопжон,— деди у ўзини босишга уриниб,— келинг, бунақа дабдабали гапларни қўяйлик-да, очиқроқ гаплашиб олайлик. Трассада янги одам эмассиз, медан олдин келиб бу ернинг оғир-енгилни татигансиз. Шунинг учун маслаҳат сўраб келдим. Нима қилса, бригадани қоқоқликдан чиқариб бўлади? Менинг бошим қотиб қоляпти, ёрдам беринг, бирга ҳаракат қилайлик...

Манноп ҳиринглаб кулди.

— Адресни сизга янглиш беришибди, маликам. Мен бировга маслаҳат беришга лаёқатсиз одамман. Яхшиси, ўз аравагингизни ўзингиз тортганингиз маъқул.

— Сиз истаган вақтингизда ишга чиқиб, истаганингизда ялло қилиб юраверасиз, шунақами?

— Жоннинг ҳузурини билган билади, маликам, билмаган ўзини ўтга, сувга ураверади. Ўт билан сув ўжар нарса, бир домига тортса, тамом, бир сиқим кул бўласиз, вассалом!

— Ўзингизни гўлликка соляпсиз! Кулга айлантира-

диган ўтти ҳам, сувни ҳам даф қилиш мумкин-ку? Сиздай кал-катта одамга шуни тушунтириш керакми? Киши дунёга умид билан келади. Умид, ишонч, ният, орзу, интилиш, излаш, қидириш нима учун яратилган бўлмасам?

— Архимед айтган экан: «Менга таянч нуқтасини топиб берсангиз бас, дунёни остин-устун қилиб юбораман», деб. Агар интилиш, қидириш, кураш билан таянч нуқтаси топилганда аллақачонлар дунё остин-устун бўлиб кетармиди.

— Архимедни билсангиз, саводингиз ҳам жойида экан.

— Ҳар ҳолда, ўлар ҳолатда эмасмиз. Фақат институтни битирган, деган дипломимиз йўқ, холос.

— Ўқинг, диплом олинг, сизга ким қаршилик қиляпти. Ўқиганингизда бунчалик ноумид бўлмасдингиз.

— Ким ноумид?

— Кураш билан нш чиқишига ишонмаган одамни ноумид демайдимми? Ўз жонининг ҳузуринигина ўйлаб, ўтдан, сувдан қўрққан одамни ноумид шайтондан нима фарқи бор? Борди-ю, таянч нуқтасини топдингиз ҳам дейлик, барибир яккаю ёлғиз қўлингиздан нима кела оларди ахир?

— Нақадар улуғвор гап-а! Мунча китобий сўзларга ихлос қўйилмаса?

— Сиз артистона гаплар қилганда, мен китобий сўз ишлатсам нима бўпти? Ҳозир сизнинг бошингизга парик соч, юзингизга гриму Шекспир қаҳрамонлари киядиган либослар, чиқиб ўйнашга саҳна етишмаяпти, холос.

Моҳидилнинг гаплари Маннопга таъсир қилмас, аксинча, сурбетлигини қўймасди. Қизнинг артистга ўхшатгани унга ёқиб тушган, шунинг учун ясама илтифот билан қўлини ўпишга интилди.

— Дидингизга балли, маликам. Дунёда яккаю ягона мақсадим артист бўлиш эди. Афсуски, истеъдодимни шу чўлу биёбонларда хор қилиб, хазондай совурмоқдаман. Энди биттаю битта таянчим сизсиз, кўмак беринг, бу ношукур банда ҳам ўз ниятига етсин, саҳнамизни гуллатсин. Қум саҳросида беҳудага умр ўтказиб юрмасин, амр қилинг, маликам!

Моҳидил унинг лабларига яқинлашган қўлини шартта тортиб олди-да, жаҳл билан деди:

— Шу чоққача қурилишдан ҳайдаб юбормаганларига ҳайронман! Мунақа бебахра савлатдан қуруқ сават

яхшимасми? Устингиздан рапорт ёзиб беришим керак эди. Мен бўлсам боядан бери маза-матрасиз гапларингизни эшитиб ўтирибман.— Кейин у атрофдагиларга мурожаат қилди:— Сизлар-чи? Мана шу цирк артисти — масхарабознинг думи бўлиб юрибсизларми? Ким айтади сизни тоғни талқон қиладиган йигитлар деб? Ҳар биттангиз олтмиш от кучига эгасиз-а! Нима мақсадда келдинглар қурилишга? Мана шу бедаво одам билан ичиб, расво бўлиб юришгани? Битта Гулхайридай қиз сменада икки норма ишласин-да, сизлар... Сатқан йигит кетинглар-э!.. Ҳар биттангизни ота-онангизга хат ёзиб, қандай умр кечираётганларингни батафсил билдирмасам юрган эканман. Шу бугуноқ хат ёзаман!

Моҳидил тез-тез юриб, баракдан чиқиб кетди. Ҳамма суратдай қотиб, тилига калма келмай турар, барак ичи сув сепгандай жим қолди. Анчадан кейин гитара ипининг «тиринг» этгани эшитилди, холос.

Моҳидил шу кунгёқ Машиоп билан Нодир устидан Дониёров номига рапорт ёзди.

IV

У Моҳидилнинг рапортини ўқир экан, қошларини чимирганича:

— Рапорт ёзиш, чора кўриш билан бир иш чиқса-ку яхши-я,— деди қоғозни бир чеккага қўйиб. Унинг катта-катта кўзлари кишига жиддий боқар, фақат хаёлга толгандагина сузилиб қолар экан.

— Бўлмасам, нима маслаҳат берасиз?

Дониёров лабларини чўччайтирди. «Бу ҳам артистнинг ўзгинаси», деб қўйди Моҳидил ичида.

Дониёров елкасини қисди. Шу ҳаракатларининг ўзи ҳам кўндан бери нималарнидир ўйлаб, ҳеч ўйига етолмаётган одамни эслатарди.

— Инсон қизиқ нарса, ўйлаб қаранг-а,— деди у салмоқлашиб,— нима учун меҳнат қиляётганини, нима учун курашаётганини билмаса, аниқ тасаввур қилолмаса, боши берк кўчага кириб қолгандай ҳис қилаверади ўзини. Бажараётган иши ҳам зерикарли, турмуши ҳам мазмунсиз...— у хонада у бурчакдан бу бурчакка танда қўя бошлади,— бора-бора ҳамма нарсадан кўнгли ҳам совиб кетиши мумкин, кейин ҳавойиликка берилади, ичди, ҳар хил ярамас ўйинларга ҳирс қўяди. Умуман, мақсадсиз ҳаракат қилган киши қоғоздан ясалиб, бир жойда қотиб турган гулнинг ўзгинаси. Унинг на ҳусни бор,

на ҳиди. Бу гапни тасодифан бошлаб бошингизни қотир-
япман чоғи? Ҳйлаб қаранг-а, сизга жуда керак бу гап-
лар. Чунки... Кўпдан бери билиб юрибман. Қурилишга
кичкина ният билан келмагансиз. Участкада янги бир
гартиб ўрнатишга, бирор каттароқ ўзгариш киритишга
уринишингиз яхши. Лекин шунинг ўзи етармикин?

Моҳидил бошлиғининг кўзларидан кўзини узмай ўти-
рар, бу гап асосан қайси мақсадда айтилаётганини ту-
шунишга уринарди. Тўғриси, Доһиёровнинг ўзи ҳам ай-
ни мақсадга кела қолмас, ниҳоятда олисда юрарди ҳа-
ли.

— Шу уринишларингизнинг ҳаммаси тез кунда рўёб-
га чиқишига ишонасизми?

— Нега ишонмас эканман?— саволга савол берди
Моҳидил,— сув чиқариш, бу жойларни обод қилиш учун
ахир...

— Бу — сизнинг умумий тасаввурингиз...— қизнинг
сўзини бўлди участка бошлиғи,— биз ҳам бир вақтлар
Мирзачўлга борганимизда янги ер ўзлаштиргани кел-
дик, деб мақсадимизни умумий маънодагина тушунар-
дик, холос. Аммо шу янги ер ўзлаштиришнинг замирида
яна нималар ётганига, ўша нималардан қандай янги-
ликлар вужудга келишига ақлимиз етмасди. Ҳйлаб
қаранг-а! Шунга қарамай дастлабки вақтларда тоза тер
тўқдик. Ундоқ қилодурмиз, бундоқ қилодурмиз, деб кат-
та гапиравердик. Бироқ катта гапириб, минг ўзимизни
мард қилиб кўрсатмайлик, бора-бора қилаётган ишимиз
меъдага тега бошладик, зерикдик, совидик, келишга хўп
чираниб келдигу, кейин ҳовримиздан тушиб, кетишни
ўйлаб қолдик. Кейин билсак, янги ер ўзлаштиришни
жуда тор маънода тушунган эканмиз, ўйлаб қаранг-а!

Ҳали-ҳали эсимда. Ёздаги иссиққа ҳам, кузнинг шо-
молига ҳам, изғиринига ҳам чидадик. Аммо қишга ет-
ганда ҳаммамизнинг тумшугимиздан қор ёға бошлади.
Этти чимчилайдиган қаҳратон совуқлар бадан-бадан
ларимизни совундай қотириб қўйди. Биринчи қор ёққан
қуниёқ баракларимиз бўшаб қолди. Кўрпа-тўшақларини
орқалаб, турна қатор бўлиб, йўлга тушганлар озмунча
эмасди. Қарасам, ёлғиз қоляпман. Қочишни ҳам бил-
майман, қолишни ҳам. Ушанда мана шу Хўжаназар ака
бульдозерчи эди, мен унга шогирд тушгандим. Нимаям
бўлди-ю, у мендаги иккиланишни сезиб қолиб, тоза
уришди. Кейин ўтқазиб қўйиб Мирзачўлнинг мана шу
кундаги қиёфасини ҳикоя қилиб берди. Бунақа ҳикоя-
ларнинг кўпини эшитганмиз. Кўп дабдабали гаплар

айтишган бизга, чўлнинг келажак ҳақида газеталарда ўқиганмиз. Лекин ҳеч қайси Хўжаназар аканинг ҳикоясидай таъсир қилмаганди менга. Ишонасизми, ўша кечаси кўз юмган эмасман. Хўжаназар аканинг ҳар битта сўзи орасидан ажойиб манзаралар кино кадрларидай югуриб чиқиб, кўз олдимда сурат тортаверди. Яслиларда қўшиқ айтиб юрган болалар, мактаблардан чопқиллаб чиқаётган йигитча-қизчалар, ҳатто уларнинг қувноқ кулгисню айтаётган ашуласигача кўраётгандай, эшитаётгандай бўламан. Наҳотки, шундай жойларни мен яратсам, наҳотки, шу оламшумул ишларда меннинг ҳам улушим бўлса, деб завқлана бошладим. Уйлаб қаранг-а, ўз меҳнатимгагина эмас, бошқаларнинг меҳнатига ҳам ҳурмат билан қарайдиган бўлдим... хуллас, гапнинг қисқаси, яқинда ўша маҳаллар чўлдан қочиб қолган танишларим билан учрашиб қолдим. Қақроқ ерларда ўтказган биринчи кунларимизни эслашдик. Улардан бири: «Тоза тентаклар эканмиз-а, Мирзачўлни шундай бўлиб кетишини билганимизда қочиш хаёлимизга келармиди», деб ачинди. Уйлаб қаранг-а, ўша маҳаллар чўлнинг шу келажакини уларга ҳам ҳикоя қилиб берадиган одам бўлмаган экан. Ишқилиб, ўша учрашувдан кейин кўнглим тоғдай кўтарилди-ю, ўзимдан шундай фахрландимки, асло қўяверасиз. Яхшиям Хўжаназар ака билан гаплашганим, унинг ҳикоясини эшитганим... Бутунлай янгитдан тунилгандай бўлганман-а! Кўрдингизми, агитация дега: гап ҳам зарур экан. Биз баъзан буни дабдабали гаплар деб ўйлаймиз, унинг замирида тарбия ётганини билмай қоламиз. Одамнинг характерини ўзгартиришдан қийин нарса йўқ. Аммо шунини қилиш керак экан. Уйлаб қаранг-а, киши умрида бир-икки учрайдиган энг яхши дамларни ҳеч унута оладими? Масалан, айтийлик... Илтимос, бачканаликка йўймангу, мисол учун айтипман-да... Сидейлик, йигит кишиниз. Кўпдан бери учрашмоқни орзу қилиб юрган севики қизингиз келинчақдай безаниб авжи кўклам кезидаги атиргулдай хушбўй ҳид тарати ваъдалашган жойга келди. Ўша кунини бирга қувноқ яйраб юрдигиз. Ҳатто қалбингизда яшириб қўйган э азиз сўзини ҳам ифода эта олдингиз, қиз нийманиб турир. аста бошини эгди-ю, эшитилар-эшитилмас даражада ширинлаб: «Мен ҳам...» деди. «Севаман»дегани йўқ, фақат «мен ҳам» деёлди, холос. Шу икки сўзни эшитган ўғилнинг дами, ўша кунини унутиш мумкинми ахир? Мен ҳам Мирзачўлда ўтказган дастлабки кунларимни худди ана шу ошпаз-маъшуқлардай бошқача руҳ, бошқача қувон

билан эслайдиган бўлиб қолганман. Чунки ўша маҳал менда ҳам каттакон мақсад пайдо бўлган ва ана шу мақсадга эришиш бирдан-бир ниятим эди. Ўз олдига катта мақсадлар қўймаган одам энг яхши шароитда ҳам зерикади, қилаётган ишидан беади, қийинчиликларга бардош беролмай, қийналиб қолади, ўйлаб қаранг-а!

— Менда ана шундай мақсад йўқ демоқчимисиз?— кулиб сўради Моҳидил.

— Гап сизнинг ҳақингизда кетаётгани йўқ, мана бу рапорт устида...— Латифжон қоғозни қўлига олиб силкитди-да, яна стол устига ташлади,— бугун-ку, икки кишининг устидан рапорт ёзибсиз, эртага яна бошқалар устидан ҳам ёзишга тўғри келади. Ҳа, мени айтди дейсизу, шунақа бўлади.

— Гапингизга тушунолмадим.

— Буни тушунмайдиган ери йўқ. Фақат ўйлаб кўриш керак, холос,— деди у сўзини давом эттириб.— Айтмоқчиманки, бугун Манноп билан Нодир проҳул қила бошлабди, эрта-индинга бундайларнинг сони кўпаяди. Чунки уларнинг олдида сиз билан биз ўйлаганча катта мақсад йўқ ҳали. Айримлари.. ҳатто кўпчилиги деса ҳам бўлади, биринчи ўринга пулни, иккинчи, учинчи ўринга ҳам пулни қўйиб келишган бу ерга. Мақсадлари фақат муллажирнинг орттириш. Чўнтаклари пулга тўлгандан кейин гўзал шаҳарларни, қўғирчоқдай безаниб юриштарини тусаб қолишади. Мана шу жазирама кунлар иссиғи, жонга теккан бўрон, чодир, бараклардаги суҳбат — буларнинг ҳаммаси кейин дилрабо бир қўшиқдай бўлиб қолишни ҳали билмайдилар. Мана, ўзингиздан қилсан, «сув чиқариш, чўлни обод қилиш» дейсиз. Буни газетадан ўқиб олса ҳам бўлади. Аммо шу «сув чиқариш, чўлни обод қилиш» деган гаплар тагида шу чоққача ақлинг бовар қилмаган муаммонинг ҳал бўлиши ҳаммага ҳам бирдай аён эмас-да. Ҳатто бу ердаги қилинаётган ишлардан кулиб, масхаралаб юрганлар ҳам йўқ эмас. Ўзини давлат пулини кўкка совурувчи тентаклар, хаёл-арастлар, деб аташаётганлар ҳам йўқ эмас. Юзаки қадаганда улар ҳақдай. Рост-да, шунчалик баланд жойларга, яна қум саҳросига сув чиқармоқчимиз. Ахир сув Ўртига оққанми ҳеч? Чўпчакда ҳам йўқ бу гаплар! Маҳалла, масала қаёқда. Ёшлар ана шунга тушунишлари керак. Ана шундай оламшумул мақсад йўлида кураш бошлаганликларини билишлари зарур. Ҳеч қачон тайёр жафокор одам осмондан осилиб тушмайди, балки уни маънавий ерда етиштиришимиз керак, ёшларни тарбиялаши-

миз керак. Меҳнатга бошқача меҳр қўйсинлар... Фақат пул толиш учунгина эмас, балки келажакни яратиш иштиёқи билан ёнсинлар. Бу ердаги босган ҳар бир қадамлари умр бўйи эсда сақланиб қолишига ишонсинлар!— Доинёров рапортни унинг қўлига қайтиб берди.— Буни ҳозирча олиб қўйинг. Кишига чора кўриш қочмайди. Аммо меҳнатга жалб қилиш — қийин масала. Ўйлаб қараинг-а, балки шунча гапларни биларкан, нега ўзи тарғибот ишлари олиб бормаяпти, деб ўйларсиз. Тўғри, аммо мен... ўзимдан бўшолмай қолдим. Бошқа ишларим бор. Буни сизга кейин батафсил айтиб берарман.

Моҳидил бутун режаси бузилган одамдай хомуш тортиб қолди. Ҳа, анча қийин бўладиганга ўхшайди унга. Чақмоқдай чақилдиб вазифасини бажону дил бажаришига киришди-ю, лекин зиммасида бундай мураккаб масъулиятлар ҳам борлигини сезмаган экан. Бригадирлик тарбиячи деган гап ҳам экан. Бироқ Маинопдай сурбет, Сезори йиғитларни тарбиялаб бўладими? «А» десаинг, «б» деб турса...

Трассадаги шовқин айниқса кечга яқин жуда авж олади. Чунки атроф анча тинчиб, сукунатга чўмар, гўё шу механизмлардан бўлак атрофда ҳеч нарса йўқдай. Қоронғилик қуйлиб келмоқда. Моҳидил Зубайдадан Маиноп билан Нодир ҳам тунги сменага тушганлигини билгандан кейин хотиржам бўлди-да, хаёл оғушига чўмганича ўз агрегати турган томонга кетаверди.

Кеч тушиши билан атроф сокинлашади деб ўйлаш хатодир. Чунки саҳродаги бор жониворлар шомдан кейин ер юзига чиқадилар. Саҳро сассиз жонланиб қолади. Моҳидил ёлғиз оёқ сўқмоқдан борар экан, элас-элас кўзга ташланувчи барханлар ортида нималардир яширилиб, пойлаб тургандай, шундоққина ён томондан биров туртиб қочгандай, кимдир югуриб ўтгандай бўлаверади. Аллақандай шитирлашлар, шивирлашларга ўхшаш нафис товушлар эшитилар, бу эса Моҳидилни бир оз қўрқувга соларди. «Ҳа, бу ердаги бир хил манзара кишининг меъдасига тезда тегади», деб ўйлади у. Кейин Доинёровнинг гапларини эслади. Қандай қилиб ёшларда меҳнатга чинакам муҳаббат уйғотиш мумкин. Хўжаанавар ака сингари бу ерларнинг келажаги ҳақида ҳикоя қилиб берсинми? Эшитишармикин? Қуруқ гап қулоққа ёқмас дегандай, борди-ю, ҳикояси сафсата гаплардан иборат бўлиб қолса-чи? Кимнинг тоби бор унга... Қаердадир ўқигандим: «Меҳнат билан турмуш узвий боғланган ерда зерикни, умидсизлик, ҳасрат-надоматга ўрин

қолмайди». Одам меҳнатдан ўзини четга тортса, ҳаёти-ни қоронғилик босади, ҳаловати йўқолади, барча гўзал-лик, шоду-хуррамлик устини чанг қоплайди-ю, ўзи текин-хўрга айланади қолади. Бундан ёмон фожиа бўлмаса керак дунёда. Ҳар қанақа кишини ана шундан асрасин. Кошки, Моҳидил буларни ўз одамларига тушунтириб бера олса.

У трассага етай деганда кетидан кимдир келаётгани-ни сезди-ю, қадамни секинлатди. Қараса бошяланг, соч-лари тўзғиб кетган бир қиз ҳарсиллаб келмоқда.

— Гулхайри?— Моҳидил ҳайратомуз тикилди.

— Ҳа, мен, сизди шу ёққа кетди дейишди,— деди Гулхайри.— Югуриб келдим. Бу нима қилганингиз? Нодирди устидан рапорт ёзбисиз. Агар у ҳайдалса, мен ҳам кетаман бу ердан. Янги супурги янгича супуради, деб тўғри айтарканлар. Сиз бунда ҳамма нарсаи алғов-далғов қилмоқчисиз, шундайми?

— Нима деяписиз, Гулхайри?

Гулхайри унга сўз бермай бидирлаб кетди:

— Тегманг менга! Мен сизди ҳақингизда янглишган эканман. Бошлиқларга чақимчилик қилиб, одамларди тарқатиб юбормоқчисиз. Бошқаларни ёмонлаб, ўзингиз-ни яхши кўрсатмоқчисиз.

— Қўйсангиз-чи, Гулхайри. Наҳотки, мени шундай деб ўйласангиз?

Гулхайрининг лаблари титрар, овозида қалтироқ ту-риб, йиғлаб юборишига сал қолаётган эди.

— Шундай деб ўйлаяпман, ҳамма шундай деб ўйла-япти сизди. Қурилишда ўзи қолади, ёлғиз ўзининг қўли-дан нима келаркан, ёлғиз отди чанги чиқмас, дейишади.

— Бекор гап, коллективни тарқатиб юборишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Қайтага ҳаммамиз бир жону бир тап бўлиб ишласак деймиз. Бригадамизни илғорликка кў-тарсак, деб жоним ҳалак. Ҳамма ўз билганича ишляап-ти. Сменага истаганда чиқиб, истамаганда чиқмаётган-лар ҳам бор.

— Сизди фақат иш қизиқтиради,— ҳовуридан ту-шиб йиғлашга ўтди Гулхайри,— ҳа, иш қизиқтиради, одамлармас. Уларди ҳеч ўйламайсиз. Баракларига ки-рибсизу, туриш-турмушларини кўрмабсиз. Ит ётиш — мирза туриш... Оёқ қўядирган жойди ўзи йўқ. Ҳамма ёқ бесаранжом. Томлари илма-тешик. Эрта-индин қиш киради, бунинг ўйламайсизлар.

— Ҳаммасини кўрдим, Гулхайри, ҳаммасини ўйлаб, ўзимча бир фикрга келиб қўйганман. Эрта-индин тўпла-

нишамиз. Ўзингизни босинг, Гулхайри, ҳаммаси яхши бўлади. Мана кўрасиз... Рапортга келганда... Мана у,— Моҳидил боядан бери қўлида гижимлаб келаётган қоғозни кўрсатди.— Манг, ўзингиз йиртиб ташланг. Йигламанг. Истасангиз, ўзим йиртаман. Мана... Мана...

Беш-олти бўлакка бўлинган қоғоз парчалари қўлдан чиқиб қоронғилик қаърида ғойиб бўлди.

Моҳидил пиқ-пиқ йиғлаётган Гулхайрининг елкасидан ушлади.

— Менга қаранг, ишонмаяпсизми?

— Кечиринг,— деди Гулхайри Моҳидилнинг елкасига бошини қўйиб,— мен Нодирни ўйлайман. Агар у ҳайдалиб кетса, одамийликдан чиқади. Сиз билмайсиз уни. Кўп заҳмат чекиб улғайганидан хабарингиз йўқ. Ман ўшани деб, ўша одам бўлиб кетармикин деб, қийналиб юраман донм.

— Ишонаман, аммо менга қилган гапларини бир эшитсангиз эди.

— Биламан, ҳаммасидан хабарим бор. Алёшадан эшитдим. Гитара чаладиган йигит-чи? Суратни йиртиб ташлаб, хўп қилибсиз. Нодир сизга ўдағайлабди. Илгарни бунақамасди. Ҳаммасига «Қорағужанак» айбли. Уша туфайли Нодир билан уришганимиз уришган. Ҳар хил айнима сўкишларни ўргатади ўша «Қорағужанак». Гаҳ деса қўлига қўнадиган қилиб олган. Нодир қандай қилиб унинг тузоғига илтиб қолганига ҳайронман. Чора кўраман десангиз ана ўшанга кўринг. Нодирди тинч қўйинглар. У одам бўлади.

— Ишонч — бу яхши нарса. Аммо мендан ранжиманг. Ахир девдай-девдай йигитларга бас келиб ишлаш менга ҳам осонми. Ҳаммаси мендан баланд келишга уринадн. Бунинг устига трассадаги тартибсизликлар... Баъзида ўйлайвериб, ақлимдан озиб қолай деяпман. Сизлар бўлса, ўз-ўзинглар билан банд...

Гулхайри унга жиддий тикилди. Тимқора кўзлари шу зимистонлик ичида йилт-йилт ёниб тургандай туюларди.

— Айб ўзингда...— деди у.

— Қайдам...

— Чунки... Ахир келганингиздан бери бирортамиз билан дурустроқ маслаҳат қилмадингиз. Ҳеч ким билан ишингиз йўқ. Ҳаммасини ўзингиз дўндирмоқчимисиз. Коллектив қаёқда-ю, сиз қаёқда. Дурустроқ қаранг. Ичимизда ақли балога етадиганлар топилади. Комсомол бор. Музаффар ҳам нима иш қилишни билмайди. Фақат взнос

йиғиб юради, холос. Бир нима десангиз, елкасини қисади-ю, безрайиб тура-тура кетаверади. Яна комсомол ҳар ерда авангард эмиш. Шуми авангардлик?!

У ҳақ гапни айтди. Моҳидил биринчи галда ана шу ёшлар ташкилоти билан алоқа боғлаши керак эди. Ундай қилмади. Музаффар билан ҳар кун и юз кўришиб турса ҳам, бирор марта иш, турмушлари тўғрисида гаплашиб олиш эсига келмайд. Мана шу — гапни бировнинг юзига тўппа-тўғри айтишга одатланган Гулхайридан ҳам кўп иш чиқадиганга ўхшайди. Бунақалар кўлдир. Ҳа, Гулхайри ҳақ.

Бугун ҳам Манноп сменадан эрта кетиб қолибди. Моҳидил унинг экскваторига ўтирди-да, бирпас ишлади. Йўқ, бу бульдозер эмас экан. Унча қовушмаяпти. Бирпасда терлаб кетди-я. Кейин ер бағрини очаётган Гулхайри томон борди-да, ўз агрегатига ўтирди. Олдинда қандайдир тепалик кўндаланг бўлиб, унинг қаршисига чиқиб келарди гўё. Уни қўпориб ташлаш керак. Орқада тупроқ қазиб келаётганлар учун ер текислаб, йўл очиб беришлари керак.

Ногаҳон бир шўнғиб, аллақандай чуқурликка тушиб кетди. Шу пайт қуюқ нур сочиб турган агрегат чироқлари қаршисига оч жигарранг қуёш югуриб чиқди-да, қаёққа қочишини билмай, ганғиб тураверди. Кейинч ўзини дам у ёнга, дам бу ёнга ота бошлади. Аммо чироқ нуридан қутулишнинг иложи йўқдай.

Агрегат чуқурликдан чиқиб, қаршидаги дўнгликка томон интилди. Моҳидилнинг орқасидан ўрмалаб келган Гулхайрининг агрегати шу дўнгликни бартараф қилишга ёрдам берди. Дўнглик ёйиб юборилгандан кейин Моҳидилнинг руҳи ёришиб кетди. Улар ўзларини голиб ҳис қилишарди. Қумларни аста сийпалаб юрган шамол бирдан кучайди-ю, ён томондан ниқтай бошлади. Моҳидил дарров рўмоли билан бошини томоғигача танғиб олди-да, яна олға тупроқ суриб кетди. Шундан кейин Дониёровнинг гапларини такрор эслади. «Қурилишга кичкина шият билан келмаган кўринасиз!» Ҳа, Моҳидил саҳрода туғилажак янги ҳаётнинг гувоҳи бўлиш учун келган. Дониёров Мирзачўлни гуллантишга қўшган ҳиссаси билан қанчалик фахрланаётган бўлса, Моҳидил ҳам Қизилқумда босаётган ҳар бир қадами билан фахрланишни истайди. Мана шу агрегат ёлдираклари ўрмалаётган жойда боғлар, чиройли далалар бунёд бўлиб, йиғит-қизлар қўшиқ айтиб ўтишар, каттакоп ҳовлиларга келин туширилиб, тўй бошланар, шабада билан ўйна-

шиб аста чайқалиб турган жийда япроқлари остида ширин суҳбатлар қизир, қизлар олма узар... Мана шу гулдурос суронга тўлиқ кеча зулмати маржондай тизилган сон-саноксиз ранг-баранг чироқлар нурига ғарқ бўлар ҳали...

Анча тадбиркор, маънили кўринади бу Дониёров деганлари. Нега шу одам ҳақида Ҳошимжоннинг фикри бўлакча. Бунинг фарқига етмай ҳайрон бўларди қиз.

Ён томондан гувиллаб ураётган шамол борган сари кучайиб, Моҳидилни агрегат устидан қулатмоқча уринар, унинг бир зумлик хаёлини дам-бадам узиб кўярди.

— Ҳаммаси бўлади, ҳаммаси бўлади!— деди у ўзича,— боғлар ҳам, гуллар ҳам, тўю томошалар ҳам...

У яна келажак ҳақида ўйлади. Унинг тасавури соат сайин кенгайиб борар, теварак жонли қиёфага кириб, уни ўз кучогига чорлар эди.

Ана, Моҳидил аста чайқалиб оқаётган канал ёқалаб бормоқда. Кимдир уни қўлтиқлаб олган. Унинг юзи Моҳидилга шунчалик яқинки, нафас олишигача барала эшитилиб туради. Қиз биргина қайрилиб қараса бас. Кўзлари шу ёнма-ён кетаётган йигитнинг кўзлари билан тўқнашиши муқаррар. Ана шу кўзларда теваракдаги чироқлар сингари ёрқин шуълалар милтиллади. Моҳидил тўппа-тўғри ўша шуълага тик боқадди. Айтмоқчи, йигитнинг номи ҳам чиройли — Комилжон! Йўғ-э, наҳотки Комилжон бўлса? Ахир у...

Қизни Комилжонга фақат сингилгина десак, янглишардик, албатта. Юзаки қараганда шундайку-я. Лекин қалб бошқача ҳиссиёт билан тепишини яширишга ҳожат йўқдир эди. Бу ҳиссиёт айниқса Ҳошимжон севги изҳор қилган ўша кундан кейин анча улғайиб қолган эди. У билан турмуш кечирмоқча таклиф қилувчи биринчи галда шу Комилжонга ўхшашни керак. Бошқасини тан олмайди.

Демак, тутунган акага нисбатан туғилган меҳр-муҳаббатнинг бошқа томони ҳам чуқур томир отиб қолган экану, буни ҳаммадан, ҳатто ўзидан ҳам пинҳон тутиб юрар экан. Бироқ бевақт чангал солган фожиа унинг рўёбга чиқаётган ширин туйғуларига ханжар уриб кетган эди. Пора-пора бўлган кўнгил яраси эса ҳали-ҳали азоб бериб келади унга. Бу хусусда ҳам бировга оғиз очиб, ҳамон юрагини ёзолмас, ўз ёғига ўзи қовурилади, ҳалос. Ахир ўлим абадий жудолик-ку? Наҳотки, шунга иншонмаса?

Йўқ, ишонади, ишонади-ю, ammo бевақт хазон бўлган илк севгисини бутунлай юракдан суғуриб ташлолмайди.

Бир куни тушида Комилжон билан юрган эмиш. Атроф гўзал. Ям-яшил, тўрғайлар сайрар, асаларилар гўн-гиллашар, гуллар чайқалиб, салом қилар эмиш. Комилжон теваракка суқланиб тикилади, ҳар бир япроқни ушлаб кўради. Булоқ бўйларида сайр этиб, севинчдан кулади, куйлайди. «Қара, қара,— дейди у завқ билан,— сенинг ташаббусинг билан бўлган. Шунинг учун гўзал!»

Моҳидил бошини унинг кўксига қўяди. «Буни сен учун яратдим, сен мамнун бўлсанг бас!»— дея шивирлайди. Бироқ, у бош қўйган кўкрак Комилжонники эмас, Дониёровники эмиш. Ҳа, у Латифжон билан сайр қилиб юрган экан. «Айтмабмидим, ҳар бир босган қадамнингиз умр бўйи эсда сақланиб қолади деб», дермиш.

Моҳидил сапчиб уйғонади. Тушида келиб-келиб Дониёровни кўрганига ҳайрон.

V

Шу куннинг эртасига Зубайда:

— Сизни Хўжаназар ака сўраб келдилар,— деб қолди.

Моҳидил «нега керак бўлиб қолибман» деб ўйлади.

Ширингина қизчасидан айрилиб, юраги пора-пора бўлган Хўжаназар ака жимиб, тез-тез хаёлга бериладиган бўлиб қолганди. Одамлар билан кам гаплашар, қувноқ гурунгларга қўшилмас, ўзини шу чўлу биёбонда ёлғиздай ҳис қиларди. Лекин бу узоққа чўзилмади. У шу саҳродан ўч олмоққа жон-жаҳди билан киришди. Бу билан ҳақиқий меҳнат аҳлларига қўшилиб таскин топиши ҳам мумкин-да. Қурилиш бошлиғининг олдига келиб: «Шу саҳро билан беллашгим бор, шунга арзийдиган иш топиб беринг менга»,— деб туриб олди. Бетон заводида ишлашга кўнмади. «Сабр қилинг, насос станцияси қурилишига одам керак»,— деганига ҳам қулоқ солмади. Охири ўзининг эски касби — бульдозер бошқаришни маъқул кўрди. Моҳидил бу ҳақда Дониёровдан эшитган, лекин унинг шу бригадани танлаганидан хабари йўқ.

— Ҳалигача танишиб олмаганимизга ҳайронсан,— деди Хўжаназар ака, қадоқ бўлиб кетган кафтлари орасига Моҳидилнинг қўлини олиб,— ниҳолдаккина экансан, ойим қизим, йиғитдай кучи бор деганларига мен сени бошқача тасаввур қиувдим. Ё бу ердагиларнинг ҳаммасини ҳуснинг билан ҳавловлаб қўйдингми?

— Қизчангизни ҳам бевақт бериб қўйибсиз, таъзиямни қабул қилинг,— деди қиз жавоб ўрнига.

Хўжаназар ака маънос тортди.

— Ҳа, энди тақдирда бор экан-да, ойим қизим. Бир олмоқнинг бермоғи ҳам бор, деганларидай... Дунёнинг ишлари шунақа.

Зубайда югуриб-елиб чой дамлади. Ҳозиргина Моҳидил ёйган дастурхонга қанд-қурс олиб қўйди.

— Айбга буюрмайсиз,— деди Моҳидил.— Яхшироқ меҳмон қилишга арзигулик нарсаларимиз йўқ экан.

— Оббо, ношукур бандалар-э, шунча неъматни тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси. Ҳамма нарса ҳолиқудратга қараб-да. Шаҳарда бўлсак бошқа гап. Эрта-лабки ёғлиқ патирлару, чинни коса тўла қаймоққа нима етсин. Сабр қилсак, унга ҳам етамиз, қизларим. Жай-ҳунни жиловлаб олайлик аввал!..— Шундан кейин бир бўлак нонни чой тўла стаканга солиб ивита бошлади.

— Чойни қаймоқ фараз қиляпсиз шекилли, ота?— қиқирлаб кулди Зубайда.

Хўжаназар ака эса бир тўграм ивиган нонни огзига ташлади-да, бош ирғади.

— Зап гапирдинг-да, қизим... Бир ривоят эсимга тушди! Қадимда биров ўғлига: «Мана, янги уй қуриб олдик, энди янги келинга либос дегандай, янги уйга ҳам безак керак. Деворга гилам олиб қоқсак пул кетади, яхшиси, ўзинг бир сурат солиб қўя қол, дебди,— унда дарё, кўллар бўлсин. Тоғлар бағрида қўйлар ўтлаб юрсин!»

Бола отасининг айтганидан зиёда қилиб сурат солибди-ю, қўйларни эсдан чиқариб қўйибди. Буни кўрган отанинг жаҳли чиқиб: «Бу нима қилганинг, овсар, қўйлар қани?— деб сўрабди. Бола: «Қўйлар тоғ орқасига ўтиб кетган»,— дея баҳона қилган экан. Шунда отаси яна: «Нега кўринмаяпти бўлмасам?»— деб сўрабди. Унга бола: «Кўриш шарт эмас, фараз қила билиш керак!»— дебди. Шундан кейин меҳмон-излом келса, ота суратни уларга кўрсатиб: «Тоғлар орқасида қўйлар бор»,— деб қўшиб қўяр экан. Шунинг сингари бугун чойни қаймоқ фараз қилсак, қилибмиз-да. Ҳақиқий қаймоқ ейишни эса эртанги кунга қўямиз. Шунақами, қизларим? Ҳа, нима қилай, тарки одат амримаҳол экан. Бўлка нонни ивитаб емасам, егандай бўлмайман.

Нонушта узоққа чўзилмади. Хўжаназар ака Моҳидил турган хонани кўзи билан кузатиб, деворда осиглиқ суратларга тикилди:

— Бу аёл онангиз бўладиларми? Буниси куёв боладир-а?

— Йўқ... Акам!

— Маъқул йиғит экан, кўзидан маълум.

Бу уйга кирганлар шундай саволлардан сўнг Комилжоннинг қаерда, ким бўлиб ишлашни сурштиришар, ўлганини биллиб хомуш тортиб қолишарди. Хўжаназар ака эса ундай қилмади. Дабдурустан:

— Мени ҳам ўз бригаданга оласанми йўқми? Шунини айт,— деб қолди.

Моҳидил кўзларини пирпиратиб:

— Қанақасига?

— Зап гапирдинг-да, қанақасига бўларди? Машинист қилиб, бульдозерчи қилиб... Нега бунақа қарайсан? Қариб қолибманми? Бульдозерчиликка ярамайманми? Хўш... Яна бир латифа эшит бўлмасам:

Қадимда бойнинг мардикори ер чопиб тоза тинкаси қурибди-ю, кейин каттакон дарахт тагига чўзилиб ухлаб қолибди. Шунда бой келиб дағдаға сопти. Мардикор бўлса уйғониб кетиб, сапчиб турибди-да, дарахтнинг дам у ёғига, дам бу ёғига ўтиб кузата бошлабди.

«Иш вақтида ҳам ухлайдими одам, кўрнамак!»— дебди бой. Мардикор унга: «Э, бой ота, ухлаганни жин урсин, шунчаки дарахтнинг танасини тўғри ўсганми, йўқми, билмоқчи эдим»,— дебди. Унга чиппа-чин ишонган бой мардикорнинг елкасига қоқиб қўйибди. Билмайдикки, гап дарахтнинг эгри-бугри ўсганида эмас, ҳосилида. Шунинг сингари қарими-қартангми, ёшми-ялангми умумий ишга нафи тегишида гап. Қуруқ савлатдан не фойда, қизларим. Хотиржам бўл, қурилиш оламига энди кириб келаётганлардан эмасман.

Ҳақиқатан ҳам бу шалдир-шулдур кекса киши ҳормас-толмаслиги билан барчага ибрат кўрсата бошлади. У келиб, бригада ҳам жонланиб қолди. Ҳамма жойда у ҳозир. Ҳазил-хузул гаплар, пайровлари билан одамларнинг дилини чоғ қиларди. Моҳидилнинг ҳам ташвиши бир оз камайган, фақат Манноп билан Нодирни ҳамон тартибга чақиролмас, улар бригаданинг оёғига кишандай ёпишиб, олга силжишига халал бераётган эдилар.

— Хаамири ачмаганларни бир адабини бериб қўймайсанми, ойим қизим,— деди Хўжаназар ака.— Бўрини аясанг, бўри сени талайди, деганлар. Бу гапда ҳикмат кўп. Гапирган билан, уришган билан қулоғига гап кирмаса, бировни назар-писанд қилмаса, масалани май-

лисга қўй. Музаффар билан ҳеч гаплашиб кўрдингми бу тўғрида?

— Йўқ!

— Ана холос. Ҳалигача-я? Бирдан-бир таянчинг ўшалар-ку, оинм қизим.

— Улар комсомолда бўлмаса-чи?

— Комсомолда бўлмаса-чи, зап гапирасан-да. Буни ҳам йўриғи осон, очиқ майлис чақир, қўй.

Гулхайри айтгандай, Музаффар фақат взнос йиғишу бригадасининг кундалик нормаси тўғрисида ўйларкан. Комсомол ташкилоти бору, фаолияти йўқ, ҳамма ўз ҳолича яшар экан. Энг яхши машинист ҳисобланган ўрта бўй, келишган бу йигитнинг ёшлар ўртасида анчагина обрўси ҳам бор. У дутор, най, аккордеон чала билар, яхшигина ашула айтарди. Шунинг учун доим баракларида хушчақчақ ҳаёт ҳукм сураб, қўшиқ-куй аримасди ҳеч. Йигитлар у билан дўст тутунишликни ўзларига катта мартаба ҳисоблашар, Зубайда сингарилар эса унга кўнгли қўйиб, кирови севгилинг бўлса, шунақа бўлса, деб ҳавас қилардилар.

Унинг бригадаси Моҳидилнинг бригадасига қараганда анча олдинда. Улар бу билан мағрур, доим гердайнчиб, ҳатто бошқаларни унча менсимасдан юришади. Кундалик норма салгина ошиб кетган чоқларда хурсандчилик учун «қиттай-қиттай»дан отиб олишар, баъзан сменага ҳам шира-кайф ҳолда чиқардилар. Буни Музаффарнинг ўзи ҳам яхши билар, лекин дўстларининг баъҳоси йўқ, деб ҳисоблангани учун бу қилиқларини кечирар, аҳён-аҳёнда ўзи ҳам стакан чўқиштиришдан тоймасди. Аммо Моҳидил кўчма магазинда ароқ сотишни ман қилгандан кейин улар норози бўлганликларини яширмай қўйдилар.

— Нима, арпасини хом ўрибмизми? Баъзи-баъзида вақтичоғлик қилишдан маҳрум этмоқчи-ку бизни?— дейишарди баъзилар.

— Планимизни дўндириб қўйсак, ҳатто оширган кунларимиз ҳам бўлса-ю, яна нима исташади биздан? Хоҳлаганча ўйнаб-кулсак ёмонми?

— Шу диққинафас саҳройи азимда сиқилиб ўл, дейишмоқчимиз ё? Буни ичиқоралик дейдилар. Бировнинг хуш ҳаётини кўролмаслик!

— Бошлиқларга ҳам ҳайронсан-да, айрим кишиларнинг шунақа бемаънигарчилигини кўра-била туриб, индашмайди. Сенга ҳам қойилмасмиз, Музаффар. Комсомол секретари бўла туриб, ўз аъзоларининг фароғати

ҳақида ўйламасанг... Эҳ, мен сенинг ўрнингда бўлганим-да...

Музаффар авваллари бундай гапларга эътибор бермай юрди-ю, кейин жонига тегди шекилли, ҳаммави силтаб ташлади.

— Қўйсаларинг-чи, қонунда йўқ гапларни. Ҳадеб қулоқни тагида ногора қоқаверасизларми? Бу нозик масала ахир. Келиб-келиб ароқни ҳимоя қилиб чиқаманми. Ароқ зарарли нарса. Унга қарши ўт очиш керак. Сиз бўлсангиз... Бўлди, бас, ҳеч қонунга тўғри келмайдиган гапларга қулоқ солмайман.

— Эҳ, Музаффар, Музаффар!..— деди шерикларидан бири куйиниб. Музаффарнинг жаҳли чиқди:

— «Эҳ, Музаффар, Музаффар!»— дея масхара оҳангда такрорлади у,— мен «эҳ, Музаффаргина» эмас, комсомолман. Бунинг устига, бошланғич комсомол ташкилотининг секретариман, тушундингми?

— Ҳа-а! Бу кишим фақат ўз манфаатларини ўйлэр эканлар. Обрўжонинг тагига сув кетмасин дейдилар. Биз бечораларга қийин, ҳеч ким ўйламайди бизни. Отана, ошша-оғайниларни соғиниб, юрак-бағримиз эзилиб юраверайлик. Шаҳарда бўлганимизда, оғзимизга олмасдик ароқни. Бу ерда... ахир шаронтни ўйлайсизларми, йўқми? Бир зум кўнгилни хушлаб, дардингни унутаё десанг, дарров ақл ўргатадиганлар топилади. Хўш, нима учун уни магазинга чиқариб қўйишибди бўлмасам, хўжа кўрсингами?

Улар билан баҳслашиб, мурасага чақириш қийин эди. Шунинг учун Музаффар ҳам Моҳидилдан ранжий бошлади. Кеча келиб, бугун дарров янги тартиб ўрнатмоқчилар. Агар ҳаммани ичкилик ичмасликка чақирмоқчи экан, келиб бир оғиз маслаҳат солмайдими. Комсомол секретари сифатида бошқа бирор чора ўйлаб топарди ёки ичкиликни ман қилиш тўғрисида ўз фикрини ўртага ташларди-ку. Томдан тараша тушгандай, магазинчига буйруқ қилгани нимаси? Шунча одамни ўзига қарши қўйди-я.

Шундай фикрларга берилган Музаффар Моҳидилни кўриши билан чап бериб қочишга ҳаракат қилар, Моҳидил эса қанча уринмасин у билан суҳбатлашиб олишнинг иложини тополмасди.

Бир кун оқшомга яқин бутун қишлоқни бошларига кўтариб, «гулбарги хандоним келур» ашуласини баланд қўйганларича тунги сменага кетишаркан, Моҳидил Музаффарнинг йўлини таққа тўсди.

— Агар бугун ҳам мендан қочмоқчи бўлсангиз, устингиздан шикоят қиламан,— деди у.

Музаффар довдираб қолди.

— Тўхтанг, тўхтанг, мени бирор жиноят устида тутдингизми, шикоят қиласиз? Бу қонунга тўғри келмас.

— Қонун-понунингизни қўйинг. Яхшиси, гаплашиб олайлик. Ҳар кун и йўлингизни пойлайман... Сиз бўлсангиз... Бу қанақа қилиқ?

— Гап бўлса, марҳамат. Аммо бунақа дўқ-пўписаларингиз кетмайди.

— Пўписа эмас, талаб! Ўзингиз мажбур қилиясиз шундай дейишга. Ахир тутган мавқеингизни тушунмай қолдим-ку?

— Ана холос, ҳали зараркунанда ҳам деб айбларсиз мени? Қўйинг, қонуний гапга ўтинг, яхшиси. Хўш, мақсад нима ўзи?

Бу хилдаги тортишувдан фойда чиқмасди. Шунинг учун эртасига учрашишга ваъдалашдилар.

Клуб бурчагидаги қизил алвон ёпилган стол ёнига ўтирдилар. Бу ер вақтинчалик участка бошланғич комсомол ташкилотининг кабинети хизматини ўтарди. Ниҳоятда дим, бир этган шабада юрмаганидан юз-бўйинларни тер ювиб тушар, киши ўзини худди ғишт хумдонда ўтиргандай ҳис қиларди. Шунга қарамай, икковлари бир соатча масала талашиншди.

Музаффар унча-мунча одамга сўз бермас, ҳар қандай шаронгта ҳам бирорта сиёсий гапни сўқиб, кишини ноқулай аҳволда қолдирар ва шу билан қутулишнинг пайдан бўларди. Аммо бу қизга бас келиш қийин кўринади. Яхшиси, қулоқ бериб у тахлаб ташлаётган масалаларни мажлисга қўйиш керак. Дарҳақиқат, кўпдан бери мажлис у ёқда турсин, кичикроқ йиғилиш ҳам ўтказган эмас. Бунақада эрта-индин ҳисобот сўраб қолишса, райкомдагиларга нима жавоб қилади?

Шундай қилиб, икковлон бир қарорга келишди.

Залдаги бирорта ўрин бўш қолгани йўқ. Ҳатто эшик олдида ҳам узун скамейкалар қўйилиб «қани, қандай гаплар бўларкин» дегандай, ёши улуғларгача секин-секин кириб ўтиришди.

Даниёров президиумга сайланди. «Яхши-яхши» обкомга кетган экан, бош инженер эса иши бошидан ошиб ётганини баҳона қилиб, узр сўради. Мажлисдан очикчасига бош тортган бирдан-бир одам «Қорағужанак» бўл-

ди, холос. Шунинг ўзи ҳам унинг коллективни менсимаётганлигидан далолат бериб турарди.

Кун тартибига қўйилган масалалар ҳам ҳар хил. Лекин ҳаммаси асосан бир нарсага — темир интизомга боғланган эди.

Моҳидил сўзга чиққанда говур-ғувур тўхтаб, кўзлар худди бир нуқтага қадалгандай унга тикилиб қолган. Ўтирганлар ичида у билан яхши таниш бўлмаганлар, олисдан кўриб, ҳусни-жамолига зимдан кўз қирини ташлаб, икки зулукдай қора қошларига ҳавас қўйганлар, ҳатто аёл тоифаси тўғрисида ҳар хил қабиҳ фикрлар, гийбатлар тўқишга моҳирларгача бор эди. Шундай дилбар қиз гулдай умрини бекорга хор қилиб юрибди-я, битта манман деганига тегиб олса бўлмасмиди, деб юрганларгача ҳозир шу ерда. Улар ўтирган ерларида кулиб, нигоҳларини қизнинг силлиққина сочлари орасидан худди тунни ёриб чиқиб, оламни мунаввар қилган ой сингари ёноқ, юзларидан, айниқса, саҳро жойда кўзга бошқача ташланувчи сариқ атлас кўйлагини ва шу кўйлакни туртиб турган кўкракларидан асло узмасдилар. Аммо кўпчилик унинг нима ҳақда гапиришига қизиқиб, бутун фикри зикрини қулоққа айлаштирган эди.

Моҳидилнинг овозидаги хиёл қалтираш ҳам унча сезилмас, қайтага, бу овоз залга қандайдир руҳ таратаётгандай эди. Гаплари каттаю кичик — ҳаммаси умумий ишга бутунлай янгича муносабатда бўлишга чақирини, шу биебон ўртасида ҳам ҳар ким ўз истеъдодини намойиш қилиши мумкинлигини уқтириши керак. Ҳар бир киши, ҳар бир бригада фақат ўзинигина, ўз ютуғи, ўз доврўғинигина ўйламаслиги керак. Чунки бугунги шон-шуҳрат эртага ҳеч нарсага арзимаё қолиши мумкин, бугунги ютуқ эртага бўлмаслиги мумкин. Доим ҳамкорликда, бир-бирини қўллаб-қувватлагандагина довол оша олади. Ёлғиз ўзим бўлай деганининг ҳоли хавф-хатардан холи эмас. Саҳрога сув чиқармоқ ҳам ҳақиқий жанг, қанчадан-қанча қаҳрамонликлар, мардликлар талаб қилувчи оташин курашдир. Урушда қанчалик куч-қудрат талаб қилинса, бу ерда ҳам ундан кам талаб қилинмайди.

Шу кураш, шу бугунги кунлар ҳам унутилмас бўлиб қолиши мумкин. Ахир ҳар бир давр ўз романтикасини яратади-ку! Ана шу романтика ҳозирги кундалик ҳаётимизда ҳам мавжуд. Ҳозирги шароитда ҳам тўлиб-тошиб ётибди. Фақат куннинг иссиқ-совуғи-ю, пешанамиздан оқиб, кўзимизни ачиштираётган ҳалол теримиз бор, холос. Қолган бошқа шароитдан нолимасак ҳам бўлади.

Истаган техникамизни бошқариб, гилдирак устида гирллаб кетаверамиз.

Утирганларнинг кўз олдида Улуғ Ватан уруши йиллари ҳар бир муҳим тепалик учун дарё-дарё қон тўкилганлиги, шунга ҳам писанд қилмай, солдатлар бир ёқадан бош чиқариб, душман устига бало-қазодай ёпирилишлари кела бошлади. Уқ дўлдай ёгилиб, ёнларида бомбалар, миналар портлаб турганда ҳам ҳеч ким фақат ўзини ўйламасди. Кучли ёнғин, тошқин сув, йиртқичдай ўз қаърига ютмоқчи бўлган ботқоқликлар ичида ҳам бир-бирларини қўллаб-қўлтиқлаб, елкаларига кўтариб чиққанлар.

Дониёров учун уруш йилларини эслаш қанчалик оғир. Москва остоналаридан фашистларни қувиб чиқариш муддати етган, босқинчилар пойтахтимизни ололмай, сўна чиққан новвосдай тумтарақайлаб қочишга ўтган эдилар. Аммо кета-кетгунча қишлоқларга ўт қўйиб, кўприкларни бузиб, тўғри келганга ўқ узиб қочишарди. Ҳали ўн олтига тўлиб-тўлмаган Латифжон ҳам маърака мардники дея ариза ёзавериб, ниҳоят, фронтга жўнаган. Бироқ ёш бўлганлиги учун ишчилар батальонига тушиб қолган эди. У тушган батальон вайрон бўлган йўлларни, кўприкларни тиклашарди.

Декабрнинг қаҳратон совуғи этларни ялар, юпун ўралган пайтавалардан нам ўтиб, оёқларни музлатарди. Аммо эл билан кесилган бармоқдан қон чиқмас, деганларидай, шундай оғир дамларда ҳам оҳ-воҳга берилишган эмас. Урмонлардан ёғоч кесиб келиб, Можайск томонга ўтиш, душманни инигача қувиб бориш учун Руза дарёси устига кўприк қура бошланди. Дарё ўзани кенг, дам ўтмай ёрилиб турган миналарнинг зарбидан қалин музлар парчаланар, одамлар эса сувга тушиб кетиб, муздай тўлқинлар билан мардларча олишардилар. Тепадан душман самолётлари ўқ ёғдириб туришига қарамай, дарё ўртасига тўсиқлар ўрнатиларди. Снаряд парчалари ҳеч кимга тинчлик бермас, бехосдан қулаётганларнинг сон-саногини йўқ. Оғир яраланганлари эса сув гирдобига тушиб чирпирақ бўлган пайраҳаларни эслатарди. Камдан-камлари соҳилга чиқиб улгурардилар. Вақт ганимат. Даҳшатли гўмбурлашлар, ҳавони булғатган порох ҳиди, нафасни бўғувчи қора тутунлар ҳеч кимнинг қўлидаги ойболтани туширишга қурби етмасди. Қўл қўлга тегмайди. Одамлар бақириниб-чақириниб бир-бирларига кўмак берадилар. Қандай бўлмасин кўприк тезда битиши керак. Бирдан-бир жанговар мақсад шв!

Латифжон эса сепоячилар ичида дам кўриниб, дам кўринмай ишлаётган тенгдош дўсти Борис Ешқовга тез-тез кўз ташлаб қўяр, нимагадир ўшандан хавотирда эди.

Тушга яқин кўприк битди-ю, узундан-узоқ совет танкларини бирма-бир ўта бошладилар. Қурувчилар гулхан ёқиб шалаббо бўлган кийимларини қуриштишар, ёвга даҳшат солмоққа отланган танкларга ҳаяжон билан тикилардилар.

Ҳали колоннанинг охири тугамаган эди. Бирдан кучли портлаш юз берди-ю, дарё кучли қарсиллаб, музлар ёрилди, баҳайбат сув тўлқини эса кўкка кўтарилиб, кўприк ўртасига бориб қолган танклар устини ювиб тушди. Дарё бутун бисотини қайта йиғиб олишга улгурмай, иккинчи портлаш теваракни ларзага солди. Қуюқ тўфон ичида нималар бўлаётганини билмай қолдилар. Тутун тарқагандан сўнг тўсинлар қулаганини, кўприк чайқалиб турганини кўрдилар. Яна сал вақт шундай турса, бутунлай ўпирилиб тушиши турган гап. Одамлар парча-парча музлар устидан сакрашиб, қийшая бошлаган тўсинларга ёпиша кетишди. Латифжон лабларини қисган ҳолда дам тойиб, дам сувга қулаб, жон ҳолатда олға югураётган Борис ортидан қичқирарди:

— Эҳтиёт бўл, муз остига чўкиб кетма тагин!

Шундай дерди-ю, ўз оёғи остидаги музнинг аста кўчаётганини сезмасди. Бирдан чалқанча қулаб, оёғи осмондан бўлиб кетди. Сув томиригача музлатиб, бутун мажoliniнни тортиб олмоқда эди.

— Бардам бўл, дўстим... ҳозир...— деган Бориснинг гапларини зўрға эшитди у.

— Кўприк... қулашига йўл... йўл қўймаймиз...— дея бақирди яна кимдир.— Танкларимиз ўтиб олсин!..

Латифжон бутунлай ҳолдан толган, қўл-оёқлари пақ-қос ҳаракатдан тўхтаган эди. У дўстининг югуриб, ёрдамга келаётганини ҳам кўролмаб қолди-ю, сув остига шўнғиб, қайтиб чиқишга мадори етмади.

Узига келган чоғ гулхан ёнида ётганини, атрофдаги шовқин анча тиниб қолганини кўрди. Кўзини очиши билан бошини кўтариб, Борисни қидиришга тушди. Одамлар сувга чўкканларни қутқариш билан банд. Борис эса йўқ. Шундан сўнг у қийшайиб қолган кўприк устидан нариги соҳилгача югуриб ўтди. Уша қирғоққа яқин жойдаги тўсинга бутун бор гавдаси билан ёпишиб, тиргак бўлиб олган жасадга кўзи тушди. Икки томонидан икки улкан қанотдай ёйрилиб оқастган сув ҳам уни тўсиндан ажратиб юборишга кўрби етмасди гўё. Борис танклар-

нинг ўнг қирғоққа ўтиб олганидан хабарсиз, ҳамон кўприкни қулаб кетишига йўл қўймай, унга тиргак бўлиб турарди. Латифжон дармонсизликдан оёқда зўрға турганига қарамай, унинг ёнига сакраб-сакраб борди-да, тарашадай қотган гавдани елкасига кўтариб четга чиқа бошлади. Борис дунёдан ўтган, оғзи-бурнидан оққан қон ҳаракатсиз қотган эди.

— Кечир, мени азизим...— дея ҳўнграб юборди Латифжон.

Шу куни қаҳрамонларча ҳалок бўлган барча қурувчи-жангчилар билан бирга Борисни ҳам дарёдан сал беригаги йўл бўйига дафн қилдилар.

Бундан уч йилча бурун Латифжон ўша томонларга дам олишга борди-ю, ўз дўстининг қабрини зиёрат қилмоқчи бўлди. Энди у жойлар ободонлашиб кетган. Руза дарёси устига темир-бетондан мустаҳкам кўприк қурилган эди. Кенг-кенг асфальт кўчалар, кўркам қишлоқлар, сердарахт, баҳаво жойлар, дам олиш уйлари, санаторийлар... Хушбўй гуллар нафаси димоққа урилган хиёбонларда одамлар сайр қилиб юришар, чақчақлашиб кулишар, осойишта ҳаётнинг гаштини суришарди. Аммо гул қадрини булбул билар, эл қадрини инсон дегандай одамлар ўша даҳшатли йилларда қон тўккан қурувчи-жангчилар хотирасини ҳам унутмабдилар. Серқатнов, шинамгина йўл бўйида арча ва эман дарахтлари билан ўралган ўртоқлар мозори вужудга келибди. Қора мармар қабр атрофида ранг-баранг гуллар.

Латифжон торгина йўлакдан кириб бораркан, қарши-сида улкан солдат ҳайкали пайдо бўлди. Унинг юзи ғамгин, бошини қуйи эгганича, қабр устига мотам байроғини солинтириб, чўккалаб, сукутга толган. Мармар плитада эса «Тириклар сизлардан умрбод қарздор» деган жумла бор. Латифжон бир қучоқ дала гулларидан териб келиб, ана шу ёзув остига сочиб қўйди. «Ҳа, Борисжон, умрбод қарздормиз сиздан!..» дея шивирлади лаблари.

Мана энди саҳрода сув учун курашга бош қўшмоқда у. Аммо ўша маҳаллардаги қалбини ўтдай ёндириб, ловиллатиб турган юксак гоғлар чўғи қани? Наҳотки, замон ўтиши билан аста-секин сўниб борса у? Ёки қариб қоляптимикин? Балли-е, азамат, кураш деган нарса устига тупроқ тортмоқчи бўлсанг, наҳотки?.. «Сен шундай қилсанг, сенга тобе ходимларинг қўлидан нима келарди?— деб ўйлади ичиди.— Қурилишдаги нуқсонларини билиб-кўриб юрибсан. Ҳаммасини очиб ташлаш, йўлинига гов бўлаётган айрим кишиларга қарши кураш бош-

лаш қўлингдан келади. Мана шу ёшларни зафар сари бошлаб бориш қўлингдан келади. Бунинг ўрнига ўз қобилигига яширинаётган чиганоқдай бошининг аста-секин ёқанг ичига тортмоқдасан. Аслида қурилиш соҳасига илк бор қадам қўйган мана шу Моҳидил айтаётган гапларни ёшларга сен айтишинг, тушуштиришинг, руҳлантиришинг, куйишинг, ёнишинг керак эди. Ундай қилмадинг. Мана энди ёш ходимангнинг бугунги сўзлари фикрга толдириб қўйяпти, босиб ўтган жанговар йўлларни қайта кўз олдинга келтирддинг. Ҳа, шу қизнинг ташаббусига четдан томошабин бўлиб туриш сенга ярашмайди, асло ярашмайди. Кўмак бер унга».

Моҳидил Музаффар билан бўлган суҳбатдан кейин ўз доклади устида кўп ўйлади, кечаси билан кўз юммай бисотидаги барча яхши гапларни, жанговар чақириқдай таъсир қиладиган воқеаларни бир ипга тизиб чиқди. Ахир ҳар ким фақат ўз ҳузур-ҳаловатининггина пайдан бўлаверса, эл ғамини ким ейди? Шу чоққача сомсапазининг халфасидай лабини буриштириб юрганлар ҳам энди отга маҳкамроқ айил тортиши керак. Сафарга чиқсанг, сағрининг куйишидан қўрқма, тобланасан. Ахир ҳар нарса бўлиши мумкин-да. Каттакон манзил сари боряпмиз. Каттакон жамият қурияпмиз. Уни қуриш осон эмас. У биздан каттакон куч талаб қилади. Кураш талаб қилади. Кураш эса офтобга чиқиб пашша қўриш эмас. Кураш — томда ўтириб каптар овлаш эмас. Яратиш, қидириш, фикрлаш, чиниқиш ва ҳатто тўғри келса жонни ҳам қурбон қилиш демакдир. Балки бу йўлда сонсиз шафқатсизликларни, мусибатларни бошдан кечиришга тўғри келар. Барча шоду хуррамлик, ҳузур-ҳаловатларни вақтинча унутиб, умрининг энг яхши дамларини ҳали ноаниқ, аммо зиғирдай нуқра янглиғ аранг кўзга ташланувчи кашфиёт йўлида кечишга тўғри келар. Борди-ю, ҳафталаб, ойлаб, йиллаб бир кичкина нарса устида бош қотириш, қийналиш керакдир. Чунки сен ёлғиз ўзинг учунгинамас, аканг, уканг, синглинг, қариндош-уруғинг, ёру биродаринг, қўй-чи, ҳамма-ҳамма учун курашяпсан!

Моҳидил консептга қарамай гапирарди. Зал худди сеҳрлангандай жим. Аммо ҳар кимнинг ичида қандайдир бир ғалаёнга ўхшаш нарса кўзгалар, ҳаяжонланарди. Ҳатто кўз қири билан қараб юрганлар ҳам «гапни пархиш қилиб юборяпти-ку, бу қизи тушмагур, анча тилли-жағликкина экан», деб зимдан тан беришар, биров Чирчиқни, Беговотни, яна биров қайси бир улкан корхона қурилишида қатнашганлигини эсга оларди.

Хўжаназар ака Катта Фаргона канали қурилишини эслади. Ушанда Дўнан Дўсматов деган йигит нормасини уч юз процент бажариб, бутун дунёга машҳур бўлган, капалда эса дўсматовчилар номи жорий қилинган эди. Хўжаназар ака ҳам шу номга сазовор бўлиш учун курашаётганлар сафига қўшилган, кунига йигирма-йигирма беш кубометрлаб тупроқ қазирди. Уттиз кубометрга етганда уни ҳаммага ибрат қилиб кўрсата бошладилар. Радиода шахсан унга бағишлаб қўшиқлар эшиттиришар, газеталарга ёзишар эди.

Хўп қизиқ даврлар экан-да. Мана энди ўша ҳар бир «дўсматовчи»нинг уч-тўрт нормасини Гулхайридай оддий машинист бир соатда қойиллатиб ташлайди. Ҳа, ҳозирги ёшлар ҳеч нарсадан нолишмаса ҳам бўлади. У пайтдаги елканнинг яғирини чиқариб наstdан тепага қанор ташиншлар, қўл қабартириб кетмон чопишлар олдида кабинада ўтириш жонинг ҳузур-ку?

Залда пашша учса эшитилади. Ойнасиз деразалар орқали гир-гир шабада эсиб турганига қарамай, ўтирганлар рўмолчалари, фуражкалари билан елпинадилар.

Моҳидил кундалик вазифалар, япги режаларни қатор санаб ўтди. Айрим кишилар ўзларини шубҳали тутиб, умумий ишга ёрдам беришдан кўра, зарар етказишгача бораётганларини очиб ташлади.

— Комсомол ташкилотининг номи бору, фаоллигини кўрмаймиз,— деди у ниҳоят Музаффарга тегизиб,— интизом ниҳоятда ёмон бизда. Уни тузатиш учун комсомл нима қилаяпти? Ҳеч нарса! Шунақа бепарво, безътибор бўладими одам?!

Нотиқ борган сари кескин маърузага ўтиш билан Музаффарни ўзига қарши қўймоқда эди. Залда ғовур-ғувур кўтарилди. «Бекор гап! Ташкилотимиз бўлмаганда шунчалик ишлармидик», деган овоз кўтарилди.

— Менга сўз беринглар, мен сўзламоқчиман,— деб бақира бошлашди.

Президиумда ўтирган Музаффар иягини чўзганича порози нигоҳини Моҳидилдан узмас, қулоқларигача лавлагидай қизариб кетганли.

Энг биринчи қаторда ўтирган Зубайда мажлис бошлангандан бери фақат Музаффарга тикилар, қоп-қора кўзларининг ёниб туришигача энди кўриб, худди кидирган нарсасини топгандай кўнгли хуш эди унинг. Фақат ўша кўзларнинг оқи бир оз қизаришқираб турарди. Қулоғи-чи? Қулоғи каттароқ, ҳар бири бир шапалоқдай келса керак. «Аммо жуда хушбиним йигит-да, қурмагур»,

деб қўйди ичида. Худди шундай пайтда Моҳидилнинг комсомол секретарига ёпишиб кетиши уни ранжитди. Ичида Музаффарга раҳми келди.

— Гап комсоргда эмас,— деди у ўтирган ўрнида,— гап раҳбаримизда. Ишла-ишла дейишади-ю, қандай яшаётганлигимиз билан бир пуллик ишлари йўқ!

— Тўғри!

— Кўрга ҳам ҳасса керак. Биров мундоқ қил, деб йўл кўрсатмагандан кейин, ёш комсоргда нима гуноҳ?!

— Тише, тише, жим ўртоқлар,— Музаффар қалам билан графинни жиринглата бошлади.— Тартиб сақлансин, тиш... Ким гапга чиқмоқчи бўлса, марҳамат, минбарга.

Шундан кейин ҳамма негадир жимиб қолди. Бирорта сўзга чиқадиган бўлмади. Музаффар на ўтиришини, на тураверишини билмай хижолат чекар, наҳотки бугунги мажлис шу билан тугаса, деб боши қотарди.

— Мен икки оғиз гапираман,— деди ориққина бир йигит, унинг овозидан Музаффар чўчиб тушгандай бўлди. У рухсат бермасданоқ ҳалдан зиёд бақирувчи йигит шахдам қадамлар билан тезда минбарга чиқиб олди,— гапнинг пўсткалласини айтиш керак. Моҳидилнинг бари сўзи ҳақ. Бизлар жуда тарқоқмиз. Бир-биримизга иш ўргатиш, биров учун жон куйдириш деган гап йўқ. Яқинда мен бригадамизнинг илғори Қулаҳмадга «иккинчи бригада орқада қоляпти, ёрдам берсак бўлмасмикин» десам, у қўл силтаб, «ўзингни бил, ўзгани қўй» деган гапни қилди. «Ўзимизга енг бўлмаймизу бировга эн бўлишимиз қолибмиди», дейди.

— Қачон шунақа дедим?— луқма ташлади Қулаҳмад.— Оғзингга қараб гапир.

Нотиқ луқмага қулоқ солмай сўзида давом этди:

— Бизда бир-бирига дўст, ўртоқ ва биродар деган гап йўқолиб кетяпти. Партиямизнинг нақзини бажармасликка кимнинг ҳаққи бор?

— Ол-а, тоза аравани қуруқ олиб қочдинг-ку!— деди кимдир.

Ўтирганлар хахолаб кулиб юборишди. Шов-шув тинавермагани учун нотиқ сўзини давом эттиролмай тушиб кетди. Минбарга Қулаҳмад чиқди.

— Ҳеч ким бир-бирига ёрдам беришдан қочмайди,— деди у ҳам овози борича уқтириб,— аммо қандай қилиб ёрдам бериш керак? Биров фалон томондан биз кўмаклашайлик, пистон томондан сиз, демаса, ахир бирор киши биришчи бўлиб ташаббус кўрсатиши керакми? Ёки бориб тупроқ қазиниб берайликми? Унда ўзи-

миз орқада қолиб кетамиз-ку? Ҳай, майли, бу гапга саловат! Энди менда бир гап бор. Кишиларнинг фаровон ҳаёти ҳақида ўйлаймиз. Доим оғиз тўлдириб гапирамузу, ўзимизнинг ҳолимизга маймунлар йиғлайди. Еки нотўғрими гапим? Кўрганимиз фақат трассаю қоп-қоронғи барак. Бир хил манзара одамнинг жониға тегар экан. Бўш вақтингда ўқийдиган бирорта китоб йўқ. Газетанинг-ку, ҳафталаб юзини кўрмаймиз. Шу ҳам турмуш бўлди-ми? Нега кино кўрсатиш чўзилиб кетади баъзан? Уч ҳафта бўлди «Чапаев»ни кўрганимизга.

— Мени, янги кино кўрмаганимга бир ойдан ошиб кетди, келаётган кинолар ҳаммаси эски,— деди биров.

— Ана кўрдингларми,— давом этди нотик. У йўталмоқчи бўлувди овози чийиллаб кетиб, ҳуштак чалиб юборди. Гур кулги кўтарилди.— Ишқилиб, ҳолимиз хароб-да. Биздан хабар оладиган одам йўқ.

— Вой бечоралар-эй, раҳмиларинг келиб кетади-я,— деди яна кимдир.

Жиддий оҳангда айтилган бундай гаплар ҳам дамбадам кўтарилиб турган кулгининг такрорланишига сабаб бўларди.

— Мен, ҳозиргина гапирган ўртоқди баъзи фикрларига қўшиламан,— деди Гулхайри бидирлаб,— биз сиёсатдан ортдамиз. Дунёда қандай янгиликлар, нималар бўлаётир, хабаримиз йўқ. Худди бошқа бир қитъага келиб қолгандаймиз. Қурувчи деган олдинда яшайди. Агар биз келажак ҳақида ўйлар эканмиз, ҳозирги кундалик янгиликлардан четда қолмаслигимиз керак. Нима учун шу гиёҳ унмас жойларда ҳам ҳар бир киши ўз умрини фаровон ўтказиши мумкин эмас? Трассада кишини руҳлантириб турувчи биронта шиорга кўзингиз тушмайди. Деворий газета, қизил доска деган гаплар йўқ. Зериккан маҳаллингда концерт уюштириш йўқ. Аҳён-аҳёнда клубга йиғилиб танца қилнади, холос. Танца билмаганлар нима қилади? Бировларди оёқ депсинишини кўриб-кўриб кетаверади-ми?

— Ўзинглар ташаббус кўрсатинглар-да. Деворий газета чиқаришни, ўйин-кулгини четдан биров келиб ташкил қилиб беради-ми?— луқма ташлади Дониёров.

Гулхайри жавоб қилиш ўрнига унга ёпишиб кетди.

— Сизгайм икки оғиз гапим бор, ўртоқ... Латифжон ака, бизлардан иш талаб қилишга жуда устасизлару, ижтимоий ҳаётимиз тўғрисида қайғурмайсизлар. Бунгайм майли, ҳалигача ерди категориясига қараб кубатура белгилашди ҳал қилганимиз йўқ. Нега марталаб

рапорт ёздик, оғзаки айтдик, арзимиз инобатсиз қолди кетаверди.

— Жуда соз. Бундан чиқди ҳамма нарсани мен пайсалга солаётган эканман-да, ўйлаб қараинг-а!

Қиз тутилиб қолди:

— Унисни билмадиму, ҳар қалай бизга жуда оғир-да. Ишчилар ҳақинда жон ачитиб қайғурувчини кўрма-япмиз. Музаффар ҳам бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар, қабилинда иш тутяпти. Бирор оммавий ўйин ташкил қилсак бўлмайми десак, иш қолиб кетади, ХТБ дан дакки эшитганиг келяптими, дейди.

— ХТБси ким бўлди?— сени сўради Моҳидил ёнидагилардан.

— Ҳошим Тўғонович Болтаев,— жавоб қилди Музаффар. Моҳидил бошини чайқаб қўйди.

— Бир нима гапирсанг, оғзингга уриб туради,— дэвом этди Гулхайри,— ўзлари хон — кўланкалари майдон бу кишимди. Ахир кенгашганга кенг майдон, деган улур гапни билса-чи, ҳеч бўлмаса.

Музаффар таъби тирриқ бўлиб, қўлидаги қаламни стол устига ташлади. Дониёров графиндан сув қуйиб ичишга ўтди. Буларнинг ҳолатини кўрган Моҳидил эса мушти билан оғзини тўсиб туриб, пиқиллаб кулди.

Гулхайри бетларини ушлаб кўрди. Ёноқлари ёнмоқда эди. Моҳидил кўз қирини унга ташлаб «гапиравер» дегандай ишора қилди. Шундан кейин нотик «Қорағужанак»нинг енгилтак ҳаёт фалсафасини очиб ташлашга ўтди.

— Бунақа одамлар фақат ўз жонининг ҳузурини ўйлайди. Қандай бўлмасин оз ишласаму, кўп пул топсам дейди. Унда ҳеч қандай мақсад, ният ҳам йўқ. Қачон қараманг, гердайиб юради. Мендақаси топилмайди, деб ўйласа керак-да.

— У пул гадоси!— деди залдан аллаким,— пул унинг учун қиблагоҳ!

— Шундай одамга хушомад қилиб юрадиганлар бор ичимизда.

— Бекорларни айтибсан, ким хушомад қилибди?

Бу Нодирнинг овози эди. Шу хилда луқма ташлаш билан у ўз айбини очиб қўйди. Одамлар яна гур кулишди.

— Ёлгонми?— бир оз бўшашиб гапирди Гулхайри,— қачон қарамай, ўшанинг пишидан чиқмайсиз, айтгани айтган, дегани деган. Ушандак бошқа улфат қуриб қолганми? Еки унчалик меҳмон қиладиганлар йўқми? Қа-

чонгача ўша билан стакан чўқиштирасиз? Текинга қўйиб берса керак-да?

Говур-гувур кучайиб кетди. Нодир ўрндан сакраб турди-да, стулнинг қиррасига муштумини урди.

— Мен бировларнинг ароғига зормасман. Ичсам, ўз пулимга ичаман!

Музаффар графинни жиринглатиб зални тартибга қақирар, овозининг борича бақирарди:

— Жим, жим, тише, ўртоқлар! Нега бозор қиласиз, тартиб деган гап борми ё йўқми сизларда? Қимнинг эътирози, шахсий фикри бўлса, қонуний қилиб гапирсин. Мана, минбар...

Гулхайри ўз ихтиёрига қарши иш қилиб қўйган одамдай қип-қизариб кетди. У ортиқ гапиролмади. Шу қисқагина тортишув ҳам Гулхайри билан Нодир ўртасида позик ихтилоф борлигидан, Гулхайрининг қалбини яширин алам эзиб турганидан далолат бериб қўйди.

— Пул ишлашга ҳеч ким қаршилиқ қилмайди,— деди Алёша сўзга чиқиб.— Бунга ҳеч кимнинг ҳаққи ҳам йўқ. Аммо уни қандай ишлаш керак, мана, масала қаерда. Аммо «Қорағужапақ»... Кечирасизлар, бировга лақаб қўйиш яхши эмас... Манноп Тўраев ҳалол ишлаётганига ҳеч ишонмайман. Еб ётишга ботмон етмас, дегандай, кунда ичиш учун ўз маоши қандай қилиб етади? Унинг устига, сменага ҳам ҳаммадан кейин бориб, ҳаммадан эрта кетади. У бошлиқларнинг қарамоғида яшашни яхши кўради. Бировларнинг ойлигини ўртада арра қилмоқчи бўлади. Тўғриси айтиш керак-да, қачонгача яширамиз буни. Шу кампанияда мен ҳам бор эдим. Қарасам, бўлмайдиган. Ойимга оқ мўйнали пўстин совга қиламан деб ваъда берувдим. Олиб беролмадим. Манноп мендан чўтал сўради. Уни шунақа одати бор-да...

— Сотқинлик қилма!— деди кимдир наstdан. Ҳамма ўша томонга қаради.

— Сотқинлик қилаётганим йўқ,— давом этди жаҳли чиққан Алёша.— Мен ҳақ гапни айтяпман. Бизда ҳар ким ўз тақдирини ўзи ҳал қилиши керак, бировга қарам бўлиш, кимгадир бўйсунуш деган эскилик сарқитлари аллақачон барҳам еган.

Шундан кейин мажлис аҳли ўртасида қаттиқ тортишув қизиб кетди.

Маълум бўлишича Манноп бригадирлик пайтида чўталчига айланиб қолган экан. Маош тўланадиган кунлар ҳалфана уюштириш баҳона ҳар бир аъзосидан ҳатто ярим маоши бараваригача пулини юлиб олар, чўтал бер-

маганлар эса таъзирини ер экан. Шунинг учун ҳам кўпчиликнинг бири икки бўлмас, олган маоши ўзига етмас экан. Алёшанинг онасига совға учун йиққан пулини ҳам олиб қўйибди-да, бутунлай еб юборибди. Нодирни эса ҳамон сигирдай соғиб ичмоқда эмиш.

Буни эшитган айримларнинг сочи тикка бўлиб кетди. Кимдир «бунга чидаб бўладими?»— деб қўйди.

— Уни ҳайдаш керак. У ҳаммамизга ёмон таъсир кўрсатмоқда!— деган хитоблар янгради кейин.

— У ҳаддидан ошмоқда. Мендақасини тоншолмайди деб ўйласа керак-да.

— Бекорларни айтибсан!

— Уни тарбиялаш керак!

— Отам тенги одамни тарбиялаб бўларканми, бировга қулоқ солиш у ёқда турсин... Бир нарсасанга «пў» деб, кўзини чаноғидан чиқаради.

— «Нў!»си нимаси тағни?— сўради Моҳидил.

— Қим билади, нафасингни ўчир, деганидир-да,

— Ҳайдаш керак уни!

— Тўғри, ҳайдаш керак! Жуда ҳаддидан ошиб кетяпти. Яна олифтагарчилик қилиб, нуқул русча сўзларни аралаштириб гапирадилар.

— Нима, русча гапиришга қаршимсан?

— Қаршимасман. Аммо гапирса, қойил қилиб гапирсинда. Мошкпчири қилишининг нима кераги бор! Яна «пардон», «бон жур», «плиз»ларни қўшиб атала қилишга бало борми?

Ешлар асосий масала қолиб бошқа темага ўтиб кетаётганларини сезмасдилар.

— Тўғри, соф тилни бузмаслик керак,— дея яна ўртага отилиб чиқди Қулаҳмад.— Узимизнинг росмана завоғга нима етсин.

— Забоғ эмас, тил...

— Майли, тил бўлсин, кечирасизлар... Лекин шу соф тилимизда ҳам истаган тушунчани ифода қилиш мумкин-ку? Мен бу ҳақда кўп ўйлайман. Тилимиз ниҳоятда бўйлигига амин бўламан доим. Шу тилимиз ҳам бошқа кўнгина тилларни, ҳатто улуг рус тилини ҳам бойитган-а, шунин биласизми?

— Бас, бас!— деди ўрнидан туриб кетган Дониёров.— Бу ерда бошқа масалаларни ҳал қилишга йиғилганмиз, лингвистлик қилманглар.

— Мана, сиз ҳам адашяпсиз, ўртоқ Дониёров!— таткидлаб гапирди Қулаҳмад.— Бизда «лингвист» деган гап борми? Тилшунослик десангиз, бўлак гап

Бошиқалар хахолаб кулиб юборишди.

Шевқин шунчалик кўтарилган эдики, Музаффар зални тинчитгунча ўлиб бўлди.

Хуллас, шу кунги мажлис Моҳидилга ҳам, Дониёровга ҳам маълум бўлмаган жуда кўп масалаларни ўртага ташладикки, буни амалга ошириш хийла ғайрат талаб қиларди.

Биринчи галда ишчиларнинг турмуш шароитини яхшилаш керак. Шундай яхшилаш керакки, улар серфайз, гўзал шаҳарлардан фарқ қилмайдиган бўлсин, ёшлар ажойиб воқеалардан бенасиб қолмасинлар, умуман, саҳронинг дилгир манзаралари ичида яшаётганларини сезмасинлар.

Ёшларнинг кўпчилиги Манноп Тўраевга нисбатан қай муносабатда бўлишларини ҳам ажрим қилиб олдилар. Ҳар қалай «Қорағужанак»нинг умид қўрғони қулаб, ўзи ёлғизланиб борарди.

Моҳидил тун қоронғисида уйи томон кетаркан, орқасидан биров югуриб келди-да, унинг биллагидан салгина туртди:

— Кечирасиз, мен — Алёшаман, — деди у. — Бир илтмосим бор. Баракка кирган кунингиз «ота-онангизга хат ёзаман» деганингни эсингиздами?

— Эсимда, Алёша, эсимда.

— Илтмос... Езманг. Менинг ойм касалвандроқ. Уғли тўғрисида ёмон гап эшитса, дарди оғирлашиб юрмасин. Биттаю битта фарзандиман. Мендан умиди катта. Қурилишни тугатиб қайтсам, институтга кирман, деб ваъда қилганман.

Моҳидил индамайгина қўлини узатди унга.

Алёша Моҳидилнинг нима демоқчи бўлганини тушунди-да, қўл қиспишиб:

— Раҳмат, — деди, — раҳмат, опа! Энди дўст бўламиз. Мендан нима ёрдам зарур бўлса, тайёрман! Хайр!

— Хайр, Алёша!

Шу кеча Моҳидил мириқиб ухлади.

VI

Илиқ тун. Қумларнинг шитирлаши сув юзида енгилгина сузган қайиқ сасидай майин садонинг эслатади. Нимадир югуриб ўтганидаги шарпалар, қўшоёқларнинг чиқиллаши, аҳён-аҳёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб ишраши сингари совуқ индолар ҳам эшитилади.

Кўкчи ранг осмондаги юлдузлар кўзини қамаштиргу-

дай. Улар кўкка сиғишмай бир-бирларини нўқишар, баъзан эса узун ип тортиб пастликка шўнғишарди.

— Нега жимсан, қария?— сўраб қолди Манноп ёнига чўзилган Нодирдан.

— Юлдузларга қараяпман.

— Ўша юлдузларда ҳаёт бормикан? Бор бўлса, қанақа махлуқлар яшаркин? Балки сену мenden ақллироқдир улар?

— Инсондан ақллиги бўлармиди оламда?

— Борди-ю, ўша юлдузларда инсон ҳам бўлса-чи? **Е** сомневаться қиласанми?

Нодир фикрга толди.

— Бўлса бордир.

— Бўлсаям, жуда ажойбтовур ҳаётдир-а, уларники... Техника, фан... Ҳаммаси бизникидан юқоридир?

— Юқори бўлса, шу чоққача бир тушиб кетишмасмиди ерга?

— Хоҳлашмас-да. Ердаги меҳнаткашнинг ҳаёти қизиқтирмаса керак уларни. Башқа гўзал планеталар турганда, бир нуқта тенги кичик шарга тушиш учун энергия сарфлаб ўтирадимиз? Аслида-ку, уларнинг бу иши адолатдан эмас-а. Сен билан биз мапа шундай уларга кўз тикиб ётсагу, бағритошлар сира парво қилмай ўшогда юришаверишса-я.

Нодир жавоб қилмади. Шу билан суҳбат ҳам тугагандай жим қолдилар.

Икки дўст қўлларини бошлари остига ёстиқ қилиб қум устида чалқанча ётишар, гўё шу ҳолатлари билан роҳат қилмоқда эдилар. Шундоққина ёнларида кичкина «транзистор» приёминик, битта чоракталик бўш шиша билан стакан юмалаб ётар, афтидан, ароқ оз бўлганлиги учун кайфлари ҳам унча чоғмас, Нодир эса ҳеч ичмагандай ҳушёр эди. Назарида чор атрофини ўраб олган қоронғилик ҳам, тафти кетган қумлар устида югуриб юрган ҳашаротлар ҳам шу келгиндиларнинг кам ароқ ичганларининг мазах қилаётгандай.

У эндигина йигирма беш ёшга кирган, қўнғир соч, тўла юзли, кишига осойишта боқувчи қора кўзлари зиллол булоқ синғари тип-тиник йигит эди. Аммо табиатида бир хил киборлик ҳам мавжудки, бу шубҳасиз ҳаммага ёқавермас, ҳатто кишида бир оз ҳайиқиш ҳам уйғотарди. У биров билан чўрт кесиб гаплашар, истар-истамас жавоб қилар, овозида эса хиёлгина дағаллик сезиларди. Агар қувлигини назарга олмаганда, ундан кўра Манноп ачча гандон ва шалдир-шулурроқ эди.

Нодир шу ётишда зерикдимни, ишқилиб, узоқ бир қо-
муза тортди-да, кейин шартта ўрнидан туриб ўтирди,
чуқур хўрсинди.

— Менга қара, қария,— деди унга Манноп,— кап-
понингни ёпгину бозорингни йиғиштир, қуёнининг сурати-
ни соламиз. Вазият талаби бу, понятно?

Шундай дейишини Нодир сезган эди.

— Мажлисдаги гапларга парво қилмасангиз бўлар-
ди.

— Гап ундамас. Томимизга тош отадигаплар чиқиб
қолди. Эсинг борида этагингни ёп, деган машҳур нақлга
амал қилмасак бўлмас. Бир ёқдан яканнинг қўри қоч-
япти.

— Қаёққа кетамиз?

— Қаёққа бўларди, дунёнинг бағри кенг, меҳнаткаш-
га жой топилади. Сен билан биз бадавий одамлармиз,
қаерда якани мўлроқ топишнинг иложи бўлса, ўша ёқ-
қа аспни суравериш керак. «Ҳамёнингни пулга тўлат!»
деган Шекспир ҳам.

Манноп тиззасини қучоқлаганича ўмров кериб қо-
қора тўнкадай бўлиб ўтирар, қаёқдадир енгил чайқала-
ётган хира чироқ шуъласи унинг томирлари буртиб тур-
ган йўгон бўйни, гўштдор ияклариди акс этар, қалин
юнг босган очиқ кўкраги эса кир яктак ямоғига қўнғир
чарм қоплагандай кўришарди.

— Эртанги думба майдан — бугунги шалхак яхши, я
так думаю. Бас, қанотингни кенг ёз, дўстим, парвозга
шайлап, фақат жонингни ҳузурини ўйла, даврингни сур,
қария!

Шундан кейин у кучли нидо солиб шердай ўкирди-да,
яна таппа ўзини қум устига ташлади.

— Дардингизга тушунаман, Манноп ака,— деди Но-
дир ҳам чалқанча ётаркан.— Бугунги мажлис ҳафса-
лангизни пир қилиб қўйди. Анавидан аламингизни ол-
моқчисиз.

— Анавинг ким?! Саҳро маликасини айтасан-да. Ис-
ми нима, Моҳидилми?

— Моҳидил.

— Отига тап бериш керак. Аммо мавлуд зиёфатига
ошиқмасинлар кўп. Қараб турасан. Биздан кейин у ҳам
туёғини шиқиллатади бу ердап. Жазира жойда одам
бийлаш — иштон жияк тўқиш эмас. Анави ибтидоний
маҳлуқларингни ўзи ҳам унинг суробини тўғри қилиб
қўймаса нима эмиш. Модадан парихон чиққану, паҳла-
воп чиққан эмас!

— Измига юрадиганлар ҳам топилиб қолди-ку?

— Битта-иккита дуварак-суварак урвоқликка ярармиди?— ўшқириб берди Манноп.— Сен ҳам ўшаларнинг ёнини олма! Мен макёнга тобе бўлишга ор қиламан, тамом. Алёшка, Қулаҳмад сингари анави лақмаларга-ча йўлдан уриш керак. Ҳаммасини олиб кетамиз. Сахро маликаси ёппа-ёлғиз ўзи қолиб, қисматига йиғлайверсин.

— ХТБ ортимиздан от қўймасмикин?

— Нў! Унинг хўрда-бурдасида эмасман!— Яна ўшқирди Манноп.— Осмон қўлида бўлса, ташлаб юборсин, қўрқмайман! Тур, ўрнингдан, ироданга куч бер. Мен билан хор бўлмайсан, қария! Минг шукурки, нотавон эмасмиз, ақлимиз жойида. Эркин қуш каби иссиқ томонларга учаверамиз. Ҳамёнини пулга тўлатамиз, давр сураммиз!

У ўрnidан сапчиб турди-да, қулочини кенг ёйиб, шундай қаттиқ қаҳ-қаҳ урдикн, ёнгиналарида дайдиб юрган қўшоёқлар чийиллаганларича ҳар ёққа тумтарақай қочиб кетишди. Яна нималардир шитир этди-ю, қум ичига ўзини урди.

Шундан кейин Манноп чалқанча ётган Нодирни ҳам икки елкасидан даст кўтариб турғизиб қўйди.

— Еки ўйинни дуранг қилмоқчимисан?— фирмайди у.

Нодир дўстининг феълига тушунарди. Шунинг учун икки қўлни хиёл чўзган ҳолда, илтижо билан деди:

— Йўқ! Сиз нима десангиз, шу, Манноп ака.

Манноп нягини сийпаб қўйди.

— Билиб қўй, қоқилсанг, тошдан ўпкалама, поняно, қария!— деди, кейин приёмникнинг антеннасини сугуриб чиқарди-да, мурватини бурашга тушди. Хорижий тилда гапирган дикторнинг овози ўчиб, кўп ўтмай рус тилида эшиттириш бошланди.

Маннопнинг сўнги сўзларидан мулзам тортган Нодир эса бошини қўйи эганича жим ўтирар, бу унинг гўдаклик чоғидан мерос қолган одати эди.

Бир минг тўққиз юз қирқ тўртинчи йилнинг охирилари. Оғироёқ хотинини ташлаб жангга кетган Нодирнинг отаси қаҳрамонларча ҳалок бўлди. Она учун бундан даҳшатлироқ зарба бўлмаса керак. Чунки қорнида боласи билан қоляпти-да. Дардига дард қўшилади. Ой-куни яқинлашган сари ўчай деб милтиллаб бораётган шамни эслатарди у. Доим кўзида ёши. «Оҳ, эсон-омон туғиб олсам, чақалоғимни бир кўрсам!» деяверар, Рисолат холанинг жон кўйдириб берган тасаллилари, юпатишлари ҳам кор қилмасди унга.

Нодир дунёга келди-ю, шу заҳотиёқ она у билан хайрлаша бошлади. Рисолат хола бир нафас ўзини йўқотиб, кўзлари хира тортиб бораётган синглисига қаради:

— Нима демоқчилигингни биламан, ниҳолчам,— деди ўпкаси тўлиб. Сўнг чақалоқни бағрига босди.— Жўжангни тирик етим қилмайман, ишонавер, жигар-гўшам...

Она кўзларини юмди-ю, қайта очмади. У оламдан ўтган эди. Бу вақт чақалоқ ҳам йиғидан тўхтаган, рангсиз мурғак қўл-оёқларини ўйнатарди. Рисолат хола-нинг кўнгли алланечук бўлиб, юраги эзилиб кетди.

Аммо сўзининг устидан чиқди. Сингилнинг арвоҳи хурсанд бўлсин деб, болани ўз бағридан қўймай, ардоқлади. Нодир сочлари қўнғир, келишгангина бўлиб ўса бошлади. Уруш тамом бўлган йили Рисолат холанинг ўғли ҳам уйланди. Бироқ келин остона босиб уйга қадам қўйган чоғиданоқ она рўзгорини ўз қўлига ола бошлади. Ҳаммани ўзига итоат этишга, ҳамма нарса унинг истагига қараб бажо келтирилишини талаб қиларди доим.

Азалдан ювош, очиқкўнгил Рисолат хола жуда қийин ва ўнғайсиз ҳолда қолди. Аммо дарди ичида. Келини устидан ўғлига бир нима дейишни эп кўрмас, дилини снёҳ қилишдан қўрқарди. Шунинг учун бора-бора сержаҳл, такаббур келин ўрнатган барча тартибларга кўника бошлади-ю, унинг чўрисиغا айланди-қолди. Фақат Нодирнинг худди ўғай болага ўхшаб қолаётгани билан ҳеч келишолмасди, холос. Шу туфайлигина ораларида аҳён-аҳён ғиди-биди бўлиб турар ва келин бир неча кунгача димоғ-фироқ қилиб, гап-лашмай қоларди. Айниқса, унинг ўзи кўз ёриб, фарзанд кўргандан кейин Нодирга ҳеч кун бермайдиган бўлди. Ейдиган овқати беминнат бўлмас, княдиган кийимига калит тушадиган бўлди. Келинойининг рухсатисиз бир нарса қилиб кўрсин, каттакон қарғишлар остида қолиши турган гап. «Илоё, умринг гўрда чирисин, етимча-етти кулча... Сен тамбалга берган томоғим ҳаром бўлсин, дарбадар!»

Нодир қиз ўрнига қиз, ўғил ўрнига ўғил бўлиб, уйдаги барча юмушларни бажарар, энг яхши дастёр эди. Мактабдан қайтди дегунча чақалоққа қараш, қўлидан супурги, челақ тушмаслигига қарамай, келинойинининг кўнглини ҳеч тўлдиролмасди. У ҳазин овозда гапирар, шунинг учун товуши тўнгроқ бўлиб эшитилар, ўзи ювош, ҳамниша тортиниб, чўчиброқ юрар, си-

ҳати заиф одамлардай кўринарди. Келиннингга нисбатан илтифотсизлиги билиниб турса ҳам, айтганини бажарар, ҳатто дағдага, силтовларига бутунлай ўрганиб қолгандай эди.

Улғайган сари эса қалбининг бир бурчагига ин қурган ўша аламлар яраси газак ола бошлади. Ўз тақдирига ўзининг раҳми келарди. Баъзан бошини олиб бирор ёққа қочиб кетгиси, серминнат турмушидан қутулишни истаб қоларди. Бироқ жиянининг камситилаётганидан эзилиб, адоин тамом бўлаётган аммасини ташлаб кетиши ҳам инсофдан эмас. Уни жонидан ортиқ кўради, ўз онасидай ардоқлаб, бошига кўтаргиси келади. Тоғаваччаси-чи? Ўзи кўтариб катта қилган, бўйи анча чўзилиб, хушфёъл, оқила қиз бўлиб бораётган Гулхайрига ҳам шунчалик ўрганиб қолган эдики, бир кун кўрмаса юраги орзиқиб турарди. Гулхайри ҳам ўлмига рози бўлиши мумкин, аммо аммаваччасидан айрилишни ҳеч-ҳеч истамайди, уни ўз туғишганидан ортиқ кўради. Фақат туғишганидай эмас, балки Нодирга нисбатан аста-секин севги ғунчаси ҳам юз очаётган эди. Бунини Нодир ҳам яхши тушунар, шунинг учун бу онладаги икки азиз кишидан узоқлашиш енгил эмасди унга.

Ана шундай кунларнинг бирида қишлоқ марказидаги енгил овқатхона ёнида турган юмалоқ гавдали бир танишига дуч келади. Нодир уни яқингинадан бери Шаҳрихонда санқиб юрганини кўрган, лекин ким ўзи у, касби нима — суриштирган эмас. Шу иккинчи учрашувдаёқ ўша таниш йнгит таклиф қилиб қолди:

— Хўш қария, тортамизми?

Нодир бош чайқади.

— Нима, ништаҳа йўқми?— сўради яна юмалоқ йнгит.— Ёки якандан камчилмисан? Ҳечқиси йўқ, юравер, менда беш бола бор, баҳам кўрамиз.

— Мен бировнинг пулига ичмайман,— қатъий рад қилди Нодир.

— Юр, юравер, қария,— қисталанг қилди уни елкасидан тортиб юмалоқ йнгит. Нодир бир нафас ички лардини унуттиш учун у билан боришга кўнгли ҳушлаб турса ҳам, истиҳола қилиб, кўнмасди. Аммо юмалоқ йнгит анойилардан эмас экан,— бўлмасам, қуръа ташлаймиз,—деган таклиф киритди у.—Мана, йнгирма тийинлик танга. От! Агар ютсанг, чўнтагимдаги беш бола сеники, ўзинг меҳмон қиласан менни. Борди-ю, ютқазсанг, бугунча нафсга бир муштлаймизу топганингда қарзингни тўларсан, келишдикми?

Бу шарт Нодирга маъқул туша қолди.

Толенини қарангки, ўйин унинг фойдасига ҳал бўлди-ю, беш сўмлик шалдироқ пулни олиб, янги дўстини овқатхонага бошлади. Аммо мазахўракликка берилган Нодир бу ўйин, эртасига ҳам, индинига ҳам давом этишини истарди. Шундай бўлди. Бора-бора ошиқ ўйини, карта ўйинини қизитиб юбордилар. Ёнларига янги шинавандалар йиғилди. Охири қиморнинг ҳамма тури бўйича Нодирнинг олдига тушадигани топилмай қолди. Шу билан рақиблари ҳам кўпайиб борарди. Ҳатто авваллари унга хайрихоҳ кўриниб юрган юмалоқ йиғит — Манноп ҳам кўз олайтирадиган бўлди. Кундан-кунга бойиб бораётган дўстининг пайига тушди. Қандай бўлмасин уни синдириш керак.

Ниҳоят, мақсадига эришди. Нодир дов кетиб, бор пулини паққос бой берди. Шундан кейин иши ўнгламай, ким билан ўйнамасин ютқазаверди. Кам ютди. Дўстлари уни калака қила бошлашди. Устига-устига қарз-ҳавола беравериб, охири бутунлай чув тушуришди. Гангиб қолган Нодир Маннопнинг ўзидангина беш юз эллик сўм қарздор бўлган, буларни узиш учун ўйинга қанчалик берилмасин, барибир ошмаган хамирнинг нонидай гуллаб, пўст ташлайверди. Охири боши берк кўчага кирди-ю, қайтиб чиқишнинг иложини тополмай, пешонасига бир мушглаб, тақдирдан нолишга тушди.

Ниҳоят, Манноп маслаҳат берди:

— Кўп қайғураверма, қария, қарз узилар—хотин ёнга қолар, деган гап бор. Бошинг омон бўлса, суришиб кетармиз. Анави чурвақаларнинг жағини тиндирсанг бас, ўшалардан қарзингни уз. Бўлмасам йўлда ҳам тинч қўймайди сени, чўлда ҳам...

Бироқ уларнинг «жағини тиндириш» учун ҳам пул керакми? Қаёқдан олади ҳозир? Манноп масаланинг бу томонини ҳам ўйлаб қўйган экан. Унинг қистови билан Нодир бог кўчада ўтлаб юрган кимнингдир гунажнинини катта кўчага етаклаб чиқди-да, тўғри келган машинага солиб, бозорга борди. Гунажин пулланди. Чакана-чукана қарз-қурзлардан қутулди. Уша кунни қойилмақом қилиб нишонладилар. Хурсандчилик авжига чиқди. Лекин қинғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийғи чиқаверар экан. Оқибатда Манноп жуфтакни уриб қолди-ю, Нодир қўлга тушиб, қилмишига яраша кечмиш тушди бошига.

Нодирнинг қамалишидан Гулхайри билан Рисолат хола қаттиқ қайғурди. Айниқса, Гулхайри кечалари

ухлаёлмади. Гўё аммаваччасининг бу мусибатига ўз онаси айбдордай ундан ҳафа бўлди, жиянини қутқариб қолишдан бош тортган отасидан ранжиди. Ҳамдарди фақат Рисолат хола, холос. Бироқ икковлари ҳам аламларини ичларига ютиб қолавердилар. Дарвоқе, қўлларидан нима ҳам келарди, дейсиз.

Гулхайри ўқишига борар, оқшом чоғлари Шаҳрихоннинг ям-яшил адирлари этагигача туташ зангори далаларни кезиб, жозибадор манзараларни томоша қилар, дам-бадам Нодирни эслаб, тин оларди. Яна қалбида пинҳоний ўт алангаланиб, бутун вужудини ларзага соларди.

Дам кишнаб, дам майин куйлаб оққан сой сувлари, сарвқомат оқтерак япроқларининг ирмоқлардай пилдирашлари, новда-ниҳолларни тебратган шабада, атиргул шохида пайдарпай нола қилган булбул гавғоси ҳам уни юпатолмас, тасалли бера олмас эди.

Шу алфозда йиллар ўтди. Гулхайри мактабни битириб колхозда тракторчилик қилди, кейин Қишлоқ хўжалик институтига кириб ўқий бошлади.

Отаси Норқулов эса район партия комитетига ишга кўтарилди. У пахтачиликда суяги қотган эмасми, биринчи йиллик район оғизга тушиб қолди. Чунки унинг «оёғи қутлуғ келиб», барча колхозлар байроқдор бўлиб қолдилар. Бошқа районларда энди чигитга сув берилаётган пайт унинг райони культивацияни тугаллаган бўлади. Ҳаммадан биринчи бўлиб теримга тушади.

Бир йили ҳаво қуруқ келди-ю, ҳамма қатори уни ҳам ташвишга солиб қўйди. Қишда нам тўплаш маромига етмади. Қишнинг нами қирқ газ кетади, деганлари билан қишнинг ўзи бўлмаса, начора? Қор деярли ётмади деса ҳам бўлади. Демак, энди гўзалар ҳар йилгига нисбатан ёзда икки баравар кўп сув ичиши керак. Бироқ қурғоқчилик бўлганидан кейин сув қаёқда дейсиз.

Бу жумбоқ Норқуловнинг бошини қотирган эди. У сув хўжалиги бўлим ходимлари, инженерлари билан маслаҳатлашиб Катта Фарғона каналидан сув келтиришнинг пайига тушди. Бироқ район ерлари катта канал юзидан эллик метр юқорида, қандай қилиб пастдан тепага сув чиқариш мумкин? Одамлар бунга ҳеч ишонмасдилар. Энг муҳими, Қорадарёдан сув олавериб, дердилар. Айниқса, қариялар райком ходимининг бу ҳаракатидан порози бўлишди:

— Шунча пил, шунча замон Қорадарёдан ичиб юрүвдик-ку сувди?— дея хархаша кўтаришди.

— Қорадарёнинг қуриб қолиш хавфи бор.

— Шунча йил қуримаган, энди қурирканми? Осмонга қараб фол очавериш ҳам эви билан-да, бизни айтди дерсиз-ку, йигит, кейин панд еб қоласизлар-да ўзинглар. Катта каналдан баланд ерларга сув чиқариш ақлга сифмайди.

Норқулов ишни бошлади-ю, ўз бошига катта ғалва орттириб олди. «Ноқулов пахта экадиган ерларимизни бузармиш, нобуд қилармиш, экув-тикувни кечиртиряпти, режаларимизнинг белига тепяпти». Таъналарнинг охири бўлмай қолди. Ҳатто областдан телефон қилиб, одам юбориб текшир-текширгга тушишди. Колхозлар эса сув чиқаришга одам беришдан бош тортдилар. Шунда Гулхайри отасининг жонига ора кирди. Ўқишини вақтинча тўхтатиб, тракторчи тенгдошларидан бригада тузди. Экскаватор ва бульдозерлар ишга тушди. Холдеворбек, Охунбобоев, Москва номли янги каналлар вужудга кела бошлади.

Кунлар ҳам бир қушга ўхшар экан, кўз очиб юмгунча кеч киради-ю, тонг отади. Кечагина изғирин шамол эсаётган эди. Бугун нафасни бўғувчи жазира ҳамма ёқни заъфарон қилмоқда. Қорадарё суви камая-камая жилдираб турди-ю, кейин бирданига ер остига кириб йўқолди-ми, осмонга учдими, ҳеч кимга сездирмай қуриди-қолди. Қишлоққа олтин камардай ҳусн бериб оқаётган Шаҳрихон сойида ҳам бир қултум сув йўқ. Ҳамма ёқ олов селига чўмган. Норқуловдан нолиб юрганларнинг ҳам нафаслари ичига тушди. Ҳақиқатан сув ўз қадрини ўткази бошлади.

Ана шундай кунларнинг бирида тонг билан Гулхайри кўча эшикни очди-ю, серрайганича қолди.

— Танимаяпсанми, Гул?— деди қаршисида турган йигит. — Шунчалик ўзгариб кетибманми?

Гулхайри шу босиқ, аммо бошқаларга бир оз дағалроқ туюлса-да, унга азиз бўлиб қолган қадрдон овозни эшитишга зор эди. Мана энди унга эришганда негадир ўзини йўқотиб қўйди. «Келинг», деган сўз эса тилига келавермасди.

— Вой, бу Нодиргинам-ку?— деган титроқ овоз эшитилди ичкаридан. У Рисолат хола эди.— Амманг ўргилсин, бормисан, жигаргўшам, тани-жонинг соғми? Ҳар кеча тушларимга кириб чиқасан. Қўлимда туғилгансан-да, болажоним. Эшик қоқиб келишингга кўзларим ичига

рон бўлди. Минг шукурки, дийдорингни кураб куй бор экан. Вой, Гулхайри акангга «киринг» демай, нимага серрайиб турибсан? Боёқиш ўзини йўқотиб қўйди-да, бехосдан келиб қолишингни қаёқдан билсин.— У жиянининг елкасидан тутиб ичкарига бошлади.— Вой, қанисан, Гулхайри, айвонга жой қилмайсанми?

— Гул меннинг келишимдан хурсандмасга ўхшайди.

— Нимасини айтасан, болагинам, эртаю кеч на тилидан, на дилидан тушмайсану, хурсанд бўлмасинми, жигарғушам? Бирпас сабр қил, ақлини йиғиб олсин...

Ҳақиқатан ҳам Гулхайри аллақандай ички ҳаяжонлар денгизига фарқ бўлиб, қирғоққа чиқишнинг ҳеч иложини тополмасди. Умуман, қирғоқнинг ўзи йўқдай. Шундан кейин хўрлиги келиб кўзларига ёш қалқди. Ҳовли беткайндаги ток сўрсига суянганича бўғилиб йиғлай бошлади.

— Қани, қани, бир кўрай, яхшилаб кўриб олай, жиянгинам,— деган аммасининг овози ичкари ҳовлидан эшитиларди,— хайрият, ранги рўйинг жойида, чиройинг ҳам бузилмабди. Аммо бўйинг намози асрнинг соясидай чўзилиб кетибдими, дейман?

Нодир аммасининг айтганича анча улғайган, илгаригадай сочлари жингалак, фақат сокин боқувчи кўзларидагина хаёлчанлик, ҳорғинлик бор эди.

Келинойиси у билан совуққина кўришди-да, тўмтайиб ичкарига кириб кетди. Гулхайри дастурхон ёзар экан. кўзлари қип-қизарганини кўриб Нодирнинг раҳми келди.

Улар кечгача бир-бирларига сўз қотмадилар. Ҳатто кўзлари ҳам кам учрашди. Оқшом чоғи Нодир ўзи туғилиб-ўсган жойларни томоша қилиб юрди. У атрофда мавж ураётган далаларга, азамат чинор дарахтлари оралаб тўкилаётган танга-танга ой ёғдусига, ажойиб хотираларни ёдга солувчи адир этақларига суқлашиб-суқланиб тикилди. Аммо иссиқ ҳамон ҳукм сураб, новданиқоллар аранг тебранарди. Булбул ҳам лоҳас тортиб ишига яширингандай, садо чиқармасди асти.

Нодир баҳор чоғлари сувга тўлиб оққан сой бўйлари, сертупроқ қадрдон кўчаларни кезиб уйга қайтган маҳал ҳамма уйқуга кетган эди.

Супада ётган Гулхайрининг юзини ой равшан ёритиб турибди. Нодир сўриток орқасига ўтиб, япроқлар орасидан ана шу юзларга тикилди. Қиз уйғоқ экан, шитир этган товушни эшитди-ю, бошини кўтарди. Йиғит нафасини ичига ютиб, михлаб қўйилгандай қимирламай қолди. Оқ ҳарир кўйлакли, қора зулфини турмаги ечи-

либ, елкаларига тушган, паришон қиёфадаги қиз оёғи билан сула лабидаги чувәғини қидира бошлади.

Орадан кўп ўтмай у Нодир турган томонга келди-да, қаршисида тўхтади. Нодирнинг аъзойи баданида титроқ турди.

— Гул, Гулим!— дея аранг қимирлади унинг лабла-ри. Қиз сесканди. Орқасига бир қараб қўйди-ю, сўнг дадил юриб) яқинлашди-да, йигитнинг оғушига ўзини отди. Йигит қизни қучоғига олиб кўкси устидаги азиз бошини маҳкам қучоқлаганича, сочларидан ўла бошлади. Қизнинг елкалари хиёл титрар, олов бўлиб ёнаётган юзларини йигит кўксига қаттиқроқ яширишга уринарди.

Шу куннинг эртасига Рисолат хола ўғлига ялиниб, қандай бўлмасин Нодирни бирор ишга жойлаб қўйиши-ни сўради.

— Нима қилмоқчисан?— сўради тоғаси ундан.

— Нима иш буюрсангиз қилавераман,— Нодир қури-лишларда ишлаган, техминимум дарсларига қатнашган, яхшигина механик бўлиб қайтган эди. Бу тоға учун айни муддао бўлди.

— Гулхайрининг бригадасига қўшил, канал қазий-сан,— деди унга Норқулов.

Бу вақт айни қурғоқчилик авж олган, колхозчилар-нинг томорқаларидаги экинларгача қовжираб қолган эди. Кўпчилик қишлоқларини ташлаб кўчиб кетиш та-ррадудини кўраётган эдилар. Андижон районидakilар эса қудуқ қазини билан сув чиқариб, гўзаларини сугора бонлаганлар. Айрим колхоз раҳбарлари сув қидириб яқин-йироқ тоғларга йўл олишган. Норқуловдан ран-жиб юрган барча шахрихонликлар эса билин-кетин ке-либ унга ёрдам бера бошлаганлар. Областан қувур, на-сос станция материаллари, монтажчилар юборилаётган эди. Ёрдам қўлини чўзиб келувчиларининг саноғи йўқ. Бу Норқуловнинг руҳини тоғдай кўтарган, лочиндай парвозида қанот пайдо қилган эди.

Беноён далалар узра зоғ учмайди. Фақат одамларги-на қозонга тушиб қайнайдилар холос. Ҳеч кимда тиним йўқ. Чунки гўзаларини ҳалокатдан асраш керак. Акс ҳолда, эрта баҳордан далага чиқиб, юрак қўрнини, бел қувватини ерга тўккан деҳқоннинг бутун заҳматлари зос кетади.

Гулхайри, Нодир жон куйдириб ишлашди. Қувурлар монгаждан чиқарилиб, насослар ўрнатилди. Насослар-

нинг ҳар бири ўттиз, баъзи жойларда қирқ метр баландликка сув чиқариб, уч ва тўрт километрлаб олинсларга ҳаёт манбаи таратади.

Ниҳоят, экилар томирига қон югурди. Сўлғин япроқлар аста жошлана бошлади, ариқ бўйларида қушлар сайрашиб, ўйин тушарди. Одамларнинг димоғлари чоғ, юзларида нур. Қувурлардан отилиб келаётган шоввалар эса қулоққа ёқимли эшитилар, шабада дилларни эркаларди.

Гулхайри ҳам шундай ишга ҳисса қўша олганидан ниҳоятда хурсанд, институтни битирса фақат қурғоқ ерларга сув чиқариш, ўмуман, Урта Осиё шароити учун энг зарур бўлган сув проблемасини қал этиш устида беш қотиришни орзу қила бошлади.

Аммо Нодир ҳеч нарсани ўйламас, юрагига қил сизмасди. Гулхайри ҳам буни сезар, бонсини сўраса:

— Шундоқ ўзим...— деган жавоб оларди, холос.

«Шундоқ, ўзим» бўлса-ку, майли-я. Унинг юрагига қайғу солган бошқа нарса бор эди. Ундан қутулишнинг асло иложи йўққа ўхшарди.

Бир куни у ўз агрегати билан Дўрмон қишлоғи томоғга ўтди-да, ўша ердаги канал қурувчиларга ёрдам бера бошлади. Бирдан вужудини тер босди. Юраги орқасига тортиб кетди. Чунки рўпарасида Манноп турарди. У тишининг оқини кўрсатиб илжайар, Нодир эса ҳаяжон билан тикилиб қолган. Маннопнинг шу қиёфаси қапчалик таниш унга. Ариқча-ариқча ажиплар кесиб ўтган башараси, ҳурпайган қошлари... Кўзлари эса сўймай дейди гўё. Ана шу одам туфайли Нодир турмага тушиб чиқди, бадном бўлди. Ана шу одам туфайли ҳозир бутун вужудида аламли туғён кўтарилмоқда. Қанийди қўлидан келса-ю, қулочкашлаб туриб, унинг қаншарига солаверса-солаверса, — аламдан чиқса! — Кучи етмайди-да.

— Салом, қария! — деди Манноп турқини ўзгартирмай, — жуда ўзгариб кетибсан-ку?

— Ҳа, илгариги Нодир эмасман.

Манноп «дўсти»нинг дилидагини яхшироқ билишга интилгандай яқинроқ келди.

— Кўриб турибман, — деди сивовчанлик билан тик боқаркан, — битта сен эмас, дунёдаги ҳамма нарсалар ўзгаради. Аммо қарз қарзлигича қолаверади. Беш юз эллик бола қарздорлигининг унутмагандирсан?

— Қарзини тўлайман! Ишлаб, пул йиғиб, ҳаммасини тўлайман.

— Менга ҳозир керак, қария. Кутинга вақтим йўқ!

— Қисталанг қилманг, Манноп ака, ҳозир ҳемирим йўқ.

— Амакингдан ол! Андиша қилсанг, ўзим сўрайман, маъқулми, қария?

— Бу гап Нодирнинг ҳолини танг қилиб қўйди. Тоғасидан пул сўраш айтишга осон. Яна оз эмас, беш юз эдлик сўм-а. Нима қиласан шунча пулни, деб сўраса, қандай жавоб қилади? Йўқ, бу қаршисида турган рўдабога яхши гапириб инсофга чақириш керак. Тўлаш муддатини узайтирсин.

Аммо Манноп тўннини терс кийиб олган, ҳеч инсофга келадиган эмасди. У деса, бу, бу деса, у, деб зўрға бир ҳафтага муҳлат берди, холос.

— Агар шу муддатда якан етиб келмаса, ўзингдан кўр, тоғангдан қандай қилиб ундириш менинг қўлимда, понятно, қария!

Ушандан бери бир ҳафта эмас, тўрт ҳафта ўтиб қетди ҳамки, Нодир ваъдасини бажаролмади. Пул савдойиси ҳам арқонни узун ташлаб қўйганди. Кўз кўзга тушганда шунчаки илжайиб ўтарди, холос. Ёришиб ёққан ҳаводан кўрқилик, яна бир қалтис мақсади йўқмикин унинг? Нима бўлса ҳам Нодирни тоғасидан пул сўрагулик қилмасин-да. Агар шундай ҳол юз берса, тамом, Нодир учун бу ерда бош кўтариб юришга ҳожат қолмайди.

Ана шунинг учун ҳам Нодирнинг сиёҳи паст, дилига чироқ ёқса ёримайдиган эди.

Бу орада Дўрмон қишлоғи атрофидаги далаларга ҳам сув келди. Кўпчилик кўзларига ишонмай, «наҳотки» дея бир-бирларига ҳайрон боқардилар. Дала бошидаги икки томонига тупроқ уюб ташланган чуқур каналдан уч қувур орқали тепаликка сув отилиб тушмоқда эди. Атрофи цементланган каттакон ҳовуз тўлиб-тошиб кетай дерди, сув гўзалар бағрига таралар, экинлар жонига ора кирарди.

— Яша, азамат, от босмагани той босар, деб шуни айтадилар-да,— дерди қариялардан бири,— сенинг билганинг-билган экан, ўғил бола.

Уларни Гулхайри билан Нодир кузатиб кулиб туришарди.

— Ҳорманглар-ҳў, бувалар!— деди Гулхайри яқинроқ бориб.

— Саломат бўлинглар!— жавоб қилди «от босмагани той босар» деган чол.— Гапди пўскалласини айтганга, отанг жа ишбилармон чиқиб қолди. Бекорга койиб ўрган эканман уни.

Қизнинг кўзлари яшнаб кетди. Шунчалик ўзига ишонган, қайсар кишиларнинг очиқдан-очиқ тан беришлари унинг юрагига бориб теккан эди.

— Отанг бўлмаганда бу йил тилимизди тишлаб қолардик,— деди иккинчи чол,— ошиғимиз олчи энди.

Гулхайри билан Нодир шу куни анчагача дала айланиб юришди. Ям-яшил, боғлар оралаб ўтган йўллар, олма, олича шоҳлари девор оша ташқарига таъзим қилган ҳовлилар ёнидан ўтиб, сув туфайли димоғлари чор бўлган қишлоқ аҳлининг жилвакор юзларини кўришди. Болалар шов-шув кўтариб ариқларда чўмилишар, бузоқлар ўтлаб юришарди.

Бир вақт Нодир ўзини бошқача сеза бошлади. Гўё орқасидан кимдир пойлаб келаётгандай бўлди. Қоронғи тушиб қолганлиги учун унинг кимлигини билиш қийин.

Улар катта кўчага етишганда орқадаги кимса югуриб келаётгандай бўлди. Нодир чўрт бурилган эди, қоронғилик ичида аранг кўзга ташланган соя ариқ бўйидаги тол орқасига лип этиб яширинганини кўрди.

— Кимга қараяпсиз?— сўради ваҳимада унинг қўлидан маҳкам ушлаган Гулхайри.

— Гул, сен уйга боравер,— илтимос қилди Нодир,— мен кейин...

— Йўқ, сизди ташлаб кетмайман,— ёпишиб олди қиз,— бир бало бўладиганга ўхшайди, ичим сезиб турибдн...

— Бор, дедим, Гул. Ҳеч нима бўлмайди. Бор!

— Кетмайман!

— Кетмасанг хафа бўламан.

Қиз ноилож узоқлашди.

Нодир унинг қораси йўқолгунча миҳлаб қўйилгандай қотиб турди-да, кейин орқасига қайтди. Ҳалиги тол орқасига ўтган соя ҳам дарахт танасидан узилиб чиқди-ю, кўча ўртасидан юриб келаверди.

— Каптарчангни учириб юбориб, хўп яхши қилдинг-да, қария.— Бу Маннопнинг овози эди.— Эрталабгача кетингдан пойлаб юравераманми дедим.

— Мақсадга келинг, тезроқ!

Манноп пинагини бузмади.

— Менинг феълимни биласан-ку, ўзинг.

— Қўлингиздан келганини қилинг. Охирада ҳам ололмайсиз пулингизни.

— Шунақами ҳали? Менинг совунимга кир ювмасан-да бўлмасам, қария.

— Нима қила олардингиз?

Манноп зўрма-зўраки кулди:

— Ичагингни суғуриб, бошингга салла қилиб қўяман, понятно!

Шундай дедию, хўлпак қилиб туриб унинг гарданига солди. Нодир шундоққина оёқ тагига тўнкадай юмалади. Ердан узилиб улгурмай яна қулади. Кейин Манноп унинг елкасидан даст кўтариб қаншарига солди. Кучли зарб билан теккан мушт Нодирни уч метрча нарига учуриб юборди.

— Узингни гаровга қўйсанг ҳам якап топасан, вас-салом!— дея хулоса қилди-да, индамайгина узоқлашди Манноп.

Шу кундан бир ҳафта ўтгач, Нодир келинойисининг чорси гиламини олиб чиқиб сотишга мажбур бўлди. Лекин шунда ҳам қарзининг бир бўлагидан қутула олди, холос.

— Майли, яна тўрт юз сўм қолди. Кейин берарсан,— дея инсофга келди Манноп,— энди лангарни сувдан ол, қария. Елканни кенг ёйиб сафарга отлан!

— Қаёққа?

— Тўрт томонимиз қибла, қаерда яканнинг қони кўринса, ўша ёққа шўнғиймиз. Юравер, мен билан хор бўлмайсан!

Гилам сотилгандан кейин Нодир албатта бирор ёққа кетиши керак эди. Бошқа чора йўқ. Келинойисидан ба-лога қолишга қолди. Гулхайри, аммаси тоғаси олдида юзи шувут бўлди. Хуллас, Маннопга эътиқод қўйишга ўзини мажбур этиб, сахрога келиб қолган эди. Мана бу-гуни Манноп бу ерда ҳам «Қуённинг суратини солиш»ни маслаҳат берапти. Булақа жаҳонгашталиқ қачон тугар-кин?

Манноп чет эл радиоси берган эшнттиришни мукка-сидан тушиб эшнтди. Ниҳоят, транзисторни ўчирди-да, бошини кўтариб хаёлга чўмиб кетган Нодирга:

— Мунча нам тортиб қолдинг?— деди.

Нодир ўзини секин яна қумга ташлади.

— Гул нима бўлади?

Манноп ҳам унинг ёнига ёнбошлади.

— Қўйсанг-чи, ўша елпиштовоғингни! Сенга шун-дай бокира жононларни топиб берайки, ҳуснини кўриб, ақлинг оғмаса ҳисобмас. Ой десанг ой, кун десанг кун..

Йўқ, бевафо ой номига қасам ичмагин,

У-ку ҳар ой ўзгартмоқда ўз рухсорини,

Бизнинг севги ҳеч бўлмасин ундай бевафо.

— Гул нима бўлади?— қайта сўради Нодир.

— Қулоғингга танбур чертяпманми, қария? Мунча Гул, Гул деяверасан? Бошқасини топ... Барибир бунинг вафо қилмайди сенга.

— Ҳозиргина вафо ҳақида шеър ўқдингиз-ку?

— Бу китобда ёзилган. Ҳаётда бўлагу, хаёлда бўлак доим. Лекин аёлларнинг вафосига ишонма. Тулкидай ай-ёру, қашқирдай олғир бўлишади ҳаммаси. Мен сепдан кўра кўпни кўрганман, кўп биламан, понятно, қария?

Хотинлар лафзига асло ишонма,
Уларнинг ваъдаси пуч ёнғоқ каби.
Сиртқи чиройига учма-ю, ёнма,
Вафосизлик эрур унинг матлаби.

— Бу ҳам Шекспирданми?

— Йўқ, бошқа китобдан. Илгарни китобга жуда ўч эдим. Бир кечада қанча-қанчасини ўқиб ташлардим. Китобдан ҳам кўнгли совуркан кишининг. Қанча билсанг, шунча ташвининг ортади. Дунё шунақа. Беташвини, роҳат-фароғатда яшайдиганлар кам. Шунинг учун елканни йиғиштир, қария. Умар Хайём айтганидай: «Кечаги кунингни айламагни ёд, эртаг келмай туриб, этма кўп фарёд... Қувноқ бўл, умрингни қилмагни барбод», понятно, қария? Бу дунёнинг гамини бошқалар тортсин. Биз шоду хуррамликни ўйлайлик.

— Барибир мен...

— Нў?

Нодир Маншопнинг феъли айниётганини сезди. Бундай пайтларда унга эътироз билдириш, шамолга қарши тупуриш билан баробар.

— Индинга лангарни кўтарамиз. шуни унутма!

Нодир ўрнидан туриб ўтирди-да, кейин олсда — деразадан чироқлари порлаб турган клуб томонга боқди.

Клуб деганлари томи енгилгина ёпилган, қамиш деворларининг безаги йўқ, саройдай кенг хонадан иборат. Қурувчилар бу жойни ҳали айтарли эпақага келтириб улгурмаганлар ҳам.

Ешлар кундузги меҳнатдан сўнг бир оз кўнгил очини учун йиғилишган. Алёша гитара чертиб, мунгли бир куйни эзиб хонини қилмоқда. Икки жуфтгина танца шинавадаси ўртага тушиб, эринибгина оёқ судрар, қолганлари эса стул, эшакларни девор остига суриб, шом-

дан сўнг қулоққа чиққан товуқлардай тизилинган. Айримлари писта чақишарди. Ҳар ким ўз ўйи, ўз хаёли билан банд.

Нодир Гулхайрини қидириб шу ердан топди.

— Гул, мен кетмоқчиман. Хоҳласанг...

Гулхайри илон чаққандай ўрнидан сапчиб турди.

— Қаёққа?

— Униси номаълум.

Уларнинг гапига қулоқ солиб турган Музаффар:

— Кўнма, Гулхайри!— деди.— Ахир бу қонунга тўғри келмайдиган гап-ку! Ҳамма кетаверса, қурилишда ким қолади?

— Сенинг ишинг бўлмасин!— силтаб ташлади уни Нодир.— Комсорг бўлсанг, ўзингга! Аравангин тортавер!

— Яна дўқ қилганига ўлайми буни. Кетсанг, ўзинг кетавер. Гулхайрини тинч қўй! Қулоқ солма унга, Гул! Бу «Қорағужанак»нинг иши. У ҳаммани йўлдан урмоқчи.

— Бизни якка қолдир, Музаффар, — илтимос қилди қиз.

Музаффар узоқлашди. Гулхайри Нодир билан холироқ гаплашмоқ учун ташқарига чиқди. Нодир югуриб бориб, унинг йўлини тўсди. Қизнинг юзида, мўлтиллаган кўзларида ҳайрат нфодаси намоён эди.

— Ростми?— сўради у орқароққа тисарилиб,— тўнғиз қўпгур ўша «Қорағужанак» шиханглаяптими сизди? Ёмон йўлдошдан йўнмаган таёқ яхши, дегандай, бир кун сизди бошингизга етади у.

— Гул!— деди Нодир қизни юпатмоққа уриниб, ammo Гулхайрининг елкалари титрар, аламдан кўзларига ёш келган эди.

— Қачонгача орамизга айри солади!— хитоб қилди у,— қачонгача сизди илмоғига плинтириб юради. Мунча ўша зормандага елпатак бўлавермасангиз? Бошқалардан қаерингиз кам? Жуда ўзингизни эпллолмайдиган нотавон эмассиз-ку! Бировди кўмагига зориқадиган жейингиз йўқ. Нега ҳамма сингари ўзингизни ўйламайсиз, эртаги кунингиз тўғрисида қайғурмайсиз?

— Гул!..

— Шунча вақт индамай келдим, ўзингиз танангизга ўйлаб кўрарсиз, қонхўр сўнадай умрингизга эгов бўлаётган ўша рўдаподан қутуларсиз деб кутдим. Энди хафа бўлсангиз ҳам айтай. Мен сизди деб иснотга қоляпман. Ҳамма масхара қиляпти. Эсингди еб қўйганмисан, у се-

ни беватаи қилади, деб тўппа-тўғриси яқинга солишяпти. Аламим ичимда, шунга тушунасизми, йўқми? Бугунги мажлисдаги гаплар юрагингизни тешиб ўтдими ё...

— Гул, мажлисингни қўй, хоҳласанг, бирга юр...

— Қаёққа борамиз? Аввал шунга бир ўйлаб кўрдигизми? Ё ўзингизди сизгари жаҳонгашта қилмоқчимисиз маниям? Ман унақа дарбадар умрга йўқман, эшитяпсизми? У — сиз, шамол қаёққа бурса, ел тегирмон паррагидай қийшайиб кетаверасиз.

— Гул!

— Бунақа одамди беқарор дейлади. Бунақалар на кучи на қобилиятига ишонади. Бунақа одамларди на умиди бор дунядан, на орзуси, тушундигизми?

Гулхайри юзларини яшириб йиғлаб юборди.

— Гул, менга қулоқ сол,— унга яқинлашиб қўлидан тутди Нодир. Аммо Гулхайри бўш келмасликка ўтган эди:

— Сиз таги бўш, илдизи қисқа, салга қулаб кетаверадиган дарахтга ўхшайсиз. Йўқ, ман сизга ўхшашди истамайман. Мани тинч қўйинг. Бир чиройли ўқишимди заочнийга ўтказиб ортингиздан келиб юрибман-а. Хато қилганман асти... Майли, ўшаминан кетаверинг, ман қоламан. Чунки ҳеч нарсадан воз кечганим йўқ ҳали. Кечмайман ҳам. Маннинг дуняда ўз умидим, ўз мақсадим, ўз йўлим бор. Шу йўлимдан четга чиқмайман, Нодир ака. Йўқ, мен сиз билан кетмайман.

— Гул, ахир...

— Қўйинг, қистаманг, мен ҳеч қаёққа бормайман.

Гулхайри чопқиллаганича бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Кўп ўтмай ўша томонда — қоронғилик ичида қиз боланинг йиғиси эшитилди.

Нодир югуриб борди. Гулхайри бесўнақай ўсган бир саксовулга суянганича бўзлаб йиғламоқда эди.

— Гул... кечир...

— Қўйворинг, мани! — Бир силкиб елкасини тортиди қиз. — Мен аҳмоқман, лақмаман. Ҳеч кимди панд-насихатига қарамай ўқишимди ташлаб... Бошқа одам бўлганда жонини койитиб, иссиқ ўрнини ташлаб келармиди ортингиздан! Бўлди, бас! Боринг, ўша нон-қатиқ ичишганингизди этагидан маҳкам тутинг. Ўлсанг ўламан, тирилсанг тириламман, аммо сендан айрилмайман, денг. У сизди ёруғлиққа олиб чиқади... У сизга дунянинг бутун лаззатини инъом қилади. Ортидан қолманг, боринг! Зўрга ҳам зўрдек бало бордир охири. Бир кунни тавбасига

таянмаса нима эмиш. Мани сизга жоним ачийди, холос. Ичаги эгри дажжолди папжасидан қутқариб қолиш учун топган-тутганимди йиғиб юрувдим. Мана, олинг,— Гулхайри кўкрагига қўл солиб, бир даста беш сўм, уч сўмликларни чиқарди.— Хоҳланг қарзингизди беришг, хоҳланг ўшамнан биргаланиб йўқотинг буни. Манга бари-бир энди...

— Гул!— дея бақариб юборди Нодир. У бундай бўлишини ҳеч кутмаган эди,— қарзим борлигини қаёқдан биласан, Гул?

— Барини биламан, барини... Нима учун бу ерга келганингизди, нима мақсадда икковингизди яна кетмоқчи бўляптанингизгача биламан. Кўзим кўр, қулогим кармас. Мусичадай увол жонингизди сақлаб, ақлингизди йиғиб олишингизга ёрдам бермоқчи эдим, бўлмади.

Нодир чўккалаб унинг ёнига ўтирди-да, кўзларига тикилди. Қиз унинг тиззаларини маҳкам қучоқлади.

— Ҳалиям кечмас, Нодир ака,— ялини бошлади у,— қўрқяпман. У сизди нобуд қилади. Ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, бир кунни ўлдириб қўйишдан ҳам тоймайди, қўйинг уни, ўзи қаёққа кетса кетаверсин, сиз борманг, жон ака, борманг. Қарзингизни тўлаймиз. Барини тўлаймиз.

— Гап қарзимда эмас, Гул.

— Нимада бўлмасам? Айтинг, нимада?!

— Билмайман...— Нодир деярли шивирлаб гапиришга ўтди.— Кечир, Гул... Юрагинми эзиб юбординг, Гул...

Иигидан тўхтаган намли кўзлар ўша тимқора кўзларга термилди.

— Кетманг, Нодир ака, кетсангиз ман нима қиламан. Бэр ҳаётимди сизга бағишлагайман. Буни биласиз-ку!

— Биламан, Гул...

Иигит қизни огушига оларкан, қиз юзларини унинг бағрига яширди.

Кўкдаги юлдузлар осмон қаърини тилиб, у ёқдан-бу ёққа отилар, саҳро эса борган сари жонланиб, турли-туман жониворларнинг садюларига тўлмоқда эди. Аллақаёқдан кишиларнинг ўзаро гап-сўзлари, кулгилари эшитила бошлади. Қум устида бир-бирига жўр бўлиб ураётган икки юрак эса бир нафас дунёнинг барча икир-чикирларини унутган эдилар.

VII

Комсомол мажлиси қабул қилган қарорда шанбалик ўтказини ҳам кўрсатилган эди. Шанбалик уй кўтаришдан

бешланди. Бараклардан ҳамма нарсани ташқарига ташиб чиқиш, кўрпа-ёстиқларни офтобга ёйиш, деворга қoқилган тахта рафлардаги бор нарсани тартибга солиш лoзим эди. «Қoрағужнак» бундай «ислоҳлар»га қарши турганлигини яширмади. Нодир эса аввалига қарашиб тўрди-да, кейин девор тагидаги столни кўтаришга навбат етганда:

— Улгидай оғир экан, кучи етганлар кўтарсин буни,— дея гўлдиради.— Нима, мен ҳаммолманми?

Бу гап ҳамманинг гашига тегди.

— Узимиз учун бир иш қилсак, ҳаммол бўлиб қоларканми?— деди кимдир.

— Нозик-ниҳол йигитча-да, дарров белларига бод туша қолди,— деди Зубайда ачитиб.

Бошқа маҳал бўлганда Нодир қандай жавоб қилишни биларди. Аммо ҳозир ўрнимас. Бунинг устига вазият фақат унгагина қарши турибди.

Моҳидил эса индамайгина бориб, у кўтаролмаган столга ёпишди.

— Шунчалик оғир эканми-а?— дея даст кўтарди-да, чаққон ташқарига йўл олди.

Курси устига чиқиб, девордаги суратларни буткул кўчираётган Алёша сакраб тушди-да, столни Моҳидилнинг қўлидан олди. Ярим йўлда Алёшага Қулаҳмад ёрдамга келди.

Ёрнинг чагини кўтариб, қоғоз парчаларини сукураётган Гулхайри ҳам бутун воқеани кузатиб турган экан, сулургини улқотириб Нодирга яқинлашди:

— Уят!— деди-ю, кейин атрофдагилардан хижолат чекиб, опозини пасайтирди. Нодир ҳам ушн ҳафа қилиб қўйишини кутмаган экан, ўнгайсиз аҳволда қолди. Бу ишнинг оқибати нима бўларкан энди. Наҳотки, Гулхайри яна аразлаб қолса?

Столни ташқарига чиқариб қўйганлар қайтиб келишди-да, Нодирни изза қила кетишди.

— Буюрсинлар, бек!— деди икки қўлини кўксига қўйган Қулаҳмад.— хизматларига мунтазирмиз! Айшгоҳни қаерга қурайлик.

— Менга қандай юмушлари бор тагин?— давом этди Алёша.

— Етти пушитимиз ҳаммол ўтган экан, тирикчилигимиз шу касб орқасидан... Айтнинг, пирим, истасалар тагларига тўшак бўлай, истасалар елкамини тутиб турай, ўтиренишлар.

Қулаҳмаднинг писандасини Алёша давом эттирди:

— Бу даргоҳ захроқ кўрилади, пойи қадамларидан нам ўтмасин тагин. Ё оёқларига патак бўлиб турайликми? Буюринг, пирим!

Нодир бунақа пичинг тоифа гапларга тушунмас, тўғриси, эътибор берадиганлардан ҳам эмас. Шунинг учун нима жавоб қилишни билмай ўзини йўқотиб турар, ҳамон жаҳлидан тушмаган Гулхайрига қарарди.

Ташқарида Хўжаназар ака бошлиқ бир неча йигитлар том сувоққа лой қоришарди. Шунақа пайтларда матал тўқийдиган қария ҳам жим турулмади.

— Биров ўртоғидан сўрабди,— деди у.— «Эшитишимча, хотининг жуда тежамли эмиш-а, шу ростми?»

«Ҳа, ҳатто кўз нуригача тежайди. Бировга қарайдиган бўлса, иккинчи кўзини қисиб туради доим!»— деб жавоб қилибди ўртоғи. Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Нодир ҳам ўшанақа сертежам чиқиб қолди дейман-да,— қўшиб қўйди кейин Хўжаназар ака,— кучини аяйди боёқиш.

Бу гаплар Нодирнинг жонидан ўтиб кетди. Яна кимдир пичинг қилди. Бу Зубайда экан. Нодир шахт билан қизга яқинлашди. Бир дам атрофни жимлик қоплади. Ҳозиргина ўзида аллақандай тасодиф рўй бериши мумкиндай ҳамма кўзини унга қадаган эди. Зубайда эса бепарво сўзида давом этди:

— Хўжаназар ака айтган киши — аёл экан, Нодир эса эр киши-ку, ахир? Бир оз фарқи бор.

— Буниси ҳали номаълум,— эътироз билдирди Қулаҳмад.

— Нимаси номаълум. эркаклигимми?

Одамлар қийқириб юборишди. Шундан кейин Нодир Қулаҳмадга ёпишиб кетди.

Ўртада ёқалашув бошланди. Қулаҳмад ҳам жаҳли чиқса отасини аямайдиганлардан экан. Бир муштга икки мушт билан жавоб қилар, уларни ажратиш учун ўртага тушганларни ҳам силтаб ташлайверарди.

Гулхайри дод деб юборди. Шундан кейин иккови икки хўроздай бир-бирига ҳезлана-ҳезлана ажралишга мажбур бўлдилар.

— Яхши қилмадингиз, Қулаҳмад,— деди қўрққанидан лабларигача кўкариб кетган Моҳидил,— сизни анча-мунча босиқ йигит деб ўйлардим.

Гулхайри эса Нодирга ялиниб-ёлвормоқда эди:

— Сизга айтаяпман... Моҳидил опамдан кечирим сў-

ранг. Ҳали яхши иш қилмадингиз. Мани десангиз, нечи-
рим сўранг, жон Нодир ака, йўқ деманг.

Нодир эса қизнинг гапларини инобатга олмай, сил-
таб ташларди.

— Қўй, уйга ялиниб азият чекма, она қизим,— Гул-
хайрининг елкасига қўлини қўйди Хўжаназар ака,— но-
марддан ақл кутма, бевурддан помус, деган нақл бор.
Бир кунмас-бир кун эс-ҳушини йнгиб олганда билади
қадрингни, ҳозир ундан шафқат кутма, бўтам.

— Гўсхўринг бозорга кетган!— Нодир қизни ита-
риб ташлади. Ерга сидирилиб тушган Гулхайри эса чўк-
калаб қолди. Агар Моҳидил унга эътибор бермай қўя-
верганда у Нодирнинг орқасидан бориб яна ялинишда
давом этарди:

— Қўйинг, куйинманг, Гулхайри.— деди у қизнинг
елкасидан кўтариб.— Туринг, ялинманг ўшанга. Мунча
оби дийдангизни хор қилмасангиз?

— Сиз... Сиз нимани билардингиз?— ўдағайлаб кет-
ди бирдан Гулхайри унга,— қўйинг, манга тасалли бер-
манг. У менинг айтганимди қилиши керак.

— Қиз югуриб бориб Нодирга ёпишди:

— Биламан, яна ўша дажжолнинг олдига кетяпсиз,—
деган овози эшитилиб турарди унинг,— ҳеч гап кор қил-
маскан сизга. Пиён улфат — бепоён кулфат... Минг ба-
лога бошлайди у сизди. Пуштипаноҳ бўлмай ўлсин ўша.
Сизга айтяпман!

— Қўйвор мени!

Гулхайри ноилож орқада қолди.

— Биламан, бирингиз астар, бирингиз авра,— бақир-
ди унинг орқасидан қиз,— аммо бир куни ўтга тушиб,
тутдай тўкилганингизда ассалом деймань эшитяпсизми?

* * *

Чиндан ҳам Нодир «Қорағужанак»нинг олдига бор-
ган эди.

Манноп каттакон бархан салқинида ёнбошлаб ётар,
«яримта»ни бўшатай деб қўйган эди. Транзистордан хо-
рижий музика янграб турибди. Маннопининг кайфи ни-
ҳоятда чоғ.

— Марҳамат, марҳамат, қария,— қалбаки илтифот
билан таклиф қила бошлади у.— Қани, тўрга чиқинг,
азиз меҳмонимиз бўласиз. Айбга буюрмайдилар-да. Саҳ-
ро маликаси ароқ сотишни маи қилгандан бери магазин-
чининг илтимосига кўра ресторан шу томонга кўчган.
Как говоря, енг ичида зиёфат-да. Қани, шу шапба оқшо-
ми барча дунё ғамин маҳв этайлик, қилайлик хандон!

— Ичмаймай! — деди Нодир Манноп тутган стаканни нари суриб.

Манноп кулди.

— Тушунарли, қария...

Бевақт келишингни маъносн шуким,

Юрагингда оғир ташвиш бўлмишдир ҳоқим,

Е бўлмаса, мен қилдимми сўзимда хато?

Демак, бу тун сен мижжа ҳам қоқмабсан қатто.

— Шеърнинг фурсатимас ҳозир, Манноп ака. Бунақа гаплар юракка снгдайди. Яхшиси, тезроқ кетайлик бу саҳройн азимдан.

— Қачон хоҳлайдилар?

— Қанча тез бўлса, шунча яхши!

— Ҳў-ў, иштиёқ зўр-ку! Юрагингда дарднинг бор-да қария! Уша каптарчанг айбдор ҳаммасига,

Афсус, севги кўр бўлса ҳам, бўлса ҳам кўрсиз,

Қайга деса бизни судрар сўроқиз-сўзсиз!

— Қўй шуларни...

— Аммо, қария, гап келганда айтиб қўяй, оқ-воҳ тортиш, ички туйғуларга қул бўлиш, ўзни ўт-оловга ташлашининг ҳеч кераги йўқ. Бу йннгит кишига ярашмайди ҳеч! Муҳаббат бир ўткинчи нарса. Худди бир товуққа ўхшайди у. Бир снқим дон сениб қўйсанг, бас, ма, тутулаб ҳам ўтирмай, ўзи келиб ўзи еб кетаверади. «Фироқ ялангасида танда жон кабоб ўлди», дегандай, жонга жабр қилиш бемаънилиқдир. Эр киши бундай септменталликка берилмаслиги керак, берилдими, тамом, умрига завол бўлган ўша. Хотин зотига қанча ўргилиб-чўргилиб, оёғига йиқилсанг, ҳусн-жамолини кўкларга кўтарсанг шунча яхшисан. Аммо мен шунақа ҳушомад-гўйликни ёмон кўраман. Бери пример с меня, қария! Ҳадеб русса орттиравериш ақлдан эмас. Е, ич, даврингни сур,— шунинг ўзи муҳаббат! Ма!

У яна ароқ узатди. Нодир стакани қўлига олди-ю, аммо ичмай ушлаб тураверди.

— Ҳаёт тўғрисида Моҳидил бошқача гапирди,— деди Нодир ўйчанликка берилиб,— кеча баракка кирсам, атрофига ҳамманш йнғиб олиб ваъзхонлик қиляпти. Гаплари маънили туюлди менга ҳам. Қулоқ солдим. Турмушимизни шундай йўлга қўяйликки, унинг ҳар бир лаҳзаси сермазмун ўтсин, ширин, лаззатли бўлсин, дейди.

— Қандай йўлга қўярмиш турмушни? Саҳройн азимдан қумларни супуриб ташлабми? Бу — утопия, қария. Утопияни тушунасанми? Ҳамма нарсани хаёл кўзи билан

барпо қилиб ташлайвериниши у-то-пня дейилади. Амалда эса ҳеч бало йўқ. Сахрога сув чиқариш ҳам утопийдан бошқа гап эмас. Ҳеч ким ишонмайди бунга. Э, хомкалла, чет элни эшитмайсан-да... Борди-ю... Ну скажем, канал ҳам қуриб қўйдик, Амудан сув етаклаб келдик ҳам дейлик. Хўш, қанақа қилиб оқади у? Бутун сувни қум шимади-ю кетади, вассалом! Биз чапак чалиб қолаверамиз. Шунча меҳнат, шарақ-шарақ яканлар осмонга учди деявер.

— Буни ҳеч ким билмайдими?

— Ҳеч ким деганинг ким? Шу қурилишни ўйлаб толганларми? Э, қария, инсон жуда ғалати махлуқ. Доим битта бош оғриғини топиб, ўзига ташвиш орттириб турмаса яшагандай бўлмайди. Қалла нима учун яратилган? Ўйлаш, фикрлаш, тасаввур қилиш учун-да. Сахрога канал чиқариш ҳам шу тасаввурнинг маҳсули.

— Амалда ҳеч бало йўқ денг?

— Ҳеч бало, қария, ҳеч бало! Менга ишонавер.

— Нимага тиришиб ётибсиз бўлмасам?

— Ким тиришяпти? Ким? Менми? Тиришадиганлар ана улар! Сен билан менга якан керак. Ана шунинг учун тиришамиз, понятно? Бўпти, омин, гап тамом! Бундан кейин шунақа машмашалар ҳақида мендан сўрама. Турмушнинг бунақа икир-чикирини ўйлаш билан одамни ғусса босиб кетади.

Нодир бир кўтаришда ярим стакан ароқни ютди-да, сўлиб, бужмайиб қолган бодрингни шилпиллатиб ся бошлади.

— Қачон кетамиз, шуни айтинг—деди у кавшаниб гуриб.

Манноп бепарво жавоб қилди:

— Кетишни қўя турасан энди, қария. Утган кунги договорни унут. Энди ҳақиқий меҳнат кишиларимиз. Қурилиш учун жонимизни фидо қилгани келган одамлармиз.

— Тушунмадим...

— Ҳа, қария, кечадан бери ўйлаб-ўйлаб шу қарорга келдим. Анов кунги мажлис ақлимни киритибди. Я останусь! Маликам менга кун бермай қўйди. У меннинг бошимга етмоқчи. Мен эсам аксини қиламан энди. Қани, кўрамиз, қурилишда ким қоларкан? Ҳали ўша менга кўз олайтирганларнинг ўзлари туёқларини шиқиллатиб қолмасалар нимамаймиш. Нодир бақрайиб қолди.

— Бирорта мақсадингиз борми? Ё ўч олмоқчимисиз бировдан?

— Ҳа, шундай деса ҳам бўлади,— Манноп яна артистона қўёфага кирди:

Дарахтларни кумушларга белаб, турувчи —
Шу муборак ой ҳурмати қасам ичман...

— Ҳайдашса-чи?

— Қўли калталиқ қилади!

Ҳақиқатан ҳам комсомол мажлисидан кейин Моҳидил Маннопга қарши астойдил «ҳужум» бошлаган эди. У кимдан қанча чўтал олган бўлса, тез кун ичида қайтариб бериши керак. Биринчи галда Алёшанинг пулини берсин. Акс ҳолда, дарҳол маъмурий чора кўрилади.

Шундай дейишга деди-ю, аммо Маннопнинг қаердан пул топиб бериши ҳақида ҳеч ким ўйламади. Ўзи ишга чиқиб, чиқмай юргани учун маошининг мазаси йўқ. Ҳеч қандай пул ҳам жамғариб қўйган эмас. Кундалиги кунда сарф бўлмоқда. Шундай экан, яна чўталга ишонадими? Бирдан олиб, бирига берадими ё?

Ишқилиб, Тўраевнинг иззат-нафсига қаттиқ теккан эдилар. Бундан алам чеккан Манноп пана-пана жойларда яна «базм» бошлаб юборди. Бироқ шу билан енгилиб кетавериш инсофдан эмас. Ётиб қолгунча отиб қолиш керак. Ҳа, «Қорағужанак»нинг нималарга қодир эканлигини билиб қўйсинлар энди. Бундан буён бирдан-бир чора — ҳақиқий жанг бошлаш.

Шундай фикрларга борган Манноп «қуённинг сура-тини солиш» мақсадидан қайтди. Йўқ, энди у ҳеч қа-ёққа кетмайди.

УЧИНЧИ БОБ

I

Табнатда қандайдир ўзгариш юз бера бошлаган эди. Қиш яқинлашган сари ҳар кеча тун нотинчлик билан ўтар, афтидан, икки фасл ўртасида каттакон кураш борар, лекин ҳар қайсики ўз ҳокимлигини ўрнатмоққа тиришарди. Бу кураш эрталабгача давом этарди. Ҳужумни иккала томон баб-баравар қизитар, мудофаага ўтувчи бўлмасди ҳеч. Фақат қуённинг илиқ нурлари тун қаърига санчилиши билангина тинка-мадори қуриган иккала ҳужумкор ҳам қаерларгадир яширнар, ҳордиқ олишга ўтарди. Қақшатғич жанг қизиган майдонда эса ўйдим-чуйдимликлар, катта-кичик қум тепаликларни уюлиб қолар, тепаликлар усти сигир ялагандай сип-силлиқ, қора нам чойшаб қоплагандай. Баданларга игнадай санчилувчи қора совуқ, юз-қўлларни рандалаб ўтгудай изғирин шамол тунги сменадагиларнинг жонига тегар, ҳаводан ёғилаётган захардай майда томчилардан нам тортган тупроқ бўл-

са, экскаватор ковшлари, бульдозер сўнгичларига ёпишиб, ишнинг белига тепарди. Шунга қарамай кўнчилик дадил ва чаққон ишларди.

Аста-секин куз билан қиш ўртасидаги жанг кундузга ҳам кўчди. Афтидан, иккинчи томон голиб чиқиб табиатга ўз ҳукмини ўтказаяётганга ўхшайди. Кўпинча осмон қош-қовоғини уйиб, ерга кўз илғамас нарсаларни элагани-элаган. Шамол турган кунлари эса яёв юрганни чархпалак қилгудай қуюн кўтарилар, агрегатлар зирҳи, кабина ойналарига қаноти лат еган калхат сингари келиб урилар, қўйиб берса, учрагани қумалатиб қора унгуллар, хилватликлар сари тикмоқчи бўларди.

Қор ёға бошлади. Теварак ола-кула рангга бўялди. Тепаликлар устида лайлак уядай ихчам қор уюмлари қаққайишиб қолишар, тушга яқин эриб яна қумга сингиб кетардилар.

Худди шундай пайтда қурилишга янги одамлар кела бошлади. Булар мамлакатимизнинг турли бурчакларидан келишарди. Шунинг ўзи ҳам Қизилқумдаги бу муҳим ирригация ишооти қурилишининг бутун дунёга ёйилгани ва аҳамиятидан дарак берарди. «Яхши-яхши»нинг бош қашлашга вақти қолмади. Чунки янги мутахассисларни уй-жой билан таъминлаш, ҳар куни келиб турган машина-машина асбоб-ускуналар, қурилиш материалларини сақлаш учун бостирмалар қурдиришни шахсан ўзи бошқарарди.

У донм ҳарбий гимнастёрка кийиб, белини сербар камар билан танғиб боғлаган ҳолда чаққон командирлардай тутарди ўзини. Аммо лаб устида ингичка ил тортган мўйлови уни худди саҳнага грим қилиб чиққан артистга ўхшатиб турарди. Унда бошлиқларга хос вазминлик мавжуд бўлса ҳам, ҳадеганда учраганига буйруқ қилиш одати йўқ. Ҳамма билан тегнади, салдансалга қаҳ-қаҳ уриб кулади. Идорасидами, трассадами, қаерда бўлмасин, бир нафас тин олганини кўрмайсиз. Қалби энг юксак туйғуларга тўлиб-тошган, бутун фикри зикрига азалдан яратмоқ, барпо қилмоқ, тикламоқ каби эзгу ниятлар ни қуриб олгандай гўё.

Ҳаёт тубсиз ва соҳил денгиздирким, у донм жўш уриб, қайнаб туради. Унинг тўлқинларига бас келганина яшашга муяссар, бардошсиз, сузишдан бош тортиб, ўзини панага олганлар эса фарқ бўлиши муқаррар. «Яхши-яхши»нинг шнори ана шундай. Лекин киши нуқсонсиз бўлмаганидай, ундаги бирдан-бир камчи-

лик — ҳар қандай одамга ҳаддан шониб кетавериши-
лигидир. Бировнинг нуқсонини ўткинчи бир нарсадай
билиб, арзимас ютугидан эса қувонч топаверади. Бу
қувончинини ичида сақлаб қололмайди ҳам. Ким бўлмас-
син юз-кўзи олдида дарров кўкларга кўтараверади.
Бўлмасам, айтиб қўйиб кўнларда Сув ҳўжалиги ми-
нистрлиги юборган портлатиш моддалари, энг зарур
юклар базаларда узоқ қолиб кетганига, станцияларда
туриб қолишига сабабкор бўлаётганлар, катта штраф-
лар тўлашга мажбур қилаётган айбдорлар ҳам ўз ён-
атрофида юрганини кўрмасмиди. Балки буни ҳам вақ-
тинчалик ҳол деб ўйлар.

Мана шуларнинг ҳаммаси тупроқ қазиш ишларининг
муддатидан илгарни бажарилишига анча халал етказ-
моқда. Шунинг учун юқори ташкилотлардан танбеҳ
егани еган. «Танқид — фойдали, унга бардош бериш
керак, — дея уқтирарди доим ўз ходимларига, — ахир
баҳор ҳам ёгингарчиликсиз ўтмайди-ку. Майли мома-
қалдироқ гурилласин, яшилар чақнасин, теваракни
ёгинлар саваласин, барибир, муддат етиб, офтоб ярқ
этиб ўз жамолини намоён қилади-ку! Барча тирик
мавжудот баҳра олади ундан!»

Шундайку-я, лекин ҳаво ёришиб, офтоб жамолини
яширган қора чиммат тезроқ улоқтирилиши керак-да.
Шамол юрмаса, табиат чехрасига табассум югурмаса,
ундай ёгингарчиликдан, ундай момақалдироқдан не
фойда? Танқид танқидлигинча қолаверса — ундан нима
наф?

Область партия комитети бюросида ҳам худди ана
шу ҳақда гап бўлди. «Яхши-яхши»нинг биқин-биқини-
дан ўтиб кетгудай танқидлар бўлди. Бир йил ичида
ўн тўрт миллион кубометр ер қазиш ишлари бажари-
лиши, ўн саккиз минг кубометр бетон, темир-бетон
ётқизилиши, қирққа яқин гидротехника ва инженерлик
иншоотлари фойдаланишига топширилиши керак эди.
Мана йил охирида боряптики, бу ишларнинг ярмиси
ҳам бажарилган эмас. Қишга ҳозирлик кўриш ҳамма
участкаларда орқада. Материаллар ўлда-жўлда қол-
ган. Ҳар бир кишининг руҳий бойлигини юзага чиқара-
диган, ўз куч ва қобилиятларини чамалаб кўришга от-
лантирадиган ҳақиқий меҳнат жўшқинлиги етарли
эмас. Ҳалигача ўзаро муносабатлар яхши йўлга қў-
йилмаган. Бу ҳолда каттакон ўпирилиш юз бериши
мумкин.

«Яхши-яхши» обкомдан инҳоятда эзилиб қайтди.

Кайгди-ю, участкаларнинг етакчи кишилари билан алоҳида-алоҳида гаплашиб олишни маъқул кўрди.

Ёғ тушса ялагудай қилиб поллари ювилган, ёп-ёруг, озода кабинет бир зумда чанг, губорли иш кийимларидаги одамлар билан тўлди. Зангори алвон ёпилган узун столнинг энг бошидан, бошлиққа ёнма-ён Болтаев ўрни олган.

Ташқарида ёгаётган ёмғир шовуллатиб дераза ойналарини ювар, шамол эса осмон қаъридан соғилаётган саноксиз ҳаво оқимини дам у ёққа, дам бу ёққа тортиб қочар, баъзан чилдирма чалгандай дераза ойналарини тарақлатиб қоларди.

— Қани, кимда қандай фикр бор, ўртага ташласин, марҳамат, — деди бошлиқ бюрода бўлган гаплардан қисқа ахборот бериб бўлгач, — ҳеч кимга енгил тутиб бўлмайди. Об-ҳаво кескин ўзгарди. Тупроқ қазиш қийинлашди, участкаларга энг зарур материаллар ҳам вақтида етиб бораётгани йўқ. Шунга қарамай вазиятни тубдан ўзгартиришимиз керак, обкомнинг топшириги шу!

У ниҳоятда чарчаб кетгани учунми, оёқда зўрга турган экан шекилли, сўзини тугатар-тугатмас, креслога ўзини ташлади. Кўзлари ҳам ич-ичига кириб кетган, ҳорғин боқарди.

Бошлиқдан сўнг биринчи бўлиб сўзга чиқувчи бўлмади. Ҳамма ўз ўйига берилиб, сукутга толган, хонада нашла учса эшнитилгудай. Бундай пайтда дабдурустан қўл кўтариб, фикр айтувчилар дарров топила қолмайди. Лекин орқада қолш қанчалик уятли эканлигини ҳамма билар, бунинг олдини олишга қандайдир сабаблар кўндаланг бўлиб турганини ҳис қилиб ўлтиришарди.

Фақат ҳис қилишининг ўзи етмайди. Уни ўртага ташлаш, мунозара кўзгаш лозим. Лекин биринчи бўлиб кимдир бошлаб бериши, калаванинг учини чуваб қўйиши керак-да. Ким? Шунини ўйлаб ҳамма жимгина, сукутга толган. Бундай ҳол кўпинча Ҳошимга қўл келар, элбурундан гапга пархеш бериб юбора қоларди. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, унинг ҳар гапида «буюк ҳалқимиз», «жонажон давлатимиз», «ҳукуматимиз кўрсатмаларига амал қилиб» каби иборалар тез-тез учраб турар, бу одамни яқиндан билмаган киши давлат ишига ниҳоятда содиқ одам деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Унинг бу «хислати» бошлиққа жуда ёқар, минбарга чиқариб қўйиб, бошини сарак-сарак қилганча унинг

сўзларини маъқуллар, илжайр, кулар ва соатлаб тинглашдан ҳам толмасди гўё. Шу билан унга ўзига ишонгандай ишонарди. Ҳақиқат ҳам яхши ишлайди, бошқаларни ҳам яхши ишлашга мажбур эта биледи, деб ўйларди. Шунинг учун қурилишда Ҳошим ҳам қўлидан келган кароматини ишга солар, одамлар билан муомала қилишда дўқ-пўписани энг маъқул усул деб ҳисоблар, кишиларни зир титратгиси келарди. Бу — унинг жисмига ёпишиб олган бир дард эдики, уни даволашнинг эса ҳеч иложи йўқдай. Хуллас, унингча раҳбарлик қилиш учун ҳеч қандай ҳуқуқ чекланмаган.

Ҳозир ҳам ён дафтарига шошиб нималарнидир ёзди-да, ҳеч кимни кутмай:

— Менга сўз беринг,— деди. Фарқи очилган сочларини ётиғи билан силаб атрофдагиларга чиройли қараш ҳам қилиб қўйди. Бу қараш кўпдан бери ҳаммага таниш, айримларнинг кулгисини ҳам қистатарди.— Нимага қурилиш орқада қоляпти? Партия ва ҳукуматимиз сиз билан бизга шундай улкан қурилишни топшириб қўйган экан, хўш, бу ишончни оқлай оляпмизми? Йўқ! Чунки интизом ёмон, интизом. Мен шахсан, чақирилган йиғилишларда, планёркаларда ҳар доим шу ҳақда гапираман. Мана, ўртоқ Дониёров... ўз одамлари билан ўзи чиқишмаяпти.

Гапнинг бошиданоқ у Латифжонга ёпишиб кетди. Бу билан оралари бузилиб, ҳўл ўтиндай тутаб юрганликларини яна бир карра ошқор қилиб қўйди.

Уша комсомол мажлисида бўлган гапдан кейин «Қорағужанак» бригадага итоат қилишдан бутунлай бош тортди. «Қўлингдан келганини қил» дегандай, доим маст юради, агрегат устида овозини борича қўйиб алжираб қўшиқ айтади. Тартибга чақирмоқчи бўлгани эса жиркиб сўкиб ташлайди. Илгари бунақалар босди-босди бўлиб кетарди. Лекин Моҳидил бунга бепарво бўлишни истамади. Бир куни жиғибийрони чиқиб, Дониёровнинг олдида келди-да, масалани кўнданг қўйди. «Ё у турсин бригада-да, ёки мен!» деди, «Қорағужанак»нинг кундан-кунга ҳаддидан ошаётгани Дониёровга ҳам маълум. Ғиди-бидилар жонга тегяпти. Энди ўзидан кўрсин, деди-да, қурилиш бошлиғи номига рапорт ёзиб берди. «Қорағужанак»ни ишдан бўшатаётганини изҳор этди. Бу бориб бош инженернинг қўлига тушди. Лекин Ҳошим томдан тараша тушгандай дўқ-пўписа билан Дониёровни чақириб олди-да, тўппа-тўғри трест бошлигининг ёнига олиб кирди.

— Бу нима деган гап, ўртоқ Раҳимов?— деди у асаби қайнаб,— Доннёров деганимиз корчалонлигини қўядими-йўқми?— Шундан кейин гап нимада эканлигини тушунтирди.

— Гап Доннёровда эмас...— ўз бошлигини ҳимояга олди бирга келган Моҳидил.— Айб Маннопнинг ўзида. Ишга тўғаноқ бўлмоқда. Оғзи бепаравуз...

Бош инженер унга танбеҳ кўзи билан қаради:

— Сиз аралашмай туринг. Қўлга зирапча кирса, олиб ташлайсиз-да, йиринг боғламай даволайсиз. Бир одамга жазо бериш билан бошқаларга ёмон таъсир кўрсатилмаса майли эди. Йўқ, парокандаликка йўл қўймаймиз. Бизда ҳар бир одам қадрли. Ишга тўғаноқ бўлса, тарбиявий ишимиз қаёққа кетади? Бунақада эрта-индин газетага ҳам тушиб қоламиз, хўп денг!

— Яхши-яхши,— бидирлаб кетаётган Ҳошимни тўхтатди бошлиқ, сўнг Доннёровга мурожаат қилди.— Хўш, сиз нима дейсиз, бош инженеримизнинг гапларига қўшилиш керакдир, менимча?

Нафасини ичига ютиб, кўзини мўлтиллаганича жим ўтирган Доннёров елкасини қисиб қўйди:

— Нима ҳам дердим,— вазмин оҳангда гапирди у,— ўйлаб қаранг-а, Тўраевга аллақачонлар жазо бериш керак эди. Шунча вақт аяб келдик. Бошқаларни йўлдан уришга ҳам эътибор бермадик. Энди ёшларнинг ўзлари яхши-ёмонни таниб, тартиб ўрнатмоқчи бўлишганда яна уни ҳимоя қилиш, ҳеч қуюшқонга тўғри келмайди менимча.

Ҳошим қўрслик билан унинг сўзини бўлди:

— Алдаб-сулдаб юрсангиз бошқаларга намуна бўлгудай бола у, хўп денг.

— Қачонгача алдаб-сулдаймиз? Шунча бошга кўтарганимиз етар. Қурилиш болалар боғчаси эмас-ку?— у қўл силтади,— ҳайронман сизга, унақаларнинг эркини ўзига қўйиб бер, истаганича таралла-бедодини қилаверсин, дейсизми? Унақада иш...

— Иш... иш...— такрорлади бош инженер,— интизом ёмон жойда иш унарканми? Аввал одамларингизни ўйланг, коллективнинг шаънини ўйланг.

— Яхши-яхши,— уларни тинчитмоқчи бўлди бошлиқ,— гап талашиш билан бўлмайди. Албатта, тартибсизликни йўқотиш учун курашган яхши. Буни маъқуллаш керак. Лекин ўртоқ Болтаевнинг гапида ҳам жон бор. Бировни ишдан бўшатишдан осон нарса йўқ. Ҳозир

бизга ҳар куни одам келиб турибди. Бу хилдаги келиш-мовчиликларни кўриб нима деб ўйлашлари мумкин?

Моҳидил лабининг бурчида аччиқ жилмайиб қўйган Дониёровга «эҳтиёткорликларини қараинг-а», деган маънода боқди.

— Тўрасвинг қилмишларини...— деди ўз навбатида у ҳам,— ишга маст-аласт чиқишларини кўриб, кўрмасликка солиб юраверинглар, демоқчисизлар-да?

— Масала ундан нозикроқ,— деди бош инженер.— Шундай ҳодисаларнинг юз беришига йўл қўймаслик, одамларни тарбиялаш керак, демоқчиман. Акс ҳолда, ҳаммани бездириб юборамиз.

— Бу гирт расмиятчилик!— деди яна ўзини тутиб қололмаган Латифжон.

Ҳошим Тўғонович муштуми билан столга бир урди. Аммо Латифжон ҳам бўш келгани йўқ, ўрнидан туриб бош инженерга қадалиб қаради.

— Тарбиявий усулингизни ҳам жин урсин, ўйлаб қараинг-а, Тўраев деганимиз ойга чанг соладиган одам. Ундайларни баҳридан ўтамиз. Кечиринг мени, Ҳамро Раҳимович. Мен бош инженеримизнинг бундай усуллари билан келишолмайман.

— Яхши-яхши...

— Келишолмасангиз катта кўча!— тутақиб кетди бош инженер ҳам. Таъби хира бўлган Латифжон зарда билан кабинетдан чиқиб кетди. Лавлагидай қизариб қолган Ҳошим эса оғир жангдан толиққан аскардай, аста эгилиб ўз ўрнига ўтирди.— Бундай одамлар билан ишлаш қийин, жуда қийин, хўп денг, ўртоқ бошлиқ.

— Унга ҳам енгил эмас-да,— деди бошлиқ кутилмаганда Латифжоннинг ёнши олиб. Сўнг папирос чека бошлади.

Болтаев ялт этиб унга қаради.

— Мени ноҳақ санаяисизми?

— Гап ҳақ, ноҳақликда эмас... Лекин қизиққонликка берилиши ёмон нарса...

Моҳидил янги баҳс бошланаётганини кўриб ўзини ортиқча сезди-да, ўрнидан турди.

— Менда юмушингиз йўқми?

— Яхши-яхши, кейин бафуржа гаплашамиз...

Моҳидил кетгандан кейин икки бошлиқ ўртасида қандай гаплар бўлгани номаълум. Ҳар қалай Маннон хусусида чиқарилган участка бошлигининг буйруғи тасдиқланмай қолиб кетди. Ҳошим Дониёровдан бутунлай тескари ўгирилиб олди.

Мана, ҳозир ҳам қурилишнинг оқсаб қолшига фақат Дониёров айбдордай, бош инженер фақат унга ниқталиб туриб гапирарди:

— Манноп қобилнятли бола, хўп денг. У билан ҳет суҳбатда бўлганмисиз? Маънили гапларига огзингиз очилиб қолади. Шекспирни ёддан билади, хўп денг, ўртоқ Дониёров.

— Уқиш бошқа-ю, уқиш бошқа экан, — жавоб қилди Латифжон. — Шекспирни сиз билан биз тушунгандай тушунса-ку майли-я, беш юз йил олдинги замон ҳақидаги фикрларни ҳозирги замонга талқин қилиб гапирарди у.

Ҳошим бундай пайтда сўзини бўлгани ёмон кўрар, ўша заҳотиёқ сийтаб ташларди. Бироқ ҳозир ундай қилмади. Негадир мийиғида кулиб қўйди:

— Мен унинг қобилняти ҳақида гапиряпман, ая шу қобилнятидан ижобий фойдалана билиш керак, — давом этди яна, — агар оқин сувни ўзига қўйиб берсангиз, нималар қилмайди. Тошади, ошади, қирғоқларни ювиб, емириб ташлайди. Борди-ю, унинг жиловини торта билсангиз — хизматингизга тап-тайёр.

— Инсон — сувдан кўра мураккаброқ.

— Фикрингизга қўшиламан, — хурсанд бўлгандай очилиб кулди Болтаев, — аммо биз совет кишиларимизку? Вазифамиз — бир-биримизни қўллаб-қувватлаш, тўғри йўл кўрсатиш! Айбини бўйинига қўёлсангиз ҳар қандай мураккаб хулқ-атворли одамни измингизга солиб олишингиз мумкин, хўп денг. Айбини билган одамга чора кўриш ақлдан эмас.

Латифжон индамади. Фақат хаёлга чўмиб бораётган Моҳидилга қараб қўйди, холос.

— Яна қайтариб айтаман, — давом этди нотик, — ишларнинг сусайиб кетишига энг катта сабаб — ишчилар ўртасидаги интизомга бепарволикдир, мен шундай деб ўйлайман. Бошқа сабаблар бўлса айтинг, марҳамат.

Юмалоққина бир йиғит ўрнидан туриб бош инженерни қувватлай кетди:

— Мен... инженеримизнинг гапларига юз фонз қўшиламан. Жуда ўришли гап. Кейинги даврда ўртоқ Дониёров участкасидаги интизомнинг сусайганлиги тўғрисида бизга сигналлар келмоқда. Бу ёмон, жуда ёмон!

Хирилдоқ овозда ҳаддан кучаниб гапирувчи бу йиғитни Моҳидил яхши танимас, шу трест ходимларидан биридир деб ўйларди. Тўғриси, шундай одамлардан узоқроқ юргани маъқул. Чунки бу хил «кабинет қаҳрамонлари» кўчада сиз билан қадрдон, дўстона муноса-

Батда бўлиб кўринадилару, ишнингиз тушиб олдига келиб қолсангиз, бутунлай бошқача — баландпарвоз гаплар билан қўйнингизни пуч ёнгоққа тўлгазиб, жўната қоладилар. Гал қайтариб кўринг, овозларининг борича бақириб, таъбингизни тирриқ қилишмаса нимаёмиш. Мажлисларда бошлиқларнинг оғзига қараб туришади. У нима деса, шуни қувватлашади. Баъзан тарозининг шайинига қараб гапиришади. Қаёққа босяпти, ўшанга тош бўлиб қўшилиш керак. Виждонларини сотиб бўлса ҳам бошлиқнинг қўлтиғида туришлари керак. Бундайлар кўп жиҳатдан қобилиятсиз, аммо хушомадни ўрнига қўйиш билан ўзларини бир даража юқори кўтариб юрадилар. Вақти келганда раҳбарларини танқид ҳам қилиб қўйишади. Лекин бу ҳам хўжа кўрсинга, холос.

Болтаевнинг трестда худди ана шунақалардан бир-иккита ҳайбаракаллачилари бор эди. У шу ҳайбаракаллачиларга суяниб иш тутарди доим. Дарвоқе, ҳозир ҳам ўша ҳайбаракаллачилардан бири сўзламоқда:

— Тўғри, қиш кириб, ишнинг белига тепаётганини ҳам тан олиш керак,— давом этди у.— Аммо ҳаммамиз коммунистлармиз, коммунистнинг энг яхши фазилати — ҳар қандай ғовни ўртадан улоқтириб ташлай билиш! Борди-ю, уддасидан чиқмасанг, виждонинг ҳаққи, ожизлигининг бўйинингга ол. Менга топширилган вазифани бажариш қўлимдан келмаяпти, ўрнимга бошқасини қўйинглар, де! Сендан ҳеч ким нолимайди. «Эгилган бошни қилич кесмас». Буни айрим ишчиларга тушунтиравериб теза чарчадик. Бунақа одамларга панд-насиҳату гап-сўз кор қилмас экан. Дакки-дашномлар эшитавериб юзи қотиб қолишдан ёмонн йўқ экан...

Одамлар аста-секин жонлашиб, орада ивир-шивир гаплар ўтди. Латифжон индамайгина бошини ҳам қилганича, бутун вазминликни елкасига ортиб, ўзини босиб турарди. Моҳидилнинг унга раҳми келди.

Ҳошим яна ўрnidан турди. Асосий иш қолиб, аллақандай кераксиз, ортиқча нарсалар билан бош қотириб юрганликда Дониёровни айблаб бошлади энди. Шу вақт бир бурчакда қисилибгина ўтирган Хўжаназар ака қаддини аста кўтарди-ю, луқма ташлади:

— Очиқроқ қилиб гапирсангиз бўларди, иним.

— Очиқ гапириш қочмайди, марҳамат... Айни иш қизиган пайтда у кишимни Қаллақулади йўлидан топасиз. Мотоциклда бўзчининг моксидай Амуга чопгани чопган. Ҳар куни аҳвол шу! Ё гапим нотўғрими? Хўп денг, Дониёров, нотўғрими гапим?

— Тўғри!

— Ана, кўрдингларми, ўзи тасдиқлаяпти. Халқ иши бу ёқда қолиб, қанақадир хуфнияки ишлар билан бош қо-тириб юрибди-я. Шу виждонданми?

Ўтирганлар ҳеч нарсага тушунолмади Дониёровга қараб қўйишди.

— Хўш, ўзингиз нима дейсиз?— сўраб қолди Раҳи-мов.

Латифжон елкасини учуриб қўйди-да:

— Гапираверсинлар, мен кейин ...— деди совуққон-лик билан.

— Йўқ, айтиб қолиш керак...— ўрнидан сапчиб тур-ди Хўжаназар ака,— бошқа маҳал индамасдим. Аммо иним, Ҳошимжон, кейинги гапларингизни эшитиб, жо-ғим ҳалқумимга келиб кетди. Энди жим туролмайман. Ахир хуфнияки деганингиз нимаси, отагинам? Бир боё-қиш муҳим масала устида ўлиб-тирилиб юрса-ю... Ях-шимас... Ҳаммасини кўра-била туриб, яна ўзингизни гўлликка соласиз-а!

Болтаев ясама ҳайрат билан унга тикилди.

— Тушунмадим, уста, нимани кўра-била туриб? Очиқроқ айтинг.

— Қуллуқ-э, отагинам!— энсаси қотди чолнинг.— Латифжон бировга зиён-заҳмат етказадиганлардан эмас. Умумий ишга салмоқдор ҳисса қўшсам, деган ниятда юрибди. Бундан хабарингиз бор, йўқ деманг, отагинам, уят бўлади-я...

Бош инженер зўраки кулди:

— Ана холос, ҳали тухматчи ҳам дерсиз мени, уста? Мен ҳеч кимни кўпоровчиликда айблаётганим йўқ. Иккинчидан, агар Латифжон бирор фойдали иш билан шуғулланаётган бўлса, марҳамат, очиқ-ойдин ҳаммага кўрсатиб, маслаҳатлашиб қилсин. Одамовилик ҳам эви билан-да. Асосий вазифа четда қолиб, коллективдан ажраган ҳолда нима қилаётгани бизга номаълум. Бари-бир инобатга ўтмайди у. Якка хўжаликка аллақачон-лар барҳам берилган.

Болтаев бу гапларни кулиб айтаётган бўлса ҳам, ҳар сўздан аччиқ киноя ёғилиб турарди.

Хўжаназар ака ҳам кулди. Лекин у киноясини яши-риб қололмади. Бу— ҳеч ким мендан озор кўрмасин дейдиган хилидаги одам ҳам қизишиб бораётган эди ҳозир.

— Биров янги уйланган инисидан сўрабди:— риво-ятга ўтди Хўжаназар ака,— «қалай, келин яхшими?»

деб. Иниси жавоб қилибдй: «Яхши-ю, ҳадеб пул сўрай-всади-да».

«Шунча пулни нима қиларкан хотининг?»

«Невлай, бирор марта пул бериб кўрсам биламап-да», деб жавоб қилибди инн. Сиз ҳам ўша куёвнинг га-инини қияпсиз-а! Ахир бирор нарсага қизиқсангиз биласиз-да, отагннам. Сизда нуқул талаб қилиш бор, холос. Кишиларнинг турмуши, нима билан машғул, ўйи, хаёли, фикри қизиқтирмайди сизни. Айбга буюрмайсиз, отангиз тенги одамман, гапларимни маслаҳат тариқаси-да қабул қилинг... Сувнинг оқишига қараб иш тутмаган миробнинг кетмони лойда қолади. Маъмурий ходимни ҳам шу миробга ўхшатаман. Экиннинг ривожидан кўз-қулоқ бўлиб турмадингми, тамом, ҳосилиннга барака кирмайди. Мана, қиш келяпти қиличини қайраб. Қим юпун, ким калонтаёқ... Ишчидан иш сўраш билан бир-га унинг ҳолидан бохабар бўлиб туришда ҳам ҳикмат кўп, отагннам! Хазина — гойибдан келмас, деб бежиз айтмаганлар!

Болтаев ичидан кўпириб келаётган жаҳлини бәсиб қололмади:

— Менга мураббийлик керак эмас, хўн денг!

Бу жавоб ҳамма қатори боядан бери гап қасрга бо-риб тарқалишнинг сабрсизлик билан кутаётган Раҳимов-гача мулзам қилди. У ўрнидан туриб, бу ерда ҳеч қан-дай гаразгүй гапларга ўрин бўлмаслигини, ҳар ким ўз фикрини очиқ-ойдин айтиши, аммо қуюшқондан чиқиб кетмаслигини уқтирди.

Болтаев эса унга парво қилмай чолни узиб-узиб олишда давом этди. Нечундирки, оддийгина бир ишчи, кимсан, бош ижнерга ақл ўргатишга ҳад қилади...

Бироқ чолнинг тарафини олувчилар ҳам чиқиб қол-ди-ю, Ҳошим гапга қўноқ берди.

— Ёши улуғ кишини ҳурмат қила билишни барвақт унутиб қўйибсиз,— деди Дониёров тутақиб,— бир хоки-сор кишига шунча дашномми?

— Яхши-яхши ўртоқлар,— тартибга чақирмоқчи бўлди яна бошлиқ,— асосий масаладан четга чиқманг-лар... Бу ерга умумий иш юзасидан йиғилганмиз, шунн ишутманглар.

Дониёров томоқ қириб олди-да, вазмин оҳангга ўтиб, участкадаги ҳамон судралнишга сабаб бўлаётган асосий тўсқинликларни неботлай бошлади.

Ҳақиқатдан ҳам трассада тартибсизликлар кўп эди. Кўчма ремонт устахоналари ҳалигача йўлга қўйилма-

ган. Асосий иш қолиб, агрегатларни ўзинг ремонт қилиб юрасан.

Бир куни Музаффар оддий пластмассадан қилинган қолодка узилиб кетгани учун бутун бир смена вақтини бекор ўтказибди.

— Шунинг реставрация қилиб олмасам бўлмайди,— деди у.— Шу нарчасиз бутун бир агрегат ҳаракатдан тўхтаб қолди-я.

— Ҳайронман,— деди қиз унга тикилиб туриб,— бунинг тайёрини топиш эскини тузатишдан кўра осонроқ-ку, мунча қийналмасангиз?

— Қаёқдан топаман?— жавоб қилди йигит,— ҳамма бало шундаки, бизда шунақа энг оддий запас қисмлар ҳам топилмайди. Янгисини сотиб олиш учун Туркманистонга бориб келишим керак.

— Нега Туркманистонга бориб келаркансиз? Бунақа нарсалар билан ўзимизникилар таъминлашларин керак эмасми?

Музаффар кифт қоқди:

— Ўзимизникилар деб кимни айтяпсиз? Таъминот бўлиминими, ё бош ишжериними? Улар кимга нима зарур эканлигини ҳам билишмайди. Айтган билан тўшунмайди ҳам. Утган ҳафта, хабарингиз йўқ, Гулхайри бир детални туркманистонлик қурувчилардан топиб келибди.

Моҳидилнинг жаҳли чиқиб участка бошлиғига бориб айтди. Дониёров учун ҳам бу гаплар янгилик эмас экан.

— Мендан табиати оғир одам йўқ эди,— деди у хотиржамлик билан,— худди мана шунақа масалалар устида олишавериб қизиққон бўлиб кетганман. Уйлаб қаранг-а, бошлиқлар мени кўргани кўзи қолмаяпти борган сари.

Хуллас, запас қисмлар анқонинг уруғидай гап эмиш. Бошлиқлар учун «Узсельхозтехника» деган ташкилотдан запас қисм ундириш игна билан қудуқ қазишдай гап эмиш. Бундан кўра ўша Гулхайри сингари чакана нархда сотиб олиш осонроқ эмиш...

Дониёров ана шундай етишмовчиликлар, қурилишнинг жадал кетишига тўсқинлик қилаётган барча камчиликларни тўкиб солаверди. Бунга шубҳасиз биринчи галда трест бошлиғи жавоб қилиши, шундай камчиликлар қачон барҳам ейинши тўғрисида гапириши керак эди.

У талабларини тахлаб ташлаётган Дониёровга қараб-қараб қўйганича стол устидаги календарь варақа-

ларига нималарнидир ёзиб, тагига чизик тортиб қўярди. Сўзлаш навбати етганда гапни болишдан бошлади.

У ҳам икки кунда бир махсус идораларга борар, ҳозиргина Латифжон талаб қилган нарсаларни рўкач қилиб, маъмурий ходимлар билан типпа-тик олишар, тортишар эмиш. Бунақада кимга ёмон кўринмайсан, кимдан жанжалкаш деган ном олмайсан. Кунига қанча-қанча қоғозлар ёзилади, муҳирлар босилади, йиғилишлар, кенгашлар ўтказилади-да, яна ҳаммаси галадон ичига тиқиб қўйилаверади. Ҳамма ёққа қоғоз керак. Қоғозга ишонч бору, сенга ишонч йўқ. Уша қоғозларни ундиршидан кўра қийин нарса бўлмаса керак. Ундирганингдан кейин мақсадингни амалга ошириш учун яна кутишинг керак. Кута-кута асабларинг қўзғаб, жиғибийрон бўласан киши. Талабларингнинг ўндан бири қондирилса ҳам майли, шунга минг шукур қиласан. Қолганига эса умид боғлаб юраверасан. Умид хўп яхши нарса-да. Бир кун лоп этиб рўёбга чиқиб қолар, дейиш билан кўнглинг тўлиб юраверади.

Бошлиқ ҳам нима қилсин, ахир? Ана шундай ваъдаларга ишониш билан кўнглини тўлдириб юрибди-да. Бошқа чора йўқ.

Дониёров бу хил гапларни бош инженердан ҳам эшитган, ҳар эшитганда афсус еса-да, вазият уни яна айтишга мажбур қиларди. Ҳаётда учраб турадиган мана шу хил айрим маразликлар қачон йўқоларкин? Бунақада олга бориб бўладими ахир! У яна сўз сўради:

— Уртоқ бошлиқ,— дея маъюс оҳангда давом этди:— бу ерда менинг айрим «хуфияки» ишларим тўғрисида гап бўлди. Уртоқлар ҳар хил шубҳага бормасликларни учун шу ишларимнинг кимга дахлдорлигини айтиб қўйсам. Асли бундан бош инженернинг хабари бор...

— Бу йиғилишга нима алоқаси бор унинг?— луқма ташлади Ҳошим.

— Яхши-яхши, агар умумий ишга фойдаси тегадиган бўлса, гапираверинг, ўртоқ Дониёров!

— Менда бирор қўпоровчиликка дахлдор махфий иш билан шуғилланиш бўлмаслигига ўзингиз ҳам ишонсангиз керак. Менинг қўлимдан келмайди, ўйлаб қаранг-а! Уртоқ Болтаев мени сал бўлмаса жосуслар қаторига қўшиб қўяй деди. Ўзингиз кўриб турибсиз, мен жосулга ўхшайманми?

Ҳамма кулди. Ҳамро Нажимович ўтирганларни тартибга чақириб, Латифжонни сўзида давом этишга ундади:

— Яхши-яхши... Марҳамат, бир бошдан тушунтира-
веринг.

...Моҳидил участка бошлигининг ишга кеч келиб,
эрта кетиб қолишдан ҳайрон бўлиб юрарди. Бир куни
Зубайда унга: «Мана шу одамда бир гап бор-да, опа,
қачон қараманг, хаёлга кўмилиб юради, бирорта роман-
пўмон ёзмаётганмикин?» деган эди. Моҳидил унинг гапи-
га қулиб қўйди-ю, аммо ўзи Латифжонга илгаригидан
ҳам кўра кўпроқ қизиқиб қарайдиган бўлди. Дам олиш
қунларининг бирида Туябулоққа ҳаммомга борди-ю,
тасодифан у билан учрашиб қолди. Латифжон қўярда-
қўймай ўзи турган ҳовлига таклиф қилди.

Ҳовли эгалари экиндан бўшаган томорқаларини
унинг ихтиёрига топшириб қўйинган экан. Худди ана
шу ерда Латифжоннинг ҳақиқий тажриба станцияси
бунёдга келибди.

Майда бетон плиталар билан дамбалари мустаҳкам-
ланган канал макети. Макетнинг айрим жойлари зина-
зина шаклида, айрим жойлар ровон, бир текисда, ай-
рим жойлар эса бетонсиз қурилган. Қатор темир бочка-
лар тўла қаҳрабo ранг сув. Бу сувларни Латифжон мо-
тоциклда атайин Амудан ташиб келар, ҳар куни бўша-
ган бочкаларни ҳар куни тўлдириб қўяр экан.

Моҳидилнинг ҳеч балога тушунмай ҳайрон бўлиб
турганини кўрган Латифжон уни макетлар ёнига яқин-
роқ бошлаб келди. Шундан кейин ўзини ариқча тенги
каналчалар эмас, балки тўлиб оқаётган улкап канал,
мустаҳкам котлованлар, шлюзлар қирғоғида юргандай
ҳис қила бошлади.

«Бош тўғон»да турган Латифжон бочкаларни бирма-
бир ағдараркан, каналда тўлиб оққан сув қирғоқларга
урилар, бешик-бешик тўлқинлар билан гувиллаб оқар,
тўғонларнинг бетон тароқлари орасида кучли шалола-
лар ҳосил қилиб, ўйноқларди.

Сув бетонли дамбаларга урилиб ўтгандан сўнг қоқ-
қуруқ қум билан шиббаланган оддий дамбаларга ет-
ганда шаштидан қайтди-да, аста лимиллаб оқа бошла-
ди.

— Бунинг ҳамма ёғи қум-ку, сувни ютиб кетмайди-
ми?— сўради ҳамон ҳайратда турган Моҳидил.

— Ҳамма гап шунда-да,— деди Латифжон севинчи-
ни яширолмай,— нақ уч ярим ойдан бери шундай таж-
риба ўтказаман. Натижасини дафтар-дафтар қилиб
ёзиб ҳам қўйганман.

— Тушунолмадим. Канал дамбаларини бетошлашдан воз кечин керак демоқчимисиз?

— Бошдан-оёқ бетонсиз қурилишининг тарафдориман. Мана, ўйлаб қаранг-а, ҳозир сувнинг бетонлангач жойларда нақадар потинч оққанини кўрдингиз. Бетонсиз жойларга етгандагина сув тинчиди. Бу билан тез тинади, ҳам. Хўш, тингач, унинг лойқаси қаёққа кетади? Ўйлаб кўринг-а!

Моҳидилнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Тўхтаг, — деди у шошиб, — тинган сувнинг лойи қумга қапишиб кетади демоқчисиз-да?

— Лой эмас, балчиқ, Моҳидилхон, балчиқ. Аму суви тинч оққан пайтда йил фаслига қараб, ҳар кубометрига олти килограммдан ўн икки килограммгача балчиқ қолдиради. У бир ярим метргача қум ичига сиғиб, капалнинг остию, қирғоқларини бетондай мустаҳкамлаб ташлайди. Узингизга маълумки, Қизилқумнинг ҳар кубометр тупроғида уч процентгача гипс бор. Шунинг балчиқ билан қўшилиб ҳақиқий бетонга айланади қолади, ўйлаб қаранг-а! — Доһиёров икки огиз гап билан ўз мақсадини батафсил тушуштириб қўя қолди.

— Демак, бетон заводига ҳам ҳожат қолмас экан-да? — сўради Моҳидил бир зум хаёлга ботиб.

Латифжон бошини сарак-сарак қилди.

— Йўқ, унчаликка бормайлик. Тўғонлар, котлованлар учун, сувни тез оқизин зарур бўлган жойлар учун бетон керак. Бусиз сув қирғоқларини емириб, ўпириб юборини мумкин. Аммо асосий лойиҳада кўрсатилгандай, бошдан-оёқ каналнинг остию устига бетон ишлатишга ҳожат йўқ. Ундай қилиш ортиқча харажат, ортиқча меҳнатдан бошқа нарса эмас, ўйлаб қаранг-а!

— Бунинг устига қурилиш муддатининг узайганини айтмайсизми, — бехтнёр уни қувватлаб юборди Моҳидил.

— Балли, балли, Моҳидил, ҳаммасига тушунибсиз, — Латифжоннинг кўзлари яшнаб кетди яна. — Мана шунақа таклифлар ҳисобига қурилиш муддатини бемаъл қисқартириш мумкин.

Моҳидил ўз елкасида унинг қўллари турганини ҳам сезмай тикилиб қолди.

— Шунча гапларингиз бор экан, нимага ичингизда сақлаб юрибсиз? Бунинг рўёбга чиқариш керак. Ахир бу билан миллионлаб давлат маблағини кўкка соғуриланидан асраб қоламиз-ку? Менимча, баҳоси йўқ идеяга қўл

урибсиз. Тезроқ ёруғлиққа олиб чиқинг уни. Офтоб есини. Бўлмаса моғорлаб қолади.

Латифжон хомуш торгди.

— Бунақа гаплар ҳаммага ҳам ёқавермас экан,— бирдан терс ўгирилиб олди у,— одамларнинг қўлида муҳр босилиб, тасдиқлаб қўйилган қўллашмалар бор. Уни бузишга ҳамма ҳам ҳад қилавермайди, ўйлаб қараи-а, менга ишонинди ҳам дейлик, мени қувватлашди ҳам дейлик. Хўш, бунақа нарса дарров амалга ошиб кетаверармиди.— У тажаиғ ҳолда қўл силтаб қўйди.

— Вақтингизни аяйсизми?

— Вақт...— Латифжон бурничи жийриб, аламли кулди,— анови сафар ишдан совиб қолибсиз деб таъна қилгандай бўлувдингиз. Бу сафар... Йўқ, мен сиздан гина қилаётганим йўқ. Сиз ҳақсиз. Қурилишга янги келган чоғларим менинг ҳам юрагимда ўт чақнардн. Шу ўт ҳарорати билан ёниб турардим. Кўп йиллик орзуларим шу даргоҳда рўёбга чиқишига ишонгандим. Локигини қирда гиёҳ ёмғир билан тирик, шоир илҳом билан, биздақа илмий ишга ҳавасманд кишилар эса... бировларнинг қўллаб-қувватлашига муҳтожмиз.

Моҳидил фикрга толди.

— Бундай ишлар билан бош ишженер муовини шуғуллашши керакми?

— Ҳа, Фулом ака асосан... Аммо гап унда эмас. Фулом ака мулоҳазали одам. Бошлиғининг руҳи-раъйига қараб иш тутади. Аслида-ку... Аслида унинг ҳам қўлоёғини боғлаб қўйинган.

— Бу ишларингиздан воқиф қилганмидингиз уни?

— Билади. Бироқ бошлиғининг чизган чизигдан чиқолмайди демоқчиман. Унинг ўзига қўйиб берилса-ку... унинг ҳам шу қурилиш ҳаётини бир қадар ўзгартириб кўборгудай ажойиб ғоялари бор. Шу ғоясини бош ишженерга айтиб кўрган экан. Оғзидан чиқмай, бўғзига урибди. Шундан бери лом-мим дейишга ҳайиқадн боқини.

— Сиз ҳадеб Болтаевни қоралайверманг, мени хафа қилиб қўясиз. Ҳошимжон, биринчидан, менинг жопажон дугонамнинг турмуш ўртоғи, иккинчидан, ўз акамдай кўраман уни.

— Узр, узр, Моҳидил, хатога айб йўқ. Сизни ўзимга яқин тутиб, дардимни айта қолибман. Бирор қариндошлик жойингиз борми?

— Қариндошдан яқинроқ,— деди Моҳидил,— мени шу қурилишга бошлаб келган одам.

— Катта иш қилибди.

— Кинояларингиз ўринсиз.

— Мен ҳам у билан беш йил бирга ўқиганман. Сиздан кўра яхшироқ билар эканман бўлмасам.

— Унда қадрдон дўст экансизлар. Наҳотки, тил топишиб кетиш шунчалик қийин бўлса?

— Тил топишиб эмиш... Ростдан ҳам акангиз эканлигига ишонапман энди.

— Нима, шубҳангиз борми?

— Йўғ-э, шубҳа қилиб ўлибманми! Шунчаки айтдим қўйдим-да.

Улар бир-бирларига тикилиш билан ким нима ҳақда ўйлаётганини кўзларидан уқиб олаётгандай эдилар.

— Гапиринг,— деди Моҳидил.— Гапнинг учини чувдингизми, давом этинг, ҳар қалай, мен акамнинг феълини яхшироқ билиб олсам, фойдаси тегиб қолармиди деб ўйлаяпман.

— Акангизнинг феълига тил тегизгим йўқ. Аммо дўстлигимиз қанчаликка борганини айтмоқчиман. Мана шу сиз кўрган масалани биринчи бўлиб унга етказгандим, фикримни қувватлармикин деган умидда эдим. Аммо шунча ялиниб-ёлворишимга қарамай, дурустроқ қулоқ солгиси ҳам келмади. Охири қаттиқ тортишиб қолдик. Шундан бери гапимиз гапимизга қовушмайди.

Моҳидил Ҳошимжоннинг худди шу одамдан огоҳ бўлиб юришлик ҳақида уқтирганини эслади. Ким ҳақ, ким ноҳақ билмай қолди энди. Ҳар қалай, Дониёров билан шунча бирга ишлаб юриб ҳеч ёмонлик сезгани йўқ ҳозиргача. Қайтага...

— Болтаев яккаю ягона арбоб эмас-ку!— деб юборди у бирдан.

— Тўғри. Шунинг учун министирликка ёзиб юборгандим ҳаммасини. Айланиб келиб яна шунинг қўлига тушибди. Чақириб олиб, панду насихат қилди менга Хуллас, янглик унинг ашаддий душмани экан. Бошлойиҳада нима кўрсатилган бўлса, шуни қиласан, ундан заррача четга чиқишга ҳаққинг йўқ, деган гапни қилди.

— Мурожаат этадиган жой каммиди? Мен ўрнингизда бўлсам Марказий Комитетга ёзардим. Қойил-э, эркак киши бўла туриб...

У «бундан кўра юбка кийиб олинг» деб чимчилаб олмоқчиди-ю, қандайдир ички огоҳлантирувчи куч бунга йўл қўймади.

Шундан бери бир ойча вақт ўтди. Дониёровда андак ўзгариш юз берди. Гап келганда бош инженерга ҳам аччиқ-аччиқ гапириб, ичнда ҳеч нарса яшириб қолмаёт-

ганнини Моҳидил сеза бошлади. Ҳозир ҳам йиғилиш баҳона, уни узиб-узиб олмоқда.

Латифжоннинг қаттиқ-қаттиқ гапириши Моҳидилнинг хаёлини бўлиб юборди.

— Ўртоқ Болтаев эрта-индин ҳақида ҳам ўйлаши керак. Қолаверса, умуман, қурилишларнинг истиқболини ўйлашимиз керак. Болтаевнинг тутган йўлига келганда — у дим-дим ўйинига ўхшайди. Шовқинсиз, тинч ишлайверса-ю, план оширилиб бажарилса, бас. Тўғри, ёшларни тарбиялаш ҳақида писанда қилишида жон бор. Лекин алдаб-сулдаб, силаб-сийпаб эмас, балки меҳнатга ижодий ёндашиш борасида тарбиялаш керак. Мен шундай деб ўйлайман. Бизда бунга йўл борми? Йўқ! Ижодий ишлар учун барча дарвозалар беркитиб қўйилган. Ҳамма иллат ана шунда. Бу иллат йўқолмасакан, қурилишнинг жадаллашиб кетиши ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

Болтаевнинг юзларидан қони қочиб, лабини беўхшов қийшайтирди-да, ўрнидан турди:

— Ҳурматли нотик, қайси ижодий ишларга йўл қўймаганимга изоҳ бериб ўтсангиз,— деди у «нотик» сўзига алоҳида урғу бериб,— агар ўзингизнинг ҳалиги...

— Фақат ўзимнинггина эмас, балки Гулом аканинг бош лойиҳага киритаётган қимматли янгиликлари шу чоққача инobatга ўтмай, бир бурчакда қолиб, чириб кетаётганини кўзда тутмоқдаман.

Ҳошим бошлиқнинг столи ёнидаги қўнғироқ тугмасини босган эди, қўшни хонадан секретарь қиз эшик орқали бош суқди.

— Гулом акани чақиринг,— буйруқ қилди бош инженер.

Гулом ака тиканак соқолли иягини олдинга чўзиб, бир оз мункайган ҳолда кириб келди. Озгинлигидан эндидаги мошранг пиджагининг икки бари осилиб ҳалпиллаб турар, кўзойнаги эса бурнининг учгинасига тушган эди.

— Қурилиш лойиҳасига қандай қимматли янгиликлар киритганингизни билмоқчимиз,— бош инженер уни силтаб ташлагандай, дағал оҳанг билан сўради.

Кириб келувчи, аввалига, ҳеч нарсага тушунмай, дам бошлиққа, дам Болтаевга тикилиб турди-да, кейин елкасини қисди.

— Айтинг, Гулом ака,— деди мулойимлик билан Латифжон,— ҳаммасини тўкиб солишга вақт етди.

Лекин Гулом ака индамай тураверди.

— Қани, айтнинг,— ҳамон турқини бузмай хўмрайиб турарди бош инженер.

Ғулом ака яна елкасини қисди-да, ҳазин овозда тутти-либ гапирди:

— Нима дердим, айтадиганим йўқ...

Моҳидил унинг овозини биринчи бор эшитиши эди.

— Сизга жавоб бўлмасам,— Ғулом ака чиқиб кетганидан кейин бош инженер яна Латифжонга юзланди.— Бемулоҳазаликнинг оқибати мана шундай бўлади, ўртоқ. Номерингиз ўтмади шекилли, хўп денг!

Латифжон ҳақиқатан ҳам бемулоҳазаликка борганлигини сезиб, қип-қизариб кетди-ю, нафасини ичига ютди.

— Хўп, бунинг учун узр,— деди анчадан кейин. Унинг овозида бояги шиддатлиликдан асар ҳам қолмаган эди.

Шундан кейинги гаплар Моҳидилнинг қулоғига кирмай қолди. Чунки яна хаёлини Латифжоннинг ўша макетлари эгаллай бошлади. Ўзида эса шу Латифжон, Ғулом ака сингари бирор ижодий иш устида бош қотириб, шу ерда ҳам кўрган-билган чалкашликларни барта-раф қилиш борасида бирор жиддийроқ таклиф ўйлаб топиш ҳаваси уйғонмоқда эди. Бироқ, қўлидан келармикин?!

II

Трест бошлиғи шунчаки маслаҳатлашиб олиш тариқасида ўтказмоқчи бўлган кичкина йиғини нақ уч ярим соат вақтни эгаллайди, деб ўйламаган эди. Лекин ёмон бўлмади. Кўп масалаларни келишиб олдилар.

Участкаларнинг етакчи ходимлари билан бот-бот худди шундай суҳбатлар уюштириб туриш фойдадан холи эмас экан. Мана, ўзига маълум бўлмаган анча-мунча гаплардан хабар топди. Аллақачон шундай қилиш керак эди. Болтаевга ишониб, участкаларнинг йиғинлишларида кам бўлар, кишиларнинг юрагида нима бор, ишни қай йўсинда олиб бориш учун қандай янги фикрлар туғилияпти — хуллас, буларнинг ҳаммасидан олисда юрар экан. Йўқ, бошлиқ иложи борича омманинг орасига ичкарироқ кириши, улар билан ҳамжиҳат бўлишни лозим.

Мана бугунги гаплар умумий мақсад йўлида кишиларда зўр интилиш ҳукмронлигини яна бир марта исботлаб берди.

...Ҳамма тарқаларкан, кабинетдан энг охирида чиқиб келаётган Латифжоннинг елкасига аста Болтаевнинг қўли тушди.

— Сен қол, кейин ўзим машинада олиб бориб қўяман,— деди у бирданга сенлашга ўтиб,— бафуржа гаплашиб олишга тўғри келади.

— Мотоциклин бор... Моҳидилни бирга олиб кетишим керак.

— Хўжаназар ака биладик-ку, миннишни? Уша олиб кета қолсин, хўп де!— Сўнг секретарни чақириб, Латифжоннинг бу ерда қолишлиги ҳақида Хўжаназар ака билан Моҳидилга айтиб қўйишни буюрди.

— Хўп, де, дўстим,— деди Ҳошим яна унинг елкасига қоқиб қўйиб,— иш юзасидан қанча тортишиб олишмайлик, ишдан кейин яна эски дўстлигимизча қолишимиз керак. Хизматни шахсий муносабатларга аралаштириш инсофдан эмас, нима дейсан, хўп де.

Дошнёров бирпас индамай турди-да, кейин унинг кабинети томон юрди.

Бош инженернинг кабинети ҳам кенггина, трест бошлигишикидан қолишмас, фақат фарқи шуки, қизил духоба алвон ёпилган «Т» шаклидаги узун стол ёнларига стул эмас, креслолар терилган. Чинни товоқда чойнақ, чойнақ атрофига эса бир хилда чиройли майда пиёла-лар тўнтариб қўйилган.

Ҳошимжон юқорига ўтиб, ўз ўрингамас, балки Латифжонга қарама-қарши ўтирди.

— Биласанми,— деди у икки қўлини стол устига узала қўйганича,— айниқса, кейинги пайтларда муносабатларимиз юзини қор босиб қоляпти, музлаш бору, эришдан дарак йўқ, хўп де...

Латифжон орқага — кресло суянчигига ўзини ташлаб, илтифотсизлик билан жилмайди.

— Яна қувлик қиляпсан-а!— деди у ҳам сенсирашга ўтиб,— эсингда бўлса, бу гапни бундан икки ой бурун ўзим сенга айтгандим. Ушанда мени менсимай тескари ўгирилдинг, кетавердинг. Тананга бир ўйлаб кўрдингми, муносабатларимизнинг бузилишига ким айбдор? Узингнинг манманлигинг, қайсарлигинг эмасми, Ҳошим?

— Қўйсанг-чи, бу гапларни,— Ҳошим очилиб кулди-ю, лекин бу кулгиси қалбаки чиқаётганлигини ўзи ҳам сезиб қизара бошлади.— Яна уришиб қоламиз худди. Яхшиси, хўп дегин-да, бир бошдан ўша кашфиётингни тушунтириб бер.

У яна «кашфиёт» сўзига ургу берди.

«Ҳа, яна ўзингни гўлликка соляпсан,— деб ўйлади Дониёров,— ҳеч нарсадан хабарнинг йўқдай. Ҳаммасини эшитгансан. Энди мени ёш бола фаҳмлаб, қўлимга лўрозқанд тутқазмоқчи бўляпсанми? Йўқ, оғайни, ичингни нима кемираётганини сезиб турибман. Майли, гапириб берай, итасанг, ўн марталаб, юз марталаб, минг марталаб гапиршига ҳам тайёрман!»

Дониёров энгашди-да, бармоқлари билан стол устига ҳар хил чизиқлар тортиб бор фикрини баён қила бошлади. У шундай берилиб сўзлар эдики, ҳозиргина пешанаси ва кўз атрофларига чизиқ тортган ажинлар тахи ҳам аста ёйила бошлади. Ҳошим суҳбатдошининг қалбидаги фикрларини биринчи бор берилиб тинглаётгандай ўтирар, аҳён-аҳён савол ҳам ташлаб қўярди. Аммо ички дунёсида ғайрлик ҳисси куртак отиб, барг ёзаётганидан ўзи ҳам ўнғайсизланар, ҳадиксирар, бошқача жўшқинлик билан сўзлаётган Латифжонга бу сирни сездирмасликка уринарди.

— Буни ўзим учун, шон-шухрат орттириш учун қилаётганим йўқ,— давом этди Дониёров,— балки мана шу қурилишнинг осон ва тез битишини кўзлаяпман. Сен буни бош инженер сифатида қўллаб-қувватларсан, ёрдам берарсан, балки ўзинг бош бўларсан дегандим. Унинг ўрнига... Ҳа, қўй-э!.. Ушанда ўзинг кимсану, тақлифнинг нима бўларди дегандай жеркиб ташладиңг, уришиб қолдик. Мана энди ҳаммасини бошдан-оёқ қайта гапиртириб ўтирибсан.

Ҳошим ўрнидан туриб папирос чекиб олди. Латифжон эса муддатдан фойдаланиб, бош инженернинг бўлак камчиликларини ҳам очиб ташлашга жазм қилди. Албатта, дўст сифатида. Дўст — дўстнинг ойнаси, дейдилар-ку. Унинг камчиликларини энг яқин кишиси айтмаса, ким айтади ахир.

Болтаев қурилишда ўзини яккаю ягона арбоб қилиб кўрсатади. Унинг измидан чиқишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Одамлар билан муомала қилишини-ку, аста қўяверасиз. Ҳеч кимнинг ёши ва обрўсини ҳам юз-хотир қилмай истаган жойда қўполлик билан шарт-шурт дилини сиёҳ қилиб кетаверади. Кимга керак бунақа ҳукмронлик усули. Агар одамлар унинг шу нуқсонини очиб ташламаётган бўлсалар, бу фақат ҳайнқаётганликлари ёқмаъмурий ходим билан муносабатлари бузилиб қолишидан қўрқаётганликлари учун эмас, балки бошлиқни расмий жиҳатдан ҳурматини сақлаш, обрўсига путур

етказмасликдан, холос. Наҳотки, буни унинг ўзи тушун-
маса. Бунақада киши узоққа бормайди-ку. Қайтага, бо-
ра-бора сўққабоддай ёлғизланиб қолиши турган гап.
Кимга ишонади у? Министрликда хизмат қилаётган ака-
сигами? Катта гапиришлари ҳам ўшанга орқа қилиб
бўлса керак-да.

Латифжоннинг эҳтирос билан огоҳлантиришлари
унинг дилига сокин ғулғула шарпасини тўка бошлади.
Дўстининг гапларини у ўзича тушунди. «Бу ҳам жанг
эълон қилиш учун берилган сигналмикин,— деб ўйлади
у.— Мен билан яхши чиқишсанг чиқишдинг, бўлмаса
ҳаммани сенга қарши қўйиб, тумшугингдан илинтира-
ман, демоқчимикин? Ҳар қалай, эҳтиёт бўлган маъқул.
Акс ҳолда, бу ихтилофчининг қўлидан ҳар нима келади.
Томиримга болта уриб ўрнимни эгаллаш пайданмасми-
кин? Йўқ, чучварани хом санабсан, бола, мен ҳам бўш
келадиганлардан эмасман. Менга мушт кўтаришингдан
олдин ўзингнинг қаншарингга тушириб қолмайин та-
гин!»

Ҳошим шундай деб ўйлади-ю, аммо унга сир бош
бермади. Гўё Латифжоннинг маслаҳатомиз гаплари ост-
тида ўзини эриб кетгандай қилиб кўрсатди.

— Қўй, оғайни,— деди у тажангланганлигини яши-
ролмай,— мен ҳам ёш бола эмасман-ку. Ҳаммасига ту-
шунаман. Аммо мана бу саҳро одамни шунақа дағал
лаштириб қўяркан. Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг
ҳам қўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кўтаролмайсан.
Институтда сендан ювош бола йўқ эди. Мана энди сал-
дан-салга асабинг қўзғайди, хўп дегин! Мен ҳам шун-
дай. Агар кишиларга баъзи-баъзида пўписа қилиб қўй-
сам, буни сен ўзингга олмаслигинг керак. Раҳбарлик
қилишнинг ўзига хос шунақа усуллари бўлади-да. Бо-
шингга тушмаган — билмайсан.

Латифжон мийиғида кулиб қўйди: «Гўдаксан-да,
гўдаксан!— деди ичида.— Гапларингдан латта иси кела-
ди-я! Раҳбарлик қилишнинг ўзига хос усули эмиш. Сен-
дақа донадан ўргилдим-ку. Ҳақиқий раҳбарликни бил-
мас экансан!»

Ҳошим суҳбатдошининг фикрини сезгандай яна
гапга оройиш беришга ошиқди:

— Ке, майли, гап бошқа ёққа бурилиб кетяпти. Ҳа-
лиги кашфиётинг масаласига келайлик. Тўғрисики
айтганда, ақл-заковатингга қойилман, оғайни. Бу такли-
финг мушкулимизни осон қилади, хўп де!

Бош инженер уни бирдан кўкка кўтара бошлади.

Таклифи бўйича қанча кубометр бетон тежалиб, қанча давлат пули жамғарилиб қолишини ҳам ҳисоблаб чиқди. Унинг гаплари нақадар таъсирли, шу билан бирга ҳаяжонли ҳам эди. Аммо бу ҳолат узоқ давом этмади.

— Шундайку-я,— деди у.— Масаланинг бошқа томонини унутиб қўяяпсан шекилли, дўстим. Бу таклифнинг менга маъқул бўлгани билан, бошқаларга дарров ёқиб тушади деб ўйлайсанми? Мен министрликдагиларни, бош лойиҳанинг асосий авторларини кўзда тутаяпман. Бунинг устига бош лойиҳа юзта чийриқдан ўтиб тасдиқлаб қўйилган. Шундай экан, тасодифан дунёга келган кичкина бир янгиликка қулоқ бериш учун кимнинг вақти бор? Бунинг устига шу янгиликнинг кичкина исбот талаб қилмайди. Исботларнинг билан бир кун уни, бир кун буни ишонтиришинг керак. У ёққа югур, бу ёққа югур билан вақтнинг ўтади-ю, қайтиб келганинда қарабсанки, канал битиб, ишга тушиб кетибди. Мен бу ёғини ўйлаяпман. Бизни эса қурилишнинг бугунги тақдирини қизиқтиради. Тезроқ қолақликдан чиқиб олишимиз керак. Сен ҳам участканинг янги изга солиб юборишни ўйлашинг керак. Бунинг ўрнига фақат ўша ўй-хаёлинг билан банд бўлиб қолгансан. Ахир мен бош инженер бўлганимдан кейин ишга давлат нуқтан назаридан қарашим керакми ё йўқми? Буни ҳам тушуна-да, оғайни!

— Хуллас, меннинг айтганимни қилу, ортиқча машамшаларингни йиғиштириб қўй, демоқчисан-да? Ахир бу таклифим қурилишни фақат қолақликдан чиқарибгина қўймай, жадаллаб кетишига ҳам йўл очиб беради-ку! Шунингдек, коллективнинг қуриш, яратишга бўлган иштиёқини ошириб юборади. Оддийгина мутахассиснинг бажараётган кундалик ишида ҳам фан ёрдамга келиши мумкинлигига ишонч ҳосил қилади. Ўйлаб қара-я, ахир одамларда илмга ҳавас уйғонса, марказий лабораториялар, эксперимент тажриба участкалардагина эмас, мана шу биёбон қўйнида ҳам ҳақиқий ижод билан шуғулланиш мумкинлигини исбот қилиб берсак, ёмонми?

Бу хилдаги гаплар Ҳошимнинг серҳадикликда қотган характериға таъсир қилмас, қайтага энасини қотирарди.

— Нима деяпсан, тентак? Трассани институтга тенглаштирмоқчимисан? Ҳар бир жойнинг ўзига хос мўътабар қондалари бор. Буни унутма. Шу қондадан четга чиқиш жиноятдай гап. Ўзингча донишмандлик қилаверманг-чи, ҳадеб. Ахир сенга қулоқ соладиган бўлсам, элбурутдан каллам кетади-я. Бу ерда ҳар ким ўзига топ-

ширилган вазифани бажариши керак. Илм, фан, ижод деган гаплар ўша институт лабораториясига хос. Қўй, унақа сафсаталарнинг билан кишиларни асосий ишдан чалғитма!

— Шамолни қафасга солиб қўёлмайсан барибир!— дангал ҳужумга ўтди қип-қизариб кетган Дониёров,— мен «чалғитма»ганим билан уларнинг ўзлари бугун бўлмаса эртага «чалғиб» қолишса нима дейсан? Ахир трассадаги ҳаёт шуни тақозо қиляпти-да. Бош лойиҳадаги нуқсонлар ўз-ўзидан кўриниб қоляпти. Ҳар қадамда бир чалкашликка дуч келяпмиз, ўйлаб қара-я. Борди-ю, бош лойиҳагагина амал қиладиган бўлсак, ишнинг охири вой бўлади. Эртага бизга раҳмат демайдилар, қайтага кўршапалаклар, калтафаҳмлар, деб мазах қилишлари турган гап.

Ҳошим хахолаб кулди.

— Нима бало, бош лойиҳа авторларида қасднинг борми дейман! Уларнинг кимлигини биласанми. Уйнашмагини арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан! Тагин абжағимиз чиқиб юрмасин. Менга қара, тирноқ орасидан кир қидириш ичиқораликнинг ўзгинаси. Ке, қўй, беғалва бошингга ташвиш орттириб нима қиласан?

— Қўрқоқлик ҳам эви билан-да! Кир қидириш эмиш... Қанақасига кир қидиряпман?

— Давлат ишларини таҳлил қилиш кир қидириш эмасми? Лойиҳани давлат тасдиқлаган ахир! Менга қолса унда ҳеч қандай нуқсон кўрмайман. Чунки мен коммунистман, хўп де! Партиямизга маъқул тушган қўлланмада бирорта нуқсон бўлишини тап олмайман. Унинг топшириғи мен учун қонун, ҳеч иккиланмай бажариш эса менинг асосий вазифам! Сенга ҳам шундай маслаҳат берардим, тухумдан чиқмаган донишманд!

Улар жим ўтириб қолдилар. Биринчи бўлиб жимликни Дониёров бузди:

— Фулом акага ҳам худди шундай деган экансан!

Дониёров шундан кейин ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди.

— Яна Фулом аками? Гапини бошқа ёққа бурма. Унинг гапини эшитдинг-ку, ҳали?

— Ўзингни гўлликка солма!— ярим йўлда тўхтаб, қайрилиб қаради Дониёров.— Беозор бир кишининг тўғри таклифини маъқуллаш ўрнига, оғзини очирмайдиган қилиб қўйибсан.

— Менингча, ҳар қанақа зеҳни пўстак донишмандлик қилаверса, лаббай, деб ишонаверишим керакми? Фу-

лом ака қотиб қолган одам, шунчаки менинг ҳимоямда ғимирлаб турибди-да. Мендан бошқаси аллақачон унинг думини туккан бўларди. Оламга машҳур бўлган Данило вичдай олимнинг ғоясини таҳлил қилишига йўл қўймайман!

— Ҳа, энди тушундим дардинга, сен Даниловичга хушомадгўйлик қиляпсан. Ҳа, сенга қийин. Сенга ачинаман. Лекин шунини билиб қўй, инсоннинг фазилати унинг мансабида эмас — ташаббусида, ўйлаб қара! Чолни хафа қилиб қўйишдан қўрқасан-да!

Профессор Даниловични институтда ҳамма «чол» деб юритарди. У Ҳошим билан Латифжонни ҳам ўқитган, айниқса, Ҳошим учун муборак устоз ҳисобланарди.

Профессор аини вақтда Қизилқум канали қурилиши лойиҳасининг бош автори ҳам. Ҳошим ана шу кишининг тавсияси билан бош инженерлик вазифасига тайинланган ва бундан Латифжон хабардор эди.

— Ахир сен фақат содиқ шогирдгина эмас, инженер ҳамсан-ку!— Пинҳон ҳаяжонга тўлиб гапирди у,— инженер деган қатъиятли бўлиши керак, ахир! Ҳамма нарсага кўр-кўрона эмас, очиқ кўз билан, соф виждон кўзи билан қараш зарур! Яна бу кишим бўлажак олим эмишлар! Уят-э!

— Биласанми,— деди Ҳошим ғижиниб,— мен сендақаларга ҳисоб бериб ўтирмайман. Сенинг вазифанг менга ақл ўргатиш эмас, буйруғимни бажариш, тамом!

Аввалига икковлари ҳам бамайлихотир гаплашиб, бундан бу ёқ ҳамманинг олдида ади-бади айтишиш билан обрўйимизга халал етказиб қўймасликни келишиб олармиз, деб ўйлашган эди. Шунинг учун бир-бирларига бўлган ғаразгўйликларини ҳам яширишга, ўзларини босишга урнишган, лекин ана шу урнишларини бир-бирлари сезиб қолиш билан яна баттар қизишиб кетган эдилар.

— Мен биринчи галда виждоним буйруғига қулоқ соламан,— деди Латифжон,— сенинг буйруғингга эмас!

— Ундай бўлса, туёғингни шиқиллатиб қол қурилишдан!

— Э, йўқ, мени осонгина кетказиб бўлибсан, оғайни, ўйлаб қара. Бу ердан ташаббускорларга тўғаноқ бўладиганлар кетаверсин.

Ҳошим бақувват муштумини столга гурс этиб урди.

— Қим тўғаноқ? Менми? Мен — бош инженер-а? Мен коммунистман-а?

— Коммунистликни пеш қилаверма ҳадеб!— бўш

келмади Латифжон ҳам,— бу ном кўкрагига мушт уриб, чиранавериш учун берилмайди. Уни ардоқлаш, пок тутмоқ керак!

Ҳошимнинг ранги ўлик тусини олди, оёқларигача қалтироқ турди.

— Жўна!— деди у овозида хирилдоқ туриб,— жўна менинг кабинетимдан!

Дониёров истеҳзо билан кулди.

— Тавба,— деди у эшик олдида турганича,— экинчида ғумай ҳам битмай иложсиз экан-да. Хотиржам бўл, ғовлаб кетмай, юлиб ташлашлари ҳам мумкин. Хайр, мен кетдим!

Эшик тарс этиб ёпилди.

Болтаев чўчиб тушгандай ялт этиб қаради-ю, ўрнига чўкди. Папирос қутиси ҳали муштуми билан урганда стол устидан сакраб чойнак-пиёлалар турган жойгача кетиб қолган экан. Асабдан қалтираган қўлларини чўзиб уни олди-ю, аммо очолмади.

Нима қилсин, мени ҳақорат қилди деб, Латифжон устидан шикоят ёзсинми, масалани партия мажлисига қўйсинми! Нуфузли бир ходим бўла туриб, биқинни ёрадиган гапларга қўл силтаб қўяверсинми ё? Йўқ, эгри калтакка эгри тўқмоқ, дейдилар. Болтаев кимлигини энди кўрсатади. Шундайку-я, лекин Дониёровнинг ҳам ҳимоячилари чиқиб қолсини мумкин-да. Бир йўлини қилиб, думини тугиш керак эди асли... Тўғаноқ эмиш-а... Ҳа, сендақа лўттибозни... Билагонлигининг бошингга етса, ўзингдан кўр энди. Сенинг ўрнингга тажрибасиз бўлса ҳам ёшлардан тайинлайман, хўп де! Бошқа илож йўқ, ҳа, бошқа илож йўқ!

Болтаев уйига келди-ю, хотини иситиб берган овқатга қиё боқмади ҳам. Фақат тезроқ ўрин солиб беришни буюрди.

Токчадаги занг урадиган юмалоқ соатнинг млли ҳали ўн рақамига етгани ҳам йўқ. Болаларининг бири финший бошлади. Бу — юрагига қил сиғмай турган отанинжонини ҳалқумига келтирди-да, жеркиб ташлади. Кейин ётиб олди. Аммо ҳадеганда кўзига уйқу келавермас, қайтага дилини алам кемириб, ажриққа ағанагандай тўлганарди, холос. Орадан бир соат ўтгач, чой сўради.

Эри хўриллатиб иссиқ чой ичар экан, Маҳмуда унинг икки чеккасига тўзғиб тушган сочларига, ариқча каби нарқи атрофидаги икки-уч оқ толаларга тикилиб ўтирди. Бир вақтлар ана шу сочларини бармоқлари билан тараб

Ұйнашни, ҳозиргидай чой ичаётган пайтда эрининг орқасидан келиб аста ўпиб қўйишни ёқтирарди. Энди-чи?

Маҳмуда ёлғиз қолган чоғларида ўша дамларни эслаб кетади. Ҳа! Улар фақат хотирада қолди, холос.

Мақтабда ўқиб юрган йиллари бирор таниш қизнинг ўиничини битирибоқ турмушга чиққанини эшитганда, эрмак қилиб, ундан куларди. «Қаёққа шошиларкин, муича уй бекаси бўлишга ошиқинмас, аввал ўқиб, олим бўлиб олмайдими?» Лекин ўшанда бундай савдо ўз бошида ҳам борлигини хаёлига келтирмаган эди. Унинг устига эрга чиққандан сўнг бир йил ўтар-ўтмас, тўнғич боласи туғилди-ю, бутунлай оёқ-қўли боғланди-қолди. Эри деб, институтдан ҳам бўшаб олди. Қизлик налласида кечалари уйқу бермай тасаввур қанотига қўндириб, келажак дунёнинг узоқ бурчакларига сайр этказган, машҳур олимлар қатори ҳали қулоқ эшитиб, кўз кўрмаган мўъжизалар кашф эттирган иниятларнинг барчаси бир тушга айланиб кетди.

Одам ҳар нарсага кўникиб кетаркан, нима билан машғул бўлмасин, ўша билан овунишга мажбур қиларкан ўзини. Агар эрга янги чиққан йиллари институт ётоқхонасида турганликлари, кўп бўлмаса ҳам вақтида келиб турган стипендиянинг ҳар сўмини эҳтиёт билан сарфлаш, ёки баъзи арзимас етишмовчиликларини назарга олмаганда, ҳеч ноллийдиган ери йўқ эди. Ахир улар вақтинчалик ҳол эмасми. Эри аспирантурани тугатиб олса, кейин ҳаммаси истаганларича юришиб кетади-да. Болага овқат пишириш, бозор-ўчар қилиш, сабзи-пиёз тўғрашда Ҳошим ҳам ёрдам бериб турибди-ку. Баъзан хотинини эркалаб, кино-театрларга олиб боради, таниш-билишлари кўп. Хўш, бундан ортиқ яна нима керак эди?

Бир йили ёзда оиладаги уч киши бир бўлиб, дам олгани Ригага кетдилар. Болтиқ бўйларида саёҳат қилишди, ёқутранг денгизда чўмилишди. Даугава дарёси бўйлаб пароходда сайр этишди, кўлларга қармоқ ташлаб, балиқ тутишди.

Бу жойларнинг осмон ўпишиб, теваракка салобат тўкиб турувчи саноқсиз миноралари, қадимий экзотикаларга бой қаср, черковлар, майда тош ётқизилган кўчалар, уста меъморларнинг зўр истеъдодини асрлар оша намоён қилиб турган миллий нақшлар, поэтик сайқал еган кошоналар, мафтункор ўрмонлар, бахмал яйловлар, хилват сайқонликлар — хуллас, ҳамма-ҳаммасини кўриб завқланиш қандай яхшийди ўшанда. Айниқса, тоғ бағридаги шаршаракларда муздай сувга ювиниш, ёмғир-

дан сўнги соф ҳаводан тўйиб-тўйиб симиришларни айтмай-майсизми?

Улар икки ёнидан қалин дарахтлар саф тортган теп-текис хиёбонлар, илон изи сўқмоқлар, кишига ажойиб эртақлар ҳадя этувчи горлар ёнида бўлишди. Осмон кўприклардан ўтишди, афсонавий шаклга кирган даралар тошига ўз номларини ёзишди. Ян Райнис мозорини зират қилиб, унинг ўлмас асарларини эслашди, она тупроқ эрки учун жангларда қурбон бўлганларнинг қабрларига гул қўйишди... Қаранг-а, юрган дарё — ўтирган бўйра, деб шунга айтишса керак-да.

— Шошмай тур,— деди бир кунн Ҳошим,— илмий ишим бир ёқлик бўлиб олсин, кейин ҳар йили саёҳатга борамиз. Оиламиздаги моддий етишмовчиликлардан ҳам бутунлай қутулсан. Машинали бўламиз.

— Машина ҳам оламизми?— Маҳмуданинг севишчи ичига сиғмай кетди.

У оғзини тўлдириб фан кандидати бўлиб олса нима қилишади-ю, доктор бўлиб олса, қаерда яшашларигача ҳикоя қилиб берарди.

Маҳмуда содда бўлмаса, шу гапларнинг ҳаммасига лаққа тушиб, ишониб юрибди-я, лекин буларнинг ҳаммаси унинг шуҳратпарастликка мосланган елкасини шишириб бораётганини билмас экан. Фақат кўнгли тоғдай кўтарилиб, ўзини ниҳоятда бахтли ҳис қиларди, холос. Шу туфайли эрининг ишлаши учун барча шарт-шароитни яратиб бериш пайдан бўлар, ҳар хил майда-чуйда гапларни эса бошидан ошириб ташларди. Лекин кунлар ўтиши билан Ҳошимдаги ўзгариш кўзга ташлана бошлади. Езув-чизувлари илгаригидай давом этмас, фақат эсга келгандагина каравотга ётиб олиб китоб қарар, камдан-кам стол ёнига ўтирарди. Бу албатта хотинини ташвишга солмай қўймасди. Наҳотки, бутун орзулари рўёбга чиқмай қолиб қетса? Унинг устига эри уйга ҳам ичиб келадиган, қилдан қийиқ ахтариб, жеркиб ташлайдиган бўла бошлади. Фалончининг хотини у ерда ишлайди, пистончининг хотини артелга раис, сен бўлсанг пол ювувчиликдан бошқа нарсага ярамайсан, пешанам шўр бўлмаса сендай саводсизга уйланармидим, деб таъна тоши ёғдираверди. Бундай гапларга қайси аёл тоқат қила оларди дейсиз? Аммо Маҳмуда тишини тишига қўйиб ҳаммасига чидарди-ю, ҳеч ким йўқлигида юм-юм йиғлаб оларди. Айниқса, Туябулоққа кўчиб келганларидан кейин кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Уша маҳал ўқишдан қолиб кетганлиги, қозон-товоқ билангина маш-

гул бўлиб, ҳақиқий ҳаётдан орқада қолганлиги учун ўзини-ўзи койир, эри олдида эса бир гуноҳ қилиб қўйгандай ҳис қиларди доим.

Шундан кейин ўзича план тузди. Болаларини боғчага жойлаб, бирор иш топса, ҳар қалай, уйда сиқилиб ўтиргандан кўра одамлар билан бирга бўлади. Ҳар хил кўнгли хижилликларни унутади-ку. Ҳа, шундай қилгани маъқул. Ҳаётни қайта қурмоқ учун аввал шу ҳаётни айлангирётган чархнинг бирорта кичик винти бўлиб олиши керак-да, ўзи ҳам.

Ишқилиб, умид учқунлари ўчмай, узоқдан бўлса ҳам йилт-йилт кўзга ташланиб турганидан мамнун эди у. Бироқ худди шунинг устига мактабдоши Моҳидил келиб қолди. У олий ўқув юртини битириб, қурилишга келибди. Бахти кулган қиз экан, бошқалар учун зарур эканлигини юракдан ҳис қилиб юради энди.

Худди шуни ўйлаб туриб уйда ўтириб қолганидан яна хижолат чекди. Мактабда дарс беряпман, деб уни алдади. Бу ҳам майлику-я, негадир ўша кундан бошлаб шундоқ ҳам безовта ҳаёт оқими бирданига чайқалиб кетди-ю, ўзи кечираётган турмушини четдан туриб Моҳидил кўзи билан кузатадиган бўлди. Йўқ, бу ҳолда узоққа бориш қийин. Уни албатта ўзгартирмоқ керак. Борди-ю, шу ҳақда эри билан гаплашиб олса-чи?

У юрагига тугиб қўйган барча дард-ҳасратини тўкиб солишга фурсат излай бошлади.

Мана ҳозир ҳам эрининг тўзғиган сочларига тикилиб ўтирибди-ю, лекин негадир ичидагини тўкиб солишдан ҳайиқяпти. Бу ҳайиқиш алами эса томоғини гип бўғмоқда гўё. Бир вақтлардаги сингари ана шу бошни бағрига олса, сочларини ўпса, эркаласа-ю, аста гап бошласа... Йўқ, бунга қурби етмаяпти. Нега шундайлигига ўзи ҳайрон.

— Чойдан қуй!— эри кўпдан бери пиёла узатиб турганини сезмаган экан. Дағал эшитилган бу овоз уни чўчитиб юборди.

— Мазангиз йўқроқми?— савол берди у атайин орадаги ноқулай жимликка зарба бермоқчи бўлиб. Бироқ саволи ўзига ноўрин сезилди шекилли, яна қизариб кетди. Ҳошим индамай тескари ўгирилиб ётиб олди. Унинг калта-култа нафас олишидан ухлаётганлигини ҳам, ўйғоқлигини ҳам билиб бўлмасди.

Маҳмуданинг эса юраги тўлиб кетди. Бир нафасдан кейин бошини кўрпага чирмаб олганича пиқ-пиқ йиғлай бошлади.

III

Ҳошимнинг диссертация темаси ирригация иншоотлари қурилишига ҳеч қандай алоқаси йўқ эди. Устози профессор Данилович ўз шогирдининг қобилиятли йигит эканлигини мақтар, у билан фахрланарди ҳам. (Қим биладан дейсиз, балки бу гапларни Ҳошимнинг ўзи тарқатгандир.)

Чол азалдан сергап, лекция пайтида булбулигўё бўлиб кетар, табиатида эса бировни мақтайдиган хислати йўқ, қайтага шунақа одамларни ёқтирмасди ҳам. У ҳар бир дақиқанинг қадрига етар, дарсга лекциясини коридордан бошлаб ўқиб кирарди. Шу туфайли унинг дарси бошлангани олдиндан доим аудитория эшигини очиқ қолдириб, студентлар лекция ёзадиган дафтарларини очиб, тайёр ҳолда ўтирардилар.

Профессорнинг сўзларида бирор қўрслик, кескинлик ҳам йўқ эмас. Аммо ҳамма бунга ўрганиб кетгани учун эътибор бермай қўйишган. Унинг Ўзбекистондаги қўмлик ерларни суғориш масаласига доир бир қанча қалинқалин китоблари ҳам нашр қилинган. Сув хўжалиги министрлиги техника советининг фахрий аъзоси, Қизилқумда улкан сув иншооти қурилиши учун тузилган лойиҳанинг бош автор сифатида ҳам обрўси кичкина эмас. Хуллас, Иттифоқимизнинг мумтоз арбобларидан бири ҳисобланади. Академияда ҳам бирор йиғилиш, кенаш йўқки, профессор қатнашмаган, сўзга чиқмаган бўлсин. Унинг лекциясини тинглаш, китобига автограф ёздириб олиш ҳар бир фан ихлосманди учун фахр.

Унинг юриш-туриши, кафедра олдида сўзлаш усулларига тақлид қилувчилар ҳам кўп. Худди шундайлардан бири Ҳошим ҳам доим у қатнашган илмий кенгашлардан қолмас, иложи борича унга яқинроқ юришга, атрофида гирдикапалак бўлишга ҳаракат қиларди. Ҳатто дарсдан кейин профессорнинг портфелини кўтариб уйгача кузатиб қўйиш билан завқ оларди. Ахир кўчада унинг ким билан кетаётганини кўришлари, унга ҳавас қилишлари керак эди-да. Ҳошимнинг бу қилиқларидан баъзилари кулишса, баъзилари ҳақиқатан ҳам унга ҳавас қилишар, шундай нуфузли арбобнинг этагидан маҳкам тутгани, демак узоққа боради, деб қўйишарди.

Ҳошим ўз келажагини олдиндан кўраётгандай, узоқни мўлжалга олиб астойдил интилаётгандай қилиб кўрсатарди ўзини. Рост-да, бора-бора академик бўлиб кет-

маса нимаймиди. Генералликни ҳавас қилмаган солдат солдатми ахир!

Дунё ари уяга ўхшар экан. Гивир-гивир қилсан, кирасан, чиқасан, уриласан, суринсан, бол йиғасан. Сен йиққан болдан қавм аҳли баҳра топинсини ўйлайсан. Шу ўйнинг билан ўша уяда ўрининг бор, мақсаднинг, қувончинг, фароғатинг бор. Азиятсиз бол тотмоқ — турмуш кечирмоқнинг муқаддас қонуларига хилофдир. Аммо Ҳошим бундай қонуларни тап олмайди. Балки осонроқ йўл билан тезроқ лаззатга эришмоқ пайидан бўлади у.

Ўзи жуда яхши кийинар, бунинг устига бўш вақтларида кинотеатрни канда қилмасди. Келишган қизларга гап отишга, улар билан чақчақлашиш, таъца қилишга келганда унинг олдига тушадигани йўқ. Ишқилиб, у ўзидан ўзи рози, ўзидан мамнуи одам.

Бу соҳада Латифжон анча нўноқ кўринарди. Институтга студентлик давридан ёши бир оз ўтиб қолган пайтда келди. Офтобда пишиб, ҳабашдай қорайиб кетган, бунинг устига Ҳошимдай ўзига зеб бериш, чиройли кийимларга ҳам эътибор қилишлардан йироқ эди. Институтга кириб олиш эса ҳаётида энг катта мукофот ҳисобланарди унга. Шу мукофотга эришди. Аммо ўзлаштиришлардан қийиналар, сессия вақтларида имтиҳонлардан арабг икки баҳодан қутулиб қоларди. Бу жиҳатдан Ҳошим сингари саботли студентларга ҳавас қилар, нимагадир унинг иши юришиб, ҳар қандай қийинчиликлардан ҳамирдан қил сугургандай осонгина қутулиб кетишига ҳайрон бўларди. Баъзан уларга ҳасад қилса, баъзан ўзининг эпсизлигидан ғазабланарди ҳам. Фақат ўз касбига хос — асосий фанлардангина ўзлаштириш энгилроқ кўчарди, холос. Бошқаларидан оқсар, китобий гаплар, формулаларни сингдириб олишга қийиналарди. Ишлаб чиқаришда, Мирзачўлда юриб, назарий билими моғорлаша бошлаганини сезмаган экан. Фан, назарий тадқиқотлар ўсиб кетибди. Шунинг учун эртаю кеч кутубхонадан чиқмас, оддий масалалар устида ҳам соатлаб ўтирар, энг осон йўл турганда, аллақандай чакалакзорларда адашиб юргандай ҳис қиларди ўзини.

Бундай пайтларда тенгқурлари истироҳат боғларига, қизлар билан таъцага ёки таниш-билишларнинг тўй маросими, туғилган кунини нишонлашга кетишарди. Ҳатто баъзиларнинг тагида шахсий машинасигача бор. У бўлса бошини китобдан кўтармас, кечаларни мижжа қоқмай ўтказганлари ҳам бўлар, ҳаёт қонунларини, ҳали дунёга келмаган, борди-ю, дунёга келса жамият учун зифир-

дай фойда етказадиган жумбоқ сырларини билишга уринарди. Баъзан киссада бир мириси йўқ, емишн қоқ-қуруқ нон, икки тўғрам колбаса, икки чақмоқ қанд. Буни кўриб ҳалиги шахсий машинаси борлар кулишар балки...

Майли, кулишса кулишаверсин. Барибир уларнинг бахтиёрлиги текнига ҳам керакмас сенга. Чунки бу қийинчиликларнинг ўзига хос лаззати бор, келажатинг ёрқин. Ана шу умид ҳам катта бойлик, шахсий машинадан қимматроқ туради.

У шундай деб юпанарди-ю, ammo Ҳошимнинг баъзи-баъзида кўрс гапириб қўйишларидан ранжирди.

Аввалига Ҳошим Латифжонга анчагина қатъиятли, ростгўй ўртоқ сифатида кўринган эди. Ҳатто биринчи курсдаликларида Латифжон унга ихлос қўйган, дўст бўлса арзийдиган йигит экан деб ҳам юрарди. Шунинг учун ўзини яқин тутар, билмаганларини сўрар, маслаҳатлашарди. Баъзан Ҳошимнинг ўзи ҳам унинг олдига келиб:

— Бўлди, бас, миянгни ачитаверма,— дерди ҳамкурсини китоб мутолааси устида кўриб,— бугун билмаганингни эртага билиб оласан, тур, мулла бўламан, деб жонни жабборга бераверишининг хосияти йўқ, дўстим, хўп де!

Шундан кейин бирор ёққа кетардилар. Бирорта таниш қизиникига олиб бориб, Ҳошимжон пластинка қўйдириб берарди.

Лекин бу узоққа бормади. Латифжон аста-секин ундаги энг ярамас хислатларни зийраклик билан сеза бошлади. Салдан-салга бировни ёмонлайдиган, менсимайдиган, кимнингдир пашшадай айбини туядай қилиб гапираверадиган, бунинг устига, худбини ҳам экан. Худди эрта-индинга ажойиб янгиликлар ижод қилиш билан оламни ҳайратга солиб юбораётгандай ўзини қўярга жой тополмасди ҳеч. Аллақандай ғоялари билан бошқалардан олдинда, ҳозирнинг ўзидаёқ келажакда яшаётган одам қилиб кўрсатарди. Миясида нималар йўқ дейсиз. Ҳали етилиб, бирор шаклга кирмаган муаммолар жуда кўп. Аслида эса уларнинг бирортасини амалга ошириш у ёқда турсин, унга қайси томондан ёндошишни ҳам билмайди. Бировдан бир нарса сўрашни эса ўзига ор деб билади. Бирор киши билан оралари бузилиб қолса, унинг устига бутун маразликларни ёғдираверади.

Шунақа одамга бирор мансабни ишониб топширишининг ўзи хатодир. Чунки у истеъдодсиз истеъдодли эди.

Ҳамма нарсани осон йўл билан ҳал қилишга уринар, охири эса нима бўлиши билан иши йўқ. Осон йўл тополмаса, ҳақиқатнинг абадий қонунлари айбдордай турмушдан нолий бошлайди. Қимлардандир нуқсон қидириш, олижаноб фикрларга гов бўлиш ва ҳатто жон-жаҳди билан уни чалиб йиқитишдан ҳам тоймайди. Бировнинг юзага чиқаётган ҳар бир янгилиги сохта, истеъдоди шубҳали ва сариқ чақага арзимайдиган бўлиб кўрилади.

Худди мана шундай иллатларини сезгандан кейин Латифжон ҳам ундан ўзини торта бошлади. Охири оралари ҳам бузилиб қолди.

Ҳошим унга терс ўгирилиб олганидан сўнг кўпчилик ичида уялтира бошлади. Айниқса, курс йиғилишларида сўзга чиқиб: «Биз биринчилик учун курашяпмиз. Курсимиз энг илғор курслар қаторида бўлиши керак. Лекин орамизда айримлар борки, уларга гап таъсир қилмас экан, таъна ҳам! Қачонгача араванинг ғилдирағига танда бўлиб юришади...» деб, таъна тошини ёғдираверарди.

Латифжонга қолса танда бўлгиси бормиди. Қимнинг юқори баҳода ўқигиси, оширилган стипендия олгиси келмайди ахир? Бироқ нима қилсинки, билиш зарур бўлган нарсалар кўп, ўқитувчиларнинг талаби ундан зўр. Шулари билан кўра туриб Ҳошимнинг ноғора қоқавериши инсофданми?

Бир куни Латифжон институт ҳовлисида конспектдан бош кўтармай ўтираркан, бирдан қаршисидаги хиёбондан кулги эшитилиб қолди. Қараса, Ҳошим иккита келишган қизни қўлтиқлаб ўтиб кетаётган экан. Нега кулишади. Балки у қизларга Латифжон ҳақида бирор кулгилли гап айтдимикин. Бу унинг қўлидан келади. «Кўрдингми, сен миянгни эговлаб ўтирибсан, мен бўлсам, ялло қилиб юрибман», дегандай унга назар ҳам ташлаб қўйди.

Латифжон зил кетиб, ўтирган ерига маҳкамроқ чўкди. Ўша пайтлар факультетда қизларнинг кўнглини овлашда ҳам Ҳошимнинг олдига тушадигани йўқ эди. Айримлари уни енгилтак деб санашса, айримлари қойил қолишарди. Шунга бўла қизларни «қармоққа тушириш усуллари» ҳақида оғиз кўпиртириб гапиришини қўймасди.

Аёл кишининг кўнглини овлаш, эр кишиниң маҳоратига боғлиқ эмиш. Астойдил уринса ҳар қандай манман деганни ҳам қўлга қўндириши, севилиш, хоҳлаган вақтида осонгина ундан қутулиб кетаверини мумкин

эмиш. Аёлнинг эса умиди поймол бўлиб алданганини сезгандан кейин фигонга келиши, ўзини изгируб алаңга-сига ташлаши билан иши йўқ. Мендан кейин дунени сел босиб кетсин, деган экан бир доғули.

Ишқилиб, у ўзига ҳаддан ишонган йигит эди. Урғочи товуслар кўзни қамаштирувчи жилвагар думларини елпигичдай ёйиб, хиёбонда қандай мағрур юрсалар, Ҳошим ҳам эр бўлиб туғилганидан шунчалик мамнун ва мағрур эди. Унингча, эркак киши ҳар нарсага қодир, ҳар нарсани енга олади, кўнгли истаган нарсани қилишга ҳақли. Аммо хотинларники чегараланган эмиш.

Шундай одам ҳам барибир охири биттасига уйланиб қолганлигига Латифжон ҳали-ҳали ҳайрон. Мана икки боланинг отаси бўлибди, гулдай хотини бор, аммо ҳамон аёллар ҳақидаги ўша фикрларидан воз кечмаганлигини Латифжон билмасди.

Ҳошимнинг ўша пайтлар факультет фахри деб ном олишига асосан, бир-иккита мухлислари сабаб бўлган эди. Улар лекциялардан пухта конспект олишга ёрдам қилишар, илмий конференцияларга тайёргарлик кўришида у билан жон куйдириб ишлашар, Ҳошим эса фақат улар тавсия этган қўлланмалардан бир қатор цитаталарни ёддан ўқиши, бурро-бурро гапира билиши билан олқишга сазовор бўларди. Имтиҳон пайтларида ҳам ўша мухлисларининг хизматига суянарди. У билетдаги саволларни қоғозга тушириб берса бас, бир неча минут ичида пухта жавоб ёзилган «шпаргалка» унга қайтиб келарди...

Бунинг эвазига улар «мукофот» олишарди. Биров ётоқхонага муҳтож, биров иқтисод жиҳатдан камчил. Ишқилиб, студентлик йиллари нималарга зориқмайсан киши. Ҳошим эса деканат ва ҳатто ректоратдаги ходимлар билан ҳам тил топишиб олган, нимаки зарур бўлса, хамирдан қил суғургандай ҳал қилишга уста эди. Бунинг устига акаси министрликда ишламайдими?! Бир кунмас-бир кун ёрдами тегиб қолиши ҳам мумкин-да!

Ишқилиб, бошқа қанча-қанча зеҳни ўткир ёшлар турганда унинг аспирантурада олиб қолиниши Латифжон қатори бошқаларни ҳам ҳайратга солди. Даниловиядай ақлли бир одамнинг дидига ҳам қойил қолишмади.

Лекин қариликнинг ўз қонун-қоидалари бўлар экан шекилли-да. Утган умрининг қайтариб бўлмайди. Фақат ундан яхши хотиралар сақланиб қолиши мумкин, холос. Шундай экан, энди бирдан-бир умиднинг ёшларда.

Ўзинг кун сайин ўжарлашиб, ижиқлашиб бораётганингга қарамай, юрагининг энг яхши бўлаги шогирдларининг меҳр-муҳаббатини қозониб олишга мойил тураркан. Ота-оналар ўз фарзандларини қанчалик ардоқласалар, қариялар ҳам ҳар бир навқиронини кўнглида ўздан яхши бир из қолдиргиси, бошини силаб, кўзларидаги бахтиёрлик туйғуларига тикилиб тўйгиси, бу билан ўз ёшлигини кўргиси келар экан. Ҳошим ҳам чолинг худди ана шу заиф томонини билиб олган ва шу томондан фойдаланиб қолишга муккасидан тушган эди. Чўкмаган жондан умид дегандай, астойдил кўрилган барча тадбир зое кетмас экан. Унинг омади юришди.

Аммо аспирантурада ҳам студентлик йилларидагидай «усталик» кетмаслигини хаёлига келтирмаган экан. Бунинг устига темаси ҳам каттагина меҳнат талаб қиладиган — мураккаб тема эди. Шунинг учун Данилович икки йилгина бўш қўйиб берди-да, учинчи йили маҳкам ушлади. Талаб устига талаб ёғдираверди. Бирон берилган топшириқларни бажариши билан яна янги вазифа юкларди унга.

— Олим бўламан десангиз, ҳеч қачон осон йўл қидирманг,— дерди у шогирдининг баъзи мушкулликдан силлиққина қутулишга уринганини сезиб қолса,— фан осон йўл истаган одамни ёқтирмайди. Вақти келиб қаттиқ ўч олиши турган гал. Шунинг эсингизда тутинг.

Ҳошимнинг ёзганларини профессор кўриб чиқиб; ярмидан кўпини қирқиб ташлар; йигирма-ўттиз қоғоздан фақат бир, бир ярим қоғозгина қолдирар, яна ва яна бош қотириб ишлашни буюрарди.

Бу Ҳошим учун жуда оғир сабоқ эди. Кўпинча қарама-қарши назариялар гирдобидан чиқолмай, кўп масалаларни ечолмас, яна нажот излаб устози ёнига югурарди.

Қанча кўп китоб ўқимасин, шунча кўп мушкуллик туғилиб қоларди унинг олдида. Албатта, тадбир қўлладан кўра, ҳийла ишлатиш осон-ку, лекин Данилович унга қараганда сезгирроқ эди-да. Ниҳоят, у ўз орзуси нақадар қимматга тушаётганига иқрор бўла бошлади. Данилович ҳам ўзгариб бормоқда. Кун сайин асаби қўзгаётганга ўхшайди. Кўпинча ўз шогирдига синовчан кўзларини тикиб ўтирган бўлади, бу тикилишдан эса «бежорга вақтинги ўтказмасанг-чи, бола», деяётгандай бўлаверарди.

Кунларнинг бирида у кафедрага шошиб келди-да:

— Назариянгни практика билан боғлаш имкони

туғилди,— деб қолди тўсатдан,— қурилишга борасиз! Хўп десангиз, ҳозироқ партиягруппани чақириб, қарор чиқартириб бераман. Машҳур олимлар кўп ўйлаганларидан эмас, балки ҳаётдан тўғри сабоқ ола билганларини учун ҳам ном қозонганлар. Шунини бир карра биллиб қўйинг!..

Бу гаплар унинг юзига тарсаки урилган билан баробар туюлди.

Масала аён. Чол ўз шогирдидан силлиққина қутулмоқчи. Ҳар қалай, Ҳошим шундай хулосага келди. Келди-ю, умрида биринчи бор ҳимоясиз қолгандай ҳис қила бошлади ўзини. «Майли, нима бўлса бўлгани,— деб ўйлади ичиди.— Агар кўнмайдиган бўлсам, мендан олим чиқиш-чиқмаслигини кўндаланг қўйишни турган гап. Бундай одамга қарши туриш жонга жабр қилиш билан баробар».

— Диссертациянгизни кейинроққа сурасиз, шуңиси маъқул,— кескин гапирди устоз.

«Ҳа, бутунлай воз кечиб юбормоқчи эмас экан-ку мендан»,— кўнгли юпанч топди инҳоят ва қувончдан ўзини зўрга тутиб, бошини кўтарди.

Кейин, маълум бўлишича, у республикадаги энг катта қурилишлардан бирига ўз устозининг лойиҳасини амалга оширишга кетаётган экан. Ўз устозининг лойиҳасини... Демак, Данилович унга ўзига ишонгандай ишонаркан ҳали. Ана шу ишончини оқлаш керак эди. Албатта, оқлаши керак!

Кафедра партиягруппасининг йиғилишидан кейин Ҳошим одатдагича Даниловични уйига кузатиб қўймоқчи бўлди. Бироқ профессор унинг қўлидан портфелини тортиб олди-да, ҳассасини дўқиллатиб, индамай ташқарига йўл олди.

Ҳошим ўсал бўлиб қолди, чунки студентлар, аспирантлар бунинг ҳаммасини кўриб, кузатиб туришарди.

Данилович зина орқали биринчи қаватга тушиб кетгунга қадар ҳам унга киё боқиб қарагани йўқ. Ҳошим профессорнинг орқасидан кўз узмай турди-ю, аммо югуриб боришга юраги бетламади.

Кеч куз бўлгани учун шамол дов-дарахтлардаги олтин япроқларни силкитиб ерга тўкарди. Кўкдаги парча булутлар ҳам теварак сингари ёқутранг кашф этган. Енгил шамол тўкилган япроқларни судраб қочади. Ҳошимнинг елкасига ҳам бир япроқ қўниб олган, лекин у буни сезмас, хаёлчан борарди. Ҳозир бир томондан кўнгли таскин топган бўлса, бир томондан жуда ғаш

эди. Таскин топиши шундаки, кўпдан бери ўқиш жонига теккан, бошини шамоллатишга ҳам эришармикинмай, деган орзусига эришди. Ғашлигига сабаб эса, ҳар қалай, Данилович ўзини алданган ҳис қилаётгандай туюларди. Бунинг устига шогирдининг одатдагидай кузатиб қўйишини рад этиб, портфелини тортиб олди. Бундан ортиқ таъна бўлармиди?

Ҳошим кўчада тентираб юриб, профессор турган ҳовли ёнига бориб қолганини сезмаган эди. Ана икки тавақали зангори дарвоза. Ичкаридан занжир солиб, берки-тиб қўйилган. Дарвоза остидаги ёмғир суви йиғилиб қолган кичкина кўлмак устида девор оша шох ташлаб турган чинорнинг қизғиш япроқлари, кўкда сузган булут парчалари акс этарди.

Дарвоза ёнидаги қўнғироқ тугмаси унга ўқталиб турган бармоққа ўхшаб кетди ҳозир. Ҳошим ҳар келганда ана шу қўнғироқ тугмасини дадил босар, ичкарига шахдам кириб бораверарди. Мана энди... Ким билади дейсиз, яна қачон келиб шу қўнғироқни жиринглатиш nasib бўларкин?

Буниси номаълум!

«Йўқ, чол менга ишониб янглишганлигини юрагидан суғуриб ташлашим керак,— деган қарорга келди у,— мен садоқатли ворис бўлиб қоламан. Ҳозирнинг ўзидаёқ ворисман. Бўлмасам шундай оламшумул аҳамиятга эга бўлган гоё тақдирини менга ишониб топширармиди? Энди бирдан-бир вазифам — шу гоёни бекаму кўст рўёбга чиқариш. Чолнинг бошини кўкка етказиш».

Диндорлар қуръонни қанчалик муқаддас билсалар, Ҳошим ҳам лойиҳага шундай садоқат билан сиғинарди. Шунинг учун Фулом ака, Латифжонга ўхшаганларнинг «тутуриқсиз кароматлари»ни йўқ қилиш керак. Ҳа, унга зарба бераверади. Тўғри келса, ҳар қанақасига жанг қилишга ҳам тайёрки, аммо лойиҳанинг бирор ерini қингир дейилишига йўл қўймайди. Чунки бу устозни Даниловичники. Ҳошим эса келажакда унинг ўрнини эгаллаб қолиши керак. Профессор бугунги Данилович бўлса, Ҳошим эртанги Данилович. Бу муқаррар. Унинг илоҳий мақсади шу!

Биринчи кунлардан бошлаб у ўзига Фулом акадай беозор, аммо тажрибали бир мутахассисни ёрдамчи қилиб олиш билан мамнун бўлди. Қандай мушуқликлар, чалкашликлар бўлса фақат унинг ёрдами, унинг кўмаги билангина ҳал қила олар, ҳатто газеталарга ҳам мақолалар ёзишда унга суянарди. Кундалик ҳисоботлар,

юқори ташкилотларга юбориладиган докладномалар, ҳужжатлар, мажлисда гапириш тезисларигача тайёрлаб беради Ғулом ака. Фақат имзо чекишу, амали оширишигина бош инженернинг вазифаси холос.

Ғулом ака бевосита бошлиғининг болаларча табиати, ҳар нарсанинг хотимасини ўйлаб-нетмай, шартта ҳал қилиб юборишидан ранжир, кўп ишлар нотўғри бўлаётганлигидан ачинар эди-ю, аммо бирор марта оғиз очиб, ўша нуқсонларини кўрсатишга ҳад қилолмасди. Балки, унинг чақиб олишидан қўрқар? Ҳар қалай, доим нафаси ичида. Қор тагида оқаётган сувнинг ўзгинаси у: на шилдираши эшитлади, на мавжи кўрниди. Бировдан нолимайди, бировдан зорланмайди ҳам. Фақат ўзи билан ўзи курашиб, алам чекиб юраверади. Шунингдек, бировнинг тасаллисига ҳам муҳтож эмас.

Ҳошимдан бошқа одам бўлганда бундай ишбилармон, вазмин ходимининг иззатини хўп ўрнига қўйган, бутун хизматлари эвазига ўша лойиҳа масаласидаги янги фикрларини қўллаб-қувватлаган бўларди. Ақл таъбир этаркану, юракка хитоб қилолмас экан-да! Устози Даниловичга бўлган ихлоси туфайли ҳар қандай ташаббуслар инкор этилиб, фақат расмиятчиликкина ҳукмронлик қиларди.

Қурилишдагилар уни ёқтирмайдиган, аммо ҳайқадиган бўлиб қолдилар. Қилдан қийиқ топса, шер бўлиб ўкиришга тушади, илон бўлиб чақади, ўдағайлаб келиб бошингга муштламоқчи ҳам бўлади. «Тоғдан орқаси бўлганининг — тоғдай юраги бўларкан», деб қўйишарди баъзилар унинг министрликда ишлаётган акасига ишора қилиб.

Қурилиш муддати-ю бўлажак каналнинг аҳамияти ҳам қизиқтирмай қўйди уни. Эртами, индинми, ишқилиб, бир кун қоғоздаги чизиқлар жонли қиёфага кирса бас. Канал битган кунни ўзи билан бирга Даниловичнинг ҳам кўксига орден порлайди. Орден ҳам гапми, Олтин Юлдуз... Шунда устоз ўз шогирдини бағрига босиб, ким туфайли бу шарафга эришганини эълон қилади. Ўзига чинакам ворис қилиб кўтаради. Кейин кўраверасиз. Қаҳрамон — фан кандидати, Қаҳрамон — фан доктори, Қаҳрамон...

Ҳамма нарса бўлиши мумкин. Бироқ мана бу Дониёров деган отлиқ тиниқ сувни лойқатмоқчи-да. Агторнинг қутисинда йўқ гапларини топиб, миясини огритгандан кўра, ўз бурчини ўтайверса-чи! Бадагга қадалган зирачанинг ўзгинаси-я... Йўқ, бадан йиринг олмасдан ана шу

зирапчани суғуриб ташлаш керак. Майли, ёввойи қирчанғидай қийшанглайверсин ҳозирча, барибир Ҳошим уни ўз ноғорасига ўзини ўйнатади ҳали! Бозор кўрган эчкидан кўрқ, деганлар-а! Ҳошим ҳам кўпни кўрган. Биринчи вазифа — унга зарба бериш. Қирчанғининг баҳридан ўтиш, ўрнига Моҳидилни тайинлаш. Бошқа чора йўқ. У ўзидан кўрсин!

Шу кундан бошлаб Болтаев Латифжондан қутулиш йўлини қидира бошлади.

— Програмада нима гап бор?— деб сўради эшикдан кириб келган Маннопнинг гапириш усулига ишора қилиб.

— Жонга тегди ғийбат-туҳматлар!— деб қўйди «Қорағужанак» креслолардан бирига ўтирар-ўтирмас. Сўнг бошидаги қулоқчинни олиб, зарда билан стол устига ташлади. Қоп-қора сочлари эса тўзғиб, икки юзини қоплади.— Турнадан қоровул қўйсанг, тепангдан қийқирув аримас экан.

— Қимни айтмасиз?

— Сахро маликаси устидан арз қиляпман сизга.

— Нима жанжал чиқди?

— Жанжал эмас, ихтилоф! Якан масаласида. Эшакдай ишлатишни биллади-ю, яканга келганда икки қўлинг бир тепа бўлиб қолаверади. Мана, унинг устидан арзи дод.— Қора қалам билан майда қилиб ёзилган бир варақ қоғозни узатди у.

Болтаев хатни лоқайдлик билан ўқиб турди-да, кейин ўрнидан туриб кетди.

«Ҳозир ўшқириб беради», деган хаёлга келди Манноп, кейин оёқларини бемалол стол остига узала ташлаб, ястаниб олди. Бу билан у ҳузур қилиб дам слаётгандай эди.

Бош инженер хатнинг сўнгги жумлаларини ўқиб улгурмай, столга зарда билан улоқтирди уни. Кўзлари эса чаноғидан чиққудай бўлиб, Маннопга ўқрайди.

— Тентак!— деди сўнг муштумини қаттиқ қисиб.

Маннопнинг кўзлари пирпираб кетди.

— Туҳматларинг билан басар бўл, ғийбатчи! Бу қоқуруқ туҳмат-ку!— Ҳошимнинг сочлари тикка бўлиб кетди. У қоғозни олиб Маннопнинг бурни остида силкита бошлади,— текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган бўлибсан ўзинг ҳам, хўп де!

Манноп пинагини бузмади.

— Тур, йўқол!

Маннои кетмоқчи бўлиб оёқларини йиғиштирди-да, қўл чўзди.

— Қоғозни беринг, бўлмасам!

— Қоғоз менда қолади, тамом!— стол галадонига солиб қўйди у.

Шу кунни кечқурун Ҳошим уйда овқат қилиб ўтираркан, хотинига бир яширин сир атмоқчидай шивирлади:

— Дугонанг қип-қизил бузуқни экан, қизталоқ!

— Моҳидилми?— чўчиб кетди Маҳмуда.— Бекор гап! Бировни ёмонлашга қандай тилишигиз борди?!

Болтаев бир хўмрайиб қўйди-да:

— Ишонмасанг, сўра бориб!— деди,— ҳамма ёқда дув-дув гап!

ТҲРТИНЧИ БОБ

I

Қаҳратон қиш кечалари шов-шувларга тўлиқ, сон-саноқсиз агрегат қуёшчаларни эса зулматни тумандай тарқатиб турарди. Каттакон қурилиш тақдирини учун жавобгарликни астойдил ҳис қила бошлаган трест бошлиғи бошқалардан кўра камроқ ухларди. У ҳеч кутилмаган вақтда несталган участкада пайдо бўлиб қолар, қандай камчилик, нималарга зарурат туғилганини ўз кўзи билан кўриб, уни бир ёқлик қилмагунча, кўнгли тинчимамай, шу агрофда юраверарди. Кейинги кунлардаги йиғилишлар, ҳар хил миш-миш гаплар, унинг «ишонган тоғи»дан кўнглини совутди. Болтаев ҳаддан ташқари қаттиққўллик қиламан деб, ўзига нисбатан кишиларда порозилик туғдирганга ўхшайди. Шарт-шароит ва одамларнинг талаблари билан бутунлай келишмай қўйган чоғи. Яхши раҳбар — яхши падар эмасми? Ўз фарзандларига ҳинмоят кўрсатишни билмаган тошбағир падар олдида бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйишни, ундан совиб кетишни мумкин. Ғамхўрлик, жонкуярлик, одамийликка нима етсин! Бу хил фазилатлардан маҳрум бўлган раҳбарнинг ҳолига вой! Ишни ҳам унмайди ҳеч, обрўсига ҳам путур етади.

Кейинги кунларда кўпгина етишмовчиликларнинг ўрни тўлдирилди. Станциялардан ташиб келтирилмаган материаллар учун алоҳида автоколонналар ташкил этилди, участка марказларига каттакон радиокарнайлар ўрнатилиб, трест раҳбарининг буйруқлари, кундалик янги-

ликлар, илгорларнинг планлари, ким тақдирнома билан мукофотланганлиги, яқинда тайшиқил этилган ўзаро мусо-бақаларнинг натижалари тўғрисидаги хабарлар ҳам вақти-вақти билан етказиб туриладиган бўлди. Сменага чиқиш, қайтишлар ҳам радио орқали янграган диспетчернинг буйруғи билан бўлади. Унга рию қилмасликка ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.

Говхона участкасига яқинроқ жойга янги қишлоқ қурила бошланди. Кўп ўтмай бу ер янада гавжумлашиб, янги ишчиларнинг тала-говурига тўлиб қолади. Чунки, қурилишга келувчиларнинг ҳамон кети узилмасди. Турли миллатдан ташкил топаётган бу улкан оила Қизилқумда ҳақиқий дўстлик қасрини ўрнатмоқда эди.

Ишчиларнинг турмуш шароити кундан-кунга яхшила-ниб борарди. Фақат клуб, ошхонагина эмас, бараклар-га ҳам ҳар хил чақириқлар, шнорлар ёпиштириб қўйил-ди. Шнорларнинг кўпчилиги шеър билан ёзилган. Бу ўша комсомол мажлисининг натижаси эди албатта.

Гулхайри муҳаррир бўлиб тайинланган деворий га-зета мунтазам чиқиб туради. Клубда тез-тез кўрилган кинолар устида баҳс, мунозаралар қизийди. Хуллас, улар аввалги зерикарли ва нохуш турмушларини аста-секин унутаётган эдилар. Ўз навбатида, бошқа коллективларни ҳам бу соҳада бир оз ҳаракатга солиб қўйдилар.

Моҳидил ҳам аста-секин кам ухлашга одатланиб бораётган эди. Ўз зимманда масъулият сезиб турганингдан кейин, баъзан мизғиб олишгина ҳам кифоя экан. Нонушта қилиш ҳам шошилинич. Кейин, бажарилган ишлар ҳақида участка бошлиғига қисқа доклад тайёрланади. Ундан янги топшириқлар олиб, ўз бригадасини шу топшириқлардан воқиф қилади, ҳар бир ишчига вазифа топширади, смена бошланиши олдидан ҳар бир агрегатни шахсан ўзи қабул қилади. Уларнинг ҳар бир детали-гача ярқираб туриши шарт. Ўздан ҳам, сменодошларидан ҳам шуни талаб қилади доим. «Ҳар бир машинани, ҳар бир гайка, ҳар бир литр сувни, ҳар мисқол ёқилғини кўзини чўпдан асрагандай асраш керак», деб уқтиради, у. Бу соҳада Зубайдадан назоратни янада кучайтириш-ни талаб қилади.

Биринчи бўлиб моторга ўт бериш билан бошқалар-ни ҳам жадал ишга чорлайди.

Сменадан бўшагандан кейин эса яна иш кўпаяди. Баъзан тиззасидан қум, қор кечиб сайхонликларда кезар,

дам тепаликларга чиқиб, сийганиб тушар, яна дўнгликларга тирмашар, тентираб юрарди. Авваллари ниҳоятда чарчаганлиги учун оёғини зўрға судраб босар, ўзини беҳол сезарди. Кейин-кейин бунга ўрганиб кетди. Ўша офтоб урган кунлар ўлиб қоламанми деб хаёлига келтириб юрибди-я, мана, одам ҳамма нарсага чидар, кўникиб кетар экан-ку... Тўғри, ўша қаддини ёстиқдан кўтаргандан кейинги кунлар хийла оғир бўлди унга. Бир қанча вақтгача боши оғриб, бутун вужуди ачишар, бир нима сал тегса, додлаб юборгудай ҳолга тушарди. Мана энди мускуллари бўртиб, бутун аъзосида тетиклик, бардамлик сезар, анча тўлишиб қолгандай ҳам эди. Ҳозирги қиш совуғи ҳам қор қилмасди унга. Агар бошини жуи рўмол билан танғиб олганини ҳисобламаганда, эғнидаги гупписи, пахталик шими, оёғидаги кирза этиги уни забардаст йиғитлардай қилиб кўрсатарди. Икки юзи эса тоза қиш ҳавосида қизариб, ширмойи нон тусини олган эди.

Қурилишдаги ҳаёт ёлдираги тобора жадал айланиб борарди. Моҳидил Амударё томонларигача ҳам бориб, бошдан-оёқ трасса ҳаёти билан танишиб келгиси келарди-ю, лекин ҳеч вақт тополмасди. Шундай бўлса ҳам, кунига уч-тўрт километр йўл босар, ўз участкаларидан ташқаридаги жойларга, айниқса, мусобақадорлари — Туёқбоши участкасигача бориб келар, баъзан эса Тепақўрғон томонга йўл оларди. Бундай пайтларда дунёнинг бир чеккасидай туюлган бу «ёввойи водий»нинг шунчалик тез ўзгариб бораётганлигидан ҳайратда қоларди. Ҳар жой-ҳар жойда кўримсиз баракларини пана қилиб, чала-ярим битган бинолар, қор учқунлари сийпалаган асфальт йўл, қатор тизилган автомобилларини у ёқдан-бу ёққа чоптириб юрган кишилар завқ уйғотмай қўймасди. Узоқдан эса портлаш товушини эшитиб қоларди. Агрегатлар ишини енгиллатиш учун бирдан-бир чора шу эди ҳозир, чунки Қизилқумнинг айрим ерларида тупроқ жуда юза ковланар, кўпинча агрегатлар харсантошларга дуч келиб, таққа тўхтаб қоларди. Баъзан ўн километрлаб масофа оҳақтош қатламларидан иборат бўлиб, бульдозер хокандозларини ҳам синдириб юборай дерди.

Амударёдан эллик километр узоқликдаги Тепақўрғон участкасида Қизилқум каналининг юраги Тепақўрғон насос станцияси қурилиши керак. Ҳозир унга пойдевор қўйилмоқда. Бўлажак станция ёнидаги котлован ичида икки экскаватор тупроқ ковлаб, қирғоққа улоқтиради. Бульдозерлар уни суриб, атрофга ёяди, дамбаларини шиб-балайди, осмонга бўй чўзган улкан минорали кўтарма

крашнинг важоҳатидан завқланиб кетасан киши. Кўкда аста сузган кулранг булутлар остида бу краи бир томонга аста огиб кетаётгандай, бутун забардаст қомати билан ҳозир лорсиллаб ерга қулайдигандай туюлади, краи илгаклари йўғон-йўғон қувурларни автомобиль кузовларидан олиб қирғоққа қатор терар, кечагина қурилишга келган пайвандчилар эса ранг-баранг учқунлар сачратиб уларни улаб кетардилар.

Тарақ-туруқ, шовқин-сурон бир зум тинай демайди. Автомашиналарнинг ғириллаши, симларнинг чивиллаши, агрегатларнинг тариллаши, арраларнинг визиллаши, болгаларнинг гурсиллаб урилши — ҳаммаси юзлаб одамларнинг овозларига қоришиб кетади. Хуллас, чўлга шиддат билан ҳамла қилаётган тўфон кундан-кунга кучаяр, кундан-кунга зўр даҳшатга айланиб, азим саҳронинг пўстагини қоқарди.

Моҳидил мана шуларни кўриб ғайратига ғайрат қўшади, ғайратгина эмас, муҳаббати ошиб боради унинг. Лекин шу муҳаббатига лойиқ иш қилиптими? Мана, Латифжон, Фулом акага ўхшаганлар бутун бир қурилиш устида қайғуришади, унинг тақдири ҳақида ўйлашади. Ана уни муҳаббат дейиш мумкин. Қошки эди Моҳидил ҳам бирор янгилик устида бош қотирса-ю, шу туфайли кечаларни ухламай, мия оғриғидан қутулолмаса!

Моҳидилда улгайиб бораётган кўтаринки руҳ бошқаларга ҳам таъсир кўрсатмай иложи йўқ эди. Ҳа, унинг ҳаяжонларини ўзингизда ҳис қилмай, порлаб турган кўзларида соат сайин мавж уриб бораётган ажойиб белгиларнинг мафтун-ю, завқ-шавқига шерик бўлмаслигини иложи йўқдай эди. Авваллари меҳнат энг машаққат, азоб-уқубат бўлиб туюлган бўлса, энди роҳат эди. Алёша, Гулхайри, Музаффарлар чарчаш нималигини билмай, янги иштиёқ билан жон койнтишларни энг қолоқ бўлганларни ҳам уйқудан уйготди. Уларда орият иродасини ҳис этиш туйғуларни ғолиб чиқди. Ҳатто лавагликда ном чиқарган Нодир ҳам ғайрат отини қамчилай бошлади. Аммо Маннопга ҳеч тушуниб бўлмайди. Тез-тез турқи бузилиб турадиган баҳор ҳавосига ўхшайди у.

Моҳидил эса худди магнит майдонига айлангану, ҳар бир кишида ўз акс кучини уйғотувчи қудрат кашф этган, ҳеч кимни бетараф қолдирмасликка ҳаракат бошлаган эди. Ишқилиб, анчагина обрў, самимий ҳурмат орттириб олмақда у. Буни Манноп кўриб-билиб, ичидан зил кетмоқда.

— Моҳидил опа, якшанба кuni коллектив бўлиб мар-

казга тушсак, нима дейсиз?— деб мурожаат қилишади унга.

— Уртоқ Салимова, клубда ўз кучимиз билан бирор-та пьеса қўйсак-чи? Музаффарнинг режиссёрликдан ҳа-бари бор эмиш,— деб маслаҳат солишади унга.

— Ошхонада томоқнинг маза-матраси қочди, ўзингиз бир тузлаб қўйинг,— деб арз ҳам қилишади. Ишқилиб, ҳамма уни ўз дўсти деб билади, ҳамма уни ёқлайди.

Кишиларнинг турмуши чуқур дарёларнинг остки оқими сингари Моҳидилдан яширин қолмасди. Ҳар хил баҳс, ўқилган китоб боисда музокара бошланса, Моҳидилсиз ўтмайди, ҳамма бўш қолди дегунча гулга интилган боларидай унга томон интилади. Баъзан Латифжон ҳам унинг теварагида айланишиб қолар, шов-шувли даврага шерик бўларди.

Моҳидил кўринишдан камҳафсала, аммо ичи жўш уриб турган участка бошлиғи билан эса донм худди поездга кеч қолаётган сафарчидай шошиб-пишиб гашришади. Оёқ остида йўл-йўриқ, кўрсатмалар олиш-бериш қилишади-да, икки ёққа қайрилиб кетаверишади. Шахсий турмуш, оилавий масалалар, кимнинг кими бор — бу тўғрида ҳеч индаш йўқ. Ҳар ҳолда бирга ишлаб, бирга тургандан кейин, шу томонлар ҳам қизиқтираркан кишини. Балки бунақа масалалар Латифжонга ёқмас? Баттар бўлсин!

Моҳидил унга эътибор бермаслиги мумкин эди-ю, бироқ тушида кўрганидан бери, бу одамга нисбатан қандайдир қизиқиш пайдо бўлган, аҳён-аҳёнда миясига ҳар хил фикрлар келиб қоларди. Шунақа пайтда дарров яна Қомилжонни эслайди у. Нега уни ҳеч унутолмасикин? Қалби ҳам потинчланиб қолади дарров. Худди шундан кейин дилгир тортади. Дилгирликнинг тузоғидан қутулиш чораси фақат Мастура холага хат ёзишдир.

«Шундай чиройли хатлар битасанки, қизим,— дерди она жавоб хатида,— ўқиб туриб минг хил чиройли суратларни кўраётгандай бўлавераман. Қиш кунлари кумуш қор босган гумбазликлар, ёз оқшомларида осмон чўнчақдагидай қип-қизил, худди денгизга ўт тушгандай бўлиб тикланади тасаввуримда. Бот-бот хат битиб тур, онам. Хат олган кунимдай аъло кун бўлмайди менда. Бутун қўни-қўшнларга кўрсатиб, ўқиб чиқаман. Салом айтишни унутганларингга ҳам ўзимдан қўшиб сўлом айтаман, қизим. Аммо хатинг бир ҳафтадан ошнқроқ узилса, тамом, ўзимни йўқотиб юраман. Сен билан бирга ишлаётганлар ҳам менга жуда ёқиб қолди. Шундай яхши

одамларки... айниқса, Алёша, Музаффар, Гулхайриларни ўз боламдай яхши кўриб қолдим. Кўнгли пок, хушчақчақ Хўжаназар акани айтмайсанми. Барака топкурни гаплари, ривоятларини ишхонада бир-биримизга айтиб юрадиган бўлибмиз.

Айтмоқчи, она қизим, Латифжон тўғрисида илгаригидай ёзмай қўйдинг. Нимага? Бир нима бўлдимми унга? Ё оранглардан гап ўтдимми? Икки сафардан бери ҳеч нима демайсан?

Қизим, хатингни битилишига қараб, руҳиятинг қандайлигини билиб оладиган бўпман. Сўраганнинг айби йўқ-ку. Эҳтиётдан ўша йнгитга кўнгил-пўнгил қўймаганикинсан? Юрагим шуни сезиб турибди. Сезгимни яширолмаганим учун кечир...»

Хатнинг шу ерига келганда Моҳидил уни қўлидан тушириб юборди. Бирданига лавлагидай қизарди. Гўё қаршисида биров тургану, унинг олдида хижолатли иш қилиб қўйгандай бошини кўтаролмасди. «Юрагим шуни сезиб турибди», дея такрорлади унинг лаблари ва шу заҳотиёқ тилини тишлаб қўйди.

Ўрнидан турди. Қаршисида ички дунёсининг бирдан-бир суҳбатдоши бўлган Комилжон. У тикилганича, миёнида хиёл кулиб турарди.

— Нима дейсиз, Комилжон ака?— сўради қиз пичирлаб.

Комилжоннинг лаблари ҳам қимирлагандай бўлди:

— Нима ҳам дердим,— жавоб қилди у.— Юрагингга қулоқ сол, дейман. Барибир ўлганлар қайта тирилмайди. Аммо ҳаёт давом этиши керак. Буни биласан-ку ўзинг... Мен нима ҳам дердим... Юрагингга қулоқ сол, дейман!

Моҳидил юрагига қулоқ солди...

II

Ҳеч ким Гулхайрини шунчалик чиройли қўшиқ айтади деб ўйламагани. Товуши майин, баҳор шабадасидай сеҳркор мавжланиб, тўппа-тўғри дилга қуйиларди гўё. Ҳаваскорлар уюшмаси ташкил бўлгандан бери икки-уч бор концерт қўйиб берилди-ю, лекин шу чоққача унинг қўшиғини эшитмаган эдилар. Мана бугун коңферансьелик ролини бажараётган Алёша унинг номини эълон қилди. Энг орқа қаторда — эшикка яқин ўтирган Нодир бошини ғоз кўтарди. Кейин саҳна томон қадал-

ган нигоҳини бир зум узолмай қолганидан ёнига Моҳидил келиб ўтирганини ҳам сезмади.

Саҳнадаги қизнинг этаклари жимжимадор, оппоқ кўйлаги келишган қоматига жуда ярашиб тушган, ингичка сурма тортган кўзлари кўлиб турар, лаблари эса ол рангга бўялган эди. Унинг шу ниҳоятда очилиб туриши узоқ ҳижрондан сўнг ошиғи висолига эришган ҳақиқий маъшуқани эслатарди ҳозир.

Гулхайри кўйларди. Ҳамма унга маҳлиё. Буюк шодлик ҳисси Нодирнинг қалбида тўлиб-тошар, шу келинчақдай безанган дилбар қиз уники, фақат уники эканлиги учун оғзи қулоғида эди. Бутун залини сеҳрлаб тантана қилаётган садо эса фақат унинггина бахтини сўзлар, иқболини кўйларди.

Юраги тўрида ҳақиқий муҳаббат чашмаси жўш урган бу йигит Гулхайрисиз яшай олмаслигини билади. Унинг мафтунни, фақат унинг хаёли, фикри-зикри билан яшайди Нодир. Тўғри, ўзидаги ўжарлик, қизиққонлик бу туйғудан устун чиқиб қоларди баъзан. Бинобарин, ўрталарида аҳён-аҳён енгил-елпи хархаша кўтарилиб турар, бунга шубҳасиз «Қорағужанак» сабаб бўларди.

Бундай пайтларда Нодир ўзини қўярга жой тополмай юради. Сўнгги сафар қиз: «Ё уни денг, ё мани! Мани десангиз қилган қўполлигингиз учун Моҳидил опамдан узр сўранг», деб туриб олди. Нодир бундай шартни бажаришга Маннопдан қўрқади. Ахир бу ит феъл одамнинг қўлидан нималар кутиш мумкин эмас?! Уни Нодирчалик биладиган, феълига тушунадиган одам йўқ бу ўртада. Шунда ҳам, қандай бўлмасин унинг панжасидан қутулишга уринар, Гулхайри билан ўзи ўртасидаги сунъий ровни улоқтириб ташлагиси келарди. Мана, қизнинг ёрдамида қарзларидан ҳам қутула бошлади. Иложи борича тезроқ у билан алоқасини узил-кесил қила қолса бўларди энди.

Шундай деб ўйларди-ю, аммо бу мақсадини Маннопга билдирмас, ўзини илгаригидай унга содиқ қилиб кўрсатар эди.

Гулхайри институтларда қишки сессиялар бошланиши билан имтиҳон топширганни жўнаб кетди. То у қайтгунча Нодирнинг ҳоли не кечганини ўзи билади фақат. Аразлашларига қадар апоқ-чапоқликда ўтган даврларининг қадрига етмаганидан энди ўзини қаттиқ-қаттиқ койини бошлади. Ҳатто у келган куни оёғига йиқилишга ҳам тайёр ҳолга тушди. Аразлашишларининг сабабларини кўп ўйлади. Ниҳоят, Гулхайри қайтган куни у

Моҳидилнинг олдига борди-да: «Мени кечиринг, опа», дейишга мажбур бўлди.

Улар узоқ ўтириб суҳбат қилишди. Лекин ўзларидаги гинахонлик учқунлари ҳали тўла-тўқис ўчиб тугаллашмаганига қарамай, ҳар ҳолда, бир мақсад йўлида келиша бошлаганликларидан икковлари ҳам мамнун бўлдлар.

Тун. Нодир бригадир олдидан чиққанда алламаҳал бўлиб қолган, ой чиқмаган бўлса ҳам, атроф қор шуъласи билан ёп-ёруғ. У ғирч-ғирч қор босиб Гулхайри турган барак атрофида хийла вақт тентираб юрди. Ичкари жимжит, бирор шарпа эшитилмайдди. Фақат чироқ нури млтиллайди, холос. Нодир баракка яқин ўрнатилган «эшак» устидаги юпқа қировни сидириб ташлади-да, икки қўлига суюнганича шу деразага тикилиб ўтираверди. Бу ўтириш билан гўё Гулхайрининг жамолига маъниё бўлиб қолгандай эди. «Тинч ухла, жонгинам», дея пичирлади-да, кейин ўрнидан туриб кета бошлади. Яна тўхтади. Юраги ҳеч қачон ҳозиргидай шиддат билан тепмаган эди. Оёқлари қайрилиб, яна орқага қайтди-да, шахдам бориб деразани аста чертди. Худди шу чоқ ички кўйлакдаги қиз сочлари ялағоч елкаларига тўзғиб тушган қиёфада кўриниш берди.

— Ким?— сўради у деярли товушсиз.

Нодирни яна кучли ҳаяжон қамраб олди.

— Гул!— деди йнгит сал хириллаган овоз билан. Лекин бу овоз ўзиники эканлигига ишониш қийин эди.

Қиз шунча қараса ҳам йнгитни таниёлмас, бир қўли билан ялағоч кўкрагини яширмоқчи бўларди ҳадеб.

— Гулхайри!— такрорлади Нодир ва ўзини четроқ олиб, юзига ёруғ туширди.

Қиз уни таниди-ю, бир сесакниб орқага хиёл чекинди-да, ғойиб бўлди.

Орадан кўп вақт ўтгани йўқ. Бошини бўйнигача рўмол билан боғлаб олган, мўйнали қора пальтосига ўраниб, оёғида калиш билан чиқди.

— Ўнма қилиб юрибсиз бемаҳалда?— унинг кўзларида на ҳасрат, на ҳаяжон аломати бор эди ҳозир.

— Гул, мен... Салимовадан кечирим сўрадим,— ялиниш оҳангида шивирлади у.— Манноп билан алоқани узил-кесил қиламан!

Қиз турган ерида қимир этмай қолди. Унинг буғдойранг лўппи юзида, мўлтиллаган кўзларида — куллас, бутун қиёфасида унсиз мамнуилик ифодаси на-

моён эди. «Хийла ташвини тортибди, боёқиш,— деб ўйлади у ичида,— ўзим ҳам бағритош одамман-да, бўлма-сам шунчалик ҳолга солиб қўярмидим...»

Аслида қизнинг ўзи ҳам озмунча қайғургани йўқ. Ташқи кўринишидан эътиборсиз бўлса-да, ички дунёсида нималар кечганини сездирмасди. Имтиҳон куллари ўзи йироқда-ю, кўнгли қанчалик риёзат чекмади. Қайтгандан кейин ҳам, икки кўзи ўшанда бўлди. Қандай юрганини зимдан кузатар, қийналар, баъзида ўйлаб уйқусиз тонг оттирарди. Неча марталаб худди ҳовиргидай деразани чертиб келишини, номини айтиб чаққиришини кутди, илҳақ бўлди. Мана, ниҳоят, шунга эришди. Эришди-ю, қаршисида ёлворгандай бўйни қисиб турган йигитга раҳми келди. Шу билан муҳаббати жўшиб, юраги ҳам қалтираб кетгандай бўлди.

Нодир уни скамейкага бошлади. Қиз ўтираркан, пальтосининг бари очилиб, оёқлари болдирларигача кўриниб кетди.

— Гул, мен сени...

Йигит ҳақиқий севгининг азоби ҳақида гапирмоқчи эди, аммо овози қалтираб, томоғи гип бўғилди-ю, ўзини таппа қиз томонга ташлаб, кўксига бош эгди. Пальто остида турган яланғоч қўллар эса унинг елкасидан маҳкам тортиб, бағрига босди.

— Биламан, Нодир ака...— деди қиз ва унинг шудринг қўнган сочларидан ўпа бошлади.

Нодир қаддини кўтаргани йўқ, фақат лаблари пайпаслаб бориб қизнинг қалтироқ лабларига қўнди. Қиз пальтосининг сидирилиб тушаётганини, яланғоч елкаларини совуқ ялай бошлаганини ҳам сезмасди.

Нодир учун бу бахтни умрбод қўлда тутиб қолиш имкони туғилган. Агар орада «Қорагужанак» бўлмаганда эди...

Гур этиб қарсак чалинди... Одамлар таъзим қилаётган ёш хонанда қизни олқишлашар, қийқиришиб, ашулани қайта такрорлашини сўрашарди. Нодир бутун гавдасини олдиниға ташлаб саҳнага миҳланган нигоҳини зўрға олди-да, ёнидаги Моҳидилга қараб қўйди. Унинг шу ерда ўтирганини сезмаган экан. Жилмайди. Моҳидил ҳам унинг қўлини олиб маҳкам қисди.

Худди шу пайт орқадан кимдир келиб Моҳидилнинг қулоғига шивирлади:

— Опа, Латифжон акам... Уртоқ Дониёров сизни йўқлаяптилар.

Бу ҳозиргина кириб келган Зубайда эди. У негадир ҳаяжонда.

— Вой, опа-ей,— деди кўчага чиққач у,— Латифжон акам тушмагур, ўтакамни ёривордилар-а, майда-чуйда кир-чиримни энди ювишга ўтирувдим, бир вақт идорадан шовқин эшитилиб қолди. Нима тўполон деб секин қарасам, Музаффарни чунонам доғлаяптиларки, турган жойимда қотиб қопман. «Масъулиятни сезасанларми, йўқми, ким айтади сени комсомол етакчиси деб?» Дакки эшитган Музаффару, мен дағ-дағ титрайман, холос.

— Нималигини билмадингми?

— Билолмай турувдим... Фаҳмлашимча, тупроқ қазиш қондаси бузилган экан-да. «Кўзинг қайда эди? Ақлинг, фаросатингни еб қўйганмидинг», дедилар. Вой-бў, шундай тузладиларки, ҳеч аямай тузладилар. Бунақа феъллари йўқ эди-ю? Бола шўрликка ҳам юракларим ачиб кетди.

Моҳидил шошиб бораётгани учун ёнма-ён бидиллаганича воқеани тавсифлаб бераётган қизнинг гапларини аранг илиб оларди.

— Музаффар ринг дейишга ҳад қилолмай, нафасини ютиб ўтираверди бечора. Эртагаёқ айбдорни топасанлар, деб наказ қила бошладилар.

— Ким?

— Латифжон акам-да, ким бўларди. «Тўққиз юлтмишинчи пикетдан қазишни ким бошлаган эди?» дег сўрадилар кейин. Музаффар ўйланиб туриб, «Менимча Алёшка ҳам ишлаган, Қулаҳмад ҳам, қайси бирини эслай оламан», деди. «Кимнинг сменаси биринчи тушган?» деб сўраб қолдилар яна. Музаффар ўйланиб туриб, бирдан: «Тунги сменада биз ишлаганмиз, кундугисида Моҳидил опам бригадаси ишлаган, балки ўшларнинг айбидир», деб сизга тўнкаса бўладими?

— Дониёров нима деди?

— Ҳеч нима! Мени чақириб сўрадилар. «Моҳид қани?» деб. Ҳозир чиқувдила, концертдала, деди. «Чақир», дедилар. Опам бечора бирпас дам олсинла да, ҳозир ўзим қисталам қилиб чиқарувдим, ҳеч тинчтинчимайдилар, дегандим: «Мунча жағингни пешлайса қақажон, айтганимни қилсанг-чи», деб бақирсала бўладими. Юрагим чиқиб кетай деди-я. Шошиб, ичим туплайман. Ҳеч бунақа одатлари йўқ эди-ю?.. Хона кириб ойнага қарасам, рангимда қон қолмабди. Те

грейкамни елкамга илиб, шошганимча сизнинг олдингизга чопа қолибман. Бир вақт орқамдан яна «Тўхта, нарядларни бу ёққа бер!» дедилар. Шошиб ҳалиги бирга тўлғазганимизнинг ҳаммасини бир папка қилиб олдиларига қўйдим. Қўл қўйсалар керак, деб ўйласам, йўқ, олиб стол ғаладонига солдилар-да, кейин менга: «Нега серрайиб турибсан, бор, чақир! Ишни расвойи-радди қипсанлар ҳамманг!» дедила.

Моҳидил қадамни тезлатди.

— Сизга қаттиқ гап тегмасмикин-а?— давом этди яна Зубайда.— Ҳеч бунақа одатлари йўқ эди-ю?..

Моҳидил кирганда участка бошлиғининг қош-қовонидан қор ёғиларди. Моҳидил ичкари кирди-ю, эшик олдидаги гижир-гижир табуреткани олдинроққа суриб, қўлларини тиззасига қўйганича ўтирди.

— Бу қандай гап, ўртоқ Салимова?— расмиятчилик билан гап бошлади Дониёров.— Катта бракка йўл қўйибсизлар-ку? Ишонган тоғда кийик ўтламас, деб шунини айтадилар-да...— У шунчалик тутаққан эдики, чаккаларигача қип-қизариб, юзидан тинмай тер қўйиларди.— Нима, кўзбўямачилик қилмоқчимисизлар?

— Қанақа брак? Қанақа кўзбўямачилик?! Масала нима устида бораётганини айтинг-да, аввал.

Латифжон кўрселик қилиб унинг сўзини бўлди:

— Ҳали хабарим йўқ денг? Ростми шу? Ишонмайман! Ўзингизни гўлликка солаётган бўлманг тағни?

Моҳидил пинағини бузмади, тутақиб ҳам кетмади. Чунки ўз вазифамни сидқидил бажаряпман деб ўйлар, бунга ишонарди ҳам. Шунинг учун Латифжоннинг ҳозирги қиёфасига қараб турди-да, кулиб юборди.

Латифжон эса ҳамон жингнағи чиқиб турар, тили эса масалани аниқроқ тушунтира олмай, тутқилиб қолаётгандай эди. Худди мана шу одамни анча бамаънироқ деб санай бошлаган эди, Моҳидил. Мана энди бу ҳам бўзига етгунча экан...

— Бугунги тўққиз юз олтмишинчидан бир минггича пикетгача топширамиз деб ваъда қилувдингиз-ку?

— Тўғри, айтганмиз. Топширишга тайёр қип қўйдик. Тўққиз юз олтмишинчидан бир минг ўн иккинчисигача таппа-тайёр.

— Тайёр эмиш-а,— жиғибийрон бўлди яна Латифжон.— Бир минг ўн иккинчигача бошдан-оёқ нормага ҳилоф қилинган. Нақ бир ярим метр юзаки ковланибди, ўлчаб кўрдим.

Моҳидил мулзам бўлиб, анграйиб қолди:

— Рост... Ростданми? Ундай эмасдир-э!

— Улчаб кўрдим деяпман-ку, ёки ишонмаяпсизми?
Нақ уч километр масофа бузилган.

— Бу нуқсонни кимнинг айби деб ўйлайсиз?

— Шунн сиздан сўрамоқчиман-да.

— Эътиборсизликнинг оқибати бу.

— Тўғри! Эътиборсизликнинг оқибати. Маъна энди кимни айблаймиз? Мени, сизни, Музаффарними? Ҳа, бошқа ҳеч кимни эмас, ўйлаб қаранг-а! Энди графиклар барбод бўлади, уни тузатишга кетган вақт туфайли яна қолоқликка юз тутамиз; бошимиз даккидан чиқмайди, келиб-келиб участка энди оёққа туриб олган пайтда-я! Шунча ниқтаганлари етмасмиди? Ёки сизларга гап кор қилмайдиган бўлиб қолганми? Сизга кор қилмаса, мен ерга кириб кетгудай бўляпман. Ўйлаб қаранг-а!

Моҳидил ҳам бўш келмасликка ўтди:

— Латифжон ака, ўтинаман, мен аёл кишиман ахир,— деди у жиддий тикилиб,— ҳеч бўлмаса шу аёл-лигим ҳурмати, бир оз шафқат қилиб гапирсангиз.

«Дарвоқе аёл киши»,— деб ўйлади Латифжон ва хи-жолатомиз бош эгди. Моҳидил эътибор бермаган экан: Латифжоннинг икки чаккасидаги оқ толалар анча кўпайиб қолибди. Бутун бир участканинг ташвишини тортиш ҳазил гапми? Турли-туман феъл-атвордаги кишиларга, айниқса, шундай мураккаб шаронгда мураккаб техникани бошқариш билан боғлиқ бўлган ишга раҳбарлик қилиш енгилмиди? Юз берган ҳар бир нуқсон учун, ҳар бир киши учун жавобгарлик туйғуси бутун мавҳумлиги билан унга катта масъулият юклар, иссиқ-совуқ кунларда бирортаси тасодифан бирор дардга чалиниб қолмаслиги учун кўз-қулоқ бўлиб туришга, хушёрликка чорларди уни. Участка учун ҳам, график, план, иш сифати, одамларга тўғри маош тақсимлаш учун ҳам, коллектив ўртасидаги аҳилликка губор қўнмаслиги учун ҳам; туриш-турмуш, емишлар, кишиларнинг руҳи-раъйини кўтариш учун ҳам биринчи галда у жавобгар!

Бунинг устига трассада мусобақа деган гаплар ҳам чиқди. Бунн ўйламаслик инсофдан эмас, ақаллиси Моҳидил учун, уни шу мусобақада ғолиб чиқишга астойдил бел боғлаб қилаётган ҳаракатлари учун ҳам ҳафсаласизликка берилиш уятдир. Ишқилиб, бажарилиши зарур бўлган юмушларнинг маълум бир чегараси қолмаяпти энди. Тўғри, баъзан, тажанилиги тутиб, қизишиб кетишлари бор. Бундан энг аввал ўзи ҳам норози. Ўша

Ҳошим билан сан-манга боришганлиги учун ҳам анча койинди. Битта гапдан қолиб турса, биров қулоғини кесмасди-ку, ахир! Барибир ким ҳақ, ким ноҳақлигини вақт исботлаб беради-ку!

Ана шундай хаёлларга борган куни трассани бошдан-оёқ синчиклаб кузатиб юрарди. Ён тарафда бир оз димоғи билан хиргойи қилаётгандай «ғинг-ғинг» қилган совуқ шамол нидосини ҳисобга олмаганда, ҳаммаёқ тинч, эгаларини эндигина дам олишга кузатиб, ўрни-ўрнида қотган агрегатлар қоп-қорайишиб, аллақандай баҳайбат махлуқларнинг калласига ўхшар эдилар. Шу билан бирга трассадаги айрим нотекисликлар ҳам кўзга ташланади. Тоғ устида юрган одам тоғнинг майдон доирасини сезмагандай, трасса ичидагилар ҳам бундай ишқалликларни сезишмас, аммо узоқдан туриб қараган кишига ҳаммаси намоён бўлиши мумкин. Бу ҳам барчага эмас, балки шу соҳада кўзи пишиб, маълум даражада тажриба орттирган кишиларга дарров сезилади. Хуллас, у кўрган нуқсон кичкина нуқсон эмас. Ана шу кузатувдан сўнг у идорага келган ва Музаффарни сўратган эди.

Моҳидил соатига қаради. Яна ярим соатдан сўнг Музаффарнинг бригадаси тунги сменага тушади. Улар билан бориб агрегат чироқлари ёрдамида ўша йўл қўйилган нуқсонларни ўзи бир кўздан кечирши кераклигини ўйлади.

Шу қисқа муддат ичида Моҳидилнинг бошига нималар кириб, нималар чиқмади дейсиз. Тўққиз юз олтмишинчи пикет қўлдан чиққан куни тўққиз юз олтмиш биринчини ким бошлаб берган эди-я?.. Хаёлан ҳаммасини кўз олдига келтиришга уринди. Тўққиз юз олтмишинчи Музаффарнинг бригадаси кучи билан тугалланган эди. Ундан кейин... Демак ўзининг бригадасидагилар йўл қўйган бунга.

У ташқарига чиққанидан кейин ҳам, миясидаги шу мужмал фикрлардан қутулолмади.

Биров орқасидан шошиб келаётгандай бўлди.

— Қаёққа кетяпсиз, опа? Ахир бугун тунги сменада дам олишингиз керак-ку?

Бу Музаффар эди.

— Бошлиқларга ҳам қойилмасман-да,— сўзида давом этди у.— Ҳеч қонунга тўғри келадими ахир? Дўқ-пўписаларига бало борми? Дарров одамнинг ҳафсаласини пир қилиб қўйди-я! Эртага кун йўқмиди?

— Музаффар,— деди таққа тўхтаб Моҳидил,—бригадангизда ҳеч кимдан шубҳа қилмайсизми?

Музаффар пахталик қўлқопини ечиб, совуқдан ёшланган кўзларини арта бошлади:

— Ҳеч кимдан. Ҳаммасига ишонаман. Бирортасини айблаш қонунга хилоф, опа!

— Ким бўлмасам?

— Қаёқдан билай, ўзингизникидан гумон қилмайсизу... Нодир... Маннопдир балки? Ҳар нарса кутса бўлади улардан. Биласизми, Манноп Алёшага нима дебди? «Ударник бўлиб, деворний газетада жамолинг жилвалангандан бери биздақаларни писанд қилмай қўйдинг-а, қария. Шунча жонингни жабборга берганинг билан барибир ҳеч ким сенга ҳайкал қўймайди. Бугун борсан, эртага йўқ». Шунақа дебди-я. «Аниқроқ гапир, бу нима деганинг?» деб сўрабди Алёшка ҳам ҳайрон бўлиб. «Огоҳлантириб қўймоқчиман, коммунизм қураминг деган гапларга ишонма. Бу — кишиларни яхшироқ ишлаши учун ўйлаб топилган хомаки хаёл. Сароб деса ҳам бўлади. Шу саробга сиғиниб қаҳрамонлик кўрсатяпсанки, эътиборда борсан, эртага белингни кўтаролмай қолганинда, биров сендан миннатдор бўлмайди. Ҳатто ўлганидан кейин ҳам эсга олишмайди. Номинг офтобда қовжираган тиррақи бузоқ тапписидай тупроққа қорини шадю кетади», дебди. Шу гаплар қонунга тўғри келадими? Алёшка ҳам башарасига қараб тупурмоқчи бўлганю, кейин тупукни ҳам азиз билиб, унинг ярамас нусхасини беагандан кўра, жиғилдонни овутини яхши, деб ютворибди. Чакки қилибди-да, тупурса бўларди. «Икки дунёда тенги йўқ аблаҳ бўлганимда ҳам, лақиллата олмайсан мени. Ҳеч қанақа элга дoston бўладиган ниятим йўқ, сендақа санқи шайтон гумонсирган келажакка астойдил ишонганимдан чанг ютяпман бу ерда!»— дебди Алёша. Қойил қилибди-а, опа? Чиннакам комсомолнинг гапи-да бу! «Қорағужанак» бўлса бўш келмай: «Эртага нима бўлишининг менга бир грамм алоқаси йўқ; мен бугуним билан яшайман. Одам бўламан дессанг, сенга ҳам шу маслаҳат: Ақлинг борида гапимга кир, балки эртага ҳеч нима бўлмас», дебди. Кейин сиёсатга ўтиб, фалсафа сотибди. «Ҳозир дунёда нима гаплар бўлаётганидан хабаринг борми? Ишонмасанг, кечкурун кел, биргалашиб «Америка садоси»ни эшитамиз. Ҳаммасини биласан-қўясан. Мамлакагимизнинг чор атрофига ракеталарни қалаштириб ташлаган империалистлар. Биттасини визиллатса, тамом, кўз очиб-юмгунигча

қурилишинг билан асфаласофилинга чиқиб кетасан!» дебди. Алёшканинг газабни қайнаб: «Бунақа алмойи-ал-жойи сафсаталаринг билан чўчитолмайсан бизни, хотир-жам бўл, тузоғингга илинмайман. Бошқалар ҳам шундай. Ҳа, бу ердагиларни бемаъни гапларинг билан заҳарлагандан кўра, яхшиси, туёғингни шикўлллатиб қол. Худди, ҳа-да!»— деган экан, у: «Нима бу — оғоҳлантиришми?— деб сўрабди.— Илтифотларинг учун минг қуллуқ. Хўш, айтганингга кўнмасам-чи?» «Тагин доғда қолиб юрмагин деяпман-да!» «Ким доғда қолдиради, сенми? Бекорларни айтибсан!»— дебди Манноп. Шундан кейин Алёша чўрт бурилиб кетаверибди. Бу гаплар қонунга тўғри келмайдику-а, опа?!

— Ҳа, Манноп яна ҳаддидан ошяпти. Аммо ишлаши ёмон эмас-ку?

Музаффар қўл силтади.

— Яхши ишлашига ишонманг. Бир билгани бордир-да. Айёрликда тулкини ҳам ярим йўлда қолдириб кетади-я! Борди-ю, сувни лойқатиб, балиқ тутиб юрган бўлса-чи? Шунинг учун бугунги ишкалликининг мутасаддиси ҳам ундан бошқа ҳеч ким эмас деб ўйлайман. Гап шу! Вақтни ўтказмай, Дониёровга айтинг-да, бу танишидан бошингизни соқит қилинг. Кейин нима чора кўришларини ўзлари билишади. Хоҳласангиз, мен гувоҳликка ўтаман. Бу қонун!

— Ошиқма, Музаффар, сувнинг оқишига қарамай банд ташлаш — ақлдан эмас!

— Ҳа, ҳаммаси сув юзида қалқиб турибди-ку, ахир?

— Бунисидан шубҳам йўқ. Аммо дабдурустдан бир хулосага келиш қийин. Ахир уям анойи эмас-да. Ўзини оқлаб, бизни тухматчиликда айблашдан тоймайди. Уни лом-мим деёлмай қолдириш учун, қўлимизда факт бўлиши керак.

— Майли, ўзингиз биласиз, аммо арқонни узун ташлашга ҳожат йўқдир деб ўйлайман. Хайр, клубга кириб тутилиб қолгандим, мана энди сиз билан гаплашиб, вақт кетяпти. Айтмоқчи, дам олсангиз бўларди. Эрталаб кундузги сменага тушасиз.

У чопганича кетди. Чуқур фикрга толган Моҳидил ҳам унинг орқасидан қолмай, трасса томон бораверди.

«Маннопдан ҳар нарса кутса бўлади...— деди у ўзинча шивирлаб.— Бугун бундай қилса, эртага бутун қурилиш талафот ичнда қолади. Ҳушёр бўлиб туриш керак!»

Эрталаб Моҳидил ошхонага кириб борди. Бу вақт

Манноп атрофига ёшларни тўплаб, гаплари билан кулдирмоқда экан.

— Илгари китоб ўқишда менинг олдимга тушадигани бўлмасди. Кўпинча ичак узадигапларини ўқирдим. Ёд олардим. Эслаш қобилиятимдан ҳалигача нолиган одам эмасман. Шундай қотириб гапирардимки, одамлар кулавериб қоринларини ушлаб қолишарди. Кейин трагедияга шўнғидим. Трагедияда маъни кўпроққа ўхшади. Шекспир, Шиллер, Ростан... Бунақа мураббийларим сон мингта... Кейин артистликка шўнғиб кўрдим. Олишмади. Уқувим йўқ эмиш... Халқ театридагиларга суфлёрликка майли, дейишди. Эслаш қобилиятидан бундоғроқ меҳнаткаш артистларнинг жонига ора кириб юрдиму, надо признаваться, ичкилик бошимга етди-да! Қайфим тарақ кунларим суфлёр будкасида ўтириб, пьеса устига калламин қўйганимча, пўк-пўк асфальт босардим. Аслидачи, вой, томошахонада ўтириб ухламабсан, дунёга келмабсан-да. Ё менга шунақамикин. Етти кун кўкнори ичган бангидай донг қотаркансан киши. Бир кун «Ромео»нинг сўнгги саҳнасида сағанага кирган Ромео захар ичмоқчи бўлиб, энди оғзинга шиша тутган экан, «ё ўлиш, ё қолиш, мана масала!» деб юборибман. Артист ҳам шунга қайтарворса бўладими! Ўлиб ётган Жульетта пиқ этиб кулворди. Кейин билсам, Гамлет билан Ромео монологини аралаштириб юборган эканман. Билмаганларга ничиво-ю, билганлар зални бошларига кўтариб, тоза кулишди-да. Трагедия комедияга айланиб кетганди ўшанда.

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди, тўполок қилишди. Эшитганимни эшитдим. Кейин думимни тугиб, паттамни қўлга тутқаздишди.

«Эски муттаҳам экансан-да», деб қўйди унга четдан қулоқ солиб турган Моҳидил.

Маннопнинг кўзи Моҳидилга тушди.

— Сахро маликасига саломлар бўлсин!— деди у.— Қани, кампанияга марҳамат.

Моҳидил унинг ёнига бориб ўтирди.

— Гуноҳкор бандаларингиз туфайли, тоза танбеҳ ебсиз деб эшитдим, ростми?— деб қолди Манноп Моҳидилнинг участка бошлиғидан эшитган даққиларига ишора қилиб.— Кўп ҳаддидан ошяпти-да бу Доппёров! Мен шу олифтани астойдил ёмон кўраман...

— Яна Шекспирдан олмоқчимисиз?

— О, ул адибга шунчалик садоқатим зўрлигидан кўпинча ўз сўзимни, уникими, фарқига бормай қоламан.

— Қўйнинг уни. Менга тўғри жавоб қилинг, трассада ишканаллик чиқаришингизнинг боиси нима?

— О, маликам, бу иш учун мендай ҳалол меҳнаткашга тўхмат қилиш жиноятдир,— у туриб кетмоқчи бўлди. Моҳидил уни қўлидан ушлаб яна ўтиришга мажбур қилди.

— Сиздан савол сўраяпман ёки уни ҳеч ким сезмай қолади деб ўйлабмидингиз? Ишнинг белига тепишингизнинг боиси нима деяпман?

Манноп зўраки кулиб қўйди-да, яна ўзини гўлликка солди.

— Ойинг этак билан ёпиб бўлмайди,— давом этди Моҳидил,— бутун сохта, кўзбўямачиликларингиз...

Манноп уни гапиртирмай илиб кетди:

— Етар, тўхтагил!

Ҳеч нимага арзимайди тахминларингиз

Қайтиб яна луқма солган шайтонга беринг...

— Мен сизга артистка эмасман! Суфлёрлигингиз бу ерда кетмайди.

— Янглишган бўлсам, узр, маликам!

— Бугун трест бошлиги олдида барча қилмишларингизни бўйингизга оласиз, вассалом! Йўқ, десангиз, ўзим очиб ташлайман! Ҳеч қандай таянч нуқталарингиз иш беролмайди барибир.

Моҳидил «таянч нуқта» деб Болтаевни кўзда тутганига у яхши тушунди.

— Демак, «Яхши-яхши» шунинг учун ташриф буюрган экан-да, бугун азонлаб. Майли, нима десангиз деб кўринг, маликам, барибир айбдор мен эканлигимни исботлаб беролмайсиз!

Масалани узил-кесил ҳал қилишга йиғилдилар. Музаффар ораларида айбини бўйнига олишдан қочадиган, ҳалол одамлар ичига яшириниб, мушукдай писиб юрадиганлар ҳам бор эканлигини очиб ташлади, аммо номини айтишдан бош тортди.

— Фақат ўз оромини ўйлайди у, бошқаларди шаънига доғ тушиши билан иши йўқ,— луқма ташлади Гулхайри.

Бошқалар уни қувватлаб кетишди.

Айбини бўйнига олишдан қўрқса, нима қилади бош кўтариб юриб?

— Мард бўлса, ўртага тушиб ҳақ гапди айтсин!

— Унинг хатосини тузатадиган гўсхўр йўқ! Шундоқ ҳам вақтимиз зиқ ҳозир.

Трест бошлиғи:

— Бундайларни ҳаёт бўрони чанг-тўзондай чирпирак қилиб ташлайди,— деди.— Бугун тонг пайти баракларга кириб чиқдим,— дея давом этди яна Раҳимов,— огир меҳнатдан сўнг роҳат қилиб дам олиш қандай яхши. Лекин ухлаётганлар ичида сиз айтган бирорта виждонсиз борлигини сезмадим, чунки ҳамма ухлаётган эди-да. Аммо битта нарсага ҳайронман, яхшилар, йўл қўйилган хато коллективга қанчалик зарар етказаётганини билиб туриб, қандай одам тинч дам олиб ётаркин? Бунақаси йўқдир десам, кечаги оқибат фикримнинг аксини кўрсатиб турибди. Балки, хато қилсам қилибман-да, кўпчилик ичида билиб ўтиришибдими, дер. Бунақа одамдан ҳар нарса кутш мумкин, эртага бундан каттароқ фалокат туғдиришдан ҳам тоймайди.

Оёқ устида бўлаётган бу шошилишч йиғилиш узоқ чўзилиб кетши мумкин эди. Шунинг учун одамлар қисқа-қисқа гапирардилар.

— Йўқ, биз коллективимиз шаънига ёмон гап бўлишини истамаймиз,— деди Алёша чинқириқ овоз билан,— ахир айбдор кимлиги оппа-аён-ку? Нега бекинмачоқ ўйнаймиз? Ёки қўрқамизми ундан? Ундай бўлса, мен айтаман. Орқага яширинма, Манноп! Виждонинг ҳалол бўлса, афтигини кўрсат.

— Оғзингга қараб гапир, қария, тухматчилик қилганга жазо бор-а!

— Тухмат эмиш-а! Исботлаб берайми?

— Исботла!

Одатда янги пикет бошланишдан олдин ҳар бир машинист ўз экскаватори учун супа шаклида майдон тайёрлаб олади. Ковланаётган хандақ чуқурлашган сари ўша майдон ҳам зина-зина бўлиб, пастлашиб бориши керак. Биринчи зинада туриб тупроқ қазиган икки ярим метр чуқур олса, иккинчи зинага тушиб ишлаётган ҳам шунча чуқурликда ковлаши зарур. Аммо Манноп ундай қилмаган. Ҳамманинг кўзини шамғалат қилиб туриб, ярим метрдан кам чуқур олаверган. Унинг бу қилмишидан беҳабар қолган бошқалар ҳам шу йўсинда ковлаб кетаверганлар. Натижада, уч километргача масофа бир ярим метрдан саёз ковланган.

Ҳозир Алёша ана шу тахминини гапириб берди. Лекин бу тахмин эмас, ҳақиқат бўлиб чиқди. Сир очилиб қолди.

— Хўш, энди нима дейсан? Гапир!— деди Латиф-

жон ҳам Маннопга. Манноп Алёнага еб қўйгудай бўлиб хўмрайди.

— Бир ёқдан ҳайрон, бир ёқдан гирён қилиб қўйдинг-а, қария!

Ҳамма бирдан қийқириб юборди. Манноп кучли кулгини босишга уриниб бақирди:

— Хўп, меҳнаткаш енгди. Ҳукм чиқаринг!

Ҳамма трест бошлиғига қаради.

Бошлиқ бир колхоз тракторчиси ўн уч гектар ерни саёз ҳайдагани учун суд уни шу ерни қайтадан текнига ҳайдаб беришига, шу муддатда сарфланган ёқилғи нархи, тракторнинг амортизациясигача тўлашига ҳукм чиқарганлигини айтиб берди.

— Менингча, биз ҳам шундай қиламиз. Қаршилик йўқми?— Барча бараварига қарсак уриб юборди.

Аммо Моҳидил нуқсонга йўл қўйилишида фақат Маннопнинггина айбланиш хато эканлигини уқтира бошлади.

— У шундай нуқсонга йўл қўяётган экан, нега бошқалар буни сезишмади? Нега эътибор берилмади? Демак, ҳаммамиз айбдормиз бунда,— деб хулоса чиқарди у,— шунинг учун ўша нуқсонни ҳаммамиз баб-баравар йўқотишимиз керак.

Кўпчилик унга қўшилди. Аммо, бошлиқ айтганидай, агрегатларга сарфланган ёқилғи нархи, амортизацияларнинг ҳақини тўлаш Маннопнинг зиммасига юклатилиши тўғри деб топилсин, деган таклифлар тушди.

— Яхши-яхши,— қарсакка жўр бўлди бошлиқ ҳам.— Демак, қарор бир овоздан қабул қилинди, шундайми?

Бўлган гаплардан хабар топган Ҳошимжон бошлиқ билан учрашди-да, унга эътироз билдирди:

— Маннопга нисбатан жуда шафқатсизлик қилинибди-да, назаримда, хўп денг!

Бошлиқ кулди.

— Шафқатсизлиги нимаси? Ҳамма жойда қонун бир. Ҳеч қайси хўжаликда бракка йўл қўйганларнинг зарарини қоплайдиган махсус фонд йўқ. Зарар етказибдими, марҳамат қилиб тўлаб қўйсин ўзи!

Маннопга нисбатан чиқарилган ҳукм Моҳидилга жуда маъқул бўлган эди. Фақат унинг хаёлини бошқа нарса эгаллаб олди. Манноп тоифасидаги одамлар қайдан пайдо бўларкин-а? Инсон гўзаллик учун интилади, ёрқин уфқлар сари ошнқади, ҳамманинг фикри-зикри хонадонимиз бойлигини кўпайтириб, бутун оламни қойил

голдирган фанимиз, хўжалигимиз, маданиятимизни ривожлантирмоқ, фақат фаровон турмуш, мўл-кўлчиликни вужудга келтирмоқ билан банд. Ҳамма бугунгисинигина эмас, эртангисини ҳам ўйлайди. Майли, бугунча чиройли кийим-кечаклар насиб бўлмасин — бунинг учун тушкунликка тушмайди ҳеч ким, чунки буларнинг ҳаммаси олдинда ҳали. Шунинг учун энг оғир шароитда ҳам меҳнатдан баҳра олиб яшайдилар. Буларнинг ҳаёти зилол ирмоқлардай мавж уриб, дарёларга қўшилади, улкан денгизларга қуйилади. Хўш, Маннопларники-чи?! Бир ерда тўхтаб қолган кўлмак сувдан нима фарқи бор? Наҳотки, шу кўлмак сув устини чириндилар босиб, қуртлаб, сасиб кетишини сезмаса?

Бирдан Моҳидилнинг эсига Латифжоннинг шипшитган бир гапи тушди: «Механизмларнинг ҳадеганда ремонтга тушаверишида бир гап бор. Кимдир атайин ишимизнинг белгига тепмоқчи. Бу ҳам «Қорағужанак»нинг иши эмасмикин?»

Моҳидил шунини аниқроқ билмоқ учун Нодирни ўсмоқчилаб кўрди, аммо Нодир Маннопнинг бу хил ниятларидан хабарсиз эканлигини айтди. Ким билади, балки ўзининг «қадрдон» ҳамроҳидан ҳайкиб, тўғри жавоб қилишдан бош тортгандир.

— Сиз қўрқоқсиз!— деди Моҳидил унга тикилиб туриб.— Маннопдан заҳарли илондан қўрққандай қўрқасиз.

Шунда ҳам Нодир тўғри жавобдан ўзини олиб қочди.

— Қўйинг, опа, мени қийнаманг! Мен ҳеч нарса билмайман.

— Билмаслигингиз мумкин эмас,— қисталанг қилди яна қиз.

— Билмайман, дедим, билмайман... Фақат...

— Нима фақат?

— Фақат ундан эҳтиёт бўлиш керак. Ёмон одам... Моҳидилнинг газаби қайнаб кетди.

— Нега буни ичингизда сақлаб юрибсиз? Ҳамма-нинг олдида очиқ-ёруғ айтиб берсангиз... Ахир биз кўпчиликмиз. У ёлғиз.

— Гап ёлғизликда эмас, Моҳидил опа,— у шундай деди-ю, бошини ҳам қилиб, оёғи билан ер чиза бошладди.

— Айтаверинг, мен ҳеч кимга оғиз очмайман,— тил бириктиришга ўтди қиз,— айтинг!

— Мен устингиздан шикоят хати ёздим...

— Қимга?

— Кимга бўларди, бошлиқларга-да. Уша мажбур қилди. Манноп. Унинг зўри билан ёздим... ҳаммасини ёздим.

— Ҳаммасини?!

— Ҳа, кўрган-билганларимни ҳаммасини!

III

Моҳидилнинг Ҳошимдан ихлоси бутунлай қайтди. Латифжон «бу ўта кетган ҳасадгўй» деганида, ҳақ эътибор. Мана энди билди. Ҳақиқатан ҳам ҳасадгўйликда унинг олдига тушадигани йўқ. Бунинг устига қотиб қолган одам. Ташқи кўринишидан бировни билиб олиш қийин экан-да асти.

Ҳошимнинг барча кирдикорларини кўриб-билиб турганига қарамай Моҳидил ундан кўнгли совиганлигини яширишга, эски муносабатларини қайтиб тиклашга қанчалик уришмасин, бунга ҳеч эришолмади. Унинг кўнглидагини Ҳошимжон ҳам кўпдан бери сезиб юрибди. Кўпдан бери уйига ҳам таклиф қилмай қўйган. Балки у орқали айрим машмашалардан Маҳмуданинг хабар топиб қолиши мумкин деб ўйлар. Ҳар қалай, нима бўлса ҳам, ахир хотинининг қадрдон дугонаси-ку! Шунинг унутмаслиги, кўнгли учун, ҳар замонда ундан салом-алик келтириб туриши керак эди. Ундай деб ўйласа, Моҳидилнинг ўзи ҳам ҳеч қандай таклиф кутмай, дугонасининг олдига тўппа-тўғри бораверса, биров йўлни тўсармиди? Маҳмуда билан дўстлик туйғуларига бу ердаги машмашаларнинг ҳеч алоқаси йўқ-ку ахир?! Бу саҳройи азимда Моҳидил учун Маҳмудадан, қолаверса, Ҳошимжоннинг ўзидан ҳам яқинроқ ким бор? Ҳа, боргани маъқул. Дугонасининг болалари билан бирпас ўтириб, чақчақлашиб келгани маъқул.

Худди шундай хаёлга берилиб юрган маҳал радио орқали диспетчернинг овози янгради-ю, уни бош инженер ўз кабинетига таклиф қилаётганлигини расмий оҳангда эълон қилди. Бу Моҳидил билан Нодир ўртасида қисқалина суҳбат бўлиб ўтган кунга тўғри келган эди.

Ҳошим кабинетига йўқ экан. Муддатдан фойдаланишга тўғри келди-ю, Моҳидил дугонасининг олдига чопа қолди.

Дабдурустдан кириб келувчини Маҳмуда танимади. Қурилиш ҳақидаги аллақандай журнални варақлаб ўтирганича, қимир этмай турди-да, кейин юзига табасум югурди:

— Моҳидилмисан?— сўради у чопа келиб.— Вой-бў, рабоний батальон бўп кетибсан-ку, жонгинам?— унинг совуқда музлаган юзларидан ўпа бошлади,— бормисан, бунча дом-дарагинг йўқ? Бориб кўриб келай десам... Ҳой, менга қара, хиёл семирбсанми-а? Саҳро ҳавоси сенга жа ёқибди. Кўз тегмасин, майли, туф-туф... Нечук худо ёрлақади?

Моҳидил ўзида йўқ хурсанд, дугонасининг ўпичига муздай юзини тутганича қиқирлаб куларди, холос.

— Болаларинг қани?

— Яслида. Қайнанам Тошкентга кетган. Ёлғиз ўзим кенг уйнинг келини бўлиб ўтирибман-да, жонгинам.

Улар узоқ гурунглашдилар. Маҳмудани Моҳидил атрефидаги муҳитнинг барча икир-чикирларигача қизиқтираркан. У савол устига савол ёғдирар, энг нозик нарсаларгача билгиси келарди.

— Бу жуда қизиқ! Бу жуда аломат!— деб қўярди завқи ошиб.

Энг мураккаб, энг оғир шаронгдаги ишлар, ҳатто бошга тушган турли мушкулликлар ҳам унинг кўзи олдиди олам-олам янгилик очарди. Афтидан у уйда ўтиравериб, тоза диққиннафас бўлганга ўхшайди. Моҳидил биринчи келган кунни у хижолатдан қутулиш учун «ишлаб турибман» деганида, негадир ўнғайсизланиб, қизариб кетган, бу дугонасига қалбакироқ эшитилган, «бунда бир сир бор-ов» деган фикр ҳам миясига келган эди. Мана энди ўша сир очилиб қолса зора.

Моҳидил Маҳмуданинг овозида махфий бир нарсга сезгандай бўлди. Унинг онлавий ҳаёти тўғрисида сўрай бошлаши билан ички бир асабийлик аломатлари юзага чеқиб, чеҳрасига андак соя ташлаб ўтди. Эр-хотин ўртасида бирон аламли ҳодиса юз бермаётганмикан? Нега шулар ҳақида «ғинг» дейишга ожиз? Балки, ортиқча машамшалар билан шу кўнгилли гурунг файзига раҳна солишни истамас! Ҳар ҳолда, бир гап бор... Аёллар юрагини аёллар тез уқиб оладилару, аммо унинг таранг тортилган энг нозик ипларига тегиб кетишдан ҳайиқадилар. Чунки ўша иплар узилиб кетиши, кутилмаганда бирор озор етиши ҳам мумкин-да! Майли, ўзи оғиз очишни истамаётган экан, Моҳидил ҳам сўрамагани маъқул.

— Ҳой лақиллаб ўтиришимни қара-я, ўртоқжон,— орага тушган мушкул ноқулайликни бартараф қилди мезбон,— чой-пой қўйиш паққос ёдимдан чалғибди-я! Совуқдан келгансан, ахир.

У ошхонага ўтиши билан, ҳовли томондан бировнинг шангиллагани эшитилди:

— Ҳо, овсин, бомисиз, айланай? Бу қор ўлгурри кураб қўймайдиларми? Уғлимни чақирсам бўларкан-а, бирласда саранжомлаб берарди. Ана бу ўрталикқа тўплаб қўйилса, ёзда экинни жонини киритади. Одам — қон билан, экин — нам билан-да, айланай.— Улар остонада учрашди шекилли, гапирувчининг нафаси бир зум ўчди-ю, шивирлашга ўтди.— Вой, биров келдими, айланай? Билмай, суриштирмай шангиллаганимни қаранг-а! Эр кичими?

— Йўқ, ўзимни дугонам... кираверинг!

Кўп ўтмай елкалари кенг, бўйчангина, қисқ кўз, шапалоқдай юзлари сарғиш, қирқ ёшлардан ошиб қолган жувон кириб келди. У тиззасигача икки қават жун пайпоқ, бир қарич қўнжли калишда эди. Эгинда қора сатин кўйлак, янгигина енгсиз гупписи ҳам бор.

— Эсон-омонмисиз, айланай?— деди меҳмонни икки елкасидан авайлабгина тутиб,— тани-жонингиз соғми? Совуқларга қалайсиз? Мен совуққа сира йўқман-да, айланай. Сариклигим учунми... ичимдан қалт-қалт титраб тураман, денг. Анов куни бир шамол бўлди... Шамолга қалайсиз? Мен унгаям йўқман... Уйда ўтирсам юрагимни ваҳима босиб кетаверади. Чўл чўлу, шаҳар шаҳар экан-да, айланай! Ўзингиз қатлисиз?

— Тошкентликман.

— Вой, тилингизга шакар, ҳамшаҳар эканмиз. Тошкентла тинч-омонликми? У ёқда совуқ йўқдир бунақа? Маҳмуда дастурхон кўтариб кирди.

— Вой овсин-ей,— жағини пешлашга ўтди яна аёл,— анави сельсоветти хотинини янги кўйлагини кўрмабсиз, дунёга келмабсиз. Зангорни помбарқутдан бирам хушбинчи қилиб тиктирибдики, қадди-қоматига ярашиб, қучоқлаб турибди-я, қучоқлаб... Эриям хўп пул топармон одам экан-да... Йил ўтмасмишки, кийим-кечаклик олиб беришни қанда қилса... Гардиروппи эшиги сипаман дейди... шунақа бадавлат оилада яшасанг-да...

Бу сернағма аёл Фулом аканинг хотини бўлиб, табиати асло эрига ўхшамасди. Туябулоққа кўчиб келган кундан бошлабоқ, худди шу ер шароитига жуда мослашиб тушгандай бўлди-ю, бутун қишлоқ аёллари билан эгачи-сингилдай, тил топишиб кета қолди. Ҳамма уни танийди. У ҳаммага меҳмон. Бирор эшикка кириб чиқмаган кунни йўқ. Ким қанақа иморат қурапти, ким бугун қўй сўйди,

ким қачон шаҳарга бориб, нима олиб келди — ҳаммасидан хабардор.

— Айтгандай, овсин, бу қурилишдагиларга мукофот берармиш, деб эшитдим, ростми?

— Билмадим.

— Вой, нимага билмайсиз? Галавнойнинг хотини деб ким айтади сизни? Биз эрларимизни кўчадаги қилмиши-қидирмишни ишхонадаги янгиликларидан бохабар туришимиз керак. Бунақада хотинлигимиз қаёқда қолади, овсин?

Моҳидил кулиб ўтирар, Маҳмуда эса дугонаси билан тўйиб суҳбат қиламан деганда, бемаҳал ошдан чиққан тошдек бўлган бу аёлдан ранжир, унинг гапларига бош силкиб жавоб қиларди, холос. Шу билан бирга, Моҳидилдан хиёл хижолатда ҳам эди.

— Ҳа, айтгандай,— давом этди яна аёл,— шанба кунни трест бошлиғи ўглига иминина қилиб берармиш? Ҳошимжон билан борарсиз дейман?

— Бу гапдан хабарим йўқ.

— Вой, Ҳошимжон айтмадими? Келганда сўранг-да, айланай. Катта мартабали кишилар билан тил топишиб юрганга нима етсин. Мани-ку, йўригим бўлак. Ғулом акангиз тепса-тебранмас, одамови. Бошида болта турганда ҳам, бировникига бориш-келиш қилишдан гап очтирмайди. Ишқилиб, ёрилай дейман. Сизни ўрнингизда бўлсамми... вой-вой-вой, нималар қилмасдим. Эрингиззи маҳкам ушланг-да, ёлғиз бир ёққа бордира кўрманг! Қош-кўзи келишгангина йигит, енгил-елпи жувонларнинг кўзига дарров илинадн-я. Дунёда беҳаё, бебошвоқ гунажинлар камми дейсиз? Эр киши ичиб олса, тамом, сувдай суюлади-ю, ўшаларнинг ноз-карашмасига учадикетади. Ҳар қалай, вақти-вақтида қармоқни сувдан тортиб-тортиб турса, ёмон бўлмайди. Тизгинни сал бўш қўйдингизми, тамом! Умуман, эр кишига ишонган хотиннинг чўлтоқ супургидан фарқи йўқ, ман шундай деб ўйлайман.

— Қўйсангиз-чи, Сабохон опа!— сабр косаси тўла бошлади Маҳмуданинг.— Келиб-келиб, иккита болали бўлганда, энди...

Сабохон унинг гапини илиб кетди:

— Вой, нимасини айтасиз, овсин! Мани чолимми бир эмас, учта боласи бор-а, кўрдингиз-ку, нималар қилди? Сал кўзимни чалғитганимга-я! Писмиқҳондан чиққани шу бўлса...

Маҳмуда безовталаниб қолди.

— Қўйинг, жон опа! Нима кераги бор шушақа гапларни?

— Вой овсин-эй, хомсиз-да ҳали. Эрри гапига лаққа тушиб юраверасиз...—У Моҳидилга қараб гапирарди энди.— Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган Гулом акангиз анави мегажинга айланишиб юрибди-я, қурилишдаги аёл бор-ку, танирсиз? Қуёнқочдидаги-чи? Ой деса ой, кун деса кун әмиш...

Маҳмуданинг вужудидан муздай тер чиқиб кетди. У: «Бўлди, жим бўлинг», дея имо-ишора қила бошлади. Сабохон эса унга парво қилмасди. Моҳидилнинг ҳам лавлагиси чиқиб кетган, аммо нима дейишини билмай, аламдан ўзини зўрға тутиб ўтирар эди.

— Янглишяпсиз, опа,— деди ниҳоят, титраб-қақшаб,— Биринчидан, ўша қуёнқочдилик деганингиз мен бўламан, иккинчидан..

— Жим бўл, Моҳидил!— бақриб юборди Маҳмуда, сўнг ўрнидан сакраб турди-ю, йиғлагудай бир қиёфада Сабохоннинг устига келди.— Ургилай опа, жон опа, чиқиб кетинг!— овозида қалтироқ бор эди унинг,— менинг жонажон дугонамни ҳақорат қиляпсиз!

Сабохон аввалига довдираб қолди. Оғзига бир гап келмай, узоқ қийналди, кейин кўзлари баттар қисилди, юзларидаги ажинлари яна кўпайди. Тишлари бир-бирига маҳкам босилиб, юпқа лаблари кўкарди.

— Вой, безраймай ўлгин сан!— пишқириб гапирди у.— Боядан бери санлигингни билганимда, мижғиб ташлардим-ку! Нима бало, ўйнаш орттиргани келганмидинг бу ерга?

— Опа!..— деди бўғилиб Маҳмуда.

Сабохон ҳеч парво қилмасди:

— Мани эримдан ёшроғи топилмадим сенга... Вой сандақа донони ел кўтарсин! Учта болали одамнинг турмушига илмоқ солмоқчи бўлдингми-а? Ҳой, мани совунимга кир ювмабсан-а, мочағар! Буткинангни йириб, деворга таппи қип қўяман-а!..

— Бас!— ўкириб юборди Маҳмуда.

Моҳидил сакраб туриб, тез бурилиб олди.

— Кетинг... кетинг, ҳозир!..

Сабохон вайсай-вайсай чиқиб кетди. Маҳмуда кўзлари қип-қизариб кетган дугонаси олдига югуриб келди-да, чўккалаб қучоқлаб олди.

— Кечир...— ўзини тутолмай йиғлаб юборди у,— кечир, жонгинам. Қутилмаганда кириб, дилингни хуфтон

қилиб кетди... Тили заҳар хотиннинг туҳматига қолдинг меникига келиб.

Моҳидил уни бағрига босди:

— Жиннивой, сен нимага кечирим сўраясан? Қўй, садқайи кўз ёшларинг кетсин. Тили заҳар бўлса бордир, аммо унда айб йўқ.

Маҳмуда бошини кўтариб дугонасига ҳайрон боқди:

— Ҳеч балога тушунмаяпман, жонгинам?

Моҳидил енгил кулиб, кўзини қисиб қўйди. Маҳмуда унинг продасига қойил қолди. Шунча гап эшитиб, таъналарга қолиб ҳам яна ҳеч нарса бўлмагандай, хотиржам ўлтирибди-я!

— Бу нима деганинг, жонгинам?

— Унда айб йўқ,— такрорлади Моҳидил яна кулиб,— туҳмат уруғини сочган бошқалар.

Маҳмуда енгил тортгандай бўлди.

— Қанчалик ўзгариб кетяпсан-а, жонгинам!

— Сен ҳам!

— Қим нима демасин, барибир мен ундақа гийбатларга ишонмайман,— деди у ҳамон энтикиб-энтикиб қўяркан.— Ахир Фулом ака отанг тенги одам-ку?

Моҳидил бош силкиди, сўнг яна кўз қисиб, миннатдорлик билдирди.

— Тўғри айтасан, аммо баъзилар ишоняпти-да.

Ташқарида қор учқунлаб турар, дарахтларнинг салқи шохлари кумуш рангда товланиб, кўзни қамаштирар, ҳавонинг авзойидан кечга яқин яна қалин қор ташлайдигандай кўрннарди.

— Сизга бир нима кўрсатаман,— деди Ҳошим Моҳидилни очиқ чехра билан кутиб оларкан,— аммо ўтиниб сўрайман, бунда ёзилган гаплар асти ташқарига чиқмасин. Элга гап-сўз бўлишингизни истамайман, Моҳидилхон хўп денг,— Ҳошимжон ўзини оғир аҳволда қолгандай ҳис қилар, бу мушкулликдан холис қиладиган бирдан-бир одам шу қиз эди гўё.— Менга ҳам осон тутиб бўлмайди,— сурбетларча муғамбирликка ўтди кейин у,— ахир энг яқин кишинг ҳақида паст-баланд гап юрса, яхшими? Ростини айтсам, бошим қотиб қолди, шу ўринда ўғирганимдан минг пушаймонман. Бу хатда ёзилган гапларга ишонмай десам, иккинчиси ҳам келиб қолди. Нима қилай, маслаҳат беринг.

Моҳидил бош ниженер узатган қогозни олди-ю, ўқишга тутинди.

Ҳошим ҳақиқатан ҳам ниҳоятда азоб чекаётган одам қиёфасига кирган, шу қиёфанинг ўзи жуда кўп муҳим гапларни айтаётгандай, аини вақтда ҳеч нарса айтмаётгандай эди.

Моҳидил қогозни очди. Унда участкадаги ишларнинг ёстлигига «айрим кичик мансабдаги кишиларнинг хулқ-атвори» сабаб бўлаётгани исбот қилинган эди. Энг яхши машинистлар ишдан безмоқда... Унча тажрибаси йўқ, аммо сидқидилдан ҳунар ўрганаман деганлар эса ўз ҳолига ташлаб қўйилган. («Фамилияларини кўрсатиш эсига келмабди-да», деб ўйлади Моҳидил.) Техникага етарли эътибор йўқ, шунинг учун тез-тез агрегатлар чиқиткига чиқиб туради. Бу — шубҳасиз, асосий ишнинг белига тепмоқда... Шахсан ўртоқ Дониёров билан одамлар ўртасидаги келишмовчиликлар эса авжига чиққан... Хуллас, парокандалик бошланмоқда. Коллектив ўртасида уюшқоқлик борга ўхшаб кўринади-ю, аслида аҳвол оғир. Участка яна жар ёқасига бориб қолган...»

Тоқатни тоқ бўла бошлаган Моҳидил жумлаларни тез-тез кўздан ўтказиб, ўзи ҳақида гап бораётган ерга тушди. «Бригадиримиз ўртоқ Салимова ахлоқ жиҳатидан ўзини оқлолмаяпти. Бу ёшларга салбий таъсир кўрсатмоқда. Бир куни тонготар чоғи у ёлғиз ётган уйдан эркак киши чиқиб кетганини ўз кўзи билан кўрганлар бор. Фактларга мурожаат қилайлик. (Аммо ҳеч қандай фактдан дарак йўқ.) Гувоҳлардан фақат айримларининггина ўз қўли билан ёзган қўйидаги исботларга назар ташласак кифоя...»

Ҳошим уни ҳозир қалтираб-қақшаб, додлаб юборади, деб ўйлаган эди. Бироқ у кутган ҳол юз бермади. Қайтага Моҳидилнинг юзига энгил жилмайиш пайдо бўлиб, кулиб юборишдан ўзини зўрға сақлаб тургандай эди.

Хатнинг иккинчи қисми Нодирнинг қўли билан давом эттирилган бўлиб, Моҳидилга аввалдан маълум, аниқ фактлар ўрнига тахминлар бир оз бўяб кўрсатилган эди.

Ҳошим қизнинг жилмайишидан ҳам ўзинча хулоса чиқара бошлади. Шу билан бирга, унга нисбатан юрагининг аллақареридадир раҳмдиллик пайдо бўлди. Аммо у қандай тез пайдо бўлган бўлса, яна шундай тез сўна қолди.

«Бир ҳуснига икки ҳусн қўшилганга ўхшайдими? Анча очилиб кетибди қурмағур. Устидаги қиш кийимлари бир оз доғ тушириб турганини назарга олмаганда...» Қизни энгсиз, ёқасиз, аммо ниҳоятда хушбичим қилиб тикилган сўнгги нусха кўйлақда, шу кўйлақ остидаги келишган

қадди-қомати, оппоқ баданларигача тасаввур қила бошладди.

Ҳошим ўзига зеҳн солди. Илгари ёнгинасида юрган бунақаларни ром қилиб олиш ҳеч гап эмасди-ку? Наҳотки, энди Моҳидилни...

Моҳидил индамайгина қоғозни икки буклаб стол устига қўйди-да, бош инженер томонга силжитди.

— Боплашибди,— деди у тан берган бўлиб.

— Ҳали бу ҳолваси,— деди бош инженер, ғаладондан яна нимадир қидириб топди,— зўр гаплар бу ёқда.

Моҳидил иккинчи қоғозни ҳам олди-ю, аммо ўқигиси келмай, ушлаб тураверди.

— Шу гапларга чиппа-чин ишониясизми?

Болтаев назарини четга олиб, икки-уч бор томоқ қириб олди-да, кейин елкасини қисди. Тўғриси, нима жавоб қилишни билмай қолди у.

«Таъсир қилмаяпти-ку, бу гаплар?» деб ўйлади ичида. Кейин Маншопдан хафа бўлди. Ҳадеб Моҳидил ҳақида гап сўқавергандан кўра Дониёров тўғрисида кўпроқ ёзаверса-ку, Ҳошим мақсадига тезроқ етарди-я.

Моҳидилнинг таъби хира тортиб, бу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келди.

Унда трасса бўйлаб тез-тез сайр қилишга мойиллик туғилишининг сабаби бор эди.

Ўша трест бошлиғи кабинетида бўлган кичик йнгилиш тугаган кунни ҳамма қатори коридорга чиқди-ю, Дониёровни кутиб турди. Ундан ҳадеганда дарак бўлавермагач, ўзини тошойнага солиб, сочларини тартибга келтира бошладди. Шу пайт секретарь аёл унга Латифжонининг бош инженер кабинетида ушланиб қолишлиғи, у эса Хўжаназар ака билан бирга кетаверишлигини айтди.

Моҳидил бу буйруқни эшитган замони шитоб билан орқасига ўғирилди-ю... Шу пайт қаршидаги эшик олдида уни зимдан кузатиб турган Фулом акага кўзи тушди. Фулом ака бир қўлида кўзойнак тутган, иккинчи қўли билан ўз кабинети эшигини қия очганича турар, гўё нимадир айтмоққа чоғлангандай эди. Моҳидил ундан савол кутган вазиятда унсиз қараб қолди. Шу чоқ ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, очик турган эшик секунггина ёпилди-да, ҳозиргина паришонхотир турган башара ҳам ўша эшик ортига яширинди.

Қизнинг юзи шундай оқариб кетган эдики, буни кўрган Хўжаназар ака ҳовлиқиб қолди.

— Нима гап, қизим?— сўради у ваҳимада,— бирор кимсадан чўчидингми?

Моҳидилнинг лаблари қалтирарди:

— Йўқ... ўзим, шундай... Юринг, кетамиз.

— Юр, юр, қизим, тоза ҳавога чиқайлик.

Моҳидил останага етмай бошини ушлади.

— Тобинг қочди, чоғи, қизим? Искорпомушга тиллон қоқайми?

— Йўқ, овора бўлмаг.

— Ҳали Фуломжон бирон гап айтдимми? Нега уни кўриб, чўчиб кетдинг?

Моҳидил бош тебратди. Энди унинг юзига аста жон кириб борарди.

— У кишининг товушини ҳам эшитганим йўқ хатто.

— Узи шунақа камгап. Локигин, ёмон одаммас асти. Фурсат топиб, бафуржа гапириб берарман қизиқсанг, қизим. Сенга тикилиб қолганлигининг важи бор. Биттаю битта қизи дом-дараксиз йўқолган, ўлган дейишга ҳеч тили бормаиди боёқишнинг. Агар тирик бўлганда сандай бўлармиди ҳозир...

— Шунга одамови бўлиб қолганми?

— Одамовики... Ҳа, қизим, ҳар ким ичидан ўтганини ўзи биледи. Ити кетиб турса-ку...

— Итининг нима дахли бор бу гапларга?— унинг сўзини бўлди Моҳидил.

Хўжаназар ака қизни соддалик қиляпти, деб ўйлади шекилли, кулиб қўйди.

— Бир йўловчи йўл бўйида қўй боқиб юрган боладан сўрабди:

«Ўғлим, бу йўл қаёққа боради?»

Бола ҳайрон бўлиб:

«Қизиқсиз-а, йўлни оёғи бўлармиди бирор ёққа боргани? Бинога кептики, ўришдан қимир этганини билмайман»,— деган экан. Шунинг сингари хўп антиқа савол бердинг-да, қизим. Ҳар замонда феъли айниб қолади, демоқчи эдим-да.

Қиз ўйга толди.

— Уша одам кўзимга... ҳайронман, ҳар сафар уни кўрганимда бошқача бўлиб кетаман. Ё бировга ўхшат-япманми...

Бу гаплар шунчаки ўткинчидай бўлиб қолмади. Дам-бадам Моҳидил Фулом аканинг эшикни қия очиб турганини кўз олдига келтирар ва негадир шу одам ҳақида кўпроқ билгиси келаверарди.

Бунақада киши ҳаёлпараст бўлиб қолиши ҳам мумкин экан. Моҳидил фикр-зикрини фақат унгагина ўғир-

латиб қўймаслик учун, яна ишга шўнғиб кета қоларди. Шуниси маъқул.

Энди Фулом аканинг қурилишга боғлиқ томонлари қизиқтира бошлади уни. Чолнинг лойиҳага ўзгартириш киритиш тўғрисидаги таклифларини Латифжондан батафсил сўраб, билиб олди. Трасса бўйлаб узоқ-узоқ кезиб қолишнинг бонси ҳам ана шундан. У Говхона томонларни ўргана бошлади. Туёқбоши тепалигидан то Хачқопгача бориб келди. Бу ердаги мушкулликларнинг даф қилиниши Фулом ака таклифининг амалга ошишига боғлиқ экан. Гўё бутун қурилиш зафари бор сир-асрорини инсондан дариғ тутиб, қаергадир, ернинг чуқур қаърига яширгану, унинг бирдан-бир калити ана шу Фулом аканинг қўлида эди. Ўша калит тезроқ ишга солинмас экан, девор остида бекор ётган темирдай занглаб кетади. Бу калитни шахсан Моҳидилнинг ўзи қўлга олмоққа интилди. Бу билан Фулом акага ёрдам бериши мумкин. Бироқ «Яхши-яхши» қизнинг ҳафсаласини пир қилиб қўйди. Трест бошлиғи ўша йиғилишдан кейинроқ Фулом акани чақириб суҳбатлашган экан. «Қандайдир бир ташаббус бошлаганингиз ҳақида миш-мишлар юрибди, шу тўғрими?»— деб сўрабди. Афсуски, чолдан лом-мим деган садо чиқмабди. У аввал саволга савол назари билан қараб қўйибди-ю, кейин елкасини қисиб, «шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олмаган одамга қийин экан... ҳеч ҳаён чиқмади», деб қўя қолибди.

— Очиқ бир нарса дейишдан бутунлай бош тортди,— деди «Яхши-яхши»,— тортинчоқлик қиляптими, билмадим.

— Жуда иззат-нафси баланд одамми?

— Иззат-нафсининг нима алоқаси бор бу гапларга?

— Иззат-нафси юксак одамлар шунақа тортинчоқ бўлса керак деб ўйлайман.

— Йўқ, бошқа сабаблари бордир...

Моҳидил ўйланиб қолди. «Ғалати одамлар-а, тавба, сабаби бордир, деб қўя қолишадди. Наҳотки, сабабини билиш шунчалик қийин?»

Борди-ю, Фулом аканинг олдига ўзи кириб, очиқ-ёруғ гаплашса-чи! Ахир бировга яқин бўлмоқ учун ақаллиси бир икки бор яккама-якка суҳбат қилмоқ ҳам керак-ку!

Эртасига Моҳидил агрегатини жадал бошқариб юраркан, қирғоқдаги тепаликларнинг бирида яна ўша таниш қиёфага кўзи тушди. Лекин қизғиш чанг тумани

ичида таниёлмай, иккиланди. Шамол чангни ёйиб юбориши билан ўша турган одам Фулом ака эканлиги аён бўлди.

У калта гуппи кийиб олган, бошида қозоқи телпак, қўлида газетага ўроғлик нимадир бор.

— Ассалому алайкум,— деди қиз агрегатдан тушибоқ унга яқинлашаркан,— мени кутяпсизми?

— Кеча борган экансиз, бошлиқ айтди,— деди у сокин овозда қўлидагини узатиб,— кеча кечқурун келмоқчи эдим, узр.

— Имага узр сўраяпсиз?..— Моҳидилнинг тилига «Фулом ака» деган сўз келавермади,— мен узр сўрашим керак-ку? Овора қилибман сизни. Шунча йўл босиб келибсиз.

— Ҳечқиси йўқ,— деди яна совуққонлик билан Фулом ака, аммо қизнинг юзига тик боқолмасди,— агар бунинг сизга нафи тегиб қолса — мингдан-минг розиман.

Моҳидил уни ранжитиб қўймадиммикин, деб чўчиб қаради.

— Йўқ... бирор фойдасини топсак... бу сизнинг ютугингиз!

— Менга шон-шуҳрат керак эмас, қизим!— шундай деди-ю, аста бурилиб кетиб қолди.

Моҳидил унинг ортидан югурмоқчи бўлди, бироқ негадир ўз оёқлари ўзига итоат қилмади.

Кечқурун алламаҳалгача Фулом ака бериб кетган материаллар билан танишди. Албатта, унда айрим нуқсонлар ҳам йўқ эмас, чертёж устида ҳали анчагина бош қотириш керак. Бунини Моҳидилнинг ўзи қилади. Қўлидан келганича ёрдам беради у чолга.

Туш пайтида ундай эланиб турган қор учқунлари кечга яқин паға-паға ёға бошлаган эди. Шамол пасайгани учун юз-кўзларга унча урилмас, қайтага кумушранг кашф этиб, оқшом дилбар кўринарди кўзга. Моҳидил ташқарига чиқди-да, бирпас қорбўрон ўйнаб, ўша студентлик палласини эслагиси келди.

Зубайда боши ёстиққа тегди дегунча қалқий қолади. Ҳозир ҳам нозик хуррак тортмоқда: Шунинг учун Моҳидил уни уйғотишга кўнгли бўлмай, ўзи кийина бошлади.

Ҳамма ёқ оппоқ қор, ерда биронта доғ кўринмайди. Гуё бутун олам фақат шу беғубор либос билан безангандай.

Моҳидил соф ҳаводан тўйиб-тўйиб симирганича қан-

ча юрганини билмайди. Қор юмалатиб ўнга яқин қор одамни қўққайтириб қўйди. Бир вақт унинг олдига кимдир югуриб келди. Бу Зубайда экан, ҳайрон бўлди: у ухлаб ётувди-ку?!

— Хайрият-эй, дарров топа қолдим сиззи,— деди у гапи оғзига тиқилиб,— юринг, ҳалиги... Фулом ака...

— Нимага бош яланг чиқдинг, жиннивой? Шамоллаб қоласан-ку!

Зубайда саволга парво қилмай, сўзида давом этди:

— Маст уйқуда эканман. Биров келиб эшикка шундай қаттиқ урилдики, вагон-уй таг-туғи билан ағанаб кетай деди-я. Чўчиб ўйғонсам... сиз йўқсиз... «Оч-оч», дейди биров хириллаб. Овозидан маълум, ўлгидай маст. Маст одамдан жуда қўрқаман, оёқ-қўлим дағ-дағ титрайди, холос. Кейин эшикни бир итариб, ўқдай отилиб чиқиб кетдим. Юринг, юрагим ҳовлиқиб кетяпти, бирор қори ҳол, бўлмасин тагин.

Ҳақиқатан ҳам вагон-уйга кираверишдаги зина лабида тўнкадай бир нарса қорайиб ётарди. Фулом ака қунишиб ўтирганича ухлаётган экан. Моҳидил уни елкасидан кўтарди.

— Опа, тўхтаг, одамларни чақирай.

— Қўй, ўзимиз эплаймиз, кел, ёрдам қил.

Икковлашиб мастни зўрға остонадан ичкарига олдилар. Фулом аканинг оёқ-қўллари музлаб кетибди. У ёқ-бу ёққа ағанатиб, устидаги гупписини ечишди-да, Моҳидилнинг кўрпасига ётқизишди. Зубайда эса бошига рўмолини танғиб, кўрпасини йиғиштира бошлади.

— Қаёққа?

— Бу одам шу ерда ётса... мен ўлсамам, эркак кишини олдида ухлолмайман. Қизларникига чиқиб, бирортасининг ёнига суқила қолай.

Моҳидил тинч уйқуга кетган Фулом акага тикилганича, узоқ ўтирди. Сочларига ёпишган қорлар эриб, юзларини юваётган сув томчиларини аста артди, кўрпани боши узра тортиб, қозиқдаги ўз пальтосини ҳам унинг устига ташлади. Шундан кейин ўзи Зубайданинг каравотига чўзилди.

Эрталаб кўзини очар-очмас, бошини кўтариб, Фулом ака томонига қараса, унинг ўрни бўм-бўш. Кечаси туриб кетдими, ё эрта билан жўнаб қолдими, буниси номаълум.

Кейин баъзилар ҳазил, баъзилар чинга олиб ўша воқеа ҳақида пасту баланд гап қилиб юришди. Бу Маннопнинг зўри билан Нодирнинг қаламига ҳам илинган,

Маҳмуданинг қулоғига етган, Сабохоннинг тилига эрк берган эди.

— Асли воқеа шу. Ҳалигиндай... гийбат-надоматларга арзийдиган ҳеч нарсаи йўқ бунинг. Шунинг учун теримга ҳам юқтирмайман у гапларни.

Ҳошим унинг таърифини батафсил диққат билан эшитди.

— Хайрият,— деди енгил тортган одамдай,— менинг юкимни енгил қилдингиз. Ҳўкизнинг шохига урсанг, туёғи зирқирайди, деганларидай, бу ярамаслар бемаза гапларни сиз тўғрингизда ёзгану, мен не азобларга тушиб юрибман. Биринчидан, ўзимга энг яқин кишининг мусибати учун қайгурсам, иккинчидан, тепада ўтирганларнинг қулоғига етса, нима деган одам бўламиз, деган хавотирда эдим, хайрият-хайрият.

Болтаев энди қурилишнинг яна судралишига юз тута бошлаганилиги, министрликдагилар бундан ташвиш қилаётганликлари, ҳатто яқин ўртада комиссия юбориб қолишлари тўғрисида гапира бошлади. Ҳозирнинг ўзида ҳам район, область партия комитетларининг кенгашларида қурилишни исканжага олишган эмиш. Қалтакнинг йўғони Болтаевнинг елкасида синармиш.

— Бош инженермисан, бас, тобе ходимларингнинг фақат иши учунгина эмас, хулқи, интизоми учун ҳам жавобгар экансан. Қилғилиқни бошқалар қилади-ю...

У шунчалик куйиниб гапирардики, билмаган одам бу гапларнинг чиппа-чинлигига астойдил ишониши, унга юракдан ачиниши ҳам мумкин.

— Тўхматнинг уйи куйсин-да, уйи куйсин...— дея давом этди Болтаев оғир хўрсинишдан кейин.— Дунёда кимдан қўрқаман денг, мени билмаган кишининг гийбат қилишидан, деган экан бир олим. Келинг, шу савил қолгур қогознинг баҳридан ўтайлик,— у қўлида ўйнаб турган қогозни шарт-шарт йиртиб, тўртга бўлиб ташлади.

Шундан кейин қиздаги Ҳошимжонга бўлган шубҳалар ҳам тонгги тумандай тарқалиб кетди. Юрагида илиқ самимийлик уйғониб, қаршисидаги бу суҳбатдошига очиқ чеҳра билан боқди.

Аммо бу ҳам узоққа бормади. Бирдан бош инженер яна Фулом ака, Латифжонлар «чучварани хом санаб, билимдонлик» қилаётганликларини қоралаб кетди.

— Улар қураётган минора шунчаки суратсифат безак, холос. Хўжакўрсингагина савлат тўкиб туради-ю, кейин салга қулайди.

Унинг гапича Моҳидил бундай одамлардан узоқроқ юргани маъқул экан. Яна «Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар» деган мақолдай, келажаги порлоқ бир ёш ходимнинг биографиясига доғ тушиб қолиши ҳам мумкин эмиш.

— Дониёров жуда бўлмағур одам-да,— дея «доно» фикрлари билан суғоришга уринарди қизни.— Манави сизга бермай турганим хатда ҳам кўп гаплар бор. Баччағарнинг қилиб юрган ишидан кушод беҳабар эканмизда. Қилмишларига яраша жазо тортсин энди.

Моҳидил унинг ёнидаги иккинчи қоғозга қараб қўйди.

— Уқиб чиқмадингиз-да буни ҳам, хоҳишингиз йўқми? Ҳай, майли, ўқимаганингиз маъқул. Сочларингиз тикка бўлиб кетар эди-да! Ўзидан кўрсин энди, думини тугиб, ўрнига ўзингизни қўямиз. Мана, бригадирликда ишлаб, чиниқдингиз, синовдан ўтдингиз, муқаддима ёмон бўлмади. Бирдан юқорига кўтарилиб қўйиб, тушолмай юргандан кўра, пастдан зинама-зина чиққанга нима етсин! Кейин, ўрнингиз мустаҳкам бўлади, хўп денг. Ё нотўғримн гапим?

Моҳидил яна индамади.

— Аммо Дониёровга ўхшаманг асло! У сиздай ёшларни қўллаш, ёрдам бериш ўрнига, вақти келганда, тўсқинлик қилади. Бундан хабарингиз йўқ ҳали сизнинг. Поданинг оласи ичида юрганга эмас, ташқаридан қараган қўйчивонга яхшироқ кўринади, хўп денг. Биз бу ерда ўтириб ҳаммасини кўриб-билиб турамыз. Инсоф билан айтганда, сизни ҳеч бўлмаса аллақачон мастер қилиб қўтаришимиз зарур эди. Уша оёғингиздан чалиб турди-да доим. Рапорт ёзиб бер деб, шунча қистадик...

Моҳидил ичида «одамни қоралаш учун ҳеч қандай қабиҳликдан қайтмас экан бу!» деб ўйлади. Кейин тишини тишига қўйиб:

— Ўзим ҳам унча амалга қизиқадиганлардан эмасман,— деб қўя қолди.

Ҳошим сўзида давом этди:

— Камтарликнинг чегараси бўлади, Моҳидилхон, хўп денг. Ҳозирги ниятимиз битта: сизни кўтаришу, Дониёров деган отликдан қутулиш.

Унинг юрагида нима борлигини билмайсиз ҳали. У сиздақа ўсиб келувчиларни ёқтирмайди, оёғингизга болта уради. Хўп денг. Қиз бола нарса шунча қийналганингиз етар. Бирор марта ғамхўрлик қилдими у сизга? Йўқ, денг! Ҳеч бўлмаса, енгилроқ ишга ўтказайлик деб, бирор марта бизга маслаҳат солдими!

— Ўзингиз айтдинги-ку, оғир ишда ишлаш менга фойдага қолди, деб.

Ҳошим йиртган парча қоғозларини гижимлаб, зарда билан ахлат саватига ташлади. Шу ҳаракатининг ўзи ҳам унинг қанчалик асаби қўзғаётганидан далолат берарди.

— Соддалик қилманг, Моҳидил,— деди у пўписа аралаш.— Бу сизга асти тўғри келмайди. Аввалдан бригадирликка қўйиб яхши қилинмаган экан. Ўша маҳалдаёқ Дониёровнинг баҳридан ўтиб, ўзингизни тайинласак бўлар экан. Нечево, ҳалиям кеч эмас. Агар у қаршилик қиладиган бўлса, кўрадиганини кўради биздан, бунинг учун имконият бор.

— Ахир бу ҳеч мантиққа тўғри келмайди-ку?!

— Баъзан шунақа мантиққа тўғри келмайдиган ишларни ҳам қилишга тўғри келади,— юрагидагини очиб солди у.

— Мен бировга хиёнат қилмайман!— дея такрорлади қиз.

— Хиёнат, хиёнат!— бош инженер ўрнидан туриб кетди.— Қим хиёнат қил деяпти? Чамамда ўшанинг ногорасига ўйнаётган бўлманг, тагин?

Қиз оёғини тираб олди.

— Мен унга ишонаман.

— Кимга? Дониёровгами?

— Латифжон акага! Унинг амалга оширмоқчи бўлган ғояларига ҳам. Ҳатто Ғулом ака кўтарган масаланинг бебаҳолигига ҳам ишонаман. Бунақа одамлар билан ишлаш жуда қизиқарли. Қурилишда каттакон бурилиш яшаш мумкин улар билан.

Болтаев тутақди:

— Мен зеб-зебарликка йўл қўймайман!

Унинг луқмаси Моҳидил учун равшан эди. Яъни, менинг чизигимдан чиқмайсан, чиқдинг — туёғингни шикиллатишга мажбур қиламан, демоқчи-да!

Моҳидил индамайгина ўрнидан турди.

Бош инженер бугунги режаси амалга ошмаганидан хафа бўлди. Вазиятни ўзгартириб юборишга қанча уринмасин, барибир қўлидан келмади.

IV

Моҳидил ташқарига чиқди-ю, тоза ҳаводан эркин нафас олди. Бирдан кўча юзида мотоциклни тарилла-тиб турган Латифжонга кўзи тушди.

— Нима қилиб турибсиз?

— Сизни кутиб... Келинг, ўтиринг... Олиб кетай деб келдим.

Латифжон қўй пўстагидан тиктирган иссиқ тўп ёқасини қулоғигача кўтариб олган, пиёла оғзидай доира кўзли кўзойнаги эса юзини ярмигача эгаллаган эди. Моҳидил мотоцикл аравачасига ўтириб, клеёнка ёпқичи билан бошигача ўраб олди. Ёпқич шамолдан унинг юз-кўзини ҳимоя қиларди-ю, лекин қандайдир ҳид таратиб тургани учун қизнинг нафасини бўғарди.

Мотоцикл қор устида сакраб-сакраб борар, машина гилдираклари ялаб, сирғанчиқ қилиб ташлаган жойлардан аранг йўргалар ва чайқалиб қўярди. Моҳидилнинг ичаги узилгудай бўлди. Бунинг устига нафаси қайтгани ёмон. Охири чидолмади-да, ёпқични юзидан олди. Энди, игнадай санчилувчи изғирин унинг башарасига келиб урилар, теккан жойини тешиб юборгудай бўлар, шамол қулоқ остидан «шир-шир» ўқдай учиб ўтарди. Атроф оппоқ, йўл четидаги сийрак дарахтларнинг шохлари таъзимга бош эгганлар. Булар худди оқ шол ёпинган келинчақларни эслатарди.

Моҳидил Ҳошимнинг гапларини эслади. Ўзидан бўлак ҳеч кимни тан олмайди-я! У нимаики деса, бошқалар шуни қилиши керакмикан? Одам ҳам шунақа бўладими? Ғирт бюрократ!

Моҳидилнинг қулоқини остидан патила-патила сочилиб турган қўнғир сочлари, қошлари қиров тортиб, оқариб кетди. Латифжоннинг ҳам ҳамма ёғи қиров. Ён томондан физиллашиб ўтаётган машиналар эса гўё оқ чойшабга буркангандай.

Улар трасса кесиб ўтган ерга етиб борганда бирдан шўнғиб кетишди-ю, қорда иланг-биланг из қолдириб, таққа тўхташди. Шу ердан чап томонга бурилиб, трасса ёқалаб кетиш керак. Сал нарида улкан қувурлар ортган икки машина ҳадеб бир-бирини тортар, гилдираklarини тиктилган жойдан тортиб ололмай «ғир-ғир» қилишини қўймасди. Латифжон ёрдамга борди, бироқ қанча уриниб, кучанишмасин, гилдиракли ердан узиб олишнинг ҳеч иложи йўқ. Юз-кўзларига ёпишган қорлар эриди. Ҳамма терга пишмоқда. Моҳидил ҳам бирпас қарашган бўлди-да, кейин тинкаси қуриб, четга чиқди. Шу вақт кетинги машина орқа томонга қиялаб кетди-да, тўппа-тўғри бориб мотоциклга урилди. Мотоцикл ерга ағанаганича бензини тўкилиб, қор юзини қораланди. У бутунлай ишдан чиққан эди. Латифжон сўкинди.

Бундай ҳол юз беришини кутмаган шоферлар ҳам хи-жолатда қолдилар. Кейин уни даст кўтариб, кузовнинг бир четига олиб қўйишди.

— Трактор бўлмаса, қийин,— деган хулосага келди шоферлардан бири.

Аксига олиб яқин-атрофда бирорта тракторнинг қораси кўринмас, ҳатто машиналар ҳам қатновдан тўхтаган эдилар.

Ҳозиргина терга пишиб турган Моҳидил совқотди, оёқларига муз югурди. Шунинг учун чидамсизлик билан ер депсинар, у ёқ-бу ёққа юрар, оёқ остида эса кичкина текис майдонча ва ундан икки томонга узун сўқмоқ чўзилмоқда эди.

Латифжон қизга кўзи тушган заҳотиёқ, раҳми келди шекилли, югуриб борди-да, қўлидан тортиб бошлаб кетди.

Улар пиёдалаб боришар, аҳён-аҳён тойиб кетиб, бир-бирларини ушлаб қолардилар.

— Чаққонроқ юраверинг,— дерди Латифжон,— қоронғи тушмай Тепақўрғонга етиб олайлик.

Ҳозирнинг ўзидаёқ қоронғилик тушиб қолган, агар қор бўлмаганда, бир қадам нарини кўриш ҳам амри-маҳол эди.

— Янги гапдан хабарингиз борми?— уни зериктирмаслик учун суҳбатлашиб кетишни маъқул кўрди Латифжон.— Тўраевни бош инженер ўзига шофер қилиб оладиган бўлибди.

Моҳидил ишонқирамай қаради.

— «Қорағужанак»ни-я?

— Ҳа. Манноп бизда ўз мавқенин йўқотиб, обрўси-га путур етгандан кейин, унга маслаҳатга борган бўлса, дарров ўз қанотидан жой берган-да.

— Ҳайронман, «Қорағужанак»нинг биронта оҳанрабо-боси бормикан-а? Боттаев бунча унга ёпишиб олмаса?

— Мижози совуқ одам шунақа бўлади. Ўйлаб қаранг-а!

Шу билан гапга яна қўноқ берилди, чунки совуқ оғиз очиргани қўймас, йўл юриш ниҳоятда қийинлашиб борарди.

Моҳидил яна хаёлга чўмди. «Қорағужанак»нинг кир-дикорларини ўйлаб кетди. Ўша тўққиз юз олтиншинчи пикетдан бошланган нуқсон шубҳасиз унинг айби билан юз берганлигини ўзи ҳам тасдиқлади. Аммо битта ўзи ўша нуқсоннинг ҳаммасини бир ёқлик қилолмасди. Шунинг учун Моҳидил айбини кўпчилик зиммасига қўйди ю,

биргаликда тузатиш таклифини киритди. Лекин, эскини тузатгунча эсинг кетар, деб бежиз айтмаган эканлар. Сменадан чарчаб чиққан одамга яна бир неча соат трассада қолиш қанчалик қийин. Шунга қарамай, бир ярим ҳафта ҳеч кимда тиним бўлмади, ниҳоят, нуқсонга барҳам берилди. Аммо ҳеч кимда асосий айбдорни кўрарга кўз қолмади. Манноп эса Моҳидилга қарши астойдил ҳужум бошлабди энди. Қўлидан келса, аллақачоноқ адабини бериб, ҳордиқ чиқарган бўларди-ю, афсус, «аёл кишига қўл кўтариш — это не мужское дело-да». Шунинг учун аламнок бўлса керак. Болтаев эса унинг шохини қайириб қўйиш ўрнига, оғиз-бурун ўпиша бошлаганига ҳайронсан. Эҳ, Болтаев, Болтаев!..

Осмоини нимранг парда қоплаган. Шамолнинг хуружи ҳам кучайиб бормоқда. Машиналар тўхтаган жойдан ярим километрча узоқлашганларида даҳшатли қор бўрони кўтарилиб берди.

— Менда бир фикр туғилганди... Хўп десаңгиз, айтардим,— деб қолди унга етиб олган Моҳидил.

— Қанақа фикр?

Моҳидил ийманиб гапирди:

— Шу... Фулом аканинг ғоясини сизникига қўшиб, бир бутун қилиб, ишланса бўлмасмикин? Ахир иккови бир-бирига жуда яқин-ку?

— Мени ҳамон ўша ишни давом эттиряпти деб ўйлаяпсиз, шекилли? Йўқ, Моҳидилхон, мен ундан бутунлай воз кечдим. Ўтган куни яна шу тўғрида баҳслашиб, Ҳошим билан сан-манга борганмиз. Оч қорним — тинч қулоғим, деган нақл хўп доно нақл экан-да!

Моҳидил унга жиддий тикилди-да, кейин зўраки кулди.

— Ростдан гапиряпсизми? Ҳеч ишонмайман, Латифжон ака. Умуман, сиздан бунақа гап чиқишининг ўзи жиноят.

— Ўйлаб қаранг-а, Моҳидилхон, барибир менадан ҳеч ким миннатдор бўлмайди.

— Бекор айтасиз!— зарда билан гапирди қиз.— Бунақа дейсиз деб ҳеч ўйламасдим. Нимадан чўчияпсиз? Ҳошим аканинг дўқиданми? Ё жонингизни койитгингиз келмай қолдими? Хафа бўлмангу, тўғри гап келганда, туғишганингни аяма, деганлар. Бузоқнинг югургани сомпоҳонагача экан-да, бўлмасам?

— Моҳидилхон...

Қиз қизишиб кетди:

— Қўйинг-э, эшитишни ҳам истамайман! Ахир, бу

таслим бўлиш-ку, Латифжон ака? Ҳеч ким миннатдор бўлмайди эмиш-а?! Кимнинг миннатдор бўлишини истардингиз? Ҳошим аканими? Ахир уни бир киши учунгина эмас, халқ учун, эл-юрт учун қиляпсиз-ку? Ёки толиқиб қолдингизми? Ундай бўлса, менга бериб, ўзим охирига етказаман! Менга ишонасизми?

— Нега ишонмай, Моҳидилхон? Модомики, бу нарса сизни жуда қизиқтириб қолган экан, марҳамат, ҳаммасини қўлингизга тутқазишим мумкин.

Шамол яна кучайди.

Моҳидил юзларини беркитиб, бир нафас тўхтаб қолди. Шамолни куч билан ёриб бораётган Латифжон эса қўл силтаб, уни олға ундайди. Ҳамма ёқ тегирмон паррагидай гувиллайди, мўрига шамол қамалгандай увиллайди, ҳорғин уҳ тортади.

Моҳидил оқ дока пардалар орасида аранг кўзга чақинган Латифжоннинг ортидан қоралаб борарди.

— Маҳкам бўлинг,— дея далда берди у ҳам яқинроқ келиб.

Унинг товуши зўрга эшитилар, шунинг учун Моҳидил англаб ололмасди.

Қор қуюни кучайиб, шундоққина ёнгиналарида баланд минорадай гирдибод ҳосил бўлди-да, ер устини ялаганича, пирпиратиб кетди.

— Моҳидил, Моҳидил...— овозининг борича чақира бошлади йигит.

Аммо Моҳидил кўринмас эди. У ёқ-бу ёққа югуриб қидирди. Ниҳоят, юмшоқ қор тагидан қизнинг боши кўтарилди-ю, кулгидан ўзини туюлмаётгани кўринди. Латифжон унга қоқилиб кетай деди.

— Мен сизни айиқ полвоими дебман.

— Ўзингиз-чи? Ўзингиз қор одамнинг ўзгинаси бўлиб қопсиз-ку?

Икковларининг оғизларига қор тикилгунча қаҳ-қаҳ уриб кулишди.

Яна йўлга тушдилар. Уларнинг шу қиёфасини кўрган одам икки тўп қор уюми думалаб кетяпти деб ўйлаши мумкин.

— Бугун тонг отгунча... бугун тонг отгунча, дейман... шундай юраверамизми?

— Эрталабгача юрсак-а!

— Тез-тез бўлинг. Жинни-санқиликка барҳам бериш керак.

— Анави довондан кейин Тепақўрғон кўринади.

Улар қаршисида тоғдай қад кўтариб турган тепалик

ка зўрға чиқиб олдилар, аммо қор юмшоқ бўлгани учун уларни ўз қаърига тортиб кетди. Шамол эса думалатиб бориб, қор билан қандайдир унгурга ўхшаш жойга улоқтирди. Қор уюми эса икки кишининг устини қоплаб ташлади. Аммо бундан ҳам ранжиганлари йўқ, чунки бу ер қор устида юришдан кўра тинч, ҳам иссиқроқ туюларди. Бирдан Моҳидилнинг димоғига қўй тери ҳиди, одам нафаси урилди. Ақлини йиғиштириб қараса, Латифжоннинг қучоғида, пўстинга ўраниб ётган экан. Тезда ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, қаддини кўтариши билан яна йиқилди. Бу сафар у анчагача ўзини ўнглай олмади. Бунинг устига, кулгиси қистар, оғзига тўлган қорни чайнаб-чайнаб ютарди. Латифжон эса унинг остида ётганича қимир этолмас, шаддодлиги тутган қизни ўзидан нари итаролмас, уни қучоқлаб, бағрига босиб олишдан ҳам ўзини зўрға тийиб турарди.

— Турнинг,— дея олди у қизнинг елкасидан хиёл нуқиб.

Шундан сўнг шамолга қарши юриб кетишди. Ҳар қадам босганларидан кейин чайқалиб, йиқилишдан ўзларини тутиб қолиш учун бир-бирларига суянишар, нафасларини ростлаб олишарди. Шамол эса уларни гоҳ орқага, гоҳ олдинга чайқатиб юборар, тез-тез йиқилиб, тикилиб қолардилар. Бора-бора ҳолдан тойиб, юришга имкон қолмади.

V

Олови гувиллаб ёнаётган каттакон чўян печка кенгина баракнинг қоқ ўртасида эди, шунинг учун ҳамма ёққа иссиқ баб-баравар таралар, одамлар юпқа кийимда ўтирардилар. Қозикларда илиқлик барра пўстин ва мўйна қалпоқлар, девор тагига қатор териб қўйилган каллишли пиймалардан бу хона аҳлининг камгина эмаслигини билиш мумкин. Ёғоч шифтга осилган электр лампа дам ёришиб, дам хиралашиб турар, баракнинг иккинчи ярми эса ним қоронғи бўлиб, унда ишдан чарчаб келганлар ҳозир маза қилиб уйқун уришмоқда эди.

Бу ердагиларнинг кўпчилиги молдавиялик экан. Ташқарида совуқ буглар ичида кириб келган қорачагина йиғит соф рус тилида гапирса ҳам, оғзига нимадир солиб олгандай туюларди.

— Хуш келибсиз, меҳмонлар!— деди у, пўстинини ечган эди, ёқаси тор иссиқ жемпери устидан ҳовур кўтарилди.— Машинани кутмай кетганинглар хўп яхши бўл-

ган экан.— Меҳмонлар ёнига чўккалални кейин,— юрганга билинмайди-ю, тек турган одамни қотириб қўяди бу совуқ.

Моҳидилнинг кўзи олдинга ҳали ғилдиракларини тортолмай ғириллаб ётган ярим йўлдаги икки машина, хуноби ошиб, заҳмат чекаётган шоферлар келди.

— Туябулоққа бориб, трактор топиб келгунимча шеригим шамдай қотиб қолибди. Санчага ташлаб келдим.

Шундан сўнг у индамай хўриллатиб иссиқ-иссиқ чой ичишга тушиди.

Инҳоятда чарчаганлиги учунми, Моҳидилнинг кўзини уйқу тортиб кетмоқда. Иложи бўлса шундоққина бош қўйсаму, мизғиб ором олсам дерди. Бироқ участка бошлиғи Тешавой ака ўз мусобақадорларини бемаҳалда келишганига қарамай, муносиб кутиб олиш тарадудини кўра бошлади.

Баракка кираверишдаги темир бочкадан ясалган мангалкага қозон осилди.

— Бекорга овора бўляпсиз-да, Тешавой ака!— деди Латифжон.

— Овораси нимаси, саховатингди қули бўлай. Иттифоқо бир кепсизлар-да, бир ошам ош қилмайинми? Аззабазза кеп юрган бўғанинларда бошқа гап!

Бирпасда жаз-жуз қилиб, ёғ қиздирилди-да, барак ичи ёқимли пнэздоғ ҳидига тўлди.

— Баъзи-баъзида айрим ишларимизга қойил қолмайман-да, шу.— У тўғралган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.— Шу йилди охирига қолмай насос станцияси биносини қуриб тугаллаш даркор эди, мана бугун йигирма иккиси. Янги йил келиб қолти, саховатингди қули бўлай. Бу жойдан кетиб қогим бор худди.

— Ҳаво ишнинг белига тепаётгандир-да?

— Бунақа ҳаволарди кўпини кўрганмиз, саховотингди қули бўлай. Касбимиз шунақа, бундан зўр қуюнларда ишлаб, суягимиз қотган. Йўқ, гап бошқа ёқда. Ташкилотчилкнинг мазаси йўқлигида. Ахир ҳалигача қўшимча план деган нарсалар йўқ. Икки қўлимизди боғлаб ётибди булар. Ҳали кутамиз, ҳали кутамиз, ундақалардан дарак йўқ. Сўрайвериб оғзимизди ели тўкилди. Қачон қарасанг, ана-мана дейишади-ю, доли-гули кеп қонганда, думи куйган товуқдай югур-югур, бўл-бўлминан ақлингди шоширади. Энди, гап шу жойда қосин-ку, сирасини айтсам, бош инженеримиз хомроқ-да. Юмушга

ақли етмайдами, ҳайронман. Ҳеч кераксиз нақазларди опкелиб ташлайверишди билади, холос.

— Ўзи шунақа одам,— унинг фикрини тасдиқлади Латифжон,— ётиғи билан тушунтирмоқчи бўлсанг, юзингга сачраб, силтаб ташлайди. Хотиржам бўлинг, Тешавой ака, ойнинг ўн беши қоронғи бўлса — ўн беши ёруғ. Бунақа қилаверса бир кун тагига сув келиб қолади.

Тешавой эътироз билдирди:

— О, саховатингди қули бўлай, Латифжон, билмас экансиз бунақаларди. Оғриқ жойини топса — олти ой қишлайди, деганлар. Сиз билан бизди тағимизга сув қўйса қўядики, аммо ўзини хафа қилмайди. Мана бу синглим Тешавой акам бошлиғимизди ғийват қиляпти деб ўйламасин яна, ман куйганимдан гапирман-да, саховатингди қули бўлай.

— Унинг кимлиги бу кишига ҳам маълум бўлиб қолди чоғимда,— Латифжон синовчан боқди қизга.

— Ҳа, илгарни билмасам ҳам, энди билиб олганман,— тап олди Моҳидил ҳам.

— Балли, синглим,— давом этди Тешавой,— турмуш тарзи яхшиниям тез тағитади элга, ёмондиям. Ушандай донм ўзини яккаю ягона арбобман, баридан кўп билман дегандан қўрқинш даркор. Сизди бирда запас қисмлардан қийналибсизлар деб эшитувдим. Бизда унақа қисмлар оёқ ости бўп ётибди, шундан олиб бориб берсак-чи, деб унга маслаҳат солсам, ишингиз бўлмасин, ўзлари тоғиб олишадн, дея пўписа қилиб берса бўладими! Тағриининг молини шайтон қизганибди, деб, шуни айтади-да.

«Ҳошим ҳамма ердаги ишларни бутунлай чалкаштириб юборган кўришадн,— деб ўйлади Моҳидил.— Бундан унга нима фойдаикин-а? Ахир бу — бировни кўролмасликкина эмас, умумий ишга душманлик қилиш-ку. Балки, бу — хўжалик ишларини яхши билмаслик оқибатидир».

— Ғофил бандасининг иши шу-да,— деди яна Тешавой ака.— Биров, бошқалар учун яшаш — менинг бахтим, деб ўйлайди, биров, бахтни бошқача тушунади.

— Ҳа, шунақа одам у!— деди яна Латифжон.— Келинг, ўшани гапирмайлик. Яхши бўлса ошини ер, ёмон бўлса бошини.

— Ҳай, синглим, жа, ҳолдан тойибсиз. Бехос қалқиб кетяпсиз. Жижжа сабр қилинг, ҳозир дамлайман, бир луқма бўлса-да, ош ўлдирсин, деган нақл бор. Озиб-

ёзиб бир келибсиз, емай ухласангиз, хафа қиласиз бизди, саховатингизди қули бўлай.

Ош ҳақиқатан ҳам мазали бўлган экан, шунинг учун Моҳидилдан бошқа ҳаммалари мақтаб-мақтаб ейишди. Моҳидил эса тезроқ ёта қолсам, деб ўйларди қўқат.

Аммо ётгандан кейин эса уйқуси қочиб кетди. Хаёлини шу оқшомги гаплар эгаллаб олди-ю, ҳеч жиловини бермади. Кўриниб турибди, сув чиқариш учун ҳаммада ҳам баб-баравар чўғ аланга олган. Бу яхши, аммо Ҳошимгина... Тешавой ака бундай одамларнинг умри узун бўлади деган гапни қилди. Йўқ, бундай одамлар узоқ яшамаслиги керак. Уларнинг яшашга ҳаққи йўқ. Асло йўқ! Бугунча ўзларига тиргак қидиришлари мумкин, эртага, ёппасига ҳамма таниб олганда, қўлларидан ҳўкиз ҳам сув ичмай қўяди.

Қиз чап томони билан ётгани учун юрак уриши бара-ла сезилиб турар, ҳаддан зиёд тез ураётганга ўхшарди. Бу — уйқусига ҳам ҳалал бермоқда. Шунинг учун ўнг томонга ағдарилди. Яна айтгани бўлмади. Қўз олдида ҳаслий шарпадай бирдан Латифжоннинг қиёфаси гавдаланди. Ҳамон қор тагида йигитнинг иссиқ нафасини сезиб ётгандай ҳис қилди ўзини. Ким билади, агар ўша дам, ўшандай ётиш сал узоққа чўзилганда, оқибати ни-мага олиб келардйкин.

Моҳидил бенхтиёр чўчиб тушди, кейин елкасидан аста кўтарганини эслади. «Жуда бамаъни йигит,— деб қўйди яна,— юриш-туриши, ҳатто қарашларида ҳам бир дунё маъно бор. Худди ақлли китобга ўхшайди. Ҳар саҳифасида янгилик, янгилик... ўқиб маза қиласан киши. Аммо ғоясидан воз кечгани яхши бўлмабди. Майли, ўзим рўёбга чиқараман уни... Латифжон яхши йигит...»

Яна сесканиб тушди. Опаси айтмоқчи, унга кўнгил қўйгани рост бўлса-я? Хўш, кўнгил қўйса ёмонми? Баҳор гуллар билан кўркам бўлганидай, балоғатга етган ёшлик муҳаббатсиз яшай оладими?

Моҳидилнинг қалби кўпдан бери сувсираб ётган адир бағрига ўхшайди. У ҳарорат нафасини кесиб тушадиган саноқсиз ёмғир томчиларига зор. Ана шу томчиларга барака кирса борми, ундан соф муҳаббатнинг ранг-баранг гуллари униб чиқиб, чамандай яшнаб кетади.

Хаёлнинг кўчаси қурсин, бир бошлангандан кейин, ҳар даҳага етаклаб кетавераркан кишини. Ҳозиргина фикрини банд қилиб турган нарсалар сувга чўккан тошдай бир зумда йўқолиб, унинг ўрнини иккинчиси эгаллаб олади. Энди қаршисида Ғулом ака пайдо бўлди. Бу одам

ҳам Моҳидил учун ҳали мағзи чақилмаган мураккаб жумбоққа ўхшайди. Моҳидил у ҳақда ўйлайди, хаёл ҳар кўчага кириб, ҳар бир эшикни қоқади. Ҳеч шарпа йўқ. Қийшалади, изтироб чекади. Ниҳоят, инжу қидирган моҳир ғаввосдай сирли дарё тубига етиб бораётгандай сезади ўзини...

БЕШИНЧИ БОБ

I

«Яхши-яхши» Фулом аканинг ташаббуси билан астойдил қизиқа бошлаганидан Ҳошим хабар топган ва бир оз хавотирга тушаётган эди. Трест бошлиги Фулом ака билан Дониёровнинг таъсирига берилиб, уларни қўллаб юборадиган бўлса, Ҳошим тузган режаларнинг тағига сув кетиши ҳам мумкин-да. Эҳ, хомкалла, шу пайтгача Даниловичга хабар бериб, асосий лойиҳани қанчалик ҳимоя қилаётганини шипшитиб қўйса бўлмасмиди. Бу билан биринчидан, устозига нисбатан садоқатини яна бир карра намоён этса, иккинчидан, профессорнинг ўзи келибми, хат орқалими бу «лоиҳа таҳлилчилари», ҳатто Раҳимовга ҳам хиёл пўписа билан таҳдид қилиб қўйган бўларди.

Ҳали ҳам кеч эмас. Аммо унғача Фулом аканинг ҳафсаласини пир қилиб, шаштидан қайтариб туриш керак. Хийла қўрқоқ одам. Бир-икки дўқ кифоя унга.

Ана шу хаёллар билан у ўз ёрдамчисининг олдига кирди:

— Бойўғли товуш чиқармай учадн, дейишади, шуни эшитганмисиз?— сўради у заҳархандлик билан,— сиз ҳам индамай юриб парвозни баланд олмоқчисиз шекилли?

Фулом ака унинг ичинн беш қўлидай билгани учун гап нима тўғрида бораётганига дарров тушунди. Стол ғаладонидан сигарета олиб, тамаки тутунидан сарғайиб кетган бармоқлари орасида эзиб турди-да, кейин муштугига ўрнатди. Ҳар вақтдагидек узоқ-узоқ муштугини сўриб, буруқсатиб тутун қайтариши, кўзини эса шу сигарета чўғидан узмай қолиши керак эди. Аммо бу сафар ундай қилмади. У ёқ-бу ёгини қаради, ички ва кўкрак чўнтакларигача титкилаб чиқди. Стол устидаги қоғозлар остини пайпаслаб қидирди — гугурт йўқ. Ноилож чекишдан воз кечишга тўғри келди. Бурунларнинг

катаклари керилди. Кириб келувчига эса парво қилмаётгандай икки қўлини стол қиррасига тираганича, жим қолди.

— Менсиз яна машмашангизни бошлайдиган бўлсангиз, ўзингиздан кўринг,— дўқ билан гапиришда давом этди Болтаев.— Бир марта айтганман, бемаъни дахмазалар билан миянгишни ачитманг, деб. Шу гап қонун бўлиши керак эди сизга. Ёки менга қарши уруш очмоқчимисиз? Ҳай-ҳай, шахтингиздан қайтинг-а, ўтган кунингни унутма, эски чорингнинг қуритма, деган гап бор-а? Хўп денг, биродар. Агар тарихни ковлаштирадиган бўлсак, кимга тўю кимга аза, худо билади уни. Коммунистик қурилишнинг бош тўғонида ўтирибмиз. Аввалги гуноҳлар дастурхондай ёйилиб ташланса борми...— пўписона кўрқитмоқчи бўлди у.

Сўнг Фулом аканинг кўзларига маъноли тикилди. Аммо у тикилган кўзлар сокин. Ҳозирги гаплар қандай таъсир қилаётганини билиб бўлмасди ҳеч. Мана шу сокинлик, мана шу башарани жуда ёмон кўради Ҳошим. Кўпдан бери ёмон кўради. Бунинг яна бир бонси шундаки; Ҳошим уни ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади. Фулом ака бошқача тонфа одам экан. Бетарифлик усулини қўллаётганмикин? Ҳар қалай, бундай одамдан яхшилик кутиш қийин.

— Бирорта киши мендан бемаслаҳат ҳеч қандай новаторлик устида ўйламаслиги керак,— кескин давом этди бош инженер,— хўп денг!..— у муштумини тугиб ўз кўкрагига уриб қўйди,— сиз учун бу ерда менинг айтганим бўлади, фақат менинг айтганим! Йўқ десам — йўқ, ҳа десам — ҳа! Вассалом!

У Фулом акадан бўлак ҳеч ким билан шунчалик очиқ, сурбетларча гаплашмаса керак.

Балки Фулом аканинг тили қисқлик жойи бору, Ҳошим шунга ишора қилармикин? Нима десам деявераман, барибир у ҳеч кимга ногора қоқолмайди, деб ўйлар. Буниси бизга номаълум!

У эшикни зарб билан ёпиб чиқиб кетгандан кейин, Фулом ака яна гугурт қидиришга тушди. Қаёқда қолди-а? Дарвоқе, стол ғаладонда экан. Бир чекиб ҳузур қилсин энди.

Фулом ака асаби қайнаб кетганиданми, бурун катаклари балиқнинг ой қулоғидай тез-тез ҳаракатга тушиб қолди. Сигаретани ҳар тортганда ана шу катаклардан тутун буруқсиб чиқиб, бутун юзларига кулранг парда тортар эди.

У кўринишдан вазмин, айни вақтда аламзада ҳам. Ички дунёси эса қамишлари титилиб, бўготларидан осилиб ётган эски чалдивор кулбадай эмас эди аммо. Унда яширин бир онг бор-ку, у бутун хаёл дунёсини доимо бойитиб, безаб турар, кўксини тоғдек кўтаришга мадад берарди. Шу билан бирга яна нимадир мавжуд эдики, у Фулом акани дам-бадам тазйиқ остига олар, эҳтиёткор бўлишга мажбур этарди. Хўш, у нима экан?

«Нима?!— дея савол берди қандайдир ички овоз ўзига,— бойўғли овоз чиқармай учар эмш... Вой сен-эй, топиб гапирганини қаранг-а. Нега овоз чиқармайди? Яшаш шароити шунга мажбур қилармикан? Сенинг ҳам ана шу беозор тун қушидан нима фарқинг қолди, Фулом? Нима сени дамдузликка мажбур этади? Ё ўша «эски гуноҳлар» эркингга танба солиб қўйганмикин?.. Тўхта, пашшадан туя ясапти шекилли, Ҳошим! Индамаган сайин хоҳлаган мақомига ғамза қилдириш пайиданга ўхшайди мени. Ниҳоятки, ханталдан ҳолвайтарни фарқ қилмаган бедид пазанда қайла пиширишни ўргатса-ю, сен лақма бўлиб тураверсанг унинг олдида? Бунга ким айбдор? Ўзинг! Ўзинг айбдорсан, вассалом!»

Фулом аканинг кабинети узун коридордай эди. Эни тор, бир стол кўндаланг қўйилса, йўли бутунлай тўсиб қўйгудек. Томи ҳам паст. Аммо шу оддийгина хона бош ишженер ёрдамчиси учун роҳатижон макон эди: ҳам иссиқ, ҳам озода.

У столни хонанинг ўртасига — бир одам сиққудай йўл қолдириб қийшиқ қилиб қўйган. Орқа томондаги қанотлари кенг шкаф эса ҳар хил папкалар билан, қўрғин қаппайган қалин муқовали лойиҳа материаллари билан тирбанд.

Фулом ака муштукка қадалган сигаретни кулдонга тираб, муштумларини столга, бошнини эса шу тошдай муштумлари устига қўйди. «Қани, ўзинг кечираётган турмуш муҳитига бир بازار ташлаб қўй-чи, оғайни,— дея қисталанг қилди яна ҳалиги ички овоз кучга кириб,— дунёни остин-устун қилиб юборгудай айни ғайратга тулган чоқларингда мана шу ўз мақсадларингни ҳимоя қилмай, латтадай шалвираб қоламан деб ўйлаганмидинг? Ўша маҳалдаги орзу-ниятларинг устига тупроқ тортиб қўймоқчимисан энди? Бора-бора ўз қадрингни ҳам менсимай қўйдинг, ундан айрилиб қолмоқдасан. Еки қобилиятингга ишонч йўқолдимми? Бир ўйлаб кўр-чи, яхши-лаб ўйлаб кўр!»

Қобилият, қобилият!..

Фулом ака бошини кўтариб шкафда қалашиб ётган папкаларга боқди. Кўзларига папкалар эмас, шкаф ойнасида Ҳошимнинг ўқрайиб турган башараси акс бергандай бўлди. «Бу ерда менинг айтганим бўлади, фақат менинг айтганим!»— дерди у тишини гижирлатиб.

Нима айтгани? Аслида бирор нарса айтишни ҳам билмайди-ку, у. Фулом акасиз мана шу папкаларнинг бирортасини очиб, тузукроқ ақл юргизишга ҳам, амалга татиқ этишга ҳам ожиз сезади-ку, ўзини. Бутун иш, йўл-йўриқлар Фулом акасиз битмайди-ку, бу ерда.

Участкалардан келиб турган талаблар, докладномалар, қўшимча планлар, смета қоғозлари, янги-янги чертёжлар сўралган талабномаларнинг саногин бўлмайди баъзан. Бу масалалар устида маслаҳатлашиб олиш учун ҳам бош инженер олдига кириб обрў топган эмас. Барибир «даф қилинг, бу гапларни», «бугун вақтим зиқ, бир йўлини топиб жавоб қилавермайсизми», дейди. Масаланинг охиригача тинглагиси ҳам келмайди унинг. Яна бош инженермиш-а, шундай масъулиятсиз бўлишга виждонини чидаганини айтнинг.

Фулом ака бош инженернинг деярли ҳамма ишларини саранжомлаб юради. Қўлидан эртаю кеч телефон трубкаси тушмайди, бошлиқ олдига югуради, машинка устида соатлаб ўтиради. Ишлар силлиққина юришиб турса-ку майли-я, бирор ишқаллик чиқиб қолса, яна Ҳошимдан балога қолади. Ҳошим шунақа одам. Яна ўзини ниҳоятда оқил, ҳаммадан ортиқ биладиган қилиб кўрсаташини айтмайсизми. Лекин бу фақат ниқоб учунгина, холос. Ахир қандай бўлмасин яшашни, иложини борича юқорироқ мартабага эришиб яшашни керак-да унинг. Амал, мартаба — энг юксак нарса. Бировнинг ижоди, жон куйдириб амалга ошироқчи бўлган режасин эса куйиб кулга айланмайдими? У билан неча пуллик ишни бор.

Шундай одамнинг ер кўтариб турганидан ажабланасан киши. Лекин иложинг қанча. Вақтинча бўлса ҳам чидашинг керак. Ҳаёт бундайларнинг борлигини биледи, кўради, жамият сабр-матонат билан ундан инсоф кутади. Ахир ким бўлса-да, инсон эмасми? Инсон яшаш учун яратилган. Шунга кўра арқонини узун ташлаб, унинг разолат ботқоғидан чиқиб олишига имкон беради. Борди-ю, шунда ҳам бўлмаса, улоқтириб ташлашга мажбур.

«Сен-чи?»— дея савол берди яна Фулом аканинг ички овози.— Сен ана шундай одамнинг қўлида қўғирчоқ бўлиб қолгансан. Тўғри, жуда кўп афзаллик томонларинг бор. Ҳошим ундан кўз юмолмайди. Аммо шу афзал то-

мошларингни у қолипга солиб қўйган. Шундан четга чиқишга асло ҳаққинг йўқ. Мана шу ёзув столнио шкаф тўла папкаларгина сенинг хўжалигингда. Бошқа ёққа ортиқроқ мўралашга ҳам ҳуқуқинг қирқилган. Чунки ўртада тош девор бор. Бу девор ковакларидан қандайдир ғайритабиий қонун, буйруқлар ўрмалаб чиқиб, оёққўлингни маҳкам танғиб ташлашга интилади.

Бироқ, қонун қотиб қолган нарса эмас, ҳар қандай буйруқ ҳам муқаддас саналавермайди. Буни биласан. Аммо биллиб билмасликка соласан ўзингни. Ё эски гуноҳларингни пеш қилаётганидан чўчияпсанми? Эски гуноҳ... Агар ўша гуноҳ саналса, қилмишларингга яраша жазо тортгансан-ку, ахир. Яна нимаси қолган унинг? Қел, огайни вақт ўтмасдан ўзлигингни намоён қил, йўлингга ғов бўлиб турган шу деворни буз, кўзга оқ кўришиб, аслида олачиפור ўша одамнинг баҳридан ўт. Унга сўфлёр бўлиб яшашинг етар энди. Ҳалол виждонинг, пок қалбинг буюрганига қулоқ сол! Ахир юксак гояларга ишончинг бор, шахсий манфаат тамасида эмас, умумхалқ хазинасини бойитишга ҳисса қўшиш умидингга қанот бер!

Мана шу қаршингда турган материалларнинг кўни ислохот талаб қиляпти. Буни сендан яхшироқ биладигани йўқ. Ҳар қандай лойҳани бир кўриш билан таниб оладиган катта тажрибанг бор. Шундай экан, ана шу ислохотнинг мутасаддиси сен бўлишинг керак! Нега шунга ҳад қилолмаёпсан? Қўрқасанми? Ёнингда яхши кишилар ҳам бор-ку? Улар сенга ёрдамга келишди. Қўлтиғингдан олмоққа уринишяпти. Шунини кўра-била туриб ўзингни гўлликка соляпсан яна. Ҳатто, трест бошлиғига ҳам ёлгон гапирдинг. Ғоянгни инкор этдинг. Моҳидил келибди. Агар шахсан ўзи олдинга кирганда уни ҳам ёш болага хўрозқанд ваъда қилгандай алдаб-сулдаб чиқарарминдинг. Ҳар қалай, оғзи куйган пуфлаб ичар, қабилда иш тутяпсан шекилли! Йўқ, бунга ҳаққинг йўқ, огайни, асло ҳаққинг йўқ. Бугунча ҳеч ким айбламаслиги мумкин сени. Аммо, эртага эл олдида юзинг қора бўлиб қолишини унутма. Ҳошим қураётган бугунги усти ялтироқ қасрнинг таги бўш, у қулагандан сўнг энг аввал шу қалбакиликнинг бирдан-бир гувоҳи бўлган сени оқламайди ҳеч ким!»

Ғулом ака шкаф эшикларини бир тортишда очиб юборди-ю, ичидагиларни ерга олиб ташлайверди. Бир зумда оёқ ости, стол усти папкаларга тўлиб кетди. Ниҳоят, у яшириб қўйган нарсасини топди-ю, хотиржам

бўлди. Моҳидил ҳам худди мана шу нарсанинг ҳидини билиб келган эди-да. Дарвоқе, бунинг тақдирини охирига етказиш унинг қўлидан келади. Унга ишонмиш мумкин. Жуда довурак кўринади қизи тушмагур.

Худди шу кун Фулом ака Қуёнқочдига бориб, қўлидаги материални Моҳидилга топширди. Лекин ҳеч толсиз ўнг келмайдиган одам экан-да. Нима бўлади-ю, кўпдан бери ичкиликни оғзига олмай юриб, бирданига ўша оқшом тоза ичади. Кейин, қачон ва қандай ҳолатда Моҳидилнинг уйига тушиб қолганини билмайди. Шундан бери кайфияти бузуқ. Уша қиз олдида ўзини ноқуллай аҳволда сезар, мавридини топиб, узр сўрагиси келар эди. «Оҳ, шўрнинг қурғур одам-эй,— деб қўярди ўзига ўзи,— бошингга не савдолар тушмаяпти-я! Қизнинг тенги бир нораस्ताга рашк қилган хотинингни айтсанг-чи. Уша кун бутун кишлоқни бошига кўтариб, сени бузуқига чиқарди. Сен туфайли қиз боёқишнинг ҳоли не кечдийкин? Қош қўяман деб, кўз чиқаришнинг бир хили-да бу ҳам!».

Ўтган гапга салавот ўқиб қўявериш Фулом аканинг қўлидан келмасди. Ичидан азоб чеккан чеккан. Аслида-ку бунақа икир-чикирларга хотима бериб, фақат келажак режалари тўғрисида ўйласа ёмон бўлмасди.

II

Ўттизинчи йилларнинг ўрталарида узоқ сафардан қайтаётган кичик бир карвон Зарафшон дарёсига яқин сайҳонликка келиб тўхтади. Айни ёз палласи бўлгани учун, ҳароратнинг зўридан ҳамма жон терига ботган. Бир томонда қумлик — дилгир манзара. Иккинчи томонда — Зарафшон сувлари тошқинидан ҳосил бўлган доира шакл каттакон кўл. Сув юзи тўлқинланмас. Ҳатто қилт этган жилодан ном-нишон йўқ. Фақат тиниқ осмон узра сузиб уфқ четига ёнбошлаган қуёшнинг оловранг тигларигиша акс этарди. Қиргоқ ўт-ўланларга бурканган. Лекин улар ҳам худди сеҳрлангандек қимир этишмас, чигирткалар чирилламас, қушлар сайрамасди. Шунга қарамай, ҳамма хурсанд, юзларда хушбахтлик жилваланди. Афтидан, улар кўпдан бери шундай манзилни соғинишиб қолншгану, ер юзиде қалқиб турган шу ҳаёт сувини кўришга орзуманд эдилар.

Вақтичоғлик бошланди. Одамлар сенинчдан фақат кулишарди, холос. Ниҳоят, узоқ йўл босиб, мажоллари қуригани ҳам эсдан чиқди. Оёқларини қавартириб юборган кирза этикларини ечишга ошиқдилар, гардиши кенг шляпалар четга иргитилди. Бирин-кетин сувга тушиб,

кўл осойишталигини буздилар. Кимсасиз воҳа шодиёна садолар, қийқириқларга тўлиб кетди. Юклардан халос бўлган ҳорғин туялар ҳам бирмунча вақт сувдан бош кўтармай туришди-да, кейин ўт-ўланлар чаггини кўтариб, қирғоқда кезиб қолишди.

Уфқ чети арғувон тус олиб, узоқ хилватликлар эса юзларига қора парда тортмоқда эди. Чўмилиувчилар буви сезишмас, қирғоққа чиқишни асло ўйлашмасди ҳам.

Кўк юзини юлдузлар банд этди. Зўрға қўзғалган уйқусироқ шабада ўт-ўланларга жон киритди. Бу — дарё томондан эсаётган бўлса керакки, баданларга роҳат бахш этгудай салқин ҳам эди. Ҳар жой-ҳар жойда қандайдир ҳашаротлар нидо солиб, тунги қушлар нағма бошлади.

Кўп ўтмай гулхан ёқилди. Қумғонлар вақир-вуқур қайнаб қолишди. Сувдан чиққач, ҳамманинг иштаҳаси очилиб, қўлга теккан улушларини пок-покиза туширдилар. Кейин чодир қуришга ҳам улгурмай, айримларнинг кўзини уйқу олиб қочди. Фақат йигирма беш ёшлар чамасидаги бўйчан, нозиккина гавдали, чайир бир йигит ўйга толиб, узоқларга кўз тиккан, холос.

Карвонбошилик қилаётган эллик ёшлардаги, қувноқ табиат бир киши унга яқинлашди.

— Дам олсанг бўларди, ўғлим,— деди меҳрибонлик билан. — Иссиқдан лоҳас тортиб, мажолнинг кетганини кўрганимда: тўхташимиз билан ўзингни таппа ташлайсан, деб ўйловдим... Мана, сафар қариди. Эрталаб салқинда йўлга тушсак, Зарафшон бўйида нонушта қиламиз, кечга бориб Самарқандда бўламиз. Яна қаллиғнинг ёнидасан-да, ўғлим,— кулиб қўйди у.— Қанчалик соғинганингни биламан. Ёш келиннинг висолига тўймай, бир эмас, уч ойга кетиш айтишга осон...

Аммо йигитнинг хаёли бошқа ёқда экан:

— Эшитяпсизми, устоз?— деди ҳамон ҳолатини бузмай,— қулоқ солинг, ана, ана... Қулоқ солинг, биров қўшиқ айтапти,— саҳро томонга қўл чўзди у.

Ҳақиқатан ҳам туя ўркач қумликлар қаъридан танбур садосидай ёқимли нидо янграрди. Бу майин оҳанг дам яқин, дам узоқдан эшитилар, дам қиз боланинг дигогида куйланган чиройли қўшиққа, дам қўшнаё садосига ўхшаб кетарди.

— Қум куйлаяпти.— деди устози унга жавобан, сўнг батафсил тушунтира кетди:— Дарёга яқин барханлар шунақа куйлагич бўлади. Нимага дерсан? Чунки дарё томонда эсган шабада қизиган барханларга урилганда

қум зарралари бир-бирига ишқаланади. Ундаи чиққан овоз шунақа ёқимли садодай чалинади қулоққа. Қарзб тур, кечаси шамол кучайса, карнай-сурнай ҳам босиб кетади ҳамма ёқни. Қорақумдан Қизилқум фақат бу билангина эмас, бошқа хислатлари билан ҳам фарқ қилади. Умуман, бу қумни олтинга тенг қилиш мумкин. Келажакда Қизилқумнинг бебаҳолиги яна исбот қилинади. Мана шу пойқадамнинг етиб турган жойлар қанчадан-қанча дуру гавҳарларнинг хазинасини инсон нигоҳидан яшириб ётибди. Фақат қунт билан ўрганш керак бунди. Сен билан биз ўрганшимиз керак, ўғлим.

Уларнинг олдига сочларига оқ оралаган гавдали бир киши келди.

— Ҳа, Матвей Владимирович, уйқу қочдими дейман?

Матвей Владимирович қўлларини ёйиб, узоқ керишди-да, ҳузур қилгандай бўлди.

— Қочди,— деди у.— Ҳайронман, профессор, кеча бу маҳал донг қотиб қолувдим. Бугун... Ё яна бир чўмилиб чиқсаммикин-а? Сенинг ҳафсаланг қалай, Фуломжон?

— Фуломжон ухласин, чарчаган,— эътироз билдирди профессор.

— Сиз-чи, профессор?

— Бир оз ишларим бор!

Фуломжон яна хаёлга ботди. Балки шу сахрою азим дўзахини, оғир мусибатли йўлларни тарк этаётганларига ҳамон ишонмай, дилгир фикрларга толгандир. Ахир кечагина бундай фароғатли дамлар nasib бўлишини ким тасаввур қилганди дейсиз. Мана шу салқин шабада, мана шу роҳатихон ётишларга эришолмасдан қумлар маскани ичра ном-нишонсиз йўқолиб кетиш ҳеч гап эмас эди-да.

Оҳ, табиат, табиат, мунча бешафқат бўлмасанг. Ахир мана шу ерлар ҳам бир замонлар дилларни кўклам нафасидай шодликка тўлдирувчи, кишига сон-саноқсиз бахт ваъда этувчи, гўзал, дилбар даргоҳлар эмасмиди? Қани, ўша осмонўпар миноралару, жилвакор кошоналар, ҳашаматли саройлар? Гавжум расталар, бир келган кишини ҳусну жамоли билан ўзига ром қилувчи сертабассум шаҳарлар қани?!

Барча шаҳарлардагидек бу ерларда ҳам кўкимтир жилва бериб, тўлқинлари бахмалдай товланган каналлар теварагида эртаю кеч кўнгилочар базмлар қизиган хиёбонлар, гулзорлар билан безанган сарҳовузлар, шисшаранг кўллар бунёд эмасмиди? Одамлар қайиқларда

сайр қилиб, булбуллар нағмасига маст эдилар, ошиқлар маъшуқаларига атаб қўшиқлар тўқишар эди. Ҳар жума кунлари бозорлар шовқин-суронли, кўчалар серқатнов, расталар гавжум бўларди. Шуларнинг ҳаммасини қаён яширдинг, эй, бешафқат саҳро!

Ҳозир вайронага айланган тўғонлар, қулаган тош деворлар, чалдивор қалъаларгина қум остидан аранг бош кўтариб, қаққайишиб турибди, холос. Айримлари археологлар томонидан ковланиб, пойдеворларигача очиб қўйилган. Айримлари ҳали иш маромига етар-етмас, ташлаб кетилган.

Бир замонлар энг сайргоҳ, энг зиёратгоҳ саналган Мадинатултужжор деб аталган савдогарлар шаҳрининг атрофидаги минглаб работлар ҳам ҳувиллаб турибди ҳозир. Ҳусн-жамолини шоирлар Мадинага тенг қилиб куйлаган, жаҳон аҳлига машҳур, муқаддас, улкан даргоҳ табиат ҳукми билан мангу қабрга дафн этилган экан.

Ҳамон қаддини кўтариб чала-ярим қимтииб турган уйлар томини тиканакли ўт-ўланлар босиб ётибди. Қимсасиз ҳовлиларда калтакесақлар базм қуради, мадрасалар газандаларнинг инига айланган. Бўм-бўш ялангликлар, бағри кенг майдонларга тикилиб туриб, бир замонлардаги гуллаган водий, унумдор далаларни тасаввур қилиш мумкин. Бу тасаввурлар сизни шундай чулғаб оладикки, гўё ҳамма нарса кўз олдингизда аста жонланиб бораётгандай туюлади. Анави эшиги очиқ, қазноқдай уйчага ҳозиргина бир ёш келин кириб кетгану, сизни кутиб олиш учун яна чиқиб келаётгандай бўлаверади. Ташқари ҳовлида куёв боланинг йўтали, отнинг кишнашигача эшитилаётгандай ҳис қиласан ўзингни. Ҳали замон ҳамма ёқни бағ-буғ босиб кетади-да, подадан қайтган сигирлар эшикма-эшик тарқалади гўё.

Афсуски, буларнинг ҳаммаси хаёл тасаввури, холос. Сувсизлик вабоси, қурғоқчилик жафосига дош беролмай ҳалокатга учраган бари. Табиат эса унинг устига қум кафанини ёпиб ташлаган.

Кафанлар йиртилиб, воҳалар ўз сирри-асрорини ошкор этади энди. Янги шаҳарлар, янги қишлоқлар бунёд бўлади. Бунинг учун, биринчи галда сув керак. Сув, сув,— дейди ҳар зарра тупроқ. Сув, сув,— дейди ҳар кўзга ташланган гиёҳ! Сув — ҳаёт. Сувсиз тириклик йўқ,— дейди табиат! Шунинг учун бу ерларда кўпдан бери текширув ишлари авж олган. Янги-янги каналлар учун лойиҳалар тузилади, лойиҳалар инкор этилади. Янги-янги лойиҳа учун сафар бошланади.

Профессор Солиҳ Пўлатович Жамолов раҳбарлигидаги бу экспедициянинг мақсади ҳам шудир.

Экспедиция составида тарихчи-археолог, тупроқшунос, табиатшунос ва ишчилар бор. Уларнинг кўпчилиги табиат заҳматлари билан олишиб, мардлик кўрсатишининг илк синовларига бардош беролмай дастлабки ой ичиёқ қайтиб кетишга мажбур бўлдилар. Состав қисқарди. Аммо, қолганларнинг иродаси букилмади.

Қадамма-қадам юриб, ҳар бир қарич ерни синчиклаб текширишга тўғри келди. Сзиқ-овқат ортилган от, эшаклар, ҳар хил илмий асбоб-ускуналар юкланган туялар кучли бўрон, қуюнларга дош бериши керак эди.

Отлар ҳалок бўлди, эшакларни йиртқичлар тунда ғажиб кетди, туялар озайди. Замбилдай оғир асбобларни елкаларда кўтариб юришга тўғри келди. Ахти-аҳёнда қишлоқлар ҳам учраб турар, экспедициячилар учун бирикки куш мириқиб ҳордиқ олишга, озиқ-овқатлар, мешкобларга сув ғамлашга тўғри келарди. Шунда қишлоқ аҳолисининг раҳми келиб, уларга:

— Тўғри йўл турганда, чўл кезиб нима азоб?— дейишарди.

— Биз саҳрони ўрганмоқдамиз,— деб жавоб қиларди Солиҳ Пўлатович.

— Нима зарили тушди?

— Саҳрони йўқ қилиб, янги шаҳарлар қурамиз.

— Бе-е,— дея гўл ситташарди улар,— худо яратган саҳрони йўқотиб бўларканми. Чакки бошлабсизлар шу ишни. Берганига шукур қилиб уйда ўтиравермайсизларми?

Профессор Жамолов бу ерларнинг истиқболига ҳаммадан кўра кўпроқ ишонарди. У Қорақум, Қизилқум саҳроларини жуда яхши ўрганган, бу воҳалар тўғрисидаги илмий китоблари билан шуҳрат қозонган эди. Унинг энг яқин ҳамроҳи Матвей Владимирович Ленинград университетини битириб келгандан бери доим бирга. Бу одам ҳам қадимий сув йўллари тўғрисида бирор асар яратиш ниятида юрибди.

Орадан икки ой ўтар-ўтмас экспедицияни тўхтатиш ҳақида буйруқ келиб қолди. Нима қилиш керак? Ишни ярим-ёрти қилиб, ташлаб кетишдан ёмони йўқ. Бироқ кўпчилик бир овоздан экспедицияни давом эттиришни маъқуллашди. Бу, албатта, қонунга хилоф эди. Начора. Қишилардаги келажакка бўлган ишонч, виждон қайтиб кетишга йўл қўймасди-да.

Кўпчилик озиб-тўзиб кетди. Аммо, сўнгги куч қолгунга қадар ҳам курашмоққа аҳд-паймон қилган эдилар. Уларни бунчалик жасорат кўрсатишга ундаган яна бир нарса шундаки, йўлларда учраб турган кўпчилик қишлоқларда ҳаёт кечириб нақадар оғир, ҳовлиларнинг ярмигача қум босиб ётар, қудуқларда доим сув бўлавермаганлигидан чанқоқ эдилар. Одамлар ўз қишлоқларини ташлаб, бошлари оған томонга кетиб қолишмоқда. Қачонгача шу аҳволда яшаш мумкин? Асрлар бўйи сув чиқариш учун курашлар боради-ю, лекин бу кураш охирига етмай қолиб кетаверади.

Тер чиққандан — жон чиқмас, деганларидай, матонат кўрсатилган жойда ҳар қандай тўсиқ ҳам ноилж қолар экан. Экспедициячилар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари, топографик съёмкалар, геологик маълумотларнинг хомакни нусхаларини қозғозга туширавердилар. Қадимий сув йўллари, Зарафшоннинг эски ўзанлари суратга олинди. Бу — айниқса, профессор Жамолов учун катта ғалаба эди. Бироқ уни ташвишга солаётган бошқа нарса ҳам бор эдики, шу ҳақда ҳурматли ўқувчига маълумот беролмай ўтолмай-миз.

Экспедиция бошланмасдан бир неча йил бурун Бош Туркман канали қурилиши масаласи кун тартибига тушиб қолди-ю, газета, радио ва ҳатто чет эл матбуотлари ҳам бунга алоҳида ўрин бериб, шарҳлай бошладилар. Қурилажак каналнинг афзалликлари, перспектив планлар, Қорақумнинг келажаги, ҳалқ кўтаринкилиги тўғрисидаги гаплар оғиздан-оғизга кўчиб қолди. Жуда кўп мутахассисларнинг фикри ва халқ оғзидagi миш-мишларга кўра, жуда қадимда Аму Орол денгизига эмас, тўппатўғри Каспийга бориб қўйилган. Бироқ замонлар ўта азалий ўзанини ўзгартириб юборган эмиш. Бу миш-мишларнинг қанчалик тўғри, нотўғрилигини билишга Пётр Биришчи ҳам қизиққан. Ахир савдо-сотиқ ишларини йўлга қўйиш зарур эди-да. Бироқ унинг Қорақумга юборган барча экспедиция отрядлари Петербургга қайтишга муяссар бўлолмади. Айтишларича, улар Қорақумнинг даҳшатли қуюнлари нчида қурбон бўлишган, жасадлари қум остида қолиб кетган эмиш.

Фақат бизнинг асримиздагина ўша миш-мишларни амалга оширишга бел боғланди.

Экспедиция кетидан экспедиция тузилади, илмий ишлар ёзилади, кетма-кет қурилиш лойиҳалари вужудга

келади. Амунинг эски ўзани бўйлаб янги канал ўтса, у фақат Қорақумда янги обод воҳалар вужудга келтирибгина қолмай, тўппа-тўғри Каспий деңгизигача, ундан Волга дарёси орқали кемалар қатнаши учун йўл очилишини таъминлайди. Юк ташиш, сайр-саёҳат яхши йўлга қўйилади, электр қувватлари ошади. Хуллас, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мўъжизалар...

Тузилаётган лойиҳалар кишини ҳайратда қолдирадиган даражада буюк ваъдалар инъом қиларди. 1932 йили қурилишнинг бош лойиҳаси маъқуллангандан кейин ҳам, уни яна бир кўриб чиқиш учун алоҳида комиссиялар тузилди. Комиссияларнинг бир составида профессор Жамолов ҳам бор эди.

Пўлат Солиҳович бир-икки йилгишдан сўнг, кутилмаганда ишни таққа тўхтатди-да, сўнг беш-олти кишидан иборат ўзига ҳамроҳ тўплаб дом-дараксиз йўқолди. Роппа-роса икки ойдан кейин офтобда қоп-қорайиб, қошлари куйган, ўзини олдириб қўйган бир аҳволда пайдо бўлади яна.

Қорақумга бориб қайтган экан.

Профессор ҳисобот бериб ўтирмайди-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ариза ёзиб комиссия составидан чиқарилишини сўрайди. Кейин, маълум бўлишича, Бош Туркман канали қурилишнинг бошлаш ҳозирча мақсадга лойиқ эмаслигини исботлаб қайтган экан. Шу мазмунда докладномалар ёзди, матбуотда мақолалари билан чиқа бошлади. Лекин унинг фикрини маъқуллайдиганлар жуда озчиликни ташкил этарди. Икки орада энг яқин ҳамкасблари билан ҳам оралари бузилиб қолди. Улар Жамоловнинг тутган мавқега тушунмасдилар. Эртаги кунни тасаввур қилмаслик ўта кетган кўрлик, тараққиёт йўлига ғов бўлиш, деб ундан нолий бошладилар.

Ғулумжоннинг ўз устозига бўлган муҳаббати ниҳолда чексиз эди. Уни ўз отасидай яхши кўрарди. Айниқса ажойиб фазилатлари, яхши хислатлари, доно фикрларини ҳурмат қилар, ўзи ҳам устозидай бўлиб етишиш орзусида эди. Бироқ, кейинги миш-мишлар уни ҳам иккилантириб қўйди. Нимагадир қалбининг энг яхши бўлаги Бош Туркман канали қурилиш томонида эди. Унга қарши чиққан устози ҳайрон қолдирди. Ҳарна қилса ҳам, кўпчиликнинг фикрини рад қилиш инсофдан эмас-да.

— Бунинг сабаблари кўп,— деди кейинги бир суҳбатда Жамолов.— Биргина Тахиатошда бунёд бўладиган тўғоннинг ўзи ўн беш миллион сўмга тўшаркан. Бун-

дай тўғонлар битта қурилмайди-ку... Эртанги куннинг гамини ейшдан олдин бугунимиз тўғрисида ўйлашимиз маъқулроқдир. Биринчи қаватга ёш тўғмай туриб, тўрттинчининг томига тунука қоқиш мумкинми? Бугунинг билан мамнун бўлсангинга, эртанги кунинг юракка сиғади. Ҳозирча аҳолиси зич, сувга муҳтож бўлган ерларнинг дардига малҳам топиш зарур. Халқ хўжалигимизни оёққа турғазиб олсак, кейин қолгани бўлаверади. Шуниси ҳам борки, Қорақум Қизилқум эмас. Унинг табиатини билган билади. Бир ёқдан қурилиш бошлаб, иккинчи ёқдан ишингни чиппака чиқариб туришинг мумкин. Давлатнинг миллиардлаб сўмлари кўкка созурилиши турган гап. Ўша созуриладиган харажатнинг тўртдан бирини Қарши ва Бухоро воҳаларига харжланса, биласанми, нималар бўлади?.. Шунақа, ўғлим, узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши, деб бежиз айтмаганлар. Кел, ким нима деб ўйласа, ўйлайверсин, аммо биз фикримизда маҳкам бўлайлик. Ҳақиқат эгилади-ю, аммо синмайди. Вақти келиб ким ҳақ, ким ноҳақлиги аройиш топши мумкин.

Шундан кейин Жамолов Москвага хат ёзди. Бироқ, жавоб келиб улгурмай, ўзи Қизилқумга жўнаб кетди. Экспедицияни тўхтатиш ҳақидаги буйруққа ўша хатнинг алоқаси йўқмикан? Мана шу нарса уни ташвишга солмоқда эди.

Сафар қариди. Фуломжон она юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар эслаганда юрак-бағри эзилиб кетарди. Ҳали Солиҳ Пўлатович айтганидек, у ёқда беғубор, илк севгиси, жондан азиз қаллиги — Фазилат кутмоқда. Жажжигина қизчаси билан ҳар куни йўлга тикилиб, кўзлари тешилаётгандир.

Сафар қариши. Аммо қолган ҳар бир дақиқа бир йилдай туюлмоқда унга.

— Ҳалиям уйғоқмисан, Фуломжон?— сўради фонус шамини ўчириб, унинг ёнига келган профессор.

Туялар ҳамон кавш қайтармоқда. Чигирткаларнинг чириллаши авжида, сув юзидан шалп-шулп қилган овозлар эшитилади. Балиқ кўпга ўхшайди кўлда. Қум томонда шамолда тебранган эрганақдай «ға-арит-ға-аринт» деган товуш тинмайди.

Профессор икки қўлини бошига ёстиқ қилиб, шундоққина қум устига чўзилди.

— Бунақа шоҳона ётишларга не етсин-а, ўғлим? — деди ҳузур қилиб оёқларини узала соларкан.— Ухляяпсанми?

Ғуломжон кулди.

— Қум устида ётишни денг?

— Ҳа, уч ойдан бери қумдан чиқолмаймиз. Бари қийинчилик ортда қолди энди. Аммо мен чеккан заҳматларимга асло ачинмайман. Бир киши ариқ қазийди, минг киши сув ичади, деган гап бор. Бир кун кишилар бир пиёла чой устида сен билан бизни эслаб қўйишса, бас.

Унинг гаплари Ғуломжонга писандадай тегди.

— Устоз, мен ҳам қийналганимдан нолиганим йўқ. Қайтага бу сафаримиздан жуда мамнунман. Кўп нарса билдим, кўп нарса ўргандим. Бу қийинчиликларни бошдан кечирмаганимда, ҳаётнинг қадр-қимматига бугунгидай етмасдим балки.

— Тўғри, дунёда заҳматсиз роҳат, беташвиш неъмат топиллиши мумкин эмас...

— Аҳмад Дониш...— дея устознинг сўзини илиб кетди Ғуломжон,— «Наводир ул вақое»да бор бу гаплар.

— Балли, ўғлим. Унинг бари рисолаларини ўқиганмисан?

— Уқиганман, устоз. Кўп доно фикрлар айтган у одам.

— «Рисола ё мухтасари аз тарихи салтанати хонадони манғити»ни¹ ҳам ўқиганмисан?

Ғуломжон андек сукутга толди.

— Бунисидан беҳабар эканман, устоз. Қандай мавзулар бор унда?

— Бу рисолада мана шу сен билан биз кезган жойларга сув чиқариб, обод қилиш мавзунда фикр юртилади. Сув чиқаришнинг биринчи лойиҳасини ҳам тузиб берган экан у. Шу тариқа Дониш Амир билан сану манга бориб қолишган.

— Биринчи лойиҳа, дедингизми? Мен Аҳмад Дониш ўз замонасининг кўп нодир асарлар ёзган буюк олими, шоири, мунажжми экаплигини пухта биламан-ку, аммо ўткир муҳандислиги боисида маълумотим йўқ экан. Шу хусусда суҳбатингизга жуда муҳтожман.

Жамолов Ғуломжонни ўз фарзандидай севарди. Ундаги ҳассос қалб, қувликни билмайдиган соддалик, эп-ли-шудлилик, ўз мураббийсига бўлган чуқур садоқат аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди.

¹ А. Дониш. «Манғития хонадони салтанати тарихидан қисқача рисола». (Бу қўлёзма Бухоро музейида сақланади.)

Вақт алламаҳалга бориб қолган. Шундоққина қўл кўтарса етадиган тепасидан ҳавони «шир» кесиб нимадир чирқиллаб ўтди. Балиқлар ҳамон шалп-шулп қилиб сув тинчини бузмоқда. Яқингинадан қизларнинг қиқирлаб кулишига ўхшаган майин товушлар «ҳақи-ҳақи-ҳақи» деган овозларга жўр бўлиб эшитилади. Жамолов бу хилдаги садоларга азалдан ўрганиб қолганига қарамай, бир нафас қулоқ солиб турди-да, кейин ҳикояснни бошлади...

Ўшанда ҳам худди ҳозиргидай узоқ сафардан қайтаётган тўрт отлиқ йўл юриб ниҳоятда чарчаган эди. Отларга дам бериш ва ўзлари ҳам бир нафас ҳордиқ чиқармоқ ниятида манзилга ошиқардилар. Чўлу биёбонда-ку бир томчи сув анқонинг уруғидай гап. Лекин улар кириб келган биринчи қишлоқнинг ҳам қуп-қуруқлиги ҳайратга солди.

Ички-ташқи ва тёморқали ҳовлиларнинг эшиклари ланг очиқ, ундан бўм-бўш оғилхона, бостирмаларнинг ичкарисигача кўриниб турарди. Пахса деворлар устидан кўчага шох ташлаган дарахт япроқлари сап-сариқ. Бевақт дардга чалинган шоҳлардаги меваларнинг этлари данагига ёпишиб кетган. Уларнинг баъзилари қон сўраётган каналарга ўхшар, баъзилари эса қуп-қуруқ повдалар жисмида худди қулранг қурум босган сўгалдай бўртиб турардилар. Ҳали куз кирганча йўқ, аммо айни пишиқчилик пайтида атрофнинг нурсиз, заъфарон кўрниниши кишининг дилини эзарди. Қишлоқнинг у бошидан-бу бошига етгунга қадар бирор кимсанинг қораси кўринганш йўқ. На сада дарахтлари ости, на мачитлар, на донм базм қизийдиган гавжум гузарда бирор шарпа эшитасиз. Анҳорлар қуруқ, чархпалаклар қимир этмай қотган, тегирмоннинг парраклари айланмайди. Ҳамма ёқ бўм-бўш.

Отлиқлар нафасни бугувчи чаңги кўтарилган кўчалардан юриб, бирор кимсани учратармиз, деган умидда эдилар, умидлари пучга чиқди. Фақат шарқ томонга қийшайиброқ ўсган каттакон бир тут тапасига биқиниб олганича ухлаётган кимсага дуч келдилар-да, отдан тушдилар. Ухлаётган деб фараз қилиш беҳуда экан. Оқ яқтак-иштонини моғор босиб, қуришқоқ тапасига чиппа ёпишиб кетган, товонлари эса шўрхок ердай оқариб, тарс-тарс ёрилган ёш бола тенги киши ётарди. Унинг кўзлари очиқ. Аммо қимир этншга ҳоли йўқ. Бемажол, мунгли бир овозда илтижо билан мурожаат қилди у:

— Сув!..

Йўловчилардан бири чолнинг қаддини кўтариб турди, иккинчиси мешкобдан сув қуйиб лабига тутди. Ниҳоятда очкўзлик билан косага интилган чол сувни гулт-гулт ичганга қадар ҳам тепасида саккизта кўз тикилиб турди. Шундан кейин ҳам чол ўзига келавермади. Узоқ кутдилар. Яна сув ичириб, бир оз қотган нондан ивитиб едиришди. Шундан кейингина у тилга кира бошлади. Маълум бўлишича, Зарафшон дарёсида сув камайиб кетгандан кейин шу атрофдаги қишлоқларда тирикчиликнинг иложи қолмабди. Ҳамма Гиждивон томонларга кўчиб кетибди. Дов-дарахтлар қурибди, экинлар қовжираб қолибди. Қурғоқчилик деҳқон бошига тушган энг ёмон офат эмасми, қақроқ жойда қандай ҳаёт кечирishi мумкин?

— Қиёмат қойин бўлиб кетди атрофда.— дея тушунтира бошлади чол,— қари-қартанг, ёш болаларгача йиғи-сигминан кўчишди. Киндик қони тўкилган она тупроғидан ким жудо бўлгуси келади. Маниям қисташди. Тоза қисташди, довулга учраган кема дарғаси фарқ бўлаётган кемасини ташлаб кетмайди-ку, балки бирга фарқ бўлади. Мен ҳам шу воҳанинг оқсоқоли — ишонган дарғаси эдим. Азиз жойимизни ташлаб қаёққа борай. Бир кунимни кўриб кетарман, деган эдим... Одамлар айюҳаннос солишди. Дод-фарёд кўтаришди. Кетишга кўнмадим. Қишлоқдан анча наригача кузатиб келдим. Кампирим сизни ёлғиз ташлаб кетмайман, деб этагимга ёпишиб олди. Худонинг зорини қилдим, шунча кет, деб қистадим, оёғини тираб олди...

Чол кир яктагининг енги билан кўз ёшларини артиб, ўкириб юборди.

— Кампир қани? Сув қидириб кетдими?

— Қанақа сув? Бу яқин-атрофда сувдан ном-нишон бормиди, мулла. Ана... ётибди у...

Сухбат билан бўлиб, тут орқасида янгигина қабр борлигини ҳеч ким сезмаган экан.

Тўрт йўловчи баб-бабавар юзларига фотиҳа тортишди. Кейин бирма-бир чўкка тушиб, қуръон туширишди.

— Охирги нафаси чиққунча сув деб ётди, боёқиш,— ҳасратда давом этди нотавон чол,— юрак-бағрим қон бўлди. Бошимни уриб ёргани илож топсам қани эди. Мени кечир, ҳаммасига тентак чолнинг айбдор, деб пешанамга муштлайман, холос. Кампиргинамни олиб қолмаганимда, шу алфозга тушмасди-да. Э, худо, қайси гуноҳларимиз учун бу кулфатларни ёғдирдинг бошимизга?!

Бормисан ўзинг ёки йўқмисан? Бор бўлсанг, айт! Бу надоматлар нечун? Нима қасдинг бор эди шу осий бандангда, айт!..

Чол ўпкаси тўлиб, бутун нимжон вужудини силкиб йиғларди. Йўловчиларнинг юпатишлари ҳам кор қилмасди унга.

— Ҳар ишнинг бошланиши олло таолодан,— деди унинг ёнига чўккалаганлардан бири.— Яратган эгамнинг эҳсон-фармони олдида ризо бўлиб, бўйсунмоқдан ўзга чора йўқдир. Шукур қилинг, арбоб бобо!

— Эҳсон-эҳсон!— такрорлади боядан бери тут танасига қўлини тираб, бошини қўйи эгганича фикрга толган узун бўйли киши. Унинг ичини дард-алам кемирар, чолнинг ҳасрат-надоматидан ларзага келган, вужудини ёндириб томирларида қони қайнар, кўзлари қип-қизариб кетган эди. У сокин оҳангда деди:

Кундалик ризқинг гумонсиз етса ҳам
Ул сабабдин бўлмагай, касб айлагил,
Гарчи ўлим бўлмаса-да ажалсиз,
Аждаҳонинг оғзига сен кирмагил.

Ҳеч кимнинг ризқи осмондан тушмагай. Ҳаракат қилмаган мақсадига ета олурми, арбоб? Деҳқон ер ҳайдаб уруғ сочмагунча, хирмон қаёқда! Олло таолонинг эҳсони деб ризқу насбга, эҳтиёж учун курашмай туриш инсофдан эмас.

У ниҳоятда ғазабга келган эди. Шунинг учун бўлса керак, гапларидан тутилиб-тутилиб қолар, лаблари қалтирар эди.

Узун бўй, салобатли бу киши эллик ёшлардан ошиб қолганига қарамай, юзида битта ҳам ажини йўқ. Кўкиш кўзлари устига соя ташлаб турган қовоқлари йирик, кенг пешана, бошидаги салласи шундоқ ҳам катта кўринган калласини янада катгалаштирган, чўққи соқол, яхшигина кийимда эди. Бу одам олдида бошқалар хиёл таъзим билан жим турардилар. Бирор киши у гапирганда сўз қотишни ўзига эп кўрмасди чоғи.

— Ҳаёт оламида энг зарур нарса — сувдир,— давом этди у ҳамон асабий ҳолатда,— ҳар қандай гўзал элатда сув етарли бўлмаса, ундай элатнинг хароб бўлиши муқаррардир. Давлат салтанати — тахт устида ўтирган тождор деҳқонга сув етказиб бериш гамини емас экан, ундай султонни халқдан ушур ва хирож олиши ҳам дуруст эмас. Барча тирикчилик буюмларини муҳайё қилмас экан, у ҳолда фуқаро устидан олиб еган ва ичган-

лари ҳалол эмасдир. Мабодо, амир қулоқ берса, шундай демагим даркор.

— Бу сўзлар аччиқ бўлиб, кўнгилларига унинг ҳайбати тушмасмикин?— сўзловчини шаштидан қайтармоққа ҳад қилди ҳамроҳларидан бири.

Лекин сўзловчи қатъий қарорга келган эди.

— Тождор олдида қўрқиб, ҳақ сўзни айтмаслик — имоннинг бўшлиғи ва чин эътиқод йўқлигининг аломатидир. Улимдан қўрқиш не фойда? Одам боласига албатта бир ўлим бор. Унинг икки бор дунёга келиши мумкин эмасдир.

Шу гаплардан сўнг у чолни бирга олиб кетишга қистади. Чол ҳам тутган ерни кесадиғанлардан экан. Кўнмади. Амирдан қаттиқ гина қилувчи калласи катта киши бир мешков сув, нонларини ва эҳтиёт шарт деб ортиқча кийимларини унга инъом этди. Кейин қабр ёнида ўтириб яна узундан-узоқ қуръон туширди-да, чолдан хабар олиб туришга ваъда бериб, ўрнидан турди.

Бу — кўринишдан баджаҳл, аммо, ҳаддан зиёд нодир қалб эгасининг илтифотлари чолга қаттиқ таъсир қилган эди. У, халоскорининг оёқларига йиқилиб, пойи хокни кўзларига суртди:

— О, мутафаккири аъзам, худо ҳаққи, номингни айтиб кет, ҳақингга дуо қилиб ўтай. Қимсан ўзинг, қайси элат ҳукмдорисан? Салобатли киши аламли кулди.

— Ҳукмдорлик мақбул фазилат эмас. Менга не керак у! Одам дунёга ё ибодат, ё иморат учун келади. Мен иккинчисини танлаган бандасиман,— деди у чолнинг елкасидан аста кўтариб оларкан,— сиздай муштипар бир кексанинг ҳожатини чиқара олсам агар, шунинг ўзи менга дуодир. Номини сўрадингиз, айтмоғим фарз. Бухорода «Аҳмад Маҳдуми Дониш», «Аҳмад Маҳдуми Муҳандис», «Аҳмад Маҳдуми мунажжим», «Аҳмад калла» деб юритадилар мени. Аслида Аҳмади Донишман холос.

Чол фотиҳага қўл очди:

— Мартабанг бундан ҳам улуғ бўлсин, илму фазл осмонининг порлоқ юлдузи Аҳмади Дониш!..

Шу куннинг эртасига Аҳмад Дониш келаётганлиги ҳақидаги хабар бутун Бухорога тарқалди. Заковатли илм аҳллари, қариндош-уруғлар, ёру биродарлар Донишни кутиб олиш учун унинг йўлига пешвоз чиқдилар.

Амир Музаффар совға-саломлар билан Донишни элчи сифатида Россия подшосига юборган эди. Истеъдодли олимнинг Россияга биринчи бор бориши эмас. Бунга қадар ҳам сафар қилиб, русларнинг ўша давр ҳаётига

хос урф-одатлари, маданиятидан ўз халқини воқиф қилган, рисолалар ёзган эди. Айниқса, тиббиёт, ташриҳат фанларидан маълумот бериш учун ҳайвон ва инсон жасадларининг қуп-қуруқ суякларни қўйилган махсус хоналар, подшоҳ саройидаги базмлар, «ой юзли, сарв бўйли, нозикбадан маҳбублар», Петербург расталари тўғрисидаги таассуротлар бирмунча қизиқарли туюлган эди унга.

Аммо бу боришида ижтимоий ҳаётга ўткир зеҳн билан яна чуқурроқ назар ташлашга тўғри келди. Биров меҳнатсиз турмуш кечиради, айш-ишратга, бойлик орттириш, мол-дунё тўплашга мойил, биров меҳнат қилади, заҳмат чекади, аммо топгани кундалигига етмайди. Кишилар турмуш тўғрисида рақобатда яшайдилар. Икки хил дунёқараш, икки хил ғоялар бир-бирига қарши кураш бошлаганини ҳам сезмаслик мумкин эмас. Бутун Россия бўйлаб халқ оммасининг манфаатларини ҳимоя қилувчи, эски тузумни ағдариб ташлаш учун бош кўтараётган қандайдир улкан куч кезиб юради. У кундан-кунга камол топмоқда.

Аҳмад Дониш прогрессив оқим асосчилари билан танишди, маърифатпарвар кишилар, сиёсий қарашлари турлича бўлган олимлар, файласуфлар, ҳунармандлар билан яқин суҳбатда бўлди. «Дунёда катта илқилоблар бўлади, эски давлат хонадонлари ўзгаради, янги давлат, янги миллатлар пайдо бўлади», деган хулосага келди. Бухоро амириликнинг ҳам оқибатда емирилиши зарур ва муқаррарлигини қиёс этди у. Кела келгунча боши ўйдан чиқмади. Ўз халқининг чор-ночор ҳаёти бирма-бир кўз олдидан ўтар, бир пиёла сувини беминнат ичолмаган фуқаронинг кечираётган кунлари, амириликнинг мавжуд тартиблари ҳақидаги фикрлар галаён кўтарарди қалбида. Ҳаммадан бугунги йўлда учратган кекса деҳқоннинг аҳволи, қишлоқлар, экинзорлар, поллизларнинг сувсизликдан қовжираб ётгани бутун фикри-зикрини заижирибанд этган эди. Шунинг учун ёру биродарларининг ниҳоятда шоду хуррамлик билан кутиб олишлари ҳам юрагига сиғмас, тезроқ амир билан учрашмоққа ошиқарди.

Амир элчиларни ёзги қароргоҳи — Чорбоғда кутарди, Чорбоғ йўлаклариди қордай оппоқ салла ўраб, ким-хоб чопон кийган уламолар қўл қовуштириб, таъзимга бош эгганлар. Дониш ҳамроҳларининг энг олдиди виқор билан бораркан, бошини хиёл қимирлатиб, саломга алиқ олар, лекин то ичкарига киргунча ҳам бирор кимсага

қарагани йўқ. Турганларнинг кўпчилиги ўзига ҳаддан зиёд бино қўйган бу одамни азалдан ёқтиришмасди. Бир вақтлар ой билан қуёшнинг тутилишини олдиндан башорат қила олган бу одамни дев, парилар ҳамроҳи, «сеҳргар» деб айюҳаннос солиб юрардилар. Ер юмалоқ, у қуёш теварагида сайр қилиб юрувчи сайёрадир, дегани учун эса, диндан қайтган кофир, деб эълон қилишган эди. Мана энди, «ўрисларга сиғинган худосиз, шайтонбаччани амир иззату икром билан кутиб олаётир». Бундан ҳамма газабда.

— Зоҳиран қилган ҳурмат ва таъзимларимиз садқайи кетсин унга,— шивирлади уламолардан бири ёнидагиларга,— кўнгли учун қиё боқмай ўтди-я, бидъаткор. Бунча кибр-ҳавоси ошмаса.

Унга бошқаси қўшилди. Секин-аста шивир-шивир, игво, фитна-фасод гаплар ўрмалади. Кўпчилик «ўрис подшосига сотилган даҳрий» деб сўкар эди. Дониш эса бундай ғийбатларга эътибор қилмай, шахдам олим ташлаб боғ тўрига йўналди. Таъзимга бош эгган заррин либосдаги аъёнларга зимдан кўз ташлар, оёқларидаги чиройли, хушбичим пойафзалларини кўрганда яна ўша товонлари шўр босиб, қақроқ ердай торс-торс ёрилган чолни эсларди.

Амир боғ ўртасидаги чиройли айвонда мансабдор, вазиру вазаролари даврасида ўтирарди. Ҳамма ёқда анвойи гуллар. Боғ тўридан сайроқи қушларнинг пайдарпай нидоси, булбуллар навоси, товусларнинг қийқириши буюк бир симфония кашф этмоқда.

Ҳукмдор, кўрнинишдан эллик ёшларга бориб қолган аммо чиройли, қуюқ қошлари остидаги хумор кўзлари эса сузилиброқ боқар, серсавлат, шу билан бирга хушқоматига шоҳона либослар жуда ярашган. Серҳафсалалик билан силлиқ таралган соқолларини ушлаганича назарини келувчиларга тиккан эди. Айвон қаршисидаги чорбурчак шаклда терилган хонтахталарга эса позу неъматлар сочиб ташланган.

Элчилар яқинлашиб таъзим қилишлари билан, амир ўрнидан турди-да, баджаҳл қарашлари хиёл ёришиб ўз ёнидаги хонтахта атрофига уларни таклиф қилди. Дониш учун алоҳида атлас якандозлар солиниб, қизил духоба жилдли лўлаболишлар қўйилган эди. Дониш даставвал ҳукмдорга, сўнг теваракка тўпланган муҳтарам аъёнларга қараб, рус элининг бузрукворидан салому алик олиб келганлигини изҳор этди.

Мажлис аҳли гурр этиб нидо солди.

— Офарин!— ҳамма фотиҳага қўл очди. Шундан сўнг таом устига таомлар тортилди. Донишнинг иштаҳаси бўғилганиданми ёки азалдан чимтомоқ бўлгани учунми, ундан-бундан чимчилабгина қўйди, холос.

Амир унга мурожаат қилди:

— Қани Маҳдум, Урусия юртида кўрган-билган тафсилотларингизни тингламоққа муштоқмиз. Аҳли мажлис сиздан садо кутади.

Дониш хиёл эгилиб яна таъзим қилди-да, мажлис аҳлига юзланди. Ҳақиқатан ҳам сон-саноқсиз кўзлар унга тикилган. Бу кўзлар ичида еб қўйгудай дағал боққанлар ҳам йўқ эмас. Шу кўз эгалари ичларида «бу шариадан юз ўгирган Маҳдум калла ўрис подшосининг жосуси бўлиб келмаганмикин? Ҳукмдор мунча уни иззатикром билан ёнига ўтқазмаса. Мазмунан ўрислар подшоси билан ўртадаги муносабатларга зиён-заҳмат етишига сабаб бўлурмикин? Йўқса, бу йўлдан озганни, наузубилло, тошбўрон қилган савобга қолурди»,— дея иғво қилаётганларини ҳам Маҳдум ўткир фаросат билан сезиб турарди.

Аmmo шундай кўзлар ҳам борки, уларни худди бир жуфт наргисга ўшатиш мумкин. Дониш худди ана шуларга мулойим нигоҳ ташлади-да, аввал тутила-тутила, кейин шаррос оққан анҳор сувидай, шахдам сўзлай кетди.

У гапирар экан, Петербург шаҳрининг майда қайроқтошлар терилган кенг-кенг кўчалари, ёғ тушса ялагудай тоза, мрамардай силлиқ йўлкалари, ҳар бир газ ерда ғўла чўяндан ясалган фонусдонлардаги газ лампаларнинг тун бўйи ёниб, атрофни сутга чайгандай ёритиб туриши кўз олдидан ўтарди.

— Кишилар расталарда бир-бирларига қарши келиб тўқнашмайдилар,— дея тартиб-қондалар ҳақида давом этди у.— Арава, пиёдаларнинг йўллари алоҳида-алоҳида. Биров-биров билан қичқириб сўзлашни йўқ. Йироқдан чақирниш айб саналур. Булардан шубҳасиз, биз мусулмон бандалари ҳам ибрат олмоғимиз даркор. Сув сероб. Шаҳар ўртасининг Жайхундай дарё ҳайқириб оқадур. Дарё устидаги олий иморатлар, хушбичим ариқлар, сайр-томоша уйлари бисёр кўнглимизга хуш келди. Ўрис ҳунарманд ва донишмандларининг бу мусторашлик санъатларига офарин айтдик. От ўйин, лўттибозлик, рақс-раққосалар ва бошқа хил томошаларда ҳозир бўлдик. Мазкур томошаларни руқбонлар, давлат арбоблари, бош қўмондонлар, шаҳар улуғлари кўришга ҳақли-

дир. Оддий фуқаро бундан бенасиб! Дарвоқе, алар Исо ва Биби Марям суратлари ҳузурига боргандагина ибодат қилиб, кўнгилларини бир оз очурлар. Петербург шаҳри зийнатларини, ажойиб ва ғаройиботларини тасвир этишга ақл ожиздир...

Тўғриси айтганда, Дониш ўз хоҳишига зид бўлган гапларни айтарди. Шундай гўзал шаҳри азимда ҳам халқлар ўртасида катта тафовутлар ҳукм сураётганини батафсил баён қилишдан ўзини зўрға тутиб турар эди. «Дунёда катта инқилоблар бўлиши»дан ўз халқини хабардор этишни қанчалик истаётганлиги фақат ўзига маълум. Буни ҳам мажлис сезмайди. Бу ердагиларга инқилоб тўғрисида сўз очиниш — ҳўкизнинг қулоғига танбур чертиши билан баробар. Улар нуқул ўзларини ўйлайдилар. Зебу зийнат, нозу неъматларга кўмилиб яшашни истайдилар. Аммо дунё ортириш чўғни чангаллаш билан баробарлигини, оқибатда тубсиз кул-тупроққа ботиб, ҳалок бўлишларини, бойликларидан ажралишларини билмайдилар. Бошқа бировлар ер-сувга зор, беллари букчайган, роҳат нималигини билмай машаққатда умр кечирадилар.

Донишнинг кўз олдига яна ўша тут остида ётган кекса деҳқон сурати келиб тўхтади-да, бир нафас тилига сўз бермай қўйди. «Инқилоб!» дея шивирлади унинг қалби. Шундан кейин, беҳуда валдирашларга чек қўймоқ мақсадида, бу умумий ваъзхонликка хотима берди. Сўнг, сўз навбати бошқа элчиларга етиб, улар қуруқ маърузахонликка ўтдилар. Россия подшохи юборган инъомларни эҳтиром билан амирга топширдилар. Амир ҳам ўз навбатида уларга янги-янги кимхоб либослар тўхфа этди. Бироқ Дониш ўз улушини олишдан бош тортганини кўрган аҳли мажлис ҳайратда қолди. Узаро яна ғовур-ғовур, иғволи гапларга эрк бердилар...

— Бу мукофотлар учун ҳаддан зиёд сарфарозман,— деди Дониш,— аммо ҳазратим олий ҳикмат кўрсатсалар, менда бошқа мукофотга муҳтожлик бор эрди.

Музаффархон қошларини чимириб, бир нафас тикилиб турди-да, сўнг жавоб қилди:

— Улуғ салтанатимизга кўрсатган хизматларингиз эвазига қандай тилақларингиз бўлса сўранг, Маҳдум!

Дониш таъзим қилди:

— Бу сафар эрта баҳорда ёгин-сочининг кам бўли-

ши далили бор эди, сиз ҳазратимга арзи иншо қилдимки, бу йил ёмғир оз бўляпти, гармоб вақтида сув нуқсонга юз тутиши мумкин деб. Мана шундай офат яна деҳқон бошига тушди. Самарқанд суви умидида хотиржам тортиб янглишилди. Мамлакатнинг ободлиги — сувлар деҳқончиликка етарли даражада мўл бўлишидандир. Ҳаёт оламида энг керакли, зарур нарса ҳам шудир. Шафқат этинг, ҳазратим, меннинг фуқарога раҳмим келди.

Дониш сўзларини сокин туриб айтган бўлса ҳам, қалбнинг чуқур еридан отилиб чиқаётган эди. Бироқ уни ҳеч ким сезмасди, дуруст эътибор ҳам беришмасди.

Амир жавоб қилди:

— Бу мусибатдан воқифмиз, Маҳдум. Олло таолонинг амри маъруфига бас келмоққа бандаси ожиз. Зероки, бу улушдан бизни бенасиб қилмаган экан, фақирлик билан сабр қилишга зўр бермоқ даркор.

— Олло таоло осмондан қор, ёмғирдан бўлак ҳеч нарса инъом этмас, ҳазратим! Шул сабабдин ҳаракатда бўлмоқ инсоннинг маслагидир.

Бу сўзлар аҳли мажлис ўртасида норозилик туғдирди. Ғовур-ғувур кучайди.

— Астағфирулло!— деган овозлар янгради.

Бошқа одам бўлганида, амир уни нима қилишини биларди, аммо Дониш илм-маърифатда шуҳрат қозониб, хорижий элларда ҳам машҳур бўлиб бормоқда. Бунинг устига рус подшоҳи билан фақат шу «динсиз» орқалигина алоқа боғлаб турилибди. Шунинг учун ўзини босдида, сўради:

— Айтинг-чи, Маҳдум, сиз қандай маслаҳат берурсиз? Балонинг олдини олмоққа не чоралар кўрмоқ лозим?

— Бирдан-бир чора Жайҳундан сув келтиришдир. Бунга фақат сиз ҳазрати олийларининг ижозатлари даркор. Харажатлар учун хазинадан мутлақо маблағ сарфланмайди. Барча иш фуқаронинг маблағи, кучи ва қудрати-ла бажо келтирилур.

Аъёнлар бир-бирларига маъноли қараб олишди. Амир ўйланиб қолди. Ниҳоят, орадан бирмунча тортишув, баҳс, мунозаралар ўтиб турди-да, сўнг режалар қуриш, ҳисоб-китоблар тузиш, хуллас, муҳандисликни Дониш ўз зиммасига олмасмикин, деган таклиф тушди. Чунки, салтанатда бу мушкул вазифани ҳал этиш қўли-

дан келадиган, ақл-заковатли, илму фозилли киши угина эди холос.

Дониш бажону дил кўнди.

Езилаётган рисолалар, қанчадан-қанча илмий тадқиқотлар четга суриб қўйилди. Қишлоқда қолган чол ҳолидан хабар олиб туришни дўстларидан бирига топширди-да, Аҳмад Дониш ўн олти нафар ҳамроҳ билан яна сафарга чиқди.

Дониш Қизилқумни авваллари ҳам атрофлича ўрганган юрак томирини текширган синчков ҳакими ҳозир сингари ҳар бир воҳа, ҳар бир гиёҳ мавзуи, ҳар сиқим тупроқ мавқеини кўздан кечирган эди. У ўз замонасининг ажойиб географи ва картографи ҳам эди-да.

Олти ойга яқин қум кечди у. Оловлай ёндирувчи кунтиги ҳокими мутлоқ бўлган биёбоннинг у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқди. Неча бор даҳшатли ҳодисаларга дуч келиб, кўп фожиаларни бошдан кечирди. Ниҳоят, ўн олти чоғли забардаст йиғитлардан фақат учтаси билангина қайтиб келди, холос. Уларни ўша чоқда кўрган киши асло таниёлмас, худди қароқчи урган йўловчидай борйўқларидан айрилиб, озиб-тўзиб кетишган эди. Асли рангини йўқотиб, увадага айланган эгиларидаги жулдур кебанаклари, калонтаёқ, яланг бош қиёфаларидан кўрқиб кетиш мумкин эди.

Аҳмад Донишнинг чеккан заҳматлари, бошдан кечирган мусибатлари зое кетмади. У Амудан сув етаклаб келиш режаларини белгилабгина қўймай, қурилажак канал, сув тақсимлаш иншоотларининг батафсил лойиҳасини ва шу иншоотларга сарфланадиган чиқимлар ҳисобини ҳам пухта чизиб қайтди. Унинг лойиҳаси бўйича Термез яқинидаги Қалиф ёки Карки деган жойларда бош истеҳком қурилиб, Аму сувини янги канал орқали Бухорога буриб келиш мумкин. Шунда сув олти юз чақирим йўл босиб, Миёнколгача келиши, бир йўла Қашқадарё чўлларида бунёдга келадиган экинзор — водийларни ҳам суғориш кўзда тутилган экан.

Ҳатто, истеҳкомлар сувга чидамли энг мустаҳкам жисм — тош ва қир (ганч) билан қурилиши зарурлиги ҳам унутилмаган.

Амир уни бу сафар ўз аркида совуққина кутиб олди. Олимнинг чеккан уқубатлари эвазига лойиҳа ва режалари билан дурустроқ қизиқмади ҳам. Дониш қандай бўлмасин ниятига етиши керак эди. Шунинг учун қури-

лишнинг оғирлиги амирнинг хазинасига ҳеч қандай зарар етказмаслигини яна уқтира кетди:

— Агар Бухоронинг етти ярим туманидаги заминдорларнинг ҳар таноб еридан икки тангадан солиқ йиғиш тўғрисида ишорати олий бўлса, кўп миқдор танга тўпланур,— деди у ўзи тузган чиқимлар ҳисоби билан таништираёт экан,— шу маблағдан икки лак¹ харж қилинса, бас, ҳазратим.

Музаффархон қуюқ соқолларини тутамлаганча хаёлга чўмди. У, Дониш Чорбоғда кўрган амирга сира ўхшамасди ҳозир. Гап ёқмайдиган, илҳами ва серзарда бўлиб қолган эди. Қош-қовоғи уюлиб, башарасидан заҳар томиб турарди. Агар бошда ўзи сув чиқариш режалари тузиш масаласига ризолик бермаганида эди, ҳозироқ кўтар бунақа даҳмазаларининг, деб ҳайдатиб юборган ва иккинчи бор аркка йўлатмасликка фармон қилган бўларди. У ўзини босди. Бирор йўл топиш керакки, «Аҳмад калланинг ўзи туёғини шиқиллатиб қолсин». У баҳона излади:

— Биз кўп фикр юритиб кўрдик, Маҳдум,— деди у ижирғаниб,— Бухоронинг бурунги подшоҳлари Жайҳундан бир қатра ҳам сув олмаганлар, балки у ёқдан келатурган сув бошини беркитганлар. Бунинг сабаби шулки, мабодо, душманининг ҳужуми ёки дарё тошқини содир бўлиб қолса, Бухорон сув босиб, у вайрон бўлади. Зероки, шундай экан, Жайҳундан сув олиш мантиқдан йироқдир!

Дониш сукут қилди. «Оқил бўлмаган одам ҳеч қачон одил бўлолмайди», деб ўйлади у. Аммо, ётиб қолгунча отиб қол, қабалида иш тутиб, яна бас келмасликка уринди:

— Бундай хавфсизраш ҳам асоссиз, ҳазратим. Майли, сув тошқини бўлди деб фараз айланг. Мабодо, каналнинг боши Карки қаршисидан бўлса, сув Қаршининг мағриби, Қоровул қири ва Мамажугротнинг жанубидин, дашт, қумликлар орасидан оқиб ўтиб, Нарзим ҳам Чоржўй яқинида яна қайтиб Жайҳунга равона бўлур. Ундан ҳеч жой зарар кўрмайди. Агар сув Калиф қаршисидин бош олса, Фузар дарёси ўз оқимини ўзгартиб, Қашқа ва Жайҳун ораси бўйлаб оқур. Яна сув бошига тош ҳам қирдан мустаҳкам истехком ўрнатишимиз, қоровуллар тайин этишимиз мақсадга лойиқдир. Ундаги назорат аҳли доим сувдан бохабар бўлурлар.

¹ Бир лак — юз минг тангага тенг.

Амир бу оқилона фикрларни тухум пўчоғидай эзиб ташлашга уринди. Дониш рад жавобини олгач, афсус еди. Шунда Музаффар бундан кўра менга хушомад қилиб, инъомлар талаб этсанг бўлмасми, деган ишорани қилди. Ҳатто ҳузурида бирор обрўлироқ вазифага тайинлашни мумкинлигини ҳам изҳор этди. Дониш унга жавобан:

— Мабодо, менинг режаларим амалга оширилар экан, унда олий ҳазратлари ҳузурида хизматга қолишга ваъда берурмен!— деб шартта масалани кўндаланг қўйди.— Ҳол-қудратимга яраша юмушларини бажарурмен. Зероки, таклифларим рад этилар экан, у ҳолда мени кечирсинлар, от фил юкени кўтаролмасе узрлидир.

Дониш шахдам юриб, аркдан чиқиб кетди.

Солиҳ Пўлатовичнинг ҳикояси Ғуломжонни ўйлатиб қўйган эди. У сукутга толди. Кўз олдиде Дониш фақат доно олимгина эмас, халқ манфаати йўлида ўз ҳаётини ҳам қурбон қилишга тайёр турган энг матонатли киши бўлиб гавдаланди.

— Амир рад қилгач, у бутун режаларидан воз кечдими?— сўради Ғуломжон.

Жамолов жавоб қилди:

— Йўқ, мақсадларини охирига етказмоққа кўп уринди. Сўнгги бор Санкт-Петербургга сафар қилганида, Туркистон вилоятининг генерал-губернатори фон Кауфман билан ўша ерда учрашди. Сув масаласида баҳс очиб, Амудан ёки Сирдарёдан канал чиқариш учун мутахассислар талаб қилди. Бироқ, Кауфман Русия подшоси ҳузурида катта ваъдалар қилганига қарамай, Туркистонга қайтганидан сўнг ўз ваъдаларини пайсалга солди. Дониш шу билан ўзини енгил ҳис қилиб қолгани йўқ, аммо у, ўз режаларининг бир кунмас-бир кун рўёбга чиқишига ишонарди. Мана, сен билан биз буюк олим қадами етган ерларни яна кезиб чиқдик. Унинг дастлабки лойиҳаси қанчалик тўғри эканлигига аминмиз ҳозир. Шунинг ўзи Донишнинг ғалабаси эмасми, ўғлим? Тўғри бизнинг бу хизматимиз Қизилқум канали қурилишининг дебочаси, холос. Ҳамма иш олдинда ҳали! Қанча-қанча тўқнашувлар, янги гашвишлар, қувонч, иккиланиш, муваффақиятлар, мағлубиятлар ва курашлар кутади бизни. Бусиз мумкин эмас! Дониш айтганидек, дунёда заҳматсиз роҳат, ташвишсиз неъмат бўлмайди. Шунинг унутма, ўғлим!..

Тонг билан карвон яна йўлга тушди. Олдинда За-
рафшоннинг ҳаётбахш сувлари, серманзара дарё соҳил-
лари, фароғатгоҳ жойлар, боғ-роғлар кутмоқда эди
уларни.

III

Зулмат ичра нур ёғилгандай ҳувиллаб турган ҳовли
бир нафасда шодликка тўлди. Солиҳ Пўлатовичнинг
хотини Марям опанинг қувончи чексиз. У югуриб-елиб
меҳмонларга жой тайёрлар, қўни-қўшниларнинг бола-
лари шов-шув кўтариб, отлардаги юкларни туширишга
кўмаклашишга киришдилар. Сафарбоши билан бирга
Матвей Владимирович ҳам келган. Самарқандда яқин-
лари бўлмагани учун шу ҳовлида туриши керак эди.

Ғулумжон кўча эшикдан кириб келган чоғи ҳовли
ўртасидаги анор туплари орқасида бир ёш чеҳра кўрин-
ди-ю, дарров лип этиб, ўзини панага олди. У Ғулумжон-
нинг назаридан қочиб қутулмади. Майда япроқлар ора-
сига бошини суқиб, кийик боласидай яшириниб турган
бу ювош аёл — Фазилат эди. Унинг қўлидаги ширинги-
на қизчаси жажжи қўлларини чўзганча яқинлашаётган
Ғулумжонга талпинар, хўдди қуш сингари чувур-чувур
қиларди.

— Келдингизми?— деди бошини қўйи эгганича аёл.
Ғулумжон бир қўлига қизини олиб, иккинчиси билан
Фазилатни елкасидан аста ўзига тортди.

Фазилат бош кўтарди. Унинг ийманиброқ мулойим
кўз қарашлари жуда ажиб ва чиройли эди.

Бир нафасдан сўнг учовлон боғчадан чиқдилар.
Фазилат эндигина ювиниб улгурган Солиҳ Пўлатович-
га хиёл эгилиб салом қилди. Шундан кейин профессор
билан Матвей Владимирович бирма-бир қизчани қўлла-
рига олиб эркалата бошлашди:

— Жа, ширин бўпти-ку бу?— Жамолов қизчанинг
қиқир-қиқир кулишидан завқланарди.— Қандоқ дўндиқ
қизча-я. Гапиришни билиб қолдингми, чумчуқчам?

— Оти нима?— сўради Матвей Владимирович.

— Марямхон,— дея жавоб қилди Ғулумжон.— Янги-
мизга ҳавас қилиб қўйганмиз,— профессорнинг хотини
томон ишора қилди у.

Фазилат нимадир демоқчи бўлди-ю, дарров тилини
тишлади. У бошида эридан бесўроқ қизчанинг бобоси
билан бирга бошқа ном қўйган ва бу ном уларга жуда
ёқиб тушган эди. Балки Фазилат шунини айтиб; эрига

эътироз билдирмоқчи бўлгандир! Лекин ундай қилмади.

— Онангнинг баайни ўзисан-а,— қизча ҳамон эркаланиб, профессорнинг ёқасига чангал соларди.— Войвой, неварам тушмагур, отамни қаёққа олиб кетдингиз, деб бўғмоқчи шекилли-а? Ҳой, қўйвор. Ана, отанг, сопа-соғ қайтди...

Енгил кулишди.

Қизча ҳақиқатан ҳам Жамоловга невара ўрнида эди. Чунки Ғуломжон беш ёшли палласидан шу оиллага тушиб қолган ва Жамоловнинг ўз фарзандидай эди. У яхшигина тарбия топди.

Кунларнинг бирида Марям опа қўшнининг боласини чаён чақиб олганлиги ва ҳовлини бошига кўтариб дод солаётганлигидан эрига хабар қилади. Солиҳ Пўлатовичнинг табибликдан ҳам унча-мунча хабари бор эди. Шунинг учун дарров чиқиб, боланинг дардига малҳам бўлди.

Бола касалманд, нозиккина жуссасидаги кийимлари бир аҳволда эди. Бола бу ҳовли эгаларига ҳам узоқ қариндош, ўнинчи йилларнинг очарчиликка юз тутган даврида фарзанд боқишга қурби етмай қолган онаси олис қишлоқдан келиб, ташлаб кетган экан. Бола бу ҳовлида дастёрлик қилиб юрар экану, аммо эгнига бирорта янги кийгулик битмас, чор-ночор яшар экан. Гапдан гап чиқиб, Солиҳ Пўлатович уни ўғил қилиб олиш истаги борлигини ўзи айтди. Шу-шу бўлди-ю, Ғуломжон унинг қўлида тарбия топа бошлади. Балоғатга етгач, ўзи кўз остига олиб юрган хушфеългина қиз — Фазилатга уйлантириб қўйилади.

Фазилат кўча бошида кичкина ямоқчи дўкони бор бир кекса косибнинг қизи бўлиб, қўшни маҳаллада яшар, каттагина ҳовлилари ҳам бор эди. Қайната бўлмиш ўзидан бўлак бирор эр киши онлада йўқлиги учун Ғуломжонни ичкучёв қилмоқчи бўлади. Кучёв, қуда томонлар ҳам бунга розилик берадилар. Аммо Ғуломжон учун Солиҳ Пўлатовичсиз, алоҳида яшаш енгилмиди? Бу унга ниҳоятда ўрганиб қолганлигидан эмас, балки илм-маърифат хазинасига дохил бир киши билан ҳамнафас бўлишдан бахтиёр эди у. Ахир ўзини униб-ўс-моққа даъват этган ҳар қандай ниҳол ҳам қуёшга интилади-да.

Шу пайтлар Ғуломжон Педагогика академиясида ўқир, кечки мактабда ҳам дарс берар эди. У ёшликнинг энг ширин дамлари, ҳузур-ҳаловатларидан воз кечиб,

илму фанга муккасидан тушади. Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган йўлдан бориш, ўшанинг ўзидай бўлиш орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди, камол топарди. Бу жиҳатдан устозининг кўмаги ҳар куни, ҳар соатда жуда-жуда зарур эди унга.

Солиҳ Пўлатович шогирдининг дардини яхши тушунарди. Бунинг учун эринмай, сидқидилдан унга мураббийлик қилар, унинг ҳар янги муваффақиятидан қувонар, тадқиқот ишлари бўйича сафарга ҳам бирга олиб чиқарди.

Ғуломжоннинг бошида бирор илмий асар яратиш фикри ҳам йўқ эмас. Айниқса, мана шу экспедициядан кейин бу ишга иштиёқи яна кучайди. Бу тўғрида Жамолов билан маслаҳатлашиб олса бўлармкин?

...Жамолов ҳамон қизчани қўлидан қўймас, Марям опа, «чарчаб келгансиз, онасига ё менга беринг», деса ҳам кўнмасди. Бола унинг жон-дили-да! Балки ўттиз беш йил биргаликда аҳил умр кечириб, бирорта фарзанд кўрмаганлари сабабдир бунга.

— Айтмоқчи,— деди профессор бирдан эсига тушиб,— Москвадан хат борми ҳеч?

Марям опа нимагадир бошқача бўлиб кетди. Афтидан, қандай жавоб қилишни билмай, қийналаётганга ўхшайди. Нима бўлиши мумкин?

— Йўқ, ҳеч қанақа жавоб... келгани йўқ,— деди у тутилиб. Аммо тўғри боқишдан ҳайиқаётган кўзлари бошқача нарсани айтиб турарди. Жамолов ҳам буни сезгирлик билан фаҳмлаган, лекин чуқурроқ суриштиришни эп кўрмасди чоғи. Болани онасига узатди. Фикрга толди. Бошига бирор ташвиш тушган. Бу шубҳасиз. Буни юраги сезиб турибди.

Ғуломжон боласини кўтариб, хотини билан маъюс бир ҳолатда чиқиб кетди. Аммо эртасига хабар олса, устози ўз ишига шўнғиб кетган, гўё ҳеч қандай кўнгилсиз воқеадан дарак йўқдай эди. Ғуломжон ҳам унга халақит бермаслик учун кам келадиган бўлди-ю, ўз машғулотига берилди. Кундузи ўқир, кечга яқин шошиб келиб, овқатини палапартиш ерди-да, мактабга чопарди. Шу алфозда орадан икки ярим ҳафтача вақт ўтди. Бир куни хотини уни ғалати кутиб олди. Негадир тили гапга келмас, оёқ-қўли титраб, қақшаётгандай эди.

— Хабарингиз бўлмадимми?— сўради у эрининг юзидаги хотиржамликни кўриб.

— Нимадан?

— Устозингизни шу кечаси...

Ғуломжоннинг миясига бир нарса қаттиқ келиб урилгандай бўлди. «Олиб кетишибди? Қаёққа?» Дарвоқе, бир нарса бўлишини сезиб юрувди-я...

Ғуломжон портфелини оstonага ташлаб, орқасига югурди.

У профессорнинг ҳовлисига кириб келганда ҳамма ёқ сув сепгандай жимжит эди. Фақат профессорнинг ишлайдиган хонасига кираверишдаги жойда Марям ола пиқ-пиқ йиғлар, аммо кўзларида бир томчи ёш кўрнимасди. Баъзан шунақа — йиғлай-йиғлай кўзингда ёш қолмайди-ю, аммо юрагингда чекаётган азоб-изтироб ўсиб-улғаяверади.

Марям опа Ғуломжонни кўрган заҳоти эптика-эптика яқинлашди-да, бағрига олиб ҳўнграб юборди.

— Устозингизни...— ортиқ ҳеч нарса деёлмади у.

Ғуломжон бундай пайтда нима қилишни билмасди. Гангиб қолди. Қандай қилиб аёлниинг дардига малҳам топиш мумкин, ахир?

Ғуломжон ариқ бўйида ранги оппоқ оқариб кетган Матвей Владимировични кўрди. У ҳам «Шунақа бўлди» дегандай, бошини қимирлатиб қўя қолди. Ғуломжон яқинлашди.

— Бу қанақаси, Матвей Владимирович?— деб сўради-ю, бир нима томоғига тикилгандай қалқиб кетиб.— Сиз билсангиз керак, ахир?

Матвей Владимирович аста бош тебратди.

— Менга ҳеч нарса демадиларми?— салмоқлаб сўради йиғит.

— Деди,— жавоб қилди Матвей Владимирович.— «Дунёда заҳматсиз роҳат, беташвиш неъмат топилиши мумкин эмас...»

Ғуломжон ҳам кўзларида ёш қалққанини сизди.

Одамзод шунақа. Миясига сиққан, ақли бовар қила оладиган ҳодиса ва воқеаларнигина билишга қодир. Дунёда шундай мавҳум нарсалар ҳам бўладики, уни асло мияга сиғдирилмай қийналасан киши. Минг уринма, минг қайгурма, бор қобилиятингни сарфлашга чиррама, барибир, у мавҳумлигича қолаверади. Жамоловнинг қамалиши ҳам Ғуломжон учун шундай бўлди.

Матвей Владимирович Марям опани Ленинградга олиб кетди.

Ғуломжон эса ҳеч кутилмаганда иродасизликка бе-

рилиб, ҳамма нарсадан кўнгли совиди, уйда камдан-кам бўлар, дарсларга ҳам хўжакўрсинга, тирикчилик учунгина бориб келарди, холос. Борган сари ўзи яшаб турган муҳит гўё уни эзар, изтироб қозонида қайнатишини қўймасди. У ўйлар эди холос. Охири, қайнатаси қазо қилгандан сўнг, ҳовлини сотди. Тошкентга кўчиб кетишга мажбур бўлди. Бироқ бу ерда ҳам ўзини қўлга ололгани йўқ. Аччиқни аччиқ кесади, деганларидек, аламини ичкиликдан оларди у. Баъзан таниш-билишлар уни зўрға уйга элтиб қўярдилар, ичгандан кейин тинч юрса ҳам майли эди-я, кўча-кўйларда, хоҳлаган ерида оғзига келганини валдираб, қичқириб юрарди. Саёқ юрган таёқ ер, деб бежиз айтмас эканлар. Охири нима бўлади-ю, қандайдир тухматга учрайди. Хуллас, ўзининг иродасизлиги ўзининг бошига етади.

Ҳаёт баъзан жумбоққа ўхшайди. Ҳеч қутилмаган бир пайтда хилма-хил мўъжизаларни қаршинга шундай тўдалаб ташлайдики, бир зум ўзингни ўнглаёлмай, эсанкираб қоласан киши. Агар бўш келсанг, оёқ-қўлингни кишанлаб ана шу жумбоқлар қаърига тортмоқчи ҳам бўлади. Қандайдир тубсизлик, бўшлик томон чорлайверади сени. Зимистонлик қўйнига фарқ бўлаётгандай, бу зимистонликдан қутулишнинг иложи йўқдай туюлаверади. Аммо инсон мезон сингари беқарор эмаски, ел қаёққа пуфласа, ўша ёққа чарҳ урса. У кўради, эшитади, фараз қилади, фикр юритади. Бу фазилатлари билан оламда бор мавжудотдан устундир у. Нимаики найранг ишлатиб, ўпқондай ўз домига тортмасин, барибир у инсоннинг ақл-заковати, олий қудрати олдида таъзим қилишга мажбур. У қаршилиқ кўрсатади, аммо шу билан инсон ақлини чархлайди, жумбоқларни ечишга имкон туғдиради. У даҳшатли олишувга чорлайди, аммо шу билан инсоннинг кучига куч қўшади, пўлатдай тоблайти. Ватанга ёвузларча бостириб кирган фашист газандалари ўзларини дунёда енгиб бўлмас миқдор деб санаган эдилар. Довулдай қутуриб, селдай ёпирилиб келишларг аввалига ҳаммани гангитиб қўйди, тасодифан бошланган уруш қоп-қоронғи зулмат сингари оламга ёйилди-ю эркини фалокат балолари чодраси билан чирмаб ташлашга уринди. Бироқ, билиш ва тафаккур қилишдай юксалқобилият эгаси бўлган эркин инсон фикри қараб турмади, тезда сергак тортиб, урушнинг бутун қонун-қоидалари тагига етмоққа интилди. Қурашда шикаст еди. Аммо таслим бўлгани йўқ. Қурбон берди, аммо эрк байроғини қитдай доғ туширгани йўқ. Куч йиғди, тобланди. Қ

рамон деган номга сазовор бўлди. Шаънини тупроққа қоргани йўқ!

Ғулумжон эркини турмада сақлагандан кўра, ўша жангларда қурбон бўлишни минг карра афзал ва шарафли деб биларди. Не чораки, шу ҳам насиб қилмаган экан унга. Лекин бу эркисизлиги учун ҳеч кимни айбламас, фақат ўзини, ўзиннигина айбларди, холос. Ахир, мастликда ақли қочиб, кимларни ҳақорат қилмаган, нималар деб валдирамаган дейсиз? Нега ўз иродасини қўлдан бериб қўйди? Нега?

Ирода — инсоннинг қудрати, севиш ва севилиш, нафрати ва қувончи, вафоси ва ишончи демакдир. Ўзига ишончи бўлмаган одамда ирода нима қилсин!

Орадан ўтган ўн тўрт йиллик беҳуда умр унинг ёшлигини ҳам олиб кетган эди. У қайтиб қелганда сочлари тўкилиб, соқол-мўйловнида қорасидан оқи кўпроқ, ранг-рўйини олдириб, кўзлари маъюс боқадиган бир аҳволда эди.

Унга хотини ўлганини айтдилар. Қизи ҳақида эса ҳеч ким аниқроқ бир нарса айтолмади. Баъзилар: «Қасали оғир эди, у ҳам дунёдан ўтган бўлса керак»,— деб ачиши билдирдилар.

Ғулумжон бирорта меҳрибони қолмаганига ишонди. Лекин у илгариги Ғулумжон эмас эди энди. Белни маҳкам боғлаб ҳаётини бошқатдан бошлашга қарор қилди. Фарҳод ГЭС қурилишига кетди. Олти ой ишлаб, Оҳангарон ГЭСида, ундан кейин Фарғона атрофидаги ирригация иншоотлари қурилишида қатнашди. Ниҳоят, тақдир Қизилқум каналига етаклаб келган экан.

Ҳошим Ғулум акани ишга олишдан аввал кўп суриштирди. Нима учун қамалганлигини билгач, унга ҳомийлик қилиш билан ўз елкасига қанчалик ортиқча ташвиш, оғир юк ортаётганини ҳам писанда қилиб қўйди. Ҳамон, ҳар замонда «эски гуноҳларингиз» деб таъна қилиши ҳам худди шу боисдан.

Ғулум аканинг хотини Сабохон асли нуроталик бўлиб, икки боласи билан бева қолган экан. Ғулум акага теккандан сўнг, учинчи бола туғилди. Ғулум ака серхарҳаша хотинининг ғиринг-пирингига ўрганиб қолганидан унча-мунчасини терисига юқтирмайди. Аммо Фазилат бошқа олам эди-да. Айниқса, энди билнипти Фазилатнинг фазилатлари. Уни ҳеч унута олмайди ҳамон. Баъзида ҳазин хаёлларга берилиб, унинг қиёфасини бир нафасга кўз олдида жонлантирар, яна йўқотар ва шу хаёл ўчаларидан эшикма-эшик юриб, яна қидиришга тушар-

ди. «Котки, ҳозир тирик бўлса, бошимга кўтарардим» дер, сизам дардида сгир тии олиб, эзиларди.

Ҳа, у тирик экан. Айниқса, Моҳидил келгандан бери бу ўй унда ишонч туғдирмоқда. Ёки адашаётганимкин? Ахир, Фазилатнинг баайни ўзгинаси-ку?

Фулом ака шу қизни ҳар кўрганда Фазилатнинг жовди роқ кўзлари, сертабассум юпқа лаблари, тинқора, шамшод тароқдай узун киприklarини аниқ тавир, ширин ва ёқимли кулгисини эшитгандай бўларди... Нега унинг номи Моҳидил? Моҳидил — Фазилат.

Марям — Фазилат — Моҳидил! Баайни ўзгинаси...

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Қиш одамларнинг тизка-тинкасини қуритган, ҳамма ўзини ниҳоятда чарчаган ҳис қиларди. Аста сарғиш рангга кира бошлаган қор энди ғарчилламас, балки шилл-шилл қиларди, холос. Бироқ ерда узоқроқ туриб қолсангиз, шундоққина қадамингиз тушган жой эриб, жигарранг лойга айланади.

Қуёш аста-секин теваракка ястанган қишнинг хира хотираларини ҳам ердан қира бошлади. Олпоқ саллаларини дол қўйган барханлар ён бағридан эса ҳовур кўтарилиб, кўзни қамаштирар, у ер-бу ерда муз уюмларига ётар, вагон-уйлар бўготига осилган сумалаklarининг умри тугаб, кўз ёши тўкардилар. Кўп ўтмай улардан ҳам ном-нишон қолмади. Осмон шу қадар бегубор, шу қадар кўм-кўк кўришардики, гўё ҳеч қаерда бунақа тиниқлик бўлиши мумкин эмасдай.

Кечагина қорга бурканган қумликларни сунбул гуллари гиламдай қоплади. Улар ичида сариқ, бинафшаранг гуллар, айниқтовон, бойчечаклар ҳам аста силкиниб, ўзларини кўз-кўз қилмоқчи бўлардилар.

Қанотлари ранг-баранг капалаклар якка-якка, баъзан тўп-тўп бўлиб учиб юришади. Оддий ўтларга қўшиб турганида кўзингиз тушса, бехосдан уларни ҳам гул бўлса керак, деб ўйлашингиз мумкин. Гала-гала учиб юрган қушларнинг эса сон-саногини йўқ. Ҳамма ёқда «қув-қув», «ғиқ-ғиқ», «қий-ёв, қий-ёв», «живир-живир» қилган овозлар.

Бир ёмғир қуйиб ўтгандан кейин қумлоқни қўзиқоринлар босиб кетди. Албатта, уларни кўз билан дарров кў-

риш мумкин эмас. У ер-бу ер қавариб, бўртиб-бўртиб туради. Уша ерларни оёқ учи билан туртиб қўйсангиз бас, марҳамат қилиб тўда-тўда қўзиқоринларни саватчангизга солаверасиз:

Яқин-йироқларда қўй-қўзиларнинг маъраши, туяларнинг ўкиришлари, қулунларнинг позик кишнашлари эшитилади. Баъзан бу томонларга ҳам ўйнаб келиб қолишадими-да, атрофда бир-бирларини қувлашиб юришади. Хуллас, саҳрога сеп ёйган баҳор фасли бўтуи мавжудотини қулфи-дилини очиб юборган.

Моҳидилнинг қувончи эса бепоён. У партия аъзолигига кандидатлик муддати тугаб, ҳақиқий аъзолikka ўтган. Ундаги кўтаринки руҳ шунчалик улканки, гўё эртагаёқ ўзининг бутун фаолиятини қайта қуриш, иложи бўлса ҳаммасини бошқатдан бошлашга ҳам ғайрат-ийтиёқки зўр эди. Миясида ҳар хил тантанавор гаплар кезарди. «Мен ҳақиқий коммунистман! Ўзимга топширилган ишга янада жиддий ва янада масъулияф билан қарашим керак эди. Шундагина кўпроқ маиғааф келтиришим мумкин. Шунинг учун ҳаммавақт ўрганай, таъжрибали кишилардан ёрдам сўрай, оманнинг фикрийини диққат билан тинглай, сидқидил ҳурмат қилай! Доймо олға қараб интилиш, ҳаммавақт янгилик қидириш, ютуқлардан мағрурланмаслик, муваффақиятсизликлар кўндаланг бўлганида ҳам тушқунликка берилмаслик, шуҳрат кетидан қувмаслик — меннинг олий маслагим бўлсин! Мен шунини истаймаи, фақат шунин!»

Райком бюросидан яна Латифжоннинг мотоциклида қайтарди.

Куи илиқ. Атроф мусаффо. Хушбўй ҳид димоқини маст қилгудай оромбахш, тоза ҳаводан симириб, ҳузур қилар, кўзлари эса бахтдан яшнар эди. Ям-яшил кўкатлар кўрпасига бурканган паст-баландликлар, уфққача чўзилган қирмизи лозазор ранг-баранг товланмоқда, ёнмоқда. Ҳамма ёқда шабада ғириллаб нур уфқини тилиб, сукунат бағрини гўё парчалар, ҳаётнинг жўшқини садоларини теваракка ёярди.

Бирдан Моҳидилнинг кўзи йўл бўйидаги тафтин теналикка тушди. Биринчи бор трассага кетаётган куни худди ана шу тепаликка чиқиб, саҳронинг қутуришини кузатган эди. Мана ҳозир бу ерлар бутунлай бошқача. Ранг-баранг гуллар чамани кишини худди ўз бағри томон имлаётгандай тебранадилар.

— Вой-бў-ў... — деди Моҳидил секинчи тошиб, — шунча гул-а!

Латифжон мотоциклни тўхтатди:

— Ҳаммасини сизга тақдим қилмоқчиман, тушинг.

— Ҳаммасини-я? Шунақаям сахиймисиз?— қиз югура ўша ёққа кетди.— Раҳмат, Латифжон ака!

Тепалик айтарли баланд бўлмаслигига қарамай, олам бутун кенглиги билан кўзга яққол ташланар, қаёққа қараманг, гул, кўкат, лоларанг гилам... Моҳидил худдй учиб кетмоқчи бўлгандай қапотини кенг ёйди-ю, турган ерида гир айлана бошлади. У кулар, ёш бола сингари ирғишлар, завқ-шавқи ортиб, дунёнинг бутун ташвишларини бир зумга унутган эди.

Йўл устида мотоциклдан тушмай уни кузатаётган Латифжон ҳамон илжайиб турарди. Қиз қўлини силкигачанича уни ёнига чақирди:

— Бу ёққа чиқи-инг!..

Латифжон қўлини оғзига карнай қилиб бақирди:

— Сиз шу ерда бўлинг! Мен уйга бориб, дарров қайтаман!

Моҳидил, маъқул дегандай яна қўл силтади. Мотоцикл чанг кўтариб, кўздан ғойиб бўлгунча қараб турди-да, сўнг гул теришга тушди. Сал ўтмай бир қучоқ бўлди унинг гуллари. Бағрига босиб-босиб ҳидларкан, юзлари гуллар ичида кўринмай қолди. Унинг дам у ёққа, дам бу ёққа сакраб гул териши капалак орқасидан қувлаган ёш болани эслатарди. Кейин шундоққина чап қўлини ерга тираб ўтирди-да, қушлар чарх урган осмонга тикилди. Гоҳ кўзларини ўйнатар, гоҳ жилмаяр, гоҳ яна бошини кўкси узра тутиб турган даста гуллар ичига суқар эди.

Табиатдаги ҳамма нарса шу қадар мукамал, шу қадар дилбарки, ундан фақат баҳра олибгина қолмай, хилма-хил тасавурларга берилсан, қандайдир куй, қўшиқ тинглаётгандай бўласан киши. Табиат кўринишидангина шундай эмас, унинг эшигини қоқсанг, нималарни сўйлаб бермайди сенга, нималарни намойиш қилмайди!

Моҳидил чаккасига гул тақиб олди. Бу — бир дона қирмизи лола эди.

Қўпдан бери унинг қалбига қуйилиб турган бир нарса ёдига тушди. Ўша нарса юрагининг тўрида ниш уриб улгаймоқда эди. Айниқса, мана шу баҳор чоғи буни яққол ҳис қилиш мумкин. Қўнгли эса доим бир лаззат тусар, яна шу лаззат тўла, лиммо-лим жомни лабидан узгисн келмас, жом ичидаги тотли нарса ҳеч қачон тугалланмай, булоқдай қайнаб туришини истарди. Нега шундайлигига ўзи ҳам ҳайрон. «Наҳотки, севиб қолган

бўлсам», деб ўйлайди яна у ичида. Шу заҳотиёқ Латиф-жоннинг бус-бутун қиёфаси намоён бўлади унинг кўз олдига.

У ширин хаёлларга шунчалик ғарқ эдики, «Газик» машина яқинлашиб тўхтаганини ҳам, унинг ичидан биров тушиб тешаликка чиқаётганини ҳам сезмасди.

Кўп ўтмай икки қўл унинг кўзларини беркитди. Моҳидил чўчигани йўқ. Фақат юраги тез-тез уриб кетди, холос. Қучоғидаги гуллар эса ерга сочилиб тушди.

— Дарров келдингизми?— дея шивирлади у, қўлларни ўз кўзи устидан олишга уришиб.

Йигит қаҳ-қаҳ уриб юборди. Бу — Болтаев экан. Дайди шамол атиргул ғунчасини япроқлар орасига яширгандай, Моҳидилнинг лабларидаги табассум жилваси ҳам бирданга сўнди.

— Мени ким деб ўйловдингиз?— сўради кулишда давом этиб Ҳошим.

— Ҳар қалай сизни ўйлаганим йўқ эди!— деб юборди қиз.

Болтаев жиддий қиёфага кирди.

— Ҳа, жаҳлингиз чиқиб турган экан шеккилли? Сизни табриклаш учун йўлингизга гул териб чиқмоқчи эдим. Қарасам, ўзингиз бу ёқда юрибсиз. Қани, юринг, ҳув анави ерда бундан яхшилари бор. Ўзим териб, бир қучоқ қилиб бераман, хўп денг.

Моҳидил кўнди.

— Айтмоқчи, менинг гапларимни ўйлаб кўрддингизми?

Моҳидил ҳайрон бўлиб қаради.

— Қайси гапларингизни?

— Ана холос, дарров унута қолибсиз-да. Сизни участка бошлиғи вазифасига кўтариш ниятидаги суҳбатимиз-чи?

— Ҳалиям ўша гапми? Мен учун ҳамма вазифа бир хил деганман-ку? Қайси ўринда яхшироқ наф келтира олсам, ўша менга бас.

— Участка бошлиғи бўлишингиз керак. Гап тамом! Агар Дониёров бўлмаганда....

— Қўйсангиз-чи, шунақа гапларни,— унинг сўзини бўлди қиз.— Дониёровнинг бунга нима алоқаси бор?

— Алоқаси бор-да, сингилжон, алоқаси бор. Бирдан-бир рақибингиз ўша.

— Бекор гап! Дониёров менга ҳеч қачон ёмонликни раво кўрмайди.

— Нимага кўрмасин? Ёки мени билмайди дейсизми?

Ҳаммасидан хабарим бор, хўп деяверинг. Бутун масъу-
лиятни бошингизга юклаб, ўзи ялло қилиб юрганчи-чи?
Тўққиз юз олтмишинчи пикетдан бошлаб юз берган ҳо-
дисага сизни балогардон қилди. Аслида ўзи жавобгар
бўлиши керак. Йўқ, буларни ўз бошидан соқит қиляпти
у. Лекин гапини сиз эшитяпсиз, хўп дег.

— Менга қаранг, Ҳошим ака,— қизишиб гапирди
Моҳидил,— мақсадингиз нима ўзи? Айтиб қўя қолмай-
сизми? Латифжон аканинг устидан шикоят ёзиб берай-
ми? Хомтама бўлманг. Мендан «Қорағужанак» чиқ-
майди.

— «Қорағужанак»ни нима қиласиз ўртага тикиб?
Мен унга ўхшайсиз деяпманми? Жуда гўр экансиз-ку
ҳали... Сизнинг гамингизни есаму... Менга деса баттар
бўлинг-э! Яхшилик ёқмаган ишукур банда!

Ҳошим ниҳоятда ранжиган бўлиб, тескари ўгирилди.

Ҳақиқатда эса у ўзидан ранжиган эди. Шу қизни
Тошкентдан ўзи етаклаб келган, ҳар доим меннинг айт-
ганимни қилади, ҳар қачон қўллаб-қувватлайди, деган
эди-я. Ҳатто Дониёровни бир ёқлик қилишда кўмакдон
бўлади, деб ўйлаганди. Мана, оқибат! Аёл кишига сир
бериш—омадни бой бериш билан баробар. Яхшиям, ичи-
дагини ҳаммасини тўла-тўқис айтиб, оғзидан гуллаб
қўймагани. Ҳозирнинг ўзида ҳам анча-мунча ортиқча
гапларни айтиб қўйди чоги. Энди, бир иложини топиб,
қозонга қопқоқ ёпиш керак.

Улар аста пастроққа тушиб кетишди. Ҳошим ҳидсиз,
аммо чиройли дала гуллари қийгос очилган жойларга
бошлаб борди.

— Мана булар сизга... Булар ҳам сизга!— деди у бир
тутам-бир тутам гул тутқазиб,— хоҳласангиз, ҳаммаси-
ни юлиб бераман.

— Йўқ, юлманг, далани безаб тургани маъқул.

— Таги кон бунинг. Бугун юлсангиз, эртага яна па-
тирлаб чиқаверади.

Ҳошим бирдан қандайдир чуқурликка тойиб кет-
ди-ю, ерга ўтириб қолди. Тоза кулишдилар.

— Сиз ҳам ўтиринг,— деди кейин оёқларини узала
ташлаб,— дам олинг. Гап бор.

— Қанақа гап?

Ҳошим эзилган одамдай оғир уф тортиди.

— Ҳо, ҳолингиз танг шекилли?— ҳазил қилди қиз,—
нима, бирор кимсадан хафамисиз?

— Хафамасман... Азобдаман! Маҳмуда билан араз-
лашиб қолганмиз. Орамиз бузиладиганга ўхшайди.

— Қўйинг-э!— чўчиб кетди Моҳидил.

— Хўп денг, Моҳидилхон. Мен бировга ҳасрат қилган одам эмасман. Сизни яқин тутиб... Очигини айтай, бизникига бот-бот кириб-чиқиб турмайсиз, билмайсиз. Айтмоқчи, у қурилишга ишга кириб олган. Хабарингиз борми?

— Қурилишга?

— Ҳа, Тепақўргонда пайвандчиларга шогирд тушибди. Менга қулоқ солмай қўйган.

— Вой Маҳмуда тушмагур-эй... Бир трассада ишлаб туриб, билмаганимни қаранг. Хабар ҳам қилмайди.

— Ишга боши билан шўнгиб кетган. Ҳеч ким кўзига кўришмайди ҳозир. Ишга ўтгандан бери бутунлай бўлакча бўлиб қолган. Уйдан бош олиб чиқиб кетгим келади баъзан.

Моҳидил кулди.

— Нега куласиз?

— Хотинидан ҳасрат қилган одам билан биринчи учрашим. Хўш, бир эмас, иккита болангиз туриб қаёққа борардингиз? Айб ўзингизда бўлса, бурнингизни тишланг-да, ақл билан иш тутинг. Менинг маслаҳатим шу.

— Қуллуқ, маслаҳатингизга, лекин бир нима ичимни кемирган кемирган. Узимни қаерга қўйишимни билмайман. Бунга нима дейсиз?

Қиз Ҳошимга қиё боқиб қўйди-ю, қовоғини уйди.

— Илгарилари ҳам худди мана шундай! жаҳлингиз чиқа бошлаганини жуда ёқтирардим,— деди бирдан сурбетлик қилиб Ҳошим.

— Қўйсангиз-чи!— жеркиб берди қиз.

— Мана шунақа силтаб ташлашингизда ҳам латофат бор. Овозингиз қалтираб, кишининг бадан-баданларига таъсир ўтказади. Этларнинг жимирлашиб кетади гўё, хўп денг.

Моҳидил юзини четга бурди.

— Сиздан яшириб нима қиламан,— деди яна Ҳошим, қиздан садо чиқавермагач,— Маҳмудадан советганимга асли сиз сабабкорсиз!

Ўрнидан сакраб турди қиз:

— Бу нима деганингиз?

Ҳошим ҳам ўрнидан туриб унга яқинлашди:

— Моҳидил!.. «Ёшликда берган кўнгил айрилмас бало бўлур», деб бекорга қўшиқ тўқилмаган экан. Мен сизни ҳеч унута олмаяпман. Илгари кўрмай юрганымда бошқа гап эди. Анча тинчиб қолгандим. Мана, энди...

— Демак, бу ердан тезда кетишим керак экан-да?

— Йўқ, йўқ,— ёлворди Ҳошим,— кетсангиз, кетмансангиз ҳам ҳолим шу энди.

— Уялмайсизми шунақа дегани, Ҳошим ака? Икки болангизнинг ҳурмати — Маҳмуда сиздан айрилмайди ҳеч, шуни ўйласангиз-чи! — У сўзини давом эттира олмай Ҳошимга еб қўйгудек бўлиб тикилди. Ингитнинг кўзлари пешанасига жингалак бўлиб тушган соч толлари соясида яна ҳам қорароқ, шу билан бирга ёқимсиз бўлиб кўринди.

— Мен ёйзни ҳозир нима деб аташни билмай қолдим.

— Нима деб аташ мумкин?

— Ўзингиз биласиз.

— Фолбинманмики, юрагингизда нима борлигини билла олсам?

— Қўйинг, боринг, болаларингизнинг олдига. Бунақа гапларингиз билан мени хафа қиляйсиз. Бугун мен учун жуда хурсандчилик кун эди.

— Кечиринг, Моҳидил. Юрагимдагини яшира олмаган эдим. Сиз тушунмаяпсиз менга. Ҳеч қачон тушунмайсиз, ҳўп деяверинг.

Асли муддаони сездириб қўймаслик учун бегуноҳлик ниқобини юзига тутди у. Мунофиқликни ўзингга афзал кўрдигими, бас, макрни ишга сол. Макр эса тилсим сингари сирли йўлларга бой.

— Тушунини ҳам истамайман, Ҳошим ака! — деди қиз унга жавобан, — қўйинг, шу гапларни сиз айтмадингиз, мен эшитмадим, — соддалик қилди Моҳидил, — қаттиқ аччиғлашиб қоламиз худди.

Болтаев унга мулоим тикилганича беҳаё кўзларини қадаб, хушқоматига ярашган оловранг шойи кўйлагининг очиқ ёқаси орқали назарга ташланувчи чиройли бўйни, кўкраklarини кузатар эди. Беҳаё одам ҳар қандай ахлоқсизликдан ҳам лаззат топади-да, ахир. Ички ҳирс юзага отилиб чиқиб, этларигача жимирлатиб юборди.

— Майли, кетаман, — деди у орқасига қайрилиб икки-уч қадам ташлар экан. Сўнг яна тўхтади. — Фақат битта илтимосим бор. Шу қўлингиздаги гуллардан бир бор тўйиб ҳидласам.

Унинг бу истаги қизга ғалати туюлди. Шу билан бирга диллида хиёл ғашлик ҳам туғилди-ю, кўксини аста эзди.

— Марҳамат! — деди у қучоғидагиларни кўрсатиб.

Ҳошим икки қўлини чўзганича, яқинлашди-да, сўнг... шердай отилиб, қизни қучоқлаб олди. Моҳидил сесканиб

тушди. У ўзини ўнглаб олгунга қадар қизнинг атир со-
вун ҳиди анқиб турувчи, сал тўзғинган сочлари, мар-
варид резалар ёпишган юзлари, иссиқ бўйинларидан
ўпа бошлади.

Оёқ остига сочилиб тушган гуллардан бўшаган қўл-
лар Ҳошимнинг кўкрагидан зўр бериб итарарди.

Ниҳоят, қиз йигит қучоғидан бўшалди-да, жон ҳо-
латда қўлдан учиб қочган қўшдай отилиб, нари кетди.
Кўзлари ердан нимадир қидира бошлади. Сўнг, ярим
чўккан каттагина тошни татайлаб, тимдайлаб сўғуриб ол-
ди-ю, қаршисида қутурган бўридай кўзларига қон тўлиб
ҳансираётган йигитга ўқталди.

— Яқинлашманг!— хитоб қилди у.

Ҳошим бир қадам босса бас, қиз унинг қаншарига
тош билан солишдан тоймайдиган эди ҳозир. Йигит бу
хавфни сезиб, четланди. Худди шу пайт орқадан югуриб
келган Латифжон унинг елкасидан тортиб, ўзига қарат-
моқчи бўлди. Ҳошим яна тойиб кетдими, ё мувозанати-
ни тутолмай қолдими, ерга йиқилиб, ўтириб қолди. Би-
роқ қайта туриш насиб қилмади унга. Чунки қияроқ
ерга бориб қолган экан. Тийғончоқ ўт устида икки-уч
қадам пастлик томон думалаб кетди.

Бу можарони қаердандир кузатиб турган «Қорағужа-
нак» пайдо бўлди-да, Ҳошимнинг қасдини олмоққа
ошиқди.

— Тегма!— деб буйруқ қилди, зўрға оёққа туриб ол-
ган Ҳошим.— Муштини пеш қиладиган одамларнинг
адабини бошқа ёқда бераман!— Аммо яқинроқ келишга
юраги бетламади.— Сени кўргани кўзим қолмади, хўп
де! Сендан нафрат қиламан! Агар, бу ҳам камлик қил-
са...

— Қўлингдан келганини қил,— деди Латифжон.

Ҳошим машинасига ўтирди. Манноп ҳам Дониёровага
ўкрая-ўкрая бошлиғи ортидан бориб, машинага ўтирди-
да, моторга газ берди.

Моҳидил ҳамон қўлидаги тошни ташламай дағ-дағ
титрар, рангида бир қатра қон қолмаган эди. Кейин бир
нима деб шивирлади-да, кўзлари аста сузилиб, бошини
ушлаганича маст кишидай чайқала бошлади. Латифжон
югуриб бориб ушлаб қолмаганда, у ўтлар устига қула-
ган бўларди.

Моҳидил Ҳошим билан Латифжон ўртасида катта
муштлаш бошланиб кетишидан қўрққан эди. Хайрият,
унгача бормади. Ҳошим муштумини кўрсатди-ю, аммо
туширишга келганда, юраксизлик қилди. Унинг шу қўр-

қоқлиги қапчали кулгили кўринмаси, Моҳидил кувар ҳолатда эмас эди. Болтаевнинг пастликка қараб ўмбалоқ ошиши қизнинг юрагини чиқариб юбораёзди.

Эртасига ҳам ўзига келолмай юрди у. Шунинг учун шошилиш равишида чақирилган «Латифжоннинг ахлоқи муҳокамасига» қатнаша олгани йўқ. Бу айримлар учун қўл келди. Ўртадаги можаронинг бирдан-бир гувоҳи бўлган «Қорағужапақ» оёғи осмондан келтирилган далиллар билан тоза кекирдагини чўзди, ҳайбаракаллачилар «Ўз бошлиғига қўл кўтарган одамга» қатъий жазо берилишини талаб қилиб туриб олдилар. Агар, трест партия бюроси «жшноятчи»га ҳомийлик кўрсатадиган бўлса, юқори ташкилотларга ҳам шикоят қилишлари мумкинлигини қистириб ўтдилар. Хуллас, уларнинг қўли балайд келди. Дошнёров ўз вазифасидан бўшатилиши ҳақида қарор ёзилди.

Хўш, ўша муҳокамага Моҳидил қатнашганда ҳам нима кила оларди дейсиз? Ҳошим мени қучоқлади, ўнди, деб арз қилармиди? Қучоқлади, ўнди дейиш, қиз бола нарсага осонмиди? Йўқ, у бунга ботина олмасди ҳеч!

Моҳидил Фулом ака, Латифжоннинг гоёлари билан чуқур таънишиб олгач, шу гоёлар ичига шўнгиб кетди-да, бу ҳодисани унутишга ҳаракат қилди. Бўш қолди дегунча уйга югуриб келиб, зўр иштиёқ билан ишга киришиб, каттақон оқ қоғоз устидан бош кўтара олмас, Зубайда қисталанг қилиб турмаса, овқат ейишни ҳам унутиб кўярди. Ёзиш, чиқишлар баъзан кечалари ҳам давом этар, хира чироқ нурида кўзлари ачишиб, оғрий бошлаганига ҳам парво қилмасди. У бутун куч-қувватини, қобилиятини ишга солишга уринарди. Кўпинча қатор-қатор чигалликлар туғилиб қолар, трасса бўйлаб соатлаб кезар, Латифжон билан хаёлан баҳслашар, ўйлар, ўша чигалликнинг тағига етмагунча кўнгли тинчимасди ҳеч. Бошқалар унинг бунчалик жонини жабборга беравермаслигини, бунақада одам тез чарчаб, ўзини олдириб қўйиши мумкинлигини уқтиришарди. Моҳидил ҳаммага қулоқ солардию, аммо пжодий иш ўзига лаззат бағишлаётгани учун яна машғулотга бериларди. Унга кундалик вазифаси ҳам, дўстларининг шов-шувви ҳам — ҳеч нарса халақит бермас эди. Фақат биргина нарса — у туфайли Латифжоннинг муҳокамага тушиши, бекордан-бекорга жазо олиш ҳодисаси дам-бадам эсига тушиб, бағрини эзиб кўярди, холос. Ахир, жазо бўлганда ҳам, ўз вазифасидан четлатиш-а! Бу кичкина жазоми?

«Ийма жин уриб гул тергани қолдим ўша кунн,— деб қойинларди яна,— нега муҳокамага боравермадим, нега?!»
Бу хатосини у ҳеч қачон унутолмаса керак!

II

Худбишлик — разодатнинг кеджа ўгли экан. Бир зарба билан инсоний адолатни ботқоққа булгайди-да, бировнинг юзини қора қидиш билан ҳузур-ҳаловат тонади. Ахир, қандай бўлмасин ўз манфаатининг муҳофаза қилиши керак-да.

Латифжон худди ана шундай разиллик исканжасига тушган эди. Ҳошимнинг ҳайбарақаллачилари жамоат фикрини бутунлай чалғитиб юборишга уриндилар. Оз бўлса-да, ишқилиб, уларнинг галабаси галаба эди-да. Энди, ишнинг саркалабаси топилгунга қадар сурбетликнинг лаззатига қониш қандай яхши. Латифжон ишдан бўшатилди. Лекин бундан Раҳимов беҳабар қолган эди. У ташкилий ишларни муфассал ҳал қилмоқ ниётида марказга кетган, ўрнини вақтинча бош инженерга топширган эди. Бундай пайтдан фойдаланиш ҳар кимсанинг қўлидан келавермаса керак. Фақат тулкигина йўлбарснинг кўзини шамғалат қила олади.

Шундайку-я, аммо у бирор пухтароқ режа тузиб, ўз мавқисини мустаҳкамлаб олишни унутган эди. Разиллик уруг сенишини қойил қиларкану, ҳосил ундирришга келганда адашаркан. Раҳимов ундан қаттиқ норози бўлди. Шунча қилса ҳам бошлиқни ўз араваси ортидан етаклаб кетишга муяссар бўла олмади Ҳошим.

Улар узоқ тортишдилар. «Бировга жазо бериш билан, бошқаларга салбий таъсир кўрсатиш мумкин» деб юрардингиз-ку ўзингиз? Министрликдагилар сиёсий-тарбиявий ишларимиз бўшашиб кетганига дакки беришмасмикин?»— дея писанда ҳам қилиб қўйди трест бошлиғи.

«Мен парокандаликлар юз беришининг олдини олдим, холос,— деб жавоб қилди Ҳошим,— шундай қилмасак, кўпларнинг бошига етиши мумкин эди у! Бир юмард юз марддан садақа!»

Ҳар қалай, Ҳошим ўткирлик қиламан деб, ўртада совуқчилик тугилишига имкон бериб қўйди. Трестдаги соёйишта ҳаёт косадаги сув каби чайқалиб кетди. Эски тартиблар аста емирилиб борар, унинг ўрнида қандайдир ихтилоф тугилаётгандай эди. Агар шу ихтилоф кундан-кунга авж олиб бораверса, каттақон ўзгарини юз бериши турган гап.

Дониёров буни кутиб ўтирмади. Талабгорларнинг исбати анча ошиб бораётганига қарамай, аччиқ устида Тошкентга кетиб қолди. Ундаги чўрткесарлик — бировнинг ҳимоясига муҳтож бўлишга йўл қўймасди асло. Ҳозирча чекинмасдан иложин йўқ. «Бу чекинишнинг оқибати ғалабага олиб келиши ҳам мумкин», деб ўйларди.

— Мен сизга ачинаман! — деди у хайрлашар чоғда Моҳидилга.

— Нимага?

— Сиз ёлғиз қоляпсиз... — Бу сўз оҳиста изҳор этилган бўлса-да, чин юракдан чиқаётгани кўриниб турарди, — бунинг устига ҳалиги «ғоялар»га ёпишиб қолганингизни айтнинг, уни амалга ошираман деб ўзингизни уринтириб қўясиз, мени айтди дейсиз-ку... Ҳошимдан яхшилик кутиш — очиқ ҳаводан ёмғир тилаш билан баробар. Уйлаб қаранг-а!

Моҳидил бошини қуйи эгганича қолди. Қиз пазарида ҳақиқатан ҳам ёппа-ёлғиз қолаётгандай эди. «Наҳотки, умрбод қайтиб кўришмасак?» деган фикрлар унинг бошида тебраниб қолди. Ахир, ўтган шу қисқа муддат ичида у йигитга анча ўрганиб қолган эди-да.

Латифжоннинг маъқул томони шунда эдики, у кўп фазилатлари билан Комилжонни эслатарди. Гўё Комилжон қайта тирилгану, яна ўша илк севги гулига обиҳаёт ато қилингандай. Ҳатто айрим жиҳатдан Комилжондан ҳам устунроқ томонлари бор эди унинг. Буни билиш қийин эмасди. Дастлабки учрашган кунлари бунчаликка борсам керак, деб ҳеч ўйлаган эмасди. Сира-сира ўйламаган. Мана энди... ҳатто унинг айрим нуқсонлари ҳам ҳозирги ҳиссиётига заррача ғубор солишга ожиз. Аммо, буни ҳеч ким билмайди. Шарқ қизлари шунақа, бировга кўнгли берганларини кўпинча пинҳон тутадилар. Бу соҳада ҳамма улар учун бегона. Ичларида тугён кўтарилиб, бодроқдай қовурлишларига қарамай, бировга сир айтгандан кўра чилпарчин бўлишни афзал кўрадилар. Севгининг самимийлиги ҳам шундаки, улар бутун туйғуларини энг яқинларига сездириб қўйганликларини фақат ўша — ўзлари кутган чин саодатга эришгандагина биладилар. Бу эса узоқ вақт хотираларидан ўчмайди.

Моҳидил икки ҳафталик унумсиз ўтган кунлардан кейин яна ёзув-чизувларга боши билан шўнғиди. Расчётлар, схемалар билан машғул бўлди. Айрим майда нуқсонлар Моҳидилнинг миясини айна ачитаётган бир пайт Раҳимов ундан «янги ғоялар» материалларини сўраб қолди.

Материаллар билан танишиш учун эса кўп вақт сарф бўлгани йўқ. Роппа-роса икки ҳафтадан кейин Раҳимов Ғулом ака билан Моҳидилни ўз ёнига чақиртирди-да, тезроқ буни такомиллаштириш кераклигини уқтирди. Аммо айрим масалалар устида танқидий мулоҳазалари ҳам йўқ эмас. Уларни тузатиш борасида Раҳимовнинг ўзи ҳам бевосита ёрдам бериши мумкин. Авторлар бунга қаршилик кўрсатишмаса бас!

Асло!

«Яхши-яхши»даги бу ҳол Ҳошимнинг беъмани уришишларига қарши берилган қаттиқ зарба эди.

Орадан бир ойча ўтди. Тайёр бўлган янги лойиҳани муҳокама қилиш учун кенгаш чақиришга қарор қилинди. Болтаев бунга ҳам тиш-тирноғи билан қарши турганлигини яширолмади.

— Нима қилаётганингизни биласизми, ўртоқ Раҳимов!— деди у ҳаддан зиёд тутақиб,— бунақа ўзбошимчалигимиз учун тавба деб қолмайлик тағни. Бошимизни галвага қўйишдан нима фойда?

— Ростдан ҳам муҳофазакор бўлиб кетяпсизми, Ҳошимжон?— деди босиқлик билан трест бошлиғи,— давлат манфаатини кўзлаган кишиларнинг боши нега галва остида қолар экан? Ғолибларни койимайдилар! Бу хўп яхши гап-а!

— Ғолиблик эмас, бунинг тагида мағлубият бор! Ахир, бу ҳали хом... Яхши ўйланмаган, давлат тасдиқланмаган ғоя — хомхаёл билан баробар.

— Хомхаёллигига аминмисиз?

— Ҳар ҳолда бу бир талай исбот талаб қилади.

— Хомхаёллигига аминмисиз?— такрорлади яна Раҳимов.

Ҳошим довдираб қолди. Аслида унга ҳам енгил эмас эди ҳозир. Ахир, доим инкор қилиб келган масала бирданга амалга ошиб кетса, унинг обрўси нима бўлади? Яна келиб-келиб ўзи ишдан бўшатиб юборган одамнинг ташаббусини қўллаш ўтакетган бебурдлик-да. Унинг устига, баъзи иккиланиб юрган талабдорларидан ҳам айрилди. Майли, трест бошлиғи унинг ҳақида нима деб ўйласа, ўйлайверсин. Аммо қўлидан келганича бу масалаларнинг ҳал бўлишига тамба қўйиши керак.

— Хомхаёллигига аминма!— деб юборди у сурбетлик билан бошлиқнинг юзига тик боқиб.— Менга ишонмайсиз, тўғри. Аммо умумий муҳокамага қўйишдан олдин ҳақиқий мутахассисларнинг фикрини олишингиз керак, хўп денг.

Бошлиқ совуққонлигини бузмади.

— Яхши-яхши... Сизга шундай қилиш маъқулдир. Лекин бу усул эскириб қолганлигини ҳам унутманг. Аввал ўзимиз муҳокама қилиб кўрайлик. Агар ҳаммага маъқул тушса, кейин юқоридагиларга юбориш қочмас дейман. Яхшими?

— Сизнинг усулингиз-чи, ўртоқ Раҳимов, коммунист-сиз-а!

Бошлиқ ўзини қаттиқ гапириб юборишдан қанчалик сақламасин, барибир уддасидан чиқолмади:

— Шубҳа қиляпман денг? Сизнингча, виждон буюрган нарсага қўл урган кишини коммунист санамайдиларми? Ўзига бино қўйган, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий коммунист бўла олмайди. Шунини бир карра биллиб қўйсангиз яхши бўларди.

— Демак, мен виждонсизман, ёмон одамман, шунақами?

— Ундай деганимча йўқ. Лекин бир нарсани яширмайман сиздан, сиз одамларнинг шахсий фикрларини менсимаяпсиз, Улар бирор янгилик ижод этишдан эса ҳайиқиб қоляптилар. Мана шу нарсани рўёбга чиқариш масаласида сиз бош-қошлик қилишингиз керак эди асли. Ундай қилмадингиз. Шу яхшими?

— Ўртоқ Раҳимов, сиз бошлиқ бўлсангиз, мен бош ишжераман. Қурилиш сизга қанчалик қадрли бўлса, мен учун ҳам шунчали қиммат. Мен, ҳам масъулиятни сиздан кам ҳис қилмайман, хўп денг! Шунга кўра нил оламида довруқ қозонган арбоблар яратган қўлланмаларни чегга суриб қўйиб, кечагина тухумдан чиққан жўжахўроз ақл эгаларининг мужмал кўрсатмаларига кўр-кўрона амал қилишни йстамайман. Бу билан қурилишни бутунлай барбод қилиб қўйиш мумкин. Эндигина ишимиз юришиб кетган пайтда-я, яна?!

— Яхши... Лекин орқада қолишларнинг асли сабаби ўша «жўжахўроз ақл эгаларининг» қобилиятига ишонмаслигимиз бўлди. Мана энди...

— Фақат ҳақиқий янгиликларгина тараққиётга куч багишлайди.

— Бу янгиликлар ҳақиқий эмасми? Хотиржам бўлинг, бунинг муваффақият қозонишига заррача шубҳа йўқ менда.

— Менда бор... Ўртоқ Раҳимов, ўттичман сиздан, мени қурилишга кишан солмоқчи деб ўйламанг. Битгаю битга пиятим — исботланмаган таклифларга ёпишиб

олиб, уни янгилик деб санайсрмаслик, холос. Келинг, бир оз сабр қилайлик-да, буни махсус ташкилотларга юбориб кўрайлик аввал. Агар маъқул деб топишса, майли, икки қўлимни кўтариб, таслим бўламан сизга.

— Таслим бўлишнинг ҳожати йўқ!

— ...Оёғингизга йиқилишига ҳам тайёрман, хўп денг,— деди Болтаев.

— Оёққа йиқилишнинг ҳам ҳожати йўқ.

Болтаевнинг мақсади равшан эди.

«Сендақа қотиб қолган тўралар бор, тараққиёт ҳақида ҳам гап бўлиши мумкин эмас,— деб ўйлади ичида Раҳимов.— Махсус ташкилотга юборар эмиш... У ерда ҳам сенга ўхшаган бирортасининг қўлига тушиб қолса, тамом! Текшир-текширдан ўтиб, тасдиқланиб кетгунча йил ўтади. Қурилиш муддатини қисқарттириш тўғрисида ўйлаш ҳам кечикади унда. Пўқ, бизга ҳозир, айни шу кулларда керак бу нарса. Биринчи бўлиб, ўзимиз амалга оширамиз буни!»

Шундан кейин Раҳимов бутун вазминликни ўзига олди-ю, имконияти борича Ҳошимни инсофга чақиришга уринди. Бироқ ҳаракати фойдасиз эди. Шу билан бирга Ҳошим ҳам бошлиқни ўз фикридан заррача қайтара олмаслигига тушунди. Алам эса унинг ичини кемириб, емириб бормоқда эди.

III

Эртаси куни кенгашга қизгин тайёргарлик кўрилаётган пайтда «яхши-яхши»ни шошилинч обкомга чақириб қолишди.

Раҳимов бош инженерни суриштирди. Болтаев эрта тонг билан шаҳарга жўнаб кетган экан.

...Хона барча область бошлиқларининг кабинетларидан фарқ қилмас, кенг-мўлгина ва ёруғ эди. Деворга областнинг каттакон харитаси осиб қўйилган. Кичкина, юмалоқгина соат, репродуктор, оқ жилдли диван, креслоларгина хонага ҳам оддийлик, ҳам қаандайдир жинло бериб турарди. Кўчага қараган катта-катта деразалар орқали ташқаридаги қайноқ ҳаёт суроли ичкарига қўйилиб турибди. Секретарь ўз иш столи ёнида эмас, худди ана шу деразалар тоқчасига яқин қўйилган узун столнинг энг бошидан жой олиб ўтирарди. Эшик томонга орқасини қилиб ўтирган яна бир киши эса Раҳимовга танишдай кўринди.

— Келинг, келинг,— дея самимий кутиб олди уни секретарь ва ўнга одамнинг қаршисидан жой кўрсатди.

Раҳимов машинани ниҳоятда тез ҳайдатиб келган, аммо ўзи пиёда юриб толиққан одамдай ҳорғин ва терга пишиб кетган эди. Буни кўрган секретарь дераза тоқчасидан вентиляторни олиб, тугмачасини босган эдики, гириллаб айланган резина паррак ел пуркай бошлади. Раҳимов ўтиргандагина қаршисидаги Ҳошим эканлигини кўриб, ҳайратда қолди. Қачон етиб кела қолган экан?

Афтидан, секретарь билан ораларида жиддий гаплар бўлиб ўтган бўлса керакки, Болтаев қулоқларигача қипқизарган, ўзи анча-мунча асабий кўринарди.

Маълум бўлишича, Ҳошим обкомга Раҳимов устидан шикоят қилиб келган экан. Бир томондан қараганда секретарга айтган гапларида ҳақиқат бор. Трассада чш суръати жадаллашди, аммо бутун коллектив шу чоққача бажариш керак бўлган вазифани тўла-тўқис уддасидан чиқаётгани йўқ. Бунинг устига бош инженернинг камситилиши, омма ўртасида унинг обрўсини тўкиш, Раҳимов раҳбарлигида омmani унга қарши қўйишга уришлар — ҳеч мантқиққа тўғри келмайдиган гап.

Трест бошлиғи бу гапларни обком секретари оғзидан эшитаркан, Ҳошимни ҳимоя қилмаётгани сезилиб турса ҳам ўшанинг арз-додини батафсил такрорлаётганидан ҳайратда эди.

Баланд бўй, бурни бир оз яссироқ, ихчам кийиниб, сочларини бир томонга силлиқ тараган, оғир табиатли секретарь қандайдир чучукроқ тилда сўзлар, ҳар замонда лабининг бир чеккасида хиёл кулиб ҳам қўярди. У ҳар қандай шикоятномо масалаларни ўз вақтида, аммо мужассам далиллар ёрдамида ҳал қилишга одатланган. Шунинг учун Ҳошим орқали трестнинг раҳбар ходимлари ўртасидаги келишмовчиликларни эшитган замони дарров Раҳимовни чақиртирган ва биргалликда бу низони бартараф қилмоқчи бўлган.

Раҳимов обком секретарининг сўзларини берилиб тинглар экан, Ҳошимга қарамас, аммо унинг шунчаликка борганидан ниҳоятда хафа эди.

— Бир нарса мени ҳайрон қилмоқда,— деди секретарь Раҳимовга мулойим боқиб.— Лойиҳанинг янги нусхаси вужудга келган экан, нега уни мутахассислар билан келишиб олинмади? Ҳеч бўлмаса трестда ихтиро бюроси бор... Уларнинг вазифасини тортиб олиб қўйибсиз-да?

— Мутлақо ундай эмас,— деди қатъий оҳангда Раҳимов,— тайёр материаллар билан танишиб чиққанимдан кейин уни ихтиро бўлимига бериб, хулосаларини сўра-

ганман. Уни ҳеч кечиктириб бўлмасди, муддат ганимат, қурилиш ўз усулини янги изга солиб юборилишини талаб қилиб қолган. Бунни тушунган ихтиро бўлими ходимлари ҳам шошилишчи кўриб чиқиб, ижобий хулосаларини берганлар. Бундан ўртоқ Болтаев беҳабар қолган бўлсалар, мен айбдор эмас! У киши янгиликнинг тақдири ҳақида ўйлаш у ёқда турсин, ҳатто ундан бутунлай юз ўгирдилар.

Обком секретари бировга қулоқ солганда чап қўлининг кафтига юзини қўйиб, бутун диққат-эътиборини суҳбатдоши ихтиёрига топширарди-қўярди. Ҳозир ҳам шундай қилди. Янги ғоянинг бутун афзал томонларини эшитар экан, Раҳимовни гапидан чалғитмаслик учун бирор марта луқма ташламади, савол ҳам бермади.

— Ўртоқ Болтаевни фақат кундалик график, кундалик план қизиқтириши мумкин,— деди трест бошлиғи, ахборотни хотималаб,— бизларни эса ҳар қандай шаронгда ишга ижодий ёндашиш қизиқтиради. Доимо қидириш, фикрлашга таянмаслик — қурувчилар учун ёт нарса. Бунни ўртоқ Болтаев яхши билишлари керак.

Ҳошим стол устига эгилиб турган қаддини шахдам кўтарди-да:

— Бу нимаси, ўртоқ Раҳимов?— деди лабларигача бўзариб,— нега «биз»у «сиз»га ўтиб қолдингиз? Коллективнинг бирлигини бузмоқчимисиз? Партия принципига хилоф-ку бу ишингиз, хўп денг! Ёки мени ёлғизлаб қўйиш ниятидамисиз? Бунақа усул кишини оёғидан чалиш билан баробар... Қани, гапиринг...

— Яхши... Агар шу феълингиз, шу тактикангиз бўлатурган бўлса, ёлғизланиб қолишингиз ҳам ҳеч гап эмас!— дангал тўғриси айтиб қўйди Раҳимов.

— Тўғри, мансабдор кишининг қўли баланд келади донм. Сафбош оёғини тираб олгандан кейин саф унинг хоҳишига қараб оқади-да.

— Ўз хислатларингизни менга ёйманг. Мансабдан фойдаланиб кишиларни ўз хоҳишимга мажбуран бўйсиндирувчи одам эмасман. Бу партия аъзосига ярашмайди.

— Во-во! Мен ҳам худди шунни айтмоқчиман-да, хўп деяверинг.

— Келинг, қўйинг, бундай майда гапларни область партия комитетида қилмайлик. Яхшимас. Ҳар қанақа келишмовчиликларни ўша ўзимизда тортишиб, ҳал қилганимиз маъқул.

— Сиз билан тортишиб, бир хулосага келиш енгилмиди? Мен сизни жуда яхши билиб олдим, хўп деяверинг.

— Мен ҳам одамларнинг гапларига ишониб-ишонмай, сиз тўғригизда яхши фикрда эдим. Бу фикрдан воз кетишга мажбурман энди.

Ҳадеб эшикнинг очилиб-ёпилаверганидан қабулхонага келувчилар йиғилиб қолганга ўхшайди. Обком секретарининг вақти энқ. Шунга қарамай сабр-тоқат билан трест ходимларининг тортишувларини эшитди у. Ҳар қалай кўп нарса маълум бўлиб қолди.

— Муросага келинглр,— деди у икковини одилликка чақириб,— бир ташкилотда ҳамжиҳат ишлаб туриб, муросасизликка эрк бериш билан умумий ишга зиён етказиш мумкин. Ёш бола эмассизлар! Бунақа аччиқ, аламли гапларни қўйинглр. Четдан қараган одамга кулгили бу қилиқларингиз, сизларга ярашмайди. Раҳбар кишиларсиз... Менинг маслаҳатимга муҳтожлигингиз ҳам йўқ. Аммо, лойиҳа соҳасида ҳеч нима деёлмайман. Менимча, дўстларим, бу тўғрида олишиб ўтирмасак-да, шу янги фикрларингдан лойиҳанинг авторларини хабардор қилсак нима дейсиз?

— Тўғри!— деб юборди жони кирган Ҳошим.

— Бу сизларга ишонмаслигим учун эмас, умуман, қонда шундай,— давом этди секретарь,— ҳаёт тақозо қилган ҳар бир ислоҳотни назариячилар билан бамаслаҳат амалга ошириш фойдадан холи эмас. Ўз чекимизни билишимиз керак-да, ахир. Келинглр, ихтиро бўлими хулосасини министрликка ҳавола қилайлик. Кўришар, текширишар, янги фикрлар беришар балки. Ишнинг пухта бўлгани дуруст-да. Ё бошқа таклифлар борми?

— Бу ёқдан хотиржам бўлинглр,— деди тасодифан Ҳошим.— Ўзим хат ёзганман министрликка. Мутахассисларини юборишар. Профессор Даниловчининг ўзи келиб қолса, ажаб эмас. У, бундай воқеага бефарқ қаролмайди...

Болтаев «Мана энди адабларингни ейсан!» дегандай трест бошлиғига кескин қаради. Секретарь билан Раҳимов ҳам бир-бирларига нигоҳ ташлаб олдилар. Кейин обком секретари нариги столдаги қутидан папирос олиш учун ўрнидан турди. Папирос тутатиб, сабр косаси тўлган одамдай ўрнига ўтирди-да, қош устига кўрсаткич бармоғини қўйганича андак фикрга толди.

— Унда, Обкомга келишнинг ҳожати ҳам қолмаган экан-ку?— деди лабига папирос қўйиб, тўғурт чақаркан,— масалани батафсил тушунтириб, обком номидан ёзсак маъқулмасмиди?

— Мен ҳам тушунтириб ёздим, ўртоқ секретарь!

Ҳошим зил кетиб ерга боқди. Раҳимов ўйларди: «Вой чаққон-эй, нималар деб ёздийкин? Албатта, ташвишли сигнал юборган бўлса керак».

Ҳар қалай, вазият кескин тус оладиган кўринади энди. Бу-ку, майли, оқибатда қурилиш муддати масаласини ҳал қилиш чўзилиб кетмасмикин-да!

ЕТТИНЧИ БОБ

I

Ҳошим Моҳидилга суюқлик қиламан деб ўзига ташвиш орттирди. У қизнинг юрагини билмасди. Синалмаган отнинг сиртидан ўтма деганлари ҳақ экан. Албатта, Моҳидил ҳам бировга фалончи менга ёпишди деб айтишдан уялади. У андишали қиз. Латифжон ҳам қизнинг шаънига доғ туширмаслик учун бор гапни айтишдан бош тортиб, нафасини чиқармади. Лекин, «Қорағужанак»ни назарга олмаганда, Ҳошимнинг қизга ёпишганлигига бирдан-бир гувоҳ Латифжоннинг ўзи эди. Шу туфайли ҳам Ҳошим уни тезроқ орадан улоқтириш учун қўлидан келган қабихлигини нишлатган бўлса керак. Чунки бир кунмас бир кун ҳаммага ноғора қоқиши ҳам мумкин эди-да. Бунинг устига унинг қизда кўнгли ҳам бор эмиш. Бунинг «Қорағужанак» етказди. Ҳошим шу чоққача сезмаганини айтинг-а!

Энди Моҳидил ёлғиз. Лекин, барибир, қўлдан бутунлай кетган у. Уша суюқлиги сабабли қизнинг олдида Ҳошимнинг на эркак сифатида ҳурмати қолган, на маъмурий ходим сифатида. Ўлгидай ёмон кўриб қолган бўлиши, Латифжоннинг ўчини олиши ҳам мумкин-да. Бир кори ҳол юз бериб, Ҳошимнинг аҳволи танг бўлиб қолгудай бўлса, у мадад бериш ўрнига, дарҳол қоралашга ўтиши аниқ. Хуллас, қордан қутулиб, ёмғирга учраган бўлса-я?! Тошкентдан кимни бошлаб келди ўзи. Жаннат деб жаҳаннамга йўлиққан одамнинг қисмати тушмасин яна бошига!

Мана шу ташвиш кўнглини бир оз хира қилиб турарди.

Моҳидилни Латифжоннинг ўрнига тайинлаш билан гўё юрагида ҳеч кек сақламаслигини, ўртадаги гина-кудуратни эса улоқтириб ташлашга ҳам қодирлигини исботлаган бўлди. «Кўрдингми, мен шунақа одамман, сен менинг бачканалигимни кўтармайдиган бўлсанг ҳам, барибир сени қўллайман».

Моҳидил авваллари бир бригадагагина бош эди, энди бутун бир участкага. Буни ҳис қилиш — уни яна олға интилишга, доим ўзига нисбатан янгича масъулият сезиб туришга, барча қатори ўзини ҳам кузатишга, айрим нуқсонларига қарши курашишга ундар, бу кураш натижасида авваллари халақит берган кўп нарсалардан қутулишга ҳаракат қиларди.

Моҳидил кундан-кунга инсон табиатининг нақадар мураккаблигига янада чуқурроқ тушуна бошлади. Бу мураккаблик унинг олдига ҳеч қандай лойиҳа ва назарий ҳоидаларга кирмаган вазифаларни ҳам кўндаланг қўяр, ҳали шу чоққача дурустроқ ўйлаб кўрмаган нарсаларни ўйлашга мажбур этарди. Нега Зубайда Музаффарга бўлган муҳаббатига бунчалик бефарқ қарайдиган бўлиб қолди? Музаффарнинг хаёли қандай сирли ташвишлар билан банд? Нега Гулхайри Нодирнинг тақдирини учун куйиб-ёнади, қийналади? Хўш, Зубайдадаги баъзи писмиқ аломатлар қандай пайдо бўлди? Унинг тез ўсиб бораётган кейинги кунлардаги ғалати хусусиятидан Моҳидил хавотирли, бир ёқламалик белгиларини ҳам пайқаб қолди. Тўғри, ҳозирча бундан бирор хулоса чиқариб бўлмас, фақат тасодифий кузатишлар билангина кифояланмоқда, холос.

Зубайда сўнгги ойлар ичи ишдан бўлак бирор нарса тўғрисида гаплашгиси келмаёттир. Моҳидил буни ҳам сезиб юрибди. Ахир, инковлари бир хонада ётиб-туришларидан ташқари, дўст тутинганлар-ку? Буни, тил билан ифода қилинмаса-да, бутун муомала-муносабатлари яққол айтиб турибди. Шундай экан, айрим нарсаларни сир сақлашга уни нима мажбур қилаёттир?

Моҳидилнинг хотирасида, бошқа, унча аҳамиятсиз кўринган айрим воқеалар ҳам сурат торта бошлади: кунларининг бирида клубга Зубайда чамадонида куядорига беланиб ётган ажойиб гулдор кофтасини кийиб чиқди. Қизлар бу кийимининг материалини, бичимини зўр иштиёқ билан мақтаб кетишди. Кимдир буни «шаҳарга борганда, паркларга сайр қилгани ёки театрга чиққанда кийишга асрасанг бўларди, бу ерда уринтириб нима қиласан», деса:

— Шундай, ўзим... Бир шамоллатгим келди-да,— дея баҳона қилди у.

Балки шундайдир. Аммо борган сари иш маҳаллари ҳам ўзига зеб берадиган бўлиб қолиши Моҳидилга кўп нарсани айтиб турарди. Чакка сочларини кўнғир қилиб, мешанаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб

юради. Яна бир куни лабларини билинар-билишмас оларанга бўяб, кўзлари атрофига ингичка ипдай сурма тортишни ҳам унутмабди. Эгнида кўкрагига лангар сурати солинган, этаклари жимжимадор, ҳаворанг шерстдан бежирим тикилган кўйлак. Баланд пошнали туфли кийиб севган йигити билан учрашувга ошиққан маъшуқага ўхшарди. Шундоқ ҳам кўҳликкина қизга пардозандоз бир оз ортиқчалик қиларкан. Қайтага ҳуснини сохталаштириб турарди. Ахир, қуёш ёғдусига бурканган куппа-кундуз куни ранг-баранг чироқ ёқиб қўйишга не ҳожат?

Наҳотки, буларнинг ҳаммаси Музаффар учунгина бўлса? Нега шу чоққача бунақа қилмасди бўлмаса? Аҳ-ён-аҳён қизлар ўртасида бўлиб турадиган муҳаббат тўғрисидаги баҳслар эса унинг жиғига тегмоқда. Биров ўз севгилиси тўғрисида гап очиб қолса, у дарров хомуш тортади-ю, ичидан азоб чека бошлайди.

Илгари Моҳидил билан ҳар тўғрида узоқ гаплашиб ётишар, ҳадеганда кўзларига уйқу келавермасди. Энди, эрта кунда ётиб, тезда кўзини юмиб, ўзини ухлаганга солади. Бунинг тагида нима борикин?

Шундай хаёлларга бориб юрган кунларнинг бирида Моҳидил ярим кечаси уйғониб кетди. Кейин ҳеч ухлаёлмади. Юм-юмалоқ ой ичкарига мўралаб тургандай қимир этмай қолган, теваракка зар кокил ёйиб, ўргимчак уядай чирмаб ташлаган. Айни ёз кечаси бўлишига қарамай, тунги салқин этларни жимириллатгудай. Аммо биргина чойшаб кифоя холос. Моҳидил ҳам ана шундай чойшабга ўралиб, ғалати хаёлларга берилмоқда эди. У онасидан ҳар ҳафта хат олар, хатга жавоб ёзишни ҳамон канда қилмасди. Кейинги вақтларда иккинчи бир одамдан ҳам хат кутадиган бўлди. Бу — Латифжон эди. Лекин, нимагадир Латифжон фақат бир мартагина хат ёзди, холос.

Аммо Моҳидил ундан хат кутишни қўймайди. Кутганда ҳам жуда орзиқиб кутади. «Балки бунга ҳаққим йўқдир, — деб ўйлайди яна, — ахир унинг шахсий ҳаёти билан таниш эмасман-ку? Бу ҳақда бирор марта гап очилмаган бўлса, юрагида нима бор, нима йўқ — ҳеч нарсаси аён эмас менга. Бунинг устига ёши ҳам анчага бориб қолган. Қирқларда бўлса керак. Майли, гап ёшда эмас, дейлик. Ҳўш, нега уни ўзимдан улоқтириб ташлолмайман, нега тобора хаёлимни банд қилиб олишига йўл қўяман? У бўлса парвойи фалак. Рост-да, мендан бошқа ташвиши йўқми... Мен адолатсизман! Ахир, яқингача

ҳам бутунлай бошқа одамни, гўдаклигимдан юрагимга яқин, қадрдон бўлиб қолган одамни ўйлардим-ку? Унинг хаёли билангина яшамасмидим фақат? Нега бунчалик тез ўзгариш? Бу хил енгилтаклик қаёқдан пайдо бўлиб қолди менда? Қимга ўхшаб кетяпман? Ахир, бу бевафалик-ку? Севги деган нарса кўчманчи лўлининг ўтови эмас, у мангу қад кўтариб қолувчи муқаддас ҳайкалдир. Уни на тошқин, на бўрон, на ўт-олов емира олади, на зилзила, на тухмат қиличи қўпоришга қодир! Ҳақиқатан ҳам адолатсизман! Қомилжоннинг суратини ардоқлаб, қаршимга илиб қўйсаму, бутунлай бўлак одам ҳақида ўйласам. Йўқ! Бунчалик енгилтакликка берилмаслигим керак!»

У ўзини яна иш тўғрисида ўйлашга мажбур этди. Бироқ бу билан ички хоҳишига қарши чиқаётганини ҳам билди. Чунки кўпдан бери ана шу хоҳиш замирида аллақандай сирли ҳол содир бўлаётганга ўхшар, чуқур илдиздан ниш уриб юзага чиқаётгандай туюларди. Уни сугуриб ташлаш эса, қўлидан келмайди ҳозир. Латифжон билан биринчи бор учрашганда шундай бўлади деб ўйлаганмиди, асли? Бир оз ёқтирмаган ҳам эди-ку ҳатто. Ҳошимнинг гийбатига ишониб, у билан бир участкада ишлашлигидан кўнгли хижил тортмаганмиди? Мушча энди уни шунчалик тез юрагига яқин олиб қолмаса? Борган сари азиз бир кишидай бўлиб кўринмоқда у. Айниқса, бу ердан кетганидан бери... Эҳтиёж тўққиликка учраса, иштиёқ зўрайиб кетади, деган гап тўғри экан-да.

Моҳидил хаёлини қувлаб улгурмай, қандайдир шитирлаган товуш эшитилиб қолди. Кўзини очди. Ҳозиргина хуррак отиб ётган Зубайда ўрнидан туриб келарди.

Моҳидил унга таибеҳ бера-бера енгилроқ кўйлақда ётишга ўргатиб олган эди. Ҳозир, ана шу этаги узун оқ ҳарир кўйлақдаги қиз оққуш сингари енгил ҳаракат билан хонанинг қоронғи бурчагида куйманиб юрибди. Балки, ташқарига чиқмоқчидир? Бундай пайтда Моҳидилини уйготарди-ку?

Йўқ, бу сафар у Моҳидил томонга қарамади ҳам, Моҳидил эса зимдан унинг ҳаракатларини кузатар, негадир оёқ товуши чиқармай, авайлаб юришидан хавотирда эди.

Зубайда аста юриб, ой ёруғи тушган тўртбурчак поввот ранг ерга одим қўяркан, Моҳидилнинг эс-ҳуши учди. Бутун баданларига чумоли югургандай бўлди. Оғзида тили айланмай қолди. Чунки Зубайданинг кўз-

лари очқ, аммо боқнилари жонсиз, мишжалари ҳаракатсиз, лабларигина нималардир деб пичирлар, юзлари оппоқ доқа тусига кирган эди. Юриши ҳам уйгоқ одамнинг юришига ўхшамас, қандайдир беихтиёрлик бор эди унда.

Ҳа, у уйгоқ эмас, уйқусираб, худди хаёлий шарпадай сузиб юрибди.

Моҳидил ойнарастлик дардига дучор бўлганлар ҳақида эшитган, уйқусида туи кезиб, ўнгида қиладиган ишларнинг бемалол бажариб бўлгач, яна келиб ётганларни ҳам тасаввур қилган эди.

Шундайлар ҳам, бўларканки, ҳовлини супуриб-сидириб, ҳатто самоварга ўт қалаб, чойгача дамлаб қўяркан. Агар уни уйғотиб юборилса, юраги ёрилиб кетиши мумкин эмис. Шунинг учун ҳозир Моҳидил ҳам нафасини ичига ютиб, гинг деёлмаёй ётарди. Зубайда хона эшигига борганида ниманидир унутгандай орқасига бир қайрилди-ю, кейин чиқиб кетди. Моҳидил унинг лабларида нозик табассум борлигини, юзлари хиёл ҳаракатга келганини ой ёруғида аниқ кўрди. Аммо, оёқлари шарпасиз зинадан аста тушиб кетганга қадар қимир этмади-да, кейин сакраб туриб дераза томон интилди.

Зубайда ташқарида шитоб билан боряпти. Моҳидил эшикка югурди. Узун соя ташлаб кетаётган оппоқ кўйлақдаги Зубайда унга қанотсиз фариштага ўхшаб кўринарди ҳозир.

Моҳидил остонада қотиб кузатди уни. Андак ваҳима ҳам босди. Бировни чақиринишдан ҳам, қўшни ётоқхонадагилар олдига чопиб боришдан ҳам ожиз қолди. Узини эса худди қил устида тургандай ҳис этарди. Қил этса бас, қил чирт узилди-ю, Моҳидил тубсиз жаҳаннамга қулаб кетади гўё. Аммо кузатиш керак, қани, қизи тушмагур қаёққача бораркин?

Зубайда ошхона биносининг соясига етганда бирдин эриб кетгандай кўздан йўқолди. Моҳидил орқасидан аста бормоқчи бўлиб, эндигина зинадан тушган эди ҳамки, яна Зубайданинг шарпаси кўриниш берди. Бу сафар у қоронғиликдан чиқиб, ошхонага яқин жойда тўхтаган «Газик» машинаси томон борарди. Афтидан, машинада кимдир уни кутмоқда. Моҳидилга машина таниш кўриди. Демак, ким кутаётганлиги ҳам аён!

Бир оз кўнгли хотиржам топди унинг. Шу билан бирга юрагида ғазаб ҳам уйғонди. Уринга қайтиб келаркан, лаблари: «Муттаҳам, ярамас!» деб аламли шивирлаб қўйди.

Сўнги ҳафта бутун коллектив Аму бўйлаб сайр қилиш, мириқиб дам олишга чиқиш учун тайёргарлик кўра бошладди. Бу фикрни биринчи бўлиб ўртага ташлаган Моҳидилнинг ўзи автобус масаласини ҳал қилиши керак. Магнитофон бор. Фақат радиодан берилмаётган пайтда энг яхши қўшиқ ва музикаларни ёзиб олинса бас. Буни Музаффар, волейбол ўйини учун копток ва сетка топиш масаласини эса Алёша ўз зиммасига олди.

Трест қарамоғида машинанинг ҳамма хилидан бор экану, аммо автобус йўқ экан. Шунинг учун Моҳидил тоза оёқдан қолди. Охири Туябулоққа яқин бир пионер лагерининг автобусини ёллаганга тўғри келди. Уни ундиришга бош инженер ҳам анча-мушча ҳисса қўшган бўлди. Эвазига ёшлар билан ўзи ҳам сайилга чиқади. Буни ўзи айтди. Моҳидил эътироз билдиргани йўқ. Аммо айтмоққа оғиз ростлаб юрган бошқа нарсаси бор эди дилида.

— Битта гапни келишиб олайлик,— деди қиз,— Зубайдани ўз ҳолига тинч қўйинг!

Ҳошим ялт этиб унга қаради. Ранги оқарди. Аммо жавоб бергани йўқ.

— Менга қилган қилиқларингизни кечираман, майли,— давом этди Моҳидил,— аммо бир норасиданинг соддалигидан фойдаланиб, бошини айлантиришингизга йўл қўймайман!

— Бундан ҳам хабардорман денг?

— Бирга ётиб, бирга тургандан кейин унинг ҳаётида нима содир бўлаётганини билишим шарт.

— Ўзи айтиб бердимиз?

— Бунинг аҳамияти йўқ.

— Сиз жуда қаттиқ кетяпсиз-ку? Қўрқиб қолдим!— кулиб ҳазилга олди Ҳошим.— «Қирғовулдан қоровул қўйсанг, бошингдан қийқирув аринмайди», деб эшитгандим яқинда...

Моҳидилнинг ҳам шарттакилиги тутиб кетди:

— Яна биттаси: «Қоронғида қозик қидирганинг бурни қонайди», деган экан. Кўзингизни очиб юринг, қоқилиб қоласиз...

— Хўш, нима қилмоқчисиз?

Моҳидил қалтираб борарди:

— Масалангизни партия мажлисига қўйдираман!

Ҳошим қаттиқ кулди. Аммо бу кулгиси жуда қуруқ ва дағал эшитилди. Моҳидил яна аччиқ-аччиқ гаплар

билан ўйиб олмоқчи эди-ю, бироқ ҳозир ўрни эмас-да.
— Вой-бў-ў!— деди энди ғазаб билан Ҳошим, чўрт бурилиб кетган қизнинг орқасидан тикилиб.— Осмонга чиқиб кетдингиз-ку бу! «Ҳайдагани тўртта қўзи-ю, ҳуштаги тоғу тошни ёради-я!»

У шундай деди-ю, аммо юрагига ғулғула ёпишиб, эчидан зил кетди. «Эҳтиёт бўлиш керак, ундан ҳар нарса куттиш мумкин... ҳаддан ошиш ярамайди, хўп де!»

Ёшлар тушган автобус ўрнидан силжиб улгурмасдан оқ, янгроқ қўшиқлар бутун кенгликлар устида бир текис қанот қоқди. Бу қувноқ қўшиқдан Гулхайрига ёнмаён ўтирган Нодир, ҳатто автобус ҳайдовчисигача холи қолгани йўқ. Моҳидил ҳам димоғида оҳиста бошқаларга жўр бўлар экан, нигоҳини олис-олисликлардан узмасди.

Олақуроқ кўрпасимон қақроқ чўл, қанча-қанча унумдор яйдоқ ерлар— бўм-бўш. Қип-яланғоч тепаликлар, хилват пастқамликлар обиҳаёт кўрмай ранги заъфарондай сарғайган. Моҳидил автобус қиррасига елкасини тираганича елпигичдай гир айланиб ўтаётган ҳазин боқувчи қишлоқлар, танасини сўлғин япроқлари билан яширган чанг-ғуборли дов-дарахтларга тикиларди. Дили эса эзилиб борарди. Ҳамма ёқ олов селига шўнғиб ёнар, уфққа қадар чўзилган далалар узра гармсел кезиб, нур кўксини парчалар, борлиқ иссиққа тоб беролмай ҳансиради.

Баҳор ҳам бу томонларни ёғингарчилик билан қондира олмабди. Қун исиши билан эса ариқлар қуриган. Мўл ҳосил ундирмоқ ниятида экин тиккан деҳқонлар эса бор сувни олтин тортгандай мисқоллаб сарфлардилар. Саратон чилласига келиб эса артезиан қудуқлари ковлашга тушдилар. Бироқ насос ёрдамида чиқарилган ер ости сувида экин қондириш туяни қошиқда суғориш билан баробар экан. Шунга қарамай деҳқонда тиним йўқ. Зоғ учмаган бепоён далалардан одам оёғи узилмайди. Ҳар бир кўчатни ҳалокатдан асраш, парваришлашни сусайтирмаслик учун тиришади.

Қишлоқ кўчалари ҳам жимжит. Аҳён-аҳёнда отини елдириб шаҳар томон кетаётган кекса, кулранг чангдан оғир тортиб, ерга ҳорғин бош эгган толлар остидан мактабига ошиқаётган оқ ятакли болаларгина учраб туради. Қўй-қўзилар тилларини осилтириб, девор панасига ўзларини олганлар. Қушлар сайрамайди. Кенг кўчаларнинг асфальтлари мисдай қизийди. Ундан чиққан иссиқнинг тафти оғиз-бурунга урилиб, ниҳоятда беҳузур қи-

лар, автобустагиларнинг ҳам кўнглида аламли ҳис кўзгарди. Фикрлар чувалашиб, ложувард осмонда кезган лахта-лахта кулранг булутлардай хира тортиб борарди.

Сувсизлик — эл бошига битган энг ёмон мусибат эканлигига мана шу манзаралар гувоҳ бўлиши мумкин. Энди бу мусибатларга хотима бериш вақти етган. Яқин орада канал сувлари таралиб, бу ерларни яшнатиб юборади. Қишлоқ хўжалик экшлари, бепоён далалар қовжираб қолиш азобидан қутулади. Буниси аниқ!

Узоқ йўл босилди. Булутлар тарқалиб, Аму томондан елган шабада эса яна бахтиёрлик ёғдусига эрк берди. Чехралар ёришди. Яна қалблар жўш уриб, енгил, жарангдор товушлар, қувноқ қўшиқлар авжига чиқди. Бу вақт улар Қаллақуладига етиб қолишган эди.

Бу жой ҳақида ҳар хил ривоятлар бор: айтишларича, шоҳ Исмоил худди шу ерда қаттиқ жанг қилиб, кўп кишининг бошига етган эмиш. Яна бир ривоятга қараганда, печача асрлардан бери жуда кўп одамлар худди шу ердан Қизилқумга сув чиқараман деб, ўжар табнагга дош беролмай бош қўйган эмиш.

Айниқса, баҳор пайтлари Аму худди оч бўридай ўшқириб, шиддат билан оқади. Челаклаб қуйилган ёмғир, ваҳшиёна қутураётган шамол ва тошқин сел бир-бирларига кўмаклашиб, тошларни иргатар, қирғоқларни қўқориб кетар, не азоб билан кўтарилган дамбаларни бузиб, сепоячилар, миробларни оқизиб кетарди. Бунинг устига подшо, хону беклар шу ердан сув етаклаб келмаганларининг бошини олар, тош тагига бостириб, дамба қўярдилар. Ана шунинг учун бу ер «Қаллақулади» деб аталармиш.

Бу афсонадир, албатта. Лекин ҳар қандай афсонада ҳам бир ҳақиқат бор. Сув учун курашиб, сув учун жон берган, шу сув туфайли умрининг энг яхши дамларини ҳузур-ҳаловатсиз ўтказган ота-боболаримиз қисмати қимнинг ёдида эмас! Шу сув деб қўшнилари, маҳаллалар, жондош элатлар ўртасидаги ўзаро олинув, жанжал, одам ўлдирришгача борган низолар-чи?

Ёшлар автобусдан тушишлари билан худди отасидан суюнчи олгани чопган болалардай юрганларича Қаллақулади тепалигига чиқиб олишди. Илгари камдан-кам одам қадами етган бу кўҳна манзил бир зумда яшариб кетгандай бўлди. Қувноқ товушлар тевааракка янгича файз ва латофат ёйди.

Тепаликдан қадимий улкан Амударёнинг ажойиб манзараси бутун улуғворлиги билан кўзга яққол таш-

ланади. Тилла рангдаги бир-бирини қувалашиб оқаётган бешик-бешик тўлқинлар томошабинини ўз оқими сари тортаётгандай бўлади.

Ешларнинг бир қисми пастга тушиб, яқингинада қад кўтарган тўғон олдига бордилар. Қизилқум машина каналининг бош тўғони худди мана шу эди. Шу ердан чиқиб, шлюзлар орқали шарқираб оқаётган сув Қоракўл канали орқали Қоракўл райони далаларининг чапқоғини қондирмоқда ҳозир. Эндиги навбат Қизилқум каналига!

Бир неча йигитлар тўғон ҳавзасига тушиб, чўмила бешладилар. Нодир билан Музаффар пастроқда ким кўп «қаймоқ» қилиш ўйнашарди. Нодир устариқ экан. У яссироқ тош олиб сув оқимига қарата отар, тош эса сув юзидан сакрай-сакрай беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиларди.

Моҳидил билан Гулхайри тўғон кўприги устида туриб, бетон тароқлари орасидан вулқондай чиқаётган шалолани томоша қилишарди. Сув шовқини қулоқни батанг қилгудай гумбурлар, гапни гапга қўшмасди ҳеч. Шунинг учун бўлса керак, гапниришдан кўра кўпроқ имо-ншора билан бир-бирларига фикрларини тушунтирардилар.

Бетонли дарвоза ярим очиб қўйилган, холос. Агар каттароқ очилса борми, бундан ҳам даҳшатли туюлса керак сув овози. Гўё шундоққина оёғингиз остида беш-ҳисоб бедов отлар қийшанглашиб чиқарди-ю, қиргоқларга оқ ёл таратиб, олға чопарди. Бу отларнинг ўзига хос сеҳри ҳам бор. Шу сеҳр ёрдамида туёқлари остида сон-саноксиз кумуш тангалар, маржонлар олиб отишар, маржон увоқларидан ҳосил бўлаётган туман эса ҳавода бир зум муаллақ туриб қолар эди. Юзларингизга марварид доналари сачраб келиб совуққина урилади, ранг-баранг камалаклар эса кўзини қамаштиради.

Моҳидил сув юзидан назарини олиб трасса томонга тикилиб қолди. Балки шу туришда дунёга келадиган янги-янги далаларини, боғларини, яйловларини кўз олдига келтираётгандир? Ҳар қалай, Қаллақулади тепалигига кўп йиллардан бери бирор кимсанинг калласи қулаганини кўрмагандир. Бундан кейин ҳам кўрмайди. Чунки каттақон канал бўйлаб фақат сув юмалайди энди. Бу сув бутун чўл ва саҳрога жон бахш этади.

...Аму бўйлари нақадар кўркам. Бир-бирига туташиб, ёнма-ён ўсган девордай зич чакалакзорлар... Гўё бу ер

ёввойи ўрмону, унинг ичига турли-туман ажойиботлар яширингандай.

Ҳамма шовиллаб оқаётган дарё ёқалаб юриб, яна шу дарахтзорлар ичига кириб бораётганларини ҳам сезмасдилар. Зич шох-шаббалар девори оралаб ўтган ўй-дим-чуқур йўлкадан турнақатор бўлиб борар эканлар, ҳаммада ҳам бирдай ваҳимали ҳиссиёт уйғона бошлади.

Ана шу япроқлари сарғая бошлаган пакана сада сингари тўппак ўсган қорақанд дарахтлари орқасидан бирор йиртқич чиқиб келаётгандай туюлади. Борди-ю, шундай ҳол юз берса қаёққа қочиб қутулиш мумкин? Ахир, Урта Осиёнинг энг йиртқич ҳайвонлари, олачипор йўлбарсларини ҳам худди мана шунақа ерларда учратиш мумкин-да. Овчилар кўпинча йўлбарс қидириб шу томонга чиқишарди.

Ешлар ўзаро шивирлашиб гаплашишар, ҳатто авайлаб қадам босишарди. Тез-тез қандайдир жониворнинг «ғи-иқ» деган товуши, дарахт шохининг шитир этгани ҳам чўчитиб-чўчитиб қўярди уларни.

Узундан-узоқ туюлган йўлка кўм-кўк майсазорга олиб чиқди. Қуёш нури ўт-ўланлар устини сийпаб тургандек. Илтиқ шабада япроқларни силкитади, тўрғайлар хониш қилади, беданалар пайдарпай сайрайди. Ҳар хил ёввойи гуллар тинмай чайқалади. Дарёнинг шовқини эса кишиларни баландроқ гаплашишга мажбур этади.

Анчагина юриб чарчагандан сўнг, бир оз шу ўтлар устида юмалаб, дам олиш қандай яхши. Ешлар цирк акробатларидай ўмбалоқ ошиб, югуришиб, қувлашиб кетдилар. Ҳадемай, шу шовқин-сурон дарё пидосини ҳам босиб кетди.

Алёша гитарасини олиб, тинғиллатиши билан дарров унинг атрофига йиғилдилар. Бепоен буғдойзорларни эслатувчи майини рус қўшиғи янгради. Унга қизлар жўр бўлдилар. Кейин гитарани қўйиб, Алёша гармонни олди. Кетма-кет чалинган шўх куйлар ям-яшил водийга янгича файз таратиб турарди.

Айримлар яна атрофни томоша қилишга истак билдиришди. Аму бўйлаб пароходда сайрга чиқишни маъқулладилар.

Моҳидил билан Музаффар узоқ кўрфазгача бориб, балиқчиларнинг кечагина ремонтдан чиққан пароходини гаплашиб келишди.

Кўп ўтмай пароход палубаси одамларга тўлди. Узун гудок бериб дарё сатҳини тилганича пароход олға интиларкан, бўтана сувнинг соф ва ёқимли саси дилга хуш-

ёқарди. Пароход зирҳига келиб урилган тўлқинлардан ҳосил бўлган ўрқачларда оқиш кўпиклар ярақлай бошлади. Шамолда тебранаётган қирғоқдаги қамишзорлар эса аста орқага чекинар, бош силкиш билан сафарга чиққанларни олқишлардилар. Балиқчи қушларнинг «чув-чув»и, ёввойи ўрдакларнинг «ғақ-ғақ»и ҳам эшитилиб турарди...

Кўпчилик борт тўсиғига тирсакларини қўйиб шу сувлар маконининг улуғвор ва буюклигини томоша қилишар, бу буюклик олдида шу чоққача ўзларига улкан бўлиб туюлган кўп нарсалар, амалга оширилмоқчи бўлган ишлар диққатга сазоворсиз туюла бошлади. Шу билан бирга қандайдир илҳомбахш туйғулар ҳам уйғонардик, бу туйғулар мана шу сувлардай жўш урса, ҳаётда ҳали ҳеч бир жондор ақлига келмаган мўъжизалар бунёд этиш мумкиндай. Дарҳақиқат, бугунги сайр умрбод эса қоладиган бўлди.

Моҳидил бурун томонга ўтди. Пароход оқимга қарши сузаётгани учун осмон қаъридан чиқиб, атай шу пароходни ағдармоққа ошиқаётгандай, аммо кучи етмай яна икки томонга палахса-палахса отилаётгандай туюларди сув. Моҳидил ўзини палубадамас, балки шу сув кучини кўкси билан ёриб, бешик-бешик тўлқинлар оша олға интилаётгандай ҳис қиларди. У, қулочини кенг ёзса бас, бу тўлқинлар таслим бўлиб ортга қайтиши, ўз қўйнидаги сон-саноксиз мўъжизаларни намоён қилиши мумкин.

Бирдан музыка янгради. Бу — капитан кўприкчасига ўрнатилган радиокариайидан янграрди.

Палубада танца бошланди. Йигитлар қизларни таллашиб, ўртага тортардилар. Моҳидилнинг олдига Музаффар билан Нодир келиб илтижол қўзларини тикиб турдилар. Моҳидил ўйлаб ўтирмай Нодирга икки қўлини узатганича сеҳрлангандай ортидан кетаверди.

Нодир анча енгил танца тушар экан. Моҳидил ҳам қолишмас, институтда уюштирилган кечаларда тушиб, оёғи анча келишиб қолган эди. Нодир сувнинг майин жилвасидай енгил чалинаётган «вальс»га аста пириллаб кетаркан, Моҳидил ундан кўзини узмас, авваллари ўлгудай қўпол кўринган бу йигит қўлидан энди фақат яхшиликларгина келадигандай, жуда юксак, самовий мавжудотга ўхшарди. Қиз йигитнинг сертабассум лабларидан, кун тиғи акс этган силлиқ юзларидан нигоҳини узмасди.

Гулхайри кўнгил қўйганича бор экан. Нодирдаги

кўзлар ҳеч кимда йўқ. Моҳидил шунча вақт бунга эътибор бермабди. Мана энди, уларга тикилиб туриб кимнингдир кўзларини эслади. Комилжоннинг кўзларини бўлса керак. Йўқ, Латифжоннинг... Тавба, кейинги дамлар Комилжонни эсласа, нимагадир қаршисида фақат Латифжон гавдаланади. Комилжондаги қадрдон белгилар қани? Наҳотки, хотирасининг энг позик еридан жой олган ўша Ҷиқиқлар аста ўчирилиб кетаётган бўлса? Ҳар қалай, бу бежиз эмас!

Моҳидилнинг шахсий ҳаётида ички қарама-қаршиликлар денгизи тўфон кўтарарди. Моҳидил шу тўфон қаърига нечоғлик фарқ эдики, денгиз қирғоқларига яқинлашиш у ёқда турсин, қирғоқни кўришга ҳам ожиз. Минг эшкак эшиб қайинини олға сурмасин, барибир, кучли тўлқинлар қаршилиги олдида бир хасдай қалқиб қолаётгандай гўё.

Пароход олға иштилган сари сарғиш ҳошия тортган қирғоқдаги қаминларни орқада қолдирарди. Энди қўйқўзилар яйрашиб юрган яйловлар, балиқчиларнинг кичкина-кичкина капалари кўзга ташланади. Дам олиш кунини бўлгани учун шаҳардан онласи билан чиқиб, сувга қармоқ ташлаб қатор тизилишганлар кўринади. Ов ҳавасмандлари, енгил машиналар, чўмлиб қум устига ётиб, офтобга ўзини солган ярим-яланғоч йигит-қизлар, болалар учрайди. Улар ҳам бошларини кўтариб, пароходда сайр қилувчиларга ҳавасли тикилишар, қўлларини силкитиб имо-ишора қилишарди. Ҳар замонда ўтиб турган ҳар хил пароходларнинг ҳавони зир титратиб ўкиришлари, капитанларнинг рупор орқали бир-бирлари билан салом-алик қилишлари ҳам қандайдир завқли туюларди ҳозир.

Танца тушувчилар фақат хурсанд ва беармонгина эмас, балки бахтиёр ҳам эдилар. Йигитлар иложи бори-ча кўпроқ Моҳидил билан тушишни исташар, дам-бадам илиб кетишаверарди. Моҳидил ҳансраб, юзларига тер маржонлари тизилганига қарамай ҳеч кимга қаршилик кўрсатмасди. Қитмиргина Алёша ҳам кема бошқарувчилар билан нимаиндир келишиб тушди-да, Моҳидилнинг ёнига борди:

— Опа, рухсат этнинг, ўзимнинг энг яхши кўрган рақсимга таклиф этай сизни, — деди.

Кутилмаганда одамни беихтиёр ҳаракатга солувчи шўхчап куй янгради.

— Йўғ-э, қўйсангиз-чи, мен русча рақсга йўқман, — деди Моҳидил ҳансраб.

— Билганингизча, опа.

— Билганингизча, опа, билганингизча, — Алёшани бошқалар қувватлаша бошлашди бир меъёрда қарсақ уриб.

Алёша эса енгларини шимариб, шим камарини ё моқлари билан сидириб тўғрилади-да, ер дендан жуда лади.

— Сазангиз ўлмасин, — деди Моҳ.

ги дуррасини томоғигача тортиб ё деҳқон аёлига ўхшади қолди. Ирида тухум очиб, жўжа-бўлса-да, оёқларининг ер га шади.

шўх айланиши унинг лалари шу атрофда юргандир масди. Алёша унг:

за билан тапир-лар-тугатмас қуюқ қамишлар орасида қаршинсида дамзуш эшитилди-ю, олачипор товукдай бир Ҳамма, ҳатто маси кўринди.

чалиб, икки ёгмовмидим?

дилар. Ини кўришга қизиқиб, сувни чапиллатгани-

Куй алмасди. Шу вақт бирдан «қоровул», «қоровул» рини тутиб ё қичқирик эшитилди. Унга жавобан бошқа тушишди. Хўндай овозлар кела бошлади. Қўнғирлар ходнинг қо билан шу тилда гаплашсалар керак.

рангдаги ёққа келинг, Ҳошим ака, бу ёққа келинг.

аста лопиқдасиз? — Ҳошим атрофга аланглаб, қизни ҳам рақ ди. Ниҳоят шим почаларини кўтарди-ю, ҳозир-роқ, хо дам изи тушган, мағзава рангдаги сув варақлаб, ни ол ёқиди анқиб турган жойдан кечиб ўтди.

одам жайда бир тўда қўнғир болаларининг «кик-кик-кик»

— сузиб юрганларини кўрган экан. Улар худди беда-овоз ўхшар, одам шарпасини сезибоқ кўздан йўқолишга, ўтиришлари қуюқ ўсган томонга сузиб қочишга ошиқар-ма ар. Сал нарида эса она қўнғирнинг овози келиб қол-ди. «Гек-гек-гек!»

Бу қуш ўзининг чиройлилиги билан товук ва ўрдак-кў бутунлай фарқ қиларди. Бошида қизғиш, аммо учи дамтир айри шаклида гултож, шу тожга туташ бўлиб инн патлардан иборат қайрилма ёқали узун оппоқ йинни мағрур тутиб, тумшуғини найзадай ўқталганича ар ерда пир-пир айланарди.

— Ҳаяжонлаяпти, — деди Ҳошим.

Қушнинг беқасам нусха танасидаги йўл-йўл жилодар 5 /зни олгудай. Сувга тегиб турган пастки томони эса пумушдай оппоқ.

У болаларини ёшига чақириб олди-да, тезроқ қочиш-уринди. Аммо Зубайда билан Ҳошим унинг ортидан

кў
тиб
ни
бў
л

Ҳошим шох-шаббалар оралаб бир қарашда қўлқ
бир қарашда икки оғизли халтачага ўхшаган парса
чирт этиб синдириб олди.
— Узи юмшоғу, оғир-а?— деди у шохча банди
олға.
Ҳар қалай, деб туриб салмоқлаганича,— ие, ичида бир нима ё

Моҳидилнинг икки бир томондаги оғзи берк экан. Икки
ликлар денгизи тўфон қ, бўртиб чиққан. Зубайда югуриб
қаърига нечоғлик фарқ эдикй, қали мўралади:
лашиш у ёқда турсин, қирғоқни м, ичи тўла полопон-ку?
эшкак эшиб қайиғини олға сурмас, тдилар.
тўлқинлар қаршилиги олдида бир хасдай керак,— билағо
ётгандай гўё.

Пароход олға итилган сари сарғиш ҳошия йраётган ки
қирғоқдаги қаминларни орқада қолдирарди. Эндирди.
қўзилар яйрашиб юрган яйловлар, балиқчиларнинг ўйинг. У
кича-кичкина капалари кўзга ташланади. Дам олиб адими?
ни бўлгани учун шаҳардан онласи билан чиқиб, с, қарич
қармоқ ташлаб қатор тизилишганлар кўринади. Ов, халта
васмандлари, енгил машиналар, чўмилиб қум уст
ёғиб, офтобга ўзини солган ярим-яланғоч йигит-қизла ачинд
болалар учрайди. Улар ҳам бошларини кўтариб, паро
ходда сайр қилувчиларга ҳавасли тикилишар, қўллари иш
ни силкитиб имо-ишора қилишарди. Ҳар замонда ўтиб он
турган ҳар хил пароходларнинг ҳавони зир титратиб а
ўкиришлари, капитанларнинг рупор орқали бир-бирла
ри билан салом-алиқ қилишлари ҳам қандайдир завқли
тукюларди ҳозир.

Танца тушувчилар фақат хурсанд ва беармонгина
эмас, балки бахтиёр ҳам эдилар. Йигитлар иложи бори
ча кўпроқ Моҳидил билан тушишни иташар, дам-бадам
илиб кетишаверарди. Моҳидил ҳансираб, юзларига тер
маржонлари тизилганига қарамай ҳеч кимга қаршилиқ
кўрсатмасди. Қитмиргина Алёша ҳам кема бошқарув
чилар билан нимаиндир келишиб тушди-да, Моҳидил
нинг ёнига борди:

— Опа, рухсат этинг, ўзимнинг энг яхши кўрган рақ
симга таклиф этай сизни,— деди.

Кутилмаганда одамни беихтиёр ҳаракатга солувчи
шўхча куй янгради.

— Йўғ-э, қўйсангиз-чи, мен русча рақсга йўқман.—
деди Моҳидил ҳансираб.

— Бу — қўнғир деган қушнинг уяси, китобдан ўқигандим,— деди Зубайда.

— Олса бўладими?

— Йўқ, у кўзга сузиб юргандай кўрингани билан, асли тагидан бирои нарсаса боғлаб қўйилган.

Ҳақиқатан ҳам қўға ва қамиш синиқларидан жуда моҳирона тўқилган бу ин тоғорадай доира атрофидан чиқмай сузиб юарди.

— Ичида тухуми йўқмикин?

— Йўқ. Қўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжаларини июндаёқ учирма қилишади.

— Ҳозир июнь-ку, болалари шу атрофда юргандир бўлмасам?

У сўзини тугатар-тугатмас қуюқ қамишлар орасида шитир этган товуш эшитилди-ю, олачипор товуқдай бир нарсанинг шарпаси кўринди.

— Ана, айтмовмидим?

Зубайда уни кўришга қизиқиб, сувни чапиллатганича югуриб кетди. Шу вақт бирдан «қоровул», «қоровул» деган қаттиқ қичқириқ эшитилди. Унга жавобан бошқа ёқдан ҳам шундай овозлар кела бошлади. Қўнғирлар бир-бирлари билан шу тилда гаплашсалар керак.

— Бу ёққа келинг, Ҳошим ака, бу ёққа келинг.

— Қаёқдасиз?— Ҳошим атрофга аланглаб, қизни тополмасди. Ниҳоят шим почаларини кўтарди-ю, ҳозиргина қадам изи тушган, мағзава рангдаги сув варақлаб, ёботқоқ ҳиди анқиб турган жойдан кечиб ўтди.

Зубайда бир тўда қўнғир болаларининг «кик-кик-кик» қилиб сузиб юрганларини кўрган экан. Улар худди беда-нага ўхшар, одам шарпасини сезибоқ кўздан йўқолишга, қамнишлари қуюқ ўсган томонга сузиб қочишга ошиқардилар. Сал нарида эса она қўнғирнинг овози келиб қолди: «Гек-гек-гек!»

Бу қуш ўзининг чиройлилиги билан товуқ ва ўрдакдан бутунлай фарқ қиларди. Бошида қизғиш, аммо учи қорамтир айри шаклида гултож, шу тожга туташ бўлиб майин патлардан иборат қайрилма ёқали узун оппоқ бўйинини мағрур тутиб, тумшугини найзадай ўқталганича бир ерда пир-пир айланарди.

— Ҳаяжонланяпти,— деди Ҳошим.

Қушнинг беқасам нусха танасидаги йўл-йўл жилолар ўзини олгудай. Сувга тегиб турган пастки томони эса пумушдай оппоқ.

У болаларини ёнига чақириб олди-да, тезроқ қочиш-уринди. Аммо Зубайда билан Ҳошим унинг ортидан

қолмасликка ҳаракат қилдилар. Буни кўрган қунир болаларини ташлаб, чиройли қанотларини елкадандай ёйди-ю, ўз жонини асраш пайида анча нарига учиб тушди. Сал ўтмай яна ўша томондан «гек-гек-гек» деган товуш эшитилиб, жўжаларини илдам қочинишга даъват этди.

Қувлаб бораётганларнинг оёқ-қўллари тилиниб, бўйинлари ачиша бошлади. Аммо, на қунир, на жўжаларни тутишга муяссар бўлдилар. Ниҳоятда чарчаб ҳориган ҳолда ортга қайтиб, дарё бўйига етганларида ёшлар тушган пароход қирғоқдан узоқлашиб кетган эди.

— Улғудай чанқадим,— деди Зубайда қуриган лабларини тамшаниб,— бекорга вақтимизни ўтказиб нима азоб эди-я?

Ҳошимнинг ҳам томоқлари қақраб борар, бироқ бу атрофда ичинишга ярайдиган бир қултум сув кўринмасди. Дарё суви лой, қум аралаш, сақтиён.

— «Ариқ тўла сув оқар, ташнаю, зорим болам», деган ашулага ўхшайди-ку бу ер,— кулди Зубайда.

— Кулманг, ёлғиз қолдик. Ҳошимиз не кечини гумон ҳали.

— Наҳотки, бирорга суви бор одамни учрата олмасак?

— Қаёқдан учратамиз? Бир томонимиз дарёин азим, бир томонимиз тўқайзор, ҳализамон чўзилиб қолмасак, дейман. Бу ердан ўлигимизни топишади, хўп денг. Агар қарға-қузғунга ем бўлмасак...

— Ваҳима қилманг-а, Ҳошим ака, тоза юракдан бор экан-да, а!

Ҳошим ҳазил қилаётган эди. У югуриб келиб қизнинг елкасига қўл ташлади-ю, қулоғининг остигинасидан «чўлп» этиб ўпиб олди.

Икковлон юра-юра яна Қоракўл канали бўйидан чиқиб қолдилар.

Қиз қирғоқ бўйлаб олдинда бораркан, ҳар қадам босганда позик гавдаси хиёл силкинар, орқасини тўлдириб турган сочлари тўлғанар эди. Сувдан салқин шабада эсиб, юзларига урилар, тўлқинларнинг қирғоқ билан ўйнашиб, шивирлашлари уларнинг чанқоғини яна оширди. Анча юришди. Бирдан Зубайда қичқириб юборди:

— Вой тушимми, ўнгимми? Жаннатнинг эшигидан чиқиб қолдик шекилли? Анави шоҳона ариқни қаранг. Бу — жаннат кўриқчиларининг қароргоҳи бўлса керак.

— Кўриқчилар зиқна бўлмаса, бир пиёла сувини дариг тутмас биздан.

— Дариг тутса, жаннатнинг ичидан топамиз сувни.

Сиз қўриқчиларни гапга солиб турасиз, ман ичкари кириб кетаман.

— Тўғри, шайтон ҳам шунақа қилиб кираркан жаннатга,— хахолаб кулди йигит.

Унинг кулгиси қаршидаги дала шийпонда чўзилиб ётган оқсоқол чолни туриб ўтиришга мажбур этди.

— Эндигина ёнбошловдим, кўзим илғаб қопти. Қарилкданми, билмайман... Келинлар, келинлар.

— Ассалому алайкум, ота,— деди қиз хиёл эгилиб,— бир пиёладан сувингизга муҳтож бўлиб келдик.

— Бош устига, бош устига. Яхна чой бор. Истасанлар, муздай ҳандалагимам бор, сўйиб бераман. Қани, палосга чиқинлар.

Ешлар яхнадан кўра ҳандалакни маъқул кўришди. Чол тилим-тилим қилиб ташлади-да, икки ёшнинг иштаҳа билан ҳандалак ейишини томоша қилди.

— Болам, қурилишданмисизлар дейман?

— Ҳа, қурилишдан.

— Ўзимам билувдим. Олаверинлар, олаверинлар, болаларим!

Шийпонга сув сепилиб, салқин қилиб қўйилган эди. Атроф пахтазор. Тизза бўйи бўлиб қолган гўзалар ичида тракторлар кезиб юради. Қизларнинг қиқирлаши-ю, эркак кишининг гапиргани эшитилади. Тол شوҳидаги чумчуқлар «живир-живир» қилади. Каналдан таралаётган ариқ тўла сувлар эса шовиллаб оқади. Ҳамма ёқда жонланиш, ҳар нарсада гўзаллик бор.

— Ота, колхозда нима иш қиласиз?— сўз қотди Ҳошим.

— Сувчиман, болам.

— Шундай пайтда гўза суғорадиларми?

— Суғорамиз-да. Гўза парваришни яхши кўради. Қанча суғориб, қанча парваришни ўрнига қўйсанг, шунча етилиб ўсаверади, ҳосили мўл бўлади. Айни сув ичадиган маҳалда, ҳозир. Кечаю кундузи суғорамиз.

— Тиним йўқ, денг?

— Тиним қаёқда, болам. Мана сизлар билан андак сўзлашиб ўтирибману, хаёлим эгатларда. Ҳар лаҳзада бориб келиб, кўз-қулоқ бўлиб турмасанг, кўнглинг ўрнига тушмайди. Пахта жуда нозик нарса-да. Ҳар доим айланиб-ўргилиб туришинг керак... Хўп, мен бир айланиб келгунча, ўтириб туринлар, кейин чой дамлаб бераман.

Чол марзадан юриб, ўқариқ бўйлаб кетди.

— Чойн бошидан қолсин. Бир қочиб қолмаймизми, хўп денг.

— Бўпти,— яна завқ билан кулди Зубайда.— Қаёққа қочамиз?

— Жаннатга-да.

Қаршидаги қуюқ дарахтлар илиқ қучоғига олди уларни. Бу ердаги ёш-ёш олма туплари, олча, шафтолилар фарқ пишганича йўқ ҳали. Шунга қарамай бор бисотини кўз-кўз қилгандай шохларини қуйи эгканлар. Зубайда ана шу шохлар оралаб қочарди. Ҳошим уни қувларди. Дам у дарахт, дам бу дарахт ёшларни панага олар, бир-бирларига кўз тушган заҳотиёқ яна югурардилар.

Ниҳоят, қиз чарчаганидан тўхтади-ю, олма тупига суянганича, энтика-энтика нафас ола бошлади.

— Яхши бўлмади,— деди у яқинлашиб келаётган Ҳошимга.— Чол қайтиб келса, кетиб қолганимизни кўриб, ранжимасмикин? Тузини еб, тузлиғига тупургандай хайрлашмай қочиб қолдик-да.

Ҳошим жавоб бериш ўрнига унга икки қўлини чўзди. Бу қўллар қизни йигитнинг оғушига узатди. Юз юзга тегди. Қизнинг қаршилиқ қилмаётганини кўргач, бағрига қаттиқроқ босди.

— Қўйинг,— дея олди Зубайда энтикиб.

Ҳошим муддатни бой бермасликка аҳд қилди-да, қизнинг юзларидан, чиройли бўйнидан, очиқ елкаларидан ўпа-ўпа кўкрак устигача тушди. Ана шу кўкрак остидаги юрак эса, бесаранжом урар, худди тухум қобиғини ёриб чиқмоққа интилган жўжачадай типирчиларди.

Ниҳоят, қиз ўзини бўшатиб олди-да, анча ергача қочиб борди. Бироқ, узоқ кетмади. Оёқларида дармон йўқолгандай аста ўтиришга мажбур бўлди.

Боғ илқ, сувга шўнғигандай сокин ва дим. Қуруқ чангга беланган ўтлар қилт этмайди. Кунгурали ола-кула соялар Зубайданинг елкаси ва боши узра чайқалиб турар, юзларида мавжланарди.

Орқадан шитир-шитир юриб келган Ҳошим яна қизнинг ёнига ўтирди-да, ўнг қўлини унинг елкасига ташлади. Қиз бошини йигитнинг кўксига қўйди.

— Ёмонсиз-а?— дея эркаланди у, йигитнинг тугмаларини ўйнаб.— Хотин, бола-чақали одам билан юраман деб ҳеч ўйламаганим.

Ҳошим индамай яна уни ўпа бошлади.

— Жаннатда ҳамма нарсага ҳуқуқ берилган, ҳўп денг.— Шундан кейин яна ўпди.

Бу вақт қиз боланинг қўшиғи эшитилиб қолди. Зубайда қулоқ солди-да:

— Гулхайри!— деди.— Ашулани тоза қияди-да, қурғур. Сайрдан қайтишяпти шекилли. Қаёқда қолдинглар, деб сўрашса, нима деймиз? Кўнгилларига нима гап келаркин?

— Нима келса, келаверсин,— бағрига яна қаттиқроқ босди уни Ҳошим. Қўллари қизнинг елкаларидан белигача тушиб, қаттиқ чирмаша бошлади.

Халқ достонларида тасвирланган танноз аёллардаги зўр шавқ ва назокат кишини ўзига қандай мафтун қила олса, бу содда қиздаги нозу карашмалар ҳам Ҳошимни шунчалик ўзига чирмаб қўймоқда эди. Ундаги мавж ураётган ҳозирги туйғулар фақат бир неча муддатли, холос. Аммо қизга нима бўлишини ўйламайди. Худбин одамдан нима ҳам кутиш мумкин, ахир!

Зубайда йиртқич қуш човутига тушган беозор қуён боласини эслатарди ҳозир. Аввалига қочиб қутулолмади. Энди осмону фалакка чиққанда унинг човутидан қутулиш ҳақида ўйлаш ортиқча. Осмон йироқ, ер қаттиқ. Жон асраш учун курашишнинг иложи йўқ. Тўғриси, курашиб ҳам нима қиларди. Гўё самовий ҳислар шаробини таг-туғигача сипқоргану, ана шу шароб кайфи билан маст уйқуда ҳозир у. Уйғонгандан сўнг не ҳол содир бўлиши тушига ҳам кирмаса керак. Ахир, уйқудаги одам ўнгида нималар кутаётганини қаёқдан билсин!

Қиз бирдан ўйга толди. Туман ичида Музаффарнинг ғира-шира қиёфаси ҳам кўриниб қолди унга. Лекин у қиёфа борган сари йироқлашиб, ортда қолмоқда. Бунинг учун қиз ўзини айбдор ҳам санамас, ҳатто уни Ҳошимга солиштириб кўриш тўғрисида ҳам ўйламасди. Муҳаббатнинг кўзи кўр деганлари шудир-да.

— Моҳидил опамдан хижолатдаман!— деди у сокин овозда.— Ҳеч нимага тушунолмай ҳайрон бечора. Нуқул гап сўрамоқчи бўлади-ю, мен қувлик қилиб қочиб қоламан доим. Буниям сезиб юрибди.

— Парво қилма!

— Парво қилмай бўларканми? Опа-сингилдай бўлиб қолганмиз-а! Юзига тик қаролмайман ҳеч!

— Бошқа уйга чиқиб кета қолсанг бўлмайдимми? Гулхайри турган баракка, масалан.

— О, анов кишимни қарангу. Шундай одамни ёлғиз ташлаб-а! Унда мендан жуда хафа бўлади-ку? Йўқ, қиттай хафа қилишни истамайман. Бунақа меҳрибон қизнинг кўнглини оғритиш инсофданмас. Кейин ётиги билан тушунтирарман ўзим. У тушунади. Менга ёмонлик тиламайди ҳеч.

Ҳошим мазахнамо кулди-да, қизнинг эътироз билди-
ришини билиб, Моҳидил ҳақида ёмон гапга ўтмади.

Шу маҳал дарё томондан ҳайқириқ эшитилиб қолди.
Зубайдага таниш бу овоз уни чўчитиб юборди-да, ўрни-
дан турди.

— Бир гап бўлди! Юрнинг тезроқ!

Улар боғ ичидан чиқиб, дарё қирғоғига томон кетиш-
ди.

Ёшлар сайр-саёҳатдан қайтгач, дарёнинг осойиш оқа-
диган кемтикроқ жойида чўмила бошладилар. Сув лой-
қа бўлгани билан таंगा жуда ёқадиган майин ва муло-
йим ҳам эди. Биринчи бўлиб қизлар ечинишди. Моҳидил-
нинг офтобда чиниқиб, жигарранг тусга кирган бадани
қуёшда йилт-йилт қиларди.

Улар ярим белларигача сувга тушиб, бирпас оҳ-воҳ
қилишди-да, кейин ўзларини сув оғушига отишди. Бир-
бирларини қувалашиб, ким ўзиш ўйнашди. Етиб олган
одам қочгани тутса, албатта сувга бостириши керак.

Нодир Қулаҳмаднинг қувлаб кетди. Бироқ, дарёнинг
ўртасига етиб қолгани учун Нодир у ёққа боришга юрак
қилолмади.

Бу вақт қизлар сувдан чиқиб, иссиқ қумлоққа бағри-
ларини берганича роҳат қилиб ётардилар. Гулхайри бош
кўтариб, ҳозиргина дарё ўртасида сузиб юрган Нодирни
кўзи билан қидира бошлади. У ҳеч қаерда йўқ. Фақат
тагига ўт ёқилган улкан қозондай, сув бақирлаб қайнар
эди, холос. Гулхайри чўчиб кетди. Овозини борича қўйиб
шундай қаттиқ қичқирдики, ҳамманинг юраги чиқиб ке-
тай деди.

— Нодир, Нодир...— дерди холос у ранги қумдай
ўчиб.

Ҳамма гурр этиб кулиб юборишди.

— Ана-ку Нодир!— деди кимдир.

Қирғоқда артинаётган йигитни у кўрмаган экан.

Ғуж-ғуж ҳосилга беланган қорақанд дарахтининг ости
роҳатижон макон эди. Шохчалардаги қизариб турган
доналар чалқанчасига ётган ёшларнинг шундоққина
бошлари узра силкинишар, намгир ҳид таратарди. Дарё-
нинг нариги томонидаги уфққа қадар қулоч ёйган қум-
ликлар жимир-жимир қилади. Ғир-ғир эсан шабада ер
бетидаги жазирамани аста тебратади. Шундай пайтда
мана бу сукунат қўйнида ҳаётнинг жўшқин садосини
тиглаб ётиш қандай яхши!

Ёшлар ўртасида ҳар хил баҳслар бўлиб турди-да, ке-

йини бахт ва муҳаббат тўғрисидаги гапларга кўчилди. Бахт нима ўзи? Хўш, муҳаббат-чи?

Бу савол кўпроқ Алёшанинг бошини қотирар экан. У ўзи билганича ҳар хил мулоҳазалар юритар экан.

— Инсон жамиятда тутган ўрни билан бахтиёр,— деди у доволик қилиб,— ўринсиз қолдимми, тамом, унда бахтсиз одам бўлмаса керак. Ҳар ким дунёда ўз севган касби билан шуғулланса, шунга ўз шахсий ҳаётининг бир қисмини бахш этса... Шулардан киши ўзининг чинакам бахтини топади. Мен шундай деб ўйлайман. Киши турмушдан ҳам, ўзидан ҳам ниҳоятда мамнун бўлса, шунинг ўзи бахт, менимча. Муҳаббат тўғрисида... Муҳаббат тўғрисида нималар айтиш мумкин?

— Бахт ҳақида маъқул гаплар айтдинг,— дея унинг фикрини бўлди бошқаси,— мен бир китобда Ушинскийнинг шундай гапларини ўқиганман: «Бир киши ҳаётида қанча кўп лаззат кўрган бўлмасин, ҳали бунинг ўзи бахт эмас. Бу — кишилар зўр бериб, қувиб юрадиган ва тутиб бўлмайдиган шарпанинг қанотларидаги зар уқагина холос... Ерда инсон етнша оладиган ва унинг бахтига муносиб бўлган ягона нарса — фақат меҳнатдир...»

Шундан кейин у бунга мисоллар келтира бошлади. Лекин, мисоллари тумтарақроқ чиқа бошлагани учун қизгин тортишувга сабаб бўлди. Кимдир бахтни кўпроқ пул топа билишда, турмушнинг тотлилигида деб кўрувди, ҳамма унга ёпирилиб исбот талаб қила бошлади. Афсуски, унинг далиллари ҳеч кимга маъқул бўлмади.

— Пул топаман деб, судга тушиб қолган, турмада умрини ўтказганлар йўқми?

— Мен ҳалол пул топиш тўғрисида гапиряпман.

— Ҳалолми, ҳаромми, ишқилиб, пул турмушнинг гўзаллигини белгиламайди. Тотли турмушнинг ўзи ҳам ҳақиқий бахт эмас. Фақат яхши турмушнинггина ўйлаб, тўю томошалар, базмларда умр ўтказганлар ҳам охири нима бўлишларини кўз олдинга келтира оласанми? Тотли турмуш ҳаётдаги асосий мақсад эмас. Йўқ, киши ўз олдига ундан ҳам каттароқ мақсадлар қўя билиши керак!

— Оббо, файласуфлик қилаверма! Мен тотли турмуш деб, тор маънодаги, ўзим қурадиган оила маъносидаги гапини айтаётганим йўқ-ку?

— Қайси маънода бўлмасин, айтганларингга қўшилмайман. Чунки мнинг бой-бадавлат яшамагин, барибир меҳнат қилмасанг, иккала хил турмушнинг ҳам хароб бўлади. Пул топиш осон, аммо у ҳеч кимга вафо қилмайди. Турмушимизни соғломлаштираётган, юзимизни ёрув

қиластган ҳам меҳнатимиз. Менимча, тирик эканман, доним юзим ёруғ бўлгани, эртанги куним кўз олдимда кўриниб тургани учун ҳам бахтиёрман.

Шундан кейин яна тортишувга куч кирди. Бахт аста-секин муҳаббатнинг туғилиши ҳам меҳнатга боғлиқми деган баҳс билан алмашиб кета бошлади. Алёша жамият учун, халқ учун меҳнат қилинган ердагина онланинг мустақкам бўлишини уқтирди. Бундан Моҳидил ҳам четда қолишни истамасди. Хуллас, бир тўп қорақанд дарахти соясига фақат муҳаббат, дўстлик тўғрисида, йиғитлик ва қизлик шарафи, бахт боисигаги жиддий гапларни ҳал қилиб олишга йиғилгандай эдилар.

— Фақат меҳнат билан машғул бўлиб, муҳаббатсиз ҳам яшаш мумкинми?— деган савол тушди ўртага.

— Муҳаббатсиз бахтиёр бўлиш мумкин эмас!— деди Гулхайри.

У нимагадир кўпчиликнинг кулгисини қистатди.

— Нега куласиз? Бу менинг шахсий фикриммас...

— Бахтиёр ҳаёт кечириб учун муҳаббатнинг ўзидина етмайди,— яна билдоғонлик қилди Алёша.— Фақат қалб ҳаёти билан яшаш — худбинликдир. Бу боисда Белинскиининг айтганларини эсланг: «Агар бахтимиз фақат муҳаббатдангина иборат бўлиб қолганда эди, дунё тобутлар ва парчаланган юракларга тўлиб кетган бўларди... Йўқ, ичсон учун юракнинг ички дунёсидан бўлак яна бошқа дунё ҳам бор... Бу тинмай ишлаш, тўхтовсиз ҳаракатда бўлиш... Келажакнинг ўтмиш билан абадий кураш дунёсидир». Кўрдингизми, оҳ-воҳ, ўлдим-қолдим деган туйғулар ҳам турмушимизни безамас экан.

— Муҳаббатга нисбатан бешафқатлик қилипсан, Алёша,— дея гапга аралашди Моҳидил,— муҳаббатни чегаралаб қўйиб ярамайди. Ахир унинг маъноси кенг. Муҳаббат фақат қалб ҳаёти деган гап эмас.

— Тўғри,— деди Қулаҳмад.— Ахир муҳаббатнинг хиллари бўлади. Мана, масалан, чинакам, оташин муҳаббат бор...

— У нима деганинг?

— Тўғри,— Қулаҳмад ўрнига Моҳидил жавоб қилди,— Ватан муҳаббати бор.

— Нақадар таитанали гаплар...— чалқанча ётганна луқма ташлади Нодир.

Шундан кейин ҳамма баб-бараварига гапира бошлади. Биров Николай Островскийдан гап очди. Моҳидил-вса бошқа бир қаҳрамонлик тўғрисида гапириб берди:

— Қаҳратон қилди. Урушнинг энг оғир йиллари эди.

Айниқса, қамалда қолган ленинградликлар учун ҳеч енгил тутиб бўлмасди. Озиқ-овқат йўқ. Киши бошига бир юз йигирма беш граммдан нон тақсимланади кунига. Шунга ҳам шукур қилардилар. Ахир, ҳамма нарса фронт учун, ғалаба учун тежаб-тергалар эди-да. Ватан учун жанг қилаётган қаҳрамонлар юпун қолишмасин, курул ушлаган қўллари совуқ емасин деб иссиқ кийимлар: пайпоқ, қўлқоплар тўқиб юборилар, қоғоз-қаламларгача — ҳаммасини фронтга жўнатилар эди. Ана шу кунларда жангчилардан бири Ленинграддан кичкинагина совға олди. Бу — бир неча жумла ёзилган қоғоз ва уч-тўрт бурда қотган нон, холос. «Азиз ватандошларим,— деб ёзилганди қоғозда,— она тупроғимизни фашист газандалари қўлига топшириб қўймагилар!» Шу қисқагина жумлани ўша жангчи кўзларига суртиб-суртиб ўқиди. Нонни эса бўлишиб ейишди. Шундан кейин бу бебаҳодай туюлган совғани юборган аёлга миннатдорчилик билдириш учун хат ёзишга қарор қилишди. Хатни фронт мухбирларидан бири орқали юбордилар. Бироқ мухбир етиб келганда ўша совға юборган Варвара Андреевнанинг очликдан ўлганини айтдилар. У — ўша совға юборган куннинг эртасигаёқ ўлган экан. Кўрдингизми, Варвара Андреевна ўзи оч туриб, Ватанин ҳимоя қилаётган жангчиларнинг ғамини еган. Маъна буни чинакам фидокорлик, ҳақиқий муҳаббат деса бўлади.

Моҳидил сўзини тугатди. Аммо, анчагача, ҳеч кимдан садо чиқмади. Ҳамма бошини қуйи эгганича, худди ўша жасур аёл хотирасини эслаётгандай жим қолдилар. — Бундай оташин муҳаббатга ҳайкал қўйса арзийди,— деди кимдир.

— Йўқ, ўша аёлга ҳайкал ўрнатиш керак.

— Тўғри, мен ҳукумат бўлсам, шунақа қилардим,— деди Нодир ҳам.

— Барибир, мен ҳақ чиқдим шекилли?— деди Алёша, фақат шахсий қалб ҳаёти билан яшаш ўта кетган худбинликка киради. Варвара Андреевнанинг шахсий фароғати мамлакат тақдири билан чамбарчас боғланган эди. Бундай қалб билан фахрланса арзийди.

Баҳс яна қизиди. Энди ёшлар алоҳида-алоҳида гуруҳларга бўлиниб, бақиритиб, тортишардилар.

— Оббо, жуда баланд кетяпмиз-ку, сал пастроққа тушайлик,— деди яна биров,— нима, шахсий муҳаббатга қаршимисизлар? Демак, ҳеч кимга ҳеч ким кўнгил қўймаслиги керак экан-да?!

— Йўқ, муҳаббатнинг хиллари ҳақида гап кетяпти,—

тушунтирди Моҳидил,— севги-муҳаббатсиз яшаш мумкин эмас. Буни ҳеч ким инкор қилмайди.

Унинг сўзини Алёша илиб кетди:

— Тўғри, аммо муҳаббат оҳ-воҳ қилиб, тушқунликка берилувчилар ўйлагандай енгиб бўлмайдиган, қудратли нарса ҳам эмас.

Алёша дарё лабидаги ўтлоқ томонга қараб-қараб қўярди. У ерда боядан бери Зубайда билан Музаффар ўртасида қандайдир жанжал борарди. Музаффар йўғон кўлларини силтаб, нималардир деб, жон куйдирар, бошини силкитар, аразлаган бўлиб ерга ўтириб оларди. Зубайда эса бошини қуйи эгиб, жимгина сочларини ўйнаш билан банд.

Моҳидил ҳам ўша ёққа қараб-қараб қўяркан, йигитнинг «внждоп», «ярамас хулқ» деган сўзларини эшитиб қолди.

Қиз Музаффарга тескари ўгирилиб, тиззаларини қучоқлаганича ўтирарди.

Моҳидил Музаффарнинг қизда кўнгли борлигини шу бугун сездди. Сездю-ю, Ҳошимнинг бирга сайрга чиқишига истак билдирганида қаршилиқ қилмаганидан пушаймон еди. Ҳошим эса богдан югуриб келишгандан кейин Зубайдани ёлғиз қолдириб, ўзини сувга ташлаган, у ерда чўмлаётганлар билан бир-бирларига тўп отиш ўйнардди.

Дарё бўйидаги икки ёшдан кўзини олмай қолган Моҳидилнинг диққатини яна Алёша бўлди.

— Фараз қилишг, мапа мен бир хурлиқонни севиб қолдим, дейлик. Менга қиё боқай демайди у. Хўш, мен нима қилишим керак? Ҳажрида ёниб, гулдай умримни хазон қилиб юравераманми? Йўқ, дўстлар, ҳар кимнинг жони ўзига ширин. Мен яшашни истайман!

— Жигарингдан урмаган-да ҳали, билмайсан,— деди Қулаҳмад,— урса борми, оёғи куйган товуқдай питирлаб қолардинг.

— Бир нарсани унутиб қўяяпсан Алёша,— деди яна бошқаси,— дунёда муҳаббат эркинлиги бор. Ҳар ким Ватанини, ўз халқини севишдан ташқари, дидига ёққан қизини ёки йигитини ҳам севишга ҳақли. Бировнинг ишқиде ёниш, изтироб чекиш ҳам яхши фазилат. Киши бу билан ўзининг садоқатини синовдан ўтказади, вафодор бўлади. Севгига лойиқ бўлиш борасида ўзини тарбиялайди.

— Изтироб чекмасликнинг иложи йўқмикин-а?

— Йўқ, унақа севгини тап олмайман. Азоб чекма-

санг, бардош бериш билан иродагни ўтда тобламасаг, севгидан нима лаззат! Муҳаббатни тиканакли гулга ўхшатадилар, ҳам азоби бор, ҳам ёқимли ҳиди.

Қулаҳмаднинг гаплари кўпчилиқка анча ёқиб бораётгандай эди. Шунинг учун унга яқинроқ ўтириб олишди. Бу кўримсизгина одамда ҳам шунча гаплар бор экан. Унинг фикрича яшиндай чақнаб туғилган севги қанчалик тез қарор топса, шунча тез сўнар эмиш. Бундай севги беқарор бўлиши, айрим кишиларда такрор-такрор юз бериб туриши мумкин эмиш. Жуда секинлик билан қаддини тиклаган севги эса ҳақиқий бўлиб, ҳеч сўнмайдиган, муаттар гуллари билан яшнаган чаманзор боққа ўхшар эмиш.

«Бундай севги беқарорроқ, айрим кишиларда такрор-такрор юз бериб туриши мумкин,— деб ўйлади Моҳидил.— Наҳотки, мендаги туйғу ҳам Қулаҳмаднинг айтганидай бўлса? Ахир, аввал Комилжонни деб юриб, мана энди... балки бу ҳам севги эмасдир, шунчаки ҳавасдир...»

Ана шундай шубҳа туғилди унда. Бу шубҳа зум ўтмай палак отиб девпечакдай бутун танасига чирмашиб олдики, ундан қутулишнинг иложи бўлмай қолди.

Шу пайт сочлари тўзғиб, бир оз ранги синиққан Зубайда кўз ёшларини артганича қорақанд дарахтлари ортига ўтиб кетди. Моҳидил уни кўрди-ю, югуриб орқасидан бораверди. Ярим йўлда унга Музаффар етиб олди.

— Нима гап?— сўради Моҳидил шошиб.

— Билмадим... Қонунга тўгри келмайдиган гап қилиб қўйдим шекилли.

IV

Моҳидилни ихтиро бўлими ходимлари билан бирга обкомга чақиртиришган эди. Шаҳарга Раҳимовнинг машинасида етиб келди-ю, то бошқалар йиғилгунга қадар шаҳарнинг ҳар бурчига бориб томоша қилиш билан вақт ўтказди. Серҳашам қатор-қатор бинолар мағрур шаҳар бўйига тақилган маржонга ўхшайди. Миллий нақшлар билан безалган меҳмонхона, маданият саройи, магазинлар, ёз бўйи ранг-баранг гуллари билан дилни хушнуд этувчи кенг-кенг майдонлар, ишчи шаҳарчалари, комсомол кўли, ойнадай шаффоф йўллар... Моҳидил сайр қилиб тўймасди.

Ҳошим эса министрликдан вакил бўлиб келаётган Даниловични кутиб олиш учун аэропортга кетган. Балки ҳозир у ўз устозининг атрофида гирдиқапалак бўлиб ке-

лаётгандир, асосий лойиҳага қарши «ҳужум» бошлаганларнинг додини бериш тўғрисида уқтираётгандир. У, устозининг феълени яхши билади. Ниҳоятда чўрткесар одам. Ўз лойиҳасига янгилик киритмоқчи бўлганларнинг таъзирини бериши турган гап. Ахир, Данилович киму Фулом акага ўхшаганлар ким? Йўқ, шундай нуфузли олимнинг сўзини икки қиладиганлар ҳали туғилмаган. Ишқилиб, кураш кескин тус оладиганга ўхшайди-да. Барибир Моҳидил ва Раҳимовлар чапак чалиб қолишаверади. Уларнинг айтгани бўлмайди.

...Обком секретари соат учга яқин қабул қилди. Узун стол атрофидаги креслоларнинг ҳаммаси эгалланди. Ҳошим бошлаб кирган оппоқ соқолли кишини обком секретари эшик олдида кутиб олиб, қўлтиғидан ушлаганича ўзига ёнма-ён ўтқазди. Ҳошим ҳам устозининг биқинидан жой олди. Уртада бир нафас ҳазил-мутойиба гаплар қизиб турди. Чол елкасини силкитиб, бошини бир оз эгиб туриб, ингичка товуш билан чийиллаб кулар экан.

Ҳаммани бир қатор кўздан кечириб чиқаётган Моҳидил қаторда Фулом ака борлигини ҳам кўриб бир оз хотиржам бўлди.

Фулом ака қаерда ўтирганини ҳам унутиб, оғзини очганича қолган эди. Афтидан, профессор унинг кўзига жуда аломат одам бўлиб кўринарди ҳозир. Ҳар қалай, Моҳидил шундай деб ўйлади. Аслида эса улар азалдан таниш, лекин қаерда, қачон таниш бўлганлигини кўз олдига келтиролмай гаранг эди Фулом ака.

Моҳидил эса чолни институтдан билади. У иккинчи курсдалик пайтида профессор юқори курсларга дарс берар, кейин министрликка ўтиб кетган эди. Аммо шунда ҳам аспирантлар билан шуғулланиб турар, кафедра йиғилишларида актив қатнашарди. Студентлар унинг номини ҳурмат билан тилга олиб, гапириб юрардилар.

Енгил ҳазил-мутойиба гаплар тугади. Обком секретари ўрнидан туриб, ҳурматли профессорнинг вақти зиқлигига қарамай, Тошкентдан учиб келганлиги ва бугунги маслаҳат йиғилишига иштирок этаётганлиги учун мажлис аҳли номидан ташаккур билдирди. Кейин қисқа кириш сўзи қилиб, масалани бутун вазияти билан батафсил таништирди.

Ҳамро Раҳимов сўз олди. Данилович ҳурмати у гапни рус тилида бошлаган эди, Ҳошим кинояли кулиб туриб, унинг сўзини бўла қолди:

— Ҳурматли профессор бизнинг тилимизни яхши биладилар. Ўзбек тилида гапираверсангиз бўлар эди.

Данилович ҳам уни қувватлади:

— Ҳа, марҳамат қилинг, марҳамат қилинг.

Профессорнинг шу икки оғиз сўзи ҳам унинг ўзбек тилида анча чиройли гапиришидан далолат берди. Бу билан у ўзига нисбатан ҳаммада бошқача меҳр уйғотиб юборди. Кўпчиликнинг юзида ширин табассум қўзғалди.

Раҳимов нутқини бир оз қизик гаплар билан бошлади.

Стол устига лойиҳанинг янги нусхаси дастурхондай ёйиб қўйилган, профессор унга бош эгган эди.

— Албатта, буюк кашфиётлар осонликча туғилмайди. Бунинг учун ойлар, йиллар керак. Ҳатто унга бугун умрингни ҳам сарфлайсан баъзан. Аммо, қоғозга тушгач, тагига имзо чекилгандан кейин ҳам уни шу билан ниҳоясига етди дейиш хатодир. Чунки қоғоздаги нарса кўпроқ ишнинг назарий томони, холос. Уни амалий тақомиллаштириш даврида эса янги чигалликларни чиқиб қолиши, авторлар олдига бутушлай янги-янги талаблар ҳам қўйиши мумкин. Бундан ҳеч ким кўз юмолмайди. Мабодо, ундан кўз юмилдими, тамом, машаққат билан қўлга киритилган барча ютуқлар қовун қоқидай қуриб қолиши турган гап. Ҳар қандай кўчатнинг ҳам тагига сув қуйиб турмаса, у тез мевага кирмайди. Фанда ҳам шундай. Ҳаётдан озуқа олиб турмаган назариянинг ҳолига вой. Дарвоқе, бошқача бўлиши мумкин эмас. Чунки нуқта қуйиб қутулиш фанини севмасликдандир.

Раҳимов ҳамманинг диққатини йўғон қалами сузиб юрган лойиҳага тортди.

— Маълумки, Тепакўрғон насос станцияси сувни қирқ саккиз метр баландликка чиқариб беради,— дея ишботлашга ўтди трест бошлиғи.— Сув Говхона воҳасига оқиб бориб, ундан яна иккинчи насос станция орқали ўн тўққиз метр баландликка чиқарилиши керак. Лекин биз буни ислоҳ қилмоқчимиз. Фараз қилинг, Говхона билан Қуёнқочди ўртасидаги ўн тўққиз метр баланд кўришган Авлиёқудуқ тепалиғи икки ярим километрдан сўнг пасая бошлайди. То Қуёнқочдига боргунча Говхона трассасининг юзи билан баробарлашиб қолади. Шундай экан, шу тепаликни баҳридан ўтиб, ўртадан улоқтириб ташланса олам гулистон эмасми? Бу таклифнинг яна бир қиммати шундаки, Говхонада қурилажак насос станцияга ҳам шубҳасиз ҳожат қолмайди... Изоҳлаб ўтай, Говхона билан Қуёнқочди ўртасидаги Авлиёқудуқ тепалиғи қирқ километр масофани хира қилиб ётибди.

Энди иккинчи тепаликка ўтайлик. Бу — Туёқбоши билан Хачкоп ўртасидаги тепалик. Ундан ҳам бутунлай қутулиш мумкин.

— Кечирасиз, Туёқбоши билан Хачкоп ўртасидаги тепалик эллик уч километр масофани хира қилиб ётибди. Шунга ҳам изоҳ бериб ўтсангиз, ўртоқ, Раҳимов,— заҳархандалик қилди Ҳошим.

— Сиз ҳақ гапни айтдингиз, ўртоқ Болтаев,— унинг сўзлаш оҳангини илиб олган ҳолда жавоб берди Раҳимов,— эллик уч километрни хира қилиб ётибди. Ўша майдонни бошдан-охир таг-томири билан улоқтириб ташлаймиз.

— Эллик уч километрни-я!

— Ҳа! У фақат тепалик майдонининг узунлиги холос. Мутахассисларимизнинг ҳисоб-китоби бўйича умуман, тепалик эгаллаган майдонни бутунлай бартараф қилиш учун олтинчи километрдан зиёдроқ майдон портлатилиши керак.

— Яна бир савол,— луқма ташлашда давом этди Болтаев сарғиш тишларини кўрсатиб,— мутахассисларимиз деб кимларни кўзда тутяпсиз?

Раҳимов овозига куч берди.

— Мен Фулом акани кўзда тутяпман. Дониёровни, Моҳидилхонни кўзда тутяпман, яхшимми?

— Дониёров, бу ҳалиги... ишдан бўшатиб юборганимиз-да, а?

— Ҳа, ўша ишдан бўшатиб юборганингиз!

— Раҳмат, жавоб қошқарли!

Ҳошимнинг хатти-ҳаракати сўзловчининггина эмас, бошқаларнинг ҳам жигига тегар, баҳс юзасидан жанжаллашшига интилаётгани сезилиб турарди.

Профессор эса Раҳимов кўрсатаётган кишиларга назар ташлаб, бошини хиёл силкитганича жилмайиб қўярди. Фулом аканинг кўзи унинг кўзи билан тўқнашган пайт бапогоҳ чақнаб кетгандай бўлди. Кейин киприкларини пирпиратди-ю, бошини кафтига қўйганича ўйга толди.

— Кези келганда шунинг ҳам айтиб қўйай,— давом этди потиқ,— тепаликларини барбод қилиш бир эмас, икки насос станциясининг қурилишига ҳожат қолдирмаслиги билан бирга, умуман, қурилиш муддатини қисқартиришга олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, озмунча қурилиш материаллари, қувурлар, чет эллардан сотиб олинаётган қанча-қанча насос агрегатларига эҳтиёж қолмайди. Демак, бутун трассада тўрт насос станция

қурилади, холос. Тепақўрғонда-ю Қуйиқўрғонда, вассалом!

Раҳимов масалани муҳокамага қўйиш учун эмас, балки уни астойдил ҳимоя қилиш учун бел болаган одамдай гапирарди. Бу ерга тўпланганларнинг кўпчилиги шубҳасиз унинг талабдорлари, жиддий, ақлли, унинг тафсилотлари билан аввалдан ошно кишилар. Буни Раҳимов яхши билади. Фақат профессорни ўзлари томонга оғдириб олишса бас. Бугунги суҳбат ҳам фақат унинг учунгина қилиняпти. Фақат унинг учунгина янги таклифларнинг афзалликлари исботлаб берилляпти.

Обком секретари чертёждан бош кўтармай туриб сўради:

— Ҳисобингизча, ҳаммаси бўлиб қанча жой портлатилиши мўлжалланади?

— Ҳаммаси бўлиб, юз километрдан ортиқроқ масофа.

— Юз километрдан ортиқроқ...— секретарь ён дафтарига ёзиб қўйди. Ҳошим трест бошлиғига ер тагидан қараб, профессорга нималарнидир шивирлай бошлади. Профессорнинг чеҳраси эса сирли. У Ҳошимнинг шивирлига қуруққина бош силкиб қўярди. Қиёфасидан Раҳимовнинг гапларини ҳам лоқайдлик билан эшитаётгандай.

Нотиқ масаланинг иккинчи томонига ўтди:

— Сув қумга сингиб кетиши хавфидан қўрқиниш ҳам ортиқча бўлиб қолди. Тажриба шуни кўрсатдики, Қизилқумнинг ости тақир. Маълум даражада сувга тўйгандан кейин қум ўша тақир ерга қапишиб кетади. Каналнинг соҳиллари ҳам лой-балчиқни ўзига тортиб, бора-бора шиббаланиб қолади. Бу билан канал туби ва дамбаларни бетонлашдан қутуладиган бўлди. Хулоса шуки, бир эмас, икки насос станцияни бунёд этишдан воз кечишимиз, дамба ҳамда канал тубларини бетонлашнинг баҳридан ўтишимиз, улкан тепаликларни қўпориб ташлашимиз ва ниҳоят, тежалган вақт ҳисобига ихтиёримиздаги бор ишчи, техника кучи билан асосий ишларни жадаллаштиришимиз натижасида қурилиш муддатини икки йилга қисқартириш мумкин. Қайтариб айтаман, канал қурилишини тўрт йилдан икки йилга бемалол қисқартириш мумкин! Қанча-қанча ашё, материаллар, давлат маблағининг тежаб қолиниши эса бу ҳисобга кирмайди.

Даниловичнинг лабларида яна хиёл жилмайиш пайдо бўлди. Буни унга тикилиб ўтирган Моҳидилдан бўлак ҳеч ким сезмади. Қиз нотиқнинг фикрлари оқимига қўшилиб сузар, дам ташвишланар, дам ўйлар эди.

Профессорнинг бошида нима хаёл сузаётганикин ҳозир? Буниси номаълум. Ҳатто чертёжга ҳам қарамай қўйди. Қўлидаги қалам бир варақ қоғоз устида тез-тез ҳаракат қилар, аллақандай шаклларнинг суратини чизарди. Кўп ўтмай тенги йўқ афсонавий шаҳарнинг тўла қиёфаси намоён бўлди қоғозда. Кенг-кенг кўчалар, келишган қатор-қатор уйлар, поёнсиз мовий осмонга бўй чўзган миноралар порлаб ёнади. Қаёққа қарамаи, тартиб, сарништалик...

Фулом ака асосий лойиҳани ўзи билан олиб келган эди. Ҳошим ундан жигарранг жилдли қалин папкани олди-да, тунукадай қарсиллаган қоғозларни супра янглиғ ёйиб ташлай бошлади. Дастрўмоли билан бурнини чийиллатиб артди-да, баҳузур жангга киришиб кетди. Яна ўша эски гаплар. Яна унинг фикрича асосий лойиҳа қурувчилар учун энг муқаддас ҳисобланиши керак. Чунки у профессор Даниловичдай мумтоз кишиларнинг қўли билан, юксак онги, ҳалол пешана тери билан яратилган. Пухта ўйлаб яратилган. Буни ислоҳ қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Айримлар буни нимта-нимтага бўлиш билан йўққа чиқармоқчилар.

— Сизнингча, лойиҳага янгилик киритиш — йўққа чиқариш экан-да, шундай тушунса бўладими гапингизга?

Обком секретарининг бу саволи Ҳошимни бир оз ўйлатиб қўйди.

— Ҳа, ўртоқ секретарь,— деди у ўзини тутиб олгач,— шундай тушунса бўлади. Чунки... чунки, мен бу киритилаётган янгиликларга ишонмайман, уларга шубҳа қиламан. Ахир бунчалик аниқликлар қаёқдан пайдо бўла қолди? Говхона, Туёқбоши тепаликлари пухта ўрганилганми? Тупроқ, қатламлари қай аҳволда, ҳеч ким билмайди-ку. Уни портлатиш эса... юз километр озмунча масофами? Уни портлатишнинг ўзи бўларканми? Олинг портлатилди ҳам дейлик... Тупроқ-чи? Тепаликлар портлатиш билан фақат юмшатилади, холос. Тупроқ эса ўрнида қолаверади-ку? Уни ўрнидан қўпориб ташлаш учун яна механизмлар, ишчи кучи овора. Барибир эмасми, бир ишни иккита қилишдан нима ҳожат? Мана, профессор айтсинлар...

Данилович жавоб бериш ўрнига қуруққина йўталиб қўйди. Унинг индамаслиги гапирувчинини бир оз хавотирга солди, шекилли, у ҳам томоқ қириб олди. Шундан кейин гап оҳанги ҳам бир оз юмшади. Унинг тумтарақай фикрлари худди рост гапдай янграр, лекин ҳамма ёққа сўроқ аломати қўйиб ташларди.

Хуллас, янги таклифларнинг бари бошдан-оёқ шубҳа остига олинди.

Ҳошим яна кўп гапириши мумкин эди. Бироқ профессор ўрнидан сапчиб турди-да, унинг сўзини бўлди:

— Бас! Гап шундаки, ёш дўстим, сизнинг ўрнингиз бу ер эмас экан. Бир вақтлар сизни ёвқур йигит ҳисоблаб бир адашгандим, мана энди иккинчи бор адашяпман. Мен қарияни кечиринглар, бу ерга сизлар билан масала талашгани ташриф буюргандим асли, йўқ, янглишибман.

Ҳошимнинг кўзлари катта-катта очилди.

— Профессор?!— деди у чаппа айланиб кетаётган вазият ғилдирагини тутиб қолмоқчи бўлиб. Бироқ профессор яна уни сўзлашга қўймади:

— Зотан, ҳаёт талаби билан амри маъруф кўрсатилиб, амалий фикрлар асосланган экан, мен бундан гоёт хурсандман. Мана бу иним тўғри айтди,— Раҳимовчи кўрсатди у,— фанда нуқта деган нарса бўлмайди. У доим тараққиётда. Марҳамат қилиб, менинг гапларимни уқиб олинг, ёш дўстим, олим учун виждон ҳам ўтқир илм каби зарур. Ундан маҳрум бўлганнинг шўри қурсин. Модомики, турмуш эски усулни рад қилган экан, марҳамат қилиб, янги идеяни амалга оширишдан қочмаслик даркор. «Агар ким ҳаётдан олмаса таълим, унга ўргата олмас ҳеч бир муаллим!» Хўп, доно фикрлар айтган экан ўз вақтида Абу Абдулло Рудакий. Бу ҳақиқатни ҳеч ким инкор қилолмайди. Фан учун ҳам энг муҳим нарса амалий тажрибадир.

— Профессор, ахир мен...

— Қуйишга мен қуяман, биз қуямиз, сиз эмас, ёш дўстим,— Ҳошимнинг оғзига урди яна у,— шунга кўра беҳуда жон койитманг. Тошкентда Дониёров деган жонкаш йигит билан ҳамсуҳбат бўлиб, бу идеянинг тафсилотларидан чала-чулпа воқиф бўлгандим. Азбаройи хаёлчанликка берилиб, унинг фикрини мукамал уқиб олманган эканман. Назаримда лойиҳа айқаш-уйқаш бўлиб кетгандай кўринган эди. Мен шундан хавотирда эдим. Йўқ, бугун бутунлай янгича тафсилот олдим. Ҳа, шулай!

Тили калимага келмай қолган Ҳошим пешанасини ушлаб қолди.

— Мендан ўтган бўлса, кечиринг, профессор,— деди ниҳоят у,— ўзингиздан қолар гап йўқ, беиллат одам борми дунёда?

Дали-ғули чол яна унга қулоқ солмади, ўрнидан туриб обком секретарига мурожаат этди.

— Марҳамат қилиб, мени трассага бошланг. Тоқим идеянинг жонли тафсилотларини ўз кўзим билан кўрай.

У таёғини тўқиллатиб қабулхонага чиққанда, Фулом акага рўбарў келди.

— Менга қаранг,— деди чол қошларини чимириб ҳайрат билан,— бунча кўп тикилиб қолдингиз менга? Юзимда бирор ҳикмат топдингизми дейман?

— Матвей Владимирович, мени танимадингиз, чоғи?

Чол энди синчковлик билан тикилди унга:

— Тўхтанг, тўхтанг... Йўқ, танимадим. Марҳамат қилиб, айтинг-чи...

— Мен Фуломжонман, устоз,— деярли шивирлаб гапирди Фулом ака,— эсингизда борми: «дунёда заҳматсиз роҳат, ташвишсиз неъмат топилиши мумкин эмас...»

Чол яна ҳайрат билан қаради унга:

— Фуломжон, иним, бормисан? Сени кўрар кун ҳам бўларкан-а?!

Икки кексанинг бир-бирларига бағирларини бериб, узоқ кучоқлашишлари теваракда турганларни ҳам ҳаяжонга солган эди. Айниқса, Даниловничи киприкларига нам қўнгани кишига қаттиқ таъсир қилмай қўймади.

— Менга қара, иним, анча кексайиб қолибсанми? Нечага кирдинг? Эллиқдан ошгандирсан-а?

— Тўрт кам олтмишга кирдим.

— Ростдан-а? Тез қарибсан-да, иним. Ҳа, турмушнинг оғир-енгилини кўп тортдинг, ачкич-чучукларини кўп тортдинг, бояқишим.— Профессор бошқаларга юзланди,— бунинг ҳаёти билан танишмисизлар, азизлар, йўқми? Ибрат кўзи билан қараб ақл қулоғи билан эшигадиганларга кўп фойдаси бор. Бу менинг энг яқин дўстимнинг ўғли. Айтмоқчи, Жамоловнинг нима бўлганидан хабаринг йўқдир? У дунёдан ўтган, иним. Марямхоним бўлса, ҳаёт, Ленинградда, институтда кафедра мудири ҳозир. Унга албатта хат ёзиб, дунёда борлигини хабар қил. Боши кўкка етади, иним. Ҳа, шундай қил!

САККИЗИНЧИ БОБ

I

Ана шу учрашувдан бир ойча ўтгач, миистрлик техника совети янги лойиҳани тасдиқлади, деган хабар келди. Уша куннинг ўзидаёқ трассадаги радиокарнайлар-

дап ишни вақтинчалик тўхтатиш ҳақида буйруқ берилди. Говхона ҳамда Авлиёқудуқ тепалигига яқин участкаларда эса кетма-кет занг чалиниб, огоҳлантириш сигналлари янграй бошлади. Портлатишни кўриш иштиёқидаги кишилар трассадап ашча узоқдаги тепаликларга тўлиб кетишган. Бундай пайтларда ширии ҳислар билан бирга ваҳимали манзараларни ҳам кўз олдинга келтирасан киши. Сабрсиз ураётган юрагинг қинидан чиқиб кетай дейди. Айниқса, ёшлар учун бу юз берадиган ҳодиса жуда қизиқ туюлса керак... Улар портлашларни уруш тўғрисида ёзилган китоблар, кўрган кинолари орқалигина тасаввур қилишарди, холос. Уруш олиб келган фалокат ва талафотларнинг кўпи фақат портлашлар билан вужудга келганлигини ким билмайди дейсиз?

Йўқ, бу ундай даҳшатли бомбаларнинг портлашларида асло ўхшамайди. Ота-бобларимизнинг асрлар бўйи қилган эзгу ниятлари бор бунда. Бу дамлар тарихда қоладиган энг ҳаяжонли дамлардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам томошабинларнинг кўзи пастликдан узилмай жавдирар, айримлар махсус кузатиш пунктида турган Матвей Владимирович Даниловичга тикилганлар. Унинг қўлида ракета отадиган тўппонча. Уша тўппончани осмонга қаратиб куроғини босса бас, тенги йўқ ҳодиса юз бериши аён.

Профессорнинг ёнида обком секретари, трест бошлиги, трест ходимлари, Моҳидил турибди.

Вақт ўтиб бормоқда. Портлатиш кечикяпти, Қора кўзойнак тақиб олган электрикларнинг юмушлари тугамаганга ўхшайди. Қўлида байроқча ушлаб Хўжаназар ака овозининг борича бақириб-чақириб юрибди. Унинг товуши элас-элас томошабинларга эшитилиб қолади.

У ҳақиқий жонкуяр одам экан. Белгиланган жойлардаги тупроқ қатлами тошдай қаттиқ, метиндай мустаҳкам бўлганидан портлатиш хийла оғир, жуда кўп одам кучи керак эди. Портлатгич моддалари тўлғазилган қогоз халталарни жойлаш учун ўра-қудуқлар зарур эди. Уни машиналар билан ковлаб бўлмайди, фақат кетмон, белкуракларгина иш бериши мумкин.

— Хўп десангиз, бизда бир маслаҳат бор, отагинам,— деди у боши қотиб турган трест бошлигига,— қари-қартапглар кўплашиб бир гапни зира-пиёзлаб қўйдик. Ахир қари билганини пари билмас, деган нақл бор, отагинам. Энди гап шу: қудуқ ковлашни бизга қўйиб берасиз. Яқин-йироқ колхозлар билан гаплашиб келдик. Улар ёрдам берадиган бўлишди.

Шу кунн эрталаб трасса бошига машина-машина одамлар келаверди. Улар портлатгич халгалари сиққудай қилиб икки-уч метр оралатиб ўра-қудуқ ковлашга киришдилар. Ўрадан ўрага эса шнур улана бошланди. Бошлиқ ҳам, Матвей Владимирович ҳам Хўжаназар аканинг бу уддабуронлигидан яна бир карра мамнун бўлдилар.

Мана, ниҳоят, ҳаммаси таппа-тайёр.

Моҳидил юраги гуп-гуп ураётганини ўзи эшитаётгандай гўё. Фулом ака эса ҳадеб муштугини сўради.

Жимжитлик. Бирдан чуриллатиб ҳуштак чалинди. Яқин-атрофдагилар ўзларини панага олишди. Хўжаназар ака бир дўнглик орқасига ўтди-да, байроқчасини кўтариб, силкитди.

Уқ отилди!

Одамларнинг нафас олишигача эшитилмоқда. Шундан кейинги ҳодиса барқ суръатда намоен бўлди. Бир-варакайига етти километр масофа ларзага келди-ю, ер остини-устун бўлди гўё. Гумбурлашлар, қасир-қусурлардан одамларнинг эҳсонаси чиқиб кетди. Айримлар ўзларини ерга таппа ташлаганларича, бошларини кўгартишга юрак қилолмай қолдилар. Бу кучли zilzilани тавсифлашга тил ожиз. Ҳамма ёқни қоронғи зулмат қоплади. Қуюн кўтарилиб, ҳавода қанча вақт муаллақ туриб қолганини ҳеч ким билмади.

Бу — янги тақлифининг биринчи амалий муваффақияти эди. Одамлар «урра» тортиб пастликка югурдилар. Ҳамма бир-бирини табриклайди, қувонади, бошидан қалпоғини олиб, осмонга иргитади. Фақат оркестр етишмай турарди, холос. Худди шунн сезгандай радиокарнайлар бирданнга тантанали кўй таратиб юборди.

Шундай портлашлар қайта-қайта такрорланди.

Қизилқум саҳроси умри бино бўлиб бундай манзарани қиёс ҳам қилмаган бўлса керак. Кўкни зириллатган, ернинг сатҳини беланчакдай тебратган бу кучли гумбирлашлардан қум барханлари нонлож таслим бўлиб, чекила бошлади. Ҳа, инсон қудратига дош беролмаган телба қум ниҳоят кўчди.

Портлатилган жойларда уюм-уюм харсангтошлар ҳосил бўлди, тоғ-тоғ тупроқлар кўпчиб қолди. Энди уни механизмлар ёрдамида осонгина улоқтириб ташлаш мумкин.

...Портлатувчилар Туёқбошига етиб келишди. Агар бу ерда ҳам «операция» Авлиёқудуқдаги сингари қувончли тугаганда-ку, қанийди. Афсуски, ундай бўлмади.

Кутилмаганда юз берган кўнгилсиз воқеа барчанинг дилини хуфтон қилди-қўйди.

Бутун бир қирқ километрли масофани бошдан-оёқ айқаш-уйқаш қилишда саркорликни ўрнига қўйган Хўжаназар ака Туёқбошида ҳам ғайрат-шижоат билан иш бошлади. Ана, у байроқчасини кўтариб турибди. Байроқча силкинса бас, узоқ-узоқларга акс садо берувчи ўқ отилади-ю, яна даҳшатли гумбурлашлар содир бўлади. Ана, байроқ ҳам тушди. Матвей Владимировичнинг қўлидаги тўппонча отилди. Аммо Хўжаназар аканинг ўзи дарр-эв яшириниш ўрнига олдинга қараб — ҳозир портлайдиган майдонга томон чопиб қолди. Одамлар ҳай-ҳайлашиб қичқириб юборишди. Бақириниш-чақиринишларни у эшитмасди гўё. Орқасига ҳам қарамай, елиб борарди. Бироқ вақт ўтган, тўппонча отилган заҳотиёқ эликтриклар рубильникни босиб юборишган, ток шнур орқали портлатиш капсюлларига етиб борган эди. Шундан кейин нималар содир бўлганини ҳеч ким билмай қолди. Хўжаназар ака қуюқ туман ичида кўздан йўқолган эди. Уни кузатиб турган Моҳидил «оҳ» деди-ю, шундоққина турган жойига қулади.

Моҳидилга Хўжаназар аканинг тирик қолганини айтсалар ҳам, тупроқ, тош парчалари остидан қай аҳволда суғуриб олганликларини яширдилар. Ҳақиқатда эса, чолнинг аҳволи оғир эди. Соғ жойи қолмаган. Туябулоққа элтиб, район касалхонасига ётқизишгандан кейин эса докторлар унинг ёнига на ҳол сўраб борувчиларни, на бола-чақаларини қўйишди.

Нима учун у ола-тасир ичига ўзини ура қолганига ҳамма ҳайрон. Ким уни бунга мажбур этди? Профессор Данилович, трест бошлиғи — ҳамманинг шунча жойни қўзғатиб қўлга киритган ғалабалари ҳам энди юракларига ситмас, қош-қовоқлари осилган эди. Лекин бу хил мунгли ҳолатга берилиб, вақтни боғлаб қўйиш жиноятдир. Шунинг учун портлатилган воҳаларда яна ҳужумни давом эттиришга киришдилар. Бошқа участкалардан ҳам агрегатлар келиб, бир қатор тизилишган, бошлиқларнинг командасини кутишар эди.

Моҳидил бошлиқ машинистлар ҳам Говхона яқинида ёвга ташланмоқчи бўлган жанговар танклардай саф тортишган. Хўжаназар аканинг ўрнини Нодир эгаллаб, ўз агрегати билан бир неча қадам олдинга чиқиб турарди. Биргина сўз айтилса бас, сон-саноқсиз моторларнинг

гулдурөси авж олади. Бошлиқнинг таклифи билан ўша сўзни биринчи бўлиб Моҳидил айтишга муяссар бўлди.

— Қани, азаматлар, олга!

Нодирнинг колоннаси олдинга итилди. Шундан сўнг бири-кетин бошқа колоннадагилар ҳам «Олга! Олга, дўстлар!» дея нидо солдилар. Бу узоқ-узоқларда такрорланди. Олдиндан тайёрлаб қўйилган пикетлар эгаллана бошланди. Штурвал ёнида ўтирганларнинг юзлари қуёш тапти, моторнинг ҳарорати билан ширмон тус олган, шода-шода маржонлар ювиб тушарди. Кишилар бир-бирига маъноли қараб олишиб, мийиғларида кулиб қўйишар, бундай маросимнинг ўзгача завқи, ўзгача гашти билан маст эдилар. Ҳаммадан олдинда ўрмалаб бораётган агрегатлар тоғ-тоғ тупроқларни трассада икки юз метрга яқин масофагача суриб боришлари керак. Ишқилиб, Авлиёқудуқ тепалиги ўртадан улоқтириб ташланса бас, кейин Туёқбоши тепалиги ҳам барҳам ейди-ю, ҳамма ёқ бир текис манзара кашф этади.

Тракторларнинг тариллаши, тоғ-тоғ харсангтош, тупроқ уюмларининг қулаши, ваҳимали гумбурлашлар — буларнинг ҳаммаси ҳақиқий жанг майдонини эслатарди. Икки-уч терак бўйиғача кўтарилиб, тўзгиб юрган чанг ва қуюқ тутунларга ўхшарди.

Моҳидил у ёқдан-бу ёққа югуради, ўз участкасининг дам у бригадаси, дам бу бригадаси ёнида пайдо бўлиб ишнинг боришини кузатади, бақиради, чақиради, завқ олади.

— Яшанг, азаматлар!— дея нидо солади.— Сахро таслим бўлмай иложи йўқ энди. Таслим қиламиз уни!

— Таслим ҳам гапми, сахро деган номни лугатдагина қолдирамиз холос,— дея жавоб қилади йигитлардан бири.

Ҳолдан тойган сахро қаърида истиқомат қилувчи газандаларгача қўзғалиб қолишди. Гажакдор думларини гаданг кўтариб ўрмалаган чаёнлар, калтакесакларнинг саноги йўқ. Қум устида қинғир-қийшиқ, йўғон-шиғичка излар... Кечаси билан эса чинқириқлар, увиллашлар, қаҳқаҳалар, яна авж олади. Бу ердаги ҳамма нарса ўзининг ўлимга маҳкум бўлганлигини сезиб жон талвасасида ёруғ дунё билан сўнгги видолашув нидосини солардилар. Ахир, жаҳаннам ёқасида туришингни ҳис этишдан даҳшатлироқ нарса борми оламда!

Бир куни трассага яқин жойда Моҳидил Зубайданинг ранги-рўйи ўчган ҳолда учратди. Унинг тилига каллима келмас, на юришга мажоли бор, на гапиришга.

— Нима бўлди?— савол билан унга яқинлашди Моҳидил.

Зубайда дудуқланиб, қўлини чўзганича ўзидан уч-тўрт қадам нарини кўрсатди. Моҳидил эса ҳеч нима пайқамай бораверди. Аммо қулоғига қоғоз шилдирашига ўхшаш садо эшитилмоқда эди. Анча нарида агрегати атрофида куйманиб юрган Алёша қизларнинг бу ҳолатини синчковлик билан кузата бошлади.

— Нега тўхтаб турибсизлар!— дея бақирди у ҳам.

Қизлар эса жавоб бериш ўрнига ўзаро нима устидадир баҳслашар, бирор фалокат юз бергандагидай ифода кўришиб турарди юзларида.

Зубайда шафқатсиз илоҳий қудрат қаршисида маглуб бўлаётган мавжудотдай оёқ-қўли қалт-қалт титраганича турарди.

— Бир нима кўрдингларми дейман?— ҳовлиққанича югуриб келди Алёша,

Моҳидил:

— Қани?— дея савол беришини қўймасди. Бирдан унинг ҳам ранги қумдай ўчиб кетди. Ҳозиргина қадэм изи тушган жойдан икки элликкина нарида каттагина илон танасининг бир қисмини кўтариб турар, ҳадеб вишиллар, ётган жойида ёрғучоқ сингари гир айланарди. У қум рангида бўлгани учун Моҳидил билмай ўтган экан. Агар тасодифан босиб олганда борми... Шундоққина, икки элликкина ёнгинасидан ўтибди-ю, кўрмабди-я.

— Бу чарх илон. Русчасига «эфа» дейилади,— тушунтирди Алёша, газандадан кўзини узмай.

— Чақадими?

— Чаққанда қандоқ... Тиши тегса бас, бутун баданинг кўкариб кетади. Одам уч кунда ўлиши мумкин.

Зубайданинг этлари жимирлаб кетди.

Шундан кейин ҳам бу хил илонларни жуда кўп учратдилар. Гулхайри эрталаб барак остонаси ёнида каттагина илоннинг карахт бўлиб ётганини кўрибди. Афтидан, кечаси совуқ еб, ўзларини иссиқроқ жойга урсалар керак. Яхшиямки эшик маҳкам берк экан.

Чарх илонлар қийшиқ из қолдириб, тез ҳаракат қилар, ўз заҳарларига ишонсалар керакки, одамлардан қочай демасдилар. Бошларидаги крест шакл жилолари билан бошқа илонлардан фарқ қилишарди. Важоҳати жуда хунук. Агар бирор зарар етказмоқчи бўлсангиз, дарров сезади-ю, шу заҳотиёқ ташланиб, тушган ерига заҳарли тишларини санчади. Балки бу табиат стихия-

ларига зарба бериб, ғолиб чиқаётган инсонга қарши йиртқич саҳронинг хойнона тухфасидир. Ниманки бўлмасин, кўпчилик улардан қўрқиб қолишди. Яқин-йироқдаги чўпонлардан жун арқон олиб келиб, бараклар атрофини ўраб ётадиган бўлишди. Кечаси келган илонлар шу арқондан ўтолмас эмиш.

Ҳақиқатан ҳам тонг пайти чиқиб арқонга яқин жойларида кулча шаклда карахт бўлиб ётган илонларни кўриш мумкин эди. Ана шу йўл билан газандаларнинг уруғини қириб ташлаш мумкин экан. Темир-терсақ, таёқлар ишга тушди. Зарба еган илонлар эса уйқудан уйгонгандай зўрға бош кўтарардилару, ўзларини ўнглаб улгурмай жаҳаннамга равона бўлардилар.

Яна бир кун осмонда оқ жиғали, бургут тенги каттақон қуш қанотларини елкандай ёйиб, трасса устида айланиб қолди. Нимадир унинг панжасида арқондай осилиб турарди.

— Бургут илонни кўтариб кетяпти,— дея бақириб қолишди ердагилар.

— Бургутмас, илонтутар,— деди Музаффар қўлини кешанасига соябон қилиб тикиларкан.— Илон тутадиган қуш.

— Нима қилади уни?

— Ейди. Болаларига олиб боради.

Қуш кўтарган илоннинг йўғонлиги билан қандай келар, узунлиги уч метрга яқин эди. У қушнинг панжасидан қутулмоқ ниятида типирчилар, дам пружинадай ўз танасига ўзи ўралар, дам душманининг бўйнига ҳамла қилмоқчи бўларди. Қуш эса, қурбонининг безовталанаётганлигидан чайқалиб, дам пастлаб, дам кўтарилиб борарди.

Музаффар илгари Гуртепа деган жойда бир воқеанинг гувоҳи бўлганлигини айтиб берди. Бир кун болалар қий-чув қилиб қолишди. Илонтутар пастлаб учаётган эмиш. Унинг орқасидан қувлай бошлашди. Қанш, қаёққача олиб бораркин илонни. Югуриб кетаверишди. Охири, одам оёғи етмаган бир ботқоқлик ёнида шох-шаббалари дув тўкилиб, фақат яланғоч танаси сўққайиб турган йўғон дарахтгача етиб боришди. Дарахт устида каттақон саватдай уя бор эмиш. Лайлак уясидан ҳеч фарқи йўқ. Музаффар ўйлаб ўтирмай биринчи бўлиб ўша дарахтга тирмашди. Болалар чиқма, деб ваҳима солишларига қарамай, у дарахт тепасигача чиқаверди. Қараса, ростдан ҳам унинг каллагига илонтутар ўтирган эмиш. Аммо одам шарпасини кўрган заҳотиёқ қаттиқ қичқиради-ю, қуш учиб кетади. Уяда эса энди темирқанот бўла бошлаган

жўжалари қолибди. Улар ҳам бўйинларини чўзиб, инқиллаб-синқиллаб булоқдан-булоққа осилиб чиқаётган одамзот боласига хавфсиз қарай бошлабдилар. Бироқ Музаффар уларга қўл узатишга ҳам улгурмади. Уянинг атрофидаги кийинкинг шохидай булоқларга арқон тортиб ташланган эмиш. Арқон эмас, ҳаммаси илонлар. Новдалардан тўқилган уя ораларида ҳам гуж-гуж илон эмиш. Дам у ёқдан, дам бу ёқдан мўралаб чиқиб, Музаффарга ташланмоқчи бўлармишлар.

— Тирик илонларми?— шошиб сўради Алёша.

— Одамга ташланмоқчи бўлгандан кейин тирикда. Тилини кўрсатди ҳаммаси. Худди мазах қилаётгандай.

— Ваҳима қилма!

— Ишонмайсанми?

— Вий,— деди сесканиб кетган Зубайда,— тирик илонни қанақа қилиб еркинлар?

— Биттаси тишини кўрсатиб яқинлашаётганини кўриб қолдим,— ваҳимасини оширдн яна Музаффар,— қўрққанимдан ўзимни пастга ота қолибман. Болалар юзимга тупуриб қолишди. Рангимда қон қолмагандир-да.

— Қушга ем бўлгандан кўра, дарахтдан ўрмалаб тушиб, қочиб кетиша қолмайдими?

— Қочолмас экан. Илонтутар ҳаммасининг белини синдириб, чала ўлик қилиб қўяркан.

— Нега еб юбора қолмай, уясига осиб қўяркин илонни?

— Нимага осиб қўярди, қонун, қиш ғамини ёз е, деган гап бор. Хоҳлаган пайтида свежий-свежийсидан олиб еяверади-да. Ундан ташқари, уйга текки қоровул ҳам керак. Тирик газандаларни кўрганда қушнинг уясига ҳеч зот чиқишга юрак қилолмайди, бу қонун!

Ҳамма анграйиб қолди. Бу вақт осмондаги илонтутар уфқ четига томон яқинлашган, кичик қора доғдай бўлиб бораётган эди. Уша томонда оловранг тож кийиб олган алвон-алвон булутлар гоҳ гулхан, гоҳ яхлит-яхлит байроқчалардай ҳиллираб турардилар. Осмоннинг қоқ киндиги узра қушлар галаси давра қурмоқда. Моҳидил уларга маҳлиё бўлиб, ёнига келган Маҳмудани сезмай қолди.

— Менга қара, боядан бери турибман-а, жонгинам,— деди у дугонасининг елкасидан туртиб,— анграйиб қолсан? Тобинг қочибди деб эшитдим, соғайиб кетдингми? Хайрият-хайрият!

Улар бир-бирларини кўрмаганларига талай вақт бўлиб қолган эди. Шу муддат ичида Маҳмуда анча ўзини олдириб қўйибди.

— Омонмисан, ўртоқжон? Қайси шамол учирди?

Ҳар тугул унинг уйи тинч, болалари соғ-саломат экан.

— Нимага дом-дарагинг йўқ, жонгинам?— ўксиниб сўради Маҳмуда, азиз дугонам бўлсангу, бир борай демасанг-а?

«Азиз дугонам», деди. Хайрият, Моҳидилдан хафа эмас экан. «Эри билан бўлиб ўтган ишларда мени айблаб, эрининг тарафини олаётгандир, мендан димоғ қилиб, кўргиси келмас балки,— деб ўйлаб юрарди Моҳидил. Айтмоқчи, Ҳошимнинг Моҳидилга суюқлик қилганидан ҳам хабари бормикин? Зубайда билан бўлган алоқасидан-чи? Бу ҳақда гап очмаяпти. Билмаса керак. Майли, билмагани яхши.

Моҳидил қўлтиқлаб, уни вагон-уй томон бошлади. Маҳмуда кўнмади. Холни юриб, гаплашиб олмоқчи шекилли.

У анчадан бери Тепақўрғондаги қурилишда ишлаётганлигини айтди.

— Эшитганман, Ҳошим ака айтганди,— деди Моҳидил.— Ҳайронман, келиб-келиб пайвандчи бўласанми? Ўзингга лойиқ иш топиб бериша олмадимми?

— Пайвандчилик ёмонми? Рус қизлари бир чиройли ишляпти-ку? Топишлари ҳам ёмон эмас. Уйда ўтириб, диққинафас бўлгандан кўра, сал бошимни шамоллагай дедим-да. Анчадан бери қурилишда ишлаш ҳавасим бор эди. Сен жа донг таратиб, ичимни қизитвординг-ку! Етиб олиб, ўрнингни эгалламасамми, дедим. Ҳар ҳолда эҳтиётингни қил!

Шундан кейин гап узилди-да, анча ергача сукутда бордилар. Ниҳоят, Маҳмуда эри устида бўлган машмашаларни ашқроқ билиш истаги борлигини айтди. Моҳидил ноқулай аҳволда қолди. Бунини сезган Маҳмуда яна қистади. Ниҳоят, Ҳошимнинг ҳеч ким билан келишолмай қолганини, ҳатто, ўзи ўртасидаги тўқнашувларгача яширмай айтиб беришга мажбур бўлди.

— Бунақа қурилишларга раҳбарлик қила олмас экан,— деди у.

Моҳидил гапларини эҳтиётлик билан, иложи борича товушига юмшоқлик бериб айтарди. Ҳошимнинг галәмислигидан ўзи қанчалик ғазабга келганлигини эса сездирмасликка уринди.

Маҳмуда ҳам ўз навбатида бор гапни бирма-бир айтиб берди. Эрининг Моҳидил, Зубайдага қилган суюқликларини ҳам эшитганлигини яширмади.

— Тешик қулоқ эшитмай қолади, дейсанми? Ёмон гапнинг ҳам оёғи бор, ҳам таёғи. Илгари аспирантурадалигида ҳам радиокомитетда ишлайдиган биттасининг бошини айлантириб юрарди. Болам йўқ, чақам йўқ, сўққа бошман, деган экан унга. Содда қиз чиппа-чин ишонибди. Бирга юрганини кўрган-билганлар дарров менга етказишарди. Орамиз бузилмасин деб, индамасдим ҳеч. Бутун аламинин ичимга ютардим, юраверардим. Баъзида ёрилиб кетай дердим. Йўқ, ахири бўлмади, ўша қизнинг олдига бордим, орани очиқ қилиб келдим. Қиз йиғлади. Уни йиғлатиб қўйиб, яна юрагим ачишганидан ялиниб-ёлвордим, юпатишга тушдим дегин. Ундан кейин яна биттаси билан юрди. Йўрғакда теккан касал экан-да, жонгинам! Сатта ўн гулидан бир гули очилмаганларини топади-я.

— Зубайда ҳам ўшапақа. Ун гулидан бир гули очилмаган ҳали. Соддалигидан фойдаланди-да. Кўрганмисан уни?

— Қизними? Йўқ, кўрмаганим яхши. Униям таъбини хуфтон қиламан худди.

Ҳошимни вазифасидан олиб, прорабликка тавсия қилишган эди. Кўнмади. Бунақа вазифани ўзига паст лавозим деб биларди у.

Унинг ишга борма қолганини кўрган хотини қизиқиб, ҳамма нарсадан биринчи бўлиб хабар топадиган Сабохондан билиб олибди. Сабохон ҳам оқизмай-томизмай бор гапни айтиб берибди. «Аҳвол-руҳияти қалай? Кўздан қочирмай турунг-а, худо кўрсатмасин, яна ўзини бир бало қилиб қўймасин!»— деб огоҳлантирибди ҳам,— бунақа зарбани ҳар қандай одам ҳам кўтаравермайди-да, айланай».

Шундан кейин Ҳошимнинг ўзи ичиб келиб, онасига ҳасрат қилибди: «Ярамаслар ниятларига етишди. Ниятлари менинг обрўйимни бир пул қилиш экан. Сийнамга доғ чекишди. Мен бошқаларга халал бериб, оёғидан чалган эмишман. Тупурдим ҳаммасига! Агар, ўрним керак экан, илгарироқ бўшатиб берардим-ку. Ҳа, мени кўриша олмади, ичи қоралар, айтганларига кирмаганим учун болаб ўчларини олишди, номардлар! Оддий прораб бўлиб ишлармишман энди. Гўсхўри бозорга кетган. Эҳ сандақаларни!.. Моҳидил ҳам тузимни ичиб, тузлуғимга тупурди тоза. Ўзим ҳам душман етаклаб келган экан».

ман-да. Пайимни қирқадиган ўтмас пичоғу, биқинимга санчиш учун жуводдиз олиб келган эканман. Аммо ҳали эътибордан бутунлай қолганимча йўқ. Менга бу ерда бўлмаса, бошқа жойда иш топилади. Бошқа ёқда кўрсатаман ўзимни! Ҳали Ҳошим Тўғонович Болтаев кимлигини кўрсатиши керак! Кўрсатаман ҳам!»

Унинг толеига министрликда ишлаётган акаси ҳам укасини ҳимоя қилишдан бош тортибди. «Айб ўзингда,— деб хат ёзибди унга.— Дакангхўроздай гердайиб кетган экансан. Энди, бошқаларни айблаяпсанми? Кимга қарши кураш очмоқчисан? Коллективгами? Еки таниқли профессоримизгами? Қўлингдан келмайди, укам. Яхшиси, келиб ўқишингни давом эттир!»

Маҳмуда ўз оиласида сўнгги вақтларда содир бўлаётган аламли оқибатларгача яширмади.

Улар қоронғи тушиб қолганига қарамай, кимсасиз асфальт йўлда эллик мартача у ёқдан-бу ёққа бориб келишди. Бу атрофда тупроқ қазилар, шиббалаш ишлари аллақачонлар тугаб кетган, улкан тарновдай канал фақат сув келишини кутиб қолган эди. Асосий ишлар бу ердан ўн саккиз километрча олида — Авлиёқудуқ тепалиги ўрнида борарди. Шунинг учун механизмлар шовқини дугоналар суҳбатига халақит бермасди ҳозир.

— Ким билади, балки ўзим айбдордирман барига. Хотинлик бурчини адо қилолмагандирман,— деди Маҳмуда оғир уҳ тортиб,— баъзи аёллар сингари ҳадеганда эрини тергаб турадиганлардан эмасман. Яхши йўлга солишга тажрибам йўқдир. Оиладаги аҳиллик, осойишталикни таъминлашнинг ўзига хос йўл-йўриқлари бордиру, мен билмасдирман уни.

— Бекорга айбсентяпсан ўзингни,— юпата бошлади Моҳидил.— Борди-ю, айбинг бўлганда ҳам уникачилик эмас. Бунга ишонаман. Эркак — рўзгор боши дейишадди. Уша йўл-йўриқларни унинг ўзи ўргатиши керак эди. Оила ташвишини ҳам бирга тортишинглар керак эди.

— Сен ақлли қизсан. Мен сал эркароқ ўсганмасманми, ҳамма нарсани дарров ҳал қила олайман. Ундаи сўрагани уяламан. Сўраганимдаям, очилиб жавоб қилмайди. Оилада мустақил фикрнинг бўлмагандан кейин, қийин экан-да. Йўқ, жонгинман, менга эр қилиш жа эрта экан чамамда. Бошим қотган энди, нима қилишимни билмайман. У тавсия қилаётган турмушдан воз кечгим бор...

— Бекор айтибсан. Жинни бўлма, унақа! Севиб теккан эринг... Ундан ташқари, болаларинг бор.

Маҳмуда дугонасининг кўксига бош қўйди:

— Иложим қанча, жонгинам. Тан-жоним соғ бўлса, болаларим кўчада қолмас. Ишлаяпман. Отасиз яшаганлар ҳам бор-ку!

— Маҳмуда!— Моҳидил унинг елкасидан силкита бошлади.— Эсингни йиғ, жиннивой. Бунақа фикрни миянгдан қоқиб ташла! Эшитяпсанми! Болаларингни тирик егим қилма, азизим!

Маҳмуданинг кўзлари жиққа ёшга тўлган эди. Моҳидил уни маҳкам қучоқлаб олди.

— Тотув турмуш — олис умр эмиш. Турмушимизда тотувлик йўқолган. Бунга тушунишинг керак-да, жонгинам.

— Барибир эрдан чиқишингга қаршиман! Мени десаңг, унақа қилмайсан! Ё ўзим бир гаплашайми эринг билан?

— У кетган!

— Қаёққа?

— Акасидан хат олганининг эртасиёқ: «Кўч-кўлонларингни йиғиштир, кетамиз», деб питирлаб қолди. Мен ҳеч қаёққа бормайман, деб туриб олдим. Бадавнийлик жонимга тегди, дедим. Тоза ит-мушук бўлдик. Онасиям кўнмади кетишга. «Невараларимни ташлаб қаёққа бораман», деди. Кейин онасига ҳам аччиқ қилди-да, чамадонини кўтариб, жўнаб қолди ўзи.

— Ярамас!

— Орқамдан барибир келасанлар, деди. Айтгани бўлмади барибир.

— Майли, сал ўтмай ўзи бурнини тортиб келади ҳали. Фарзандларини ташлаб кетмас...

— Сен уни яхши билмас экансан, жонгинам. Биттасини топса, отасидан ҳам кечворадиган хилдан бу.

Шу чоқ радиокарнайи одамнинг гашига тегадиган бир тарзда чинқириб турди-да, кейин аёл овози эшитилди:

— Диққат! Ўртоқ Салимова, сизни шошилинч равишда бошлиқ ўз ҳузурига чақирмоқда... Моҳидилхон, сизни ўртоқ Раҳимов кабинетига кутмоқда, тезроқ етиб келармишсиз!

— Бир гап чиқиб қолди шекилли,— деди Моҳидил билагидаги соатига қараб қўйиб,— нимада келувдинг? Уткинчи машинадами? Юр, уйингга ташлаб ўтаман ўзим.

Икки дугона шахдам юриб кетишди.

Моҳидил бошлиқ олдида хурсанд бўлиб қайтди. Уни Тошкентда очиладиган республика ирригаторларининг кенгашига юборадиган бўлишибди.

— Балки сўзга чиқишга тўғри келар,— тахмин қилди бошлиқ,— ҳаммасини батафсил гапириб беринг. Ҳеч нимани яширманг? Бу ердаги қийинчиликлар, баъзи бир етишмовчиликлар, кишиларимизнинг руҳияти тўғрисида ҳам гапиринг. Қурилиш муддатини қисқартирганимизни ҳам унутманг. Албатта, гапиринг, албатта, яхшими?

Моҳидил Тошкентга боради, гўзал Тошкентга! Қадрдон шаҳрини қанчалик соғинганини билсангиз эди? Она-сига телеграмма бериб қўйсаникин? Йўқ, тасодифан кириб боргани маъқул. Қиз онанинг, она қизининг дийдорига тоза тўяди-да энди. Айтмоқчи, бу ердаги айрим ишлардан хотиржам бўлиб кетиши керак-ку. Қани, аввал бир режа тузиб олсин-чи. Биринчи навбатда Хўжапазар акасинг ҳолидан хабар олиб келиш... Бечора чолнинг аҳвали ёмон эмиш. Қимир этгани рухсат бермас эмишлар. Ишқилиб, тузалиб кетсин-да. Утган йили қизчаси нобуд бўлган эди, бу йил... Худо кўрсатмасин!

Моҳидил тилини тишлади, сўнг қилинадиган бошқа ишлар, кимга қандай топшириқлар беришликни мўлжалга олди. Лекин яна хаёли дам-бадам Тошкентга кетиб қолар, ҳозирнинг ўзидаёқ Тошкентнинг шинам боғларида, ям-яшил хнёбонларида, гавжум кўчаларида юргандай тасаввур қиларди ўзини.

У Тошкентда Латифжонни ҳам учратса зора. Нега учратмасин, албатта учратади. Борди-ю, унинг ўзи дунёда Моҳидилдай қиз борлигини аллақачонлар унутиб юборган бўлса-чи? Ахир бир мартагина хат ёзиш билан кифояланиб, бутунлай жимиб кетди-ку? Наҳотки қизнинг юрагини чапгаллаган нарса унинг қалбига тегмай ўтган бўлса-я! Ахир, дунёда шундай ҳис-туйғулар борки, улар олисда туриб ҳам бир-бирларининг юрагини бемалол эшитади, унда нима борлигини кўради. Нега Моҳидил буни сезмаяпти?

У бировга кўнгил қўйса, жуда қаттиқ қўяр экан. Буни сезиб турибди. Амуга сайр қилганларидаги ёшларнинг ўзаро суҳбати пайтида: «Фақат меҳнат билан машғул бўлиб, муҳаббатсиз яшаш мумкинми?» деган савол эсига тушди. Бу савол Моҳидилнинг ўзига берилганда, рост гап, ақллироқ бир гап чиқмасди ундан. Ҳозир ҳам шулай. Аммо меҳнат ҳам, муҳаббат ҳам — инсон учун ҳа-

водай зарур эмасми? Чинакам муҳаббат бошига тушмаган Алёша буни қаёқдан билсин? Бу юрак нечун уриб турибди? Тўғри, баъзи муҳаббатлар, қора қалам билан битилган хатга ўхшайди. Аввалига яхши ўқилиб туради-да, орадан вақт ўтиши билан хиралаша-хиралаша, бутунлай кўз ўтмайдиган бўлиб кетади. Моҳидилнинг муҳаббати ундай хилидан эмас. Авваламбор куртак отмасин эди, отдимн, энди фақат гуллайди, барқ уриб яшнайди, аммо сўлмайди ҳеч қачон! Буни ҳам сезиб, ҳис қилиб турибди ҳозир.

У Тошкентга боради.

Ишқилиб, кутаётган бўлсин-да, Латифжон!

ТУҶҚИЗИНЧИ БОБ

I

Моҳидил Тошкентда энг аввал туққан онасининг қабрини зиёрат қилишни дилига тугиб қўйган эди. Аммо вазият бу маросимни бир-икки кун кейинга чўзиб юборди. Ниҳоят, мана бугун ўша қарздан қутулди. Кўнгли тинчиди. Аммо яна бир одамни ҳам унутгани йўқ. Бу — Қомилжон эди. Бир қабристон шаҳарнинг у четида бўлса, иккинчиси бу четида эди. Шунинг учун биридан иккинчисига етиб келгунча кун кеч бўлди.

Мовий осмон аста қорайиб, атрофи яшил панжаралар билан ўралган кимсасиз, сокин бу жойларга ғираширасини бостириб кела бошлаган. Бу — кўпдан ота-боларимизни ўз қаърига олган эски қабристон эди. Бизда бошқа миллат халқлариники сингари қабрларини беваш, марҳумнинг хотираси учун ҳайкал ўрнатиш, сурат қўйиш одати йўқ. Мармар тошдан сағана ўрнатиш, нақш, сайқал бериш, гуллар экиш деган гаплар таомилга кирмаган. Тупроқдан дунёга келганмисан, яна қоққуруқ шу тупроққа киравер деб устини қаппайтириб кетилаверади. Фақат баҳор чоғларигина хушбўй ҳидлар таратувчи ўт-ўланларга бурканиб туради-да, кейин улар ҳам ёзга етмай иссиқ таптида қовжираб, тутантириқдан бошқа нарсага ярамай қолади. Шунинг учун атроф жуда мунгли, юракни эзгудай мискин манзара кашф этади. Айниқса, шомдан кейин бу ерлардан ўтишга ҳар ким ҳам юрак қилолмайди. Бундай жойларга эътибор бериш қаёқда дейсиз. Шунинг учун қачон зиёрат қилгани келманг, на тартибни кўрасиз унда, на саришталикни. Қадрдон кишингиз қабрини тополмай баъзан бошингиз қотади.

Моҳидил ҳам қуриган ўт илдизларига, бетартиб сочилиб қолган тошларга қоқила-суқила Комилжон дафн қилдирган жойни анча-мунча излади. Чигирткаларнинг пайдарпай чириллашларини назарга олмаганда, қимир этган шарпа йўқ. Дайди шабадагина хашакларни шитирлатиб, бесўнақай дўнгликлар устини ялаб юрибди, холос.

Моҳидил яна анчагача қидирди. Бирдан оёқлари таққа тўхтаб, донг қотиб қолди. Юраги ортига тортиб кетди. Анчагина чўкиб қолган эски қабр ёнидаги қозоннинг оғзидай ковак орқали ярим қоронғилик ичидан биров тиржайиб турганга ўхшади. Моҳидил ажина, арвоқларга ишонадиганлардан эмас. Шунақа хилват жойларда кўзга ҳар нарса кўринармиш деган миш-мишлардан ҳам йироқ. Демак, чўчинқирашига ўрин бормиди? Шунинг учун ўзини ўзи мазах қилиб, кулиб қўйди. Кейин мард-лигимни кўриб қўй дегандай, атай дадил яқинлашди-да, сал энгашиб ковак оғзига тикилди. Дарҳақиқат, биров тиржайиб турарди унга. Ким у? Кимнингдир бош суяги экан.

Яна илгарилаб кетди. Охири ҳафсаласи пир бўлиб, қайтишга чоғланган эди ҳамки, четроқда белги учун бош томонига каттакон тош сўққайтириб қўйилган чоғроқ тепаликни кўриб қолди. Унинг излагани шу қабр эди.

Чўккалаб ўтирди. Анчагина ўтирди. Қандайдир тун қуши боши узра қанот қоқиб ўтганига ҳам эътибор бермади. Қаердадир мушук миёвларди. Болаларнинг уввослари узоқ-яқиндан эшитилиб турарди...

Моҳидил оғир хўрсиниб қўйди. «Мана мен келдим, Комилжон ака,— дея шивирлади унинг қалби.— Қандай яшаётганимни билмоқчимисиз? Одам боласи учун қандай яшаш зарур бўлса, шундай яшаб турибман, акажон! Фақат сизнинг ишончингизни оқлай олдиммикан? Шунинг билмоқчиман, холос. Оммага қўшилиб қолдим. Озми-кўпми омма ичида ўз ўрним бор. Албатта, енгил эмас, лекин айтарли жуда қийин ҳам эмас. Ҳаммаси жойида. Фақат ваъдамга мувофиқ олдингизга бирров келиб-кетишга фурсатим бўлмади, кечиринг... Кундалик ишлар тўфонига қоришиб кетяпман. Бу ҳам етмагандай, хотирангизга хиёнат қилдим чоғи. Ҳаммасига рози бўлсангиз ҳам, бунисига рози бўлмассиз? Иложим қанча? Тирит қалб ҳиссиз туролмас экан. Ахир, муҳаббатсиз яшаб, дунёдан тоқ ўтиш айб саналмайдими?»

Аmmo сиз хотирамдасиз десим, юрагимнинг энг тўридаги муқаддас жой сизники! Уша жойда сиз ётибсиз, акажон! Мен сизга ҳеч қачон хиёнат қилмадим, қилмай!

ман! Фақат Комилжон номингизни, Латифжонга алмаштирдим, холос. У сизнинг ўзингиз. Худди ўзингиз».

— Кечиринг,— деди у овоз чиқариб.

Шундан кейин орадан ярим соат ўтар-ўтмас, сув сеувчи машиналар ювиб ўтган яп-ялтир асфальт йўл устида борарди. Оёғидаги баланд пошнаги туфлиси ерда тақ-тақ овоз чиқарар, катта кўча юзида физиллаб ўтаётган машиналар шовқини, ён-верларда сайр қилаётган кишилар, ёшларнинг кулгилари ҳам бу овозни босиб кетолмасди. Агар шамол ялаб қорайган юзларини ҳисобга олмаганда, Мастура хола тиктириб қўйган шу хушбичим қизил кўйлаги, бошидаги қўнғир сочлари, қўлидаги оппоқ тўр қўлқопи, оқ сумкаси билан бу атрофда қўлтиқлашиб юрган ёшлардан қолишмасди ҳеч.

Театр майдонига олиб бораётган йўлка четидаги дарахтзорлар уни илиқ қучоғига олди. Оёқлари ўзига итот қилмас, бегона оёқлардай шу оёқ эгасини тўппа-тўғри фонган томон олиб борарди. Биров кутмоқда эди уни. Ана, муюлишда турибди. Моҳидилнинг юраги чаққон уриб кетди. Кутувчининг юзидаги аломатлар эса қизга шу кунги оқшомнинг бутун вазиятини олдиндан баён қилаётгандай эди.

Бу учрашувда улар иш тўғрисида бирор оғиз сўз очмасликка келишиб қўйишган. Ахир, бундай пайтда нима ҳақда гаплашишлари мумкин? Шунга тажрибалари етишмас экан шекилли. Ҳар қалай, йигит уни қўлтиқлаб олди, сўнг қаршисидаги Марказий универмагнинг тепасига олиб чиқа бошлади. Моҳидил бу ердаги «Шабдалар» кафесига биринчи бор бўлиши эмасми, худди чўпчаклардаги учар гиламда тургандай, ҳозир биров дуо ўқиб, амр-фармон берса, осмону фалакка парвоз этгудай ҳис қила бошлади. Ҳамма нарсада ғайритабиийлик. Ҳатто учбурчак ранг-баранг столлар, тўқима креслоларгача сеҳрли туюларди унга.

— Бир нима ичамизми?— деб қолди йигит энг четдаги ўринлардан бирини эгаллашаркан.

Моҳидил жилмайди.

— Ичкилик — хурофот!— дея жавоб қилди у,— жамиятимизга ярашмайдиган энг ярамас иллатлардан бири — шу!

— Олий жамият демоқчисиз-да?— деди йигит ўйлашиб туриб.— Ҳали унга етганимизча йўқ. Келинг, ҳозирча бир қадаҳдан...

— Етмаган бўлсак, етамиз. Ўзимиз ўша жамиятнинг

аъзоларимиз-ку, ахир? Бугун қуряпмиз, эртага унда яшаймиз. Қўйинг, яхшиси, одобдан четга чиқмайлик. Менга лимонад бўлса бас.

Моҳидил ичкиликни рад этди. Икки юз граммдан шоколадли мороженое, бир шиша лимонад заказ қилинди.

Йигит қизга меҳр билан караб турарди. Назарида бундай келишган қиз ҳеч қаерда йўқдай. Ғир-ғир шабада аста титкилаётган сочларига қайрағочнинг кичкина, қуриган япроғи илашиб қолибди. Йигит уни олиб ташламоқчи бўлди-ю, негадир юрак қилолмади. Жимлик. Йигитнинг сукутидан ноқулай аҳволга тушаётган Моҳидил уни бузишга аҳд қилди:

— Ишларингиз қалай?

— Ҳеч қанақа иш ҳақида гап очмасликка келишгандик-ку? Келинг, бошқалар сингари дам олайлик бир.

Моҳидил том қирғоғидаги белга етгудай деворлар оша узоқ-узоқларга кўз ташлади-да, қоронғи дарахтзорлар ичида лип-лип чайқалиб турган чироқларга ишора қилди:

— Қаранг, Тошкент оқшоми қандай гўзал-а?

— Бу бошқа гап...

Икковлари кулиб юборишди. Офицантка мороженое қўйиб кетгандан кейин ҳам йигит ликопчага қошиқ солганича кўзини қиздан узмасди. Юз юзга шунчалик яқин эдики, бир-бирларининг нафас олишларигача эшитиб турардилар. Моҳидил ялт этиб йигитнинг ўша тиниқ кўзларига қаради. Шу кўзларда милтиллаб турган жуда кўп чироқларнинг шуъласи акс этарди. У тўппа-тўғри ана шу шуълаларга боқди. Қалбида аллақандай нотаниш ҳис кўпириб борар, уни сездирмаслик мақсадида назарини чета ола қолди. Кейин креслосини сал девор томонга тортиб, пастликка нигоҳ ташлади.

Улуғ шаҳар шуълалар қўйнида сузмоқда. Машиналар гуж-гуж. Одамлар театр майдонидаги беҳисоб гуллар чамани оралаб сайр этишар, ошиқ-маъшуклар, кампир ва чоллар дам олиб, ҳордиқ чиқариб юришарди.

Ранг-баранг товланиб отилаётган фонтаннинг ҳусни айниқса гўзал. Унинг дам ўчиб, дам турланиб порлаган камалак шуълалари кишинларнинг кийимларида жилва қиларди гўё. Бутун кўчалар, лампочка шодаларига беланиб мағрур кўкка бўй чўзган телевизион миюраси, курант, баланд-баланд бинолар, сквер, боғлар — ҳамма-ҳаммаси жуда гўзал. Шу ерда тугилиб, шу ерда ўсган, қадрдон, азалдан таниш бўлишига қарамай, ҳар бир кишини ўзига мафтун қилиб қўяди бу манзара... Моҳидил

эрталабгача шу ерда ўтиришга рози. Ахир, кечагина шуларни тасаввур қилганмиди? Айниқса, Латифжон билан шундай бирга ўтирармиз деб ўйлаганмиди, ҳеч? Айтмоқчи, қандай учрашиб қолишди улар?..

Моҳидил хотирлашга берилди.

Саҳродан келганига Мастура холанинг боши кўкка етди. Аммо, бир нафас холи ўтириб, мириқиб гаплаша олганлари йўқ. Моҳидил кенгашда сўз бериб қолишса, довдираб қолмайин деб, обдан таёрланишга тушган эди. Озгина-ю созгина бўлиши керак. Узундан-узоқ гаплар эшитишга кимнинг тоби бор дейсиз? Шунинг учун муҳим фикрларининггина қоғозга тушириб олишни маъқул кўрди.

Кенгаш Санъат саройида очилди. Саройнинг ёп-ёруғ вестибюли, улуғвор қандил чироқлар билан порлаб турган фойеси одамларга тўла. Моҳидил ана шу оқимга қўшилиб бораркан, бирдан институтда бирга ўқиган дугоналарини учратиб қолди. Улар қаерда турганларини ҳам унутиб, қийқиришиб, қучоқлашиб кетишди. Улардан бири министрликда, иккинчиси институтда, учинчиси аспирантурада қолган эдилар.

— Мақтовингни эшитиб юрибмиз бу ёқда,— деди ўртачадан келган, бурни пучуқроқ қиз,— икки ойча бўлдими, газетада ўқиб қолдик.

— Мен радиодан эшитувдим,— қўшиб қўйди яна бири.

Моҳидил иш билан бўлиб, ўзи ҳақида матбуотда нималар чиқяпти, нималар йўқ, билмасди ҳам. Мана, шуларнинг оғзида бир дунё гап.

Шундан кейин бир-бирларига сўз бермай, кимни турмушга узатганлари, ким биринчи ўғил кўргани, кимнингдир кўйлагига сизмай, лўмбоздай тўлишганигача гапира бошлашди. Моҳидилни ҳам эрга теккан бўлса керак деб ўйлашган экан.

Вестибюль бўйлаб одамлар республикадаги ирригация-мелнорация ишларининг бориши тўғрисида ҳикоя қилувчи қатор стендлар, витриналарни томоша қилиб юришарди. Ана шундай кўргазмаларнинг бирида Моҳидилга таниш бўлган манзараларнинг суратлари намоён қилинарди. Ана, сон-саноқсиз агрегатлар чанг-тўзон кўтариб, узундан-узоқ трасса ичида қумурсқадай ўрмалайди. Барак олдида кимдир кир ювиб, дорга осмоқда. (Юзига соя тушиб тургани учун Моҳидил уни таниёлмади). Ҳама ёқ қум... Анча қад кўтариб қолган Тепақў, фонтан насос станцияси, қувур пайвандлаётган ишчилар,

йўл қурилишлари... Айниқса, Туёқбоши тепалигини портлатиш даври тасвирланган расмлар ҳаммани қизиқтириб қўйди. Худди урушни эслатувчи бу манзарани суратда эмас, ўзини бориб кўришганда ҳозиргидан ҳам ҳайратда қолишар экан.

— Вой, ана, Моҳидилнинг ўзи!— деб қолди кимдир. Ҳаммалари ўша ёққа интилишди. Почаси тор шим, энги калта кофта кийиб, бошини рўмолча билан танғиб олган ўша қизни ҳозирги чиройли бу кийимдаги соҳибжамол Моҳидилга ўхшатиш қийин эди. Аммо қуюқ қошлари, узун кириқлари, оловдай ёрқин юзи унинг айни ўзи эканлигини исботлаб турибди.

Қизлар қўярда-қўймай Моҳидилдан ишлари ҳақида батафсилроқ гапириб беришни талаб қилиб қолишди. Уларга шу атрофда юрганлар ҳам қўшилишди. Бироқ икки оғиз гап билан ҳаммасини тушунтириб бериб бўларканми. Воқеалар, ҳодисалар, саргузаштлар шунчалик мўлки, қайсисидан бошлаб, қайсиси билан тугаллашинини билмайсан киши.

Кимдир Моҳидилни излаб юрганни айтишди. Сўзга чиқиш-чиқмаслигини билишмоқчи экан. Моҳидил ҳа дейишини ҳам, йўқ дейишини ҳам билмай қолди. Қизлар «ҳа, деявер, гапириб қол, бир эшитайлик», дея қисташди.

Қўнғироқ чалинди. Доира шаклидаги кенг залга киришингиз билан, арча дарахтларини эслатувчи ҳид димогингизга урилади. Девор панеллари учун ишлатилган анави жигарранг ёғоч безакларнинг ҳиди бўлса керак. Кенг далада ўтиргандай ғир-ғир шабада юриб, майин аллалайди кишини.

Сув хўжалиги министри сўнгги йиллар ичида бунёдга келган ирригация иншоотлари борасида анча-мунча гапирди. Беш йилликлар даврида қуриладиган сув тармоқлари, ободон воҳалар, оламшумул хазиналар инъом қилувчи водийлар ўтирганларнинг кўз олдида сурат тортмоқда.

Сув проблемаси ҳозирги кунда фақат маҳаллий проблемагина эмас, балки бутун дунё миқёсидаги проблемадир. Ер юзида бепоёнликлар жуда кўп. Саҳролар, шўрхок ерлар фойдадан кўра, зиён келтирмоқда. Уларни йўқ қилиш, одамзодга хизмат қилдириш учун қитъалар бўйлаб катта ҳаракат бор. Йирик-йирик мамлакатлар шу борада кенгашлар, съездлар чақирмоқда. Дунё олимлари, инженер, техниклар ҳамкорлигида улкан қурилишларнинг лойиҳалари тузилмоқда.

Шундан кейин Қизилқум машина канали жаҳонда энг биринчи ва энг катта қурилишлардан бири эканлиги-

ни таъкидлаб ўтилди. Кишилар мардлик, матонат кўрсатиб, бундай улкан сув йўлини шунчалик тезкорлик билан қурилишига ишонганмидилар?

Моҳидил министрининг докладини тинглар экан, Ҳошимнинг акаси ҳам министрликда ишлаши эсига тушди. Шу эмасмикан? Ҳеч ўхшаш ери йўқ-ку? Гаплари бамаъни, жиддий боқишлари, энг нозик масалалар устида оқилона фикр юрита билишларини Ҳошимнинг бирорта белгисига тенглаштириб бўлмайди. Йўқ, бу бошқа дунё, у бошқа!

Профессор Данилович ҳам Марказий Комитет секретари билан ёнма-ён — президиумда ўтирибди. Улар ўзаро пичирлашиб гаплашмоқда. Ҳа, Даниловичдай адолатли олим бу оламда йўқдай туюла бошлади Моҳидилга. Ҳамма воқеага тезда тушуниб етиб, бир ёқлик қилиб ташлай қолди. Бундай одамларни бошингга кўтарсанг арзийди. Айтмоқчи, Латифжон кўринмайдими? У ҳам шу ерда бўлиши керак.

Моҳидил бўйинини чўзиб, одамлар боши узра ҳар бурчакка кўз ташлай бошлади. Бу яхши ёритилган дангиллама залда ҳамма нарса равшан назарга ташланиб турарди. Танишлардан кўра, нотанишлар жуда кўп... Атрофдагилар ҳам унга қарашди. Моҳидил хижолат тортди.

Бу маҳал доклад юзасидан сўзга чиққанлар ўз ташкилотлари, қурилиш объектларининг фаолиятлари, ютуқлари ҳақида гапириб, танқидий мулоҳазаларини ҳам ўртага ташлаётган эдилар.

Моҳидилнинг номи эълон қилинди. Қизилқум трассасидан келган вакил дейилганда бутун зал қарсак уриб юборди.

Унинг шундай тумонат одам ўртасида биринчи бор сўзлаши эмасми, ҳаяжонланарди. Ҳатто бир-икки бор тугилиб, қизариб ҳам кетди. Бунақада бўлмайди. Тезда нотиклик қобилиятини ишга солиши керак.

Кейин нима бўлди? Кейин бирдан зал гуриллаб кетди. Одамлар яна қарсак чалардилар. Президиумдагилар ҳам қарсак чалардилар. Моҳидилнинг қўллари ҳам беихтиёр қарсакка қўшилиб кетди. Аслида бу гулдуроснинг сабабини билмасди у. Нима деган эди? Ҳа, қурилиш муддатини икки йилга қисқартирилгани тўғрисида гапирган экан. Секин кўз қирини ташлаб, Даниловичга қаради. Унинг ёнида ўтирган Марказком секретари эса энгашиб олиб, блокнотига нималарнидир ёзаёттир.

Шундан кейин нимадир Моҳидилни зал томонга қарашга мажбур этганини ўзи ҳам сезмай қолди. Энг ор-

қадаги креслоларнинг бирида оқ кўйлак устидан қора костюм кийиб, одмироқ галстук таққан Дониёров жилмайиб ўтирарди. Моҳидил бир дамгина сўзини йўқотди...

Танаффус пайтида фойега ўзини урган қиз уни учра-гармикинман деб умид қилган эди. Латифжон чиқиши мумкин бўлган эшик орқали одамлар ўзаро гаплашиб тарқалишмоқда. Моҳидил ўша ерга яқин борди. Яхши ҳам орқасига ўгирилгани, Латифжоннинг қиёфаси бу сафар минбарга яқин жойдаги эшик томонда кўринди. Афтидан, у ҳам Моҳидилни излаб боргану, қизнинг чиқишини кутаётганди чамаси. Бироқ Моҳидил боргунча у ердан ҳам кетиб қолди. Моҳидил олдинга талпинди. Бировнинг елкаси, бировнинг бошидан ошиб, дам ўнгга, дам чапга бўй чўзиб бораркан, ҳеч қутилмаганда юз берган бир ҳол уни тўхтатди. Одамлар сийраклашиб қолган бошқа эшикдан профессор Данилович билан Марказком секретари чиқиб келарди.

— Ҳа, саҳро қизи,— деди унга яқинлашган профес-сор,— балли сизга...

Марказком секретари ҳам шахдам қадамлар билан етиб келди-да, қизнинг қўлини олди:

— Жуда мароқли сўзладингиз, жуда мароқли!— деди баланд бўйли, сочларига оқ оралаб, салобат тўқиб турувчи бу киши,— муддатни қисқартирганингиз яхши бўлибди. Бу жуда яхши!

Шундан кейин ишчиларнинг трассадаги турмуши, Моҳидилнинг шахсий ҳаёти тўғрисида саволлар ёғила бошлади. Моҳидил бир оз ийманиб, аммо бурро-бурро жавоб қилишга уринаркан, профессор «ана, айтмовдимми» дегандай, секретарга дам-бадам қараб қўярди.

— Биздан сизга нима ёрдам керак бўлса, марҳамат,— яна қўл узатди Марказком секретари.

— Раҳмат!

Ундан кейин нима бўлди? Ундан кейин бутун кенгаш давомида Моҳидил бошқача руҳ билан ўтирди. Ҳамма билан баробар қарсақ чаларкан, қўлида анчадан бери ушлаб турган қоғоз беихтиёр тушиб кетди. Қимдир орқа томондан узатганида олган эди уни. Шу чоққача қизиқиб қарамабди ҳам.

Қоғозни ердан олди: «Кенгашдан сўнг кетиб қолманг, мен вестибюлда — чиқавериш жойда кутиб тураман. Дониёров».

...Гардероб олдида уни яна дугоналари ўраб олдилар.

Уларнинг ҳар бири қачон, қаерда учрашиш, ҳамкурслар йиғилиб бир гурунглашишни таклиф қилишарди. Ҳеч ким бир-биридан ажралгиси келмасди. Кейин қўлтиқлашиб ташқарига чиқа бошладилар. Эшик олдига етай деганда Моҳидилнинг оёқлари секинлашди. Бунни дугоналари ҳам сезиб қолдилар. Моҳидилнинг назари тушган ёққа қарашди-да, яхши кийинган, бўйчан йигитни кўрибоқ, бир-бирларига имо-ишора қилишди. Кимдир ёнидагиининг биқинига туртди. «Хўп, биттамизга телефон қиларсан», дейишди улар. Сўнг Моҳидилни ёлғиз қолдириб, қиқирлашганларича ажралишди.

— Салом, Моҳидил! Бугун учратаман деб ўйламовдим...

Бу гап Моҳидилга «ҳеч эсламовдим» дегандай туюлди. Моҳидил эса ҳар хил хаёлларга бориб юрибди-я. Шунинг учун бу учрашувдан севиниш ўрнига ҳайиқа бошлади. Фақат трассадаги портлашлар боисда ўзаро гапларга ўтилгач, бир-бирларини табриклаб кетишди. Латифжон шу ўтган давр ичидаги воқеаларни батафсил билишга қизиқарди. Айни вақтда Моҳидилнинг кўнглида аламли туйғу ҳам уйғонди. «Уни ишдан бўлак ҳеч нарса қизиқтирмайдиганга ўхшайди», деб ўйлади ичида.

Улар бу вақт Навоий кўчасидан юриб, анҳор кўприги устигача келиб қолишган эди.

— Айтмоқчи, сиз уйга шошилаётганингиз йўқми,— деди йигит соатига қараб қўйиб. Моҳидил шунақа савол бериб бўларканми, дегандай ажабланиб қаради,— келинг бугунги тасодифий учрашувни бирга нишонлайлик. Кинога борамизми?— жавоб кутиб ўтирмай, бошлаб кетди уни.

Моҳидил экранда нима бўлаётганини кўрмас, сезмас эди. Қўли креслонинг ён суянчигига ястанган Латифжоннинг иссиқ биллагига, елкаси унинг елкасига тегай-тегай деб турарди. Қимир этишдан ожиз. Гўё тушга ўхшаб туюлган бу ширин дамлар ҳозироқ остин-устин бўлиб кетиши мумкиндай.

Кинодан чиққандан кейин алламаҳал бўлиб қолганлиги туфайли тезда хайрлаша қолишди. Аммо эртага яна учрашишади. Шунга ваъдалашишди. Ундан кейин...

Мана, улар учрашиб, бир-бирларига тикилишиб ўтиришибди. Латифжоннинг мороженоеси тугаб, ликопча бўшаб қолган, Моҳидил эса қошиги билан эзгилаб, суюлтириб ўтирарди.

— Нимани ўйлаясиз?

— Ҳеч нимани,— жавоб қилди Моҳидил,— шундоқ ўзим... Сиз-чи?

— Мен ҳам шундоқ ўзим.

Яна енгил кулиб олишди.

Дафъатан Моҳидилнинг миясига бир ўй келди-ю, шу ажойиб вазиятни бутунлай чилпарчин қилиб юбора қолди. Борди-ю, қаршисида ўтирган йигитнинг хотини, болалари бўлса-чи? Қаранг-а, Моҳидил бу ҳақда дурустроқ ўйлаб ҳам кўрмабди.

II

Мастура хола икки кундан бери меҳмон кузатиш билан овора. Ишдан қайтди дегунча: «Қизингиз келиб, суюниб қолдингизми?» деб биров кириб келаверади. Қўниқўшни, қариндош-уруғнинг кети узилмайди. Унга чой дамла, бунга қозон ос, она-боланинг қўли-қўлига тегмай қолди. Бўйига етган қизи бор ҳовлига меҳмон йиғилса, албатта, тўй-томошалар, келди-куёв ҳақида гап очилади. Биров кимнингдир ўғлини хўп қамаъни йигит деб мақтайди. Биров инисини, жиянини ўртага тикади. Ишқилиб, ҳамма бир-бир уй бекасининг қўйнига қўл солиб кўриши керак.

— Вой, эгачи, қизингизнинг бир ҳуснига ўн ҳуси қўшилиб жудаям етдибдики, йўлакда кўриб, танимабман-а?! Кечагина жужуқча бўлиб, лойпуштак ўйнаб юрмаганмиди? Қунам ўтаверар экан-а? Тоза оғиз солиб келувчилар миянгизни қоқиб, қўлингизга бераётгандир?

— Мастураҳон, айланай, қиз деганнинг жойи чиқса, вақтида эгасига берворган яхши. Ёши ўтиб қолгандан кейин оёғи қолиб, оғзи билан юрадиганлар кўпаяверади.

— Қизи бор ҳовлининг дарвозаси йўқ сарой дейдилар, униси келади, буниси келади, биронтасининг кўкрагидан итариб бўларканми, овсин, ҳаммасини қўлиниги кўксингга қўйиб кутиб оласану, охири насиб қилгани илиб кетади. Югурганникимас — буюрганшики, деб шуни айтадилар-да.

— Вой, айланайлар, дастурхонга қаранглар.

— Биронта кўзингиз тагига олиб қўйганингиз бордир-а, овсин, тўй қачон ўзи?

— Бе-е, ўргулайини сиздан, ҳозиргилар сизни танданингизга кўнарканми? Кўча-кўйдан биттасини етаклаб қелмаса шма эмиш. Мана, хоҳлаганим, тегсам ҳам шунга тегаман, тегмасам ҳам... Нонлож тилингни тишлайсану, бир тандир нон ёпиб, тўртта «мўйсафид»ни столга

терасан-да, саккизта одам чақирасан, вассалом! Ҳай-ҳай ўлан, жон ўланию моҳара-соҳораси, тўққиз-тўққизи ҳам йўқ... Икки марта «гўрга-гўрга» дейишса бас, чўлп-чўлп ўпишиб кетишаверади.

— Улибдими, «гўрга» деб, айланай, ахир ота-боболаримиздан қолган удумларимиз бор!

— Бе-е, удумларингиз тагига сув кетиб, ўпирилиб тушганига анча бўлган. Ҳозирги замон бошқача.

— Шунақа қилиб, қизингизни кимга берасиз, Мастурабону? Тенги топилса, биронтасига унаштириш ниятингиз борми ўзи?

Боядан бери чувур-чувурларни четдан кузатиб ўтирган Мастура хола нима дейишини билмай қолди.

— Ким билади, ишлайверсин-чи...

— Қўйсангиз-чи, ёшиям анчага бориб қолди чоғи? Ишлайверсин, деб ўтирасизми? Бўладиган нарсанинг бўлгани яхши. Хизмат бўлса, мана, биз бормиз, пожалуска! Хизматдан қочадиган йўқ!

Мастура холага қолса-ку, эртагаёқ бутун маҳаллага ош тортгиси бор-а. Қанийди ўзи тўй-маъракаларига катта-катта дастурхонлар кўтариб борган — ман-ман деганларни ҳам чақиршига муяссар бўлса! Қарчиғайдай биронта йигитни ичкуёв қилиб, ҳамманинг ҳавасини келтирса, қани! Уғилдан ният қилганларини қиздан кўрса нима бўлибди? Бу тўғрида кечасию кундузи ўйлайди. Уйлайди-ю, дами ичида. Ким билади, унинг кўнглида нималар бор, нималар йўқ. Ҳеч ёрилай демайди. Ҳарна қилса, туққан онасимас-да. Ахир ким айтади Мастура холани ўгай она деб? Ҳеч ким! Ҳатто кўпчилик қизнинг ўгайлигини ҳам билмайди. Мастура хола унинг юзига бегоналигини ҳеч қачон солган эмас! Қасалли яширсанг, иситмаси ошкор қилади, дейдилар. Одамларнинг оғзини боғлаб бўларканми? Бировнинг қизини ўзига қиз қилиб олиб, унинг юрагидан марҳуманинг хотирасини ўчириб ташламоқчи, деган гаплар чиқиши мумкин. Шунинг учун Моҳидилни кичкиналигида ҳам қабристонга бот-бот ўзи етаклаб борарди. «Бу жойга келиб-кетиб тургин, қизим. Онанинг арвоғи хушнуд бўлади», деб уқтирарди. Бир куни яна шундай деганда қиз йиғлаб юборди. «Туққан онадан кўра, тарбия қилган она азизроқ бўлади. Мен сизни у онадан кам севмайман!» дея Мастура холанинг кўнглига тасалли берган бўлди. Шу гаплар учун Мастура хола жонини фидо қилиб юборгиси келганди ўшанда. Кеча ҳам у Фазилатхоннинг қабрини зиёрат қилиб келганидан хабардор бўлди. Лекин

негадир қиз буни унга билдирмасликка уринди. Нега? Билдирса билдирмаса, Мастура хола унга бир нима дерди? Мана, шунақа айрим қилиқлари учун кўнгли бир оз ранжиб, турмушга бериш тўғрисида гап очса, қизи ўзига оғир олармикин деган хаёлларга боради. Борди-ю, бирор кишига кўнгил қўйган бўлса, айтсин эди. Мастура хола унга ҳам рози. Аммо, жим юриши мумкин эмас. Унинг ёшидагилар ҳозир икки-уч болали бўлиб юришибди. Ҳа, тезроқ турмушга чиқишни ўйлаш керак. Шу тўғрида оғиз очсин ўзи. Бўлмаса, Мастура хола тарс ёрилиб кетади худди.

Моҳидилнинг кети узилгандан кейин она-бола бир-бирларининг пинжиларига кирганларича айвонда жим хаёл суриб ўтиришди. Кимнинг ўйида нима борлиги ўзига маълум. Биттаю битта ўғлидан шунчалик эрта айрилган Мастура холанинг ёлғизлигини билдирмаслиги керак эди қиз. Йўқ, ундай қилмади, йироққа кетиб қолди. Ёлғизликнинг азоби қурсин!

Моҳидил эса бутунлай бошқача хаёл билан банд. У Мастура холани ниҳоятда соғинган. Ёшлиги ўтган мана шу ҳовли азиз ва мўътабар кўринаётган эди унга. Келган куни ҳар бир дарахт, ҳар бир гул кўчат, ҳатто ариқ бўйларига садарайҳонларгача соғинч билан тикилди. Уй тўрида, Комилжоннинг сурати ёнида Моҳидилнинг ҳам портрети пайдо бўлибди.

— Кўзларингизда ёшми, ойинжон?— Моҳидил жимжилоғи билан Мастура холанинг ўнг қовоғи четига ёпишган бир дона маржон томчини олиб ташлади.

— Шундоқ, ўзим... хурсанд бўлганимдан, қизим... Сани шунчалик соғингандимки...

Моҳидил унинг бағрига янада яқинроқ ёпишди. У ҳозир каттагина коллективнинг бошлиғи эмас, она бағрида маъсум яйраётган гўдак болага ўхшарди.

— Ойинжон, мен сизга бир янгилик айтмоқчиман,— деди бошини кўтармай,— кўнглингизга олмасмикинсиз?

«Ана, ёриладиганга ўхшайди, кўнглида бир нарса бор бунинг. Юрагим сезиб турувди-я»,— деган фикрга келди Мастура хола.

— Айт, қизим, айта қол, кўнглимга олишим борми? Санга ишонаман, онам. Ақлинг бор, бир нарсани билмай қилмайсан...

Моҳидил ийиб кетди. Аммо ичидагини ҳадеганда оча қолмасди. Бошини кўтариб, Мастура холанинг юзидаги ажинларини санаётгандай, жиддий тикилди. Мастура хола эса унинг оғзига махтал. Моҳидил гўё иккиланиб

қолгандай эди. Тўғриси, у гапни нимадан бошлашни билмасди ҳеч.

Ногаҳон кўчадан югуриб келган бола уларнинг диққатини тортди:

— Моҳидил опа, сизни бир амаки чақиряпти.

— Ким экан? Кираверсин.

Бола турган ерида кўча эшик томонга мурожаат қилди:

— Кираверар экансиз!

Келувчининг аранг эшитилган овози Моҳидилга таниш туюлди. У шошиб, ўзини дераза токчасидаги ойнага солди-да, у ёқ-бу ёғини тузата бошлади. Мастура хола чаққон туриб, кириб келувчини кутиб олишга ошиқди. «Ҳа, шу экан», деб ўйлади ичида. Йўлакда Латифжон турган эди. Моҳидил унинг келишини кутмаган бўлса керакки, жуда типирчилаб қолди.

— Бетаклиф кириб келганим учун айбга буюрмайсизлар.

— Вой, келинг, келаверинг меҳмон. Бетаклифи нимаси? Ўз уйингиздай...— Мастура хола сертакаллуфликни ўрнига қўя бошлади,—дўст киши остона босиб келаверади. Ҳозир, кўрпача олиб чиқай.

— Овора бўлманг, онажон. Мен кўп ўтирмайман. Бугун кечқурун жўнаб кетаётганимни Моҳидилхонга айтиб қўяй, деб кирдим.

Моҳидил ҳам кўз қирини атрофга ташлаб, саришталикни назардан ўтказди-да, Мастура холага кўмаклашди. Йигит кўрпача солишини кутмай, айвоннинг четгинасига ўтирди. Моҳидилнинг ичига гулгула тушиб, юраги тез-тез урарди-ю, аммо ташқи кўринишида Латифжон сингари бамайлихотирлик намоён эди. Бу ерда учрашишга ваъдалашмагандик шекилли, демоқчи бўларди-ю, бироқ «нега келдингиз?» деган таънадай туюлмади деб нафасини чиқармасди. Кўрпача баҳона уйга кирган Мастура хола эса дераза орқали йигитни обдан кузатар, қизининг дидини синовдан ўтказарди. «Буям анча ёшга бориб қолган шекилли?.. Ичкуёвликка унармикчи?» деб ўйлади ўзича.

— Қаёққа жўнаяпсиз?— сўради ниҳоят, ўзини тутиб олган Моҳидил.— Трассага кетаётган бўлманг тагин?

Латифжон кулди:

— Топдингиз.

— Тўхтаг, тўхтаг,— Моҳидил хурсанд бўлиб кетди,— Ҳошим аканинг ўрнига... Бош инженерликка, шу пақами?

— Шунақа. Кеча, иш тўғрисида оғиз очмасликка вадалашганимиз учун айтмагандим.

— Бу жуда қойил бўпти-ку, Латифжон ака?!

Мастура хола куйманиб юраркан, Моҳидил унинг бевозталаниб, Дониёровга ташвишли боқаётганини ҳам сездди.

— Вой, таништирабман-а. Менинг ойим бўладилар. Ойижон, бу киши Латифжон акам...

— Шунақами? Хуш келибсиз, меҳмон, умрингиздан барака топинг, мартабангиз улуг бўлаверсин. Қани, қоқ-қуруқ ерда ўтирмай, кўрпачага чиқинг. Сан овора бўлма, онам, чойни ўзим дамлайман. Меҳмонни ёлғиз ташлаб бўлмайди, ўтиравер, болам.

Моҳидил кўнди-ю, бирдан эгнида эски одми кўйлак борлиги эсига тушиб, хижолат тортди-да, дарров кийиниб чиқа қолмаганидан хафа бўлди.

Мастура хола яна дераза орқали мўралай бошлади. «Ичкуёвликка кўнмаса, розилик бермайман унга,— дерди.— Улимимга рози бўлсам, бўламанки... Тўхта, бир янгилик айтмоқчиман, дегани шу бўлмасин тағин? Ҳали қизим ўша ёқлик бўлиб кетса-я? Бунга чидолмайман, ҳеч чидаёлмайман!»

Мастура холанинг кўзларидан майда-майда томчилар думалаб тушиб, юзларидан чиқиқ торта бошлади. У йиғларди-ю, аммо ҳўнграб юбормасликка тиришар, зўр бериб нафасини босишга уринарди. Ҳозирнинг ўзидаёқ қизидан айрилиб қолаётгандай юраги увишарди.

Мастура хола чой дамлаб келганда қовоқлари қизариб кетган, кўзлари эса дам меҳмонга, дам қизига қараб кулишга интиларди. Моҳидил ҳаммасини сездди. Сездди-ю, онасига раҳми келиб, ҳозироқ бағрига босиб олгиси, юпатгиси, тасалли бергиси келди.

Чой ичини кўп давом этмади.

— Сиз бу ерда уч-тўрт кун бўларсиз?— сўради кетишга отлашган Латифжон.

Орага Мастура хола суқилди.

— Ҳа, юра турсин, синглингиз, меҳмон. Жуда соғиниб ўлганман. Қўсталанг қилмай туринглар унақа!

— Майли, майли, онажон, хоҳлаганингизча юрсинлар, майли.

— Ҳа, шундоқ денг, умрингиздан барака топкур.

Моҳидил меҳмонни кузатиб қўйди. Шу кузатиш пайтида икковларидан бўлак ҳеч кимга маълум бўлмаган алоҳида муносабатлар кундай ёришиб боққанини сезиб қолди.

Моҳидил уйга қайтди-ю, онасининг оқ оралаган сочларидан ўпиб-ўпиб олди. Мастура хола ҳайрон.

— Мунча очилиб кетдинг, онам?— сўради Мастура хола, ҳамон ҳайрат ичида.

Моҳидил жавоб бериш ўрнига уни яна чўлп-чўлп ўпа бошлади. Унинг сочлари хиёл тўзғиган, юзларида майда-майда доғчалар пайдо бўлган, севинчга тўлган кўзлари бошқача кулиб турарди. Шу тобда унга ҳамма нарса лазиз ва мулойим, ҳамма нарса оҳиста табассум қилиб боқаётгандай. Кўнглида на шубҳа, на бирор афсус қолган унинг. Кўз олдида янги бир бахтиёр олам қучоғини очиб, уни ўз бағрига тортмоқда гўё. Кўпдан бери орзиқиб кутилган дамлар етиб келгану, қайтиб кетмас бўлган эди энди.

III

Поездга билет олинган кунини Мастура хола яна кўз ёши қилди. Вокзалга кузатиб чиқди ҳамки, жағи тинмасди ҳеч:

— Онанинг кўнгли болада, болаңинг кўнгли далада, деб шуни айтадилар-да. Гир этиб келдинг, гир этиб кетяпсан-а, онам?.. Тағин ўша ёқлик бўлиб кетмагин, жон болам!..

Поезд ўрнидан силжиди. Перрон ғовур-ғувурга тўлиб кетди. Моҳидил онасининг икки юзидан ўпа-ўпа вагон зинасига оёқ қўяркан:

— Агар ўша ёқлик бўлиб кетсам, сизни олиб кетман, ғам қилманг, ойижон,— деди.

Мастура хола устунга суяниб қолди.

— Вой, шўргинам қурсин! Ҳали шунақа ниятим бор дегин?

Поезд кетиб борарди. Ҳамма қўл силтаб хайрлашар, Мастура холанинг эса қўл кўтаришга ҳам мажоли йўқдай...

Купеда Моҳидилдан бўлак яна икки киши бор эди. Улар юқори полкага жойлашдилар. Куз кунлари мана шундай вагон деразаларидан томоша қилиб кетиш қандай яхши. Ҳамма ёқда пишиқчилик. Полизларда қовун-тарвузлар тўйган қўзи болаларидай юмалашиб ётишибди. Эгат бошларига тоғ-тоғ уюб қўйилганларини эса кетма-кет машиналарга юклаб жўнатишмоқда. Оппоқ пахталар бункерларга тўлмоқда. Агрегатлар океан узра сузиб юрган кемаларни эслатади.

Бирдан кеч кирди-ю, теваракка қоронғилик ўз сепни ёйиб ташлади. Вагонларда чироқлар ёниб, деразаларнинг новвотранг тўрт бурчак акслари ер юзалаб сузар, худди поезддан ортта қолишни истамаётгандай ёнма-ён чопқиллар эди. Чопқиллаганда ҳам бир текисда эмас, дам бесўнақай дўнгликларга чиқар, дам зовурларга, сув тўла анҳорларга тушиб кетар, симёғочларга келиб урилар, букчаяр, дам экинзор этакларида йўргалар, аммо кўздан йўқолмасди ҳеч. Баъзан баланд-баланд бўй чўзган дарахт шохлари теракларнинг устигача югуриб чиқар, яна ерга тушиб, чилпарчин бўларди. Дарахтлар эса ўз навбатида осмон тўла юлдузларни, ўроқ сифат ой жамолини бир дамга тўсиб қўяр, яна ярқ этиб, очиб юборарди.

Моҳидил анчагача ташқарига тикилиб борди-да, кейин кечки аёзда увиша бошлаган билакларини силаб, ишқалади. Қуз салқини тушиб қолибди.

Юқори полкадагилар уйқуга кетишди. Моҳидил ҳам ювиниб келиб, чамадондан халатини олди-да, кийинмоқчи бўлган эди, қўлига нимадир тегиб, шилдир этган овоз чиқарди. Тахлоғлик кийимлари устида ётган бир парча қогоз экан. Чироққа солиб ўқиди: «Қизим,— дейилганди хатда,— эзмалик қилганим учун мени айбситмасан. Дарду фикримни банд қилиб олган бўлсанг, нима қилай. Янгилик бор, деб бир ниманинг исини чиқардингу, мени дилабгор қилиб кетдинг. Нима гап эди? Яна анави йиғитга боғлиқмасмикни гапинг? Мабодо, айтгани андиша қилган бўлсанг, хатга битиб жўнатарсан, дейман? Она қизим, тезроқ ёз, ичим ҳалқириб кетяпти. Нима ният қилган бўлсанг, ниятингга ет. Аммо, битта илтимосим, онангни армонда қолдирма!»

Уша куни гапи чала қолганлиги Моҳидилнинг эсида. Ҳа, у юрагида ётган бир нарсадан Мастура холани хабардор қилмоқчи эди. Аммо бу гапининг Латифжонга боғлиқлик ери йўқ. Асло бошқа гап. Шунини айтмоққа оғиз очди-ю... Йўқ, бу гапни унга айтмагани маъқулмикин? Ҳали эртадир балки...

Моҳидил Тошиқентга жўнаш олдида Хўжаназар акани бир кўриб келишни ўйлаб қўйган эди. У буни бажо келтирди. Докторлар беморни кўрсатишга розилик бермасларига қўймай, қиз унинг олдига кирди. Шунда ҳам кўпга эмас, икки минутга.

Хўжаназар акани таниб бўлмасди ҳеч. Ҳамшира имлаб шундоқ ёнгинасида турган каравотни кўрсатмаган-

да, у ўтиб кетган бўларди. Бемор бошдан-оёқ докага ўраб ташланган.

— Бадан-баданларидан ярим челака майда тош парчалари териб олинди,— деб шивирлади ҳамшира.— Бирорта соғ жойи қолмаган. Ҳамма ёғи шилиниб-шилиниб, қип-қизил гўштга айланган экан.

Моҳидил каравот ёнидаги столга оҳиста ўтирди-да, беморнинг докалар орасидан йироқ-йироқларда милтиллаган юлдузлар сингари аранг кўринган кўзларига боқди. Кўзлар ҳорғин, қимир этишга мажолсиз эдилар. Моҳидил яқинроқ энгашди. Бирдан ана шу кўзлар хиёл ҳаракатга келди.

— Ман... ман... Манноп тир... тирикми?— деган мунгли овоз чиқди дока остидан. Моҳидил унга зўрға тушунди.

Демак, Хўжаназар ака «Қорағужанак» туфайли бу фожиага гирифтор бўлган экан-да? Уша куни Хўжаназар ака уни кўриб қолгану, қутқармоқчи бўлиб, югурган. Вой, ярамас, қилғиликни қилиб қўйиб, ҳеч нимма билмагандай, бемалол юрганни қаранг-а! Бунақа дажжоллик икки дунёда топилмаса керак! Айтмоқчи, Моҳидил кимдандир унинг кечқурунлари чет эл радиосини эшитишга ружу қўйганини билган эди, ундаги бу ярамас хусусиятлар ана шу ружу қилишликнинг ҳосили бўлмасин тагин?!

— Бало ҳам ургани йўқ унга!— деди қиз беморга жавобан.

Хўжаназар ака кўзини юмиб, яна очди. Бу «хайрият» деган маънони билдирарди.

— Бола... болаларим...— деди яна паст овозда бемор.

Бу вақт врач келиб қолди.

— Бўлди, бўлди, бас, синглим. Гапга солманг деса, яна... Эҳ одамлар-эй, меҳрибонлик қиламан деб, беморнинг жонига жабр қилишади-я, тузалиб қолсин, кейин бемалол. Менга деса кунига ўн марталаб келинглар, марҳамат!

— Болаларингиздан ўзим хабар оламан,— деди ўрпидан туриб кетишга чоғланган Моҳидил,— тинч ётинг, тезроқ тузалинг, ҳаммамиз кутяпмиз.

— Бўлди, бўлди, чиқинг, синглим.

Хўжаназар аканинг ҳовлисини суриштириб Моҳидил Маҳмуданикига кирди. Маҳмуда ишда. Фақат қайнаган си кўрпа қавиб ўтирарди.

— Ҳали яқинда ҳам ўтирувди-я,— деди у Хўжаназар аканинг хотини ҳақида гапириб,— болаларини отаси

нинг олдига олиб бораман, кўрсатмаганларига қўймайман, деяётган эди. Боёқишнинг аҳволн оғирмиш-а? Уз кўзингиз билан кўрдннгизми, қалай?

— Докторлар тузалиб қолади, деяпти.

Шундан кейин кўчага чиқиб, Моҳидилга қайси эшикни қоқиш зарурлигини тушунтирди мезбон.

— Ҳеч ким йўқ,— деди биров орқа томондан келиб.

Моҳидил чўрт бурилиб, қаршисида Сабохон турганини кўрди.

— Вой, пошшахон, сизмндингиз, айланай,— сўради мулойим оҳангда Сабохон.— Қўшним болаларини олиб, отасининг олдига кетган. Юринг, бизникига. Бирпас ўтириб чиқасиз. Вой, Моҳидилхон-эй, айланайин сиздан. Анчадан буён сизни йўқлайман. Маҳмудабонуга айтман, бир бошлаб келсангиз-чи, деб. Ҳеч гапирдим сизга?

— Бир айтувди.

— Нечук келмадингиз, бўлмасам? Мандан жа хафасиз, биламан. Ушанда дилингизни вайрон қилганим учундир-да? Тилим қурсин, тилим қурсин мани-да. Жаҳлим чиққанда гаппи орқа-олдига қарамай валдирайвераман. Вой, нимага остонада турибсиз? Юринг, ичкарига. Озиб-ёзиб бир келганингизда эшик босиб кирмасангиз, хафа бўламан-а, пошшахон. Кириг...

Моҳидил поилож ичкарига кирди-ю, ҳовли ўртасидаги ёғоч каравотга бориб ўтирди.

Ҳовли чорбурчак шаклда, ширингина экан. Бир томонда пастак томли, деразалари катта-катта, лойсувоқ қилинган уй. Иккинчи томонда уч туп ўрик, ана шу ўриклар остида ёғоч каравот. Хазонрезгилик бошлангани учун япроқлар сарғайиб, ерга чирт-чирт тўкилмоқда. Каравот устидаги кўрпачаларга ҳам япроқлар сочилган. Ўртада йиғилган дастурхон, лабларига сутга тўғралган пон юқи ёпишган чинни идишлар, пиёлалар ҳам йиғиштириб олинмабди. Уй бекаси саришталашга тушди. Моҳидил унга ёрдам бериб, пиёлаларни дасталади-да, бир чеккага қўйди.

— Утган гапга салавоту, лекин сиздан узр сўрамоқчиман-да, пошшахон, мандан ўтганини кечиринг, опоси. Ушанда ичимга чироқ ёқса ёрмай тургани учунми, аламинми сиздан олай дебман-да. Сиздан кейин эртасига Маҳмудахон тоза таъзимини берди. «Отаси тенги кекса одамга ўйнаш санадингизми дугонамини, уятмасми?» деб иззамни чиқарди. Танамга ўйлаб қарасам, хўп бемаънилик ўтган экан мендан. Узимга ўзим дашном бе-

раман ўшандан бери. Хафамисиз? Ростини айтинг, пошшахон, айланай?

— Хафа бўлгандим. Аммо, кўнглимда кир сақлайдиганлардан эмасман.

— Бо-омисиз айланай, хўб ақлли экансиз-да. Мани бир хижолатдан қутқардингиз. Раҳмат, бунчалик илтифот кўрсатарсиз, деб ўйламовдим.

Сабохон шу сўзларни айтиб туриб, туйқусдан йиғлаб юборди-да, Моҳидилни қучоқлаб олди. Қалин лабларини эса унинг юзига яқинлаштирди.

Моҳидил ёши улуг аёлнинг хушомадгўёна ўпишларини кўриб, тамом ўзини йўқотди-ю, нима қиларини билмай қолди.

— Кечирганингиздан хурсандман,— деди Сабохон оҳиста товуш билан. Кейин рўмолчасини кўзларига суртди,— манга қолса ранжитмоқчимасдим сизни. Аслида ёмон аёл эмасман. Мана шу ердагилар яхши билади, сўрасангиз айтишар. Баъзида ўйхонамга бўлмағур гаплар кириб-чиқиб туради. Шуниси ёмон. Қилғиликни қилиб қўйиб, кейин хижолатда юраман доим.

У жавраб туриб, дастурхон ёзди.

— Қўйинг, овора бўлманг.

— Вой, овораси нимаси, пошшахон, чойим дамлоғлиқ.

У ичкарига кирган маҳал кўчадан югуришиб келган дўмбоқ-дўмбоқ икки қизча билан бир ўғил бола ҳовли атрофида қувалаша бошлашди. Моҳидил зеҳн солди. «Қайсинисийкин?» деб ўйлади ичида. Учови ҳам бири-бирига ўхшайди. Қайсиниси Ғулом аканинг пушти камаридан бўлганлигини билиш қийин. Моҳидил уларни олдига чақирмоқчи эди-ю, бироқ уйдан патнис-чойнак кўтариб чиқаётган Сабохон болаларини жеркиб берди:

— Бирпас кўчага чиқиб ўйнанглар! Мактаб тинчитсин-да буларни. Уқиншдан қайтди дегунча тўполон кўтаришиб, югуришгани югуришган. Вой жоним-эй, қани дастурхонга қаранг, айланай... Айтгандай, ҳаммаларингга орден беришармишми?

Моҳидил ялт этиб унга қаради. Бундай гаплардан бутунлай беҳабар эди у. Тавба, қаёқдан топишаркин шунанга миш-мишларини? Яна буларнинг «башорат»лари тўғри чиқиб қолади денг. Ўтган сафар Маҳмуданикида ҳам мукофот тўғрисида гап очувди. Худди айтганидай тўрт кун ўтар-ўтмас бир қанча ишчиларга мукофот берилди: Мана, яна орден ҳақида гап очяпти.

— Билолмадим.

— Вой, нимага билмайсиз, айланай? Рўйхатти бошида тургандирсиз ўзингиз?

Моҳидил кулди.

— Ҳамма олса олади-ку, яна манинг эрим чапак чалиб қолаверади,— зорланди Сабохон,— жа лавашангда, айланай. Вой, пошшахон-эй, сиз билмайсиз, ман шу одамни одам қиламан деб адои-тамом бўлганман. Фариб, ҳеч кими йўқ сўққабош экан. Қир-чирн ювуқсиз қолмасин, вақти бемаҳал иссиқ томоқсиз қийналмасин, деб раҳмим келганидан теккандим бунга. Оиласи дунёдан ўтган, касалманд қизчаси бор экан, уни ҳам банисадан кимдир олиб кетган, дом-дараксиз йўқолган. Бечоранинг руҳияси эзилиб, биронта иш-пишни бошидан тутишгайм селқаси қолмабди. Таниш-билишлари зора оила қуриб, ўзини тутиб олса, деб мани раво кўришганди унга. Қўлимдан келганича... Вой, товунгиз қочдим, мунча рангингиз ўзгариб кетяпти?

— Ҳечқиси йўқ, олахон, гапирверинг.

— Қўрқитманг-да, айланай. Мана, иссиқ-иссиқ чойдан ичинг. Шундай қилиб денг, болаларимга ота бўлди. Учинчи фарзандни кўрдик. Турмушимиз бир чиройли ўт-япти-ю, шу лавашанлиги қолмади-да ҳеч. Оғзидагини олдириб юргани-юрган. Шунга куяман. Ҳар тўқисда бир айб деб, баъзида ичиб келишиниям кечираман. Ахир, эркак кишининг ичидагини ўзи биледи-да, пошшахон. Аввалги онласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичди-да. Ичмаган, чекмаган эркак эркакми, айланай?

Ҳақиқатан ҳам Моҳидил ўзини йўқотиб қўяётган эди. Унга ҳаммаси аён. «Уша ўйлаганим тўғри чиқди,— дерди ички бир овоз.— Шубҳа қилишга ҳеч ўрин йўқ энди!»

— Мандақа раҳм-шафқатлисини топса-ку, жон дерди-я... Ушанда эримга рашк қилганимдан сизнинг дилингизни оғритдимми? Йўқ, пошшахон, қариб қуйилмаган чолни мастлигини кўра-била туриб, бола-чақаси олдига юбормай, кечаси олиб қолганингизга жаҳлим чиқди, холос. Гулдай қиз қари кишини бошига урармиди-ку... Ҳар қалай, эркак — ўз оти билан эркак-да. Ахир эскича айтганда, номахрам...

Моҳидил чидаб туrolмади. Қандайдир ички куч қис-таб келиб, уни гапиришга мажбур этди:

— Нима деяпсиз опа? Ахир у менга ота-ку! Ўз отам!

Сабохон аввалига унга эътибор бермай, сўзда давом этаверди. Кейин бирданига оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолганича, анграйди.

— Н... Ни... нима дедингиз? Шу гапингизни яна қайтаринг айланай.

— У отам... Менинг дадам!

Сабохон ўтирган жойдан дик этиб турди. Қизнинг кўзларига синчиклаб тикилди. Ростдан ҳам унинг юзларида қандайдир таниш белгиларни кўрди. Шу чоққача буни сезмаганини қаранг-а.

— У... у... буни биладими?— сўради жиддий.

Моҳидил индамай бошини қуйи солди.

— Чолни тоза юрагини ёрадиган бўлдик-ку, а?— давом этди Сабохон.— Ҳали келса...

— Йўқ,— деди қатъий Моҳидил,— мен келишларини кутмайман, бугун жўнашим керак!

Бу ҳол Сабохонни баттар ҳайратга солди.

Ҳали келса Гулом ака билан қандай учрашиш кераклигини тасаввур қилолмасди Моҳидил! Уни ғусса босди. Гулом ака ўзининг отаси эканлигини айтишга айтди-ю, бу билан тўғри қилдими, нотўғри қилдими, билмасди. Юрагига қулоқ солди. Юраги тинч. Отаси топилганидан севиниб, орзиқиб, ҳаяжонга ҳам тушмади. Ахир, унинг бор-йўқлигини ҳам аллақачонлар унутиб юборган эди-да. Нима қилсин, энди кўриши билан бағрига отилиб, бўйнидан қучоқлаб олсинми? Қанақасига? Бу мумкин бўлармикин? Борди-ю, ётсираб, ҳатто яқинлашолмай қолса-чи? Ёки: «Ота, сиз ташлаб кетган қизингиз мана, менман. Сизсиз, оталик меҳрингизсиз, бошқа меҳрибонлар қўлида ўсдим, улғайдим. Энди яна сизникиман», дейдими?

Фикрлари чалкашиб кета бошлади. Бутунлай бегоналашиб кетган одам билан яна иноқлашаб, қонлари қўшилиб кетаверадиганлар қанақа одамлар экан-а? Нега юрагида жиз этган бирор шарпа пайдо бўлмаяпти? Ахир, отага нисбатан бундай муносабатда бўлиш — айб, гуноҳдир? Қанийди бирор киши мана бундай қил деб, ўзингни бундай тут деб, йўл-йўриқ кўрсата қолса. Бу соҳада ҳам барча унга бегона. Бирдан-бир яқин одами— Мастура хола эди. Бориб, ўша билан маслаҳатлашса, қандай бўларкин?

У шундай деб ўйлади-ю, аммо Мастура холага ҳам бу ҳақда оғиз очолмади. Нимадан бошлаш керак? Ҳар кимда ҳам ўзига яраша иззат-нафс бор. Уни ҳеч ким инкор қилолмайди. Онанинг ана шу ҳиссиётига тегиб кетмасмикин яна? Албатта: «Бор, қизим, падар азиз нарса, у билан бўл, мени ҳар замонда келиб, кўриб турсанг бас», дейди-ю, аммо ичида нималар содир бўлишини ким

билади? Йўқ шунча йил авайлаб, ардоқлаб ўстирган меҳрибон қўлларнинг салгина қалтирашини истамайди Моҳидил. У севинч билан боқадиган кўзлар, маъсум юзларга маъюслик шарпаси қўнишини истамайди. Асло, буни истамайди Моҳидил.

Еш, тажрибасиз кўнгилнинг кўчаси кўп эди. Шунинг учун ҳар сафар онасига бу ҳақда гап бошламоқчи бўлганда томоғидан бир нарса гип бўғиб қўяётганга ўхшайверди. Мастура хола ёзган хатдаги — «муҳим гап»нинг асли бонси ҳам худди мана шу. Хўш, бунинг «анави йигитга» қандай боғлиқлик жойи бўлсин?!

Эрталаб поезд таққа тўхтади-ю, уйғотиб юборди. Моҳидил бош кўтариб ташқарига қаради.

— Ой, қой станса бол?— сўради юқори полкада ётганлардан бири.

Моҳидил шунча ҳаракат қилиб, станциянинг номини ўқиёлмади.

— Разъездқой... маған қара, бу неси, жўлдан олистап кетипмиз?

— Жат, жат, жайингда,— деди юқоридагиларнинг иккинчиси,— уйқта. Али Когандейини кўп қидиру керек...

Тонг ёришиб келмоқда. Кўз илғаганча қулоч ёйган яйловлар, олис адирлар биқинидан, сердарахт қишлоқлардаги чироқлар элас-элас хиралашб кўринар, чарақлаган юлдузлар эса яшил осмон бағридан жавдираб, ердаги манзараларга пинҳоний рашк билан боқаётгандай...

Поезд бир силкинди-ю, юриб кетди.

Теварак ёришмоқда. Ҳув анави бир савам пахтадай оппоқ булут парчаси қирраларига шафақ акси уриб турибди. Дарахт япроқлари ёқут, каҳрабо рангига кирган, ола-кула ўт-ўланларни майда шудринг томчилари босган, инжу сингари йилт-йилт кўзга ташланади. Худди дутор ипларидай таранг тортилган электр симларига қатор-қатор қушлар тизилишиб, аста бош кўтараётган қуёшни қаршилашмоқда.

Моҳидил мириқиб керишди. Сўнг сочиқ-совун олиб, ювингани чиқиб кетди. Қайтиб келганда ҳаво анча олиниб қолгандай кўринди. Поездга қарши томондан қоронғилик тушиб келмоқда. Кўп ўтмай ёмғир томчилаб, дераза ойнасига сон-саноқсиз чизиқлар торта бошлади. Кечаси юлдузлар ҳам худди мана шундай чизиқ тортиб учадилар. Фақат фарқи шундаки, юлдузларнинг чизиқ-

лари осмонда тортилиб бориб, кейин йўқолади. Ёмғир томчилари эса энди йиғидан тўхтаган ёш боланинг кўз ёшларидай ойна юзига ёпишиб қолаверади.

Ёмғир анча ергача вагон томларини савалаб борди, кейин тинди. Аммо ҳаво ёришиб кетгани йўқ. Поезд кичкина станцияга кириб келган чоғда ҳам атроф нимқоронғилик ичида эди.

Перронда одам кўп. Кутиб олувчилар бўлса керак. Пассажирлар деразани каттароқ очиб юборишди-да, ташқаридан таниш-билишларини қидиришга тушишди. Моҳидилни эса ҳеч ким кутиб олмайди. Тўғриси, келиши ҳақида ҳеч кимга хабар ҳам берган эмас. Хабар берганида шунча йўл босиб, биров уни кутиб олгани келармиди?

Ниҳоят, поезд тўхтади. Ташқаридан ғовур-ғувур барала эшитила бошлади. Моҳидил бир қўлига плашини, иккинчи қўлига чамадонини олиши билан нима ҳам бўлди-ю, ташқарига нигоҳи тушди, кейин яхшироқ қаради. У чиқадиган вагондан кейингисининг қаршисидаги газета-журнал сотиш дўкончаси ёнида Ғулом ака турарди. Моҳидилни кутяптимикин? Худди шу бугун, шу соатда келишини қаёқдан билдийкин у?

Моҳидил одамларга қўшилиб пастга тушди-ю, вагоннинг бир четига суялди. У ёқ-бу ёққа аланглаб, илҳақ бўлиб турган Ғулом акани чақирмоқчи бўлди, аммо овози чиқмади. Кейин оёқлари юриб кетди. Тўппа-тўғри отасининг қаршисига борарди. Кўз кўзга тушди. Ғулом ака жилмайди. Бироқ ярим йўлга етганда Моҳидил тўхтаб, қотиб қолди. Шу қисқа муддат унинг кўз олдига кўп нарсани олиб келди. Уша товуқ катагидай уйлари, маст одамнинг қўлида калтакланиб, дод солаётган она бечора... Ҳамма нарсалари сотилиб, она-боланинг яланғоч дилдираб қолишлари... Онанинг бетоблиги, бевақт ўлими... Моҳидил ўзини касалхонада онаси ўлганига ишонмай, ташқарига тикилиб, кутиб ўтиришлари — буларнинг ҳаммаси ниҳоятда даҳшатли туюлди унга.

— Йўқ!— деди ичидан отилиб келган жўшқин бир овоз.— Йўқ!— дея чекина бошлади у. Яқинлашиб келаётган Ғулом ака қўрқиб кетди. Аммо қочиб бораётган қизининг орқасидан югуришга ҳад қилолмади. Бўшашиб, шундоққина ёнидаги скамейкага ўтириб қолди.

Моҳидил югуриб чиқиб олган автобус эса ҳадеганда юра қолмасди. Одамлар тўлиб, жойларини эгалламоқдалар. Моҳидилнинг ёнига кексароқ бир киши ўтирди.

— Тобингиз қочдимми, қизим?— дея киссасидан кич-

кина қутича олиб очди-да, тугмачадай оқ дорини унга узатди,— тилингизнинг остига солинг буни, дарров солинг, тортинманг.

Ҳақиқатан ҳам тил остига тушган қандайдир дори унинг миясини равшан қилиб юборди. Кўзлари очилди. «Нима қилиб қўйдим,— деб ўйлади қиз,— бу қанақаси ахир? Болалик қилмай қолай мен. У, аллақаяёқлардан мени атайини кутиб олгани келса-ю...»

— Тўхтанг, тўхтатинг!— дея бақирди ўрнидан турибоқ. Лиқ тўла автобусдагилар шовқин кўтаришди. Биров бировни туртди. Сирғалиб тушаётган Моҳидилга йўл беришди.

У перронга қайтиб келганда, деярли ҳеч ким қолмаган, газета-журнал сотувчи дўконча ёнида ва ундан бериди ҳам Ғулом аканинг қораси кўринмасди. Моҳидил қилмишидан афсус еди. Сўнг, ҳозиргина Ғулом ака туриб кетган скамейкага бориб ўтирди.

УНИНЧИ БОБ

I

Нодир ҳормас-толмас ишчи бўлиб чиқди. У, Хўжаназар аканинг ўрнига бригадир бўлиб тайинланганидан бери аъзолари икки ой ичида шунча кўп тупроқ қазишга эришдиларки, бу — ярим йилда бажариладиган нормадан ортиқроқ ҳам эди. Деворий газетада бригада аъзоларининг сурати билан, мақтовини оширган мақолалар босила бошланди. Маҳаллий радио орқали Нодирнинг магнит плёнкага ёзиб олинган овози эштилди. Кўп ўтмай Нодир ва унинг дўстларидан ибрат олишга чорловчи махсус мурожаатлар қабул қилинди. Бригадалар, участкаларда катта жонланиш...

Моҳидилнинг участкасига биринчи бўлиб коммунистик меҳнат коллективи деган унвон берилди. Мусобақада ютиб чиққанлигини исботловчи кўчма қизил байроқ ҳам шу участкада ҳилпираб қолди. Бу ишчиларнинг юрагига янгидан ўт ёқиши, планларни ошириб бажарилишига ғайратлантириши, ҳар бир механизаторнинг нормадан ортиқ яна икки уч кубометр тупроқ қазишга ундаши муқаррар эди. Шундай бўлди ҳам.

Ноябрнинг бошларида участкага кўч-кўчдан хабар келди. Қишда баракларда зах босиб ётишларга барҳам берилди.

Говхона воҳасида улар учун янги манзил бунёдга келган эди. Уйлар икки қаватли бўлиб трассадаи анча юқорида, тизма қум адирлар устида саф тортганлар. Уйлар тахтадан, енгилгина қилиб қурилган. Лекин бараклар, вагон-уйлар олдида булар шоҳона қаср ҳисобланарди. Ишчилар бу ерга кўчиб олишгач, зулматдан ёруғликка чиққандай ҳис қила бошлашди ўзларини. Айниқса, баҳаволигини айтмайсизми? Деразалардан ҳамма ёқ яққол кўзга ташланиб туради.

Туёқбоши воҳасидагилар ҳам шу ерда туришар, ҳар куни ишга машиналарда боришарди.

Моҳидил учун алоҳида хона, алоҳида участка штаби ажратилган бўлиб, у биринчи қаватга жойлашган. Зубайда ҳам илгаригидай у билан бирга туравериши мумкин эди. Моҳидил шунга кўндирмоқчи бўлди. Бироқ, кўпдан бери феъли айниб юрган бу қиз кетаманга тушиб қолди, икки-уч марта ариза ҳам ёзди. Моҳидил имзо чекишдан бош тортиб, мурасага чақирди, уришди ҳамки, қиз ҳеч гапга кирай демасди.

Мана, яна икковлари штабда бир-бирларига тикилиб ўтиришибди. Зубайданинг қўлида ариза.

— Нима жин урди сени?— сўради Моҳидил,— қурилишни ташлаб қаёққа борасан шу кетишда?

— Қурилишсиз бир кунимни кўриб кетарман. Қаҳрамонлик кўрсатмасдан юрганлар ҳам бор-ку!

— Ҳамма фақат қаҳрамонлик учун ишлаяптими бу ерда?

— Опа, қўйинг, мани қийнаманг, жон опа, барибир кетаман. Қарорим қатъий.

— Рухсат бермасам-чи?

— Майли... кетавераман.

Моҳидил унинг ёнига ўтиб ўтирди.

— Қани, тўғриси айт, синглим, ё биров хафа қилдими? Қани сенга қаттиқ тегди? Қани, айт, ичингдагини!

— Ҳеч қанақа гап йўқ ичимда.

— Бўлмасам, телбалик қилма, синглим... Ҳозир бир ёққа бориб, бирорта ишга жойлашишни ҳам ўйлаб кўр. Бор-йўғи ўнинчини битиргансан, дипломинг бўлганда ҳам бошқа гап. Бу жойда ҳар қалай бир коллективнинг аъзоси бўлиб қолдинг. Ҳамма сенга ўрганиб қолган, сен уларга. Озми-кўпми иш ўрганш, бирорта ҳунар орттириш бўлса, шу ерда топилади. Хўш, нима етишмаяпти яна?! Ёки вазифанг ёқмаяптими? Бошқа ишга ўтасанми?

— Йўқ, опа, қистаманг, кичкинамасман-ку, тушунмасам. Бу жой ёмонмас, яхши. Аммо, ўзимга ўзим тушу-

нолмай қолдим. Ақли-ҳушим йўқ. Қўлимда ушлаб турган нарсамни соатлаб қидираман, ўйлайман. Юрагим сиқилиб, ўладиган бўламан баъзида. Ҳамма нарсадан кўнглим қолди. На ишим, на бировнинг гапи сифади юрагимга. Кетмасам худди ўлиб қоламан шу жойда. Товонимга қолмай десангиз, жавоб беринг.

— Тўхта!— хитоб қилди Моҳидил жиддий тикилиб,— қаёққа боришингни тушуниб турибман. Ушанинг олдига чопмоқчисан. Нима гап ўзи? Тўғриси айт, бир нима бўлганмиди?..

Моҳидилнинг хаёлига ҳар хил гаплар кела бошлади. Бунақа пайтда қандай савол беришни билмагани учун шошиб қолди. «Фарзанд кутмаяптимикин?» деган фикр ҳам ўтди хаёлидан.

— Айт, очиғини айт, Зубайда!

Зубайда унинг кўзларига дадил боқди:

— Опа, нима бўлсаям, пешанадагини кўраман. Сизга ҳеч таалуқли жойи йўқ бунинг.

Қизнинг ўжарлигидан ғазабга келган Моҳидил ўрнидан туриб кетди.

— Уятсиз!— деди тескари ўгирилиб, иш столи ёнига ўтаркан.— Шунақа дегани қанақа тилинг борди? Аҳир, мен сенга бошлиқ эмас, ўз опангдайман-ку! Нимага ачинмайин, нимага ҳаммасини кўра-била туриб, ўз ҳолингга ташлаб қўйишим керак ахир? Йўқ, ақлинг борида этагингни ёп, ўзингни ўтга уриб умрингни побуд қилма, синглим! Ахир, у ярамас одам. Нимаси ёқиб қолди унинг? Соддасан-да, соддасан, у бошингни айлантириб, кейин барибир ташлаб кетади сени, тушундингми? Билмасанг, бир карра билиб қўй шуни. Хотини бор, бир эмас, иккита боласи бор-а! Хотинини ташлаб кетган одам...

— Севмасдирки, ташлаб кетгандир-да.

— Гап севмасликдамас. Хотинининг бошига содган савдонни бир кунни сенинг ҳам бошингга солиши мумкин, гап ана шунда. Қўй, ақлингни йиғ, ўзингни ҳам қийнама, бировнинг оиласига ҳам зомин бўлма! Мени десанг, бормайсан унинг ёнига!

Зубайда йиғлаб юборди.

— Сизга бунақа дейиш осон. Мани ўрнимда бўлганингизда, билмадим, нима қила олардингиз? Уни яхши кўраман. Дунёга келиб биринчи бор шунақа бировга қаттиқ меҳр қўйишим. Манга қийин ахир! Ундан айрилсам ўламан, худди! Ҳа, ўламан! Узимни-ўзим бўғиб ўлдираман! Уям севаман, дейти хатида. Мана.. мана,

хати!—У, кўкраги ичига қўл тиқиб, икки букланган кон-
вертнин олди,— севмоқ айбми ё? Болалари, хотини бор-
лигидами гап? Чинакам муҳаббат бунга қарайдими?!

— Тентак! Эсингни еб қўйибсан тоза! Бировнинг уйи-
ни бузиб, фақат шахсий бахтингни ўйлаяпсан. Бунақа
одамни нима деб аташ мумкин?

— Ким бузаяпти? Манми?

— Сенинг ҳозирги ишинг — бузишдан ҳам баттар!
Киши ҳар нарсага қалб кўзи билангина эмас, ақл-идрок
кўзи билан ҳам қарай билиши керак. Бўлмаса, бахт деб
қиёс қилганинг — сароб бўлиб чиқади. Яхшиси, ўз тен-
гингни топ. Ҳошимга ишонма! Бунақалар сендақаларнинг
бурнидан ип ўтказиб, етаклаб юришни ёқтиради, холос.
Ке, қўй, ҳозирча бориб дамингни ол-да, бир ўйлаб кўр,
шаштингдан тушарсан кейин. Ма, ол аризангни.

Моҳидил қоғозни унинг олдига суриб қўйдди. Зубайда
фикрга толиб турди-да, сўнг қоғозни ҳам олмай, тўппа-
тўғри эшикка йўналди.

— Мани билмас экансиз,— деди ортига қайрилиб,—
бир нарсага аҳд қилдимми, охирига етмай қўймайман.
Расчёт бермасангиз берманг, шундай кетавераман.

Моҳидил унинг орқасидан югурмоқчи бўлди-ю, кейин
бўшашиб яна ўтириб қолди. «Ўжарлигича бор экан,—
деб ўйлади аламини ичига ютиб.— Эҳ, шу қизни эплаб
олиб қололмадим-а, яна бошлиқ эмншман-а! «Қалб кўзи
билан эмас, ақл-идрок кўзи...» Шундайку-я, сиртмоққа
тушган беданадай питирлаб қолгандан кейин албатта
унга осон тутиб бўлмайди?..»

Ташқарида машина эшиги ёпилгани, юриб кетгани
эшитилди. Моҳидил дераза ёнига борди. Йўл устида
самосвал ғириллаганича кетиб борар, кабинада Зубай-
данинг қизил дуррачаси кўрингандай бўлди.

Моҳидил кафтинини кафтига қарс этиб урди-да, хонада
у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Стол устида турли расчёт қоғозлари, нарядлар, чер-
теж... эрталабдан бери қўл ургани йўқ буларга. Дераза
токчасидаги бир даста газеталарга кўзи тушди. Бирма-
бир варақлади. Область газетасининг биринчи саҳифаси-
да Маҳмуданинг портрети чиқибди. У комбинезон кийиб,
юзндаги қалқонини боши узра кўтарган, қўлида темир
пайвандлагич ёй — таёқча.

Моҳидил севиниб кетди. Агар ҳозирнинг ўзида учраш-
ганда, дугонасини бағрига босиб, табриклаган бўларди.
«Ҳали ишларим шунақа дегин, жонгинам?» деди пи-
чирлаб. Суратдаги қиёфа Моҳидилга аввалдан кўриб

юрган қисфага асло ўшамас, балки қўлига қилич кўтариб, жангга кириб кетаётган довярак Барчиной сингари моҳир чавандоз қизларни эслатарди.

Тепакўрғон насос станцияси Қизилқум каналининг юраги ҳисобланарди. Кейини вақтларда бу жойлар таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган. Одамлар болачақалари билан кўчиб келишган эди. Гиёҳ унмаган жойларда кичик-кичик гулзорлар, шинам-шинам хиёбонлар, икки қаватли уйлар, ҳатто кўчалар ҳам пайдо бўлган. Бу кўчаларга ҳали ном қўйилганича йўқ, балки «Қурувчилар», балки «Комсомол», балки «Коммунизм» кўчаси деб аталар.

Ҳамма уйларнинг деразалари очиқ. Айримларидан ёқимли куй қўйилиб турарди ташқарига. Ешлар иккиталиккита бўлиб, клубга кино кўргани, ундан кейин бошланадиган танцага борадилар. Ҳар тарафдан болаларнинг ўйин-кулгиси, қудуқдан сув олиб келиш учун челақларини тарақлатиб кетаётган кампирларнинг ўзаро гурунги, аллақайёқдан гармонь овозига жўр бўлган қиз ва йигитнинг мулойим дуэти эшитилади.

Янги посёлкадан сал нарида трасса, устига миниб олгандай Тепакўрғон насос станцияси қад кўтарган. Кеч кириб, қоронғи қанот ёймоқда. Қизғиш тусдаги чанг тумани хира сузиб юради ҳавода. Бутун тирик жон ана шу қизғиш бўёқ ичига кўмилиб бораётгандай. Осмонда ҳам шу бўёққа мойил сарғиш булут парчалари эринибгина тўлғанади. У ер-бу ердан юлдузлар мўралайди. Ой худди қармоққа тушган лаққа балиқдай типирчилаб турибди.

Шу палла тун қўйинини ёриб, чақмоқлар чақнади. Бу — насос станциясининг улкан қувурларини пайвандлаганда чақнаган зангори шуълалардир.

Кечаси бўлса ҳам кундузгидай ёп-ёруғ бу ер. Қатор-қатор ўрмаловчи кранлар йўғонлиги ўн одамнинг кучоғига зўрга сиғадиган қувурларни бир-бирига учма-уч қўйиб ётқизмоқдалар. Трослар тарсиллайди, қувурларнинг банг-бунги, кран ўрнатилган дизелларнинг тариллаши авж олган. Одамлар смена бошлигининг буйруғига жавобан нималардир деб бақиришади. «Кўтар!», «Сал пастроққа тушир... яна пастроқ. Бўлди! Энди чапга!», «Қислород!» деган овозлар қоришиб юради. Икки бўлак қувур бир-бирига тақаб тўғрилланган ерда «бошла!» деган буйруқ янграйди. Ниқоблар юзга туширилади. Пайвандчиларнинг айримлари тик туриб, айримлари ерга ётиб

олиб, айримлари қувур устига миниб, чокларни улашга тушадилар. Ёй — таёқча теккан жойдан илондай вишил-лаб ўт чақнайди. Кумуш ёғду тиглари ҳавони тилиб, парча-парча бўлақларга бўлиб юбораётгандай.

Ҳаммада чаққон ҳаракат. Узун олов ранг чизик тор-тилган чок ўрни оқариб бораркан, унинг қанчалик, мустақкам уланганига суқланиб тикиладилар. Яна «кислород!» деган овоз янграйди. Яна шувиллаш... Шаффофдай яшил олов ҳамма ёқни ёритиб юборади. Уланган қувурнинг нариги учига эса кранлар бошқа қувур бўлақларини келтириб қўядилар...

Маҳмуда қувур пайвандлаш ҳунарини яхши эгаллаб олганига қарамай, унга ҳамон мустақил ишлаш рухсат берилмаган эди. Устоз бўлмиш Павел Иванович Попов: «Сабр қил, энг мураккаб жойларни ҳам улашни ўрганиб олганингдан кейин синов ўтказамиз», дерди холос. Синов шунчаликка чўзиладими? Салкам уч ой-а!

У чидаб туролмади. Тўппа-тўғри қурилиш бошлиғига бориб арз қилди. Шундан кейин Попов имтиҳон ўтказди. Маҳмуда берилган барча саволларга пухта жавоб қилди. Фақат шу жавобларни амалий исботлаш қолган эди.

Попов қувур қирраларини диққат билан текшириб чиққач, буйруқ қилди:

— Қани, Маҳмудахон, бошланг, синглим!

Шогирдининг чеҳраси бирдан жиддий тус олди. Бошидаги ниқобини юзига тушириб, ёйни чокка тутди. Ингичка найзадай таёқча кислород ёрдамида чирсиллатиб саноксиз юлдузларни атрофга сачратар, аёлнинг қалбини ҳаяжонга соларди. У сеvingанидан қичқириб юборгани келди. Ҳа, унинг чинакамига иши юришиб кетганидан палолатдир бу. Одамлар билиб қўйсин, пайвандчилар ҳар ой нормаларини икки-уч баробар ошириб бажариб, ном қозонаётган бўлсалар, энди Маҳмуда улардан ошиб кетиши мумкин.

Шогирд қаддини кўтариб юзидан ниқобини олди. Унинг юзлари порлаб ёнар, худди тандирдан янги узилган нонга ўхшарди. Устоз чокнинг қалайланган жойларини синчиклаб текширди-да, кулимсираб қўйди:

— Қалай, Павел Иванович?— сўради ошиқиб Маҳмуда.

— Чинакамига муродингга етибсан, синглим, табриклайман!

Шундан кейин ҳақиқий меҳнаткаш, дағал, мулойим, катта-кичик қўллар узатилиб, унинг қўлини қиса бошлади. Уланган қувур устига эса «Маҳмудахоннинг бири-

чи мустақил иши» деб ёзиб қўйилди. Бу сўзлар қурилишнинг охиригача ҳам ўчгани йўқ. На қор, на ёмғир ювиб тушди уни.

Шундай қилиб монтажчилар коллективида яна бир зарбдор пайвандчи туғилди. Худди ана шу куннинг эртаси газетада сурати чиққан эди. Буни шодиёна нишонлаш учун Моҳидилнинг олдига боргиси, қувончини ўртоқлашгиси келди. У бирорта машина сўрашни мақсад қилиб турганида, бу янгиликдан хабар топган Моҳидилнинг ўзи келиб қолди. Икки дугона бир-бирларининг қучоқларига отилдилар.

— Табрик қиламан, ўртоқжон? Газетада кўрдиму, ҳамма ишимни ташлаб, ёнингга югура қолибман!

— Раҳмат, жонгинам, хурсанд бўлишингни билардим.

— Энди ҳақиқий қаҳрамонлар қаторига қўшилдим, деявер.

— Йўғ-е, унчаликмасдир-э,— кулди Маҳмуда,— хуш келибсан, пимага бу ерда турибмиз? Ошхонага олиб кириб, эрдийин энди санга, жонгинам!

— Эриш қочмайди. Аввал ишларинг билан таништир-да, ўртоқжон.

— Жоним билан... Қани, юр. Олдин станциямиз билан таниш. Бу жудаям ажойиб.

Улар олти-етти қаватга тенг келгудай баланд ва салобатли бинога яқинлашдилар.

— Улим минорасини қурган Бухоро амири осмонга устун ўрнатдим, деб мақтанган экан,— тушунтира бошлади Маҳмуда,— станциямизнинг баландлиги ундан ҳам ошиб кетди-ку! Юр, ичкарига кирамиз.

Моҳидил шу атрофда жуда кўп бўлган, станция қурилишининг ёнгинасидан неча марталаб ўтганлигига қарамай ҳеч қачон унинг ичига мўралаган ҳам эмас эди. Маҳмуда айтмоқчи, бу ер жуда ажойиб экан. Қанча-қанча ақлли машиналар бағиллаб ишлаб турибди. Турли аппаратларнинг ойнаванд шкалалари устида оппоқ найзадай стрелкалар соат капгири сингари чиқиллайди. Ҳар хил рангдаги сигнал лампочкалар милт-милт ёниб-ўчар, ўз тилларида нималарнидир сўзлашарди.

Бу ердагиларнинг барчаси инсон ақл-заковати билан ҳаракатга келаётганини тасаввур қилишнинг ўзи қанчали завқли. Ҳар бири ундай келадиган насос агрегатларининг гувиллаши бутун иншоотни қўпориб ташлагудай. Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдида ҳолва экан.

Техник ходимлар ўз ўрни-ўрнида, машиналарнинг

қандай ишлаётганини ҳушёр кузатиб, сиповдан ўтказишмоқда.

Маҳмуда Моҳидилни темир нарвон орқали пульт бошқариш кўпригига олиб чиқди. Бу ердан туриб тўсиқ панжарага суялган ҳолда пастдаги ҳаракатларни кузата бошлашди.

— Биласанми, жонгинам, бутун бир каттакон электр станция фақат шу иншоот учун ток етказиб беради. Қойилмисан? Юргизишга унча-мунча токнинг кучи етмас экан-да.

Моҳидил станция биносининг бутун бир томонини тўрт бурчак шаклида эгаллаган ойнаванд девор орқали ташқарига боқди. Амудан сув етаклаб келадиган узундан-узоқ каналнинг охири йўқдай. Демак, станциянинг исталган бурчидан туриб, қарши ёқдан оқиб келадиган улкан сув панорамаси, канал соҳилларини бемалол кўриб туриш мумкин экан. Қанча-қанча йўл босиб, кишнаб келган обиҳаёт чашмаси оқ мрамардай темир бетонли ҳовузни тўлдириб турса бас. Насос агрегатлар тароқ шакл махсус йўллар орқали сувни кетма-кет сўриб олаверади-да, улкан қувурлар ёрдамида қирқ саккиз метр юқорига кўтариб беради. Станциянинг орқа томонидан тепаликка ўрмалаган тўртта қувур кучли зарб билан кўтарилган сувни ўзларидан яна икки баробар йўғонликдаги икки қувурга жойлаб, олға отилишига имкон туғдирадидлар.

— Бу икки қувурнинг узунлиги саккиз юз метрдан ортиқроқ,— деди Маҳмуда ташқарига чиқишгач.

Бу гаплар Моҳидилга илгаритдан маълум бўлса ҳам ҳозир дугонасининг шавқ билан сўзлаши, тушунтириши унга ёқар, шунинг учун унинг сўзини бўлгиси келмасди.

— Қувурларнинг йўғонлиги шунчаликки, ичига автобус кириб юрса ҳам бўлади. Биз ана шунақаларни пайванд қиляпмиз, қойилмисан, жонгинам?

— Қойилман, азизим. Сенга қойилман ҳаммадан.

Улар ўзларига юзларини қўйиб, узоқ бир ерда туриб қолишди.

— Менинг нимамага қойил бўласан,— деди яна Маҳмуда.— Павел Иванович, Ҳайит Тўдаганов деганлар бор. Йигирма беш йиллик умри ўт чангаллаб, темир куйиндисини ҳидлаш билан димоғи битган. Куйбишев, Бухтармадаги машҳур гидроузелларни улаган. Асвон сув тўғонини кўтариб, буюк Нил дарёсини жиловлаган кишилар улар. Шунақа одамлар олдида мен ким бўлман, жонгинам?

Моҳидил ҳамон уни таний олмасди. Наҳотки, шу танининг бир бурчига яширинган кичкина юракда шунчалик жўшқин ихтилофлар бош кўтарган бўлса-я!

Маҳмуда унга ўзи пайвандлаган қувурларни кўрсатиб мақтанмоқчи эди. Бироқ бу насиб бўлмади. Йўл орқасига «Волга» машинаси келиб тўхтади-ю, ўткинчи ишчилар уни ўраб олишди. Афтидан, машинадагилар кимнидир суриштиришмоқда. Бир йигит дугоналар томонга келиб, Моҳидилга:

— Сизни йўқлаб келишибди,— деди.

— Меними?— Машинада Моҳидил танийдиган бирор киши кўринмасди. Унда шофер билан яна икки аёл бўлиб Моҳидил уларни умрида кўрган эмас,— сизга ким керак эди?— сўради у яқинлашиб.

Орқада ўтирган кексароқ аёл кабинадан бош чиқариб, бир нарса демоқчи бўлганда, шоферга ёнма-ён ўтиргани:

— Бизга учинчи керак. Учинчи қайси гўрда?— дея тўнғиллади.

Орқадаги аёл эса сўзловчидан норози бўлгандай бош чайқаб қўйди-ю, кейин Моҳидилга мулоим боқди:

— Оппоқ қизим, учинчи участкага борармишсанми? Малол келмаса олиб бориб қўймайсанми бизни? Қидирақидира ўлиб бўлди. Кел, кела қол ёнимга.— У четроққа сурилиб, машинадан жой кўрсатди,— мана шу тугун ўлгур орқада турсаям бўлар-а, шопур болам?

— Қайга сизга, ўшатга жойлаб қўяверинг, хола,— розилик берди сочлари бетартиб тўзғинган, лўппи юзли шофер йигит.

— Кимни йўқлаб келдинглар? Учинчидагиларнинг ҳаммасини танийман,— деди Моҳидил қизиқсиниб.— Қулаҳмадними, Музаффарними, Гулхайриними?..

— Ҳа, ўша яшшамагурнинг олдига кетяпмиз,— деди тунд аёл.

Орқада ўтирганнинг ранги ўзгарди.

— Манга қаранг, келинжон, нимага у яшшамагур бўларкан? Уз болангиз-а, тасаддуқ?— сўнг Моҳидилга мурожаат қилди:— Қани, ўтира қол, оппоқ қизим. Ўша ниҳолчамни кўрарманми, деб, озмунча йўл босмадик. Ҳали ораси анчами?

Моҳидил Маҳмуда билан хайрлашишга мажбур бўлди.

Машина ғириллаб йўлга тушди.

— Энди билдим,— деди Моҳидил меҳмонларнинг

юзига зехн солиб.— Янглишмасам, сиз Гулининг онаси, сиз аммалари бўласиз, шунақами?

— Вой, тилиннга шакар, оппоқ қизим. Дарров била қолдинг-а. Ҳа, Гулхайрининг аммаси бўламан. Тинч-омон юрибдим, ниҳолчам? Нодиржоним-чи? Уям манинг жигаргўшам-а? Буниям биларсан?

— Гулидан эшитганман... Сиз Рисолат холасиз-а? Сиз...

Тунд аёл ортига қайрилиб, шундай қараш қилдики, Моҳидилнинг оғзидаги гапи оғзида қолди. Рисолат хола «парво қилма!» деган ишора билан кўзини қисиб қўйди.

Машина физиллаганича борарди.

II

Эл оғзига элак тутиб бўларканми? Гулхайри билан Нодирнинг тўйи бўлармиш деган гап бир кунда трассага ёйилди. Саҳрода тўй. Бу жуда қизиқ. Кейин фарзанд туғилади. Чақалоқнинг «инга-инга»си... Чинакам ҳаёт барқ ура бошлаганидан кишона бу!

Гулхайри Нодир билан бир қарорга келган кунлари уйга хат ёзишди. Албатта томдан тараша тушгандай тасодифан етиб келган бу хабар шодиёна кутиб олингани йўқ. Отанинг жаҳли чиқиб, хатни кўрпачага ирғитди-да, қаёққадир ғойиб бўлди. Рисолат холанинг боши қотиб, ток сўрисига суянганича серрайди. Ахир, унинг ҳам ўзига яраша орзу-ниятлари бор эди-да. Она бўлмиш эса сочларини юлар, ҳадеб қизини қарғар: «Одамлар нима дейди-а, қўни-қўшнилар нима дейди. Катта гапириб юрмаган бўлсам ҳам гўрғайди», дея вайсарди. Қандай бўлмасин, қизининг қулоғидан тортиб келишга отланди. Унга Рисолат хола ҳамроҳ бўлди. Икковлари келин билан куёвни олиб келиб, тўйни қишлоқда бошлашга қарор қилдилар. Қайсар қизу, чўрткесар жиян бунга ушамаса, она оқ қилади қизини. Рисолат хола ишнинг бунчаликка боришига рози эмас. Агар келишга кўнишмаса, иложлари қанча? Майли, саҳрода шунчаки номига тўй ўтказилади-да, уйга келганларидан кейин бошқатдан каттакон тўй-томоша қилинаверади... Йўқ, она бунга ҳам кўнмайди, асло кўнмайди.

Хуллас, икки аёл трассага кела-келгунча айтишиб, тортишиб, «шопур бола»нинг миясини қоқиб қўлига беришди. Бунинг устига умрларида кўрмаган ўнқир-чўнқир йўллар, дилгир манзаралар хуноб қилди уларни. Онанинг қони қайнаб, қизини мижиб қўйишгача борган ҳолда ке-

ларди. Ана шу вазиятда Моҳидилни Тепақўрғон насос станциясида учратиб қолган эдилар. Машина уйлар олдига келиб тўхтаганда, кабинадан чиққан аёлларнинг бири йўл четига тугунларини қўйганича, ўтириб олди.

— Аққа кирадиган аҳмоғи йўқ,— дея тўнғиллади,— шаққа чиқсин, шейдан қайтиб кетавераман.

— Вой, нима қиялпсиз, келинжон,— зорланди Рисолат хола.— Қўрган одамлар нима дейди? Болаларимизни бағримизга босайлик, кейин бир гап бўлар.

— Она керак бўса, шаққа келиша қолсин, шунча юриб ҳорганим етар. Жоним ҳалқумимга келиб кетди. Бир қалқисам, тамом бўламан, ҳозир. Ҳа дегани ҳожиси йўқ, қўрқитгани бўжиси. Чўлу уммоннинг қоқ ўртасига тушиб олиб, тоза бевош бўп кетганга ўхшайди буларингиз. Ана қораси кўринди,— югуриб келаётган Гулхайридан тескари ўгирилиб олди у. Нодирни бўлса силтаб ташлади. Қўлидан тарвузи тушган Гулхайри билан Нодир Рисолат холага яқинлашишди, бирма-бир бағрига отилиб, кўришишди.

— Бормисан, инҳолчам, омонмисан? Ҳой, жигаргўшам, икковингнинг шунақа дардинг бор экан, бир этиб бориб, ўша ёқда бафуржа маслаҳатга солсанг бўлмасми-ди-а? Шундан шаққа бизни овора қилиб-а? Балли-е, сизларга! Озмунча йўл эканми, ўргилайлар. Тинкапинкамиз қуриб, илгимизда жон қолмади-я.

Ешлар довдираб, нима дейишларини билмай тўришарди. Ниҳоят, Гулхайри:

— Бекорга овора бўлибсизлар-да,— деди.

Онанинг жизғинаги чиқди.

— Бо-о, она билан амманинг ҳурматини бир чақага олишармиди булар... Ҳой, яшшамагўр, сани олиб кетгани келганмиз бейга. Пешанамда серрайиб турмай, олиб чиқ ашқол-дашқолларингни! Сани ишингни Нодирнинг ўзи қилиб турар. Нима деяпман, ҳай!

Унинг бир жағи очилса, тўхтатишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Бу ҳам етмагандай бақириб, дам қизига, дам Нодирга ташланиб, юмдаламоқчи бўларди. Дод солди, одамлар йиғилди. Ҳамма ҳайрон. Рисолат хола, Моҳидил, Нодирларнинг шунча уринишлари, юпатишлари, йиғилганларнинг ўртага тушишлари ҳам кор қилмасди унга. Гулхайри юзларини беркитиб йиғлай бошлади. Рисолат хола тўплаганлардан уялиб, ер ёрилса-ю, кириб кета қолсам дерди.

Ниҳоят, у деб, бу деб зўрға овутдилар-да, масаланинг ечилишини эрталабга қолдиришга келишдилар.

Моҳидил меҳмонларни Гулхайри турган уйга кузатиб, тинчитиб, ўз хонасига қайтар экан, эшик олдида Латифжонни учратди. Унинг чеҳрасини совуқ бир ифода эгаллаган, асабийроқ кўринарди. Бошлари чанг, этигининг кўнжлари тупроқ эди. Ниҳоятда чарчаганликдан бўлса керак, кўзлари киртайиб қолганди.

— Йўқ, демасангиз, муҳим бир вазифани сизга юкламоқчимиз,— поездга шошилаётган одамдай гапирарди у.— Ҳозир тўртинчи участкадан келяпмач. Жуда аҳвол мушкул, Моҳидилхон, жуда мушкул... Уйлаб қаранг-а, қурилиш тақдирини худди шу кунларда ҳал этилиши керак. Эрта-индин яна бўронлар туриб, қиш қутуриб берса, ҳеч нарса қилломай қоламиз. Ишларини шундай сустки...

— Сабаби нима?

— Сабаби, участка бошлигининг сустлиги-да. Уни бошқа вазифага ўтказиш керак. Бошқа чора қолмади. Шунча огоҳлантирдик, ҳайфсан бердик, кор қилмади.

Латифжон келгандан бери кўп жойлардаги ишларини анча жонлантириб, трассадаги ҳаёт ғилдирагини тез ҳаракатга солиб юборган эди. Ҳар қандай тўсиқлар ўртадан улоқтирилди. Қундалик тадбирлардан ташқари яна янги тадбирлар зарурати кўндаланг бўлиб турар, буни оқилона ҳал қилиш талаб этилмоқда эди. Бу соҳада бош инженерга Фулом ака кўп жиҳатдан ёрдам берар, ўзининг қобилиятли ходим эканлигини исботлаб қўйган эди. До-ниёров ундан хурсанд, каттакон ўзгартишлардан мамнун, аммо баъзи нуқсонларгина тинчлик бермасди унга. Айниқса, Қуйиқўрғон насос станцияси, Қуйиқўрғон сув омбори қурилишидан кўнгли тўлмасди ҳеч. Кейинги кунларда бутун вақтини ўша ёқда ўтказар, шунинг учун Моҳидил жуда камдан-кам кўрарди уни. «Ҳақиқий жафокашининг ўзгинаси», деб ўйларди у тўғрида қиз.

— Гапингизга тушундим,— деди Моҳидил,— мени ўша ёққа ўтказмоқчисиз...

— Топдингиз... Лекин ўйлаб қаранг-да, мен сув омбори қурилишини охирига етказмагунча ўша ёқда бўлишим керак. Иш кўп. Вақт шундай зиқки...

— Тушунаман,— унинг сўзини бўлди Моҳидил,— қаёқда зарур бўлсам, ўша ёққа юбораверинг.

Латифжон енгил тортиб:

— Шундай дейишингизни билувдим,— деди. — Раҳмат, Моҳидил. Бу ердан кўнглингиз тинч бўлсин, ўрпингизга муносибни топамиз. Қанча тез кетсангиз, шунча яхши у ёққа. Уйлаб қаранг-а, хийла оғир участкага кетяпсиз!

Янги жойда қум кам бўлса ҳам, чанги чиқиб ётган, олақуроқ ерлар экан. Бир томонини тақир шўр босиб ётибди. Баҳорда ям-яшил гиламдай ястанган ўт-ўланларнинг япроқлари тўкилиб, қоқ-қуруқ чўпларигина силкинишиб туришибди. Насос станцияси қад кўтараётган ердан юқорироқда енгил-елпи қурилган уч-тўртта уй. Уларнинг бирига қурилиш участка идораси жойлашган.

Моҳидил атроф билан танишиб қайтгач, шу идорага йўл олди. Идора бир печа хонадан иборат. Киравернишдаги биринчи хонада сухсурдайгина бир қиз аллақандай жадвални машинка қилиб ўтирар, бошига саватдай қилиб турмаклаган сочлари, нозик ип сингари сурма тортилган чақноқ кўзлари, гулгун яшноқ юзлари, бежирим кийимларидан тортиб, баланд пошнаги қора туфлисигача Моҳидил кузатиб чиқди-да, бу қиз фақат танца майдо-ни-ю, театр ва кўнгилочар базмлар учунгина яратилганлардан эканми, деб ўйлади.

— Мен сизни танидим,— деди у кириб келувчини нозкарашма билан қарши оларкан,— бизнинг янги бошлиғимизсиз. Бугун телефон қилиб айтишганди.

Моҳидилнинг кабинети ниҳоятда озода, саришта. Тувакда гуллар, деразаларда янги крахмалланган тўр пардалар, бир бурчакда холодильник, телевизор, яна бир бурчакда ўн-ўн бешта китоб териб қўйилган чиройли шкаф. Эшикдан то бошлиқ ўтирадиган креслогача чўгдай узун гилам ёйилган. Моҳидил буларнинг ҳаммасини кўздан кечирди-ю, кулиб:

— Бу — қурилиш идораси эмас, шоҳона сарой-ку! — деди.— Ким шунчалик безатган бу ерни?

— Илгариги бошлиғимиз. Жуда оро беришга ўч эдилар. Уйингнинг тоmidан чакка ўтиб турса ҳам, кабинетинг гулдай яшнаб туриши керак, дердилар донм. Пли-тада чой қайнаб турибди, қанақасидан дамлай?

— Нимани қанақасидан?

— Чойни-да. Илгариги бошлиғимиз меҳмонларга кўк чой, ўзларига памил дамлатиб ичардилар. Ҳар хил конфетларни яхши кўрардилар. Айниқса, новвотни... Дўконда новвот қолмагандан кейин «мишка косолапая» олдириб келадиган бўлдилар. Сизга қанақаси ёқади?

— Ҳеч қанақаси. Чой-пойингизни қўя туриш ҳозир.

— Таъбингиз... — полни дўқиллатиб чиқа бошлади қиз.

— Кетманг. Мана бу чойнак-пиёлаларни ўзингизнинг хонангизга чиқариб қўйинг. Телевизор ҳам ортиқча.

— Илгариги бошлиғимиз...

— Мен илгариги бошлигингизнинг нима қилишини суриштираётганим йўқ-ку, синглим? Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Олинг, менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.

— Таъбиингиз!..

Таши-таши бошланди. Нозанин қиз инқиллаб-синқиллаб Моҳидилга кўмаклашар экан, нуқул илгариги бошлиқнинг бу кабинетни безатгунча эси кетганлиги ҳақида гапирарди.

«Кабинетда савлат тўкиб ўтириш билан қурилишнинг ўзи битиб қоларканми?»— деб ўйлади Моҳидил.

Ниҳоят, ҳамма иш у ўйлагандай тартибга келгач, новчагина, кўзларининг оқи қип-қизил бир йнгит кирди-да, қизга имо-ишора қилиб қўйиб, Моҳидилга қуюқ салом берди:

— Кечирасиз, янги бошлиқ келибди, бор-чи, ростмикин, деб юборишди мени.

— Ким юборди?

— Ким? Ҳа... ҳалиги кўпгина кишилар-да. Ҳамма. Масалан, саркоримиз.

— Ўзи-чи? Катталиқ қилиб сизни юборгандан кўра, ўзи келса бўлмас эканми?

— Энди... раҳбар киши-да, ахир.

— Чақирнинг саркорингизни?

Йнгит кетишга чоғланди.

— Тўхтанг, нимага кўзларингиз оқиб тушар даражага бориб қопти? Электрпайвандчимисиз дейман?

— Ҳа, пайвандчиман. «Жизз» қилиб арматура пайванд қиламан.

— Ниқобсиз ишлайсизми? Бунақада кўздан ажраб қоласиз-ку?

— Энди... Қасбимиз шунақа-де...

Моҳидилнинг энциси қотди.

— Қасбимиз шунақа эмиш. Докторга кўрсатинг даров. Тузатмагунингизча ишга рухсат бермайман. Шуни билиб қўйинг, боринг, саркорингизни чақиринг.

Бирпасдан кейин нариги хонадан чийилдоқ овоз эшитилди:

— Вой, жопгинам-эй, чақиртирилган эканмиз, келятмиз-да. Омонмисиз, янги бошлиқ муборак!— деди у секретарь қизга,— сизга битта атаганим бор,— у катта, қип-қизил олма узатди қизга,— оз бўлса-да, кўпдай кўрасиз-да, дўндиқчам.

— Раҳмат,— деди қиз ва олмани шартта тишлаб, юзлари бужмайиб кетди.— Вой, шунақа пайтдаям нор-

дон олма бўладими? Бир тишласанг, кўзларинг ғилай тортиб кетади-я.

— Наманганнинг ашдархони-да, бу, дўндиқчам. Мозор босиб келган. Ҳай, чақиртирган бошлиқ ўзларидами? Вой, жонгинам-эй!

У ҳам худди ҳозиргина кириб, чиқиб кетган йигитдай узун бўйли экан. Бурни устида чиройли гардишли кўзойнак. Қулогига қалам қистириб олган.

— Ассалому алайкум, келсинлар, келсинлар ҳали кўргандай бўлувдиму, ким экан бу пари, бу ойимқиз деб қўя қолибман. Хўш, столлар муборак бўлсин!

— Раҳмат! Қани, ўтиринг.

— Қуллуқ, бизга мана бу четроқ ҳам бўлаверади. Вой, жонгинам-эй. Ие, дўндиқчам, чой қани? Опанга дамлаб бермадингми?

— Чойни хуш кўрмас эканлар,— деди олма кавшаниб ўтирган қиз.

— Чойдан зарурроқ гаплар бор,— деди жиддий оҳангда Моҳидил. Кейин биринчи навбатда нима ишлар қилиш кераклигини тахлаб ташлади. Шундоққина қурилишга яқин жойда тоғ-тоғ ғишт очиқ ҳавода уюлиб ётибди. Станция учун аллақачонлар олиб келтирилган аппаратлар, насос агрегатлар ҳам очиқ ҳавода. Қувурлар исталган жойга ташлаб кетилган. Плита бетонларнинг арматуралари сочилиб ётибди.

— Жоннингиз ачинаганига ҳайронман,— таъкидлади Моҳидил.

— Вой, жонгинам-эй, нимага ачинмайди? Ачийди. Аввалги бошлигимизнинг қулоқлари оғир бўлса, манда айбми? Айтавериб, оғзимнинг ели тўкилган.

— Утган ўтиб кетди. Бўладиган ишга ўтайлик тезроқ. Сизга икки кун муҳлат, ғишларни яхшилаб тартибга келтирасиз. Эртага ёғин бўлиб берса, ҳаммаси расво бўлади-ку! Устини ёптирасиз. Очиқ ҳавода бирор-та нарса қолмаслиги керак. Бостирмалар қурдириг.

— Ёғоч, тахта... Қислород йўқ, пайванд ишлари чалачулпа бўляпти... Вой, жонгинам-эй, гап кўп-да.

— Айтаверинг, бир бошдан.

Моҳидил ҳаммасини блокнотига ёзиб олди. Латифжоннинг ачинганича бор экан. Барча нарса ўлда-жўлда. Инга шунақаям совуққон бўладими одам! Станциянинг тез кунда битиши ҳам даргумон. Лекин, трест раҳбарлари, шахсан Латифжоннинг ўзини ҳам оқлаб бўлмайди. Шунча вақт бепарволикка берилиш инсофданми, ахир!

«Илгариги бошлиқ» истаганча бюрократлик қилиб,

ндорада айш-даврон сураверган бўлса керак. Нобудгарчилиikka ачинмаган. Наҳотки, шу оқибатларни аввалроқ билиб, бирор чора кўрилмаган-а!

Саркор топшириқларни олиб, ўршдан тураркан, Моҳидил яна сўз қотди:

— Айтмоқчи, ҳалиги пайвандчи йнгитнинг кўзлари ишдан чиқай деб қолибди-ку? Нимага шундай?

— Э, унга гап уқтириб бўлармиди? Ҳеч ниқоб кийдиrolмадим-кийдиrolмадим-да, нафасим қайтиб кетяпти, ўлсам ҳам ёруг дунёни кўриб ўлай, дейди.

— Ниқоб киймаса, ишга қўйманг. Сиз билан биз ҳар бир кишининг соғлиги учун жавобгармиз.

У чиқиб кетиши билан яна икки киши баҳслашиб кирди.

— Ассалому алайкум,— деди дўрилдоқ овозли йнгит.— Танишайлик, мен Ҳайитов бўламан.

— Инженер Ҳайитов,— унинг сўзини тўғрилаб қўйдн бирга кирган думалоқ юзлиги.

— Тўғри, мени бу ерда инженер Ҳайитов деб чақиришади. Бу киши тупроқ қазини бригадасининг бошлиги. Гап шундаки, ўртоқ, янги бошлиқ, тез битта бульдозерни карьерга юборини керак. Тупроқ ташиб келаётган икки машина қумга ботиб қолибди. Эрталабдан бери тўртта шофер овора. Тракторсиз уларни чиқаришолмайди.

— Ахир ман қанақасига бераман, ўртоқ бошлиқ? Ишлаб тургани ўзи еттига. Биттаси кетса...

— Кетса келади-да, ахир. Қочиб кетмайди-ку!— деди инженер унинг сўзини бўлиб.

— Қочиб кетмайди, биламан, локин бугун юборсам, эртага келади-да. Ораси озмунча йўлми?

— Тўхтанглар, тўхтанглар,— дея тинчита бошладн уларни Моҳидил.— Қанақа карьер? Қанақа тупроқ? Тушунтирсанглар-чи?

Ҳайитов ўтириб олди-да, гапга тушиб кетди:

— Ўртоқ бошлиқ, трассадаги техника шаронтига мувофиқ канал дамбаси учун ишлатиладиган тупроқ саставидаги гипс уч процентдан ошмаслиги керак. Бу ернинг тупроғида ўн икки процент гипс бор экан. Шунинг учун мана, ўрнига ўн километр жойдан уч процентли гипсга эга бўлган тупроқ олиб келиб тўкяпмиз. Учаскдаги етти машинанинг бештаси линияда. Йўл ёмон. Машиналарга жуда қийин бўляпти. Тез-тез ишдан чиқиб, ремонтга тушяпти. Мана, бугун яна иккитаси ярим йўлга етганда...

— Тушунарли. Демак, ҳар куни ўн километр йўл

юриб, тупроқ ташийсизлар, шунақами? Бунақада ҳали-бери қурилиш битмайди-ку?

— Албатта-да. Тўрт километрли трасса дамбасига озмунча тупроқ кетади дейсизми?

— Борди-ю, шу ўн икки процентли тупроқни ўз жойида дамбага ишлатаверса бўлмасмикин?— савол берди Моҳидил.

Юмалоқ юзли йигит бошини сарак-сарак қилганча:

— Бўлмайди. Техник шаронти буни кўтармайди,— таъкидлади у.

— Менимча, бўлади. Бўлади-ю...— деди Ҳайитов,— бошлиқлар билан тортишиб ўтиришга кимнинг тоби бор дейсиз?

— Масала, кимни назарда тутяпсиз?

Ҳайитов тутилиб қолди.

— Сизни эмас... Масала, бош инженеримизни-да. У киши фақат уч процентлигини тан оладилар.

— Гап бош инженерда эмас,— эътироз билдирди Ҳайитовнинг шериги,— трест ишлаб чиқариш бўлими ўн икки процентли гипсли тупроқни дамбага нолюйиқ деб топган, вассалом!

Маълум бўлишича, Ҳайитов маҳаллий тупроқ намунасини лаборатория анализи учун трестга юборган. Трестдагилар эса ёзма равишда эмас, телефон орқали озгаки рад қилиш билан қутулганлар. Аммо Ҳайитов текшириш натижасидан қониққан эмас.

— Менинг фикримни бош инженер ёрдамчиси ҳам қувватлаган. Фақат сўзини инобатга олишмаяпти-да.

— Гулом акани айтяптилар,— гап қўшди бригадир.

— Ҳа, ўша кишини айтяпман. Бу ернинг тупроғини яхши биладиган одам фақат ўша киши. Қадимда сув ишоотлари қурилишига ҳатто йигирма процентли гипсли тупроқ ишлатилганини ҳам билар эканлар. Бу нимаси, ўртоқ янги бошлиқ, қадимда мумкин-ку, энди мумкин бўлмай қопти-да. Мана, Қизилоёқ деган жойга бориб кўриш мумкин.

— Қизилоёқда нима бор экан?

— Нима бўларди. Ўша ишоотларнинг вайрона қолдиқлари бор-да.

Моҳидил муддатни қўлдан бой беришни ёқтирмасди. Шунинг учун ёнига икки-уч кишини тўплаб, Ҳайитов дарак солган ўша Қизилоёққа қараб жўнади-да, фақат тонгга яқин қайтиб келди. Эрталаб секретарь қиз келганида у шундаққина столга бошини қўйганича донг қотиб

ухлар, дераза токчалари эса бетон увоқлари, парча-пурча қоғозларга ўроғлиқ тупроқларга тўлиб кетган эди.

Секретарь қиз лабини буриб, елкасини қисиб қўйди-да, ўз хонасига чиқиб кетди.

Моҳидил ичкаридан чиқиб унинг пардоз қилишини кузатиб турар, қиз буни сезмас эди.

— Вой,— деди кўриб қолгандан кейин, ойнани стол галадонига яшираркан,— лабларим шамолда тарс-тарс ёрилиб кетибдики... «Красная Москва» духим бор, озгина селасизми ўзингизга?

Моҳидил жавоб бериш ўрнига яқинроқ келиб ўтирди-да, сўради.

— Бу ерда зерикмаяписизми?

— Шунақаям зерикаманки, асти қўяверинг,— бажону дил ҳасратга ўтди қиз,— баъзида ёрилиб кетай дейман. Илгариги бошлиғимиз...

— Зерикмайдиган иш топиб берайми?

— Қанақа иш? Агар ўзининг ҳунарим бўйича бўлса, таъбингиз. Асли ҳунарим — телефонисткалик. Машинада ҳам яхши ёза оламан.

— Ҳозирча телефонисткаликдан зарурроқ вазифалар бор. Анави машинкадан чиққан қоғозларни менга беринг-да, саркорнинг олдига бориб айтинг, сизга иш топиб берсин.

Қизнинг ҳафсаласи пир бўлиб, лабини бурди.

— Қанақа иш топиб берарди? Гишт ташиттирмасин тагин? Унақаси таъбимга тўғри келмайди.

— Гишлар сочилиб нобуд бўлиб ётаверсинми? Ахир сиз давлат мулкнинг жонқуяри эмасмисиз?

— Ахир...— У нозик қўлларни кўрсатди.

— Ҳечқиси йўқ, чиниқасиз, синглим. Мен сиздан ҳам нозикроқ эдим. Мана, энди кўрдингизми, кафтларимда қадоқ.

Елғиз қолган Моҳидил ҳозиргина қиз туриб кетган стулга қараб турди-да, сўнг машинканинг олдига ўзи ўтириб, қоғоз қўйди.

Бу ерда ҳамма нарсадан атир ҳиди анқиб турарди. «Красная Москва» бўлса керак, деб ўйлади Моҳидил. Кейин «чиқ-чиқ» қилиб бармоқлари билан ҳарфларни ура бошлади. «Талабнома» сўзини ёзиш учун ўн минутча овора бўлиб, «нома»га келганда «н» ҳарфини узоқ қидирди. Бу ҳам хийла оғир иш экан. Нозанин қизга осон тутганига қаранг-а.

Ниҳоят, «н» топилди, «о» қани энди? Ҳа, мана юқорда экан. Терга пишиб кетди у. Шунақа қоғозбозлик қил-

гандан кўра телефонда сўраб қўя қолса нима бўларкин?
Телефон ҳам ҳадеганда уланавермади. Улангандан кейин эса бошлиқлардан бирортасини топиб бўлмади. Бир ярим соат уринишдан кейингина Қуйиқўрғон сув омбори қурилиши томонидан Латифжоннинг хириллаган товуши келди. Кейин Моҳидил таъминот бўлими бошлиғи билан узоқ гаплашди.

Худди ана шу суҳбатнинг эртасига прорабхонада қуйидагича суҳбат борарди:

— Аёл бўлсаям хийла пихини ёрган кўринади. Саркорнинг нафасини ичига тушириб қўйди-я. Вой, жонгинам-эй, бўлишим шу, мендан юпқа тайёрлолмайсиз, угра кесолмайсиз, урвоқдан бўлак нарсага ярамайман, вой, жонгинам-эй, деб сузилиб ўтираверди.

Гапирувчи кўзлари қизарган кечаги электропайвандчи эди. У атайин овозини чийиллатиб, саркорнинг сўзлаш услуби, хатти-ҳаракатларини жуда ўрнига қўярди. Турганлар эса ҳадеб кулишарди. Сўзловчи эса баттар қўшиб-чатнишга уринарди:

— Секретарь қизни биринчи кўришдаёқ ёқтирмабди бошлиқ. Башарангиз тузугу, тиржайишингиз бузуқ экан, дебди. Пардоз-андозни уйингизда қиласиз, хоним, ҳозир чиқиб гишт теринг, деса у: «Вой, шўрим қурсин, ўлибманми гишт териб, умримда совуқ сувга қўл урмаган парию рухсораман-а! Илгариги бошлиғимиз юрсалар елкаларида кўтариб, ўтирсалар тиззаларига олиб ўтирардилар. Сиз ҳеч бўлмаса кафтингизга оларсиз деб ўйловдим...»— дебди. Ноз-карашмалар қилибди. «Ҳой, ойнмқиз, сизга хушомад қилишга жансим тўғри келмайди. Бошқа жазман топинг», деб берибди унга бошлиқ. Шундан кейин кавушиниям тўғрилаб қўйибди.

— Ўзи кичкина бўлса ҳам, ашуласи катта экан-а?

— Ҳа, балойи азим. Хўжайинлар билан телефонда гаплашганини кўрсанг. Бирпас эшикнинг орқасидан қулоқ солиб туриб, сочларим тикка бўлиб кетди.

Сўзловчи эшик олдида турган Моҳидилга кўзи тушди-ю, гиппа бўғилгандай, тупугини ҳам ютолмай қолди.

— Ваъзхонлик тугадими?

— Вой, жонгинам-эй,— унинг орқасидан саркор ҳам кириб келган эди.— Мунча имиллашади булар-а? Топширингизни кеча отказувдим.

Моҳидил унга парво қилмай тўрга бориб ўтирди-да, секин-секин чиқиб кетмоқчи бўлганларни тўхтатди:

— Ваъзхонлик тугаган бўлса, энди мендан эшитинг,— деди. Сўнг, энди таралабедодликка чек қўйилиши-

ни, ҳар бир кишига ишга жон куйдириб киришишни уқтирди.— Кунлар қисқаряпти. Бундан буён тунда, изғирин, совуқ оқшомларда, электр чироқлари нурида иш-лашга, кўпгина оғирчиликларни бошдан кечиринишга тўғри келади. Аммо, кўпчилиги — ёшлар-ку! Ёш қўл — арслон панжаси, деб бекорга айтмаганлар. Ана шу арслонлар қарияларга ибрат бўлишлари керак.

Моҳидил анализ учун тупроқ намунасини тўппа-тўғри Тошкентга юбориш кераклигини айтди.

— Трестдагилардан бир иш чиқмайдиган кўричади,— деди у,— ўртоқ Ҳайитов, сиз ўз фикр-хулосаларингизни батафсил ёзиб, пухта материал тайёрланг. Қизил-оёқдаги қадимий дамбалар учун йнгирма процент гипсли тупроқ ишлатилган экан, демак, ўн икки процентли бу ердаги тупроқ ҳам техник шароитга тўла жавоб беради. Натижасини тез юборишса юборишгани, юборишмаса, ўн километрга қатнаб, тупроқ ташишдан воз кечамиз.

Ҳамма бир-бирига маъноли қараб қўйди. Ҳайитов ичидан қувониб деди:

— Яшанг-э, бормисиз дунёда! Аллақачон шунақа қилиш керак эди, бунинг ўрнига қўрқоқлик қилиб... Аммо, Моҳидилхон, яна чатоқ-да. Тупроқ намунаси то Тошкентга бориб, натижаси қайтгунча, икки-уч ҳафта ўтади-да.

— Тўғри, икки-уч ҳафтадан кейинги анализнинг кераги йўқ бизга. Биз ишни бошлаб юбораверамиз. Фулом акага телефон қилдим, баъзи мутахассислар билан ҳам гаплашдик. Ўн икки процент гипсли тупроқнинг хосияти кўп экан.

— Ишни бошлайверамиз, дейсиз-ми?— сўради чўчинқираб саркор.

— Ҳа, ўйчи ўй ўйлагунча, таваккалчи уйга етади, таваккал қилишга тўғри келади-да.

— Вой, жонганим-эй, таваккалчиликнинг охири бахайр бўлсин-да?

— Буюк ишларнинг кўпчилиги таваккалчилик билан қўлга кирган. Буни инкор қилиб бўлмайди,— деди Моҳидил кулиб. Кўпчилик ичдан унга қўшилиб турарди.

Эртасигаёқ карьерга қатнаётган машиналар линиядан олиниб, асосий қурилишга ташланди. Бульдозерлар қовланган тупроқни шу ернинг ўзидаги дамбага ётқизиб, шиббалайвердилар. Оғир йўл азобидан қутулган шоферларнинг вақтлари чоғ, Моҳидилнинг тadbиркорлиги ҳақида оғиз тўлдириб гапира бошлашди.

Чала-ярим қад кўтариб қолган насос станцияда ҳам катта жонланиш бор. Карьердан бўшаган машиналар қу-

рилиш материалларини ўз вақтида етказиб беришмоқда. Хуллас, ҳамма ишга шўнгиб кетди. Фақат Моҳидилнинг ўзи бир оз ташвишда. Тупроқ состави масаласида ўзбошимчалikka йўл қўймаганмикин? Борди-ю, Тошкентдан Моҳидилнинг хулосаси ижобий топилмаганлиги тўғрисида хабар келиб қолса-чи? Тўрт километрга яқин масофани бутунлай бошдан-оёқ, янгитдан қуришга тўғри келадими тагин? Текширув натижаси тупроқнинг дамба учун яроқли эканини кўрсатиб турибди-ю, лекин у барибир лаборатория хулосаси эмас-да.

Участкада бундан ташқари ҳам амалга ошириш қийин бўлаётган кам-кўстлар бор эдики, вазият уларни тезроқ бир ёқлик бўлишни талаб қилмоқда эди. Бу тўғрида бошлиқлар билан фақат ҳафталик маслаҳат йиғилишида келишиб олишга тўғри келди. Йиғилиш эса ҳамон ўша Тепақўрғон участкасида ўтказилмоқда.

Моҳидил эртанги йиғилишга етиб бориш учун кеч-қурун йўлга тушди. У Қуёнқочдида бўлиб, ўз қадрдорларини кўриб ўтишни ният қилиб қўйган эди.

Мана, ўз уйи. Нимагадир деразада чироқ ёниқ. Қим бўлиши мумкин?

— Зубайда? — деди у ҳайрон бўлиб.

Иш кийимини ечмай ётган Зубайда ирғиб ўрнидан турди-да, кўзларини ишқалади.

— Ассалому алайкум... Кундузги сменадан қайтибману, бирпас чўзилиб, кўзим кетибди.

— Нима гап ўзи? Кетувдинг-ку?

— Қайтиб келдим, — яна ўтирди у. — Уч кун бўлди қайтганимга. Қайтдим, Гулхайри опамга шогирд тушдим. Машинистлик қилмоқчиман.

— Нимага қайтдинг? Мундоқ ётиғи билан тушунтирсанг-чи.

— Ярим йўлдан қайтдим. Мени кечиринг, опа... ўшанда сиззи хафа қилиб кетувдим. Кўп ачиндим кейин. Қаёқдан ҳам ўша Ҳошимни учратган эканман, дейман... Уйлаб қарасам, гапларингизнинг бари тўғри. Ўз оиласига тўла-тўкис бахт топиб беролмаган одам, келиб-келиб манга бахтни раво кўрармиди? Осмондан юлдузини олиб бераман, деган ваъдаларига лаққа тушиб, олдига борсаму, тагин битта мандақа лақманни топганда, туёгингни шиқиллатиб қол деб, кавушимни тўғрилаб қўйса... ўша кунларни ўйлашнинг ўзи қанчали даҳшат!

— Балли, синглим, ақлинг кирибди. Хўп хурсанд қилдинг мени. Яхши қипсан қайтиб. Жонингда қасдинг

бормидики, ўз оёғинг билан жаҳаннамга бориб ўзингни отсанг!

— Уйлаб қарасам, бу жойда бирдан-бир меҳрибоним сиз экансиз. Кета-кетгунча сизни ўйлаб кетдим. Мани деб, жаҳлингиз чиқиб, не алфозга тушганингиз кўз ўнгимдан кетмади ҳеч... Гулҳайрини, Алёшани, Музаффар, Хўжаназар ака, ҳамманн эсладим. Иссиқ-совуқ демай, кечаларн қум, шамол билан олишганларимиз, ютуқларимиздан қувонганларимиз, ўйлаган ўйларимиз, ниятларимизнинг бари мандан орқада қолиб кетаётгандай туюлаверди. Энди шу жойга етганда унга қўл силтаб, қайтиб кетаётганга ўхшайвердим. Поездга ўтирдим. Бир вақт қарасам, жўнаяпман. Кейин йнглавордим. Нимадир мани кетишимгамас, қолишга ундарди ҳадеб. Кейин бир станцияга келганда тушиб қолдим. Юртимизнинг шу кичик бир бурчагида яшаб, энг юксак, энг равшан, янада порлоқ олам сари тинмай, ҳормай ҳамиша олдинга — келажакка ишонч билан бориш ҳавасида ёнган шу инсон қудратини кўзим билан эмас, шу юрагим билан аниқ кўргандай бўлдим, опа... Буларни ташлаб кетиб бўлармиди? Кечиринг...

Моҳидил унинг икки чаккасидан ушлаб, кўзларига тик боқди. У кўзларда қатъий бир қарорга келганликнинг аниқ пфодаси порларди. Унга ишониш мумкин.

Зубайда учун ҳаёт кечириниш унча осон эмасдай туюларди доим. Чунки қўлидан яхшироқ бир иш келишига унча ишонмасди ҳали. Таваккал қилиб, бирор нарсага қўл уришдан эса қўрқар, шу жиҳатдан лаби куйган одамни эслатарди. Бунинг сабаби бор эди, албатта. Бу — ўша ўнничи синфни битирган йили, институтга киришдан бошланган эди асли. Институтга кириш учун каттакон конкуре мавжуд. Ҳар бир ўринга саккиз-тўққизтадан ариза тушган. Ҳамма баб-баравар ўша ўрин учун курашади. Китоб устида тунларни бедор ўтказади. Ҳаяжон-изтиробларнинг эса чеки йўқ. Борди-ю, толенг сенга кулиб боқса-ю, конкуредан ўтиб олсанг-ку яхши, ўтолмасанг-чи?

Хуллас, Зубайданинг умидини ана шундай ҳол чилпарчин қилиб юборди. Баъзи фандан беш, баъзиларндан тўрт олиб, белгиланган нормага икки бали етмай қолади.

Қабул комиссиясининг қарори чиққан кунн Зубайда ўз фамилиясини рўйхатда кўрмай, уйга эзилиб қайтади. Қизига қаттиқ меҳр қўйган ота ҳам, она ҳам унинг юраги гаш бўлишини истамас, қандай бўлмасин уни

овутиш, кўнглини кўтариб, дардини ёдидан чиқаришга уринардилар. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

— Ҳафа бўлма, қизим, бугун бўлмаса, эртага бирор иложини топармиз,— деб юпата бошлади отаси.

Қандай илож топниш мумкин? Қарор чиққан бўлса, рўйхат осиглиқ!

Йўқ, астойдил уринганининг омади қўлида экан. Орадан уч кун ўтгач, ота уйга хурсанд қайтди-ю:

— Бориб ўқийвер, ишинг юришиб кетди,— деди.

Қиз ҳайрон. Шу ҳайронлигича институтга борса... кўзларига қандай ишонсин? «Иложини топиш» шунчалик осон экан-ку? Ҳеч шубҳасиз, отаси айтгани тўғри чиқди. Рўйхатлар қаторида унинг номи ёзилган бир нарча қўшимча қоғоз турарди.

Қизнинг вужудида тўғён кўтарилди. Қалбини алланима исканжага олиб, эзғиларди гўё. Мияси ўтмас пичоқдай қийнар, бирор йўл-йўриқ сўровчиси йўқ, борларига эса бундай сирни фож қилишдан уяларди. «Иложини топган» отасини эмас, ўзини, фақат ўзини гуноҳкордай санарди у. Дунёда шундай қалбаки ишлар ҳам бўларкану, Зубайда шу чоққача бунга шубҳа ҳам қилмаган, баъзи муомалалар фақат айрим кишиларнинг хоҳишига боғлиқ эканлигини билган ҳам эмас. Агар шундай келишувчанлик билан ҳаммаси ҳал бўлаверса, конкурс эълон қилишга нима ҳожат? У овора, бу овора, бутун бир коллектив овора... Ёки хўжакўрсин учунгинагаминкин булар?

— Нима, кўнглинг тўлмаяптими?— сўраб қолди отаси қизининг хафаҳол раъйини кўриб,— ҳаммаси ҳал бўлди-ку, ахир?

Зубайда отасига бир қаради-ю, ҳеч нима демая. «Мен ҳалоллик билан ўқишни истардим», деб ўйлади ичида.

...Бора-бора китобларда ўқиган ўша ажойиб одамларнинг ҳам борлигига ишона бошлади. Дунёда улар кўп. Уларни қидириб топмоқ, изламоқ керак. Улар билан бир қозонда қайнаб кўрмоқ лозим. Шу иштиёқ билан Зубайда ота-она муҳайё қилиб берган барча афзалликлардан воз кечиб, сахрога келиб қолган эди.

У қидирганини топди, кўрди, бирга ишлади, кўпчиликка ҳаваси ортди, аммо ҳамон айрим қалбакиликлар мавжудлигининг гувоҳи бўлди. Шулардан бири Ҳошимжон бўлиб чиқди бу ерда. Тавба, шунча ажойиб одамлар ичида битта ярамаси ҳамма ёқини булғатиб кетди-я.

— Қанақа қилиб ўша рўдапога ишона қолдим-а,—

деди у Болтаев ҳақидаги фикрларини давом эттириб.— Кўр эдим, кўзим очилди энди. Кеч бўлса ҳам ҳар қалай, очилди, опа, ишонинг. Ўша кунни поездда кета туриб «ҳар нарсага қалб кўзи билангина эмас, ақл кўзи билан ҳам қарай билиш керак», деган гапингизни эсладим. Шу гапингиз мени иккилантириб қўйди. Ақлимни еб қўйибман, деб ўйладим. Кўз олдимда бирдан институтга киришимга «илож» топиб берган, ўша қандайдир мансабдор пайдо бўлди. Худди Ҳошимнинг ўзгинасига ўхшаб кетди у. Шунинг ўзгинаси. Агар бу бўлмаганда ҳам, бундан ҳеч фарқ қилмасди у назаримда... Азалдан бир нарсага аҳд қилсам, унинг охиригача етказмай қўймайдиган одатим бор. Бўлмасам, қалбакилик билан топилган ўша «илож»га кўнгиб кетаверган бўлардим. Йўқ, энди лабим куйинини истамайман! Ҳошим акадан паққос кўнглим қолди, ишонинг, уни қайтиб кўрган кўзим йўқ энди.

У ўрнидан туриб, дераза ёнига борди.

Моҳидил электр плиткани ёқиб, чой қўйгунга қадар ҳам Зубайда ташқаридан нигоҳини олмай тураверди. Моҳидил ширма орқасига ўтиб, ечини бошлади.

— Нимага индамайсиз?— сўради у дераза олдиан кетмай.

— Индаб нима дердим?— дея жавоб қилди Моҳидил.— Ҳамма гапни айтиб қўйдинг-ку ўзинг. Ҳошимнинг кимлигини таниб олибсан-ку...

Моҳидил халатини кийиб чиқди-да, кўзгу олдига келиб, сочларини тарай бошлади.

— Эски иллат қолдиқлари доим кўзга яққол ташланавермас экан, Зубайда,— деди у.— Мен ҳам сен сингарни ҳайрон бўлардим. Ахир биров ўғирлик қилса, тухмайтчи, порахўр, чайқовчи бўлса, қўлга осонроқ тушади. Ҳошим сингариларни эса тутуш қийин. Чунки, Ҳошим сингарилар ўғирлик қилмайди, бировга пичоқ ўқталмайди... У бошқа йўл билан одамларни алдайди, бировларнинг оёғидан чалади, енг ичида ҳар хил қабиҳ ишлар қилаверади. Партиянинг бирор кўрсатмасини амалга ошириш эълон қилинса, у бу кўрсатма учун кураш принциpidан фойдаланади. Биров сал танқид еса, шу танқидни пуфак қилиб шишириш билан ўз мақсадига эришади. Юзакни қарасанг, ҳаммаси дуб-дуруст, ҳеч қанақа айби йўқдай. Аслида-чи... Ке, қўй, шунини ўйлайверма ҳадеб. Чой дамлаб келаман. Қиёмнинг бор экан, қиём билан ичамиз, хўпми?

— Ростдан кўр эканман-да. Илгари унинг шунақали-

гига ҳеч шубҳа қилмабман. «Жонимдан ортиқ кўраман! Ундоқ қилодурман, мундоқ...» Қилпангламай ўлгурнинг гаплари шунақанги ширин эдики... Одамнинг башарасига қараб, дарров билиб бўлмас экан-да.

— Ҳар нарсага юзаки қараб бўлмайди. Шунини бир карра эсда тут. Айниқса муҳаббат кўзи билан қараганда ҳушёрликни ошириш керак. Муҳаббат кўзига эркаклар бутунлай ўзгача, қўй оғзидан чўп олмайдиган, ипакдай майин бўлиб кўриниши мумкин...

Моҳидил стол тузатиб, чойнакдаги чойни уч бор қайтарди-да, кичкина-кичкина ликопча билан майда қошиқларни икки пиёла ёнига қўйди.

— Эҳ, шунақа одамларни!..— деди Зубайда мушгумини тугиб.

— Ҳа, бунақа одамлар билан коммунизмга чиқиб бўлмайди.

Дераза ёнидан кетма-кет иккита юк машина гувиллаб ўтаркан, бировнинг кимгадир бақириб гапиргани эшитилди. Лекин мотор овозидан англаб бўлмасди уни. Иккинчи қаватдан эса танца тушаётгандаги оёқ дупури, музыка овози қулоққа чалина бошлади.

— Айтгандай, Хўжаназар ака касалхонадан чиқибдилар, деб эшитдим, ростми?— сўради Зубайда.

— Эртага рухсат беришармиш...

III

Хўжаназар аканинг қайтиши ҳақидаги хабар бутун трассага тарқалди.

Ҳар ёқдан уни кўргани келишиб, елкасига қоқиб «шукур, жонингиз омон қопти, шукур», дейишар, суюнишар эди.

Хўжаназар ака эса хомуш, илгаригидай ҳар гапнинг бирида бирор латифа ўйлаб топмас, суҳбатдошларини кулдиравермас эди. Буни ҳамма сезиб турар, ўткинчи ҳол бўлса керак деб ўйлашарди. Кейин билсалар, врач хулосасида унинг оғир ишларга қўйилмаслиги ёзилган экан. Трест бошлиғи ҳам шунга рноя қилиб, аввалги вазифасига рухсат бермабди. «Бизга соғлиғингиз керак, ака», дебди. Ўзининг асли касби — гидротехниклик вазифасини тавсия қилибди. Ҳали каналга сув қўйилганича йўғу, гидротехниклик қилармиш.

Ҳа, жўшқин дарё балиғи кўлмак сувда умр кечирол-

майди. Сукунатда яшаш Хўжаназар ака учун ана шу балиқ ҳолига тушиш билан баробар.

Бир куни уйда узоқ ўтириб қолди у. Томоғидан овқат ўтмас, нафаси сиқилиб, ёрилгудай бўлаверди. Буннинг устига ҳавонинг айнигани, ҳовлида тўс-тўполон кўтарилиши унинг кўнглини баттар лира қиларди. Утган йилгидай бу йилги куз ҳам тўполонни бошлаб келаётган эди. Дарахтлар бир-бирларини нуқишиб чайқалар, ердан чағ олиб, ҳавога тўзғитарди.

Шу вақт Ғулом аканинг ишга бормаи уйда ўтирганини хотинидан эшитиб қолди. Ҳадеб ичармиш. Кўпдан бери олзига ароқ олмай қўйган одамни яна нима жин урдийкин? Сабохон ҳуноб бўлиб, болаларини етаклаганича қаёққадир чиқиб кетган эмиш.

Хабар олиш керак. Балки бирпас дардлашиб, икки кекса юпанч топишар.

Уйнинг ичи нимқоронғи эди. Чоғроқ хонтахта тагига оёқларини узала солганча, деворга суяниб Ғулом ака ўтирарди.

— Эҳ-ҳа, кайфу сафо зўр-ку! Чироқни ёқиб ўтирсангиз бўлмайдим, отагинам?

Ғулом ака:

— А?— деди-ю, ўрнидан сакраб турди. Афтидан, шу ўтиришда мизғинётган экан. Чироқ ёқди. Хона ичи ёришди. Хонтахта устида эса ярмидан кўпроғи ичилган ароқ, кичкина пиёла-ю, тўғралган пиёз, нон бурдалари...

— Мана бу ёнга ўтинг,— деди у ўз ўрнини кўрсатиб.

Хўжаназар ака оқ жилдли ёстиқни деворга тираб суянаркан, кўнгил оздирадиган ароқ ҳиди димоғига урилди.

— Мана бу сассиқваччани анов ёққа олиб қўйинг,— шиша билан пиёлани ўзидан нари сурди у,— ҳе, қўланса бўлмай ўлсин!

— Қиттай тотимайсизми?

— Балле-е, олиб қўйинг, шунчаки дардлашиб ўтиргани чиқдим, отагинам.

— Бўлмасам мен ярим пиёла ютволай.

Хўжаназар ака унинг қўлидан пиёласини тортиб олиб, гилам устига улоқтирди.

— Яна шу ярамаси домига илиниб қолдингизми, Ғуломжон? Баҳридан ўтувдингиз-ку?

— Нима қилай?— деди у ички бир нидо билан.— Мана шу жигаргоҳим эзилиб кетяпти, хўжам. Юрган йў-

лим, ўтирган ўрнимда оромим йўқ! Эрталаб тураман, ишга бораман, қайтиб, яна ётаман, ўй миямни кемириб, еб ташлаяпти-да ахир! Бугун шундан озроқ ютсам, ши-фолликка ярармикан девдим... Дашном тошлари тагида қолиб кетдим хотиндан.

Хўжаназар аканинг кўнгли ниҳоятда бўш эди. Шунинг учун юракдан ачинди унга. Ўз ҳасратини ҳам бу-гуналай унутиб, дўстининг юрагига қулоқ солди.

— Кўнгилини дўст кўтарар, гапиринг, ичингиз бўшаса зора. Нимадан алампноксиз? Тортинманг!— деди Хўжа-назар ака.

Ғулом ака ўрнидан турди-да, четга бориб деворга суянди. Кейин худди илтижо қилаётган одамдай қўл-ларини кўксига қўйиб, қаршисидаги дўстига унсиз ниго-ҳини қадади-ю, қотди.

— Айтаман, майли,— деди у баногоҳ,— сизга айта-ман. Ҳеч ким ички сирини бировга айтмасин дейилган эмас, хўжам. Шу кечаю кундузда гирён бўлган бағрим, дилафгорлигим сизга аён бўлсин, майли... Модомки, кўкда учмоқ учқур қушнинг маслаги экан, унинг бирдан-бир ишончи, таянчи — қанотидир. Қанотсиз қаёқдан па-ноҳ топсин у. Қанотсиз яшамоқнинг маъноси нима? Қа-нотсиз — умрининг интиҳоси тез, вайважлар базми учун ғойибдан ниёми неъматгина холос! Отага ҳам, онага ҳам бирдан-бир қанот — фарзанддир. Фарзандсиз бугун-ги куннинг эртага ҳеч нима! Фарзандсиз на паноҳ, на тот-ли ҳаёт бор, биласиз. Амри маъруф қилиб, қанча фар-занд орттирсанг, шунча умрингга мадад, хонадонинг бут, аҳли давринг фаровон демак! Мен ҳам отаман-да, ахир! Ҳаммаси бус-бутун бағримда бўлсин дейман. Аммо... Қў-йинг-чи, пушти камаримдан бинога келган сарболам бор туриб, қиё боқини ор билса-ю, қанотим шикаст еб, кўксим жароҳат топмайдимики, хўжам! Бағрим оташ ҳукмига маҳкум, зиравалар тимдалайди ичимни буткул. Лайтинг-чи, шу адолатданмики, икки қалб ёнма-ён уриб турса-ю, аммо етти ётдай олисда бўлса?! Ногаҳон чақ-моқдай чақилиб, гули ҳамниша баҳордай хандон уриб яшнаса-ю, отагина рўйхушлик кўрмаса ундан? Равиш-рафторига тушунолмайд қолдим. Балки бир сазойи одам-дирман, балки ҳазар қилар, раво кўрмас ота дейишни. Аммо кўнгили учун бир лаҳзагина рухсорини дариф тут-маса нечук? Алам қиларкан-да кишига, хўжам! Бугунги «кайф-сафо» сабабкори ҳам шу!

Ғулом ака девордан узилиб яқин келди-да, орга чўк-

калади. Унинг рангида қони қолмаган, лаблари кўкарган эди.

У қўлини чўзиб гилам устига тўнтарилган пиёлани олди-да, шишани бўшатди. Оғзи ярим очилганча таажжубда анграйиб қолган Хўжаназар ака ўрнидан хиёл қўзғалиб, қаршилиқ қилмоққа чоғланди-ю, бироқ қандайдир ички куч бундан қайтарди уни. Ғулом аканинг ғусса тоши аста эриб, бутун баданларига тарқалган, буни фақат ароқ ювиб тушмоғи керакдай эди. Заҳарни заҳар кесиши ҳам бор-ку. Хўжаназар ака жойига парчинлаб қўйилгандай ароқ охиригача ичилиб, пиёла бўшагунга қадар ҳам анграйиб ўтираверди.

У касалхонадан чиққан кунлари қулоғига ғалати гаплар кирганини эслади: «Моҳидил Ғулом аканинг қизи эмиш. Моҳидилнинг ўзи айтибди. Аммо она-бола отадан юз ўгиришган экан. Қиз отани кўргани кўзи йўқ эмиш». Чўп тикилган ари уясидай ғувиллаб қолган бу миш-миш ҳамма ёқда кезарди. Хўжаназар ака буни хотинидан эшитганда: «Бекор гап, ҳадеб сплетналарга қулоқ солаверма!» деган эди. Мана, ўша гаплар тўғри чиқиб қолди чоғи.

— Моҳидил қизингиз экан-да?— сўради у қаршисида ўтирган дўстидан.

Ғулом ака бир тишлам нонни чайнаб туриб бош ирғади.

— Моҳидил — менинг қизим! Уни аллақачонлар таниганман, аммо виждон азоби... Унинг томирида менинг қоним уриб турибди. Унинг нафасидан менга азиз, мен учун энг мўътабар бўлган бир аёлнинг таниш нафаси уфуриб турибди. Ҳар нарсани сезишга қодир қалб буни аллақачонлар эътироф этган эди. Аммо унга қандай яқинлашишни билмай бошим қотган... Ўзимни бир гуноҳкордай ҳис этиб, эзилардим, холос.

— Отагинам!— деди Хўжаназар ака аста,— Моҳидил ўз қизингизлигига аминмисиз?

— Унинг ўзи ҳам буни тасдиқлабди, хўжам,— деди Ғулом ака дераза кесакисига елкасини тираганича ташқарига тикилиб туриб.

— Ўзи?

— Ҳа, ўзи айтибди Сабохонга. Шуни эшитдим, бутун иккиланишларга чек қўйдим. Шубҳа қолмади. У менинг қизим. Ўша узоқ айрилиқдан кейин юртимга илк бор қадам қўяр эканман, мени кутиб оларга бирор меҳрибон, бирор жонқуяр бормикин деб, илҳақ бўлиб излаганим, гавҳарим, жигарпорам, ҳаётим машъали — шу

қизим эди. Қиёс қилинг, умиди барбод бўлган одам шундай оғир кулфатни ёлғиз ўз елкасида ортиб юриши, сабрматонат билан яшаши осонмиди, хўжам? Танҳолик балосига гирифтор бўлдим, олам менинг кўзларимга ҳувиллаб қолгандай эди. Йўқ, мен ўтмишимни қораламайман.

Ҳаммасини кўраркансан, бу ёруғ дунёда. Қувончни ҳам, фалокатни, ўлимни ҳам... Ҳаммасини енгаркансан.

Бизнинг ёшимизда ҳаётни қайтадан қуриш енгил эмасдир. Аммо сабримга мадад излаб, яна уйландим. Хотинимнинг болалари бир оз эрмак бўлди менга. Овундим. Кунлар ўта қалбдаги жароҳат ҳам аста-секин бита борди. Қавм аҳли дардни енгилга мадад бўлди. Аммо, бедарак йўқолган фарзандим ҳар ёдимга тушганда не алфозга борганимни азбаройи ота бўлгангина билди. Умидли дунё эмасми, кўкдан тушган саҳобадай мана ўша қиз намоён бўлди. Бошим осмонга етди, янгитдан туғилгандай беармон бўлдим. Унинг Тошкентдан қайитишини пойлаб, кунга икки-уч марталаб станцияга бораман, аэропортга қатнайман, ҳар бир рейсни кутиб оламан. Қани энди кела қолса!

— Келди-ку?— шошиб сўради Хўжаназар ака.

— Келди... Ногаҳон мени кўриб, бадбашара махлуққа дуч келган одамдай қўрқиб кетди ниҳоят. Рангида қон қолмади, танида мадори. Қаршисида ота эмас, қонхўр жаллод турарди гўё. Унинг ичидагини яққол сезиб, кўриб турардим. Кўзларимга ҳайрат билан боқди-ю, сайёд домидан ҳуркиган оҳудай жон талвасада қочиб қолди. Жаҳаннам ёқасида туриш кишига қандай даҳшатли туюлса, тақдирнинг бу пинҳоний зарбаси ҳам менга шундай даҳшатли туюлди. Унга бардош беролмай, беҳол ўтириб қолдим. Оҳ, хўжам, қайси кепатага тушганимни бир кўрсангиз эди...

— Тўйга бормайсизми?— сўради у бирдан. Фулом ака ҳадеганда жавоб бермади.— Нодир билан Гулхайрининг тўйи-ку, бугун?

— Шунақа ҳавода-я?

— Ёшлар об-ҳавонинг авзойига қарармиди, отагиннам. Хайрли ишнинг кечи йўқ дегандай, базму маърака вақт танламайди. Борасизми?

— Бориб нима қилдим...

— Моҳидил бўлади тўйда. Ўзим бафуржа гаплашман-да, отагинам. Ҳали айтганингиздай, бу дунё жаннатининг эшигини ўзим очиб бераман сизга. Буни ҳеч кечиктириб бўлмайди. Кек сақлаш, кам дийдорлик — ота-болага ярашмаган қилиқ.

— У кек сақлаётгандир деб ўйлайсизми?

— Мазмунан шундоқ. Ҳали ёш-да. Аймақи дунёнинг баъзи кирдикорларига ақли бовар қилмас. Ўзининг бепадар қолишига фақат сизни айбситса керак.

— Ошиқмаган маъқулмикан, хўжам? Тақдирнинг тақозосига қарши чиқиб бўлмайди.

— Тақдир тақозоси деб, қараб тураверамизми, отагинам? Куйиб-ёниб, жонингизга жабр қилаверасизми ҳадеб? Менга қўйиб беринг! Ўзим гапнинг расамадини келтираман!

Ғулом ака унга қаради. Тез-тез у ёқдан-бу ёққа юришидан, дам қафтларини ишқалаб, дам бармоқларини қирс-қирс этишидан ниҳоятда ҳаяжонланаётгани сезилиб турарди.

— Йўқ,— деди бошини чайқаб.— Йўқ, хўжам,— унинг кўзларида милт-милт ёш йилтилларди,— ҳамма нарсани меъёри билан, ўз навбатида бўлгани яхши. Мен шунга истайман. Тиниқ сувни лойқатиб юборишдан не фойда? Сиз ҳақдирсиз балки, аммо ошиқманг, ўтинман, хўжам, ошиқманг! Бирор билгани бордирки... яна бир ўйлаб кўрайлик. Бугунча тура туринг. Яна бирор кори ҳол юз бериб, бари чаппасига айланиб кетмасин тагин!

— Мулоҳазаларингиз юрак олдириб қўйган одамни эслатади-я, отагинам. Имоним комилки, сиз ўйлаганча эмасдир.

— Баъзан вазиятлар бизга эмас, балки унга итоат қилишимизни талаб этади. Ҳар бир нарсанинг ўз камолоти, чўққиси бор-ку! У бизнинг иродамиздан ташқарида... Шу ташқарида туриб етилсин, майли, қалбида сўна бошлаган фарзандлик меҳри қайта уйғонсин! Ҳали сиз айтган кек, гина-кудурат сингари муз тоғлари бўлса эрисин, баҳор ёмғиринда ювилиб битсин!

Ғулом аканинг гапи тугамасданоқ Сабоҳон югуриб кирди. У кўкрагини ушлаганича ҳансиради:

— Вой, ўргилайлар, шейдамисилар-а? Бемаҳалда шум хабарда ёмони йўқ. Нима қилай, айтмай иложсизман. Тепақўргон участкасида биров бировни чавақлаб кетибди. Вой, шўргинам қурсин... Кимлигини айтмаяпти. Ҳой, эр, мунча анграйиб қолдингиз манга? Туринг, боринг... худо кўрсатмасин, тагин...

Хўжаназар ака билан Ғулом ака шошиб кўчага чиқишган маҳал, эшик ёнидан ўтиб бораётган бир одам ҳам «ёмон бахтсизлик бўлибди-да», деди-ю, шу заҳотиёқ тўзонга қоришиб кетгандай назардан йўқолди.

Эрталаб ҳаво очиқ эди. Уфқ қаншарида хира доғдай қорайиб турган булут парчаси шунчалик тез ёйилиб кетади деб, ҳеч ким ўйламасди. Шунинг учун тўй тарадудди бемалол давом этарди. Саҳрода биринчи тўй эмасми, бунинг завқи ўзгача. Трассанинг ҳар бурчидан телефон қилишиб, қачон ва қаерда бўлишини суриштирганларнинг саноғи йўқ. Демак, меҳмонлар кўп келади. Уларни қаерга сиғдириш мумкин? Бирдан-бир чора тўйни Тепақўрғон участкасида ўтказиш. У ердаги клуб кенг-мўлгина — жуда кўп одамни сиғдириш мумкин. Бунинг устига Туябулоқ яқин, харажатлар, қозон-товоқлар ҳам тез топилади. Шундай қилиб, тарадудга бутун қурилиш коллективи қатнашди дейиш мумкин. Биров қозонга ўчоқ ковлаб кетаётган, биров юк ташиётган, биров клубни безаб, биров дастурхон тузаётган. Совға-салом кўтарган меҳмонларнинг кети узилмай келиб турибди.

Клубга кираверишга қўйилган магнитофондан кетмакет қўшиқлар янграйди. Одамлар шодон, чеҳралари ёруғ, ҳазил-ҳузул, кулгилар авжида. Ҳаммадан Рисолат холанинг қувончи ичига сиғмайди. У югуриб-елиб меҳмонларни стол теварагига ўтқазар, дастурхон камчилларини тўлдирарди. Дам-бадам келин-куёв атрофида айланиб-ўргилар, бирма-бир юзларидан, пешонасидан ўпиб кетарди. Гулхайрининг онаси эса ҳеч нарсага қўл ургиси келмай, бир четда ўтирибди. Қош-қовоғи шунчали уюлганки, уни тўйда эмас, азада ўтирган дейиш мумкин. Афтидан мақсадига етолмаганидан аламда. Шунча урғиб, на келинни, на куёвни олиб кетишга кўндирди. Тўйни шу ерда қиламиз деб, туриб олишди улар. Орага бошқалар қўшилди. Ниҳоят, отага телефон қоқиб, розилик олишди-ю, онанинг нафаси ичига тушди. Отанинг ўзи иши кўп бўлганлиги сабабли етиб келолмади.

Ниҳоят, базм бошланди-ю, гулдурос қарсақлар билан келин-куёв шаънига табрик сўзлари, илқ тилаклар янграб қолди. Гулхайри оппоқ кўйлақда, бошига оқ шол ташлаб, жигарранг костюм, оқ кўйлақ қора галстук тақиб очилиб кетган Нодир билан ёнма-ён ўлтирарди. Ҳамманинг кўзи уларда. Биллур қадаҳларга қўйилган лоларанг шароблар кўзни олади. Шампанское дарё бўлиб оқади гўё...

Ана шундай пайт саҳро тўлғаниб қолди. Очиқ деразалардан елиб кирган тўзон ҳамма ёқни алғов-далғов

қилиб юборди. Шишалар ерга тушиб синди, майлар тўкилди, дастурхонлар бар қоқиб, ноз-неъматлар устига ёпиндилар. Бир зумда қий-чув бўлди-ю, деразаларни беркитишга улгурмай қолдилар. Қозон, самоварлар ичкарига кўчирилди. Чангга беланган масаллиқлар ўрнига қайта янгиларини тайёрлашга тўғри келди.

Лекин базмга табиатнинг бу ҳазилкашлиги ҳам халал беролмасди. Ёшлар магнитофондан таралаётган ёқимли вальснинг оҳангига шўнғиб кетишган, уларга аста-секин катта ёшдагилар ҳам қўшилмоқда эдилар. Бир қўлида тўғралган пишлоқ, бир қўлида қадаҳ тўла шампанское кўтарган Моҳидил ана шу танца қилаётганлар олдидан ўта туриб, бирдан Зубайда билан Музаффарга кўзи тушиб қолди. Улар ҳам бир-бирларига сузилиб боққанларича аста оёқ судрар эдилар. «Бўш келмайсан, Музаффар», деб қўйди Моҳидил. Кейин келин-куёв ёнига ўтирди-да, дилига ғамлаб қўйган энг яхши тилақларини айтмоқчи, қадаҳ уриштирмоқчи бўлди.

Куёв нимагадир ҳаяжонда. Худди игна устида ўлтиргандай. Моҳидил қўлидагиларни шундоққина стол четига қўйди-ю, ҳол сўрамоқ учун яқинроқ борди. Бироқ сўрашга улгурмай қолди. Орқадан келган аллақандай қўл уни танцага тортди. Бу — Латифжон экан.

Улар танца туша туриб дам-бадам келин-куёвга нигоҳ ташлаб қўйишарди.

— Мунча уларга қараб қолдингиз?— деди Латифжон ҳайрон бўлиб.

— Нодир нимагадир нотинч кўринади. Сездингизми, куёв бўлганидан хурсанд эмасми дейман?

Дониёров жилмайди:

— Сизга шунақа туюлгандир. Куёв бўлиб кўрмагансиз, билмайсиз.

— Унинг юзида қўрқув, ташвиш бор, қаранг.

— Бу севинчдан...

Музика алмашди. Одамлар бир-бирларини қайта ўртага торта бошладилар. Чиройли, миллий рақс тўйга яна янги файз киритди. Бу вақт Моҳидил келин олдига куёвни кўрмай қолди. Гулхайриннинг ёлғиз ўзи ўлтирар, ҳадеб Моҳидилни ёнига имларди.

— Нодир қани?— деб сўради Моҳидил.

— Вой, опа, бир нима бўлаётганга ўхшайди. Боядан бери ақлиям жойидамас.

— Қаёққа кетди?

— «Ҳозир келаман» деб ташқарига чиқди. Қараб келинг, опа, юрагим бир нарсани сезиб турибди.

Моҳидил Латифжонга бориб шивирлади-да, ўзи бошига рўмол ўрай бошлади. Бир зумда одамлар безовта-ланиб қолдилар.

Шамол кўз очиргани кўймайди. Гўё жуда баҳайбат бир қуш кўкда учиб юрарди-ю, ҳар қанот қоққанда те-варак ларзага келарди. Мўридан буруқсаб чиққан ҳўл ўтиннинг тутунидай у ер-бу ерда гирдибод ўрмаларди. Одамлар қаёққа боришни билмай, бир ерда гир айла-нардилар. Нима гаплигини суриштирганлар ҳам ташқа-рига чиқиб, қидиришга тушдилар. Насос станциясига ет-масдан анча бериди дам кўриниб, дам кўринмай чўғдай бир нарса йилт-йилт қиларди.

— Машина!— деди Моҳидил.— Ана... ана ўша ёққа юрайлик,— Латифжон ва бошқалар унинг гапига тушун-маган бўлсалар ҳамки, орқама-орқа кетишаверди. Олга қанча юришган сари, шамол уларни шунча ортга судрар-ди. Моҳидилга қандай куч мадад берганига ҳайронлар. У қуюнни ҳам зўрлик билан ёриб ўтиб борарди.

Чўғдай нарса ҳавода эриб кетаётгандай бўлди. Аммо ўша ёқда бир гап борлигига шубҳа қилмасди Моҳидил. Латифжон унинг ортидан бориб, елкасидан ушлади:

— Қаёққа бошляпсиз ҳаммани?

— Машина...— деди яна Моҳидил. Кейин, шамол таъ-қибдан гип бўғилиб, йўтала бошлади.

— Машина нима қилади... машина нима қилади деяпман!

Моҳидил қулоқ солмади. Шундоқ оёқ остида пайҳон-ланган жой, шамол ўчириб улгурмаган палапартиш оёқ изларини кўриб қолдилар.

— Фонус!— дея бақирди Латифжон. Кимдир қўл фонусини ёқди, Дониёров қандайдир белкуракни ердан олган экан. Шу белкурак каттакон бир фожнанинг са-бабчисига ўхшаб кетди. Баъзилар беихтиёр белкурак-нинг сопини ушлаб қўйдилар. Орқада бақириб-чақириб юрганлар ҳам яқинлашмоқда.

Аёл кишининг чинқириғи эшитилди. Тасодифан фонус-нинг ўткир нур доираси дўппайган бир нарсага тушди. Бу — олисдан ҳам кўринган эди-ю, аммо эътибор берма-гандилар. Агар фонус бўлмаганида парво қилмай, ёнги-насидан ўтиб кетаверишарди. Нур — зимистонлик сир-ларини ошкор этувчи башорат тимсолидир. Ана шу тим-сол ҳалқумида қўлларини икки томонга ёйиб, чалқан-часига ётган кимнингдир жасади намоён бўлди. Унинг хўмрайган кўзлари очиқ, юзлари мўматалоқ бўлиб кет-ган эди. Қўйлақларининг тилка-порасидан эса баданла-

ридаги шишлар ҳам мана ман деб турар, бўйин, елкалари қоп-қора қон. Бош томонида бир лаган ўрнидай жой ҳам қорайиб ётибди.

Одамлар ҳаддан зиёд қўрқиб, бир дам ўзларини йўқотиб қўйдилар. Моҳидилда ҳам шундай ҳол юз берди. У Латифжоннинг елкасига суянди. Баъзилар ортга чекинишар, баъзилар юзларини яшириб йиғлардилар. Ердagi жасад эса гўё қутураётган шамолга кўксини тутиб, роҳат қилиб ётар, атрофдагиларга паққос парвосиз эди. Бу шубҳасиз, Нодирнинг жасади. Ёвузлик ҳозиргина оилавий ҳаёт сари одим ташлаётган йиғитнинг бахтини шартта юлиб кетган эди.

Дарвоқе, бу ёвузликнинг ижодкори ким? Буниси ҳамма учун қоронғи ҳозир.

— Узингизни тутинг,— деди Латифжон Моҳидилнинг бошини кўтариб,— Гулхайрини яқинлаштирмай туринг. Боринг, тез!

Бироқ келин ҳам орқама-орқа етиб келган, жасадни кўтариб олаётган одамларни суриб-туртиб, олдинга интилаётган эди. Қонга беланган жонсиз куёвни дарров таниди у. Моҳидил чаққон югуриб борди-ю, унинг шилқ этиб тушган бошини ушлаб қолди.

Гулхайри ҳушини йўқотган эди.

V

Тўйни Тепақўргон участкасида ўтказишга келишилгач, ҳамма нарса бўғча-бўғча қилиб тугила бошланди. Гулхайри ҳамон қош-қовоғини очмаётган, ҳар лаҳза заҳрини сочиб, тўнғиллаб ўтирган онасини инсофга чақириб билан овора. Нодир Рисолат хола тутқазган тугунларни пешма-пеш ташқарига ташийди. Шундоққина эшик ёнида турган «Волга»га юклайди. Бир сафарги чиқишида у «Қорағужанак»ни учратиб, ҳайрон бўлди. Манноп қўлини шими чўнтакларидан олмай, эски бир ашулани хиргойи қилиб турарди. У, ҳадеб машинанинг дам у ёғига ўтар, дам бу ёғига ўтар, синчковлик билан кўздан кечирарди.

— Салом қария!— деди у Нодирни кўриб,— тўйлар муборак! Бир огиз айтмабсан-да, совға-повға ҳозирлаган бўлардик.

— Дўст киши тўйга бетаклиф келаверади-ку, Манноп ака, гап совғадами?

— Меҳнаткашинг кўп бўладими?

— Клубга сиққанича.

Манноп бош қашлаб, ўйлашиб қолди.

— Ҳмм... бир илтимос, қария, багажникка битта ма-
тойим бор, солиб кетсанг... Тепақўрғонга борганда ола-
ман. Майли, де.

Шу заҳоти том орқасига ўтиб, қоғоз халта тўла ни-
мадир кўтариб келди. Инқиллаб-синқиллаб аранг кў-
таришидан анчайин оғир нарсага ўхшарди. Нима бўли-
ши мумкин? Нодир суриштириб ўтирмади-да, Тепақўр-
ғонгача олиб кетди.

— Тураверсин, қария,— деди Манноп,— зарур бўл-
ганда оларман.

Машина клубга яқин, шудоққина қаршидаги енгил
томли бостирма ичига қўйилганга қадар ҳам кўзатиб
турди у. «Унинг кузатиши бежиз эмас», деб ўйлади Но-
дир ва шу вақтдан бошлаб юрагига гулгула ёпишган
эди.

Тўй маҳали ҳамма ўйин-кулги билан банд. Манноп
ҳам бир чеккада еб-ичиш билан овора. Аммо у бошқа-
ларга ўхшамайди. Қўзлари аланг-жаланг. Қарашлари
ғирли. Афтидан бирор қора нияти бору, ана шу нияти-
ни рўёбга чиқармоқ учун муддат кутмоқда. Нодир буни
сезиб ўтирибди. Бошига ҳар хил фикрлар келади. Бу
фикрлар ўз ваҳимаси билан уни ташвишга солади.
Аммо ташвишини бировга шипшитишдан қўрқади. Бир
нарсанинг аниқ тагига етмай туриб, ноғора қоқишга ни-
ма ҳожат? Борди-ю, шубҳа қилишга арзимайдиган бўл-
са-чи? Беҳудага тўйга келган меҳмонни қаттиқ ранжитиб
қўйиш мумкин. Умрбод таъна тошлари остида қоласан
кейин. Йўқ, бемаврид рақобатлашиш — аҳмоқлик! Агар,
кайфи ошиб қолган бўлса, буни ҳеч ажабланарли ери
йўқ. Ичгандан кейин ҳамма ҳам шунақа сирли алфозга
тушаверади-да.

Ишқилиб, шунақа иккиланишлар куёвнинг ичинини еб
ташлади.

Гулхайри унинг ташвишини пайқаб турса ҳам, сў-
рашни эп кўрмаяпти. Ҳар лаҳзада «тинчланинг» деган-
дай қўлини, тиззасини босиб қўяди, холос.

Ташқаридаги гўполон Маннопнинг ёвуз нияти учун
айни қўл келганидан мийиғида кулиб қўйди. Ҳатто бир
печа қадаҳини кетма-кет ичига ағларди.

Моҳидил билан Доннёров танца тушаётган маҳал у
ўрнидан турди-ю, одамлар орасидан сирғалиб чиқиб,
эшик томон йўналди.

Шундан кейин Нодирнинг бутун диққат-эътибори
ташқари билан боғланди қолди.

Беш минутча муддат ўтди срадан. Кейин машина-

нинг эшиги очилиб-ёпилгани, мотор тириллагани эшитилди. Масала равшан.

Шундан кейин куёвнинг чиқиб кетганини бошқалар сезмай қолишди. Нодир чиқа солиб, юриб кетаётган машинанинг олдини тўсмоқчи эди. Бироқ ҳайдовчи чаққонлик билан чап берди-ю, насос станция томон йўл олди. Нодир жонни борича югурди. Икки-уч бор тойиб кетди ҳам: Лекин бўш келмаслик, қандай бўлмасин машинага етиб олиши керак. Аммо шамолнинг таъқиб, тўзоннинг чанг солишига қарши бораётган машина тезликини оширолмас, бир неча қадамгина олдинда лапанглаб борарди. Шунинг учун уни тўхтатиб қолишга шубҳа йўқ эди. Бироқ насос станцияга бир неча ўн метр масофа қолганида у тўхтади. Афтидан, шоферлик қилувчи пастликка қараб ҳайдашдан ҳайиқди, шекилли.

Эшик очилиб, кабинадан қора тўнкадай Маннопнинг юмалоқ қиёфаси ажралиб чиқди. Қўлида белкурак. Уни машинага тираб, багажникни очди-да, қоғоз халтани ола бошлади.

Энди, Нодирга ҳамма нарса аён. Маннопнинг ҳар бир ҳаракатини назардан қочирмай бораркан, бақирди:

— Манноп ака, Манноп ака деяпман! Эсингизни еманг. Нима қилишингизни билиб турибман! Ҳозир ҳаммани чақирсам ишингиз пачава. Қўйинг, Манноп ака!

Манноп қўлидагини кўтарганича бир қадам олға юрар-юрмас, орқасига қайрилди-да:

— Нў!— деди у,— жонингдан умидинг бўлса қайтиб қол орқанг-га! Ичак-човоғингни салла қилиб қўяман, ҳозироқ қайт! Дамингни чиқаздинг, ўлдим деявер, қария!

Қоғоз халта билан бирга белкуракни кўтарганича тайпонглаб пастликка томон юриб қолди Манноп.

— Тўхтанг!— деди зўр билан тўзонни кесиб ўтган Нодир ва унинг олдини тўсди.— Тўхтанг, Манноп ака, бунақа қилмаслигингиз керак, жон ака, ахир соғ қолмайсиз кейин...

— Менга ачинма, қария, сендақа оғмачидан аллақачонлар қўлимни ювиб, қўлтиғимга урганман. Шу чоққача олачалпак қилиб ташламаганимга шукур қил! Қоч!

Нодирни ғазаб қамраб олаётган эди.

— Йўқ!— деди у арслондай ўшқириб,— ниятнингга етолмайсан! Шунча калтагингдан қўрқиб, одамларга лом-мим демай келгандим. Энди ўзингдан кўр. Ҳозир ҳаммани чақираман. Эшитяпсанми? Энди илгариги Но-

дир эмасман, билиб қўй. Яхшиси, орқанга қайт, қўлинг-дагини олиб бориб топшир! Агар кўнмасанг...

Манноп уни бир туртди-да, ўз йўлида кетаверди. Нодир орқасидан бориб унинг елкасига ёпишди. Аввал белкурак, кейин қогоз халта ерга тушди. Қўли юкдан бўшаган Манноп елкасига чирмашаётган Нодирни бир силташда ўзидан улоқтирди.

— Менга қара, қария,— деди қумга аганаб ётган Нодир устида ўдағайлаб,— мана шу қўлларим билан гижимлаб ташлайман! Сичқоннинг ўлгиси келса мушук билан ўйнашармиш! Бор, тўйингни қизит. Ҳали-замон сени қидириб одамлар келиб қолишади.

У ортиқ ҳеч нима демади. Энгашиб, ерда ётган белкуракни олмоқчи бўлди. Бу вақт Нодир ирғиб турди-да, унинг елкасига зарб билан туширди. «Қорағужанак» «о-о!» дея ўкирганича муккасидан тушди. Нодир белкуракнинг тиг томонини унинг кўкрагига тиради. Аммо оғзига бирор сўз келмай, чаққон оёқларини букиб улгурган Манноп унинг қорнига шундай тепдики, бу тепкининг зарбидан Нодир етти қадам нарига учиб тушди.

Анча маҳалгача Нодир ўзига келолмади. Алам устида Манноп икки-уч бор қаттиқ-қаттиқ биқинига тепмоқчи бўлди. Аммо, Нодирнинг қимир этмаётганидан хотиржам топиб, вақтни беҳуда ўтказмаслик чорасини кўрди. Ерда ётган халта йиртилиб, ичидаги нарсалар сочилиб кетибди. То уларни йиғиштиргунга қадар Нодир ҳам ўзига келиб қолди-ю, ўрнидан тура бошлади. Унинг боши лўқиллаб оғрир, кўзларини ишқалаб очолмасди ҳеч. Манноп яна мушт туширадиган бўлса, Нодир унга бас келолмасди энди. Биринчидан, ҳоли-қудратини йўқотган, иккинчидан, «Қорағужанак» ҳўппак қилиш билан бутунлай уни ерга парчинлаб ташлаши мумкин. Шунинг учун у машина багажидан темир қабзани олди.

Маннопнинг қўлида белкурак. Икковлари яна ўшқириб, ўлжа талашган шердай бир-бирларига ҳамла қила бошладилар. Нодир пайт пойлаб, қабза билан унинг гарданига солмоқчи бўлди. Бироқ мўлжалдан адашган экан. Ундан олдинроқ қулочкашлагга улгурган Маннопнинг қўлидаги белкурак тиги Нодирнинг кекирдагидан шартта кесиб ўтган эди.

Жиноят содир бўлди. Ерда чалқанча ётган жабрланувчининг бўйнидан тирқираб қон оқмоқда. «Қорағужанак» тантана қилишини ҳам, қайғуришини ҳам билмай қолди. Тўғриси, нима қилиб қўйганига ўзи ҳам ҳайрон. Ҳушёр тортиб улгурмай, клуб томонидан шовқин-сурон яқнила-

шаётгани эшитилди. Аёл кишининг «машина» деган овози барала келди. «Волга»нинг мотори ҳамон гувиллаб турар, орқа-олдинги чироқлари эса ёниқ қолган экан. Уни дарров ўчирди. Энди жиноятни яшириш мумкин эмас. Фақат жонни асраш керак, холос. У машинага газ берди. Зум ўтмай тўзон ичига шўнғиб кетди.

Аммо йўл ҳар сафаргидай равон эмас, асфальт устига қум кўрпалари ястанган, ҳақиқий йўл қаёқда-ю, қумлоқ қаёқда — таниб бўлмасди. Бунинг устига дажжолнинг қовоқлари ачишар, кўзларига шўр тупроқ тўлиб қолгандай худди.

Қоронғилик шунчалик қуюқки, бир қадам нарини кўриш мумкин эмас. Машина чироқларини ёқишнинг иложи йўқ. Чунки, нур тун сирини ошкор этувчи башорат тимсоли эмасми! Нима бўлса ҳам чироқ ёқиш тўғрисида ўйламай, тезроқ жонни асрашга ошиқди Манноп. Бироқ, саҳро унга қараганда қувроқ эди. Истаган маҳали, истаган одамнинг қўлидан тарвузини тортиб олиб кўйиши ҳеч гап эмас.

У ўзи кутмаган ҳолда, йўлни қумликлар қаърига буриб юборган, шунинг учун машина филдираклари юролмай тез-тез тўхтаб қолар, бот-бот бир ерда фир-фир айланиб қумга баттар ботаётган эди. Охири таққа тўхтади-ю, қимир этишга мажолсиз қотди. Манноп атрофдан шовиллаб қуйилаётган қум ёғинига, даҳшатли гирдибодларга қути учиб тикилди. Бирдан чақмоқ чақди. Бу — унинг фалокат ёқасига бориб қолганидан дарак берарди.

Манноп барханлар қаърида кўрди ўзини. Машинача эшигини очай деса, очилмайди, ярмигача қум. Олдинда баҳайбат тепаликлар. Хуллас, тақдир унга хиёнат қилди. Ўзини-ўзи тузоққа тутқазиб, жаҳаннамга қулагди энди. Табиат эса тириклайин уни кафанга ўраб ташламоқда. Яна бир оз кутса, ёруғ дунё билан веодолашишга ҳам улгурмай қолади. Шунинг учун жон талвасасида ойналарни синдиришга тўғри келди.

— «Ярландим, қон оқмоқда, тирикман аммо!» — деди у беихтиёр артистлиги тутиб. Зарб билан урган мушти қонга беланди. Ойналар чилпарчин бўлди. Билакларидан шаррос оқаётган қон кўкрагигача ювиб тушарди. Шундан кейин ҳам ичкаридан сўрғалиб чиқишдан умидини узмади. Бир оз ғалабага ҳам эришди. Агар унинг башарасига тўзон келиб урилмаганида, балки мақсадига етарди ҳам. Тўзон билан бирга яна аллақандай нарса келиб шундай урилдики, машина иккига бўлиниб кетди чоғи. Манноп букчайиб қолди. Кўзга кўринмас бало

оёқ остида ётади деганларидай, шу атрофда ҳақиқий қорағужанакнинг учиб юрганини у қаёқдан билсин! Гўё дунё икковига торлик қилди. Табиат амри билан икковлон юзма-юз тўқнашдилар-да, бир-бирларининг бошларига етдилар.

VI

Фулом ака билан Хўжаназар ака район жамоат тартибни сақлаш бўлимига телефон қоқиб, ҳодисадан хабардор қилишган эди. Эрталаб икки милиционер билан бир терговчи етиб келди. Жиноят содир бўлган жойларни кўришди, текширишди. Гувоҳлик берувчи ашёвий далилларни йиғишди, ҳар бир киши билан алоҳида-алоҳида суҳбат қилиб, мужассам маълумотлар тўплашди.

Тушга яқин гувоҳлар берган маълумот қоғозлари, протоколлар қўшилиб бир папка бўлди. Одамлар ҳамон «Қорағужанак»нинг қотиллик қилиш сабабига тунунмасдилар. Ҳар ким ҳар хил фикр қилар, лекин бирор киши тўғрироқ хулоса чиқаролмасди. Бу милиция ходимларигагина очиқ-ёруғ маълум бўлди, холос. Жамики ишчиларни йиғиб, воқеани тавсифлаб беришди.

Манноп дунёга бериш учун эмас, фақат олиш учун, олганда ҳам ҳар қандай қабихликдан қайтмай, юлиб олиш учун келган эди. Бировни алдаш, хиёнат қилиш, виждонни ўртага гаров қўйиб, энг яқин кишисини ҳам дарёдан суғормай қайтариб келишни ўзига лаззат деб биларди у. Бу жиҳатдан уни Ҳошимга ўхшатиш мумкин. Аммо Ҳошим амал, мартаба учун, кишиларга буйруқ бериб яшашга мойил. Манноп эса шу бугунги куни учун курашади, эртагача худо пошшо! Ҳошимдаги қабихлик макр-виждон ниқоби остига яширин. Манноп эса виждон билан бир ариқдан сув ичолмас, Ҳошимнинг қалбида ҳасад, худбинлик тўлқин урса-да, юзи фаришта мисол, Манноп эса ичи-таши билан шайтонга ошно. У аврамайди, юлқийди. Хушомадга тоби ҳам йўқ, чанг солади. Яхшини кўролмайди, ёмонга иноқ, дўст. Очиқ-ёруғ равилликдан эса тап тортмайди, мунофиқлик қон-қонига сингиб кетган унинг, ҳаромхўрлик билан яшаш азалдан роҳат. Жиноят тубанлик бўлсин, аммо фароғат йўқолмасин! Кўзга кўринган нарсадан бирор фойда чиқмаса, киссада «якан» тўлиб турмаса, ундай нарса пуч ёнғоқдир.

Хуллас, Манноп ўзининг шундай хислатлари билан мағрур, ўзига ҳаддан бино қўйиб, ўзини ардоқлаб, ўзига катта ҳурмат талаб қиладиганлардан эди. Мушук ҳам ўзини йўлбарсга қиёс этиб юраркан-да!

Трассада у ўзини аста-секин камситилган санай бошлади. Ҳеч ким у билан келишмай қўйди. Бригадирликдан бўшатиб, ўрнига аёл кишини тайинладилар. Мажлисларда сўз сўзлашиб, Маннопнинг мавқеини туширдилар. Чўталчиликдан маҳрум этдилар. Ҳошим уни ўз қанотига олган эди, бора-бора ундан ҳам айрилди-ю, оқибатда бетончилар бригадасига қўшиб қўйилди. Бундан органик ҳақорат бўларканми? Наҳотки, ёш болага эрмак бўлган ёғоч қўғирчоққа ўхшаб қолса у! Бунинг устига энг яқин ҳамроҳи Нодир ҳам юз ўғирди ундан, хиёнат қилди. Ёппа-ёлғиз жабрдийда бошини қаёққа урсин энди, қандай чидайди бунга? Йўқ, шу азоблар учун ўч олиши керак энди. Ўч олиш даркор!

Бу қабиҳ мақсад бир неча кунгача уни тинч қўймади. Шу мақсадига эришмай туриб, жўнаб қолиш ақлга сиғмайди. Бунинг номардлик деб санайди. Ниҳоят, унинг кўз олдида ажойиб ҳол юз берди-ю, кўнгли таскин топди. Умид учқунига тугантириқ илашди. Бу ўша — тева-ракни ларзага келтирган кучли портлаш эди. Бир қучоққа жо бўлгудай оддийгина қоғоз халтанинг қудрати улкан ер қатламини ағдар-тўнтар қилиб юбораркан. Қани энди шу халталардан бирини қўлга киритса-ю, қора ниятига эриша қолса! Бу фикр унинг тинчлигини занжирбанд қилди-қўйди. Кейин Тўёқбошидаги портлашларнинг бирида хандақлар ичига яширинди-да, ҳамма ўзини панага олган чоқ, бир халтани чаққон кўтариб, қочиб қолди. Бироқ, бу вақт рубильник тепкиси босишга улгурилган эди. Шунга қарамай ўз жонини асраб қолди. Аммо Хўжаназар ака унинг қорасини кўриши билан ўзини фалокат қаърига отган эди.

Моҳидил касалхонага бориб келган кунинёқ ундан ўсмоқчилаб ўша портлаш кунини нима қилиб юрганлигини суриштирди. Аммо Манноп анойилардан эмас эди. Гапдан ниманинг ҳиди келаётганини сезиб ўзини гўлликка солди. Хўжаназар ака ҳам тузалиб чиққач, у билан суҳбатлашди. Чол гапларига чиппа-чин ишониб, «Кўзимга шунчаки кўринган экан-да» деб қарилликка йўйди-қўйди.

Бу шубҳалар бутунлай барҳам ейишини кутди. Манноп. Анча кун ўтди. Ниҳоят, мақсадига эришди. Энди

Ҷша қора ниятини амалга оширмоқ керак, холос. Кейин сувга чўккан тошдай ғойиб бўлиши мумкин бу ердан, Токи, ҳеч зот изини ҳам тополмасин. Бироқ қачон?

Худди шу пайтлар Нодирнинг тўйи бўлармиш деган хабар тарқалди. Бунинг устига бўрон. Айни фурсати эмасми? Шундай вақтда муродига етмаса, кейин кеч бўлиши мумкин. Аммо бир хатога йўл қўйган экан. Нодирда аллақачонлар чинакамига ватанпарварлик туйғулари уйғонганлигини билмас экан. Портлатгич моддаларни кўрсатиб қўйди унга. Оқибатда, Нодирнинг ўзи қурбон бўлди-ю, аммо қанча машаққат билан тикланган Тепақўрғон насос станциясининг нобуд бўлишига йўл қўймади. Жонини ўлимга тикди-ю, халқ умидини асраб қолди.

Ҳамма станция томон қараб қўйди. Кўзлари чаноғидан чиқиб кетай деди. Ахир, сал бўлмаса тузатилиши амримаҳол бўлган бир фалокат юз бериши мумкин экан-да. Одамлар ёқаларини ушлаб, хайратга тушар, қариялар «бир худо асрабди-да» деб суюнишар, бутун трасса аҳли Нодирга офарин айтишарди.

Нодир эса тинч, осуда ётибди. У бу дунёнинг ташвишларидан паққос кўзини юмган. Об-ҳаво ҳам ювош тортиб қолган, дайди шамолгина ерни супуриб юарди, холос.

Нодирни дафн қилиш учун олис-яқиндаги қишлоқдан ҳам гур-гур одамлар кела бошлади. Рисолат хола «вой жигарим»лаб дод солар, Гулхайрининг овози бўғилиб қолган эди. Моҳидил товуш чиқармай елкалари титраб йиғлар, беҳисоб кўз ёшлар ҳамманинг юзини баробар ювиб тушарди.

Тўй либослари билан безатилган тобут ташқарига олиб чиқилди-ю, қўлдан-қўлга ўтиб, худди қанот пайдо қилгандай учиб кетди дейиш мумкин. Одамлар унинг орқасидан қувиб етишолмасди ҳеч.

Нодирни Говхонадаги канал трассасига яқин жойга қўйдилар. Шу ердан шарқираб оққан сувнинг жўшқин садоси эшитилиб турсин, янги туғилаётган ҳаёт бутун гўзаллиги билан барала унга кўриниб турсин, шу атрофдан ўтган ҳар бир киши бу қабрга нигоҳ ташлаб, унда ким ётганини эслаб қўйсин! Чунки бу фаровон турмуш, порлоқ келажак учун курашган ҳақиқий қаҳрамон, чинакам жангчининг қабридир!..

Нодирни дафн қилиб қайтганларида шарқ томондан пачағи чиққан «Волга»ни юк машинага тиркаб келиш-ётганини кўришди. Кузовда икки милиционер ҳам бор.

— «Қорағужанак»ни топишибди,— деди кимдир. Кузовда олиб келишяпти.

— Тирикмикан?

— Йўқ! Ўзига ўзи ҳукм чиқариб, ўзи уни ижро этибди.

Ҳамма машина кузовига осилиб, хоиннинг башарасига бирма-бир қараб қўйишди. Моҳидил жонсиз жасаднинг юзларини кўрди-ю, ўша энг биринчи учрашганларидаги гаплари ёдига тушди. «Олақарға овозига минг зеб бергани билан булбул бўлолмаганидай, ёлғиз ҳеч ким дунёнинг таянч нуқтаси бўлолмайди,— деб қўйди ичида у,— мана оқибат!»

Кеч кириб келмоқда. Аммо қандайдир ёғду теваракка қуюқ нур сочиб тургандай. Бирдан болалар шовқин солиб юборишди.

— Анавини қаранглар, анавини...

Саҳронинг нариги бурчидан қип-қизил алапга кўтарилиб ҳамма ёққа ёйилганича яқинлашиб келар, осмон билан ер ўртаси ловиллаб ёнарди гўё. Бу ёнгин ҳали-замон бутун борлиқни ўт ичига кўмиб ташлайдигандай кўринарди. У яшин тезлигида оқиб келмоқда. Одамлар қаттиқ ваҳимага тушган ҳолда тикилиб туришар, табиатнинг сирли бу кашфиёти олдида ногаҳон лол эдилар.

УН БИРИНЧИ БОБ

I

Бўрон тинди, деб хотиржам бўлишга ўриш йўқ эди. У ўзини ҳолдан тойиб, ортиқ ҳаракат қилишга мажолсиз, мудраётгандай кўрсатарди-ю, аслида макрини яшириб ётарди. Шу ётишда янгитдан жангга ўтиш учун куч йиғиётган ҳам эди. Унинг бу ҳолатини тунда овга чиқиб, бута остида ўлжасини пойлаб ётган айёр тулкига ўхшатиш мумкин. Пайти келганда махфий пардасини юздан улоқтиради-ю, тўсатдан ҳамла бошлайди. Буниси жуда ёмон. Чунки олдиндан огоҳлантирувчи бирор шарпа сезмаган мавжудот саҳрода гангиб қолади. Оқибатда мудҳиш фожиага йўлиқади.

Бу сафар ҳам шундай бўлди. Кўринмас балойи-офатдай ёпирилган қора кучлар чексиз кенгликларни бир зумда элак-элак қилиб ташлади. Аҳоли жойлашган жойларда юришга илож қолмади. Йўлақларни ҳам бир ярим метр қалинликда қум босди. Машиналар қатновдан тўхтади. Участкалар билан фақат телефон орқали алоқа

қилинар, телефон симлари узилиб қолса, нималар содир! бўлишини тасаввур этиш қийин. Портлаш зарби билан трасса атрофидан узоқларга кўчган қум куч йиғиб келиб, энди қасос олишга ўтган эди.

Қурувчилар бир хатога йўл қўйган эканлар. Авлиёкудуқ, Туёқбоши тепаликларини портлатиб, у ердан олинган тупроқ уюмларини трассадан икки юз метр узоқроққа уйиб кетавериш билан хотиржам бўлишган эди. Асосий вазифалар турганда техникани иккинчи даражали ишларга буриб юбориш инсофданми деб санардиларда. Мана энди Говхона билан Қуёнқочди ўртасидаги трасса қумга тўлиб, ер билан баб-баравар бўлиб қолди. Бу ёвузликнинг олди олинмаса, бошқа участкалар ҳам қум остида қолиши турган гап. Вазият оғир! Иложи борича тезроқ унга қарши тадбир-чоралар кўриш керак. Бўлмасам, қурилишнинг энг катта қисмини бошдан-оёқ яна янгитдан бошлашга тўғри келади.

Бош инженер мукамал тузган расчётлари билан ҳаммани таништира бошлади. Қай тартибда, қайси йўл билан соҳилдаги барханларни бартараф қилиш мумкин? Механизация барча участкалардан олиниб, шу фалокат юз беришига имкон туғилаётган участкаларга ташланиши керак. Шунда қурилишдаги олти минг механизатор бир бўлиб, қум оқимини кўкраги билан тўсиб қолади.

— Менимча, ҳамма агрегатларни бирдан ҳужумга солиш тўғри бўлмас,— деди шу ерда ҳозир бўлганлардан бири,— бу ишда фақат бульдозерлардан унумли фойдаланиш мумкин.

— Маъқул фикр,— деди трасса бошлиғи.— Масалан, экскаватор билан скреперларни ишга солишга ҳожат йўқдир. Барибир бундай пайтда улардан старли паф кўролмаймиз.

Латифжон изоҳ берди:

— Гап механизация тўғрисида кетаётгани йўқ, механизаторлар устида боряпти. Олти минг механизатор уч минг бульдозерни навбатма-навбат бошқаришини кўзда тутяпмиз. Шулардан икки мингтаси оқимга қарама-қарши туриб ишласа, мингтаси оқимга қўшилиб, сўл қирғоқдаги қум уюмларини соҳилдан улоқтиради.

Одамлар ўйланиб қолишди. Трест бошлиғи:

— Тезроқ бўлишлар, дўстлар, вақт бизни кутмайди, фикрингизни айтнинг,— дея қисталанг қилди. Ҳеч кимдан садо чиқавермасди.— Масаланинг бир томони менга ёқинқирамай турипти. Чап қирғоқни тозалашни кейинга

қўйсақ бўлмасмикин? Ҳозирги вазифамиз — тўзон йўлини қирқиш эмасми?

Улар ҳар кунгидан ҳам жиддийроқ имтиҳон қаршисида турардилар. Табиат стихиясига қарши уруш эълон қилиб, албатта голиб чиқишлари керак. Бирдан-бир чора шу! Аммо ғалабанинг осонгина қўлга кирмаслиги аниқ. Шунинг учун тузилаётган режалар қанча пухта бўлса, шунча яхши.

Одамлар тортишиб қолишди:

— Тўхтанглар, тўхтанглар, ўртоқлар,— ўз фикрини исботламоқчи бўлди бош инженер,— бўрон беқарор нарса эканлигини унутманглар-да. У дарё сингари фақат бир томонга оқаверса-ку, бошқа гап. Мудом ўз йўлини ўзгартириб туради. Борди-ю, ҳужум чап қанотдан бошланиб қолса-чи?

— Чап қанотдан бошланса, кучни ҳам дарров чап қанотга олиб ўтиш мумкин.

Пана жойда ўтириб бундай деб ўйлаш осон эди. Ташқаридаги бўрон оғиз очиргани қўймайди. Тумонат одамга қандай қилиб «дарров» дам у ёққа ўт, дам бу ёққа ўт деб команда бериш мумкин? Бесўнақай ўрмаловчи оғир машиналарнинг тартибни бузилиб, кўнгилсиз воқеалар содир бўлиши турган гап.

Яна иккиланишлар, тортишувлар давом этди. Ниҳоят, ҳозирча фақат тўзон оқимига қарши боравериш кераклиги маъқулланди. Шунда ҳам биров:

— Менимча, бунга унча ошиқмаган маъқул,— деб қолди.— Тўполон авжига чиқяпти. Уриниб-суриниб одамларни йиғиб, ишга йўллашдан қийини йўқ. Об-ҳавонинг хиёл бўшагини кутсакмикан, дейман?

Бу таклиф биринчи галда Моҳидилга ёқмади.

— Об-ҳавонинг инсофга келишини кутсак, янглишамиз,— деди у қатъий,— ҳамма трасса қум остида қолади-ю, шунча қилган меҳнатимиз учун аза тутиб юравемиз. Менимча, бўроннинг тинчишини кутмай, жангга кираверган маъқул.

Ундаги ошиқишнинг бошқа сабаби ҳам бор. У ўз одамларидан хавотирда эди. Тушга яқин телефон қилган маҳал башняли краннинг қулаганлигидан хабар топган. Бу хабар унинг ичини музлатиб юборди. Одамларга зарар етмадими ишқилиб, дея шунча сўрашга уринмасин, алоқа узилиб қолиб, жавоб ололмади ҳеч. Шундан бери юрагини ҳовучлаб юрибди. Қайта-қайта трубкани олиб, телефончи қизга қанчалик ялиниб-ёлбормасин, ҳеч улашнинг иложи топилмади.

Нодирнинг ўлиmidан кейин унинг вазиятида жиддий ўзгариш юз берганга ўхшар, кўзларидаги аламли нфода ўчмас, айниқса, Рисолат хола, Гулхайрининг қайғуси унга ўз таъсирини кўрсатмоқда эди. Бот-бот киприклари намланиб турар, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутиб қоларди. Агар яна шундай фалокат юз бергудай бўлса, у қандай ҳолга тушишини тасаввур қилолмасди ҳеч. Телефон қоқолмаганига яраша, тезроқ одамларининг олдига чопишга, ҳеч қандай фалокат содир бўлмаганлигини ўз кўзи билан кўриб, ишонч ҳосил қилишга ошиқарди. Бироқ Қўйиқўргонга етиб олишнинг иложи йўқ. Дониёров унинг ёлғиз кетишига бутунлай қарши. «Иродангизни қўлга олишга маслаҳат бераман, ўйлаб қаранг-а, ташқарида нима бўляпти ахир? Кўриб турибсиз-ку, одам у ёқда турсин, машина юролмайди ҳозир!» деди.

— Бўрон эртага, индинга ҳам бўшашмаса нима қиламиз?— деди Моҳидил яна ҳовлиқиб,— ҳар кунги ваъз-хонликдан, бир кунги жонбозлик яхши, деганлар. Бу жойда гап таланиб ўтиргандан кўра, тезроқ трасса бошига бориб, амалий ишга ўтганимиз маъқул эмасми?

— Яхши-яхши,— уни қувватлашга ўтди трест бошлиғи.— Моҳидилхоннинг таклифида жон бор. Ҳали обком секретари телефон қилиб ҳол сўради. Аҳволимиз оғир, аммо бўш келмаймиз, дедим. Азонлаб ўзи ҳам келмоқчи. Шунинг учун унга тайёр режаларимизни намойиш қилишимиз керак. Келинлар, ишчилар синфи нималарга қодир эканлигини яна бир карра исботлаб берайлик. Хужумга ўтишни кечиктириш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Қайтага бошқа кунлардагига қараганда ҳам дадилроқ туриб, жадалроқ бўлганимиз яхши.

— Тўғри,— дея маъқуллашга ошиқди Моҳидил,— лангарни сувга ташлаб қўйиб, оҳ-воҳ қилишимиз билан бўрон бизга шафқат қилмайди. Борди-ю, икки кун эмас, уч кун эмас, беш-олти кунга чўзилиб кетса нима бўлади?

Бош инженер ўртага ташлаган хомчўтни ўз аъзоларига пухта тушунтириш учун бирин-кетин тарқала бошладилар. Эрталаб соат еттидаёқ ҳамма Говхона, Қуёнқочди, Туёқбоши участкаларига бориб, жангга шайланиб туриши керак.

— Командани обком секретарининг ўзи беради,— деб уқтирди Раҳимов.

Бу вақт деярли ҳамма участкалардаги нормал иш ҳаёти бузилган, одамлар уйларига кириб, табиат важдатини ичкаридан кузатиб ўтирардилар. Жазавази тутган бежилов қора кучлар галаси еру осмонни алғов-дал-

гов қилмоқда. Гоҳ қумларни бир жойга ййгади, гоҳ тўз-гитиб юборади, гоҳ оҳ тортади, карнай чалиб рақсга чорлайди. Чувиллаш, қаҳқаҳа, ҳўкизларни бугизлаётганда берган жон талвасасидаги ўкиришлар, ваҳшиёна наъралар қулоқни кар қилгудай. Симёғочлар қулаб, телефон симлари, радио алоқалари узилган. Кўп жойлар зулмат ичида қолган. Бўрон эса айрим уйларнинг томларини кўчириб, ёқавайрон қилаётган эди. Ойналарни парчалаб, девор-тошларга гурзи урарди.

Ғазабни кўрган ғазабга келади. Табиатнинг адолатсиз исённи бостириш, саноқсиз замбараклар отишмасидай гумбурлашларга, зўр қаршиликлар ҳамласига бардош бериш қанчалик мушкул бўлмасин, одамлардаги қасоскорлик туйғуси шунчалик шиддат билан улғайиб борарди.

Ҳар бир участкада бош инженернинг хомчўтига қўшимча таклифлар киритилди. Вазифалар тақсимланди. Бошлиқлар ҳаммага эҳтиёт бўлиш, ўзларини бардам тутишларини қайта-қайта тайинлардилар. Бирор ҳодиса юз бергудай бўлса, дарров ёнидагиларни огоҳлантириш, бригадир, махсус жойларда шай турган медицина пункти ходимларига хабар қилишни ҳам уқтирардилар. Бундан ташқари техникани бошқаришдан хабари йўқларга машинистларни ознқ-овқат, қайноқ сув ва бошқа энг зарур нарсалар билан вақт-вақтида таъминлаб туриш, ҳолаҳволларидан огоҳ бўлиш вазифаси юкланди.

Агрегатлар ёнма-ён, орқама-орқа, шахмат пухса бўлиб терилган. Махсус командани сабрсиз кутардилар.

Обком секретари буйруқ берса бас, саф тортган колонналарнинг ҳаммаси бирдан ҳаракатга келади-ю, қужумга ўтади.

Ниҳоят, обком секретари юқорига қаратиб уч бор ракета отди.

Саноқсиз пўлат хокандозларнинг ўткир қирралари қум қатламини мойдай кесиб кетди. Турнақатор тизилган машиналарнинг олдинги колоннаси биринчи қатламини, шу колоннага уч бурчак ҳосил қилиб эргашганлар эса икки ёндан оқиб келаётган қумларни, орқадаги бошқа колонналар кетма-кет иккинчи ва учинчи қатламини сурганларича трассадан узоққа ўрмалаб кетдилар.

Бу улкан кучга бардош беролмаган барханлар тагидан қулаган дарахтдай ағдарилар, дам занжирли филдираклар остига таппа ястанар, куч билан машиналар устига ёпирилиб келиб, уларни ўз қаърига ғарқ қилмоққа ошиқар, лекин барибир чекинишга мажбур бўлардилар.

Бош кўтариб осмонга қараш амримаҳол. Бўрон ҳар нафас олганда тупроқни ердан юлиб уфуради, чор тарафга тўплардан ўқ отади, зарба кетидан зарба беради. Агрегатларнинг қаншарига гурсиллатиб палақмон тоши улоқтиради. Ишқилиб қўлдан келган ҳамма нарсани ишлатарди у.

Бетўхтов курашаётган ҳужумкорларнинг бири тилсиз — гушг, қулоқсиз — кар, бошсиз — телба, чарчоқ нима билмай, кўр-кўрона даҳшат соларди. Иккинчиси эса орқа-олдига қараб, оқилона ҳаракат қилар, рақибининг қаҳрли ғазабини қайириш билан бирга ўзини ҳимоя қила биларди. Лекин, ҳам жанг, ҳам ҳимояга ўтиш икки барабар куч талаб қилиб, кишини чарчатиб қўйиши мумкин. Томирлардаги қон қизиб баданларга олов таратади, кўзлар тинади, қўлдан кучни олади. Бунинг устига ташналик, қорин очиш таомили ҳам борки, бу талабни қондирмоқ фарздир. Мотор иссиғи эса кабина ичкарасига олов пуркаб, машинистларнинг кийимларини баданларига ёпиштириб ташлайди. Тер кўз олдини тўсади. Қаршингда дўзахнинг эшиги очилгандай ҳис қиласан ўзингни. Аммо бир дақиқагина ҳужумни тўхтатиш билан эса барча уринишларингни барбод қилиб қўйишинг, бостириб келаётган ғаним тўлқини ҳозиргина тозаллаган майдонингга ястаниб олишига имкон туғдириб беришинг мумкин. Шунинг учун бошлиқлар сменани тез-тез алмаштиришни мақсадга лойиқ деб топдилар. Бу — ҳар соатга тўғри келди. Дам олаётган смена яхшилаб овқатланади, нафасини ростлаб, чанқоғини қондиради, ўз муддатида пана жойдан отилиб чиқиб, яна шериклари билан ўрин алмашади. Бу — янги лашкар тортиб келиб, ҳужумни кучайтиришдан кўра ҳам даҳшатлироқдир.

Моҳидил ўз участкасига филдирагига занжир боғланган машинага тушиб келди.

Башняли кранни шамол қулатиб, ишларни тўхтатиб қўйган экан. Хайриятки, ҳеч кимга зарар етмабди. Моҳидил машинадан тушганда одамлар кранни тиклаш учун тўрт томондан йўғон сим арқон боғлаб, дизеллар ёрдамида тортар эдилар. Моторларнинг бир маромда гуриллаши, ҳар бир трактор олдида турганларининг «давай-давай», «кўтар», «торт», «қоч, анграйма», деган бақирешлари босиб кетган. Кишилар шамолга орқаларини қилиб, ўзларини йиқилишдан тутиб туришга уринардилар. Лекин бутун диққат-эътиборлари фақат кранни тиклашга қаратилган. Гўё шу кран — қурилишининг ор-ному-

си-ю, унинг ерда ётиши — шуҳрат байроғини қўлдан бериб қўйиш билан баробар эди.

— Ҳозир шунини кўтариш зарур эканми?— сўраб қолди Моҳидил жадал етиб келиб.

— Лаббай?

— Жуда зарурмиди шу? Қани, саркор?

Саркор чайқала-чайқала унга яқинлашди.

— Вой, жонгинам-эй, битта кран деганни кўтариб қўёлмасак нима деган одам бўлди-а!— бақириб гапирди у,— эшитганлар, бугун крани қулабди, эртага ўзлари қулаб қолмаса нима эмиш, демайдами?

Бирдан темир арқоннинг бири узилди, ё трос тортаётган трактор силкиниб кетди, хиёл қаддини ростлаган вишка чайқалиб, ерга яна бош эгди. Икки-уч киши югура бориб, арқонга ёпишдилар.

— Қаранг, табиат қутурипти-ю, одамларимизнинг матонатини буколмаяпти. Қани, йигитлар, бўш келманглар, чаққон-чаққон!

Шамол унинг томоғига чанг тиқиб, гапиртирмай қўйди.

— Вой, жонгинам-эй, бунақа рўдапо шамол қаёқда яширишиб ётган экан-а?

Моҳидил ҳаммани йигди-да, шу куннинг вазифаси тўғрисида батафсил кенгашиб олди. Говхона, Қуёнқочди, Туёқбоши участкалари қум остида қоляпти. Оёқда туришнинг иложи йўқ. Ҳали бу ҳолва. Бу билан Моҳидил уларни қўрқитмоқчи эмас, лекин биринчи галда ана шу участкаларни фалокатдан қутқариб қолиш, ёрдам уюштириш зарур. Албатта зарур. Шу билан бирга бу ердаги иш суръатини ҳам асло сусайтириш мумкин эмас.

Моҳидил шу ҳақда ўз аъзоларининг фикрини билмоқчи эди. Бу истагига ҳам эришди. Ҳар қалай, юрагига ўти бор, чинакам ватанпарвар кишилар экан ҳаммаси.

... Тонгга яқин унинг колоннаси, қанча машаққатли йўл босиб, Туёқбошига етиб келди.

Қисқа дам олиб, нонушта қилиб олингандан сўнг Моҳидил ўз ҳамроҳлари билан олдинги сафга тизилди. Сўнг ҳақиқий яловбардор сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб, икки қанотни баб-баравар жангга бошлади.

Бир қадам олдинни кўриш мумкин эмас. Агрегатлар сураётган уюмлардан бўлак олдинда ҳеч қандай гов йўқ, шунинг учун бирдан-бир мақсад дам юқорига ўрма-лаб, дам пастга шўнғиб ама шу говларни бартараф қи-

лиш эди. Уларни кучли довул билан олишиб сузаётган улкан кемаларга ўхшатиш мумкин. Довулнинг ёвузлигини олқишлаётган бўрон эса кемаларга ҳар икки қанотдан ҳужум қилар, шер ўмровли йиртқич тўлқинларни дам олддан, дам ортдан келтириб урар, тубсизлик қаърига гарқ қилмоқчи бўларди. Ер билан осмон бир-бирига қўшилиб кетгандай гўё. Живир-живир қум зарраларидан ҳосил бўлган қуюн пардаси кўз олдингни тўсар, қаёқдан чиқиб, қаёққа тушаётганингни, қаёққа бораётганингни билмайсан киши. Аммо, орқага қайтиш йўқ! Чунки ортингдан кетма-кет бошқалар сен очган изларни яна чуқурлатиб келмоқда. На у ён, на бу ёнга бурила олмайсан, чунки икки томонингни ҳамроҳларинг эгаллаган.

Бўрон тўзон кўтаришда давом этарди-ю, ўзи кучи қирқилиб, умри қисқариб бораётганини сир бой бермасди. Басма-басига олиб, шиддат билан босиб келаётган бу мустаҳкам машиналар деворини ёриб ўтишга иложи қолмаётир. Инсон амрига таъзим қилиб, оёғига бош қўймоқдан ўзга чора йўқ энди. Ҳар қандай кучни маҳв этувчи халқ тўфони олдида тўзон ҳеч нима бўлиб қолди. Тўзон тоғдай баланд кўтарилиб, халқ тўфони устига қанчали зарб билан ёпирилмасин, таг-туғи билан емирилиб, ўпирилиб тушади. Тўзон вулқондай отилиб, тева-раки олов селига кўммасин, тўфон унинг нафасини бўғиб, ер қаърига қозиқдай қоқиб ташлайди. Тўзон қанча лашкар тортиб, от ўйнатиб келмасин, тўфон унинг оёғига тушов бўлиб ёпишади. Тўзон ўткир ханжар бўлса, тўфон шамшир қиличдир. Табиий офат табиий фалокат билан дўст тутина олар, аммо тўзон билан тўфон келишолмасди ҳеч қачон!

II

Бўрсини жиловлашга астойдил бел боғлаган азаматлар мириқиб дам олиш нималигини хаёлларига келтирмай қўйдилар. Бир соат, ярим соатли нафасни ростлаш дақиқаларида ҳам ўзларини ҳаяжон ичида беҳузур сезиб, дам олгандай бўлмасдилар. Бир неча кунгача зимистонлик ичида юрганлари учун қачон тонг отди-ю, қачон кеч бўлаётганини ҳам сезмасдилар.

Ниҳоят, бўрон ўз оқимини ўзгартирди. Энди тўзон орқадан уриб, қумларни кўчиришда техникага ёрдам бера бошлади. Қора кучлар устига-устак зарбасини ёғдираётган тўфон олдида дош беролмай тумтарақай қоча бошладилар. Лашкарбошилиқ қилувчи кутилмаганда ўз

лашкарларидан айрилиб қолаётган, саросимага тушаётган эди. Энди мағлуб бўлишдан бошқа чора йўқ. Бирдан-бир чора рақибдан шафқат сўраб, сулҳ тузишдир!

Аммо, тўфоннинг аини шафқатсизликка ўтган даври эмасми, тўзонни қочган еригача қувиб бориб, янчиб ташлаши керак, токим қайта бош кўтаришга ҳад қилолмасин у!

Қўққисдан момақалди роқ ногора қоқиб, яшин ҳавони тилиб-тилиб ташлади. Ерга зарб билан катта-кичик қорағужанак тўплари таппа-таппа тушар, ёрилар, баъзилари қумалаганларича олис-олисликлар сари қочиб бораётган тўзон лашкарларини қоралаб чопардилар. Узоқ-узоқларда чарх уриб бораётган майда гирдибодларни ҳам бемалол кўриш мумкин.

Бўғиқ гувиллашлар тобора пасайиб, момақалди роқнинг акс садоси остида ғойиб бўларди. Бу акс садолар эса тўзоннинг умри тугаганидан далолат берувчи галаба салютлари эди. Қора чодра сингари кўкни чулғиб олган булутлар яхмалаги ҳам чирсиллаб синди-ю, бир парча осмон ялт этди. Тонгни қаршилаган чўлпон юлдузи якка кўздай жавдираб қолди. У ҳам барчани галаба билан олқишларди гўё.

Шу пайт тўзон чекинаётган ёққа эмас, унинг қарама-қарши томониغا тикилган киши ажойиб манзаранинг гувоҳи бўлади. Осмоннинг узоқ этаги ёриша бошлаган. Булут қирралари аввал пуштиранг, кейин улкан тош тушиб синган муз бўлақларидай тиниқ тусга кирган эди. Яна бир оз ўтмай аста сарғайди-ю, ҳамма ёққа живир-живир гулдор ҳошиялар сочиб ташлади.

Диққатингиз бўлиниб иккинчи томонга кўз ташланг. Унда — кўкдан саноқсиз олов қоялари узилиб тушгану, ерга найза сингари санчилиб, аланга ёяётгандай кўринади. Аланга шунчалик тез ёйилардики, гўё ҳали-замон оламни фақат ёнғин босиб кетадигандай. Бу афсонавий манзаралар аввал ҳам бир кўриниш берганда саҳро аҳли ҳайратда лол, ваҳима билан боққанлиги ўқувчига маълум. Уша ҳодисалар мана, яна такрорланмоқда. Бу қаердан пайдо бўларкин дерсиз? Наҳотки, саҳрога ўт тушгану, шунчалик тезлик билан ҳамма ёқни қамраб оласа-я, деб ўйлашингиз мумкин. Йўқ, бу ҳар замон, фақат қуёш бош кўтараётган ёки ботаётган маҳаллардагина кўзга ташланувчи сирли ҳодиса холос. Буни қадимда, илоҳий куч амри билан содир бўляпти деб тушунишар, худо йўлига садақа бағишлаш, қурбонлик аташ, ис чиқариш билан тавба-тазарру қилишарди. Эмиш, ер юзи-

да гуноҳ кўпайиб кетганидан олло-таоло қаҳрга келиб бандасининг бошига осмондан ё ўт, ё сув балоси ёғди-рармиш. Сув — рўди азимдан бошланса, ўт — саҳро-ю заминдан эмиш. Шунинг учун Қизилқумнинг қуми қип-қизил эмиш. Ахир, ўтга тушган ҳар қандай нарса ҳам чўғдай куйиб, қизғиш тусга киради-да.

Аслида, бу табиат мўъжизаси — қуёшнинг қум гир-добида акс этган яллиғидир. Қуёш чиқаётган маҳал энг баланд теракнинг учи, кейин девор-тошлар ранг олади. Саҳрода терак, девор-тошлар йўқ, фақат аҳён-аҳён гирдибодлар бош кўтарган чоғ унга тушган нур ловил-лаб ёнаётгандай акс беради. Чунки қум турли-туман маъ-дан зарраларига бой. Темирдан тортиб, то олтингача! Ана шу зарралар нурланиш хусусиятига эга. Нурла-ниш — ўтган сафар олисда келаётган бўроннинг дараги-ни ёйган бўлса, бу сафар тўзон гирдобининг чекинаётган-нидан далолат берарди.

Ғалаба қўлга кирди-ю, аммо жанг тугагани йўқ ҳали. Чунки чекинган — тўзон холос, қумлар эса қотиллигини ижро этиб қўйиб, ҳукмдорига таъзим қилаётган жаллод-ни эслатарди ҳозир. Кўзларини мўлтиллашиб, оҳиста мавжланар, тўпиқларингизга суркалиб, оёқларингизни ялар эди. Бу риёкор махлуқнинг қувлигидан нафратла-ниб кетасан ҳатто. Ғазабинг қайнаб, унинг изидан ни-шон қолдирмаслик пайнда бўласан. Ишчилар ҳам худди ана шу вазиятни бошдан кечирардилар.

Кейинги ҳафта яқин-атрофни қум уюмларидан тоза-лаш билан ўтди. Барханлар ўз шаклларини йўқотиб, трассада бир неча километр олисга етганларида ясси девор тортиб, гиёҳсиз, яп-яланғоч адирлар қиёфасига кирдилар. Шундан кейингина одамлар ҳолдан тойиб, қаттиқ чарчаганларини сеза бошлашди. Айримлар ўша ернинг ўзидаёқ, кабинадан чиқмай, тошдай қотди. Ай-римлар эса гандираклаб келиб қум устига, баъзилари эса ечиниб-ечинмай каравотларига ўзларини отдилар.

Бироқ жанг ҳали давом этарди. Олдинда ҳали кўп мушкулликларни енгишдай улкан вазифалар бор. Бў-рондан сўнг ўнгланиб олиш осонмиди? Озмунча меха-низмларни ишдан чиқардимиз у! Машиналарни ремонт қилиш, йўлларни тозалаш, қулаган электр сим ёғочлари-ни тиклаш, трассанинг қум тўлиб қолган участкаларини қайта қазиш... Хуллас, қурилиш ҳаётини аввалги изи-га солиб юборилмагунча, тишиб-тинчиш мумкин эмас!

Орадан яқин бир ой ўтди. Икки соҳилнинг бағри кенг очилди-ю, азим саҳрога камарбаста бўлган канал яқ-

қол кўзга ташланиб қолди. Тўзонга қарши ҳужум бошлаган машиналарнинг гуриллаши тинмасданоқ, Моҳидил ўз участкасига чопди.

У, бригададан бригадага югуриб, иш сифати, суръатининг ошишида юрак ўти, ишончи билан бош-қошлик қилар, кўмак берар, кимга маслаҳат зарур бўлса, ўшанинг олдига чопар, қисқа-қисқа суҳбатлар ўтказиб, ҳар қандай мушуқликларни ечишга уринарди. Сменалар навбати билан дам олишарди-ю, аммо Моҳидилнинг дам олишида тартиб йўқ. Буни у вақтинчалик ҳол деб санарди донм. Ишқилиб, ҳар бир соҳадаги иш пухта ба-жарилса бас, шуни қаттиққўллик билан талаб қиларди-ки, бунчалик қаттиққўллик қаёқдан пайдо бўла қолганига ўзи ҳайрон эди. Баъзида уйқу азобини ҳам писанд қилмасликка уринар, ярим тундаёқ туриб кетма-га, ҳеч бўлмаса деразадан бир қараб қўйишига одатланган эди. Ҳамма ёқ гавжум. Чўзилиб кетган трассанинг нотинч урган қалби бир дам тўхтамас, саноксиз чироқлар милтиллашарди.

У бир кунда ўн марталаб бўлса ҳам станция биноси устига чиқиб тушишдан зерикмасди. Авваллари пастак ҳавзаларда юриш хавфли туюларди унга. Оёқ остидаги тахта траплар лопиллар, қийшайиб, мувозанатини сақлолмай қолган киши пастликка қулаши ҳеч гап эмас. Энди ўша чўчинқирашлардан асар ҳам қолмаган. Энг баланд, энг нозик жойларда ҳам бемалол юраверар, тўсиқсиз, тор йўллардан сакраб-сакраб ўтиб бораверарди.

Бир кунни баландда гишт терувчилар билан бирга ишлаётган ёшгина қизга кўзи тушди. Сарғиш қанорга ўхшаш материалдан камзул-шим кийиб, бошига қизил дурра ўраб олган бу қиз ўша собиқ секретарь эди. Қопқора қошлар, дуррача остидан патила-патила сочилган соч толаларига, илгарги ингичка сурма тортилиб юриладиган жон офати кўзлар атрофига ҳам гард қўнган, тирноқларини маникюр безаган бармоқлар эса гишт уза-тиб турарди. Ҳозир, ҳамма ишга берилиб кетганлиги учун унга хушномад қилиб, ҳар замонда гул, атир ёки шоколад тақдим қиладиганларининг ҳам вақти йўқ энди.

Моҳидилнинг тикилиши таъсирида у ҳам беихтиёр қайрилди-ю, мамнун кулиб, қўл силтаб қўйди. Моҳидил ҳам қўл силтади. Қизининг бу янги касби ўзига манзур эканлигини ҳис этди.

Шу замон Моҳидил бирдан чайқалиб кетди. Сал бўлмаса йиқилиб тушарди-ю, орқадан келаётган кимдир чаққон ушлаб қолиб, бир ўлимдан асради. Донм ўзи-

нинг бардоши, чндами билан бошқалардан фарқ қилиб келган участка бошлиғи вужудида ҳорғинлик сезиб, кўзлари тиниб кетган эди.

— Бир зумгина мизғиб олсангиз бўларди,— дея маслаҳат беришди унга.

У ётоғига кирди-ю, ечинишга ҳоли келмай, каравотга суюнганича аста қалқди.

Бир маҳал шоднёна музика садоси уйғотиб юборди уни. Уйғонди-ю, аммо кўзини очолмади. Ҳатто, музикадан сўнг радио орқали диспетчер аёлнинг нималарнидир ўқигани, кимларнингдир номини айтгани, табриклагани ҳам қулоғига чала-чулпа кирар, лекин англаёлмасди.

Моҳидил ғира-шира кўзини очди. Ҳали тонг отмабди, деб ўйлади-да, иккинчи томонга ағдарилмоқчи эдики, кийимда эканлигини кўриб, ҳайрон қолди. Ечинмаган экан-да. Демак, ҳозир тонг отишини кутиш хато. Энди кеч кириб, қоронғи тушмоқда. Соат ўн ярим. Бемалол ечиниш ётавериш керак.

У ётди-ю, кейин яна қандайдир куч сакраб туришга мажбур этди. Ташқаридаги шовқин борган сари кучаярди. Радио варанглаб, диспетчер ниманидир ҳамон эълон қилмоқда. Кейин табриклар эшитилди.

«Эрталаб ҳамма қурувчилар Тепақўрғон насос станциясига келишиб, бу шодиёна кунни байрам қилиб, муносиб нишонлашлари керак»,— дерди диспетчер. «Нима гап ўзи? Э, айтмоқчи, эртага республикамиз тўйи-ку», деб ўйлади Моҳидил. Кейин шошиб кийинди-да, юз-кўзларини юва бошлади.

У артиниш улгурмай, дераза қаттиқ тарақлади. Шундай пайтда ким бўлиши мумкин?

— Вой, жонгинам-эй, хабарингиз йўқ шекилли? Бу ёққа чиқсангиз-чи,— деди саркор, оғзи қулоғида,— чиқинг тезроқ. Москва радиосидан хушxabар эшитяпмиз.

Бепоен Ватаннинг бир бурчи — шу шипшийдам саҳрода туриб ҳам Москва нафасини эшитиш қандай завқли. Кимдир яқинда Тошкентга борганда олиб келган кичкина приёмник орқали одамлар кутилмаган хурсандчиликни эшитишга берилгандилар.

Моҳидил кийиниб чиққунча дикторнинг овози сўниб, тантанали музика такрорланаётган эди. Одамлар уни кўришлари билан югуриб келиб, ўраб олишди.

— Командамга қулоқ солинг!— дея бақирди биров.

Бу — одамлар тўпидан ажралиб чиққан Ҳайитов эди.

— Уртоқ бошлиққа тантанали рапорт бериш учун бир сафга тизилинглар!— деди у ўнг қўлини ёнга чўзиб.

Ҳамма икки қатор бўлиб саф тортди.

— Буларга нима бўлган ўзи?— дея пичирлади Моҳидил ҳам.

Унинг қаршисида бетончилар, пайвандчилар, ғишт терувчилар, дурадгорлар, чилангарлар, электрик, техник, бригадирлар «смирно» командаси билан қимир этмай қолдилар.

Ҳайитов шаҳдам қадам билан Моҳидилга яқинлашди-да, солдатчасига честь берди.

— Тўртинчи қурилш участкасининг бошлиғи Моҳидилхон... сизнинг сувсиз саҳрога ариқ чиқариш йўлида кўрсатган хизматларингиз, ҳамда табиатнинг қақшатғич зарбаларини енгишдаги қаҳрамонлигингиз учун давлатимиз ва ҳукуватимиз ўз миннатдорчилигини изҳор қилади, сиз ва сиз орқали бутун коллективингизни...— Шу ерга келганда у дабдабалироқ сўз топишга истейдоди етишмай, дудуқланди,— сизни... сизни... ҳалиги...

— Оббо, нима ўзи? Айта қолсаларинг-чи?

— Вой, жонгинам-эй,— сафдан чиқиб кела бошлади саркор,— расмиятчиликнинг расамадини келтиролмаганингдан кейин қўй, оғайни. Гапнинг лўндасини айтсак, Моҳидилхон, сизни табрик қиламиз, орден олибсиз!

— Орден?

— Ҳа, давлатимизнинг энг олий мукофоти — Ленин ордени! Ҳаммамиз бир овоздан табрик қиламиз! Урра!

Сафдагилар баланд овозда уч марта «Урра!» деб такрорлашди. Шу дақиқа Моҳидилнинг миясида трассага янги келган кунлари кўриниш бериб ўтди. Хўжаназар аканинг бошига тушган ўша фожиа, ўзининг «Қорағужанак» билан учрашуви, йиртқич саҳро уйғотган ваҳималар, қайтиб кетмоқчи бўлганлари, биринчи муваффақиятсизликлар... Офтоб уриш. Ҳошим билан олишув, портлатишлар, ғалаба, кучли тўзонли кунлар... Жанг ва яна янги ғалабалар...

Саф бирдан бузилди-ю, ҳамма ёприлиб келиб, бирин-кетин унинг қўлини қисишиб табриклай бошлади.

Дарвоқе, Моҳидилнинг ўзигина эмас, участкадаги анча-мунчалар орден ва медаллар билан тақдирланган эди. Моҳидил хурсанд. Бу шодиёна кунни нишонлаш мақсадида кимдир магазин сотувчисини маст уйқудан уйғотиб келди. Прилавка тагига яшириб қўйилган бирикки шиша «оқсоқол», беш-олтита «қизил» юзага чиқди-да, шу ернинг ўзидаёқ стаканларга қўйилди.

Тепакўрғонда янграган карнай-сурнай овозлари бутун

кенгликлар сари парвоз қилди. Ҳамма ёқ безатилган. Қатор-қатор ўчоқлар қурилар эди. Бугун қурувчилар икки маросимни — республика миз юбилейи-ю, ажойиб ғалабаларини нишонлайдилар.

Моҳидил ўз «армияси» билан етиб келганда тантанали қисм бошланиб қолган эди. Тумонат одам кенг майдонда денгиздай чайқалиб турибди. Минбарда Латиф Донниёров сўзламоқда.

Кутилмаганда Моҳидил одамлар тўлқинини ёриб, Маҳмуданинг қаршисидан чиқиб қолди. Улар бир-бирларини табриклар, ўпиша кетишди. Маҳмуда Меҳнат Қизил Байроқ ордени олган, у бахтиёр эди.

— Қара-я, жонгинам, илгари мани шунақа донғи чиқиб, мукофот олади деб ким ўйловди? Ҳай, ойинг эшитган бўлсалар, суюниб эслари кетаётгандир-а?

— Ҳа, кампиршо бутун қўни-қўшниникига чиқиб, суюнчи олаётгандир ҳозир. Айтмоқчи, Ҳошимдан хабар борми? Болаларини эсламасмикин ҳеч?

Маҳмуданинг чеҳрасига маъюслик соя ташлади. Кейин дугонасини қўлтиқлаб олди-да, холироқ гаплашмоқчидай четроққа бошлади.

— Хат келди,— деди у хомуш оҳангда. Сўнг камзулининг ички чўнтагидан бели букик конверт олди.— Уқиб чиқ, ма!

Хатни Ҳошим ёзганга ўхшамасди. Илгаригидай кескинлик, ўзига ҳаддан ишониб кетган одамнинг гапларидай қўполлик йўқ, аксинча, боши бориб деворга урилган ночор кишининг садоси бор эди унда.

У, аспирантура масаласидаги ишлари юришмай, ҳеч ким билан келишолмаётганлигини ёзарди. Нимани ғалабам деб ўйлаган бўлса, мағлубият бўлиб чиқибди. Бунинг устига тоби қочиб, касалхонада ётган эмиш.

У Маҳмудадан барча қилмишлари учун кечирим сўрар, болаларини кўришга интизор эканлигини изҳор этарди.

— Энди нима қилмоқчисан?— деди Моҳидил хатни қайтиб бераркан. Маҳмуда елкасини қисди:

— Биладанми... Жуда бошим қотган. Бор-э, деб қўл силтаб қўяверай десам... Иккала ўғлим отасини шундай соғинганки... Бири қолиб, бири сўрайди: «Опа, адам қачон келадилар? Адам бизни ташлаб кетганлари ростми?» Ҳар сафар уни-буни тўқиб жавоб қиламан. Ўз болаларингга ёлғон гапиришдан ёмони йўқ экан. Қани айт, жонгинам, нима қил дейсан?

Яқингинада у эридан ажралиш ҳақидаги гапни тилга

олмаганмиди? Бугун эса унга ачинапти чоги. Шунчалик кескин бурилишми? Эри тақдим қилган ҳаётни хуш кўр-маса ҳам, ҳамон севаркан-да уни. Ахир, нима қилса-да, кўнгли қўйиб теккан эмасми?

— Олдига бор,— деб юборди Моҳидил,— болалари-ни кўрсатиб кел.

— Ёлғизлик қурсин,— паришонлик билан давом этди кейин.— Бир ой бўлган бу хатни ёзганига. Шундан бери ҳоли нима кечдийкин? Албатта, касалхонага аҳвол сўраб, бориб турганлар бордиру... Энди, хотинининг йўри-ғи бошқа-да, жонгинам.

— Бор олдига!— такрорлади Моҳидил.

— Иссиқ овқат, мева-чева олиб бориб туришибдимикин? Ен-веридагилар бола-чақа қилмаганмисиз, деб сў-рашса, қай ҳолга тушинини ўйлайман, холос.

Моҳидил Маҳмуданиннг қанчалик азобланаётганини, бу гаплар нақадар чуқур юракдан эзилиб чиқаётганини яхши тушунарди.

— Бориб кел, Маҳмуда.

Маҳмуда дугонасининг елкасига бош қўйди.

— Биз аёлларнинг қисмати шу-да! Эрларимизнинг дўқ-пўписасини эшнтамиз, араз қиламиз, яна бир нарса бўлиб қолса, ларзага келамиз. Юрагимиз ачийди.

Унинг юзлари оқариб, қўллари титраб қетди. Агар яна бир оз гаплашса, йиғлаб юбориши ҳам мумкин.

— Шундай қилиб, бораймкин-а, жонгинам?

— Бор, ўртоқжон, бор!

... Митингдан кейин гуруҳ-гуруҳ бўлишиб, ҳар ер-ҳар ерда базмин қизитишга ўтдилар. Чорпоя сингари усти очиқ тахта айвонда областдан чиққан артистлар концерт бошлашган, бир томонда қандайдир фокусчи оғзидан қулоч-қулоч ленталарни чувалаб ташламоқда.

Бакларда чой қайнайди, қозонларга сабзи-пиёз ташланди. Тўп-тўп бўлишиб олган улфатлар дастурхон атро-фида аскияни қизитишмоқда. Худди ана шу тўплардан бири «гурр» этиб бузилди-ю, Моҳидилни ўраб олишди.

— Салом, опа, табриклаймиз!

— Олий мукофот муборак!

— Жуда хурсанд бўлдик-да, фамилиянгизни эшитиш билан чапак чалиб юборибмиз.

— Раҳмат, дўстларим, раҳмат. Сизларни ҳам байрам билан қутлайман! Алёша, Музаффар, мукофотлар қут-луғ бўлсин! Айтмоқчи, Гулхайри қани?

— Кузги имтиҳони бор экан. Топширганни кетди.

— Нодирга ҳам орден беришибди, эшитдингизми?

— Ҳа, Нодир чинакам қаҳрамон эди...

Унинг хотирасини эслаганда ҳамма бирдан сукут сақлаб қолди.

— Опа, бугун бизлар билан бирга бўласизми, ё бутунлай кечворганмисиз?

— Моҳидилхонни биз ҳеч кимга бермаймиз. Моҳидилхон биз билан байрам қилади бугун.

Бу — инженер Ҳайитов эди. Унинг эътирози қаршиликка учради. Икки томон ҳам ўз давраларини мақташар, шовқин билан Моҳидилни кўндиришга уринишарди. Моҳидил иккала даврага ҳам галма-галдан иштирок этишга ваъда қилди.

Бу орада учинчи бир киши ҳам пайдо бўлиб қолди.

— Мен таклиф қилишдан кечикибман шекилли?

Бу Латифжон эди. Уни кўриб бошқалар аста тарқалишди.

— Кечикдингиз,— деб жавоб қилди Моҳидил.

— Оббо, ҳеч ови ўнгида келмайдиган одамман-да. Ўйлаб қаранг, бошқа вақтда-ку, ишдан бўшаб, мириқиб гаплашолмайман сиз билан. Байрам куни ҳам...

— Уртоқ Дониёров,— тасодифан орага суқилди радио мухбири. У елкасига кичкина чамадондай қора репортёр осиб олган, ўпкасини босолмай ҳовлиқарди.— Суҳбатингизга халақит берганим учун узр, мумкин бўлса, бошлиқлар билан бирга суҳбатлашиб ўтиргангизни магнит плёнкасига ёзиб олсам?

— Ана холос, ойда-йилда бир бозору, буни ҳам ёмғир бузар,— деди Латифжон кулиб, қизнинг қўлини қўйиб юборгиси келмай тураркан. Кейин, ноилож мухбир ортидан юрди.— Йироқ кетмай туринг, Моҳидил, икки оғиз гапираману, чиқаман тез.

Моҳидил бош қимирлатди.

— Айтмоқчи,— дея яна тўхтади Латифжон,— бир нарсани сизга билдириш эсимдан чиқибди. Табриклайман, сиз ютдингиз. Тошкентда текширув натижаси келди. Маҳаллий тупроқ дамба учун яроқли деб топилибди, хурсандмисиз?

— Яроқли эканлигини ўзимиз ҳам билардик,— деди Моҳидил елкасини босиб турган ташвиш юки бирдан қулаганини сездирмасликка уриниб. Бироқ унинг чарақлаган кўзлари сирни ошкор қилиб турарди.

Насос станциясининг томига чиққан тўрт карнайчи оламини бузди, икки сурнайчи унга жўр бўларди. Чилдирамалар гумбурлади, ноғоралр тарақлади. Бинога

яқин жойда бир гуруҳ одамлар доира қуриб, ўйинга туша бошладилар.

Моҳидил уларни бир оз томоша қилган бўлди-да, Латифжонни кутаётгани эсидан чиқибми ёки вақтни ўтказиш учунми, станция атрофини кеза бошлади. Станция биқинидаги қувурлар устида қизлар қўшниқ айтиб ўтиришарди. Улар Моҳидил билан қўл сиқишиб кўришишди.

Саккиз юз метрли йўғон қувурнинг иккинчи навбати ҳам монтаждан чиққан эди. Демак, станция таппа-тайёр. Фақат сув келишини кутиб турарди. Агар Қуйиқўрғон станцияси ҳам худди шу кунларда битганда эди... Майли, оз қолди, жуда оз қолди. Кўпи билан икки ойдан кейин бошлиққа қувончли рапорт топшириш мумкин.

Моҳидил бир ярим одам бўйи келадиган йўғон қувурлар бўйлаб тепага кўтарилар экан, «Маҳмудахоннинг биринчи мустақил иши» деган жумлани ўқиди. «Бечора дугонам,— деб ўйлади у,— оиласи яхши бўлиб кетармикин? Чумолининг ҳам иши бузилмасин. Ҳошимнинг тавба қилгани рост бўлиб чиқса зора. Умид билан қурилган турмушнинг тотувлигига нима етсин!»

Моҳидил ўзи қурмоқчи бўлган онлавий ҳаёт эса дугонасиникига ўхшаб қолишини истамайди асло. Бенуқсон, энг муқаддас саналган оилаларнинг бири бўлишини, ҳамма уларга ҳавас қилишини орзу қилади доим. Албатта, бу аёл кишининг ўзингагина эмас, у билан бирга умр кечирмоққа аҳд қилган эркакка ҳам боғлиқку-я.

Ҳар қалай, Латифжон ана шу орзуга монанд — нурафшон бўлиб кўришарди унга

У бетон пиллапоялар орқали икки улкан қувурни бир-биринга қўшган алиш устига чиқди. Чиқди-ю, баҳайбат икки бошли аждаҳоннинг қоқ гарданидан босиб тургандай ҳис қилди ўзини. Ана шу аждаҳо оғзидан гумбурлаб чиқадиган сув ўпқони кучли тўлқинларини қирғоқларга уриб, саноқсиз яйдоқ жийронлардай олға интилаверади. Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёяди, чўлларга жон, боғларга дилраболик боғишлайди энди.

Моҳидил яна янги-янги орзулар қайиғида аста сайр бошлар экан, ўзидан ўн қадамча нарида унга тикилиб турган отасини кўрмасди...

*Тошкент — Малеевка
1964—1967 йиллар*

На узбекском языке

Джонрид Абдуллаханов

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ В 2-Х ТОМАХ

ТОМ II

УРАГАН

Р о м а н

Редактор Ж. Насриддинова

Рассом Ш. Булгаков

Расмлар редактори А. Бобров

Техи. редактор Е. Поталова

Корректор О. Турдибекова

ИБ № 1870

Босмахонага берилди 03.01.83. Босишга рухсат этилди 11.05.83
Фармати 84x108 ¹/₃₂. Босмахона қорози 1. Адабий
гарнитура Юқори босма. Шартли босма л. 19,33 Нашр л. 21,4. Ти-
ражи 30000. Заказ № 1525. Баҳоси 1с. 81г. Фафур Фулом ном:
даги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоий
кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича.
ЎзССР Давлат Комитети Тошкент полиграфия ишлаб чи-
қариш бирлашмасининг Бош қорхонаси, Тошкент, 700129.
Навоий кўчаси, 30